

X

U XXIV/1.

40 982 XVII.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XVII. KÖTET.

HARMINCZHÉT KÉPES TÁBLÁVAL, KÉTSZÁZ ÁBRÁVAL ÉS KÉT KÉPES MELLÉKLETTEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1897.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETÜRENDES SORA SZERINT.

- CSALLÁNY GÁBOR. Csongrádmegyei történeti és rég. társulat 452.
- CSÉPLŐ PÉTER. A csökmői és pusztakovácsi leletekről 437—441.
- CSOMA JÓZSEF. A lazonyi síremlékekről 367—368.
- DARNAY KÁLMÁN. Vízvezető ólomcső Bregetióból 95—96. — Sümeghvidéki leletekről 351—356.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Őskori leletekről Arad- és Temesmegyében 261—264.
- DUDÁS GYULA. Moholi lelet 384.
- FEST ALADÁR. Őskori lelőhelyről Fiume területén 432—433.
- FETZER J. F. Középkori taréjos sarkanturól 75—76. — Szilágysági régiségekről 350—359. 435—336. — Szilágymegyei múzeum 453.
- FINÁLY GÁBOR. Tropaeum Trajani 176—179. — Négy Minerva szobrocscsa 329—333.
- FISCHBACH OTTÓ. Újabb leletek Hohenberggről és Krunglból 133—147.
- GERECZE PÉTER. A debrői altemplom 405—414.
- GOHL ÖDÖN. A nagyváradai püspökség egyházi emlékeinek statisztikája 372—376.
- GRÓH ISTVÁN. Hisnyó róm. kath. templom falképei 49—53.
- HALAVÁTS GYULA. A mező-somlyói várról 363—365.
- HEREPEY KÁROLY. A nagy-enyedi múzeum némely régiségeiről 63—68. — Skytha leletek 325—329.
- HORVÁTH VIKTOR. A szepes-csütörtöki kápolna 147—156.
- DR. JIRÍČEK KONSTANTIN. Budai ötvös hagyatéka 1505-ben 451.
- JÓSA ANDRÁS. Szabolcsmegyei őshalmok 318—325. — A mándoki honfoglaláskori lelet 361—362.
- KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai leletekről 68—74.
- KAUFMAN DÁVID. Dr. Hennecke Edgar. Altchristliche Malerei und altkirchliche Litteratur 268—270.
- KEMÉNY LAJOS. A kassai szt. Erzsébet egyház történetéhez 41—49. 414—415.
- KÖNYÖKI ALAJOS. A rékási sirleletről 359—360.
- KÖVÉR BÉLA. Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban 226—253. Királyföldi mellboglárók 417—429.
- KROPF LAJOS. Balbinus tudósítása a régi kún-írás állítólagos maradványairól 368—371.
- KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi castra kérdése 395—405.
- LEHÓCZKY TIVADAR. A mező-kászonnyi góth sir 32—40. — Germánok emlékei Munkácsnál 333—338.
- MIHALIK JÓZSEF. A kassai dóm régi síremlékei 157—172. — Az ungvári urmutató 253—257. — Felső-magyarországi régi harangok és harangöntők 342—348. — A vizsolyi pohár 429—431. — Az orsz. iparművészeti múzeum 451.
- MIHALIK SÁNDOR. A resiczai őskori telepről 62—63. — A resiczai régi magyar templomromokról 365—367. — A mező-somlyói várról 441—442.
- MILESZ BÉLA. Tiszafüredi múzeum és könyvtár egylet 183.
- MILLEKER BÓDOG. Versecz város múzeuma 187—188.
- BR. MISKE KÁLMÁN. A nemescsói neolith-

- kori telepről 259—260. — Edények és bronzemlékek a velem-szent-vidi őstelepről 290—304.
- MUHORAY ALFONZ. Apatini lelet 286—287.
- NAGY GÉZA. Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon 53—61.
- ORNSTEIN JÓZSEF. Római föliratu kő Szamosujvárról 384. — A ravennai geographus ismeretlen daciai útvo-nala 391—394.
- PÓSTA BÉLA. Lovasberényi urnatemető 304—317.
- RÁTH GYÖRGY. Az esztergomi stauro-theke 213—226.
- RÉCSEI VIKTOR. J. A. Frh. von Helfert. Denkmalpflege ism. 179—183. — «Assarlik in Jonien» 191. — Pannon-halma tövében elterülő Pannonia nevű római község és legújabb ása-tásaim összefüggése 193—204. — S. Reinach. Répertoire de la statuaire grécque et romaine, ism. 443.
- REINECKE PÁL. Magyarországi skytha régiségek 1—27. — Egy sajátyszerű őskori kardidomról 77. — Emlékek a hallstatti kor legelejéről 385—391.
- SZENDREI JÁNOS. Az országos rég. és embert. társulat 1896 decz. ülése 85. — 1897 jan. ülése 184. — Közgyűlése 184—187. — Áprilisi ülése 276. — Májusi ülése 276—277. — Szeptemberi ülése 447. — Októberi ülése 448. — Novemberi ülése 448.
- TÉGLÁS GÁBOR. Berzoviai emlékek 28—32. — Kik építették a székely-udvar-helyi Budvárat? 116—127.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Az Offenbányai régi templom maradványairól 74—75.
- TEMESVÁRY JÁNOS. Szolnok-Dobokamegyei leletek 97—107. — Szolnokdo-bokamegyei újabb leletekről 433—435.
- VARJÚ ELEMÉR. A győri székesegyház középkori sírkövei 338—342.
- VÁSÁRHELYI GÉZA. Hamvedrekről az ócsai urnatemetőből (Pestm.) 258—259.
- WAGNER ISTVÁN. Balassa-gyarmati le-letről 76—77. — Ipolykeszi őssir 192.
- ZIEHEN GYULA. Herster. Die Terra sigillata Gefässe des Speierer Mu-seums 82—83. — Pannoniai dombor-művek 127—133.
- a. A szabolcsi földvár 284—285. — Római sírok Pécssett 287. — Dolyánvidéki aranylelet (Nógrádm.) 287.
- a—a. Országos múzeumi és könyvtári tanács 93—94.
- a. b. Dunaszekcsői római sírok 95.
- ab. Zeitschrift für historische Waffen-kunde 83—84.
- D. K. Somogyi leletek 456. — Rezihegyi bronzlelet 456.
- F. G. Erdélyi múzeum-egylet 452—453.
- G . . . n. Dr. Joachim: Das Marienbur-ger Presslerbuch etc. ism. 445—446.
- H. Egy nap Aquincumban 96. — Dr. Czobor Béla. A magyar koronázási jelvények ism. 173. — A régészet ügye Barsban és Ugocsában 287—288.
- h. Magyar Iparművészet 377.
- Hpl. A m. n. múzeumi régiségtár gya-rapodása az 1896. év utolsó negye-dében 86—88. — Váczi múzeumegye-sület 187. — Az aracsi dombormű 204—212. — A n. múzeum régiségosz-tályának gyarapodása az 1897. év I. negyedében 277—279. — Az 1897. év II. és III. negyedében 449—451. — Emlékérem báró Berzeviczy Mártonra 1585-ből 348—350. — A német csász. archaeol. intézet 380—381. — Bala-toni múzeum 383.
- h. j. F. Cumont. Textes et monuments figurés relatifs aux Mystères de Mithra 381—382.
- K. L. Öreg Rákóczy György pohara 190. — Kassai porcellán 191.
- L. A vallás- és közoktatásügyi minisz-terium évi jelentése 284.
- L. T+h. Középkori föliratos cserép 286.
- mp. Cichorius. Die Reliefs des Denk-mals von Adamklissi ism. 267—268. — Adamklissi 379—380. — O. Almgren: Studien über nordeuropäische Fibel-formen etc. ism. 444—445.
- pl. Gróf Zichy Jenő újabb expedíciója 283—284.
- r. Bácsbodrog vármegye egyetemes mo-nografiája 265—266.
- rs. Pintér Sándor. Szécsény és közvet-len vidéke a honfoglalás előtti kor-ban 271—272.
- R. L. A m. n. múzeum éremtárának 1896. évi gyarapodása 88—92.
- sz. Lehel kürtje és a íaszok 285.

- Szerk.* Lussuniumi mérföldjelzők 192.
T. G. Várhelyi fibula (Hunyadm.) 288.
 A hunyadmegyei történelmi és rég. társulat 451—452.
x. Az iparművészet 1896-ban 266—267.
x. y. Két őskori telepről 95. — A győri múzeum 383—384. — Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon 270—271. — *Zeitschrift für hist. Waffenkunde* 272—273. — Szentesi múzeum 280. — A hunyadvármegyei rég. társulat VIII. évkönyve 281. — A délmagyarországi múzeumtársulat 282.
y. Az erdélyi múzeumegyesület közgyűlése 94. 446.
 A délmagyarországi múzeumegyesület közgyűlése 94. — *Schwerer János* † 95. — *Szelle Zsigmond* † 95. — Bács-bodrogmegyei történelmi társulat

188. — *Torma Károly* † 190. — *Dr. Fischbach Ottó* † 190. — A nagy-szebeni ötvösczéh pecsétje 191—192. — Akadémiai pályakérdés a műtörténetből 273. — *Semsey pályázat* 273—274.
O. Kröhnke. Chemische Untersuchungen an vorgeschichtlichen Bronzen Schleswig-Holstein's 274—275. — Akadémiai jelentés a Péczely-féle pályázatról 279. — *Pulszky Ferenc* † 289.
 A m. tud. Akadémia arch. bizottságának évi jelentése 280. — Az erdélyi honismertető egyesület 281. — *Lajta-pordányi római síremlék* 285. — *Kossea érmei* 285. — A bronzkor chronologiai megállapítása 454. — *Szigligeti és papi bronzlelet* 456.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- DARNAY KÁLMÁN.* Sümeghvidéki leletekről 351—356.
DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Őskori leletekről Arad- és Temesmegyében 261—264.
FEST ALADÁR. Őskori lelőhelyről Fiume területén 432—433.
FETZER J. F. Szilágysági régiségekről 350—359.
HEREPEY KÁROLY. A nagyenyedi múzeum némely régiségeiről 63—68. — *Skytha leletek* 325—329.
JÓSA ANDRÁS. Szabolcsmegyei őshal-mok 318—325.
MIHALIK SÁNDOR. A resiczai őskori telepről 62—63.
Br. MISKE KÁLMÁN. A nemescsói neolith-kori telepről 259—260. — *Edények és bronzemlékek a velem-szent-vidi őstelepről* 290—304.
PÓSTA BÉLA. Lovasberényi urnatemető 304—317.
REINECKE PÁL. Magyarországi skytha régiségek 1—27. — *Egy sajátzerű őskori kardidomról* 77. — *Emlékek a hallstatti kor legelejéről* 385—391.
TÉGLÁS GÁBOR. Kik építették a székelyudvarhelyi Budvárát? 116—127.
TEMESVÁRY JÁNOS. Szolnokdobokame-

- gyei leletek 97—107. — *Ujabb leletek* 433—435.
VÁSÁRHELYI GÉZA. Hamvvedrekről az ócsai urnatemetőből (Pestm.) 258—259.
WÁGNER ISTVÁN. Balassa-gyarmati leletről 76—77. — *Ipolykeszi ős-sir* 192.
a. A szabolcsi földvár 284—285. — *Dolyánvidéki aranylelet* (Nógrád m.) 287.
D. K. Somogyi leletek 456. — *Rezihegyi bronzleletek* 456.
rs. *Pintér Sándor.* Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban 271—272.
x. y. Két őskori telepről 95.
O. Kröhnke. Chemische Untersuchungen an vorgeschichtlichen Bronzen Schleswig-Holstein's 274—275.
 A bronzkor chronologiai megállapítása 454. — *Szigligeti és papi bronzlelet* 456.

II. Ókor és régibb középkor.

- CSÉPLŐ PÉTER.* A csökmői és pusztakovácsi leletekről 437—441.
DARNAY KÁLMÁN. Vízvezető ólomcső Bregetióból 95—96.
FETZER J. F. Szilágysági régiségekről 435—436.
FINÁLY GÁBOR. Tropaeum Trajani 176—

179. — Négy Minerve szobrocska 329—333.
- FISCHBACH OTTÓ. Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból 133—147.
- KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai leletekről 68—74.
- KAUFMAN DÁVID. Dr. Hennecke Edgar. Altchristliche Malerei und altkirchliche Litteratur 268—270.
- KÖNYÖKI ALAJOS. A rékási sirleletről 359—360.
- KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi castra kérdése 395—405.
- LEHÓCZKY TIVADAR. A mezőkaszonyi góth sir 32—40. — Germánok emlékei Munkácsnál 333—338.
- ORNSTEIN JÓZSEF. Római föliratu kő Szamosújvárról 384. — A ravennai geographus ismeretlen daciai útvonala 391—394.
- RÉCSEI VIKTOR. «Assarlik in Jonien» 191. — Pannonhalma tövében elterülő Pannonia nevű római község és legújabb ásatásaim összefüggése 193—204.
- S. REINACH. Répertoire de la statuaire grécque et romaine, ism. 443.
- TÉGLÁS GÁBOR. Berzoviai emlékek 28—32.
- VARJÚ ELEMÉR. A győri székesegyház középkori sírkövei 338—342.
- ZIEHEN GYULA. Herster. Die Terra sigillata Gefässe des Speierer Museums 82—83. — Pannoniai domborművek 127—133.
- a. Római sírok Pécsen 287.
- a. b. Dunaszekcsői római sírok 93.
- H. Egy nap Aquincumban 96.
- Hpl. A német csász. arch. intézet 380—381.
- h. j. F. Cumont. Textes et monuments figurés relatifs aux Mystères de Mithra 381—382.
- mp. Cichorius. Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi ism. 267—268. — Adamklissi 379—380. — O. Almgren: Studien über nordeuropäische Fibelformen etc. ism. 444—445.
- Szerk. Lussuniumi mérőföldjelzők 192.
- T. G. Várhelyi fibula (Hunyad m.) 288.
- Lajtapordányi római síremlék 285. — Kossea érmei 285.
- III. Középkor és Újkor.
- CSOMA JÓZSEF. A lazonyi síremlékekről 367—368.
- DUDÁS GYULA. Moholi lelet 384.
- FETZER J. F. Középkori taréjos sarkantyuról 75—76.
- GERECZE PÉTER. A deprői altéplom 405—414.
- GOHL ÖDÖN. A nagyváradai püspökség egyházi emlékeinek statisztikája 372—376.
- GRÓH ISTVÁN. Hisnyó róm. kath. templom falképei 49—53.
- HALAVÁTS GYULA. A mezősomlyói várról 364—365.
- HORVÁTH VIKTOR. A szepescsütörtök-helyi kápolna 147—156.
- Dr. JIRIČEK KONSTANTIN. Budai ötvös hagyatéka 1505-ben 454.
- JÓSA ANDRÁS. A mándoki honfoglalás-kori lelet 361—362.
- KEMÉNY LAJOS. A kassai szt. Erzsébet egyház történetéhez 41—49. 414—415.
- KÖVÉR BÉLA. Újabb adatok az ötvös-ség történetéhez hazánkban 226—253. — Királyföldi mellboglárók 417—429.
- KROFF LAJOS. Balbinus tudósítása a régi kun-írás állítólagos maradványairól 368—371.
- MIHALIK JÓZSEF. A kassai dóm régi síremlékei 157—172. — Az ungvári urmutató 253—257. — Felső-magyarországi régi harangok és harangöntők 342—348. — A vizsolyi pohár 429—431.
- MIHALIK SÁNDOR. A resiczai régi magyar templom romokról 365—367. — A mező-somlyói várról 441—442.
- MUHORAY ALFONZ. Apatini lelet 286—287.
- NAGY GÉZA. Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon 53—61.
- RÁTH GYÖRGY. Az esztergomi staurotheke 213—226.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Az offenbányai régi templom maradványairól 74—75.
- ab. Zeitschrift für hist. Waffenkunde 83—84.
- G . . . n. Dr. Joachim: Das Marienburger Presslerbuch etc. ism. 445—446.
- H. Dr. Czobor Béla. A magyar koronázási jelvényekről ism. 173.
- Hpl. Az aracsi dombormű 204—212. — Emlékérem báró Berzeviczy Mártonra 1585-ből 348—350.
- K. L. Öreg Rákóczy György pohara 190. — Kassai porcellán 191.

- L. T+h.* Középkori föliratos cserép 286.
ss. Lehel kürtje és a jászok 285.
x. y. Zeitschrift für hist. Waffenkunde
 272—273.
 A nagyszebeni ötvösök czéh pecsétje
 191—192.

IV. Vegyes közlemények.

- CSALLÁNY GÁBOR. Csongrádmegyei tört.
 és rég. társulat 452.
 FETZER J. F. Szilágymegyei múzeum
 453.
 MSHALIK JÓZSEF. Az orsz. iparművészeti
 múzeum 451.
 MILLESZ BÉLA. Tiszafüredi múzeum és
 könyvtáregylet 189.
 MILLEKER BÓDOG. Versecz város mú-
 zeuma 187—188.
 RÉCSEI VIKTOR. J. A. Helfert. Denk-
 malpflege ism. 179—183.
 SZENDREI JÁNOS. Az országos rég. és
 embert. társulat 1896. évi decz. ülése
 85. — 1897. jan. ülése 184. — Köz-
 gyűlése 184—187. — Aprilisi ülése
 276. — Májusi ülése 276—277. —
 Szept. ülése 447. — Okt. ülése 448. —
 Nov. ülése 448.
a. a. Országos múzeumi és könyvtári
 tanács 93—94.
F. G. Erdélyi múzeum-egylet 452—453.
H. A régészet ügye Barsban és Ugocsá-
 ban 287—288.
h. Magyar Iparművészet 377.
Hpl. A m. n. múzeumi régiségtár gya-
 rapodása az 1896. év utolsó negye-
 dében 86—88. — Az 1897. év I. ne-
 gyedében 277—279. — Az 1897. év

- II. és III. negyedében 449—451. —
 Váczi múzeumegyesület 187. — Ba-
 latoni múzeum 383.
L. A vallás- és közoktatásügyi minis-
 terium évi jelentése 284.
pl. Gróf Zichy Jenő újabb expedíciója
 283—284.
r. Bácsbodrog vármegye egyetemes mo-
 nografiája 265—266.
R. L. A m. n. múzeum éremtárának
 1896. évi gyarapodása 88—92.
T. G. A hunyadmegyei tört. és rég.
 társulat 451—452.
x. Az Iparművészet 1896-ban 266—267.
x. y. A győri múzeum 383—384. — Ma-
 gyarország történeti emlékei az ez-
 redéves országos kiállításon 270—
 271. — Szentesi múzeum 280. — A
 hunyad vármegyei rég. társulat VIII.
 évkönyve 281. — A délmagyarországi
 múzeumtársulat 282.
y. Az erdélyi múzeumegyesület köz-
 gyűlése 94. 446.
 A délmagyarországi múzeumtársulat
 közgyűlése 94. — Schwerer János †
 95. — Szelle Zsigmond † 95. — Bács-
 bodrogmegyei történelmi társulat
 188. — Torma Károly † 190. — Dr.
 Fischbach Ottó † 190. — Akadémiai
 pályakérdés a műtörténetből 273. —
 Semsey pályázat 273—274. — Aka-
 demiai jelentés a Péczely-féle pá-
 lyázatról 279. — Pulszky Ferencz †
 289. — A m. tud. Akadémia arch.
 bizottságának évi jelentése 280. —
 Az erdélyi honismertető egyesület
 281.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1897 február 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. REINECKE PÁL. Magyarországi
 skytha régiségek. (18 ábrával) 1—27. l.
 II. TÉGLÁS GÁBOR. Berzovai emlékek.
 (Egy képes táblával és egy ábrával)
 28—32. l.
 III. LEHÓCZKY TIVADAR. A mező-
 kaszonyi goth sír. (Három ábrával)
 32—40. l.

- IV. KEMÉNY LAJOS. A kassai szt. Er-
 zsébet egyház történetéhez. (Egy képes
 táblával) --- --- --- 41—49. l.
 V. GRÓH ISTVÁN. Hisnyó róm. kath.
 templom falképei. (Két fénynyomatu
 képes melléklettel) --- --- 49—53. l.
 VI. NAGY GÉZA. Hadtörténelmi em-
 lékek az ezredéves kiállításon. (Nyolcz
 ábrával) --- --- 53—61. l.
 Abra: Diszitmény egy XVII. századi ezüstpoháron a n. muzeumban --- 61. l.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK SÁNDOR. A resiczai őskori telepről --- 62—63. l.

II. HERPEY KÁROLY. A nagyenyedi muzeum némely régiségeiről. (Hét ábrával) --- 63—68. l.

III. KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai leletekről. (Négy ábrával) --- 68—74. l.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Az Offenbányai régi templom maradványairól 74—75. l.

V. FETZER J. F. Középkori taréjos sarkantyúról --- 75—76. l.

VI. WAGNER ISTVÁN. Balassa-gyarmati leletről --- 76—77. l.

VII. REINECKE PÁL. Egy sajátyszerű őskori kardidomról. (Egy ábrával) 77. l.

IRODALOM.

I. KRAUS FR. XAVER. Geschichte der christlichen Kunst. (Három ábrával), ism. *dr. Kaufmann Dávid* --- 78—82. l.

II. HARSTER. Die Terra sigillata Germania: XVII. századi ezüstpohár a n. muzeumban --- 84. l.

fásse des Speierer Museums, ism. *Ziehen Gyula* --- 82—83. l.

IV. Zeitschrift für historische Waffenkunde, ism. *ab.* --- 83—84. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat 1896 deczemberi ülése. *Dr. Szendrei János* --- 85. l.

II. A n. muzeumi régiségtár gyarapodása az 1896. év utolsó negyedében. *Hpl.* --- 86—88. l.

III. A m. n. muzeum éremtárának 1896. évi gyarapodása. *R. L.* 88—92. l.

IV. Országos muzeumi és könyvtári tanács. *a—a.* --- 93—94. l.

V. Az erdélyi muzeumegyesület közgyűlése. —*y.* --- 94. l.

VI. A délmagyarországi muzeumtársulat közgyűlése --- 94. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Schwerer János † --- 95. l.

II. Szelle Zsigmond † --- 95. l.

III. Két őskori telepről. *x. y.* --- 95. l.

IV. Dunaszekcsői római sírok. *a. b.* --- 95. l.

V. Vízvezető ólomcső Bregetióból. *Darnay Kálmán* --- 95—96. l.

VI. Egy nap Aquincumban. *H.* 96. l.

Ábra: Diszitmény XVII. századi ezüstpoháron a n. muzeumban --- 96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1897 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. TEMESVÁRY JÁNOS. Szolnok-dobokamegyei leletek. (67 ábrával) --- 97—107. l.

II. TÉGLÁS GÁBOR. Kik építették a székelly-udvarhelyi Budvárát? (5 ábrával) --- 108—115. l.

III. Szentmártoni DARNAY KÁLMÁN. Kisapáti bronzkincs. (Öt képes táblával) --- 116—127. l.

Ábra: Régi ezüstpohár a n. muzeumban --- 172. l.

IV. Dr. ZIEHEN GYULA. Pannoniai domborművek. (Hat ábrával) 127—133 l.

V. Dr. FISCHBACH OTTO. Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból. (Hét képes táblával és 15 ábrával) 133—147. l.

VI. HORVÁTH VIKTOR. A szepescsü-törtökhelyi kápolna --- 147—156. l.

VII. MIHALIK JÓZSEF. A kassai dóm régi síremlékei. (Öt ábrával) 157—172. l.

IRODALOM.

I. Dr. CZOBOR BÉLA. A magyar koronázási jelvények, ism. <i>H.</i> --- 173. l.	III. J. A. Frhr. von HELFERT. Denkmalpflege, ism. <i>dr. Récsi Viktor</i> 179—183. l.
II. Tropaeum Trajani. <i>Dr. Findly Gábor</i> --- 176—179. l.	
<i>Ábra:</i> Szegélydiszitmény n. muzeumi ezüstpoháron --- 183. l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat januáriusi ülése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> 184. l.	IV. Vercse város muzeuma. <i>Milleker Bódog</i> --- 187—188. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat közgyűlése. <i>Dr. Szendrei János</i> 184—187. l.	V. Bács-bodrogmegyei történelmi társulat --- 188. l.
III. Váczi muzeum-egyesület. <i>Hpl.</i> 187. l.	VI. Tisza-füredi muzeum- és könyvtár-egylet. <i>Milesz Béla</i> --- 189. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Torma Károly † --- 190. l.	VI. A nagyszebeni ötvösök czéhpecsétje --- 191—192. l.
II. Dr. Fischbach Otto † --- 190. l.	VII. Ipolykeszi őssír. <i>Wagner István</i> 192. l.
III. Öreg Rákóczy György pohara. <i>K. L.</i> --- 190. l.	VIII. Lussuniumi mérföldjelzők. <i>Szerk.</i> 192. l.
IV. Kassai porcellán. <i>K. L.</i> 191. l.	
V. «Assarlik in Jonien.» <i>Dr. Récsi</i> 191. l.	

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1897 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. RÉCSEI VIKTOR. Pannonhalma tövében elterülő Pannonia nevű római község és legújabb ásatásaim összefüggése. (40 ábrával) --- 193—204. l.	III. RÁTH GYÖRGY. Az esztergomi staurotheke. (Két ábrával) 213—226. l.
II. Az aracsi dombormű. <i>Hpl.</i> (Négy ábrával) --- 204—212. l.	IV. KÖVÉR BÉLA. Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. (78 ábrával) --- 226—253. l.
<i>Ábra:</i> XVII. századi ezüstpohár a n. muzeumban --- 257. l.	V. MIHALIK JÓZSEF. Az ungvári urmutató --- 253—257. l.

LEVELEZÉS.

I. VÁSÁRHELYI GÉZA. Hamvedrekről az ócsai (Pest m.) urnatemetőből. (Hét ábrával) --- 258—259. l.	II. BÁRÓ MISKE KÁLMÁN. A nemescsói neolithkori telepről --- 259—260. l.
	III. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Óskori leletekről Arad- és Temesmegyében 261—264. l.

IRODALOM.

- I. Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája, ism. *r.* --- 265—266. 1.
 II. Az «Iparművészet 1896»-ban, ism. *x.* 266—267. 1.
 III. Cichorius. Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi, ism. *mp.* 267—268. 1.
 IV. Dr. Hennecke Edgar. Altchristliche Malerei und altchristliche Litteratur, ism. *dr. Kaufmann Dávid* 268—270. 1.
 V. Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, *x. y.* 270—271. 1.
 VI. Pintér Sándor. Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban, ism. *rs.* --- 271—272. 1.
 VII. Zeitschrift für hist. Waffenkunde, ism. *x. y.* --- 272—273. 1.
 VIII. Akadémiai pályakérdés a műtörténetből --- 273. 1.
 IX. Semsey pályázat --- 273—274. 1.
 X. O. Kröhnke. Chemische Untersuchungen an praehistorischen Bronzen Schleswig Holsteins --- 274—275. 1.
 Ábra: Diszitmény XVII. századi ezüstpohárról a n. muzeumban --- 275. 1.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. és embertani társulat áprilisi ülése, *dr. Szendrei János* 276. 1.
 II. Az orsz. rég. társulat májusi ülése 276—277. 1.
 III. A n. muzeum régiségosztályának gyarapodása az 1897 I. negyedében. *Hpl.* (Négy ábrával) --- 277—279. 1.
 IV. Akadémiai jelentés a Péczely pályázatról --- 279. 1.
 Ábra: Középkori föliratos cserépfül --- 282. 1.
 V. A m. tud. Akadémia arch. bizottságának évi jelentése --- 280. 1.
 VI. Szentesi muzeum --- 280—281. 1.
 VII. A hunyadmegyei rég. társulat VIII. évkönyve, *x. y.* --- 281. 1.
 VIII. Erdélyi honismertető egyesület 281. 1.
 IX. Délmagyarországi muzeum-társulat --- 282. 1.
 --- 282. 1.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Gr. Zichy Jenő újabb expedíciója, *pl.* 283—284. 1.
 II. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium évi jelentése, *L.* --- 284. 1.
 III. A szabolcsi földvár --- 284—285. 1.
 IV. Lehel kürtje és a jászok, *sz.* 285. 1.
 V. Lajtapordányi római síremlék 285. 1.
 VI. Kossea érmei --- 285—286. 1.
 VII. Középkori föliratos cserép, *L. T. + h.* --- 286. 1.
 VIII. Apatini lelet, *Muhoray Alfonz* 286—287. 1.
 IX. Római sirok Pécsen --- 287. 1.
 X. Dolyánvidéki aranylelet --- 287. 1.
 XI. A régészet ügye Barsban és Ugo csában *H.* --- 287. 1.
 XII. Várhelyi fibula, *T. G.* (Ábrával) 288. 1.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1897 október 15-ikén.)

- Pulszky Ferencz † --- 289. 1.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. BÁRÓ MISKE KÁLMÁN. Edények és bronzemlékek a velem-szent-vidi őstelepről. (31 ábrával és két képes táblával) --- 290—304. 1.
 II. DR. PÓSTA BÉLA. Lovasberényi (Fehér m.) urnatemető. (32 ábra) 304—317. 1.
 III. DR. JÓSA ANDRÁS. Szabolcsmegyei őshalmok --- 318—325. 1.

- IV. HEREFÉY KÁROLY. Skytha leletek. (Nyolcz ábrával) --- --- 325—329. l.
- V. DR. FINÁLY GÁBOR. Négy Minerva szobrocska. (Négy ábrával) 329—333. l.
- VI. LEHÓCZKY TIVAVAR. Germánok emlékei Munkácsnál. (Egy képes táblával) --- --- 333—338. l.
- VII. VARJÚ ELEMÉR. A győri székes-
Ábrák: Bélyeges cserepek Pannoniából --- --- 348—350. l.
- egyház középkori sírkövei. (Három ábrával) --- --- 338—342. l.
- VIII. MIHALIK JÓZSEF. Felsőmagyarországi régi harangok és harangöntők 342—348. l.
- IX. Emlékezem báró Berzeviczy Mártonra 1585-ből. (Egy ábrával), *Hpl.* 348—350. l.
- --- 350. l.

LEVELEZÉS.

- I. DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki leletekről. (Egy ábrával és egy képes táblával) --- --- 351—356. l.
- II. FETZER J. FERENCZ. Szilágysági régiségekről --- --- 356—359. l.
- III. DR. KÖNYÖKI ALAJOS. A rékási sirleletről. (Tizenegy ábrával) 359—360. l.
- IV. DR. JÓSA ANDRÁS. A mándoki honfoglaláskori lelet. (Két képes táblával) --- --- 361—363. l.
- Ábrák*: Pannoniai bélyeges cserepek --- --- 371. l.
- V. HALAVÁTS GYULA. A mező-somlyói várról --- --- 364—365. l.
- VI. MIHALIK SÁNDOR. A rescizai régi magyar templomromokról 365—367. l.
- VII. CSOMA JÓZSEF. A lazonyi síremlékekről --- --- 367—368. l.
- VIII. KROPF LAJOS. Balbinus tudósítása a régi kún-írás állítólagos maradványairól. (Egy ábrával) --- 368—371. l.

IRODALOM.

- I. A nagyváradai püspökség egyházi emlékeinek statisztikája, ism. *Gohl Ödön* 372—376. l.
- II. «Magyar Iparművészet» *h.* 377. l.
- III. Adamklissi, *mp.* --- 377—380. l.
- Abra*: Pannoniai bélyeges cserép --- --- 382. l.
- IV. A német csász. arch. intézet évi jelentése, *Hpl.* --- --- 380—381. l.
- V. F. CUMONT. Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra, *h. j.* --- --- 381—382. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Balatoni muzeum --- --- 383. l.
- II. A Győri muzeum --- 382—384. l.
- III. Moholi lelet. *Dudás Gyula* 384. l.
- IV. Római föliratu kő Szamosujvárról, *Ornstein József* --- --- 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1897 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. DR. REINECKE PÁL. Emlékek a hallstatti kor legelejéről. (Két ábrával) 385—391. l.
- II. ORNSTEIN JÓZSEF. A ravennai geographus ismeretlen daciai útvonala 391—394. l.
- III. DR. KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi castra kérdése. (Két táblával és két ábrával) --- --- 395—405. l.
- IV. DR. GERECEZ PÉTER. A debrői altemplom. (Egy táblával és két ábrával) --- --- 405—414. l.
- V. KEMÉNY LAJOS. A kassai szent Erzsébet egyház történetéhez 414—415. l.
- VI. KÖVÉR BÉLA. Királyföldi mellboglárók. (Egy táblával és 12 ábrával) 416—429. l.
- VII. MIHALIK JÓZSEF. A vizsolyi pohár. (Egy ábrával) --- --- 429—431. l.

LEVELEZÉS.

- I. FEST ALADÁR. Őskori lelőhelyről Fiume területén --- --- 432—433. l.
 II. Dr. TEMESVÁRY JÁNOS. Szolnok-dobokamegyei újabb leletekről --- --- 433—435. l.
 III. FETZER J. F. Szilágysági régiségekről --- --- 435—436. l.
Ábra: Antik bronzfibula Bregetióból a n. múzeumban --- --- 442. l.
 IV. CSÉPLŐ PÉTER. A csökmői és pusztakovácsi leletekről. (Egy táblával és öt ábrával) --- --- 437—441. l.
 V. MIHALIK SÁNDOR. A mező-somlyói várról --- --- 441—442. l.

IRODALOM.

- I. S. REINACH. Répertoire de la statue grecque et romaine, ism. *dr. Récsi Viktor* --- --- 443—444. l.
 II. O. ALMGREN. Studien über nord-europäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte etc. ism. *mp.* --- --- 444—445. l.
 III. Dr. JOACHIM. Das Marienburger Presslerbuch der Jahre 1399—1409. --- --- 445—446. l.
 IV. Bácsmegyei romok —y. --- 446. l.
Ábra: Antik bronzfibula Bregetióból a n. muzeumban --- --- 446. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. társulat szept. ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- 447—448. l.
 II. Az orsz. rég. társulat okt. ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- 448. l.
 III. Az orsz. rég. társulat nov. ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- 448—449. l.
 IV. A n. muzeumi régiségtár gyarapodása az 1897. évi II. és III. negyedben --- --- 449—451. l.
Ábra: Pannoniai bronzfibulák a n. múzeumban --- --- 453. l.
 V. MIHALIK. Az orsz. iparműv. muzeum --- --- 451. l.
 VI. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat --- --- 451—452. l.
 VII. CSALLÁNY. A csongrádmegyei történelmi és rég. társulat --- 452. l.
 VIII. Az erdélyi múzeum-egylet 452. l.
 IX. A szilágymegyei múzeum 453. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. A bronzkor chronologiai megállapítása --- --- 454. l.
 II. Budai ötvös hagyatéka 1505-ben, ism. *dr. Jiríček Konstantin* --- 455. l.
 III. Somogyi leletek, *D. K.* --- 456. l.
 IV. Rezihegyi bronzlelet, *D. K.* 456. l.
 V. Szigligeti és pappi bronzlelet 456. l. (Egy képes táblával a 455. lapon.)

D) ÁBRAK MAGYARÁZATA.

14. 1. ábra. Skytha vaskard a segesvári gymnasium muzeumában.
 15. 2. ábra. Skytha nyílcsucok u. o.
 3. ábra. Skytha bronznyárs u. o.
 4. ábra. Skytha bronzkorongocska ugyanott.
 16. 5. ábra. Kisekemezei skytha sirlelet a B. Bruckenthal muzeumban Nagy-Szebenben.
 18. 6. ábra. Skytha bronznyílcsucok a Zsidvei leletből u. o.
 20. 7. ábra. Skytha bronznyílcsuc a Székelyföldről a kolosvári muzeumban.
 8. ábra. Két skytha bronznyílcsuc Kis-Jenkről.
 9. ábra. Skytha bronznyílcsuc Magyaréből.

10. ábra. Skytha vaskard Szirma-Besenyőről gr. Szirmay Alfréd tulajdonában.
21. 11. ábra. Skytha bronznyílcsucok Pilinből (Nógrád m.)
22. 12. és 13. ábra. Két vasbalta Pilinből (Nógrád m.)
23. 14. ábra. Skytha karikák Pilinből (Nógrád m.)
24. 15. és 16. ábra. Skytha bronznyílcsucok Halasról.
25. 17. ábra. Aranygyűrű Rákamazról a n. muzeumban.
26. 18. ábra. Aranygyűrű Vettesfelderől.
30. Római bronzsisak Berzoviából hátulról és oldalt tekintve.
31. Hermaphrodita bronzszobrocskája.
37. Ékszerek a mezőkaszonyi góth sírból a n. muzeumban.
39. Gyöngyök ugyanazon sírból u. o.
40. Üvegpohár a mezőkaszonyi sírből ugyanott.
47. Tábla festmény a kassai dóm kincstárában, valószínűleg a xvi. század elejéről.
49. Fénynyomatos melléklet: Falképek a hisnyői (Gömör m.) templomban Gróh István másolata után.
51. Fénynyomatos melléklet: Falképek u. o. Gróh István másolata után.
55. 1. ábra. Aquila János (1377) a vele-méri templomban.
56. 2. ábra. Mohorai Vidffy család címere.
3. ábra. Attila képe a képes krónikában kétkezes markolatu szablyával.
59. 4—8. ábra. xv. századi vaskardok a m. n. muzeumban.
61. Diszitmény egy xviii. századi ezüstpoháron a n. muzeumban.
63. 1. ábra. Nyárád szent-benedeki skytha lelet.
64. 3. ábra. Nagyenyedi lelet.
4. ábra. Skytha bronznyílcsucok a nagyenyedi leletből.
65. 5. ábra. Nagyenyedi (kakasdombi) lelet.
67. 2. ábra. Skytha vasláncsa a nagyenyedi leletből. 6. ábra. Skytha vástőr Miriszlóról. 7. ábra. Skytha (?) vaskard Pánádról.
69. Római ház alaprajza, Sabariában.
70. 2. ábra. Római mozaikpadló u. o.
72. 3. ábra. Római falfestmények töredékei u. o.
73. 4. ábra. Antik orvosi szerszámok ugyanott.
77. Bregetioi kardmarkolat.
79. 1. ábra. Őskeresztény ólom edény Tunisból.
80. 2. ábra. A ruwehai basilika hossz-metszete Syriában.
81. 3. ábra. S. Apollinare in Classe belső távlati képe.
84. xvii. századi ezüstpohár a n. muzeumban.
96. Diszitmény xvii. századi ezüstpoháron a n. muzeumban.
- A II. füzet borítékának czimlapján antik zománcozott fibula Bregetiéből.
98. Kőkori szekerček Szolnok-Doboka megyéből.
99. Kőkori szekerček u. o.
101. Kőkori szerszámok u. o.
103. Kőkori szerszámok u. o.
105. Szolnok-Dobokamegyei őskori leletek.
107. Hallstatti izlésű hólyagos bronzkarperecz Vasas-Szent-Ivánról.
108. A székeljudvarhelyi «Budvár» tája.
109. Budvár alaprajza.
111. Őskori agancsszerszám Budvárról.
112. Őskori kőkalapács Budvárról.
114. Budvár hosszátmetzete.
116. I. Bronzkincs Kis-Apátiról (Zala m.)
119. II. Bronzkincs u. o.
121. III. Bronzkincs u. o.
123. IV. Bronzkincz u. o.
125. V. La Tène izlésű sírlelet Kis-Apát tájáról (Zala m.)
128. Két domborműves kóducz Alsó-Dörgicséről (Zala m.) a n. muzeumban.
129. Attis domborműve az egyik duczon.
130. Juno domborműve u. o.
131. Satyr alakja u. o.
132. Hajító versenyben győztes ifjú domborműve u. o.
133. I. Sírleletek a hohenbergi temetőből (Stiria).
134. II. Sírleletek u. o.
137. Krungli sír látképe.
138. III. Sírleletek a krungli temetőből (Stiria).
139. Korongos fibulák a krungli temetőből.

140. IV. Sírleletek a krungli temetőből (Stiria).
141. V. Sírleletek a krungli temetőből (Stiria).
143. Fülönfüggők a krungli temetőből.
144. Sírleletek a krungli temetőből.
145. Sírleletek a krungli temetőből.
150. I. ábra. XIV. századi kassai sírkő.
161. II. ábra. Sárkányos czimerű sírkő Kassán.
- III. ábra. Kassai sírkő 1474-ből.
165. IV. ábra. 1375. évi kassai síremlék.
- V. ábra. Kassai sírkő a XIV. század végéről.
172. Régi ezüstpohár a n. muzeum gyűjteményében.
183. Véssett széldisztmény régi ezüstpohárról a n. muzeumban.
194. I. Bronzfibulák, hallstatti izlésű, a kis-ravazdi leletből (Győr m.)
195. II. Bronzfibulák u. o.
196. III. Csüngő bronzékszerek u. o.
197. IV. Római pecsétlő bronzgyűrűk Pannonhalma vidékéről.
198. A légio I. adjutrix téglabélyegei u. o.
201. V. Vasrégiségek Győr-Szent-Márton tájáról.
203. VI. Római falak alaprajza u. o.
206. I. ábra. Az aracsi domborműves emlékek.
207. II. ábra. Az emlék jobb oldala.
- III. ábra. Az emlék bal oldala.
209. IV. ábra. Az emlék felső oldala.
215. Az esztergomi staurotheke.
217. Byzanczi aranyékszerek székesfehérvári királyi (?) sírból.
234. I. Boglárók a tokaji leletből.
- II. Boglárók a tokaji leletből.
235. III. Ezüstkarikák a tokaji leletből.
236. IV. Ezüsfülönfüggők u. o.
237. V. Holdas fülönfüggők u. o.
238. VI. Börtús díszű fülönfüggők u. o.
239. VII. Aranykarikák (1—2) és ezüthalántékgyűrűk (3—7) u. o.
240. VIII. Byzanczi aranyérmek (920—964-ből) a tokaji leletből.
241. IX. Börtús ékszerek a n. muzeumban.
- X. Láncszem rossz ezüsből u. o.
243. XI. Drótos és törtús ékszerek az ernesztházi kincsből.
245. XII. Tomaseváci kincs a n. muzeumban.
247. XIII. Tomaseváci kincs u. o.
251. XIV. Ékszerek a dentai leletből a n. muzeumban.
257. XVII. századi ezüstpohár a n. muzeumban.
259. Hamvedrek az ócsai (Pest m.) urnatemetőből.
275. Trébelt díszítmény XVII. századi ezüstpoháron a n. muzeumban.
277. Római föliratos bronzablácska Kaláztól.
278. Aranyékszerek az apahidai leletből.
282. Középkori föliratos cserépfül Berégszásztól.
288. Népvándorláskori bronzfibula Várhelyről.
292. 1. ábra. Cserépedény a velem-szentvidi őstelepről (Vas m.)
293. 2—7. ábrák. Cserépedények u. o.
294. 8—12. ábrák. Cserépedények u. o.
295. 14—16. ábrák. Cserépedények u. o.
296. 17—20. ábrák. Cserépedények u. o.
297. 21—24. ábrák. Cserépedények u. o.
298. 25—28. ábrák. Cserépedények u. o.
299. 29—31. ábrák. Cserépek a velem-szentvidi őstelepről.
300. I. Bronzleletek u. o.
302. II. Bronzleletek u. o.
304. 1. és 2. ábra. Bronzöv a lovasberényi urnatemetőből.
305. A lovasberényi urnatemető helyszínrajza.
- 3—5. ábrák. Cserépedények a lovasberényi urnatemetőből.
307. 6—8. ábrák. Cserépedények ugyanott.
309. 9—13. ábrák. Cserépedények u. o.
311. 14—20. ábrák. Cserépedények u. o.
313. 21—26. ábrák. Cserépedények u. o.
315. 27—31. ábrák. Cserépedények u. o.
330. 1. ábra. Minerva szobrocska bronzból a n. muzeumban.
331. 2. ábra. Minerva szobrocska bronzból az erdélyi muzeumban.
3. és 4. ábra. Minerva szobrocskák bronzból a n. muzeumban.
335. Germán vasleletek Gallishegyről (Bereg m.)
339. Briccius prépost síremléke 1304-ből a győri székesegyházban.
340. Miklós ceretai püspök síremléke 1428-ból a győri székesegyházban.
341. Czimeres sírkő u. o.
348. Bárány Berzeviczy Márton emlékére 1585-ből.

350. 1—5. ábra. Bélyeges cserepek Pannoniából.
352. Vaszablya Sümeghről.
355. Pappi (Szabolcs m.) bronzlelet, tévedésből fölcseréltetett a szigligeti bronzlelet képes duczával.
360. Rékási sírlelet (Heves m.)
361. I. Mándoki lelet (Szabolcs m.)
363. II. Mándoki lelet u. o.
370. Rejtélyes fölirat egy síremléken Rzeznovitzon (Morvaországban).
371. 1—4. Pannoniai bélyeges cserepek.
382. Pannoniai bélyeges cserép.
386. 1. ábra. Hallstatti izlésű bronzedény Dályáról az eszéki muzeumban.
387. 2. ábra. Hallstatti izlésű bronzedény Prenzlawitzról (Nyugot Poroszország) a danzig muzeumban.
396. Az aquincumi tábor helyrajza Marsigli szerint.
399. Az aquincumi amphitheatrum és a tőle délre eső táj, a hol Torma Károly az aquincumi tábornok sejtette.
403. Transaquincum helyekvése és a vele szemben fekvő jobbparti táj tervrajza.
404. A transaquincumi erőd Zsigmondy Gusztáv fölvétele szerint.
407. 1. ábra. Az aldebrői altemplom alaprajza.
409. 2. ábra. Építészeti fölvételek az aldebrői altemplomban.
411. 3. ábra. Domborműves kőtábla az aldebrői templomban.
416. 1. ábra. XVI. századi királyföldi nő ; alabastrom szobrocska a n.-szebeni b. Bruckenthal muzeumban.
417. 2. ábra. Besztercei Balázs mester csóktáblája a n. muzeumban.
418. 3. ábra. Mellboglár a segesvári kincsből a n. muzeumban.
419. 4. ábra. Mellboglár a XVII. századból a n. muzeumban.
420. 5. ábra. Királyföldi mellboglár a nagyenyedi leletből.
421. 6. ábra. Királyföldi mellboglár a n. muzeumban.
422. 7. ábra. Királyföldi mellboglár a nagyenyedi leletből.
423. 8. ábra. U. a.
424. 9. ábra. U. a.
425. 10. ábra. U. a.
426. 11. ábra. Királyföldi mellboglár a XVI. századból a n. muzeumban.
427. 12. ábra. Királyföldi mellboglár a XVI. vagy XVII. századból a n. muzeumban.
428. 13. ábra. Királyföldi mellboglár a XVI. századból a n. muzeumban.
431. A vizsolyi pohár.
437. Vasrégiségek a csökmői sírleletből.
438. Cserépedény és kézi tükör a csökmői sírleletből.
440. Pusztakovácsi sírlelet (Bihar m.)
442. Antik bronzfibula Bregetióból a n. muzeumban.
446. U. a.
453. Pannoniai bronzfibulák a n. muzeumban.
455. Szigligeti bronzlelet Darnay Kálmán muzeumában.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

Aba nemzetség 413.
 Abel, (Kain és), falfestmény 412—413.
 Abrudbányai Árpád-kori feliratos aranygyűrű 279.
 Adamklissi 176—179, 267—268, 377—380.
 Adatok a hazai ötvösség történetéhez 227—253, 248.
 Agyagpoharak Lovasberényből 308, 310, 312, 314, 316, 317.
 Akadémiai pályakérdés a műtörténetből 273.
 Alabastrom szobrocska 416, 417.
 Alincum 391, 393.
 Almgren: Studien über nordeuropäische Fibelformen etc. (ism.) 444.
 Alsófehérmegyei La Tène-ízlésű bronzkarika 277.
 Alsó-Ilosva 393, 394.
 Alsó-Kostyál 393.
 Altemplom Debrőn 405—414.
 Ambrosch moler 414, 415.
 Ananinói skytha lelet 21.
 Antiphorale a nagyváradi székesegyházból 376.
 Apáczklastromok pecsétlői 279.
 Apaffy Mihály 100 aranyos érme 90.
 Apahidai aranyékszerek 278.
 Apatini emlélet 88; — lelet 286.
 Apolloniai érmek Daciában 113.
 Aquincum 96, 395—405, 447.
 Aracsi domborműves kő 87, 204—212.
 Aradmegyei őskori leletek 261—264.
 Aranyékszerek Apahidáról 278; — Hevesről 450; — Kassáról 450; — Nagyváradról 450; — Szamosújvárról 452; — gyűrű, Árpád-kori feliratos 279; — karikák a tokajvidéki leletből 239—240; — kincs Apahidáról 278; — lelet, dolyánvidéki 287; — rögök Ormódról 33.
 Aranyhegy 397.
 Aranyos-szent-miklósi bronzkarpereczek 434.
 Aranyosvári lelet 436.
 Aránszámok ezüstpoharakon 431.
 Árpád-kori feliratos aranygyűrű 279; — sarkantyú 435.
 Ásatások a millennium alkalmából 185; — Fiume területén 432, 433; — Lovasberényben 449; — subventionálása 447.
 «Assarlik in Jonien» (könyvism.) 191.
 Atilia Firma 397.
 Attis domborképe 127—129.
 Avarkori filigrántechnika 230.

B

Bábafalvi bronzlelet 277.
 Bács-Bodroghvármegye monographiája (könyvism.) 265—266; — történelmi társulata 188—189.
 Bácsmegyei romok (ism.) 446.
 Balassa-gyarmati lelet 76.

Balaton múzeum 383.
 Balbinus tudósítása a régi kún irás áll. maradványairól 368—371.
 Bánffy-hunyadi népvándorlaskori lelet 450.
 Bánkúti emlélet 88; — középkori ezüstkincs 87.
 Barbár érmek Munkács tájáról 333.
 Barsmegyei régészet ügye 287—288.
 Batori Schultz Bódog órája 451.
 Batthyány-hegyi lelet Fiuménél 432, 433.
 Baucis és Philemon 452.
 Bazilikák Afrikában 81.
 Becsky István 436.
 Békés-gyulai orgona 375.
 Békésmegyei régiségek 85.
 II. Béla érmei Sümegh tájáról 351.
 Bélyeges cserepek Pannoniából 350, 371, 382.
 Bem kardja 87.
 Bennacci korszak 385.
 Bendorf: Adamklissi ism. 176—179.
 Berzeviczy Márton báró emlékérmé 1585-ből 348—350.
 Berzoviai római emlékek 28—32.
 Beszterczei Balázs mester csóktáblája 417, 423.
 Bethlenfalvi harang 279.
 Bezdédi sírleletek 86.
 Biharmegyei antik tárgyak 450.
 Bihar-szent-jánosi cserepek 449.
 Bilaki római feliratos kő 394; — római járdatégla 394.
 Billikom Mezőkaszonyból 39—40.
 Bizanczi aranyérmek a tokajvidéki honfogl. leletből 86, 240—241; — érmek 89; — staurotheke Esztergomban 213—226; — zománcz az esztergomi staurothéken 219—223.
 Bodrog-vécsi honfoglaláskori lelet és temető 448.
 Boglár Kassáról 450; — «esses» Ungvárról 255; — Szathmárról 278; — mellrevaló, a Királyföldről 417—429.
 Boglárók Mándokról a honfoglalás korából 361; — a tokajvidéki honfogl. leletből 234—235.
 Bogojevai őstelep 449.
 Bolognai temető 384, 386.
 Bonyhádi emlélet 89.
 «Bornemissza» szobra az ezredévi kiállításon 172.
 Borostyánkő gyöngy Mezőkaszonyból 39; — Szabolcsmegyéből 319.
 Bódómi római tábor (mansio) 394.
 Börtös ékszerek az ernesztházai kincsből 243—244; — fülönfüggők a honfoglalás korából 238—240; — fülönfüggők Tokaj vidékéről 279; — művek 229—232, 238, 241—253.
 Brassói deréköv 450.
 Brédi népvándorlaskori lelet 435.
 Bregetői kőoltár 86; — ólom vízvezető cső 96; — régiségek 278.

Briccius prépost emlékköve Győrben 338.
 Bronzedény Dáljáról 384—391; Hajduböszörményből 385—391; — Prenzlawitzból 384; — fibula Velemről 277; — harci balták Csicsóujfaluról és Petőrétről Szolnok-Dobokamegyében 433; — kard a Dunából 277; — karperecz Tamásdáról 85; — kincs Kisapátiból 126—127; — kincs Szigligetről 352—356; — láncszemek 337; — lelet Bábfalváról 277; — Sajó-Gömörrel 449; — a szentesi Donát-várból 449; — Velemről 449; — Zólyomgyéből 449; — öv Helembáról 450; — öv Lovasberényből 304, 306; — pajzsdudor 86; — régiségek Ravazdról Pannonhalmán tövében 193; — Velem-Szent-Vidről 290—304; — rögök Szigligetről 354.
 Bronzkor chronologiai megállapítása Montelius által 454.
 «Bronzkor emlékei Magyarhonban, III.» ismertetés 83.
 Bronzkori edény Kisapátiból 116; — edények Velem-Szent-Vidről 293—294; — jellegű skytha régiségek 9; — lelőhelyek Németországban 389; — Fiume területén 432, 433; — Pápon 456; — a Rezihegyen 456; Szigligeten 456; — Szolnok-Dobokamegyében 97, 433—435; — régiségek Szilágyságban 357.
 Bruckenthal-muzeum alabastrom szobrocskája 416; — skytha régiségei 17—18.
 Buda vezér sírja 110.
 Budai orvosok pecsétlője 87.
 Budai ötvös hagyatéka 1505-ben 454.
 Budapesti népvándorláskori temető 448; — pénzintézetek ajándéka 93.
 Budavári éremlelet a királyi palotából 89.
 Budavári főegyház 451.
 Budavári kir. palota építésénél lelt architectonikus faragványok 451.
 Budvár építői Székely-Udvarhelyen 108—115; — szerkezete és helyrajza 113—115.
 Budvári cserepek 111; — csontszekercze 111; — kőszekercze 112; — örlőkővek 110; — rézszekercze 113; — sírlelet 110.
 Bulla, ólom, Duna-Szekesőről 279.
 Búzaháza 392.

C

Canabae 395.
 Capora 391, 393.
 Carnuntum 395, 398, 404.
 Castelliere 432.
 Castrum Aquincumban 395—405, 447; — Bődönben 394.
 Clarac 443.
 Cebh Ruozd 193.
 Certosa 386—388; — fibula Velem-Szent-Vidről 292.
 Cicada-fibula Szathmárról 278.
 Cichorius: Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi (ism.) 267—268.
 Confessio 406.
 Congri 391, 393.
 Contra-Aquincum 405.
 Cromer Agoston 414; — sírköve a kassai domban 164; — István 41—42, 414.
 Csáki-Gorbó 434.
 Családjegyek használata 159.
 Csámpai lelet 449.
 Csát, mezőkaszonnyi 38.
 Csatorna, római, a Paczkalló-völgyből 202.
 Csepelszigeti falmaradvány 447; — téglák 451.
 Cséplő Péter 437—441.
 Cserép, középkori feliratos 282, 286.
 Cserepek, (bélyeges) 450; — Pannoniából 350, 371, 382; — Budváról 111.

Arch. Értesítő 1897. XVII. kötet.

Csicsóujfalu 433, 434.
 Csigadomb 395.
 Csóktábla 417, 423.
 Csongrádmegyei történelmi és régészeti társulat 452.
 Csontszekercze Budváról 111.
 Csontszobor a középkorból 87.
 Csopaki lelet 450; — sírlelet 86.
 Csökmői lelet 437—439.
 Csúcshegy 397.
 Csüngő aranydísza Apahidáról 278.
 Cumont műve a Mithra-emlékekről (ismert.) 381—382.
 Czehpecsét, a nagyszebeni ötvösöké 191.
 Czermak pozsonyi puskaműves 87.
 Czobor Béla: A magyar koronázási emlékek (ism.) 173—176; — Magyarország tört. emlékei az ezredévi orsz. kiállításon (ism.) 270—271.

D

Dáciai útvonala 391—394.
 Dáljai bronzedény 384—391.
 Debrői attemplom 405—414, 417; — dombormű 408—411; — falfestmény 407—413; — monostor 413; — templom 407—414; — vár 414.
 Debrői család 413.
 Délmagyarországi muzeumtársulat értesítője 281—282.
 Délszláv karpereczek 87.
 Dentai lelet 251—252.
 Dolyánvidéki aranylelet 287.
 Domborművek Pannoniából 127—133; — Al-Debről 408.
 Domborműves kő Aracsról 87, 204—212; — Al-Debről 408.
 Doszu boznii bronzrégiségek 358—359.
 Döbrői család 406, 413.
 Dudás Gyula: Bács-Bodrogh vármegye egyet. monographiája (ism.) 265—266; — Bácsmegyei romokról (ism.) 446.
 Dukász-féle korona 174—175.
 Dunaszekesői éremlelet 88; — ólombulla 279; — római sírok 95.
 Dunapentelei régiségek 85; — római régiségek 277.
 Dyacken Jorg 415.
 Dyrrhachiumi érmek Daciában 113.

E

Edények Lovasberényből 305—317; — Velem-Szent-Vidről 290—304.
 «Egy nap Aquincumban» (ism.) 96.
 Egyházi emlékek a nagyváradai püspökség területén 372—376; — öltönyök a nagyváradai püspökségben 376; — szerek a nemzeti múzeumban 450.
 Egyiptomi táblácska 451.
 Eitelperger Károly kassai harangöntő 344.
 Éjszakeurópai fibula-alakok 444.
 Ékszerek (arany) Apahidáról 278; — Dentáról 251—252; — a tokajvidéki leletből 233—240; — Tomasevácrról 245—250.
 Emlékek a hallstatti kor legelejéről 384—391.
 Emlékek fönntartása 179—183.
 Emlékérem, báró Berzeviczy Márton-féle 348—350.
 Emlékérmek 91—92.
 Emlékkövek a nagyváradai püspökség területén 375.
 II. Endre által hozott ereklyék 216.
 Enlaka 393.
 Erdélyi honismeretű egyesület 281; — érmek

89—90; — fémöv a XVII. századból 279; — muzeumegylet 94; — közgyűlése 452.
 Ereklék II. Endre király ajándékából 216.
 Ereklétartó formalium 429.
 Érem, görög 89.
 Éremgyűjtemény, dr. Mészáros Károly-féle 90; — Resch Adolf-féle 90; — gr. Zichy Jakab-féle 90.
 Éremlelet Apatinból 88; — Bánkútról 88; — Felső-Besnyőről 88; — Bonyhádról 89; — a budavári királyi palotából 89; — Duna-Szekcsőről 88; — Hajdúbagosról 89; — Homoród-Szent-Pálról 88; — Kis-Baárról 89; — Lecsepusztáról 89; — Mojgrádról 435; — Nagybajomról 88; — Szent-Antalfáról 88; — Szentkirályról 88; — Újhartyánból 89.
 Éremtár gyarapodása a nemzeti muzeumban 88—93.
 Éremvásárlás a m. nemzeti muzeum számára 89—90.
 Érkávási bronzrégiségek 359; — népvándorláskori lelet 435.
 Érmek: bizanci aranyak a tokaji honfogl. leletből 86; — Kossea városai 285; — római aranyak Ormódól 33; — a tokajvidéki honfogl. leletben 240—241.
 Ermerium 391, 393.
 Ernesztházai kincs 243—244.
 Esses boglár 255.
 Eszéki múzeum hallstatti ízlésű bronzedénye 384—391.
 Esztergomi stauotheke 213—226; — szarvalakú díszedények 445, 446.
 Evőeszköz 450.
 Ezredéves kiállítás hadtörténelmi emlékei 53—61; — gipszmásolatai 87.
 Ezüstbetűtű feliratos római bronzlemez Kalázról 277—279.
 Ezüstkincs Bánkútról 87.
 Ezüstlemez a honfoglalás korából 318.
 Ezüstpohár Felsőmagyarországból 279; — a XVI. századból 450; — a XVII. századból 84, 172, 257, 450.

F

Falfestmények a nagyváradi püspökség területén 375.
 Fali táblák a hazai régészet köréből 448.
 Falkék Debrőn 407, 413; — Hisnyón 49—53; — Jékelfalun 412; — jellege Gömör-megyében 53.
 Falmaradvány a Csepelszigeten 447.
 Faragott kövek Debrőn 407—414.
 Fedd 392.
 Fegyverek az ezredéves kiállításon 53—61.
 Feldebrő, I. Debrő.
 Félholdalakú tolltartó lőfejre 426.
 Feliratos dombormű Aracson 204—212; — kő, római, Szamosújvárról 384; — középkori cserép 282, 286.
 Felsőbesnyői éremlelet 88.
 Felsőmagyarországi ezüstpohár 279; — régi harangok és harangöntők 342—348.
 Felső-szócsi lelet 106.
 Fenéki La Tène-ízlésű régiségek 277; — népvándorláskori régiségek 277.
 Fest A. fiúmeje leletről 432.
 Festő: Mátyás mester Kassán 45. — Egyéb kassai festők 414, 415.
 Fetter J. F. 435—437.
 Fibula, bronz, Velemről 277; — cicada alakú Szathmárról 278; — glasinaczi typus Velem-Szent-Vidről 301—303; — Hohenbergből 134—136; — Kisapátiból 116, 124; —

Mezőkaszonyból 37, 38; — Várhelyről 288.
 Fibulák Almgren művében 444; — Krunglból 139—141; — Ravazdról 193; — Velem-Szent-Vidről 292.
 Filigran 229—233; — díszű tű Glogonból 279; — kereszt Nyerges-Ujfaluból 87.
 Fischbach Ottó † 190.
 Fiume mint őskori vas-emporium 432; — terület mint őskori lelőhely 432, 433; — lelet 432.
 Fonyódi római emlék 277.
 Formalium 429.
 Frankfurter: «Egy nap Aquincumban» (ism.) 96.
 Furtwängler: «Adamklissi» 378.
 Fülönfüggő, antik 86.
 Fülönfüggők Hohenbergből 135; — Krunglból 139—143; — holdas, Tokaj vidékéről 237—239; — a tomaseváci kincsből 245—248.

G

Galicziai skytha régiségek 13.
 Gallishegyi sírlelet 334—337.
 Genius szobra 404.
 Gergely kassai ötvös 414.
 Germánok emlékei Munkácsnál 333—338.
 Gibin (Hertelius) Pál sírköve a kassai domban 171.
 Gipszmásolatok 87.
 Girolti bronzlelet 434.
 Glasinacibula Velem-Szent-Vidről 301—303.
 Glogoni kincslelet 279.
 Gooss Károly adatai Dáciáról 391—392.
 Gót s'r Mezőkaszoniban 32—40.
 Gömbösfejű tük a tomaseváci leletből 247—249.
 Görgény Hodák 392.
 Görgény-Szt.-Imre 392, 393.
 Görög érmek 89.
 Güntert Mihály 415; — sírköve a kassai dombban 165.
 Gyöngyök csigahéjból 321.
 Győr-Szent-Márton tájáról való vasrégiségek 201.
 Győri muzeum 382—384; — székesegyház középkori sírkövei 338—342.
 Gyűrű, feliratos, Árpád-kori 279; — Hohenbergből 134—136; — a népvándorlás korából 86, 440; — pecsétlő 279.
 Gyűrűk Krunglból 139—146.
 Gyűrűcskék Pilinből 21—23.

H

Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon 53—61.
 Hagyomány Buda vezér sírjáról 110; — a székes-csütörtökhelyi kápolna keletkezéséről 150.
 Hajdúbagosi éremlelet 89.
 Hajdúböszörményi bronzedény 385—391.
 Hajdú-Szoboszló 451.
 Halántékgyűrű Hohenbergből 134—136; — Pusztá-Kovácsiból 440—441.
 Halántékgyűrűk a tokajvidéki honfogl. leletből 239—240.
 Halászhorog skytha sírban 326.
 Hallstatti ízlésű fibula Velem-Szent-Vidről 292, 302, 303; — karperecz Vasas-Szent-Ivánról 107; — jellegű skytha régiségek 1, 9, 10, 15, 21, 23; — korbeli edények Dáljáról az eszéki muzeumban 384; — Hajdu-Böszörményről 385—391; — különböző lelőhelyekről 389; — Prenzlawitzból 384; —

Velem-Szent-Vidről 295—298; — régiségek 384—391; — régiségek Velem-Szent-Viden 29, 299.
 Hampel J.: «A bronzkor emlékei Magyarhonban» III. (ism.) 83.
 Hangszer 87.
 Hannus Rasschow 446.
 Harang Bethlenfalváról 279.
 Harangok Felsőmagyarországban 342—348; — a nagyváradi püspökség területén 375.
 Harangöntők Felsőmagyarországban 342—348.
 Harster a speieri muzeum terra sigillatairól 82.
 Hatvani La Tène telep 449.
 Hauchord Ulrik sírköve a kassai dómban 169.
 Hauszeichen 159.
 Heftel 417.
 Hegyaljai kőkori telep 277.
 Hegyköz-Kovácsi régiség 450.
 Hegyköz-pályi lelet 450.
 Helbig: Assarlik in Jonien (ism.) 191.
 Helembai bronzöv 450.
 Helfert: Denkmalpflege (ism.) 179—183.
 Hennecke Edgar: Altchristliche Malerei etc. (ism.) 268—270.
 Hertelius (Gibin) Pál sírköve a kassai dómban 171.
 Hevesi aranykarperecz 450.
 Hisnyói falképek 49—53.
 Hoberger Gabriel 415.
 Hohenbergi újabb leletek 133—147.
 Holdas fülönfüggők a tokajvidéki honfogl. leletből 237—239.
 Homonnai Drugeth Ferencz levele 256—257.
 Homoród-szent-páli éremlelet 88.
 Honfoglaláskori boglárók Mándokról 361; — Tokaj vidékéről 234—235; — börtös művek a tokajvidéki honfogl. leletben 238, 241; — karpereczek (ezüstkarikák) Tokaj vidékéről 235—236; — láncszem a tokajvidéki leletből 241—242; — lelet Bodrog-Vécse 448; — Csökmön 437—439; — Kabán 448, 450; — Kis-Tengeliczen 86; — Mándokon 361—363; — Pusztá-Kovácsiban 437—441; — Tokaj vidékéről 233—241, 450; — temető Bezdédén 86; — Bodrog-Vécse 448.
 Horvátii bronzrégiségek 357.
 Huber Katalin sírköve a kassai dómban 168.
 Hunyadvármegyei rég. társulat VII. évkönyve 451; — VIII. évkönyve (ism.) 281.
 Húros hangszer 87.

I

Illenfeld András, kassai harangöntő 346; — sírköve a kassai dómban 168; — Ferencz, kassai harangöntő 344—345.
 Ilosva 393, 394.
 Intagliók Mojrádról 435.
 Iparművészet 1896-ban (ism.) 266—267.
 Iparművészeti múzeum megnyitása 451.
 Ipolykeszi ős-sír 192, 450.
 Iscina 391—393.
 Iskolai fali táblák a hazai régészet köréből 448.

J

Jankovich Miklós boglárjai 417.
 János kassai ötvös 414.
 Jáspis nucleus 499.
 Jezerniczky György sírköve a kassai dómban 168.

Joachim: Das Marienburger Tresslerbuch ism. 445—446.
 Jobbágyfalva 392.
 Julia Fuscilla 193.
 Julius Paternus és Julius Fuscus sírköve Panonhalmán 193.
 Juno domborképe 128—130; — oltára 86.
 Jupiter oltára 86; — szobra 404.

K

Kabai honfoglaláskorabeli lelet 448, 450.
 Kain és Abel falfestmény Debrőn 412, 413.
 Kalázi római feliratos bronzlemez 278.
 Kályhacserép 452.
 Kályhafiók 436.
 Káposztafalvi harang 279.
 Kard: bronz, a Dunából 277; — magyar, jellemzése 54—61; — Medgyesről 351; — Miklós csár adományából 87; — Pánádról 66—67; — saját szerű idomú, Magyarországon 77; — Sümegh tájáról 351.
 Kargyúruk Krungiból 143—146.
 Karperecz Moholról 384; — Vasas-Szt-Ivánról 107.
 Karpereczek Hohenbergből 135; — Pusztá-Kovácsiból 440—441; — Ravazdról 193; — a tokajvidéki honfogl. leletből 235—236.
 Kassai aranyboglár 450; — dóm síremlékei 157—172; — festők 414, 415; — Mátyás mester festő 45; — mettercia 46; — napóra 41; — oltárkép 46—48, 415; — ötvösök 414; — ötvösség története 279; — porcellán 191; — sírbolt a XVII. századból 190; — Szent Erzsébet-egyház története 41—49, 414—415.
 Kebele 392.
 Kécsai őskori telep 95.
 Kecsed-Szilvási bronzlelet 434.
 Kecskesontok lovas sírban 322.
 Kehely 450; — Sűky féle 429.
 Keviczky János sírköve a kassai dómban 171.
 Kengyelvas, honfoglaláskori Mándokról 363; — Csökmőről 437.
 Keresztkút 375.
 Keszlerfy-házi lelet 451.
 Királyföldi mellboglárók 417—429.
 Királyföldi nő alabastrom szobrocskája 416.
 Királyhegy 395 stb.
 Királyi palota építőbizottsága 89, 451.
 Kisapáti bronzkincs 116—127; — tekerceses bronzfibula 116, 124.
 Kisaszondi rézvésők 456.
 Kisbaári éremlelet 89.
 Kis-Jenői bronzlelet 434.
 Kis-Ruszd 193.
 Kistengeliczi honfoglalás korabeli lelet 86.
 Kittlich, vagy Kittlicz János 415.
 Kolti-k a tomaseváci leletből 245, 249, 250.
 Koncz Bálint sírköve a kassai dómban 169.
 Korhány 320.
 Korongos fibulák 227.
 Korona, Dukász-féle 174—175; — magyar 173—176.
 Korsó 442; — Csökmőről 438.
 Kossea érmei 285.
 Kődi lelet 436.
 Kőszeközök Szolnok-Dobokamegyéből 98—104.
 Kőkori régiségek a Szilágyságban 356—357; — Szolnok-Doboka megyében 433; — telep a Hegyalján 277.
 Kölesdi ezüsboglárók 450.
 Kőoltár Bregetiőből 86.
 Kőrsáncz, őskori, Fiuménél 432.

Kőszekercze Budváról 112.
 Középkori bronz pecsétlő 279; — cserepek Ve-
 lem-Szent-Vidről 298—299; — csontfarag-
 vány 87; — ezüstkincs Bánkútról 87; —
 fölíratos cserép 282, 286; — ládika 87; —
 sírkövek a győri székesegyházból 338—342;
 — taréjos sarkantyú 75.
 Krasznai bronzrégiségek 358.
 Kraus Fr. P.: Geschichte der christl. Kunst
 (ism.) 78—82.
 Krétadarabkák sirban 323.
 Kröhnke O.: Chemische Untersuchungen an
 vorgeschichtlichen Bronzen etc. (ism.) 274.
 Krompholtz Miklós 414.
 Krungli, korongos fibulák 227. — újabb lele-
 tek 133—147.
 Kulcs, a XVIII. századból 451.
 Kún írás maradványai 368—371.
 Kurgán 320.
 Kurticsi neolithkori telep 449.

L

Ládika, középkori 87.
 La Tène-izlésű bronzkarika Alsó-Fehérmegyé-
 ből 277; — edények Velem-Szent-Vidről
 298; — fibula Szepes-Váraljáról 86; — fibula
 Velem-Szent-Vidről 292, 302, 303; — régi-
 ségek Fenékről 277; — régiségek Ravazdon
 193. — sírlelet Kisapátiból 125; — Tolna-
 megyéből 86; — telep Hatvanban 449.
 Lajtapordányi római síremlék 285.
 Lánca szem, honfoglaláskori, a tokajvidéki le-
 letből 241—242.
 Lándzsacsúcs a Paczkallóvölgyből 199; — Ve-
 lem-Szent-Vidről 300—301.
 Lándzsacsúcsok Kisapátiból 118, 119.
 Lazonyi síremlékek 367, 368.
 Lecherer Sebestyén eperjesi harangöntő 344.
 Lecsepusztai éremlelet 89.
 Lehel kürtje és a jászok (ism.) 285.
 Leményi lelet 106.
 Lenaich Jakab 454.
 Lenaich Paschalis Miklós budai ötvös 454.
 Letz Márk, a nagyszebeni ötvösczéh mestere
 192.
 Leustach-féle gyűjtemény 450.
 Lófejre való félholdalakú tolltartó 426.
 Longobard stílus 211.
 Lorenz moler 415.
 Lovácska hegyi sír 333, 334.
 Lóval való temetkezés 210.
 Lovasberényi urnatemető 304—317, 449; —
 üveg pohár 450.
 Lovassír Rékason 359.
 Lovassírok őshalmokban 318, 319, 322.
 L. Septimius Curitus kööltára 86.
 Lussuniumi mértföldjelzők 192.
 Lypski Pálné pecsétje 166.

M

Madarász Erzsébet 170.
 Magyar érmek 89, 90; — Iparművészet (ism.)
 377; — kard Sümegh tájáról 351; — kar-
 dok jellemzése 54—61; — királyi hírnökök
 (heroldok) és siposok 446; — koronázási
 palást 175, 176; — ötvösség történetéhez
 (újabb adatok) 227—253; — papírpénzek 92,
 93; — szent korona 173—176; — szükség-
 pénzek 92.
 Magyar-Boros-benedeki lelet 449.
 Magyar-Lápos 434.
 Magyarország tört. emlékei az ezredéves orsz.
 kiállításon (ism.) 270—271.

Mándoki honfoglaláskori lelet 361—363.
 Mansió 394.
 Marienburgi számadáskönyv 1399—1409-ig
 445, 446.
 Marque de maison 159.
 Marsili 395 stb.
 Materna András kassai bíró 344.
 Mécsek Sabariából 73.
 Medgyesi kard 351.
 Mellboglárók a Királyföldről 417—429.
 Melltű, hatszögletű, a tomaseváci kincsből
 245, 250.
 Melltűk a tomaseváci leletből 245, 247.
 Menyői oltár 374.
 Mérlegsúly 451.
 Mértföldjelzők Lussuniumból 192.
 Mészáros Károly dr. ajándéka 90.
 Meszes 435.
 Mettercia Kassán 46.
 Mezőkaszonyi fibula 37, 38; — gót sír 32—40,
 450.
 Mező-somlyói vár 364—365, 441, 442.
 Mihalik Sándor 431, 442.
 Mikháza 393.
 Miklós ceretái püspök sírköve Győrben 339.
 II. Miklós orosz császár ajándéka 87.
 Millenniumi ásatások 185; — emlékérmek 91.
 Minerva oltára 86; — szobrocskák 329—333.
 Miriszlói vastör 66—67.
 Missalék a nagyváradai püspökségben 376.
 Mithra-emlékek ismertetése Cumont művében
 381, 382.
 Mithraeumok Petronellben és Sarrebourgban
 381, 382.
 Mocsolyai bronzrégiségek 358.
 Moholi lelet 384, 450.
 Mojgrádi római régiségek 435.
 Monaky Péter sírköve Lazonyban 367, 368.
 Monile 429.
 Monte Batthyányi lelet 432, 433.
 Montelius a bronzkor chronologiai megállá-
 pításáról 454.
 Morsus Casulae 428.
 Moson 392.
 Mösschel Lőrincz 415.
 Mozaik, római Sabariából 69—70.
 Mozsár 87, 436.
 Munczer Jakab 415.
 Munkácsi germán emlékek 333—338.
 Múzeum a Balaton vidékén 383; — Győrben
 382—384; — Sümeghen 383; — Szentesen
 281; — Vácott 187; — Verseczen 187.
 Múzeumi éremtár gyarapodása 1896-ban 88
 —92.
 Múzeumi és könyvtári tanács 93.
 Múzeumi régiségtár gyarapodása 1897-ben 85—
 88, 277—279, 449—451.
 Műemlékek fönntartása 179—183.

N

Nadab 436.
 Nádasdi bronzrégiségek 358.
 Nagyabajomi éremlelet 88.
 Nagyenyedi lelet 64—66, 420—426; — muzeum
 régiségei 63.
 Nagyfalu népvándorl. lelet 435.
 Nagyiklodi lelet 106, 433, 434.
 Nagyszebeni Bruckenthal múzeum 17, 18, 416;
 — ispotályi pecsétlője 279; — ötvösök czéh-
 pecsétje 191.
 Nagyszendistyei lelet 86.
 Nagyszentmiklósi kincs másolata 279.
 Nagyvárad aranyékszerlelet 450; — püspök-
 ség egyházi emlékei 372—376.
 Napoca-Vécsi útvonal 392.

Napóra Kassán 41.
 Náprádi bronzrégiségek 358.
 Nelleconi Erzsébet sírköve a kassai dómban 170.
 Nemescsói neolithkori telep 258—261.
 Német császári archael. intézet évi jelentése 380—381.
 Német lovagrend marienburgi számadáskönyve 1399-től 1409-ig 445—446.
 Nemzeti m. éremtár gyarapodása 1896-ban 88—92.
 Nemzeti muzeumi régiségtár gyarapodása 85, 277, 449.
 Neolith korbelt leletek Szolnok-Doboka megyében 433; — edények Velem-Szent-Vidről 292—293; — telep a Hegyalján 277; — nemes-csóri 258—261; — telepek Szolnok-Dobokamegyében 97; — Kurticson 449.
 Neptun-szobor Pannonhalma táján 198.
 Népvándorláskorabeli aranygyűrű Déva tájáról 86; — csat Mezőkaszonból 38; — fibula Mezőkaszonból 37, 38; — Velem-Szent-Vidről 292; — filigran művek 229—232; — kincs Ormódon 33—34; — régiségek 278; — Bánffy-Hunyadról 450; — Fenékről 277; — a Szilágyságból 435; — temető Budapesten 448; — üvegbillikom Mezőkaszonból 39—40; — zománczművek 227.
 Női solymárnyereg 88.
 Nucleus 449.
 Nyakdisz Hoherbergből 135, 136.
 Nyakgyűrű Pusztá-Kovácsiból 440—441.
 Nyárad-szent-benedeki régiségek 63—64.
 Nyereg, női, solymár 88.
 Nyerges-újfalu filigran kereszt 87.
 Nyilcsúcs, Nyárad-szent-Benedekről 63—64.

O

Ó-Buda 395—405.
 Ocsai urnatemető 258—259.
 Ocskay-husár tarsolya 88.
 Offenbányai templom maradványai 74—75.
 Oláh-Nádasdi bronz-régiségek 358.
 Oláh Vásárhelyi lelet 434.
 Öllő 1623-ból 279.
 Olombulla Duna-Szekcsőről 279; — vízvezető cső Bregetiőből 96.
 Oltár, Menyői 374; — kereszt 450; — lámpa 450.
 Oltárkép Kassán 46—48.
 Órserleg 450.
 Óra 451.
 Orgona B.-Gyulán 375.
 Ormódi aranyrögök 33; — kincs 33—34.
 Orosz czár ajándéka 87.
 Országos muzeumi és könyvtári tanács 93.
 Oszlopfők Pécsről 278.
 Ó-Szőnyi Minerva szobrocskák 330—331.
 Osztrák papírpénzek 93.
 Öntőműhely maradványai Szigligetben 354.
 Ördögkúti bronzrégiségek 358.
 Örlőkő 333—334.
 Örlőkövek Budvárról 110.
 Óshalmok népies elnevezései 318, 319; — Szabolcsmegyében 318—325.
 Óskori körsáncz Fiume területén 432; — leletek Arad- és Temesmegyében 261—264; — Fiume területén 432, 433; — sajátyszerű kardidom Magyarországon 77; — sáncz Verebélyen 277; — sírrablás 291; — tárgy népvándorláskori sírban 147; — telep Kécsán 95; — a Sümeghegyen 442; — Valea Holcserágon 95; — temető Resicán 62.
 Ós-sír Ipolykesziben 192.
 Óstelep Bagojeván 449; — Velemen 277.
 Ötvösművek a nagyváradi püspökségben 376.

Ötvösök czéhpecsétje Nagyszebenben 191.
 Ötvösség (újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban) 227—253.
 Öv Brassóból 450; — bronzból Lovasberényből 304, 306; — XVII. századi, erdélyi 279.

P

Pacificale 450.
 Paczkallóvölgyi római leletek 198, stb. — római régiségek 197, stb.
 Padok Várad-Olasziban 375.
 Pajzsdudor bronzból 86.
 Paksi bronzkard 277.
 Palást (magyar koronázási) 175, 176; — (Pannonhalmi) 176.
 Pálos barátok padjai Várad-Olasziban 375.
 Pánádi kard 66—67.
 Pannonhalma tövében elterülő Pannonia nevű római község 193.
 Pannonhalmi palást 176.
 Pannonia, római község Pannonhalma tövében 193—204.
 Pannoniai bélyeges cserepek 350, 371, 382; — domborművek 127—133.
 Papföldi ásatás 397, 398.
 Papírpénzek 92, 93.
 Pappi bronzlelet 456.
 Parapetum 408.
 Pastophorium Király-Darócson, Magyar-Kecelen és Szilágysomlyón 374.
 Pataki Gáspár kassai ötvös 257.
 Péczely-féle pályázat 279—280.
 Pecsétlő gyűrűk 279; — (római) Ravazdról 197.
 Pecsétlő, a kolozsvári ötvös czéké a xv. századból 453; — középkori, bronz 279; — mult századbéli 450; — nagyszaltnai csizmadiáké 450; — a nagyszebeni szent-kereszt-ispotályé 279.
 Pécsi római sírok 287; — román oszlopfők 278.
 Perényi-féle sírkő a kassai dómban 170.
 Petőré (Petyeritye) 433.
 Petronelli Mitraum 381, 382.
 Philemon és Baucis 452.
 Phira 391—393.
 Pilini gyűrűcskék 21—23; — skytha régiségek 20, 21.
 Pintér Sándor: Szécseny és közvetlen vidéke a honfogl. előtti korban ism. 271—272.
 Pohár Hegyköz-Pályiból 450; — Lovasberényből 308, 310, 312, 314, 316, 317; — Nagybányáról (?) 450; — Vizsolyról 429—431.
 Poharak arányszámái 431.
 Porcellán (kassai) 191.
 Porolissum 391—393.
 Prenzlavitzi bronzedény 384—391.
 Procopius 398.
 Prusztlik 417.
 Pulszky Ferencz † 289, 447.
 Pusztá-Kovácsi lelet 437—441.

Q

Quad érmek 333, 337.

R

Ráczegresi bronzkarperecek 456.
 Ragusa 454.
 Rakamazi aranytorquis 25.
 I. Rákóczy Ferencz harangja 347.
 II. Rákóczy György kardja 87.
 Rákóczy-sáncz a Szilágyságban 435.
 Rasschow Hannus 446.
 Ravazdi fibulák 193.
 Ravennai geographus ismeretlen dáciai út v. nala 391—394.

Recsina völgye 432.
 Régészet ügye Barsban és Ugocsában 287, 288.
 Régészeti fali táblák 448.
 Régészeti társulat 1896 deczemberi ülése 85, — 1897 januári ülése 184, — februári ülése 185, — áprilisi ülése 276, — májusi ülése 276, — szeptemberi ülése 447, — októberi ülése 448, — novemberi ülése 448.
 Régi minták után vert magyar érmek 91.
 Régiségtár gyarapodása a n.-muzeumban 85, 277, 449.
 Reinach S.: Répertoire de la statue grecque et romaine ismertetése 443.
 Rékási sírlet 359, 360.
 Rekeszes zománcz a népvándorlás korában 227, stb.
 Reliquarium sz. Erzsébet ereklyéivel Marienburgban 445.
 Resch Adolf éremgyűjteménye 90.
 Resiczai őskori temető 62; — régi magyar templomromok 365—367.
 Révay Ferencz b. ajándéka 87.
 Rezihegyi lelet 456.
 Rézszekerczék Budavárról 113.
 Rézvések kisaszondról 456.
 Római aranyérmek Mojrádról 435; — Ormódról 33; — bélyeges mécssek Mojrádból 435; — Sabariából 73; — bronzsisak Berzoviából 29, 31; — bronzszobrocska Berzoviából 29, 31; — castellum 405; — castrum 394, 395—405; — cserepek 450; — emlék Fonyódon 277; — emlékek Berzoviában 28—32; — érmek 89; — falak Ó-Budán 395—405; — — falmaradvány a Paczkalló völgyben Pannonhalma táján 199; — feliratos kő Bilakról 394; — Ó-Budáról 397, 400—404; — Szamosújáról 384; — fibula Velem-szent-Vidről 292; — fűtőcsövek a Paczkalló völgyből Pannonhalma táján 200; — ház Sabariában 68—70; — hid aquincumnál 405; — járdatégla Bilakról 394; — köztársasági érmek Dacziában 113; — legiók 398; — leletek a Paczkalló völgyből 198; — mécssek Sabariából 73; — mozaik padló Sabariából 69—70; — ólom vízvezető cső Bregetiőből 96; — oltár aquincumból 401, 402, 405; — pecsétlőgyűrűk Ravazdról 197; — régiségek Duna-Penteléről 277; — Mojrádról 435; — sarló a Paczkalló völgyből Pannonhalma táján 200; — sír Aquincumban 397, 400; — Duna-Szekcsőn 95; — a Paczkalló-völgyben 198; — Pécssett 287; — Sabariában 72—74; — síremlék Lajtapordányon 285; — sírkő Pannonhalmán 193; — sírlet Duna-Szekcsőről 278; — szigony Pannonhalma táján 198; — szentély Aquincumban 404; — szobrok 404; — tábor (mansio) Bődön felett 394; — téglák Aquincumból 397, 400; — Berzoviából 29, 32; — Mojrádból 435; — Kis-Ravazd határában 196, 197; — terracotta szobrocska Berzoviából 29; — urna Pannonhalma táján 198; — út Bogsánnál 32; — vízvezető csatorna a Paczkalló völgyből 202.
 Román oszlopfők Pécsről 278.
 Rothvet (Rothhut) Ferencz sírköve a kassai domban 169.
 Rottgisser Mattes harangöntő Kassán 343.
 Roussel Péter sírköve a kassai domban 167.
 Rueber János gróf sírköve a kassai domban 171.
 Ruehwai bazilika 80.
 Rún irás 435.

S

Sabaria Sicca római község 204.
 Sabariai bélyeges mécssek 73; — római ház 68—70; — római sír 72—74.
 Sajó-Gömöri bronzlelet 449.
 Salamoni Bereck prépost emlékköve Győrben 338, 339.
 Sámsoni bronzrégiségek 357.
 Sándcz, őskori, Verebelyen 277; — Rákóczy-féle a Szilágyságban 435.
 Sarkantyú, Árpád-kori 435; — középkori taréjos 75; — a Meszesről 435, 436.
 Sárközujlaki jaspis nucleus 449.
 Sarlók kisapátiból 118—121.
 Sarrebourgi Mithraeum 382.
 Sátortartó pózna-dísz (skytha) 4, 11, 24, 27.
 Satyr domborképe 130—132.
 Schnitzer Sándor a kassai városi tanács tagja 415.
 Schultz Bódog honvédtábornok órája 451.
 Schwerer János † 95.
 Scultiana Erzsébet sírköve a kassai domban 169.
 Segesvári gymnasium skytha régiségei 14; — kincs 423.
 Seidel Andrásné sírköve a kassai domban 168.
 Seip-féle sírkő 161, 162.
 Semsey pályázat ísm. 273.
 Siklód 392, 393.
 Silvanus-oltár 397.
 Sír, Mezőkaszonyi 35—40; — római, Duna-Szekcsőn 95; — római, a Paczkalló völgyben 198, 199; — római, Sabariában 72—74; — Szigligeten 352.
 Sírbolt a XVII. századból Kassán 190.
 Síremlék: lajtapordányi, római 285.
 Síremlékek a kassai domban 157—172; — Lazonyban 367—368; a nagyváradi püspökség területén 375.
 Sírkövek a győri székesegyházból 338—342.
 Sírlet Budavárról 110; — Csopakról 86; — Moholon 384; Rékáson 359—360.
 Sírletek Bezdédéről 86; — Krunglból 137—147.
 Sírok Krunglban 137; — a nagyváradi püspökség területén 376; — Pécssett (római) 287.
 Sírablás az őskorban 291.
 Sisakdíszek Marienburgból 445.
 Skythá bronzkarika 327, 328; — bronzkúp 4; — bronznyárs 15; — csákány 18, 22; — edények 14, 15, 326—329; — fémüst 4; — fibula 17; — halántékgyűrű 5; — halászhorog 326; — kard 2, 14, 19, 21, 325; — kargyűrű 5, 17; karperecz 326; — korszak ideje Magyarországon 11; — lándzsacsúcs 327, 328; — lándzsacsúcs bronz hüvelyben 327—329; — leletek 325—329; — leletek határai magyarországon 6, 8, 13; — nyilcsúcs 3, 15, 19, 20, 21, 24, 326; — régiségek 1—27; — sír Nagy-Enyeden 325; — torquus 5, 25, 26; — tükör 4—5, 11, 21, 327, 328.
 Smid Károly puskaműves 88.
 Snor Mátyás harangöntő 347.
 Solymárnyereg, női 88.
 Somogy megyei leletek 456.
 Soproni Deák-téri lelet 86.
 Sótartó, XVIII. századbéli magyar ötvösmű 279.
 Sóvárád 392, 393.
 Speieri múzeum terrasigillatai (ism.) 82.
 Staurotheke Esztergomban 213—226.
 Sturum 391, 393.
 Süky-féle kehely 429.
 Sümeg (Sumiga) hegy 441, 442.
 Sümeghi múzeum 383.
 Sümegvidéki leletek 351—356.
 Szabó József az őshalmokról 318.

Szabolcsi földvár (ism.) 284—285.
 Szabolcsmegyei őshalmok 318—325.
 Szamos árterén talált Minerva szobrocska 86, 329, 330, 332.
 Szamosújvár 393.
 Szamosújvári lelet 207; — őskori aranykarika 453; — római feliratos kő 382.
 Szántói Ambrus sírköve Esztergomban 342.
 Szarvalakú díszedények Esztergomban 445, 446; — Marienburgból 445, 446.
 Szarvasagancs fegyver Csökmőről 437.
 Szarvasi régiségek 85.
 Szathmári boglár 278; — cicada-fibula 278.
 Szécsény és közvetlen vidéke a honfogl. előtti korban (ism.) 271—272.
 Szegszárdi régiségek 279.
 Székelyudvarhelyi Budvár építői 108—115.
 Szekercze szarvasagancsból Csökmőről 437.
 Szelevényi régiségek 85.
 Szele Zsigmond † 95.
 Szent-Andrási régiségek 85.
 Szent Antalfai éremlelet 88.
 Szentgyedi bronzlelet 435; — őstelep 100.
 Szent Erzsébet-egyház Kassán 41—49, 414—415.
 Szent Erzsébet ereklyéje és reliquiariauma Marienburgban 445.
 Szent Gothárd 434.
 Szent István palástja 175, 176.
 Szent János 449.
 Szent Jobb 449.
 Szent Márton.
 Szent Willebald-templom romjai Pannonthalma tövében 193.
 Szentesi múzeum 280; — dónátvári bronzlelet 449; — La Tène ízlésű láncz 450.
 Szentkirályi éremlelet 88.
 Szepes-csüttörtőkhelyi kápolna 147—156.
 Szepesváraltjai La Tène fibula 86.
 Szerb érem (kiadatlan) 91.
 Szigligeti bronzkincs 352—356, 455; — lelet 456; — sír 352.
 Szigligeti Ede emléktárgyai 279.
 Szigony (római) Pannonthalma táján 198.
 Szigyvegek Rékasról 359.
 Szikszai Lajos 453.
 Szilágymegyei múzeum 453.
 Szilágysági régiségek 356—359, 435—456.
 Szilágysomlyói régiségek 359.
 Szláv kereszténység emlékei Al-Debrőn 410.
 Szobrocska alabastromról 416, 417.
 Szolnok-dobokamegyei leletek 97—107, 433.
 Sztachovich Remig 194, stb.
 Szuk Lipót ezüstkronája 451.
 Szükségpénzek 92.

T

Tábor (római) aquincumban 395—405; — Bő-dömnél 394.
 Táborszentély 404.
 Tamásdai bronzkarperecz 85.
 Tányé 436.
 Tasnád-szántói mozsár 1555-ből 436.
 Téglák 29, 32, 397, 400, 435.
 Telekessy Imre sírköve a kassai dómban 167.
 Temesmegyei őskori leletek 261—264.
 Temesváry János 433—435.
 Temetkezés lóval 210.
 Temető a honfogl. korából Bezdédén 86; — Pusztá Kovácsiban 439—441; — őskori, Resiczán 62.
 Templom, Offenbányán 74—75.
 Templomok a nagyváradi püspökség területén 373—374.
 Templomromok Resiczán 365—367.
 Terbetei sarkantyú 75.

Terrasigillata edény Duna-Szekcsőről 278.
 Terrasigillaták a speieri múzeumban (ism.) 82.
 Thomas moler 414.
 Tirepsum 391, 393.
 Tokajvidéki honfoglaláskori lelet 86, 233—241.
 Tokos vésők vasból a Gallis hegyről 334, 335, 336.
 Tolltartó, lőfejre, félhaldalakú 426.
 Tolnamegyei La Tène ízlésű sírlelet 86.
 Tomaseváci kincs 245—250.
 Tordosi cserepek 111.
 Torquis 5, 25, 26.
 Torma Károly † 190.
 Tör Miriszlórol 66—67.
 Tropæum Traiani (ism.) 176—179.
 Tükör, mezőkaszonyi 39; — skytha 4—5, 11, 21.
 Tyra 391, 393.

U

Ugocsa megyei régészet ügye. 287—288.
 Ugruczi Minerva szobrocska 330.
 Uhrmacher Éliás kassai fűrmender 344.
 Ujhartyáni éremlelet 89.
 Ungvári úrmutató 253—257.
 Úrgum 391, 393.
 Úrmutató Ungvárról 253—257.
 Urna Pannonthalma tájáról a Paczkalló völgyből 198.
 Urnák Lovasberényből 305—317; — Ócsán 258—259.
 Urnatemető Lovasberényben 304—317.
 Utiköltés Marienburgból Budáig 446.
 Utvonai Dáciában 391—394.
 Úveg billikom Mezőkaszonyból 39—40.
 Úveggyöngyök Hohenbergből 135, 136; — Krunglból 144, 146.
 Úvegphár Lovasberényből 450.

V

Váczi múzeum-egyesület 187.
 Vadázkés 87.
 Vadázkürt 87.
 Valea Holcserági őskori telep 95.
 Vallás- és közokt. ministerium XXVI. jelentése 284.
 Vár, Mező-Somlyón 364—365, 441, 442.
 Várad-Olaszai padok 375.
 Varannai András sírköve a kassai dómban 170.
 Várhely 392, 394.
 Várhelyi fibula 288.
 Vasas-szent-iváni lelet 106.
 Vas gyártás az őskorban Fiume területén 432; — kard Kisapátiból 125; — kés a Gallishegyről 335, 336; — kések Krunglból 139, 145; — kor skytha phasisa 1, 11, 21; — olló a Gallishegyről 335, 336; — tokos vésők Munkács tájáról a Gallis hegyről 334, 335, 336; — tör a Gallis hegyről 336; — Zabola a Gallishegyről 334—336, 337; — a deáki pusztáról 352.
 Vásárhely 393.
 Vaskó Sándor mogyoróskai bíró 346.
 Vécs 392, 393.
 Vecze 392.
 Vekezér 86.
 Velei bronzfibula 277; — lelet 277.
 Velem-szent-vidi edények és bronzrégiségek 290—304.
 Veli Vahi korsáncz 432.
 Verebéli őskori sáncz 277.
 Verseczi múzeum 187.
 Vésott kövek (intagliók) Mojgrádról 435.
 Véső, hallstatti típus, Velem-Szent-Vidről 299, 230.

Vésők Kisapátiból 116, 117.
 Vettersfeldei skytha lelet 2, 13, 26.
 Villanova korszak 385, 388, 390, 391.
 Vivat Pandur 87.
 Vizvezető cső ólomból Bregetióból 96.
 Vizsolyi pohár 429—431.

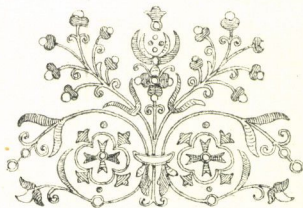
W

Wenczel moler 415.
 Wening János Tamás kassai harangöntő 342, 343.
 Werner aranyműves Marienburgban 445.
 Wierd György eperjesi harangöntő 346, 347.
 Wiesznér Jakab kassai harangöntő 344.
 Wlodarsch Lőrincz 415.
 Wogmaister Miklós sírköve a kassai dóm-
 ban 164.
 Wohlgemuth Mihály oltárképe 415.

Z

Zabola a deáki pusztáról 352; — honfoglalás-
 kori, Mándokról 363.
 Zeitschrift für hist. Waffenkunde. (ism.) 83,
 272, 273.
 Zichy Jakab gróf éremgyűjteménye 90.
 Zichy Jenő gróf újabb expedíciója 283—
 284.
 Zilah 436.
 Zimonyi lelet 449.
 Zománcz 227 és köv.; — az esztergomi
 staurothekén 219—223.
 Zománczos kehely 450.
 Zsibói lelet 435.
 Zsidovini római régiségek 29—32.
 Zsigmond király és a német lovagrend 445,
 446.

A betűrendes tárgymutatót készítette G. Ö.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MAGYARORSZÁGI SKYTHA RÉGISÉGEK.

A skytha emlékek kora és jelentősége tekintetében, melyeket e folyóirat szerkesztője* és más tudósok közzétettek, eddig nem lehetett biztos eredményre jutni. Hampel, a ki értekezéseivel ezt a kevésbé ismert emlékcsoportot szélesebb kör elé vitte és így más rejtélyes leletek magyarázatára is megadta a kulcsot, beérte azzal, hogy dél-orosz és szibériai rokon emlékekre utalt. E fejtegetések hatása alatt arra törekedtem,** hogy előbbre vigyem a kérdést és a rokon emlékek által nyújtott adatok segítségével, valamint maguknak a magyarországi régiségeknek alapján tisztázzam a szempontokat, melyek e leletek helyes megítélésére vezethetnek. Ekkor arra az eredményre jutottam, hogy nem lehet egyelőre e gyéren jelentkezett egyes leleteket Magyarországon a rómaiakat megelőző vaskor skytha phasisának tekinteni. A Tisza-vidéken előkerült rövid skytha kardok arra indítottak, hogy az ország északkeleti részében skytha törzsök rövid tartamú berohanását tételezzek föl, az erdélyi leletekről ellenben azt véltem, hogy a kereskedés útján, vagy mint hadi zsákmány jutottak oda Dél-Oroszországból. E csoportnak csak másodsorban tulajdonítottam jelentőséget és korát a La Tène korszak első szakaszába mertem tenni.

Azáltal, hogy különböző magyar múzeumokban nagy számmal eddig ismeretlen emlékekre utalhatunk a kérdés új fontosságát nyert és biztosabb alapon tárgyalhatjuk. Kétes föltevések helyett a valódi tényállást látjuk.

Ez újabb skytha leletek többnyire sírokból származnak, míg az előbb ismert emlékek szórványosan és magukra álló leletek voltak, és ezeket a sírleleteket a hallstatti műveltséggel közvetlen kapcsolatba hozhatjuk.

Különösen örvendek, hogy ezt a becses anyagot, mely eddig a prähistorikusok figyelmét kikerülte, közzétehetem és egyúttal alkalmam van, hogy némely korábban nyilvánított föltevésemet és következ-

* Arch. Ért. 1894; Ethnol. Mitth. aus Ungarn 1895. IV. k.

** Zeitschr. f. Ethnologie XXVIII. 1896; Verhandl. der Berl. Anthrop. Ges. 1896.

tetésemet helyreigazítsam, másokat pedig erősebb érvekkel támogassak és tovább fejtegessek.

Azon típusok száma, melyeket Magyarországon és a Kárpátok külső szélén sajátos skytha jelleműek gyanánt tekinthetünk, az újabb leletek által tetemesen bővül.

A legfontosabb és egyúttal legjellemzőbb idom a rövid kard, *ἀκινάκης* görög szerzőknél. Ezt találjuk a skythák egész területén a luziácziai Vetersfeldétől és Magyarországtól a Jenisei folyóig.¹ E fegyverből három változatot kell megkülönböztetnünk *a)* a mintegy 40 cm.-nyi hosszú két élű normalis kardot, melynek széles és lapos a markolata; *b)* hasonló, de rövidebb pengéjű tört; *c)* egy élű (kissé görbe?) kardot, melynek az ellenző helyén szintén megvan a szívidomú lemez, de markolata keskeny, kerek átméretű hornyolt pálca.

E fegyvernemekhez tartozó hüvelyek eddig nem akadtak Magyarországon, de azért pontosan tudjuk, hogy milyenek voltak és hogyan hordták. Az *a)* típusra jellemzők azok a hüvelyek, melyek a kul-obai és tsertomliki kurgánokból ismeretesek.² Az előbbi állati viadalok ékítik, valószínűleg skytha ötvös készítette jó görög minták után; az utóbbin görögök és skythák között folyó csatát szemlélünk, ez legjobb korbéli művész munkája. A *b)* típus hüvelyét képviseli a vetersfeldi kincs lemeze, ó-ion ízlésű mű és a Dniepermelléki Tomakovkából származó hüvely, mely barbar kézre vall.³

Ó-persa domborművek adnak fogalmat arról, hogy mikép függtek az övön a hüvelyek; a nagykirály egy harcos csapata a persa birodalom északi és északkeleti tartományaiból van ezzel a jellemző fegyverrel felszerelve.⁴ Úgy sejtem, hogy ezek ural-altáji nemzetiségű skythákat ábrázolnak.

Nyilván ugyanolyan egy skytha harcos kardja az Ananino melletti temető egy nagy síremlékén.⁵

Köszörűkövet, a minők Dél-Oroszországban a skytha kurgánok rendes mellékletei és az ananinoi temetőben, valamint a vetersfeldi kincsben sem hiányzanak, Magyarországon csak egyszer leltek, a monaji halomban.⁶ Megjegyzésre méltó körülmény, hogy több hallstatt-

¹ Irodalmi adatok e típusokra vonatkozólag láss Zeitschr. f. Ethnologie XXVIII. 1896. 1—44; e helyütt néhány újabb utalásra szorítkozunk.

² Antiquité du Bosphore cím (1854) XXVI. 2; Recueil d'Anth. de la Scythie XXXV. 1.

³ Furtwängler Goldfund von Vetersfelde Berlin 1883. III. 1. Rec. d'Ant. de la Scythie XXVI. 18.

⁴ Számos támasztópontot nyújtanak Texier, Flandin et Coste, Rawlinson, Stolze, Dieulafoy, Kisho, Perrot et Chipiez művei; továbbá egy ábrázolás az Amu Darja közelében előkerült kincs egyik aranylemezen (Journal of the Asiatic Society of Bengal Vol. I. P. I. 1881. Pl. XIV.).

⁵ Aspelin Ant. du nord finno ougrien 402. Kondakoff, Tolstoi et Reinach Ant. de la Russie méridionale Paris 1892. 435 l. 389 ábra.

⁶ Lásd Arch. Ért. 1887. 60—65. és v. ö. Hampel A honfogl. kor hazai emlékei 83—87. XXV. t. 13.

ízlésű temetőben p. o. a Glasinácson és Waatschban találtak hasonló köszörűköveket, gyakran kisebb-nagyobb ügyességű bronzfoglaltánnyal. Az ananinoi sírkövön a harcos övéről a kard mellett lógó tárgy talán a szokásos köszörűkö.

Mint új jelenségeket fölemlítünk a magyarországi skytha leletek közt vasbaltákat, melyek közt vannak két élűek (?) vagy a köpű mögötti hosszúra nyúló vastagodással. Sajnos, hogy a csekély számú példányokat a rozsdá annyira megrágta, hogy eredeti alakjukat már nem lehet elég pontosan fölsmerni.

Ananinóban többször akadunk kalapácsos baltákra (melyek nem két élűek);¹ úgy látszik, hogy a hallstatti és a La Tène-ízlés területén nem fordulnak elé jelentékenyebb számmal.²

Igen erős nagy vaslándsacsúcsokról is van hír; de eddig mindig elvesztek. Sajátságos egy rövid nyárs erős bronzpléből, melyhez nem tudok analógiát idézni.

A skytha leletek legjellemzőbb tárgyai közé tartoznak a nyílcsúcsok. Fölhasználok az alkalmat arra, hogy ezúttal kibővítem, a mit korábban a nyílcsúcsokról közöltem. A skytkai nyílcsúcsok teljesen mások, mint a közép-európai közép és újabb bronzkorának nyílcsúcsai, melyek mindig csak két élűek és kampósak; még a hallstatti idomokat is csak kevésbé közelítik meg. Legjellemzőbb a két élű típus: idomuk többé-kevésbé levélalakú igen erős középgerinczcel (ez a köpű), melyből kétfelől kerek vagy háromszögű szárny nő ki, az egyik él laposan a köpű nyílásáig vonul és itt rövid tuskéval végződik, vagy a túske magában ül a köpűn. A három élű típusnak még több a változata a skytha területen. Vannak három élűek, átméretük egyenszerű háromszög, hosszú köpűvel túske nélkül, másoknál az élek végigvonulnak és egyenesek vagy gyöngén kihajlók, átméretük hatszög, váltakozóan ki vagy befelé álló szögekkel, köpűjük mérsékelt hosszúságú, túske nélkül vagy ha van legtöbbször az egyik élből ugrik ki. Végül túske nélkülieket ismerünk, rövid köpűvel vagy köpűjük épen nincs, az élek egyenesek, rövidek vagy igen hosszúak, az élek vége kampós.

Ilyfajta nyílcsúcsokat nemcsak Magyarországból ismeretesek, de találták keleti Galiciában is, Bukovinában és nagy számmal a dél-oroszországi kurgánokban, valamint a Kamamelléki területen és Szibériában.³ Rokoni idomok előfordulnak Elő-Ázsiában és Egyiptomban, három

¹ Aspelin Ant. du nord finno ougrien 411, 412, 414.

² Néhány van a Glasináczról (Wiss. Mitth. aus Bosnien I. 335 l. 14—16. ll.) és alsó-ausztriai sírdombokból Retz közelében a bécsi múzeumban (kiadatlanok), mindannyi hallstatti ízlésű tárgyak mellett találták. Ily baltákat egyébként Transcaucasiában is találtak v. ö. Morgan Mission scient. au Caucase I. 38. l. 51. és 52. ábra.

³ Ant. du Bosph. Cimm. XXVII. 11—19. Uwaroff Rech. sur les ant. de la Russie mérid. XVI. 14, 15. Rec. d'Ant. de la Scythie I. 11—22. Az odessai tört. és arch. társulat

élűeket találtak Görögországban és a hallstatti műveltség keleti gócpontjain. Úgy a három élűeknek, mint a levélidomúaknak (melyek a hallstatt-ízlésű sírmezőkön hiányzanak) alapformái hasonlóak mind e vidékeken, Közép-Európa bronzkori nyílidomaitól gyökeresen különböznek, bár kor tekintetében részben megközelítik.

A nagy ázsiai és kelet-európai csoporton belül ez alapidomok több változata bizonyos területekre jellemző és ez áll különösen a skytha terület legtöbb idomáról. Némely idomok, melyek Magyarországon és Dél-Oroszországban aránylag gyakoriak, csupán e vidékekre szorítkoznak és a szomszédos területeken teljesen hiányzanak. Hogyha néhány példányt, melynek ábráját alább közöljük görögországiakkal vagy a keleti Alpok hallstatt-ízlésű sírmezőiről származó nyílcsúcsokkal összevetünk, világosan látjuk e jelenséget.

A skytha háztartás lényeges kiegészítő holmijai azok a széles öblű magaslábú nehéz fémüstök szélükből kiemelkedő egyszerű fülekkel. Állítólag Ó-Szőnyről származó példányt őriz a n. múzeum. A Kárpátok külső szélén keleti Galicziában a sapohovoi nagy leletből épen e folyóirat ismertetett nem rég egy példányt. Dél-Oroszországban a kul-obai és tsertomliki fejedelmi sírokból lelték és előfordultak Szibériában, az Uraltól a Jeniszig és azon túl is Transbaikaliában Kiachta környékén a khinai határ közelében.*

A skytha nomádok felszereléséhez tartoztak továbbá azok a sajátos bronzkúpok, melyek nyilván sátoztartó póznák végét díszítették. Ilyenek is azon az egész szélesre terjedő területen a Dunától Szibériáig előfordulnak.

Érdekes e póznafejek figurális dísze. Belőlük és a nyomban említendő tükrökből a sajátos skytha állatornamentikára bőséges fölvilágosítást nyerünk.

A tükör használatát és idomát a skythák már régi időben a görögöktől vették át.** A kárpáti vidékeken és a Pontustól éjszakra elterülő síkságon az egyszerűbb tükörforma vastagon öntött bronz-

iratai (oroszul) IX. 1875. VII. Compte Rendu etc. pour 1876. II. 21. Zeitschr. für Ethn. XV. 1880. Verh. III. tábla 11. Journal of Hellenic Studies V. 1884. XLVI. 5. Bobrinski Smela melletti kurganok (oroszul) IV. 1, 5, 7. VI. 4, 10, 14, 15, 20. IX. 2. XXIII. 16, 18, 21. XXIV. 22. Zbor wiadomości etc. Krakó XII. 1888. 8, 9. Matériaux pour l'arch. de la Russie 13 füzet (1894) VIII. 5—8. Congrès intern. etc. à Stockholm I. 571. I. 33, 35. ábra. Aspelin Ant. du nord finno-ougrien 254—266, 438—440, 510. Radloff Aus Sibirien II. 86. Ujfalvi Atlas arch. des ant. finno-ougriennes XVIII. Martin L'âge du bronze etc. XXVI. 1—42. Hoikel Ant. de la Sibérie occid. IV. 12. XIV. 6. XXVIII. 4. XXIX. 1—3.

* Említve — L'Antrop. VII. Paris 1896. 73, 81. — a Louvre számára nem rég megszerzett ú. n. «Saitaphernes-féle tiarán» a skythaképsorban látunk fölemelt karjaival ily üst előtt skythát. A tiara hamisítója ily skytha üstöt is ábrázolt rajta, hogy annál valószínűbbé tegye hamisítványának valóságát és tényleg elérte azt, hogy ezt a jelenetet bizonyos oldalról a modern mű kétségtelen valódiságáról tanuskodó bizonyítéknak tekintették.

** Régibb edényfestményeken alkalmilag látunk olyfajta egyszerű tükörformákat mint a skytha idomok.

korong, melyhez fából, csontból vagy vasból való nyelet erősítettek, Kul-Obában a nyélre még trébelt aranylemezeket is raktak. A korong hátán néha díszül vele öntött bordákat látunk, mértani elrendezésben. Egy másodlagos idomnál egy tagban öntötték a korongot s a nyelet. Legtöbb esetben igazi skytha ízléssel díszítették ilyeneken a nyelet. A korong széle rajta nyugszik guggoló szarvas agancsán, a melyet néha póznafejek tetején is látunk és a mely különben is kedvelt skytha motívum; a nyél, miként sok skytha rövid kard markolata, hornyolt és kosfejvel vagy farkas-féle állattal végződik, melynek hasonmásai csont, arany vagy bronzban elég sűrűn előfordulnak. Rokon tükröket, melyek szintén görög, nem etruszk előmintákra vezethetők vissza, találtak a Rajna vidékén és Skóciában a La Tène-kor első szakaszából való sírokban.

A nyugoti skythák egyéni ékszereiről is van tudomásunk. Nem ismerünk ugyan még Magyarországból ú. n. amuletteket, fémkeretbe foglalt kőékeket és hasonlókat, valamint ékszereket, a minőket a vettersfeldei leletben* és dél-orosz királyi sírokban előkerültek, de ismerünk nyak és kargyűrűket és kisebb oly idomú ékítő tárgyakat, melyek közvetlenül a Pontos éjszaki tájaira utalnak.

A vettersfeldei sajátzerű nyakgyűrű hasonmásait eddig Dél-Oroszországból még nem birtuk, most párját, mely szintén halavány aranyból való, a középső Tisza vidékéről ismeretes. Valószínű, hogy a tiszavidéki karika, csakúgy mint a vettersfeldei, férfiékszer volt, mert általános divat volt a skytháknál, különösen a pontusi vidéken, hogy a férfiak nyakgyűrűt hordtak. Az ananinoi síremléken is nagy torques van a skytha harcos nyakán. Kargyűrűk két erdélyi skytha sírban akadtak, egész egyszerű az idomuk, melyhez hasonló hallstatt-ízlésű sírmezőkön is előfordult.**

Magyarországból továbbá van néhány apró vastag fémgyűrű, egy egész és egy negyedhajlású tekercsek, melyek vagy fülönfüggő ékszerek vagy a haj díszítésére szolgáltak, mint a «fürttartók» vagy «halántékgyűrűk». Egyik végük rendszerint szűkül, másik végük pedig lapos vagy kúpos gombbal fejeződik be; bizonyos tekercsszerűen hajlított és korongos végű sodronygyűrűkre emlékeztetnek, melyek több ízben Galicziában és Dél-Oroszországban kerültek elő. Mind ez idomok való-

* Furtwängler, Goldfund 40. I. I. 3. Jentsch, Die prähist. Alterth. aus dem Stadt- und Landkreise Guben V. 1893. V. tábla 1a, 1b, 2a, 2b.

** Bizonyos tekintetben hasonló, bár nem épen egyforma kargyűrűket találtak Franciaországban (L'Anthropologie I. 1894. 645. I. 2. ábra 8, 9. sz.), Wallisban (Chautre Etudes préhistoriques dans le bassin du Rhone précéder l'âge du fer XXII. 8, 6.), Elsassban (Max de Ring les tombes celtiques de l'Alsace I. Strassburg 1859. III. 8.) és a woischwitzi hallstattkori urna-temetőben Boroszló mellett (kiadatlanok, a sziléziai múzeumban). — Egyszerű kargyűrűk sodronyból gombok nélkül a végükön meglehetősen sűrűn akadnak Dél-Oroszországban v. ö. Bobrinsky Kurgane von Smela IX. 1, 3, 4. X. 12, 13.

szinűleg az ismert ó-görög kigyós fülönfüggőkre vezethetők vissza. Utóbb vissza kell térnünk ezekre e tárgyakra.

A nyugati skytha leletekben előfordult keramikus anyag ez idő szerint még sokkal csekélyebb, semhogy képesek volnánk az edények jellemző idomait szabatosan megállapítani.

Ezen idomokon kívül, melyek többnyire kizárólag skythaiaknak tekinthetünk, némely magyarországi gyűjtéléses leletekben előfordulnak apró ékszerek, melyek első tekintetre oly mellékleteknek fölismerhetők, minők a keleti hallstattkori sírmezőkön szoktak előkerülni. Épen ezek a tárgyak adnak útbaigazítást ama leleteknek s így az egész csoportnak korhatározására; néprajzi szempontból azonban nem vehetők számba, mert a skytha régiségek Közép-Európában idegenszerű jelenségek és egészen más műveltségi körből erednek.

Az összehasonlító tanulmány a római kort megelőző régiségeket illetőleg az Alsó-Dunától Szibéria belsejéig terjedő szoros összefüggés fölismerésére vezet.

Magyarországban, a Kárpátok külső szélén elterülő vidéken, a délorosz síkságon, a Kama mellékén és az Uralban, odább Szibériában a Tobol, Irtys, Ob és Jenisei vidékén, sőt azon túl is a Baikal-tóig* mindenütt ugyanazon fegyver és szerszámformákat és ugyanazt a durva barbar ornamentikát leljük meg. Ez az emlékcsoport nem áll belső kapcsolatban a Közép-Európában otthonos hallstatti és az egyenértékű éjszak-németországi sírmezők által képviselt műveltséggel, ép oly kevésbé függ össze az elő-ázsiai műveltségi körökkel.

Bármily óvatosaknak kell rendszerint lennünk a praehistorikus régiségek ethnikus magyarázatában, ezúttal, az óriási távolságok daczára, az archæologiai leletek alapján, kénytelenek vagyunk a Kárpátoktól az Altaig és a Baikal-tóig ethnikus egységet föltételezni.

A Szibériából származó skytha tárgyak idomainak száma igen gazdag, bár némileg szenved az értékük azért, mert túlnyomólag nem sírleletek vagy gyűjtéléses leletek, hanem szórványosan kerültek elé. Azért nem igen bírjuk azt az óriási emlékanyagot, melyet a szibériai és orosz múzeumok őriznek, úgy értékesíteni, a mint a praehistorikus kutatás céljai igénylik. Így egyelőre még nem dönthető el, hogy bizonyos jellemző típusok p. o. a rövid kardok vagy kések bronzból és vasból előállított példányai, hogy viszonylanak egymáshoz. Míg a skythák európai területén ezek az idomok vasból valók, addig Szibériában még igen sokáig bronzból készülnek a fegyverek és sok szibériai bronzkard p. o. ügyetlenül durván idomított állati idomokkal van díszítve, melyek első eredetükben nyilván Kr. e. V. és IV. századi

* A legkeletibb eddig ismert lelőhely alighanem Kiachta, a hol, mint már fentebb említve volt, jellemző fémüstöt ástak ki.

mintákra mennek vissza. Még ha tulajdonítunk is a távolabb lakó és bizonyos tekintetben még bronzkorban élő skytháknak belföldi kezdetleges művészetet és ipart, akkor is fölismerhetjük a Pontos melléki görög városok hatását a skytha terület szélső vidékein.

Másrészt okunk van hinni, hogy az Oxus melléke felől a persa befolyás érvényesült a szibériai síkságon. Már fentebb említettük, hogy persa paloták képsorában a harcosok egyik csoportja félreismerhetlenül a jobb oldalról lecsüngő skytha rövid karddal van fölfegyverkezve; a másik csoport, melyről első tekintetre látjuk, hogy persákat vagy medusokat ábrázol, egészen másforma rövid kardot hord,* ugyanazt, mely assyr domborműveken is előfordul és melynek példányait Orosz Arménia és a Kaukázus temetőiben találják.** Itt tehát az emlékek jelentékeny ethnikus különbségeket derítenek föl, de másrészt betekintést engednek igen fontos összeköttetésekbe és érintkezésekbe, melyeket eddig leletekből nem mutathatunk ki.

A permi és wiatkai kormányzóságokban a skytha régiségek más csoportja lép eléünk. A Kama melléki ananinoi nagy temetőt a csoport legfőbb képviselőjének tekinthetjük. E sírok leltára a délorosz és a magyarországi leletekhez már jóval közelebb áll mint a szibériaiakhoz. Az uraltáji archæologia legfontosabb anyagát a délorosz síkság kurgánjai rejtik magukban, melyeknek bámulatos gazdag tartalmát még nem tanulmányozták kielégítőleg. A Pontus mellékén a skythák legalább is a Kr. e. VI. század óta közvetlen érintkezésbe léptek a görög műveltséggel. Azért találunk sírjaikban tiszta görög emlékeket az ó stylustól a hellenistikus korig, azonkívül skytha idomú tárgyakat, melyeket görög emberek készítettek és díszítettek, továbbá többé-kevésbé sikerült barbar másolatokat görög mintákról és végül belföldi skytha készítményeket.

Ezen mixhellen műveltség köre a Dniester s a Dnieper torkolatától és a krimi félszigettől éjszakfelé csak a kiewi és poltavai kormányzóságok kiewi és romnyi kerületéig, a tamani félszigettől pedig a Kuban és Terek területig nyúlik.

A délorosz és a Kama valamint a szibériai terület közti összefüggések még jóformán alig vannak földelítve, ellenben a Kaukázus felé elég élesen határolható a skytha kör.

Csak legújabban tudtuk meg, hogy a skythák nyugati határai a kárpáti vidékek felé mennyire állapítható meg az emlékekből. Oláhországban, Bukovinában, keleti Galicziában, Erdélyben és a Tiszavidéken az emlékek hosszú sorát lelték, melyeknek skytha származása nem

* Sajnos, hogy a hüvely részletei nem elég világosan ismerhetők föl.

** Az öltözetből eltekintve a tegez és puzdra idoma és viselete dolgában is sokféle különbség észlelhető persa domborműveken.

lehet kétséges. Sőt még odább Dél-Luzáciában, Vetersfelde közelében akadtak dél-oroszországi származású nagy kincsre, mely a legkülönfélébb föltevésekre adott alkalmat és még a legutóbbi időkig téves megítélésben részesült.

Ez a nyugati csoport, mely valószínűleg csak az éjszaki pontosbeli csoport szakadatlan folytatásának tekintendő, ismét kívül esik a közvetlen görög befolyásán* bár a Fekete-tenger melléki görögség közvetett hatása itt még sokkal élesebben észlelhető, mint a Kama mellékén vagy Szibériában.

Rumánia skytha emlékeinek lelőhelyei sajnálatunkra nincsenek följegyezve, sőt azt sem tudjuk, a mi a rokon magyarországi emlékek szempontjából igen fontos volna, vajjon Moldva vagy Oláhországból származnak-e. Másképp vagyunk a kelet-galicziai és bukovinai leletekkel. Ámbár számuk még csekély** mégis teljes biztossággal jelzik az utat, melyen a magyar régiségek egy része és a vetersfeldi kincs nyugot felé került.

A skytha régiségek Magyarországnak csak bizonyos részeire szorítkoznak. Az eddigi tapasztalások szerint a felső hegyes vidéken hiányzanak, hasonlóképp a dunántúli vidéken is csak egy emléket letek és annak lelőhelye sem egészen bizonyos, ellenben előfordulnak Erdélyben és a Tiszavidéken. Erdélyben, a honnan egy tucatznál több lelőhelyet ismerünk, mégis aránylag szűk térre szorítkoznak; a legtöbb lelet Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő és Alsó-Fejérből származik, az Olt, a Küküllő és Maros területeiről; csak másodsorban áll Kolozs- és Maros-Tordamegye és a Kolozsvártól éjszakra fekvő vidék a felső Maros táján.

A leletek alapján egyelőre még nem válaszolhatnak arra a kérdésre, hogy mely szorosokon keltek át a skythák, mikor Erdélybe vonultak és miért került elé a leletek legnagyobb száma Erdély déli részében.

Az Alföldön szélesebb területre nyúlnak; skytha régiségeket ki lehetett mutatni Bereg, Szabolcs, Hajdú, Borsód, Nógrád, Pest és Arad-megyékben. Fölfogásom szerint maguk a leletek jelzik az utat, melyen a skythák a Tiszavidékre jutottak. De sajnálatunkra az ország éjszakeleti úgy mint erdélyi részéből származó anyag még nem elég gazdag, hogy biztos tanulmányt tehetnénk a geographiai elterjedés iránt és abból következtetéseket vonjunk, a miltez az a kedvezőtlen körülmény is hozzájárul, hogy leleteink nem rendszeres ásatásokból erednek, hanem csak véletlenül kerültek tudomásunkra.

* Csak egy görög eredetű lelettárgyat ismerek Magyarországból, mely talán még a skytha korba tartozhatik. Azonban elmellőzöm ezt a darabot, mert egymagában lették és így e föltevés nem elég biztos. Ez a darab a segesvári múzeum halavány aranyból készült fülönfüggője.

** V. ö. Jahrbuch des Bukovinaer Landesmuseums 1896. 40—44. l.

A magyarországi skytha leletek archaéologiai jellege olyan, hogy valódi jelentőségük iránt már nem lehet kételyünk. Az archaéologusok szokásos feltevése, hogy történet előtti műveltségek kulturális áramlatokból erednek, hogy csak regionális szempontból jönnek tekintetbe, nem egyúttal mint ethnikus jelenségek, a mi esetünkben hibás és fonák volna. Történet előtti időkben alig mutatkozik valahol oly éles ellentét, mint itt, a hol a skytha leletek habitusa annyira különvállik az ország nyugoti részeiben velök egykorúlag létezett műveltségtől. Mert ez utóbbi Közép-Európában honos, amaz emlékek pedig Szibéria régi népeivel való összefüggést árulnak el.

Egyszerű megfontolás után is megérthető, hogy a rövid vaskardok, a bronzüstök, a póznadíszek stb. nem kereskedői úton vagy mint zsákmány juthattak Dél-Oroszországból a Kárpátok vidéke felé; múltó skytha betörésnek sem lehetnek maradványai, mert arra már most is aránylag jelentékeny a számuk. Hogy skytha törzsök hosszabb ideig lakták Magyarországot, arra a legerősebb bizonyíték, hogy most már skytha sírokat is ismerünk, melyek minden egyéb föltevést kizárnak. Tehát az archaéologiai emlékek is teljesen igazolják Herodotos azt a rövid hírére a skythák ittlétéről, mely magában véve elég határozatlan és melyet eddig nem lehetett ellenőrizni; sőt az emlékek még sokkal többet is hirdetnek, a mikor az úgy is gyéren csörgedező irodalmi forrás teljesen elakad.

Talán azt az ellenvetést hozhatja föl valaki, hogy Magyarország római előtti fémkorának különböző szakaszainak sorába alig lehet «skytha korszakot» beiktatni, a nélkül hogy átláthatlan összeütközésekbe keveredjünk. Magam is azelőtt e nézeten voltam és azért volt az a hibás fölfogásom, melyről e közlemény elején említést tettem. Azonban a magyarföldi római előtti fémkor behatóbb tanulmányozása ép arra az eredményre vezet, hogy abba skytha leleteket korrendileg minden nehézség nélkül lehet besorozni, sőt hézag állana be, hogyha csak másodlagos szerepet juttatnánk nekik.

Magyarországban az ifjabb bronzkor leletei körülbelül a Kr. e. utolsó évezred első negyedéből származhatnak. Köztük vannak idomok, melyek még igazi bronzkori formáknak tekinthetők és mellettök olyanok, melyeknek már hallstatti jellegök van. Elválaszthatlan együttességben jelentkeznek tárgyak, melyek másutt a tulajdonképi bronzkor utolsó phasisát képviselik, mások, melyek a legrégibb vaskorba tartoznak és végül olyanok, melyekről azt szoktuk hinni, hogy a régi hallstatti típusok közül valók. A Dunán innen és Dunán túl az urnatemetők egész sora ebbe a korba tartozik, sajnos, hogy nem kutatták még eléggé át. Rokontemetőkre és sírokra odább is nyugot és éjszaknyugot felé

akadunk* és szembetűnően különválnak a tulajdonképi hallstatti kortól. Úgy a Dunántúlon, mint Éjszak-Magyarország hegyes vidékein, az Alföldön és Erdélyben majdnem egyforma jelleggel lép föl ez a kor-szak. Nyugot-Magyarországban a Dunáig ismerünk e korból sírokat és egyéb jellemző leleteket, nem úgy a Dunától keletre. Amott még szoros kapcsolatban állanak a Hallstatt-ízlés nagy központjaival a Tiszavidéken és Erdélyben lehetetlen ilyent kimutatni. Itt a hallstatti tárgyak helyébe skytha leletek lépnek, melyek, miként némely részletek bizonyítják, párhuzamosan járnak az igazi hallstatti kor régibb szakaszával. A Dunától keletre eső vidékeken előforduló leletek hallstatti alkatrészei mindig csak második sorban jönnek tekintetbe. A magyar bronzkor végéről való gyűjtelésekben és öntőműhelymaradványokban alkalmilag bronzlemezű ép vagy csonka edények s a hallstatti duplatekerces fibulák igen nagy példányai akadnak. Ezek az ő környezetükben nem tekinthetők idegenszerű és talán távoli vidékről érkezett tárgyakká; korukra nézve inkább kezdetleges hallstatti idomok gyanánt foghatjuk föl, a vaskor első szakaszából, mely még alig észlelhető a hallstatti temetőben. A teljesen kifejlődött és fiatalabb Hallstattkorból, mely innen esik a magyarországi bronzkor végső befejezésén, már csak néhány idegenből ideszállított forma fordul elő, nem tudni még hogy mely területekről érkeztek, a hol a tulajdonképi hallstatti ízlés még virágzott, ilyenek fémedények és némely kisebb fajta tárgyak, mint fibulák, díszkorongok és hasonlóak, és e kisebb emlékek leginkább skytha leletekben kerülnek elő. A főformák, melyeket nagy számmal találunk Boszniában, Felső-Olaszországban, a keleti alpeseken, a felső Duna vidékén, a Rajna mentén és a hallstatti temetőkben, nevezetesen a kardokat, töröket, a fibulák és egyéb ékszerek számos változatát, itt teljesen nélkülözzük, mert helyüket a kelet-európai és szibériai műveltségi körből származó tárgyak foglalják el. Hogyha tehát néhány apró hallstatti csoportbeli tárgy lép föl skytha leletekben, az e lelet néprajzi jellegén nem változtat semmit. Mert itt a skytha tárgyak társaságában jelentkező nagyobb tárgyak alighanem ugyanazt a szerepet viszik, mint a dél-orosz rónaságban a görög emlékek.

Némely dél-oroszországi és magyarországi skytha lelet egyébként bizonyos pontig összetalál a Balkán északnyugati vidékén jelentkező hallstatti sírmezők leleteivel. Bármennyire válják külön a két terület ethnikus alapja és ámbár a főformák eltérnek egymástól, mindkét körben összetalál sok apró részlet.

* Urnatemetők Mariarastban (Stajerország), Hadendorf és Stillfriedben (Alsó-Ausztria) Obrau és mások Morvaországban; mindenütt jellemző az egytagú magyarországi fibula előfordulása. Ide tartozik továbbá számos sírlelet a Rajna vidékéről, Dél-Németországból, Csehországból, valamint több ú. n. lausitzi és sziléziai urnatemető.

Ez a csekélyszerűnek látszó jelenség érdekes összehasonlításokra adja meg a lehetőséget és pontos korhatározásra némi támasztópontokat szolgáltat. E helyütt nem foglalkozhatunk vele részletesen és be kell érünk azzal, hogy reáutaltunk.

Mind e tény arra a következtetésekre vezet, hogy mintegy a VII. századtól kezdve Kr. e. Magyarország keleti részét skytha nép lakta. Erdélyben a legrégebbi leletben van egy bronz fibula kettős hurokkal, ennek az idomnak a korát meg lehetőséggel lehet megállapítani. Az Alföldön a legrégebbi emlék valószínűleg az az aranykarika, mely a vettersfeldi kincs aranykarikájával rokon.

A skythák legalább is a IV. századig laktak Magyarországon, a mit ismét az emlékekből láthatunk. Mert a La Tène sírok különösen a legrégebbi korbeliak, legsűrűbbek a Dunán túl, Duna-Tisza közben is előfordulnak még, de majdnem teljesen hiányzanak az ország északkeleti részében és Erdélyben. Csak a La Tène-kor második szakaszában, a mikor a legtöbb pompás dák ezüst kincs fölép, állanak itt be nagyobb változások.

Körülbelül a következő néprajzi képet lehet a magyarországi terület Kr. előtti évezredéről föllátni. A magyarországi bronzregio népe, az ifjabb magyarországi bronzszakasz képviselői, eredetileg az Alpeselek végső ágaitól a Kárpátokig elterülő vidéket bírták, sőt a Kárpátok külső szélét Galicziában és a Bukovinában is laktak. Azután a VII. században kelet felől különböző úton betört e vidékre uralatláji nomádok nagy raja, elfoglalta a Dunáig terjedő vidéket, leigázta a régebbi lakosságot és magába olvasztotta. Az első betörés valószínűleg csak közvetlen folytatása volt a skythák vándorlásának Ázsiából Európába, melyre az ókorból fennmaradt határozatlan homályos hírek utalni látszanak. Ez a skytha törzsek hatalmas nyugat felé való iramlása lehetett, mely Magyarországon is csak a Duna mellett állapodott meg. Ezzel a betöréssel egyidejűleg juthatott föld alá az ifjabb magyar bronzkor számos kincse, melynek fennmaradását mi is úgy, mint e folyóirat szerkesztője, egy nagy harci eseménynek tulajdonítjuk. A Kárpátoktól északra eső vidéken a skythák előnyomulását még sokkal tovább nyugatra kísérelhetjük.

A negyedik században új népek jutnak uralomra. Az ország nyugati része kelták kezére jutott, kiknek hagyatéka számos tetemsírban lép elénk. A geták, kik azelőtt a Duna s a Balkán között ültek, átlépik a Dunát, bizonyára messze viaszorították a skythákat, ha talán nem is üzték ki teljesen a kárpáti vidékről. Erdélyből még sokkal kevesebb korai La Tène régiséget ismerünk, semhogy e viszonyokat tisztán láthatnók. A skytha emlékek sorából némelyek mint a tükrök és a sajátyszerű állatdíszű póznafejek talán ebből a korból valók.

A kelták, geták és skythák valószínűleg a következő századokban is egymás mellett tanyáztak és küzdöttek egymás ellen. Valószínű, hogy e küzdelmekben a másik két néppel szemben a skythák voltak a veszítők. E korszakban az ethnikus különbségek már az eddig ismert leletekben is némileg észlelhetők, de nagyobb számú emlékre van szükségünk, hogy a különböző népek területi határait és az azokban beállott változásokat felismerjük.

A Kárpátok külső szélén, keleti Galicziában, a Bukovinában és Moldvában a régibb kor ugyanazon szempont alá esik, mint Magyarországban. Utóbb, a harmadik században a germán bastarnok dél felé vonulván, a skythák innen is kiszorultak. A sokat emlegetett vettersfeldi kincs legszorosabb kapcsolatban van a magyarországi skytha régiségekkel; bár bizonyos tekintetben külön megfontolást igényel, mert nem lehet változatlanul reá mindazt átvinni, a mit a magyarföldi leletekről megállapíthattunk. Nem lehet többé kétség az iránt, hogy mikor keletkeztek a kincs egyes tárgyai, legfeljebb az időpont lehet kérdéses, a mikor a Fekete-tengertől ily messze földre, éjszaknyugot felé eljutott.

A legutóbbi időkig ugyan több oldalról vonták kétségbe Furtwänglernek a leletről adott magyarázatát és önkénytesen, bizonyítékok nélkül a népvándorlás korából származtatták. Nem érdemes szót vesztegetni, mikor a műtörténeti fogalmak oly elemi hiányát tapasztaljuk, mely abban nyilvánul, hogy a vettersfeldi aranylemez trébelt domborműveinek legközelebbi analógiáit a keszthelyi sírmezők figurális díszjeiben vélük fölismerni, vagy hogy az aranyhalat s a törhüvelyt csak úgy, mint a kulobai szarvast egyéb skytha régiségekkel együtt a korai népvándorlási időszak műveinek tekintik.*

Azt az állítást sem kell komolyan venni, mely megengedi ugyan, hogy a hal s a kincs többi nagy darabja ó-görög eredetű, a kisebb tárgyak azonban, vagy legalább néhány közülök (melyeknek analógiáit úgy déli orosz, valamint a magyarföldi skytha leletekből ismerjük) csak a népvándorlási korból származnak.** Maguk a régiségek világosan és határozottan tárják eléink a tényálladékokat. A lelet összessége nem enged más föltevést, mint azt, hogy szétrombolt sírból ered; ki van zárva, hogy a díszfölszerelés, mely oly teljes, hogy a legcsekélyebb részletek sem hiányzanak, gyűjtélkes lelet, kereskedői árú vagy hadi zsákmány lehessen. Csak előkelő skytháé lehetett, a kit ott, messze déloroszországi hazájától, skytha szokás szerint teljes díszben utolsó nyugalomra helyez-

* Bonni évkönyvek XCII. 1892. 16., 21.; Bastian Festschrift (Berlin, 1896.) 394., 402., 409.; érthetetlen előttem, hogy miért volna a vettersfeldi törhüvelynek «sassanida idoma», mint i. h. 409 l. állítatik, mert ily önkénytes alaptalan föltevésre semmiféle sassanida előállítás még a legcsekélyebb támaszpontot sem adja. — Westdeutsche Zeitschr. f. Gesch. und Kunst XV. 1896. 180. l. 15. jegyzet.

** Karlsruhei régiségegyet I. 1891. 64. l.

tek.¹ Az egészben az volt a legmeglepőbb, hogy a sírlelet oly messze keletkezési vidékétől került elé, a mit némely tudóst a legfurcsább magyarázatokra indított. Mai nap, mikor a Kárpátoktól északkeletre és a Kárpátoktól övedzett területen a skytha emlékek nagyszámát ismerjük, mely skytha törzsök többszázados ittletéről tanuskodik, a vettersfeldei sírlelet rejtélve is meg van oldva.

A Pontos tájától, Olbia vidékétől, az alsó-vereczkei szorosig terjedő út, melyen át a skythák nyilván az Alföldig jutottak, mikép arra vitte útját mintegy másfélezer évvel utóbb a magyarság, több mint fele az egész távolságnak Vettersfeldeig és a Stry völgyétől Alsó-Luzáciaig alig esik hosszabb út, mint a Strytól Komáromig, melynek táján Magyarországon a legnyugotibb skytha leletre akadtak. Igaz, hogy a vettersfeldei lelet prähistorikus környezetében magára áll, tehát ez a lelet valóban erraticus jelenség is bizonyára nem lehet föltételezni, hogy a skythák ottani állandó letelepedésének következménye, de, miként ma tudjuk, szülőföldjének határai felényivel közelebb esnek hozzá, mint a mennyire tehető a távolság lelő és készítési helye között.

Említettük, hogy Magyarországon már a K. e. VII. század óta laktak skythák, ugyanazt mondhatjuk keleti Galicziáról, a hol a saphowoi nagy sírlelet és néhány a husiatyni kerületből való kisebb sírleletben akadtak skytha régiségek. Így tehát nincsenek korbéli nehézségek az időpont tekintetében sem, a mikor a vettersfeldei arany tárgyakat a skythák köréből az oly távoli északnyugot felé vitték. A skythák galicziai lakóhelyükből kitörvén, germán területeket rohantak meg, ezúttal Alsó-Luzáciaig jutottak és ottlétök tanuságát hagyták maguk után. Az ott eltemetett skytha hős arany öltözete csak röviddel keletkezése után kerülhetett föld alá.

A lelet jellege és vonatkozásai a galicziai és magyarországi skytha régiségekhez kizárják, hogy talán későbbi időben a germán bastarnok közvetítése juttatta a kincset Luzáciaig; ez volt Kossiuna fölfogása «a germánok történetelőtti kiterjedéséről Németországban» szóló értekezésében, mely számos tévedése és hamis értelmezése daczára bizonyos tekintetben úttörőnek nevezhetünk.² Még kevésbbé bír alappal az az állítás,³ mely lehetetlenségnek mondja, hogy a kincs oly régi korban juthatott a távoli északnyugoti vidékre és a mely szerint tehát a kincs a népvándorlási korban kézrekerített zsákmány s hogy e zsákmányban ó-görög típusok népvándorláskorabeliekkel vegyesen foglaltatnak; pedig

Az utóbbi időben (a kincs színrekerülése óta először) az a hír terjedt, hogy Vettersfeldeben nagyobb mérvű ásatások lesznek; nem birtam eddig megtudni, csakugyan folytak-e ott ásatások és mi volt az eredményük.

² Zeitschr. d. Ver. f. Volkskde VI. 1896. 10. Corr. Bl. der deutsch. anthr. Ges. 1895. 110.

³ Karlsruhei régiséggy. I. 1891. 64.

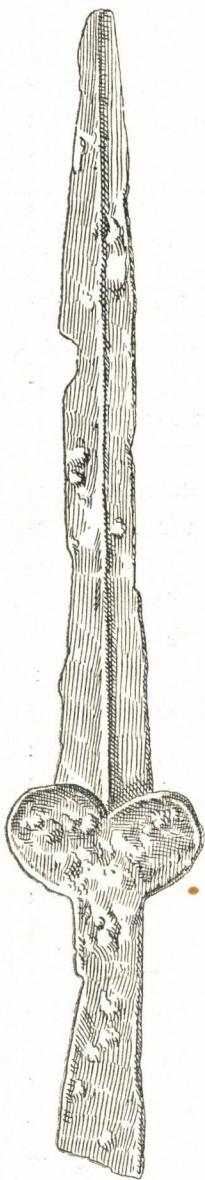
Vettersfeldében majd talán csak ezután fognak népvándorláskori tárgyakat lelni, a kincsben nincs.

Ezekben a kérdésekben csupán az archæologia adhat érdekes felvilágosításokat. A hol a régi irodalmi kútfők teljesen elapadnak, vagy igen határozatlan híreink vannak, melyeket a præhistorikus csak nagy elővigyázattal használhat föl, a régiségek pontos tanulmánya útján lehetővé válik, hogy szabatos ethnikus határokat megállapítsunk és kora történeti időszakok népeinek elterjedése és vándorlásai tekintetében következtessünk. A mi speciális esetünkben pedig most meg van vetve az első alap az Alsó-Duna néprajzi problémáinak megoldására.

Áttérvén a magyarországi újabb skytha leletek bemutatására, szorítkozunk az egyes tárgyak jellemzésére, a nélkül, hogy minden egyes esetben a déli oroszországi vagy szibériai skytha leletekkel való összehasonlításokba bocsájtjuk; csak néhány új typusnál szükségesek pontosabb útbaigazítások. Az áttekintést kezdjük Erdély-nél és utóbb áttérünk a tiszai vidékre.

A *segesvári* gymnasium gyűjteményben régebben bír néhány régiséget, mely bizonyára skytha sírból származik. A gyűjtemény kézirati lajstroma 386—390. számai alatt szerepelnek: tíz nyílcsúcs bronzból, egy bronznyárs, egy bronzgomb, egy vastőr és különböző cserepek, melyek 1871-ben a vasúti építkezésnél Erked, Musna és Méburg (Udvarhely- és Nagy-Küküllőm.), Segesvártól keletre, a Küküllő és Olt között találtattak. Gooss említi, hogy az anyagárokban több katlanszerű gödörre akadtak, melyek meg voltak töltve földdel, hamuval és (ú. l. ifjabbkori) cserepekkel és egyúttal megjegyzi, hogy itt lelték a nyílcsúcsokat és két rövid vaskardot, melyek közül csak az egyik került a segesvári gyűjteménybe. Sajnos, hogy nem jegyzi meg, vajjon e régiségeknek volt-e valami közük a katlangödrökhöz, a mi magában véve is kétesnek látszik. Mert nyilvánvaló, hogy e skytha tárgyak egyedül, egy sírban feküdtek csontváz mellett, melyet a víz már elkorhasztott; nem lehet szó telepről vagy egyes leletekről, mert az előttünk lévő följegyzések csak a skytha tárgyak összetartozását hangsúlyozzák.

A lelet sajátos skytha voltát a rövid vaskard (1. ábra) domborítja ki. A markolat mai állapotában 7.2 cm. hosszú felső része, melynek valószínűleg pálczaidoma volt, hiányzik. Alsó vége felé a markolat kes-

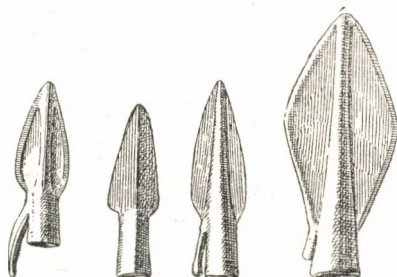

1. ÁBRA.

kenyűl, nem volt egyenletesen széles, miként a pilini példány, hanem közepett kissé kihajlott; a típus szívforma ellenző, mely a kard rossz állapota daczára fölismerhető, 5 cm. széles és 2.5 cm. hosszú. A penge kétélű és gerinczes, felső végén szélessége 2.4 cm., mostani hossza 21.8 cm. Egész hossza tehát most 31.5 cm., eredeti hossza lehetett 40 cm. a mi ezeknek a rövid kardoknak átlagos hossza.

A bronz nyílcsúcsok közt többfajta van (2. ábra). Nagysága miatt kiválik egy példány, mely levélidomú és két élű, a köpűn rövid tuskével, más hasonló négy példány jóval kisebb. A háromélűekből kettő tüske nélkül való, háromnak van tuskéje és pengéjük hosszúra nyuló és éles.

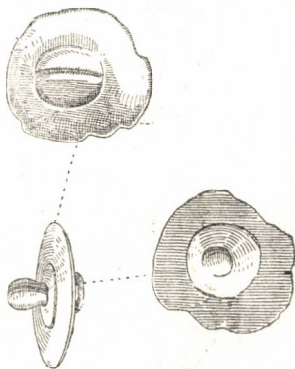
Ritka idom a bronznyárs (3. ábra). Hossza 11 cm., erős három élű bronz- vagy rézlemezéből készült. Levélidomú, közepett csak kevésbé vastagodó pengéje egész hosszának mintegy felére terjed, azután következik a vége felé jelentékenyen bővülő köpű, mely úgy alakult, hogy széleit egyszerűen behajlították; alsó végének közelében a két fal, mely egész hosszában nyitva áll, a szögecskek kedvéért át van lyukasztva. Mivel e lelet tárgyain véletlenül nincs jelzés, eleinte kételyem volt, e nyárs odatartozott-e, azonban a lajstrom leírásából világosan látható, hogy ez a darab is a többihez tartozik («nagy nyílcsúcshoz hasonló lándsa-csúcs»). Ez az idegenszerű fegyver, melynek analógiáját nem ismerem, figyelemre méltó új típusnak tekinthető.

2. ÁBRA.

3. ÁBRA.

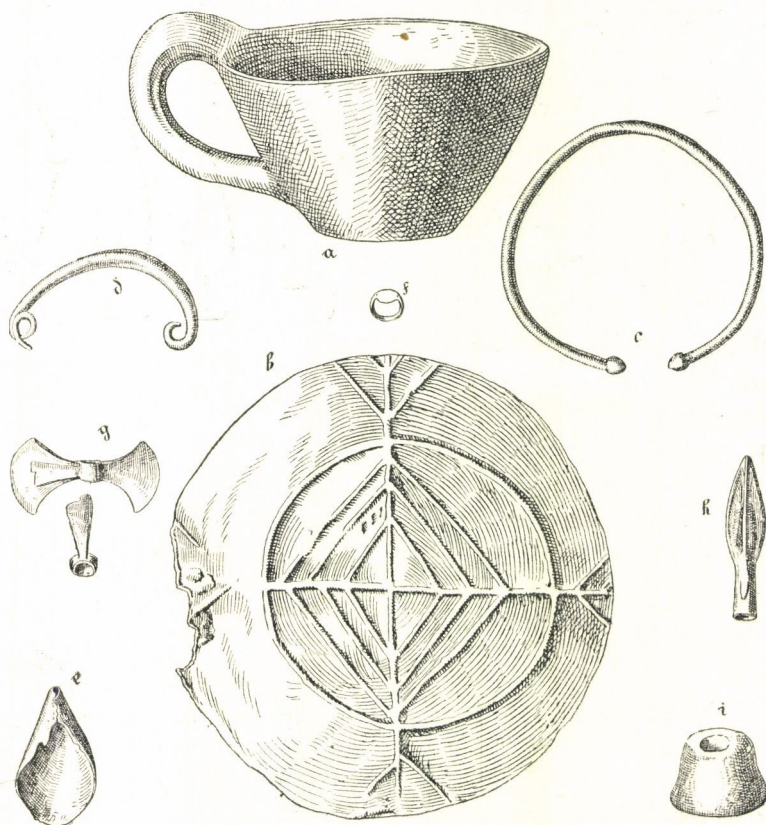

4. ÁBRA.

A cserepeket, jelzés híján, már nem lehetett megállapítani, ellenben nem fér kétség a bronzgombnak jelzett tárgy hitelességéhez. Ez laposan domborodó bronzlemezű korong, melynek közepén lazán álló vastag gomb emelkedik, alján széles füllel, a lemez széle kicsorbult. Ez az idom hallstattkori temetőkben is otthonos. Úgy véljük, hogy e díszítő korong a lószerszámhoz, nem az emberi öltözethez tartozott (4. ábra).

Ugyancsak az Olt és Nagy-Küküllő közti vidékről való egy második, jelentékenyebb sírlelet. 1880-ban földmunkálatoknál Kis-Eke-mezőn, a «Schrauwenweg»-en tetemsírt bontottak föl. A nagy-szebeni

B.-Bruckenthal múzeum szerezte meg a sírmellékleteket és a csekély megmenthető csontvázmaradékokat (a lajstrom 1880. 120. száma alatt idézi). A lelet körülményeiről csak a lajstrom ad rövid hírt. A csontváz mellett, mely talán nőé lehetett, találtak egy nagy cserépedényt, mely azonban darabokra tört, mikor kivették egy kis füles tálczát, egy nagy bronzkorongot, egy vékony kargyűrűt, íves fibulát, több kisebb bronztárgyat és két agyagorsót.

5. ÁBRA.

Az apró füles edényke (5 a. ábra) idoma megközelíti a kúpot, idoma nem igen jellemző. A sír legfontosabb darabja egy vastag, nehéz, öntött korong. Idoma nem egészen szabályos kör, hanem kissé ellyptikus, egyik föllete egészen síma, a másik, valószínűleg a hátsó, oldalán (5 b. ábra) vele öntött bordák domborodnak ki, melyek kereszttek közt, egymásba rakott négyszögeket stb. alakítanak. Két átmérője 12.7 és 12.5 cm.; a korong kisebb átmérőjénél a korong széle kissé kicsorbult, a patinának itt más a színe, különösen a szemközti síma oldalon és itt áthúzott vas szögecsék nyomait is látni. E szögecsék valamikor fa, csont vagy vas nyelet erősítettek a koronghoz s így előáll az az

egyszerű tüköridom, mely a délorosz skytha kurgánokban többször előfordul.¹

A tsertomliki kurgánban voltak vas és csontnyelű tükrök és Smelánál is találtak ilyeneket, ugyanahhoz a sorozathoz tartozik a kulobai királynő tükre, valamint a Rijanowkabeli skytha asszonyé. Ez az idom megelőzi azt a tükörformát, melynek korongja és nyele egy tagban van öntve, a milyen a Pontus mellékén és különösen a nyugoti skytha világban elég gyakori.

A kargyűrű meglehetősen vastag kerek bronz sodronyból áll (5 c. ábra), végei gomb- majdnem kúpidomúak. Ez az idom ilyen változatban ritkának látszik a nyugoti Hallstatt-sírokban. A karika átmérője 7 cm. Az öltözet díszéből való egy bronzfibula (5 d. ábra), kettős hurokkal és láblemezzel; a tulajdonképeni Hallstatt-kor régibb szakaszából származtatják ezt az idomot. Egyszerű vastag sodronyból készült és nélküli a díszítést,² a láblemezke a lábfeleli huroknál letört, de még teljesen megvan.

Meg nem állapítható a következőknek a rendeltetése: egy kis bőségszarvformára hajlított vékony lemezű hüvely (5 f. ábra), egy nagyfülű bronzgomb (5 e. ábra),³ egy kis bronztárgy három szárnyal (5 g. ábra), rövid, nyílt köpűvel, mely kis pálczára járt reá, kimetszett szárnyai vékony bronzlemezéből valók, egyenesen állanak s az egyik részben letört. Mind e tárgyak egy kaurikagylóval együtt (Cypraea) ékszerekül szolgáltak. Hozzájárult még egy három élű bronz nyílcsúcs (5 h. ábra), durva rövid kampóval a köpű végén és két kúpos idomú agyagorsó (5 i. ábra).

Lehet, hogy szintén skytha eredetű néhány régiség, melyet ugyan csak a B.-Bruckenthal-múzeum 1885-ban *Nádpatakról* (Nagy-Küküllőm.) szerzett. (Lajstromi számuk 1885. 33. és 44.) Az hírlik, hogy együtt lelték szántóföldön, de az a körülmény, hogy a sorozatban kőalapácsok is vannak, bizonyossá teszi, hogy nem egy és ugyanazon leletből valók. Skytha tárgyaknak tekintenek egy kis háromszárnyú ékszert, a milyen az előbbi helyről említett, egy bronzsodronyból készült félív-idomú fibulát hurokkal és egy sor kaurikagylót. Nyílt kérdés, hogy lehet-e idesorolni egy átlátszó világos-zöld gyöngyöt, egy karpereczet, vastag kerek huzalból, keskenyülő végekkel, bevéselt és bevert mustrákkal; meg kell várnunk, hogy fognak-e hiteles skytha leletekben ezekhez hasonló tárgyak akadni.

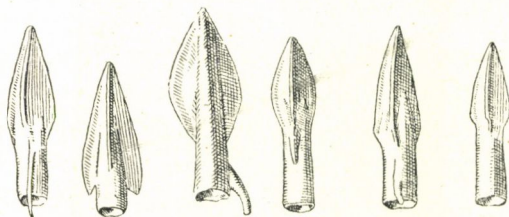
¹ Ant. d. Bosph. Cim. XXXI. 7.; Rec. d'Ant. de la Scythie 100., 106. (ábrával 123. 1.); Journal of Hellenic studies V. 1884. XLVI. 9.; Bobrinski Smelai Kurganok (oroszul) X. 2. (=X XIV. 22.) XXIII. 11., 18., 20.; Ossowski Wielki Kurhau Ryzanowski Krakó 1888. VI. 2.

² Egyszerű sodronyfibula egy hurokkal előfordul a Gulái-gorod mellett, XXXVIII. sz. Kurgánban. Bobrinski, Kurganok stb. IX. 5.

³ Hasonlók Sacken, Grabfeld von Hallstatt XVIII. 8., 11.

A b. Bruckenthal-múzeumban a Küküllő vidékéről van még egy más skytha eredetű hiteles sírlet. (A lajstromban 1876. 119. sz. alatt.) 1876 őszén Zsidve mellett, Balázsfalva közelében csontvázra akadtak, mely mellett nagy vaslándsacsúcs, több egyéb közelebből meg nem állapítható tárgy és néhány bronz nyílcsúcs feküdt. Hosszú vaslándsá skytha sírban nem szokatlan jelenség; déli Oroszországban sűrűn találkoznak, mint sírmellékletek, a Bukovinában a satulmarei sírban szintén leltek vaslándsát, mely elveszett. A zsidvei sírból is csak a nyílcsúcsok maradtak meg, a többi tárgy már nincs meg. A nyílcsúcsok közül öt példány (6. ábra) kétszárnyú, levélidomú, a köpűn erős tuskéval. A három élűekből 14 db. nyúlánk, a köpűjök tuskés és az éleik nélkülök a kampót, kettőnél a köpű rövid és élei kampósak, három pedig hosszú köpűvel és túske nélkül való.

Nagyobb sírlet került elé a Marostól nyugotra, a Küküllővel való egyesülése fölött. Nagy-Enyeden a várostól keletre eső zinege-

6. ÁBRA.

telken csontváz mellett több tárgyat ástak ki, mely a nagyenyedi collegium múzeumába jutott, a hol a leltár 1889/90. 3255—3266. tételei szólnak róla. Részletesebb hír a leletről nincs.* A legjellemzőbb darab egy vaskard töredéke (ábráját lásd 64. l.), mely oly rossz karban van, hogy az eredeti idomát alig lehet fölismerni. A markolatból csak kis darab hiányzik, ellenben majdnem teljesen letört a penge, mely valószínűleg kétélű volt; a penge tövén még fölismerhető a jellemző szív idomú lemez. A markolat középső tagja síma és lapos, szélessége mintegy 2 cm. és közepett sem látszik szélesebbnek; a végén harántosan álló gyengén hajlott pálcza fejezi be. A töredék egész hossza mintegy 15 cm., a miből valamivel több, mint 6.5 cm. a tulajdonképeni markolatra számítandó. Hogyha a töredéket épebb példányokkal összevetjük, fölismerjük, hogy szabályszerű rövid kard volt.

Érdekes, hogy a leletben csákány is van (ábráját lásd 64. l.), a nyéllyuk 1 cm.-nyi átméretű és 2.5 cm. hosszú. Egyik pengéje jó kar-

* Vsd ö. Herepei Károly tanár levelét Arch. Ért. 1897. 63. l. A szerk.

ban van, lapos, nyúlánk, hossza 7·8 cm. és éle felé szélesbül (3·8 cm.). A másik pengéje is lapos, de sérült volta miatt hosszát nem lehet biztosan megállapítani és azért nem lehet tudni egyenszerű csákány- vagy fejszefélének kell-e alatta képzelni.

Nyílcsúcs oly nagy számmal volt a sírban, mint a mennyit csak dél-oroszországi kurgánokban szoktak lelteni (ábrákat lásd a 64. lapon). Van köztük tíz db. két élű, levélidomú, különböző nagyságú és több változatban; van tizenhármas három élű, hosszúra nyúló élekkel és erős tüskével, más ötnél az élek még hosszabbra nyúlnak, három példány hasonló, de rövidebb, szélesebb és élei erősen kihajlók, végül kettő egészen rövid, köpűje kurta, élei egyenesek és kampókba szögellenek.

Itt is volt oly kargyűrű, mint Kisekemezőben (ábráját lásd 64. l.), ez is vastag bronzsodronyból való és kúpos vastagodásokban végződött, egyik vége már akkor le volt törve, mikor találták.

Talán szintén sírleletből való egy rövid vaskard és egy vastöredék, melyek Nagy-Enyeden a miriszlói szőlőhegyen kerültek elő; a nagyenyedi múzeum lajstromában 1890/91. 3355. és 3356. sz. alatt szerepelnek. A lelet körülményeiről nem tudok semmit.

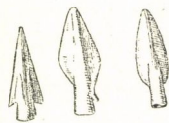
Az erősen rozsdás, rossz föntartású kard (lásd ábráját a 67. lapon) egy élű és az egyik pilini példányhoz hasonló. A pengéből sok hiányzik, meglévő darabjainak hossza 5 cm. és 9·5 cm. A penge tövén a szívidomú tag még világosan megvan és a markolat középrészén még megolvasható mintegy tizenkét kidomborodó borda; a markolat végét harántosan álló 5·5 cm. hosszú, kerek, kissé hajlított pálcza képezi. Ez a rövid kard tehát a pilini egy élű vaskard közvetlen hasonmása.

A másik vastárgy rendeltetése igen erős sérülései miatt nem egészen világos. Valamikor volt széles bő köpűje, mely lefelé keskenyült és élformájú szélesbüléssel végződött; talán ürvész volt, de az sincs kizárva, hogy hüvely oldalkeretének egy neme lehetett; rossz állapota nem enged biztos következtetést.

A nagyobb leletekhez csatlakozik még az erdélyi Kárpátokban és az érczhegység területén magányosan előkerült tárgyak sorozata. Az oláhzászkodi, pókafalvi és fejrődi ismert tükrök száma ugyan nem gyarapodott, a gernyeszegi ismert póznadisz is magára maradt, de nem kicsi a felsorolható nyílcsúcsok száma. Legelőbb említendő hat nyílcsúcs Nyárad-Szent-Benedekről a kolozsvári és nagyenyedi múzeumokban; mely talán nagyobb skytha leletből való. Egyik kéttagú, hosszú tüskével tövén, más két hármassal élűn is erős tüske van, de egy hasonló csúcs nélkülözi a tüskét, végül van kettő, melynek élei rövid kampókkal végződnek. (Lásd az ábrákat a 63. lapon.) Egy székelyföldi példányt az erdélyi múzeumból közöl a Bronzkor Emlékei szerzője (XXVIII. 6.), a honnan ismétljük az ábrát (7. ábra). A bruckenthali múzeumban is

7. ÁBRA.
 $\frac{1}{1}$ n.

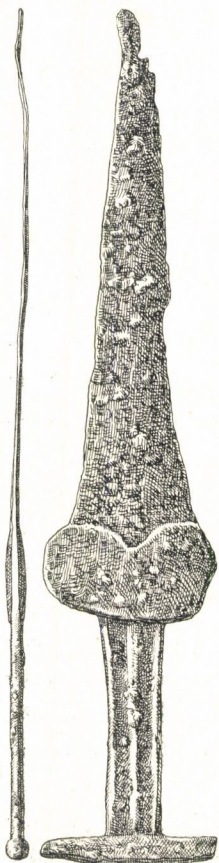
van néhány nyílcsúcs. Egy három élű nyúlánk példány rövid köpűvel és három lapos kampóval és egy kéttagú tuskés példány Kis-Senkről (8. ábra). Egy háromélű túske és kampó nélkül (9. ábra) Sorostélyből (Nagy-Küküllőm.). Egy példány Magaréból való (Nagy-Küküllőm.), kavicsbányában lelték, tömör, hosszú köpűvel, harántos átmetszete hatszögöt mutat beugró szögekkel. Halmágyról való (Nagy-Küküllőm.) egy igen hosszú három élű példány rövid köpűvel (Goos Chronik der arch. Fde 25. l.; Hampel Bronzkor emlékei II. 85. l.). A wiesbadeni múzeum

8. 9.
ÁBRA. $\frac{2}{3}$ n.

ajándékol kapott egy három élű példányt, köpűvel és kampókkal.

Áttérvén a Királyhágón innen eső vidékre, a Kárpátok közelségében lelték a rövid vaskardot, melyet Hampel közölt Lehoczky Tivadar gyűjteményéből. A kardot köfajtók lelték a Hát Hegységben fekete agyagedény nyel, mely elveszett.

Szirma-Besenyőről (Borsodmegye) származó vaskardot láttunk az ezredéves kiállítás történeti osztályában (10. ábra); gr. Szirmay Alfréd tulajdona. (Hiv. Lajstr. I. 150. sz.; Nagy Géza említette Arch. Ért. 1896. XVI. 345.) Markolata világosan mutatja a szívidomú lemezkét, széles, lapos markolata hosszában hármastagú, úgy mint számos sibériai markolaton és tükörnyeleken látjuk; végső befejezését képezi egy harántosan álló hosszú, kerek pálca. A markolat egész hossza közel 14 cm.-nyi. Pengéje két élű, meglehetősen lapos, nélkülözi a közép-borda határozott kiemelkedését; dacára, hogy csonka, még mindig majdnem 21 cm.-nyi a hossza. A lelet körülményeiről még nincsenek közelebbi híreink.

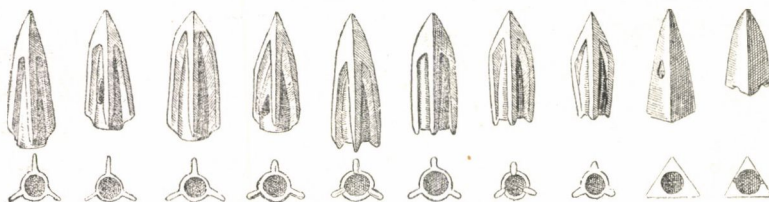
10. ÁBRA. $\frac{1}{2}$ n.

Skytha régiségek egész sorát gyűjtötte b. Nyáry Jenő Pilinben. (Vsd ö. Hampel Trouvailles 26—30.; Bronzkor II. köt., 113—117. l.) Bármily érdekes emlékek vannak a gazdag pilini sorozatokban, ez a gazdag anyag csak kevésbé alkalmas további kutatásokra, mert az egyes tárgyak leletbéli összetartozására nézve nélkülözzük a részletes följegyzéseket. A n. múzeumban Pilinből vannak szerszámok, cserepek és fegyverek az ifjabb kőkorból, fegyverek és ékszerek a régibb és ifjabb bronzkorból, agyagedények, melyek ugyane korba vihetők vissza, továbbá vannak a régibb és közép La Tène ízlés korából származó régiségek, van néhány népvándorlási és van honfoglalási kor-

béli lelet. E környezetben találunk skytha származású régiségeket, melyeknek korá a hallstatti-ízlés vége és a La Tène-kor kezdetére helyezendő.

Hampel a pilini skytha régiségekből közzétett egy két élű és egy élű rövid vaskardot és egy bronztükrő markolatának töredékeit guggoló szarvassal. Ugyanott voltak bronznyílcsúcsok is. Az egyik levélidomú hosszú köpűvel, jelentékenyen eltér a szokásos typustól; a többi három élű rövid kampókkal, a köpű nem látható (11. ábra), ez oly idom, melyet följebb még nem láttunk; a dél-oroszországi kurgánokban gyakran ismétlődik.

A pilini gyűjtemény újabb áttekintésénél még néhány tárgyat láttam, mely valószínűleg idesorolható. Legelőbb kiemelünk két vasbaltát (12., 13. ábrák). Az idomuk olyan, mint a fentebb említett vasbaltáé;

11. ÁBRA.

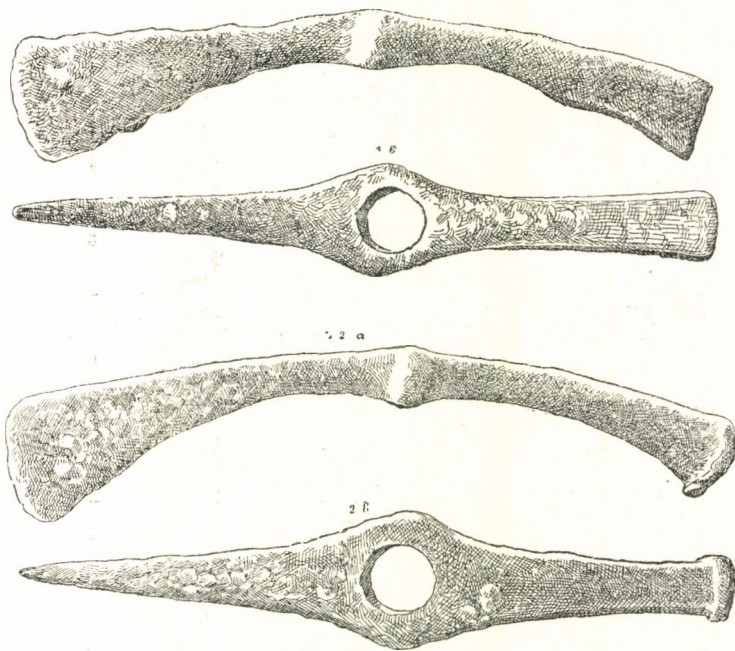
a penge keskeny, a nyéllyuk tojásdad, a lyuk mögötti kar hosszú és kerekded.* Ez a typus hallstatti és La Tène sírokban igen ritkán jelentkezik és semmi viszonyban nincs a későbbi kor hasonlóan tagozott baltáival, egyelőre talán már azért is a skytha formák közé sorolhatjuk, mert Ananinóból is ismerjük.

Ideszámíthatunk apró karikákat (14. ábra). Ezek a kis bronz-ékszerek részben elektron lemezekkel borítottak; valamennyi tekercs-szerűen hajlított, de átlag csak $1\frac{1}{4}$ hajlásban egyik végük keskenyül, a másik vastagabb lappal, vagy kúppal vagy durva állatfejjel záródik. Fölületüket harántosan futó hornyolatok ékítik és ebben durvább vagy finomabb munkában a sodrott karikákat utánozzák. A végső gomb-melletti nyakrészt vagy bevésett, vagy gömböcsdíszek ékítik. Alig lehet kétség az iránt, hogy az ékszerek durva utánzások görög minták után, melyeket a pontusmelléki skythák sok egyéb görög mintával átvettek.

A pilini gyűrűcskék alapidomát véleményem szerint ó-görög fülbe-

* Hasonló vasbaltát Hatvanban is találtak (Arch. Ért. 1895. XV. 19. l. 3. a. b.) a régibb La Tène-ba és ú. l. a római császárságba tartozó leletek között; ugyanott néhány régibb tárgy is akadt. A hatvani leletek nem lévén egységes természetűek, a vasbaltára nézve sem lehet végleges eredményre jutni.

valók (aranyból, ezüstből vagy bronzból) idomából kell leszármaztatni, melyek pápaszem- vagy tekercsformájúak. Az egész görög műveltség területén találtak ilyeneket, mindkét végüket rendszerint tetőszerű gomb fejezi be és nyakukat gyakran filigrándísz is ékíti, vannak ilyenek a görögországi szárazföldről, a szigetekről, Kis-Ázsiából, Cyprus szigetéről és a Fekete-tenger tájáról.¹ Miként az oroszországi leletek mutatják, a skythák ezeket utánozták és készítettek egy más változatot is, melynél a gyűrű csak vékony sodronyból való, míg a végén nagy korongok ülnek.² Ez ó-görög idomból átalakulás által egy forma kelet-

12. és 13. ÁBRA. 1/2 n.

kezett, melynél a hajlások számát majdnem mindig egyre szorították és a gyűrű egyik végét keskenyítették, a végükön oroszlán- vagy kigyófej ül, vagy egy gomb helyettesíti az állatfőt.³ Ez ékszerscsoport legtöbb példánya,

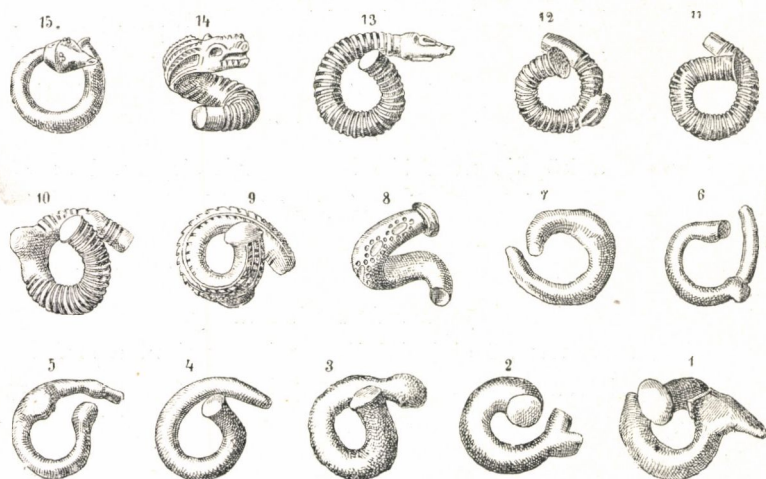
¹ Ant. du Bosph. Cim. XXXII. 12., Macpherson Ant. of. Kertsch I., Compte Rendu Petersburg 1876. III. 32.; Fröhner Musées de France XXXVIII. 11.; L. Palma di Cesnola Cyperus LIV. 5.; Palma di Cesnola Salamina 45. l. 46–48. ábra; Journ. of hell. Studies V. 1884.) XLVII. 5., XI. (1890.) V. 5.; Arch.-Zeitg XLII. 1884. VIII. 9., 11., 12., IX. 9.; Olympia IV. Bronzen 1155.; Olmefalsch Richter Kypros etc. LXVII. 5., 8.; e typus változatai Salzmänn Camiros I.; L. Palma di Cesnola Cyprus LXV.; Arch.-Zeitung 1884. IX. 10.

² Bobrinski Smelaj Kurganok (oroszul) IX. 10., XI. 2.; Zbeor wiedomosci etc. Krakó VIII. 1884. III. 2.; XV. 1891. II. 5., 6., 7., 8., 9., III. 4. h. i. k.; hasonlóak Lapohowoban voltak, még nincsenek közzé téve.

³ Stackelberg, Gräber der Hellenen LXXIV. 4.; Arneth, Gold und Silbermon. 132., 134. (G. XI.); Olympia IV. (Bronzen 1156., 1162.; Antike Denkmäler I., XII. 6.

mely különösen a pilini gyűrűkhöz áll legközelebb, az v. és vi. Kr. e. századból való. Valamivel fiatalabbak azok a gyűrűk, melyeknek keskeny végük egészen vékony sodronynyá változik át, míg az ellenkező végén egy alak, képzelmi állat feje vagy előteste stb. ül.* Azért nem tévedünk nagyot, hogyha a pilini ékszereket, melyek a görög előmintákkal ellentétben csak durvák és nem szépek, hozzávetőleg a Kr. e. ötödik századból származtatjuk.

Nagyon messze nyugotra visz egy lelet, melyet Hampel írt le és melynek lelőhelye nem egészen biztos. Az állítólag Ó-Szönyről származó vastag falú lábas üst kétségtelen skytha eredetű és ha csakugyan

14. ÁBRA.

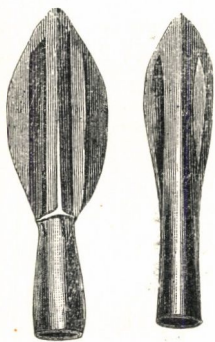
Szönyön lelték, akkor a skytha terület határa tetemesen nyugotra szélesbül.

Koronczó vidékéről került a n. múzeumba néhány három élű nyílcsúcs.** Egyéb skytha régiségek, nevezetesen kéttagú nyílcsúcsok hiánya különösen pedig az a körülmény, hogy ezek a koronczói csúcsok a hallstatti sírmezőkből származó három élű nyílcsúcsokkal majdnem teljesen összeváganak, arra visz, hogy erre a leletre ne fektessenek többé súlyt.

* Ant. du Bosph. Cim. VII. 1., 3., 5., 7., 8.; Uwaroff, Ant. de la Russie mérid. XIV. 4. 7.; Comptes Rendus Petersburg 1865. III. 38.; 1876. III. 40.; 1877. V. 14.; 1880. II. 10.; 1881. II. 8., 9.; Cesnola Cypern VI. LIV.; Cesnola Salaminia 34. l. 24-27. ábra, 35. l. 28. ábra; II. 11.; Arch.-Zeitung 1884. VII. 137.; Antike Denkmäler I. XII. 4., 14., 15., 21.; Journal of hellenic studies XI., V. 6.; Ohnefalsch Richter Cyprus CLXXXII. 8., 9.; CCXVII. 13-14.

** Ábrák megjelentek Arch. Közl. VII. 1868. 168. 4. ábra. Illustr. Führer in der Münz- und Alterthumsabthlg. des Nat. Mus. 1873. 104. l.; említi Hampel Trouvailles 18. l. u. a. Bronz-
kor emlékei II. k. 163. l.

Hasonló nézetten vagyok a n. múzeum téthi nyílcsúcsáról (Hampel Trouvailles 104.; Bronzkor 163.), valamint az aszódi példányokról (Hampel Bronzkor XXVIII. 12., 13.; Trouvailles 2. l.). E példányok skytha származását nem lehet föltétlenül elfogadni, mert idomukat a magyarországi skytha leletekben még alig állapíthattuk meg és mert inkább a hallstatti formákat közelítik meg. Másképp állunk néhány halasi nyílcsúccsal. A Bronzkor emlékeiből (XXVIII. 7., 8.) a 18 ott lelt darabból két példány ábráját (15. és 16.) ismétljük e helyütt, két-szárnyúak köpűvel. Ezek kétségtelenül hasonlóok délorosz és sibériai példányokhoz és valószínűleg nagyobb skytha leletből származnak; most a halasi múzeum őrzi.

15. 16.
ÁBRA. 1/1 n.

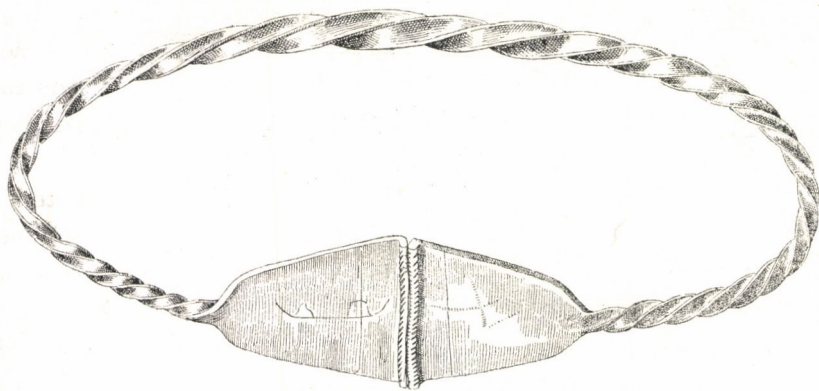
A Tisza jobb partján, Aradmegyében Somhidon lelték a díszes póznafejet, melyet Hampel tett közzé, az üres kúpban még megvan a vasgolyó. Debreczen vidékéről való a már közzé tett durva állatidom egy tükör nyeléről és egy háromélű nyílcsúcs, melynek a köpűje nem lép ki. Mindkét tárgy a debreczeni ref. collegium gyűjteményében fekszik és valószínűleg Hajdúmegyében került elé.

A szomszéd Szabolcsmegyéből szintén említendő néhány skytha származású tárgy. Első sorban áll néhány nyílcsúcs, melynek közelebbi lelhelye ismeretlen, a szabolcsi múzeumban (Hampel Ant. préh. de la Hongrie XXII. 25., 30., 33—34.).

A monaji halom förlásása alkalmával honfoglaló sírja alatt régibb temetkezés maradványai kerültek elé (Arch. Ért. VII. 1887. 60—65.). Ezek közt volt egy átlukasztott és nem fémhüvelybe foglalt köszörűkő töredéke, egy nagy vaskés, a milyenek a keleti alpesi terület hallstatti temetőiben és a Dunántúl legrégibb La Tène sírjaiban föllépnek, néhány vastöredék és húsz három élű bronznyílcsúcs. Ez utóbbiak hosszúak, rövid élekkel, melyek a köpű nyílásáig nyúlnak, tűzben voltak s attól szenvedtek. Sajnos, hogy nem találtak e tárgyakkal oly határozottan skytha jellegű régiséget, mely kétségen kívül helyezné a sír skytha jellegét.

Fontos emlék a rakamazi arany nyakgyűrű a n. múzeumban (Arch. Ért. X. 1890. 82., 86.), mert a vettersfeldei aranykincs nyakgyűrűjének idombeli rokona. Hogy a két becses emléket kellőképp méltányolhassuk, szükséges a vettersfeldei kincsre kissé részletesebben visszatérni. Ez a kincs, mely a magyarországi leletek tanúsága szerint már a Kr. előtti v. században volt letéve azon a helyen, a hol lelték, első tekintetre idegenszerű formakeverék benyomását teszi a szemlélőre, vannak benne skytha, görög és egyéb régiségek, melyek nem könnyen állapíthatók meg, de ez a keverék jelleg érthető, ha meggondol-

juk, hogy keletkezési területe a Fekete-tenger északi partvidéke volt. Igazi skytha darab a rövid kard az ő jellemző hüvelypántjával; a köszörűkő, az aranyba foglalt kőékek, a második törhüvely, a fülönfüggő és a díszkorongok csupa oly tárgyak, melyek épúgy, mint a rövid kard, pántjával együtt pontusi görög műhelyben keletkezettek, hasonmásaik dél-oroszországi kurgánokból ismeretesek és előmintáik szintén skytha környezetben keletkeztek. Másképp áll a hal és a mell-dísz dolga. Ezeknél, melyekre csak hozzávető analógiákat lehet déli Oroszországból idézni, kérdéses, vajjon belföldi idomok-e, melyeket görög művész keze díszített, avagy tiszta görög találmányok-e. Ugyanazt tarthatjuk a vettersfeldei kincs kigyósfejű karikájáról és jelesül a nyakgyűrűről. Most legalább az utóbbi iránt teljesen tisztában vagyunk;

17. ÁBRA.

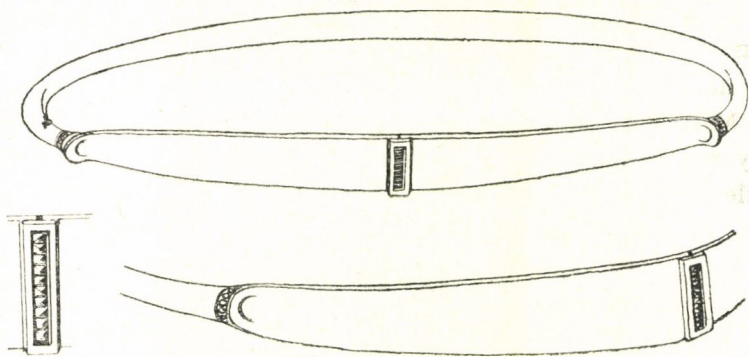
mert az tiszta skytha idom és pedig Közép-Európában is előforduló typus ábrázolása.

A rakamazi karika (17. ábra) a typust korábbi fejleményben mutatja. Ugyanoly halavány aranyból készült, mint a dél-oroszországi skytha arany régiségek és a legtöbb őskori régiség Magyarországon, mely belföldi, nyilván erdélyi eredetű. A karikát négy élű pálczának erősen szélesbülő lapos végekkel öntötték, azután gyöngre tekercshajlításokban sodorták és végeit összeforrasztották. Az ily szélesbülő, lapos végű sodrott karikák a bronzkor végső szakaszában Magyarhonban és a baltikus vidéken divatoztak, miről előkerült bronzpéldányok egész sora tanuskodik.* Új mozzanat a végek összeforrasztása, mi által a karika záródik, a mit a bronzpéldányokon még nem lehet észlelni.

* Arch. Ért. 1892. XII. 158.; Erzepki, Album pzed historycznyc. nych zabytktar stb. I. Posen, 1893. XV. 112. Néhány kiadatlan példány a Visztula területéről Krakóban.

Azonban ezek is, mikor továbbfejlődnek abban a korban, melyből a rakamazi és vettersfeldei karikák származnak, valami hasonló jelenséget tüntetnek föl, t. i. a nyílt karika végeit symmetrikus modorban díszített lemez zárja be; igaz, hogy ez csak többszörösen egymás fölé rakott nyakgyűrüből alkotott nyakdíszeknél észlelhető,* melyek a keleti baltikus tartományokban a hallstatti korról párhuzamos műveltségben föllépnek. Érdekes megfigyelés, hogy egyenlő alapformákból szomszédos archæologiai csoportokban egyforma irányban fejlődnek ugyan tovább, de nagyon különböző idomokra vezetnek.

A vettersfeldei nyakkarika, melyről itt Lindenschmit L. szívességből néhány pontos ábrát közölhetünk (18. ábra), typusa tekintetében valamivel fiatalabb és fejlettebb. A karika nem sodrott többé, hanem kerek és síma, a befejező lapos lemezek hosszabbak és a karika

18. ÁBRA.

síma, kerek részétől ékített lécztaggal élesen különválnak és a hol a végső széleik összeérnek, a szegélyeket reáforrasztott lemezke borítja. Az a körülmény, hogy a karika síma és nem sodrott, miként a prähistorikus karikák, magában véve még nem eléggé korhatározó jelenség, mert Dél-Oroszországban régibb skytha sírokban egymás mellett síma, kerek és négy élű sodrott példányok fordulnak elő,** de a jelen esetben azonkívül maga az idom is, mely fiatalabb és fejlettebb, jelentékeny tényező. A rakamazi példány, mely a n. múzeumban helyesen a bronzkor végét jelző emlékek között áll, ezt a karikaformát eredeti skytha, nem ó-görög idomból származott forma gyanánt mutatja be. Ezt a karikát minden nehézség nélkül odaképzeltethetők a vettersfeldei leletben talált karika helyébe és azért e leletre nézve igen becses korhatározó támpontul szolgál.

* Lissauer, Bronzezeit in Westpreussen XIV. Erzepki i. h. XII. 1.

** Ilyen formák Rec. d'ant. de la Scythie XXVI. 10.; XXXVII. 9.; Comptes Rendus St.-Petersbourg 1880. II. 8.; síma karikák Comptes Rendus 1876. IV. 6.; 1877. III. 6.

Határozatlan magyarországi lelhelyről való még egy tükörtöredék és egy csonka póznafő, melyeket Hampel ismertetett és néhány két és három élű skytha bronznyílcsúcs a n. múzeumban. Smirnofff úgy vélte, hogy egy kis bronztárgy a n. múzeumban, mely szintén némileg hasonlít a póznafőkhöz, skytha származású. De ez ellen azt a kifogást emeltem, hogy hasonlók Olympiában is előfordultak.¹ Furtwängler az olympiai bronzokról közzé tett művében határozottan utal erre a példányra, mint a mely az ó-görög hasonló tárgyakkal megegyezik és ilyenek az Akropolison is előfordultak.² Ez a typus tehát bizonyosan ó-görög származású és a glasináci és olaszföldi sírokban voltak hasonló tárgyak, melyek függő díszekké voltak átidomítva. Azonban még sem lehetetlen, hogy a föntérintett múzeumi tárgy csakúgy, mint más hallstatt-ízlésű régiségek, skytha környezetben lépett föl.

A magyarországi bronzkor végső szakaszából vannak továbbá a n. múzeumban némely idomok, melyek valószínűleg skytha származásúak.³ Ezúttal tartózkodunk attól, hogy részletesebben ismertessük, mert nem tudunk pontos analógiákat.

Miként e felsorolásunkból látni, a skytha eredetű tárgyak száma Magyarországon meglehetősen jelentékeny. Sajnos, hogy valamennyi a véletlenségnek köszönhető és nem rendszeres ásatások útján került színre, a mi tudományos értéküket némileg leszállítja. A sírleletek aránylag jóval ritkébbak, mint a szórványosan föltűnt régiségek. Az Alföld óriási sírhalmjaiból, melyek annyira emlékeztetnek a nagy orosz síkság kurgánjaira és a melyeknek jórésze talán csakugyan skytha eredetű, csak egy biztos sírleletet ismerünk.

Igaz, hogy skytha fegyverekkel és egyebekkel csak az utóbbi években ismerkedtünk magyar földről és azért remélhető, hogy e föld nekünk még oly kincseket fog föltárni, melyeket méltóképen fogunk majd a vettersfeldei arany kincs mellé állíthatni.

München, 1896 november havában.

*Reinecke Pál.*⁴

¹ Olympia IV. Furtwängler Bronzen 60., 61. II. 413., 414. sz.; 412., 415., 416., 417. közel álló változatok.

² Ridder, Cat. des bronzes trouvés sur l'acropole d'Athènes I. 246., 247. 49 ábra (84—85. l.). Journal of hell. Studies XI. 1832—93. 242—243. l., 15. ábra.

³ Nem értem ezúttal azokat a sajátyszerű fűrttartó ékszereket halavány aranyból (Hampel Bronzkor XLVIII. 5.; egyszerűbb változatok u. o. XLVII. 7.; XLVIII. 6.), melyeknek analógiáit a Kaukázusban a régibb Kobansírokban birjuk.

⁴ A t. szerző jelen értekezését fölszólításunk következtében írta (németül) az Arch. Értesítő számára. *A szerk.*

BERZOVIAI EMLÉKEK.

Berzovia Zsidovin, vagy Traianusnak Priscianusnál VI. 14 fennmaradt náplótöredékéből:¹ «*Inde Berzobium, deinde Aizi processimus*» Berzobis a Semenik hegység hasonnevű folyója mellett, a mostani Zsidovin helyén, Centum Puteitól a Tabula Peutingeria² szerint XII. m. p. Az Anonymus Ravennatus³ szerint (VI. k., 14. o.). Bersovia mellett elfolyó Berzavától, mely szlávul Nyirpatakot jelenthet. Ez az elnevezés pedig végelemzésében olyan kékelő (= Küküllő) «*fejéren tarkálló, csillogó*» értelemmel birhatott Tomaschek⁴ szerint.

A Peutinger-tábla nyugati útvonalának eme fontos állomását már Grisellini egész helyesen a Berzava mellett kereste. Tüzetesebb meghatározását Ormós Zsigmond⁵ fáradozásainak köszönhetjük; a ki 1871 májusában megállapította, hogy a helység kovácsa épen a praetorium helyén végzi mesterségét. Az 1803-ban alakított község a castrum területére helyezkedvén, a kovácsműhely akkori területét megmívelhetetlen kőhalmazként a tulajdonos vallás-alapítványi uradalom területébe osztották, míg a hatvanas években eladás következtében azt is széthordották. Utóbb a castrum falazatát is kőbányául kezdték aknázni, úgy, hogy az Ormos Zsigmond által felvett alaprajzot már nehezen találjuk a valóságban fel. E rendszertelenül eszközölt ásatások révén napfényre került tárgyak egy részét Borlea Zsigmond volt országgyűlési képviselő Diaconovich Adrián bogsáni építész-mérnök társaságában a bucaresti múzeum részére összegyűjtötte. Értesülesem szerint a bucaresti Akadémia ásatási célokra tetemes segélyben is részesítette volt Borleát; de hogy minő eredménynyel folytatta ezen ásatásokat s mit közölt azokból, arról hallgat a krónika. Én két ízben is felkerestem 1875 nyarán Zsidovint s Kutty Lajos buziási alapítványi ügyész és Müller János uradalmi ispán, valamint Diaconovich Adrián mérnök, az odavaló gör. keleti lelkész és tanító urak társaságában a helység egész területét szorgos vizsgálat alá vettem. Fájdalom, irodalmi értékesítésre használható lelet nem jutalmazta fáradozásaimat. A gör. keleti templom építése alkalmával a Bogsánra vezető főutca derekán fűtőszerkezetet s nevezetesen hengeres fűtőcsöveket ástak ki. A közalapítványi ispánsági épület kertjében épületfalmaradványokra bukkanak mindenütt. A görög keleti templom előtt a bogsáni útból éjszakra kiágazó utczában, túl a patak árján

¹ Prisciani institutionum grammaticarum liber VI. 14.

² Dr. K. Miller: Die Weltkarte des Castorius.

³ A Gronovius Anonymus Ravennatus 1722. kiadása IV. kv. c. 14.

⁴ Wilhelm Tomaschek: Die alten Thraker, II. Die Sprachreste. Wien 1874. 59 lap.

⁵ Ormos Zsigmond: Bersovia, Archæologiai Közlemények 1871. VIII. 145—153. lap.

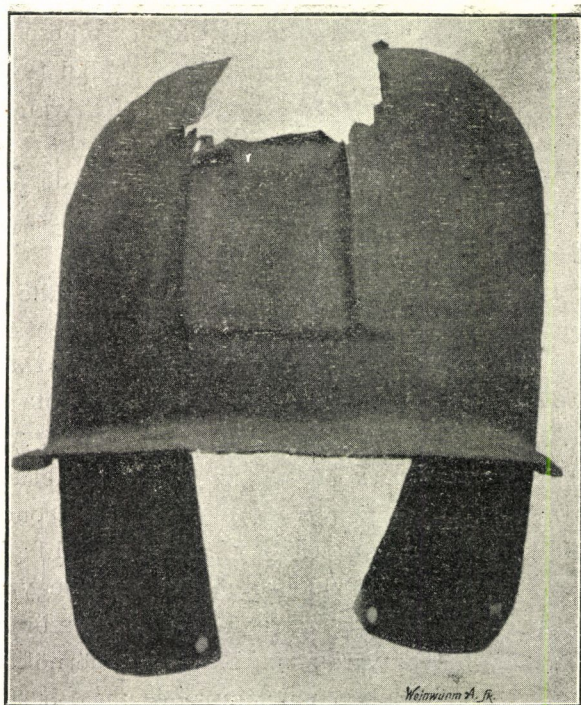
Greco Josif földmíves 337. számú háza alatt kettős pincze látható 1.8 m. magasságú gazdag mészhabarcscsal, durva termésköböl (leginkább bogsáni trachyttuskók) megépített sziklakemény falazatával. Nehéz volna ezt a conglomeratumszerű falat szétkalapálni.

1889 körül egy terra cotta szobrocskát ástak ki, de nem szerevén intelligens ember arról tudomást, az utca porában játszadozó gyermekek kezén — fájdalom — elkallódott.

Zsidovint faluszerzte végigjárva arról is meg kelle győződnöm: hogy nem annyira *Zsidovin*, mint inkább *Zidovin* néven emlegethették azt egykoron a román földmívesek. Nevét a faltól «*zidu*» és nem a zsidóktól — a kiket csak a phantasia zavar ide — kapta kétségtelenül akkor, midőn még az egykori castrum és az ahhoz tartozott épületek romjai borították ezt az egész területet. Ezen tán nem egészen felesleges észleletem után Bogsánba kelle utaznom s ott először is Diaconovich Adrián építész-mérnököt kerestem fel, a ki nagy előszeretettel foglalkozik Berzovia kutatásával s az egész délvidékről tanulságos jegyzetekkel rendelkezik. Gyűjteményéből feljegyzendőnek találtam 1-ször a *Legio IIII Flavia Firma* hármas bélyeg-variánsát. Nevezett mérnök úr Berzoviáról téglafélékben, edénytöredékekben, lámpa- és más háztartási készítményekben meglehetősen figyelemreméltó collectiót gyűjtött össze. Korábbi gyűjtését *Borlea Zsigmond* volt országgy. képviselővel a bucuresti román tud. Akadémiának ajándékozta oda. 2-szor. Említendőnek találjuk e gyűjteményből még az egyik mécses talpán olvasható FORTIS bélyeget is.

A Zsidovintól éjszakra fekvő alapítványi erdőből gyűjtött téglák egyikén bekarcolás mutatkozik. Rómaiságához legalább is szó fér s úgy látszik a Jerszegre vivő erdei út közelében valamely török építmény állhatott, a miről megbizonyosodni azonban még alkalmam és érkezésem nem vala. *Sub Padure la Cruce* néven emlegetik az erdőnek Zsidovin felé eső szélén mutatkozó falromok helyét. Budintinianu János bogsáni ügyvéd úr leírja ez idő szerint Zsidovin legbecsesebb leleteit. Perjessy László verseczi főreáliskolai tanártársammal együtt szinte irigykedve szemléltük az ügyvéd úrnál látható bronzsisakot és bronzszobrocskát, melyeknek ábráit van szerencsém idemellékelni:

1. A bronzsisak egyetlen díszét a peremes végig futó kettős bárázdadísz körékiátménye képezi, melyet ponczolással állított elé a mester. Hátról a nyakszirtvédő egészen az anatómiai alakulásnak megfelelő hajlással. A két nyakszirtvédő nyulvány a csigolyák irányában olyatén beosztással van elválasztva, hogy a gerincoszlopot izgatható surlódás elmaradjon. Elöl a homlokvédő perem fölött négyszögű keretforma, a hova a tulajdonos monogramja vagy legió-jelvénye illett be. A sisak tetejét a találók bizalmatlansága próba alá vetette arra nézve: nem

RÓMAI BRONZSISAK OLDALT ÉS SZEMKÖZT ÁLLÍTVA.

aranyból való-e? Bronztárgyaink ezt a parasztpróbát ritkán kerülük ki. Máskülönben a sisak elég jól meg van tartva s habár nem is olyan díszes, mint a nagyenyedi Bethlen-főtanoda tulajdonába került *kocsárdi* példány (Salinae tartozéka), melynek oldalperemét számjel, tetejét egy vipera jól formált domborműve ékíti, azért a legio IIII Flavia Firma legénységi sisakjairól kellő képzeletet nyújthat.

2. Még figyelemreméltóbb a bronzszobrocska, mely egy hermaphroditát ábrázol. Baljával tetszősen rendezett és középen gondosan elválasztott hajfürtjeit emeli; jobbát kettős tükrével hanyagul lebocsátja, a mi megjelenését és egész alakzatát igen kecsessé teszi. Ballábát karjának megfelelőleg kissé emeli. Tagjai arányosak és a 12.5 cm. magas szobrocska egész mintázata és kivitele gyakorlott, sőt művészi érzékű kézre vall. Az egészet finom patina (?) vonja be, s külső kiállítása és kidolgozása egyaránt választékos s a jobb itáliai gyárak valamelyikéből kerülhetett Berzovia valamelyik előkelőbb tisztjével, vagy a Kannabe módosabb kereskedőivel Dacia e távol vidékére.

Az ilyen jobb módú tisztviselő vagy üzletember nem is lehetett nagy ritkaság ezen az állomáson, hisz Berzovia elhelyezése a Palánkáról Dacia felé a Poganisnak irányított,*s innen *Raffnán* át *Valea Paja* felé vezető hadi úton nem csupán a forgalom érdekeit szolgálta, hanem egyenesen a közel fekvő bogsáni bányászat kedvéért nyerte ezt az elhelyezést.* Bogsán mellett a *Cracu cu aurban* több egymással párhuzamosan haladó quarcitos pyrites tellérből aranyat bányásztak, sőt a hegyalji völgyek aranymosásá-

HERMAPHRODITA BRONZSZOBROCSKA.

* Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. M. Tud. Akadémia: Történeti Értekezések 1889.

nak halmosodásait is észrevéhetjük, 1876-ban a *Cracu cu aur* egyik régi tárnájának megnyitásakor akadtak arra a római mécsesre, melynek rómaiságát a délmagyarországi történelmi régészeti társulat temesvári múzeumában volt alkalmam már konstatálni, s mely alakjára, technikájára tökéletesen összevág az általam az erdélyrészi Érczhegység különféle pontjairól, legkivált pedig Verespatakról s a Zalatna felett bányásztemetőjével is elhíresült *Korabia* (Hollókő) hegy bányamécseseivel. Itt tehát a vas fejtése mellett akkoriban az arany is növelte a vidék fontosságát.

A római útnak Bogsán felé elágazását is konstatálhattuk, úgy én, mint Halaváts Gyula,* a ki e vidék bányászatáról is igen tanulságos közleményekkel gyarapította ismereteinket.

Ilyen aranymosás nyomait észlelhetjük Zsidovintól keletre a Raffna felé vezető mezei út mentén, közel a bogsáni határszélhez is. *Koliban*ak nevezi a nép az ott mutatkozó halmocskákat, melyekben azonban építkezésnek legkisebb nyomát sem találtam.

A zsidovini romok kiterjedtsége, a szilárdabb téglá- és kőépítmények jelentékenyebb száma s a Legio IIII Flavia Firma bélyegének gyakorisága nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy a Dunától a Karas terén, majd Váraljától Nagy-Szurduknak a *Cernec* folyvást szűkülő völgyén s *Doklintől* a *Füzes* patak mentét követő római útnak első nagyobb hadi központjául szolgálhatott. A legio kirendeltségének törzskara itt állomásozott, a honnan békés időben a csapatáthelyezéseket s villongós időben a mozgósítást, felszerelést és kémszolgálatot a hely geographiai kedvező fekvésénél, a völgyek szétsugárzásánál fogva legkönnyebben és leghatékonyabban eszközölhették.

Déva.

Téglás Gábor.

A MEZŐKÁSZONYI GÓT SÍR.

Beregvármegye hazánk északkeleti határszélén a Galicziát tőlünk elválasztó Beszkid-hegységtől körített oly területen feküdvén, melyet a határtól kezdődőleg kilencz mérföldnyire délfelé nyuló s folyton szeli-dülő hullámzatos hegyek árasztanak el, melyeket nagyobbára még most is rengeteg erdők borítanak s melyeken alul azután Munkácsról le a Dunáig átláthatlan síkság terül el: régészeti tekintetben feltűnő jelenségnek találtam azt, hogy úgy fent a határhegység mentében, annak lefelé húzódó lejtőin és sűrűn váltakozó völgyeiben, mint alant a sík-

* Halaváts Gyula: Dognácska vaskőbányászata, 10. lap.

Téglás Gábor: Archæol. Értesítő 1891. évf.

Halaváts Gyula: A lederata-tibiscumi római út. Archæol. Értesítő, 1896. I. f. 4—12. l.

földön, úgy a legrégibb neolith- és bronzkorból, mint a későbbi népvándorlás idejéből számtalan emlékek kerülnek napfényre, melyek az északról nyugat felé hajdan költözködő népek és vándorcsoportok útirányát jelzik. Így, mint azt e folyóirat hasábjain már többször érintem s részletesen kifejtém, fent a Beszkid legmagasabb lejtőin: Kanorán, Lázárpatakon, Pudjolácson (most Vezérszállás) és Tipován; majd lentebb Szuszkón, Szolván, Dankófalván és Podheringen a Latorcza völgyében egyes oly leletek találtattak, melyek számos legkülönbébb bronzművekből állottak s hol gondos vizsgálódásaim folytán sem tudék akadni oly nyomokra, melyekből következtetni lehetett volna, hogy környékekben bronzkori telepek vagy tartózkodási helyek lennének, sőt legvalószínűbbnek látszik, hogy az egyes ily letétek oly emberektől erednek, kik beözönlés vagy menekülés közben a járatlan úton elhunván, itt eltakarítottak s ez alkalommal felszerelésök, az ismeretlen nép szokásához képest, agyagedénybe szépen betétetvén, vagy a puszta földbe, vagy lapos kövekből összeillesztett sírládákba helyeztetek, hol azután századokon át mindaddig elrejtve maradtak, míg most véletlenül vagy kutatás folytán napfényre kerültek s a múlt idők némi felderítésére adatul szolgálnak.

De nemcsak az ismeretlen idejű és nemzetiségű úgynevezett *bronzkorból* maradtak ránk ily rejtélyes letétek, hanem, mint említém, a későbbi, úgynevezett *vándorlási* korból is, mint ezekről jellemző példák élénk tanúságot tesznek.

Így 1891 június 19-én a Latorcza balpartján, meredek hegyek közt elterülő vadon vidéken, *Ormód* (azelőtt Beresztó) nevű falu közelében, annak lakói hegyi út igazításával foglalkozván, ott a keskeny lejtős völgyben a szűk és meredek utacska közepén húsznál több római arany érmen kívül két olvasztott arany rögre s két ily írónalakú hengerdarabra akadtak, melyek kétségtelenül arany ékszerek vagy érmek beolvasztásából keletkeztek; azonkívül volt itt egy hármasszoros arany sodronyból készült csat vagy fibula hurokszerű töredéke, egy 23 cm. hosszú és 2 cmnyi sodrony karikáról lelógó fél centiméternyi széles 8 alakú szemekből álló kettős vékony sodronyból készült *láncz* és egy másik ily arany láncznak töredéke. A római császár arany érmek Sabina, Hadrianus neje, (Krisztus után 117—138), Marcus Aurelius, Diocletianus, Maximianus, Galerius, Licinius, Constantinus, Crispus, I. Constans, II. Constans, Vetrano, Magnentius, Constantius Gallus, Julianus, I. Valentinianus és Valens-től valók* s minthogy ez utóbbi 364—375 közt uralkodott, ebből kitűnik, hogy épen a vándorlás korában, annak mozgalmában rejté el valaki itt e kincset, még pedig, mint a helyszínén tett

* Vsd. ö. Arch. Ért. 1892. 335—338.

nyomozásom alkalmával meggyőződtem, agyagedényben, melynek hajlított 8 cm. hosszú, 4 cm. széles és $1\frac{2}{3}$ cm. vastag, közepén kettősen benyomott csatornával ellátott fülét is megtaláltam, mely apró fővény-nyel vegyített sárgásfehér színű agyagból volt gyúrva.

E kincs eszerint abban az időben került ide, midőn a nyugoti gótok a keleti gótok vagy talán a hunok betörése elől a római birodalomba, az alsó Duna vidékére menekültek.

A történelem szerint a harmadik században a germánok és gótok egyesülvén a rómaiak ellen, Aurelianus császár 275-ben Dákországot átengedé a gótoknak, kivonván onnan legióit s ők ott hatalmasul elhelyezkedvén, birodalmuk akkor a Don vizétől egész a *Tisza*nkig nyúlt el s itt majd egy századig tartózkodtak, a rómaiakkal részint mint azok szövetségesei, részint mint ellenségei sűrűn érintkezvén, sőt azoktól béke ára fejében adót is kapván. Valens császár alatt azonban a hunok szálltak alá Európa felé, tolva magok előtt az útojokba esett népeket. 375-ben a Don vizénél megverték az alánokat, majd a keleti gótokat, kik részint Moldvába vonultak, részint a győzőkhöz szegődtek. A nyugoti gótok egy része pedig rémültében Athanarik király alatt a Kárpát bércei közé futott.

Az *ormódi kincs* bizonyára ez időből való, s annál feltűnő jelenség az, hogy az itt talált érmek a Sabina-féle csonka darab, úgy a Julianus, Valentinianus és Valens-féle újabb időkből való aranyak kivételével, a többi, mint a rajtok levő fülek és lyukak igazolják, *ékszerekül* használtattak, mi különösen a nyugoti gótoknál divatozott, kik, mint tudva van, arany ékszerekben nagy fényt fejtettek ki. Ily vonalzott, lapos lemezkéből készült, füllel ellátott római arany érmek különben e tájon megyénkben máshol is kerültek napfényre; így Kálnikon (Bereg-Sárrét) Constantius, Fornoson az erdőn Maximinus és Szent-Miklóson Severus császár érmei, melyek mind ily egyforma füllel vannak ellátva s gyűjteményekben őriztetnek.

Mint az előadottakból kitűnik, nagyon valószínű, hogy a mostani Beregmegye területén, akkor bizonyára vadon rengeteg erdőségű földjén, a gótok egyszer-másszor megfordultak, akár békés állapotban, akár menekülés és átköltözködés közben; de annak nyoma, hogy itt melyik helyen tartózkodtak húzamosb ideig és tömegesebben, eddig még nem igen tűnt fel. Igaz, hogy Munkács és Beregszász határában napfényre kerülnek a népvándorlás (?) rajainak tanyahelyei, számtalan földbevéjt putriszerű gunyhók, tűzpadkák és tömérdek agyagedények maradákaival, melyek között kő, ércz és vasból készült fegyverek, házi eszközök és őrlőkövek találatnak; de mely népek erekllyei ezek, tisztán meghatározni bővebb adatok hiányában vajmi nehéz, sőt talán ez idő szerint lehetetlen. Ezekon kívül Beregszász és a *Tisza* vidékén, mint Gulácson és Heté-

bén, de fentebb az előhegyek közt is, mint *Romoczaházán*, gyakran előkerülnek különféle díszítésű és súlyú arany ékszerek is, mint fityegők, gyűrűk és karikák, a nélkül, hogy ezek eredetét szintén tüzetesen meghatározni lehetne.

S épen azért nagy jelentőséggel és érdekléssel bír az a sír, melyet a véletlenség 1896. augusztus hó 22-kén Mezőkászony határában feltárt s melynek egyes mellékletei az 1859. évben a bakodi pusztán hasonló körülmények közt felfedezett sírban lelt ékszerekkel teljesen azonosak lévén: kétségtelen adatul szolgálnak arra, hogy ezek a III.—IV. században hazánkban megfordult *gótok* ereklyéiül tekintendők.

A lelet után néhány nap múlva kapott értesítés következtében lerándultam *Kászonyba*, *Morvay Zoltán* főszolgabíróhoz, kinél a sírban talált ékszereket megsejmeltem s a helyszínre tett kirándulásunk után a további teendőkre nézve megállapodtunk.

Kászony igénytelen vidéki városka, alig másfél ezernyi magyar lakossal, kik leginkább földművelésből élnek; a szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett hegy lejtőjén és tövében fekvő városkát délnyugatról termékeny síkság környezi, mélyről észak felől látszanak a nagy-bégányi, beregszászi és dédai riolittartalmú nem nagy magasságú hegyek.

A sír színhelye a város délkeleti határának végén, 5—6 kilométernyi távolságra fekszik ott, hol *Darócz* nevű szomszédos község határát képező Bárczay-féle erdő kezdődik; feltűnt itt, hogy a sír közelében a földszintől 3—4 méter magas homok-buczkák északdél felé vonulnak, leginkább a Harsányi Menyhért birtokos tagján, mely homokmagaslatoz legnagyobb része most tengerivel volt bevetve s csak azok a részek nem kerültek művelés alá, melyek már évtizedek óta homokbányaként szolgálnak, mely homokásás következtében a töltésszerű magaslatokon sűrűn keletkeztek mély gödrök és kivájt üregek. Nem régen még e környék posványos terület volt s bizonyára az őskorban még nagyobb ártérül szolgált, melyből csupán e homokbuczkák emelkedtek ki s bizonyára e természeti viszonyoknak lehet tulajdonítani azt is, hogy az e tájon megfordult *gótok* menekülés vagy költözködésök közben elhunyt halottjukat e nehezen megközelíthető homokmagaslaton takarították el.

Az ekképen ide rejtett hullára most másfélezer év múltán a három kászonyi homokvájó napszámos úgy akadt, hogy egy kiálló helyen, melynek alig öt méternyi terjedelmű érintetlen részét mindkét oldalról már kivájt üregek környezék, kezdék a homokot aknaszerűleg kivájni s elhordás végett rakásra gyűjteni; már mintegy négy méternyi mélységre lehatoltak, midőn az üreg nyugoti sima falán, mintegy két méternyire felülről a homokrétegben egy emberi koponya feltűnt, a nélkül, hogy a munkások ezen valami különös módon megütköztek volna s épen azért nyugodtan falatozáshoz fogtak s csak ezután kezdék ásó-

jukkal a helyet érintgetni, mire a fej és a hulla fél derekáig a körötte volt homokkal és felette levő mintegy egy méternyi vastag agyagréteg-gel együtt lezuhant s így láthatóvá lőn, hogy a homokból a test többi része is kiáll, a nélkül, hogy a keskeny sírűregeen kívül, mely elüő színénél fogva jól kivehető volt, koporsónak vagy más takarónak s ruhának nyoma feltűnt volna.

E szerint a sír a homokbuczka legmagasabb részén felülről mintegy két méternyire volt leásva s abba a hulla fektetve úgy, hogy fejjel nyugotnak s lábaival keletnek kinyújtva helyeztetett el. Majd a homok-fal többi része is leszakadt s így az egész csontváz a mély gödörbe esett. Így azután másnap, midőn a munkások a leszakadt agyagréteg kitakarításával foglalkoztak, a törmelékben ráakadtak a hulla egyes mellékleteire, melyeket több-kevesebb kimélettel kiszedtek s mint állításuk szerint nem nagy értékű, zöldes rozsdával ellepett tárgyakat, félretettek s csupán este, hazatérve, bemutatták a szolgabírósnál. Így másnap a nevezett főszolgabíró a járási orvossal kiment a helyszínére; az orvos megtekinté a hulla egyes csontjait s a fejet, melyen, mint később értesültem, a fogak teljesen épek voltak s a főszolgabíró meghagyta a munkásoknak, hogy a netalán még feltűnő ereklyék kiszedésénél nagyobb gondot fordítsanak, de egyéb lényegesebb intézkedést nem tettek.

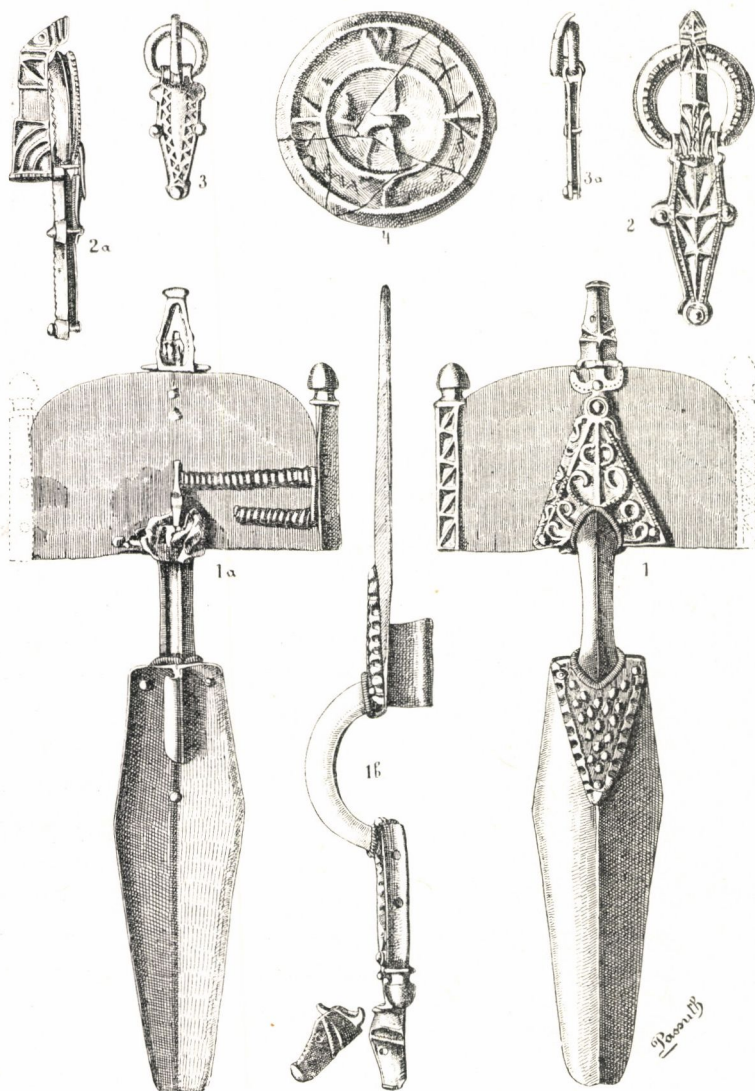
A munkások a homokvájást folytatván, csakhamar a csontváz fekhelyének északi részén, tehát a hulla baloldalánál, egy agyagból gyúrt feketeszinű bögrét pillantottak meg, melyet kivevén, bizonyára azon hitben, hogy az pénzt tartalmaz, csakhamar kíméletlenül összetörték s mint szerintök értéktelen tárgyat eldobtak, s minthogy a hulla csontjaival is így tettek; majd ugyane helyről, tehát szintén a tetem baloldala felől, egy sárgásbarnaszínű *üveg billikom* is esett ki, melyet a főszolgabírónál este letettek.

Midőn a főszolgabíró kíséretében a lelet színhelyét megtekintém s ott a munkások előadását meghallgatám, úgy láttam, hogy itt csupán egy magános sír lehetett, mert a most kivájt üreg körül a talaj és homokdomb már azelőtt minden oldalról fel volt ázva és a sírtól csupán még egy háromnegyed méter széles érintetlen homokfal állott, mely felett egy jó méternyi vastagságú agyagosföld emelkedett, az alatta levő homoktömeget fedvén.

Összeszedtem az elhánt csontváz megmaradt csekély részeit is, a nyiroktól puhává vált láb- és karcsontjait s néhány csigolyát, de a fej és arcz csontjai már nem kerültek elő.

Jóllehet, sejtém, hogy minden további ásatás és földforgatás itt eredménytelen lesz, mégis megkísértém a még érintetlen csekély közöket is átkutatni s e végből a szétdúlt sír körüli tért a kirendelt s felfoga-

dott munkásokkal leásattam, a nélkül, hogy legcsekélyebb nyomra akad-
tunk volna. Azután arra szorítkoztam, hogy az üregben még talált,
felülről a sírral együtt lehullott homok- és agyagmaradványt, valamint
a homokvájók által már előbb onnan kihordott törmeléket gondosan

átkutassam; de ez is eredménytelennek mutatkozott s a nagy tömeg
átforgatása közben csupán egyes apró csont- és ezüst sodrony-féle töre-
dékre akadtam; lényeges tárgy azonban elő nem került.

Így felhagyván a további ásatással és helyszíni kutatással, szem-
ügyre vettem a szolgabírói irodában őrizetben levő azon tárgyakat,

melyek a hulla mellett a sírban találtattak s a munkások által beszolgáltatattak. Ezek a következők:

1. Két egyenlő *ezüst nagy mellű fibula* (kapocs), mely teljesen hasonlít alakjára nézve ahhoz, mely a *bakodi pusztán* találtatott és mint gót ereklje a magyarországi régészeti emlékek II. kötete II. részének 102. lapján 121. szám alatt rajzban is bemutatattik.

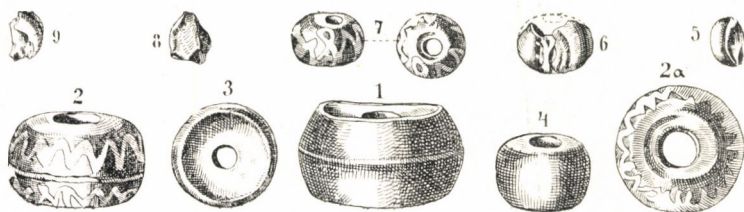
A kászonyi ily fibulák egész hossza 21 centiméter, ebből esik a paizsszerű kissé hajlított és vékonyra lapított, egészen sima félkörű nagy tárcsára 5 cm., lévén e tárcsa $7\frac{1}{2}$ cm. széles; ennek közepéről a tárcsa végén kiáll egy *ökörfej*, mely $2\frac{2}{10}$ cm. terjedelmű, apró félhold-alakú, két szarva fölfelé görbül, míg hasonló két szarvalakú lemezével a tárcsához van odaszögezve; az ökörkoponya háromszögletű, karimás szájjal és két szeme felett lecsüngő füleit két reczés vonal jelzi. A tárcsa másik végéről ívszerűleg kiemelkedik egy $2\frac{1}{2}$ cm. magas és nyolcz milliméter vastag háromélű *kengyel*, mely alól 3 cm. átméretű; ennek végéhez van erősítve a fibula másik keskenyebb nyúlványa, mely tizenegy centiméter hosszú s nyelvyszerű ezüst lemezből áll, mely közepén kissé homorú, a kengyelnél $2\frac{1}{2}$ cm. széles, innen négy centiméternyire kissé tágul $3\frac{1}{2}$ centiméternyire s azután a végeig, mely $1\frac{1}{2}$ cm. széles és félkörű, folyvást keskenyedik. A kengyel végeit mindkét helyen, hol a tárcsához van erősítve, két milliméternyi vastag gyöngyszerű sodrony környezi, míg ezen túl mindkét helyen háromszög alakú arany lemez-dísz van fektetve és szögekkel a laphoz erősítve, melyek közül a nagytárcsán levő $3\frac{1}{2}$ cm. széles és $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú, a másik pedig $2\frac{1}{2}$ cm. széles és 4 cm. hosszú. A nagytárcsán levő lemezen a gót görbe vonaldísznek megfelelőleg, itt is vonalaskeretek közt hajlított végű s kidudorított S alakú vonalak szolgálnak díszletül, míg a keskenyebb lemezen szederszerű pontozatok kivervék. A fibula alsó oldalán, még pedig a nagytárcsán megmaradt részei azon páros sodronyszerű hat milliméter vastagságú vasrúgóknak, melyek a kapocs tűjét ruganyossá tevék, mely tű a keskenyebb tárcsán épen megmaradt $1\frac{1}{2}$ cm. magas és $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú négyszögű s felül behajlított ezüst lemezen nyert felfogást. A fibula súlya 9.3 dekagramm.

A 2-dik előkerült ékszert egy igen díszes ezüst csat, mely szintén ökörfej (?) idomú lemezből nyúlik ki. Ennek egész hossza 9 cm., a kör-idomú s hengeres tagú csat karikája $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, melyből egy $\frac{3}{4}$ cm. vastag peczek nyúlik keresztül a végén kissé behajlítva; ez dúsan van megaranyozva, valamint a tárcsa is, mely $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú és ökörfej (?) idomú lapos lemezből áll, mely a közepén, hol legszélesebb, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, a végén pedig egy cm. terjedelmű és félkörű; ez kidomborítva nem lévén, csupán a lemez közepén és alsó végén kiálló körök jelzik némileg az állat (?) szemeit és száját. A lemezke különben szín-

tén vonalakkal díszített és keretezett. Ily alakban van kidolgozva 3-szor egy másik az előbbihez hasonló *csat* is, csak hogy ez kisebb, lévén egész hossza $5\frac{1}{2}$ cm., miből a csat peczkes karikájára $1\frac{1}{2}$ cm., a többi pedig az ökörfej idomú lemezre esik.

Volt továbbá az ékszerek közt: 4-szer egy nagy tallérnagyságú, 6 cm. átméretű *korong*-idomú tükör, igen törékeny horgony vagy más ily érczből öntött, melynek közepéről egy egy centiméternyi fül emelkedik ki; a korong egyik oldala egészen sima, a másik füles oldalát a szélről $1\frac{1}{2}$ cm. közben két vékony kiálló vonal futja körül, melyen rendetlenül más ily vonalak s körben néhány zik-zakos háromszögek látszanak. A korong több helyen elhasadván, gummival össze-ragasztatott.

5., 6., 7. Találtatott itt szép vörös pecsétviasz színű két darab *borostyánkőből* készült, két cm. átmérőjű s a közepén átlukasztott lapított *gyöngy*, míg a harmadik hasonló anyagú gyöngy gömbölyű. Mind háromnak a színe igen szép vöröses és átlátszó.

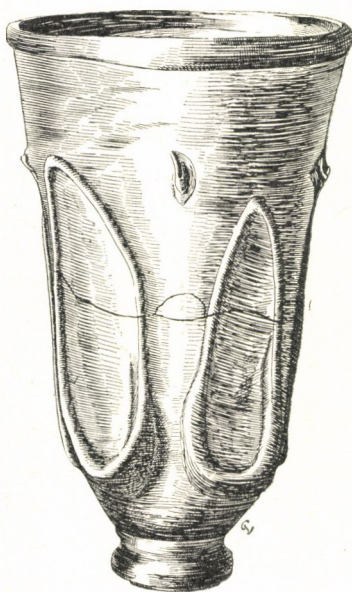
8-szor. A borostyán gyöngyök közt egy feketés *agyagból* gyúrt és égetett, átlukasztott gömb is, melynek mindkét vége lapított és homorú; itt $2\frac{2}{3}$ cm. átméretű, a közepén pedig $3\frac{1}{2}$ cm. vastag; a behorpasztott végein keresztül vonuló lyuk pedig $\frac{2}{4}$ centiméternyi.

9. Találtatott egy 5 cm. hosszú és 9 milliméter széles, két lapú lemezből álló ezüst hasáb, mely egyik végén kerek peremmel és félgömbű fejjel ékített; a két háromszögűleg összeillesztett lap egyike síma és két kislyukkal van ellátva, míg a másik kívül aranyozott és zik-zakos vonalakkal díszített. A fibula félkorongú fejének oldalszéléről való, a másik kerettag hiányzik.

10. Egy három milliméter vastag és 3 cm. hosszú félkörű ezüst reczés sodronytöredék, mely belül kivájt s ennek következtében feltehető, hogy eredetileg talán a nagyfibulán levő félkörű tárcsa keretét képezte, mely azonban onnan elvált, a minthogy e töredéket csak is én utólag találtam meg, midőn a sírról a leszakadt földet és homokot átkutattam s így valószínűen a többi hiányzó része elveszett.

11. Szerfefett érdekes ereklyét képez az itt talált *üveg billikom*,

mely hat milliméter vastagságú és sárgásbarna színű; mostani egész hossza 15. cm., miből a savanyuvíz-forrásoknál használt merítő poharak alakjára hasonló, alul hegyesen végződő öblre 12 s a többi az alján levő 3 cm. és 3 milliméter vastagságú tönkre esik. Felső körídomú öble $9\frac{1}{2}$ cm. átméretű s innen folyvást keskenyedik. Valjon volt-e eredetileg a pohárnak talpas, korongos alja, bizonytalan. A pohár oldalain három összenyomott kerülékes, fél centiméter vastagságú hosszúkás keret, üvegfoliadékból való díshuzal és ezek közt felül az üvegre illesztett egy cm. hosszú egy-egy üvegcsap képezik a díszítést. A billikom öble egy helyt meghasadt, de különben teljes alakú.

Vége 12-szer, azon agyagból korongon készült és feketés színű *bögre*, mely a pohárral együtt került elő, mennyire tört részeiből össze tudám állítani: 20 centiméter magas és egészen sima volt; öblének legvastagabb részén 12 cm. átméretű s így folyton keskenyült az aljáig, hol fenéke 8 cm., átmérőjű. Fent $4\frac{1}{3}$ centiméter magas és sima nyaka hat cm. átmérettel bírt, melynek aljáról nyolcz centiméternyire lenyúlt egy két centiméter vastagságú hengeralakú félkörű *fül*. Az edény kívül-belül szennyes barna, tört részein pedig feketés. Mintájára fazekasmesterrel példányokat készítettem s így az alakja fennmaradt.

Valjon volt-e a sírban még egyéb melléklet is és esetleg hova tűnt el vagy végleg elveszett, bizonytalan; de a megkerült maradványokból is megállapítható, hogy az itt eltemetett egyén a gótokhoz tartozhatott. A hosszúkás fibula legalább az eddigi meghatározásokhoz képest, erre enged következtetni. De itt meg kell jegyeznem, hogy ily alakú fibulákat, jóllehet kisebbített formában és *bronzból* az idén nemcsak azon gyűjteményben láttam, melyet *gróf Zichy Jenő kaukázusi útjában* szerzett s a budapesti kiállításon a falusi templomban közszemlére kitett, hanem a zágrábi múzeumban is,* hol a többi hazánkban előforduló bronzművek közt *ily alakú bronzfibulák* is láthatók.

Lehóczky Tivadar.

* Régibb középkor emlékei VIII. tábla; hasonlóak u. o. VI. t. 1. 2; XI. 4; XII. 1. XIII. 9; XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV., LXII., LXXV. 4, 7, 8—10., XCIV. 1., XCIX., CLVIII. t.

A KASSAI SZT.-ERZSÉBET EGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ.

A városi számadások szerint Kassán a XV. század harminczas éveinek elején nagyban építkeztek. 1431-ben, amely évtől fogva maradtak reánk e számadások, költőréért 36 frtot fizet ki a város; ugyanez évben pedig 184, majd 931, végül 160 szekér kő fuvarozásáról van említés.¹ Minden valószínűség szerint a Szt.-Erzsébet templom építéséhez volt minderre szükség.

Mert az egyház a XIV. század végén tűzvész által elpusztult s újra épülvén, róla IX. Bonifacius pápa még 1402-ben is úgy emlékszik meg, hogy az «nondum completa».²

Az építkezésről, a kőfaragókról, építészekről a városi levéltárban megőrzött oklevelek és jegyzőkönyvek nyomán az Arch. Értesítő lapjain már több ízben³ közzétettem adalékaimat. Ezeket óhajtom most kiegészíteni.

Az építőköveket a Kassától nem messze, délre eső szkárosi, szurdoki, komlósi (Abauj vármegye) trachythegekben fejtették. Ebből az anyagból épült a régi dóm; belőlük faragták a dómban talált XIV—XV. századbéli sírköveket, melyek a XVI. századtól kezdve legnagyobb részt vörös márványból készültek.

A dóm XV. századbéli tervezője a régi, egyhajós templomnak a tűzvész által megkímélt részeit beleillesztette az újonnan épülő egyházba. Ez volt az oka a templom sajátos szerkezetének, melyet a jelen restauratio nem követett. Ebből a szerkezetből következett 1857-ben⁴ Weiss Károly, hogy a dóm helyén már azelőtt kellett templomnak állania, amit a restauratio, reábukkanván a régi alapfalakra, igazolt.

De ez — takarékoság, az eredetiség hiánya, vagy kegyelet lett legyen az oka — súlyos bajokat eredményezett. A templom a XV. század hetvenes éveiben bedőléssel fenyegetett s ennek elhárítása végett épültek a déli oldal kápolnái a város dúsgazdag, kereskedő polgárai: Szathmáry Ferencz, Cromer Ágoston áldozatkészségéből.

E kápolnák egyikén, a Szent-János kápolna falán levő napórába vésett 1477. évszám az építés idejéről pontosan tájékoztat.

A Cromer Ágoston áldozatkészségéből épült kápolna — s. crucis — már 1475-ben elkészült, amint özvegyének, Márta asszonynak ez évben

¹ Kemény. Kassa város régi számadásai. I. 1.

² Monumenta Vaticana Hung. 1890. Tomus IV. 417. l.

³ Arch. Ért. 1890. 339. l.; 1893. 66. l.; 1895. 54. l.

⁴ Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien. 1857. 238. l.

kelt végrendeletéből kiderül. Az özvegy ugyanis 32 arany forintot hagy arra a célra, hogy az újonnan épült kápolnában oltárképet állítsanak fel.

«Item mer vor eyne *loffel* in die *neue capelle* zu machen flor. auri 32.»*

Az északi, Szent-József kápolna is támaszúl aligha nem még ebben a században épült; ezt a restauratio, mint feleslegest, lebontotta.

Mindmáig tartja magát a legenda, hogy Cromer István és Agoston is a templom építői voltak.

A mi Cromer Istvánt illeti, már egyszer rámutattam, hogy az ő emléke csak annyiban köthető össze templomunk történetével, amennyiben a város bort vásárolt tőle a templomi munkások részére. Egy István nevű kőfaragó dolgozott az épületen 1480-ban; nevével másutt is találkoztunk. Így ő boltozta be a bártfai egyházat, az ott levő szentségháznak is ő volt a mestere. Myskovszky** a mű rokonsága révén a kassai remek szentségház alkotójának is őt ismerte fel.

S e kettő — Cromer István és István kőfaragó — csakugyan nem egy személy. Cromer 1452, 1454, 1456, 1459—1461-ig, majd 1464—66-ig a város főbirája; 1462 és 1463-ban amikor a főbiróságot Cromer Ágoston viseli, a consulok (tanácsstagok) sorában az első.

Stefan steinmecz 1467—1487-ig a *communitas* (közgyűlés) tagja.

Lehetetlen, hogy e két személyben egyet lássunk. Egyrészt, mert úgy Cromer Istvánnak szokatlan hosszú életkort kell tulajdonítanunk; másrészt, ha 1466-ig a város legelőkelőbb tiszteit viselte, hihetetlen, hogy utána szerény közgyűlési tagként szerepeljen húsz hosszú esztendeig.

Cromer Ágoston ismét az 1467-ik évben főbíró s 1471-ig consul. 1472-ben már mint *quondam*-ról emlékeznek meg róla. Sírkövét is megtalálták az általa épített kápolnában; a rajta levő felírás szerint ő volt annak *fundatora*, alapítója.

Mint építésről sem írott, sem faragott emlékünknél nem szól róla.

Az ekkor folyó építkezésekre több hagyomány jutott végrendeletileg.

1472-ben Weisser János özvegye, Margit eképen rendelkezik: «Item mer lest sy iren grünen mantel mit eyner grossen schpangen czw *dem parw* sancte Elizabeth. Expeditum et solutum. Item mer lest sie den weyngarthen czw dem kloster czw *parw*. Expeditum cum consensu dominorum».

1476-ban Ötvös Márton hagyatékából 100 frt jut ugyane célra:

* Stadtbuch, Kassa város levéltárában.

** Arch. Értesítő. 1893. 66. l.

«hundert gulden ung. gegeben wurden allhie zu nucz und *besserung* der pharkirchen Sand Elizabeth».

1480-ban Krisztina, néhai Sartor János volt nagybányai consul neje pénzt hagy templomunkra, hogy a többi között «eyn rote czamlot kasel»-t csináltassanak.

1482-ben Cromer Jeromos egyik tályai szőlőjét «lasse ich zcw unszer liben frawen yn das closter auch zcw den *geberwd* und sunderliche zcw dem *thwrm*.

1483-ban Dörholtz Pál «viceiudex» állít fel a sz. Erzsébet egyházban oltárt «quatuordecim sanctorum, qui vulgo succurxores necessitatum hominum appellantur» tiszteletére.¹

Az egyház már fennállásának első századában restaurációra szorult, mert a II. Ulászló és János Albert közt kiüthött testvérharczban János Albert ágyúinak golyói a templom falait tetemesen megrongálták.

1886-ban a dőmben egy hártyatöredékre bukkantak, mely az újjáépítők, eddig hiányosan ismert névsorát kiegészíti s az építés költségeiről is felvilágosít. Arról tudósít, hogy 1496 és 1497-ben újra épült az északi torony a templom fedelével egy magasságban, továbbá a tető oromzata; a toronyba ekkor helyeztek órákat. Mindez közel kétezer forintba került. Építőmesterekül a nyssai Krompholcz Miklós ismert nevén kívül, felsorolja olznói Czymerman Jánost és Prágai (?) Venczelt.²

Prágai Venczelben talán az a Venczel mester rejtezik, aki 1476-ban a prágai löportornyot építi.³ E sejtelmekben megerősít, hogy az okiratban említett két társa sziléziai származású volt, továbbá az, hogy II. Ulászló birta Csehországot és Sziléziát.

Krompholcz 1499-ben házat vesz Kassán Bank Ferencz krakkai polgártól «sein haus zu den Bokkammer genannt allhie neben dem der pharhof gelegen».

Érdemeit polgártársai is méltatták s megválasztották a communiasba (közgyűlés), melynek 1496—1513-ig szakadatlanul tagja és 1505—1506-ban furmendere (tribunus plebis).

Templomunk oltárai közül 1479-ben Szent-Anna, 1500-ban «altare s. Nicolai in ecclesia beate Elyzabeth fundatum» és 1516-ban Szent-Borbála oltára említettetik, 1522-ben⁴ «altare rosarii beate virginis» és «altare s. Blasii».

¹ Oklevél a nemzeti múzeumban.

² «Post pestem 1496 et 97 reedificata est turris superior ad tectum ecclesie unacum clipeis tectalibus ex omni parte — aquilonis — adstante Venceslaum prag(ensem?), Joannem Czymerman de Olzna — Nicolaum Crompholcz architectoneum et lapicidam de Nyssa — addicti sunt horologia undique in consepctu Caschoviensium. Constant omnia edificia restorationis — prope duo milia florenorum.» (Az oklevél rongált.)

³ Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben, XII. k. 265. l.

⁴ Történelmi Tár. 1895. 385. l.

A Szent-Mihály templom mellett ekkor épül Szathmáry György pécsi püspök költségén egy kápolna «capella ad latus ecclesie beati Michaelis archangeli per suam reverendissimam dominationem erecta et fundata».

A templomot 1556-ban tűz pusztította el, s még ez évben Krackovszky Stanislaus, másképp Pollák Stenczel krakkai származású építésre bizta a városi tanács helyreállítását, míg az ácsmunkán Gábor és György ácsmesterek, a kőfaragó munkán pedig Máté dolgozott.¹

A dómon még e században kétszer (1576. és 1585.) pusztított a tűz. A városi jegyzőkönyveken kívül a Szent-János kápolnán levő felirat: «P.(opulus) S.(enatus) K.(assoviensis) Anno 1585.» tanúskodik erről.

Az 1526 óta a protestánsok kezén levő egyház arany és ezüst kincsei ekkor kerülnek idegen kézbe, hogy azok árából a templom felépüljön. Az 1556-ik évi nagy tűzvész után a bártfaiaknak zálogba vetették őket.² E kótyavetyéből nem annyira őseink kegyelete és műízlése, mint inkább az, hogy a protestánsok Magyarországon értéküket veszítették, megmentette az oltárképeket és a remek hímzésű egyházi ruhákat. 1567-ben a hitbuzgóság nem ugyan dómunk, de a szomszédos Szent-Mihály kápolna oltárait sem kímélte meg. Bakay István és Thót Ferencz az ott levő oltárokat összetörték.³

A templomot magát ezután egy hosszú századig nem érte pusztulás. Történetírói ugyan mesélnek arról, hogy Bocskay ágyúival törette volna falait. A város jegyzőkönyvei erről hallgatnak. Bocskay, Bethlen, Rákóczy György *accorddal* vették be a várost, mely készségesen nyitotta meg előttük kapuit.

Az utolsó sérüléseket az 1706-ik évi ostrom alatt szenvedte, amint arról az egyház gondviselőinek számadása eképen szól:

«Die 30. octobris. Templom tetein széllyel lövedeztetett, darab köveket lehányattatván és az czinteremben az árokba hullott köveket összeve egy rakásban hanyattatván sat. Die 1. novembris. Hogy az templomban bomba miatt széllyel elhányatattak *nemes tanács székei*, azoknak reparatiójától fizettünk asztalosnak fl. 10.»

*

Míg magának a templomépületnek múltjáról a homályt — legalább részben — sikerült eloszlatni; — addig a rajta és benne levő

¹ Mihalik József. Kassa város 1556-iki számadáskönyve. Tört. Tár. 1896. 160. l.

² «Kyrchengelt. Item am tag s. Stanislai haben wir vom herr Hans Fynck das gelt empfangen, welches er von den Bartfeler herrn auf das geschmaidt der Kyrchen entlehent hatt ym namen des ersamen Rats und sind gewesen fl. 400. Item sonabent am tag Emerici hat ein ersamer rat dem herrn Jorg Bergsteter die 4 Kreucz der Kwrchen verckauft und wir von ihme haben darauf empfangen fl. 175.» Kassa v. levéltárában «Regestrum introitus et exitus pecunie civit. Cassov. ad annum domini 1556.» című számadó könyvben.

³ Városi jegyzőkönyv.

képzőművészeti emlékek alkotói mind máig ismeretlenek s csupán sejtelmekkel vagyunk mindeddig kénytelenek beérni felőlük.

Számosabb képiró és képfaragó nevét, működése idejét találjuk ugyan feljegyezve a városi levéltár irataiban, de arról, hogy a dóm díszessé tételében volt-e részük, hallgatnak a források. Pedig természetesen kell találnunk azt a feltevést, hogy egy kassai egyházi épület feldíszítésében e szép számú kassai művészek résztvettek. S mi készséggel hajlandóak is vagyunk nekik abban részt adni.

Névsorukat ismét gyarapítjuk a következőkkel:

Simon *moler*, 1509-ben mint tanú szerepel¹ s 1523-ban lohnherr (fizető-tiszt). 1521-ben működéséről is van tudomásunk.²

Polgárjogot nyer 1512-ben Wlodarsch Lőrincz. «Laurentius Wlodarsch eyn *moler* von Crocka (Krakkó) hat erlangt purgerrecht am montag vor Margarete».

1514-ben Benedick *moler* ugyancsak polgárjogot nyer; míg 1515-ben Babocsai János. «Johannes de Babocza *pictor* adeptus est ius civile, fideiussores Hanns Gurtler, Alexander *Schnyczer*».

Ugyanez évben Thomas *schnyczer* Cracoviensis.

A *schnyczerek*ben talán faragott oltáraink mesterei rejteznek.

1516-ban Jakab ötvösmester polgárjogot nyer s egyik jótállója Tamás *moler*, talán ugyanaz a Tamás, a ki 1523-ban bizonyos képekre tilalmat tesz.³

Kassa képirói már a XIV. század közepén keresett mesterek voltak. 1365-ben Péter leleszi prépost szerződést köt Miklós kassai polgárral és festővel, mely szerint ez a leleszi egyház részére négy üvegablakot készít 100 aranyforinton.⁴

A XV. század elején Gáspár «*pictor* comprobatus de Cassa» a nagy-szöllősi oltárképet festette.⁵

E példákat egy kis utánjárással szaporítani lehetne. S ha másutt szivesen foglalkoztatták ecsetjüket, nem merészség azt állítani, hogy abban a városban, a mely polgárjogot adott nekik, megvetették volna őket.

A kassai Szent-Erzsébet templom főoltárképét mikor festették, azt a számadó könyvek tanúsítják. Festőjét Mátyás mesterben kerestem, akit a jegyzőkönyvek a *meyster* címmel illetnek.

Több ugyanitt levő oltárképen az 1516. évszám olvasható. Ez az

¹ Kassa város levéltára. 884. és 1038. sz.

² Történelmi Tár. 1891. 507. l.

³ «Vorbot Thomas molers. Am mittwoch vor circumcisionis domini hat der Thomas *moler* eyn verbot getan off dy *pielder*, dy der Brechtel von dem Gabriel gekauft hat, bis zcum rechten.» Városi jegyzőkönyv.

⁴ Századok. 1871. 620. l.

⁵ Századok. 1880. 162. l.

egy esztendőre szorítkozó munkásság arra késztet, hogy azokat több mesternek tulajdonítsuk s van rá okunk, hogy hazai s legvalóbbszínű feltevés szerint, kassai képiróknak.

Güntert Mihály 1516-ban kelt végrendeletében meghagyja, hogy a testamentumhallgatók elegendő pénzt adjanak a plébános úr kezéhez, hogy ez az általa, — Güntert által — megrendelt két oltárkép elkészítését eszközölhesse.

«Item den herrn pfarrer soll man gelt geben, das er dy zcwe *taffelen* lasz gar auszbereyten und auf die 3 messen bisz *das Jar* auszkommet».

A dómban a számos tűzveszély daczára, mely azt érte, két oltárkép megmaradt, a melyeken az 1516. évszám olvasható.

Nem állítjuk, hogy ez az a két «*Tafel*», melyekre Güntert elegendő pénzt rendelt fordítani. Végrendeletéből s a fenmaradt oltárképekből azonban nem egy érvet kovácsolhatunk, melyekkel ezt bebizonyítani véljük.

Güntert még életében rendelt meg a templom számára két képet; erre vallanak a végrendelet szavai: «*lasz gar auszbereyten*»; a képeket tehát 1516-ban befejezhették. Erre vall a Stadtbuchba lemásolt végrendelet kezdetén álló sor: «Testamentum et ultima voluntas d. M. Güntert factum ab eodem *et completum* anno 1516 in die Quirini martiris, quæ fuit quarta Junii».

A dómban levő oltárok közül az egyik, melynek szárnyán az 1516. évszám olvasható, a Boldogasszony látogató oltára. Predelláján középtűt Jézus, balján Szent-János és Margit, jobbján Szent-Mária és *Szent-Mihály* alakjait látjuk lefestve. Szokás szerint itt kell keresnünk a donatort s ez nem lehet más, mint *Mihály*, a mi Güntert keresztnévvel megegyezik. Neje nevét — sajnos — a végrendeletben nem találjuk; a kép újjmutatása szerint Margit volt.

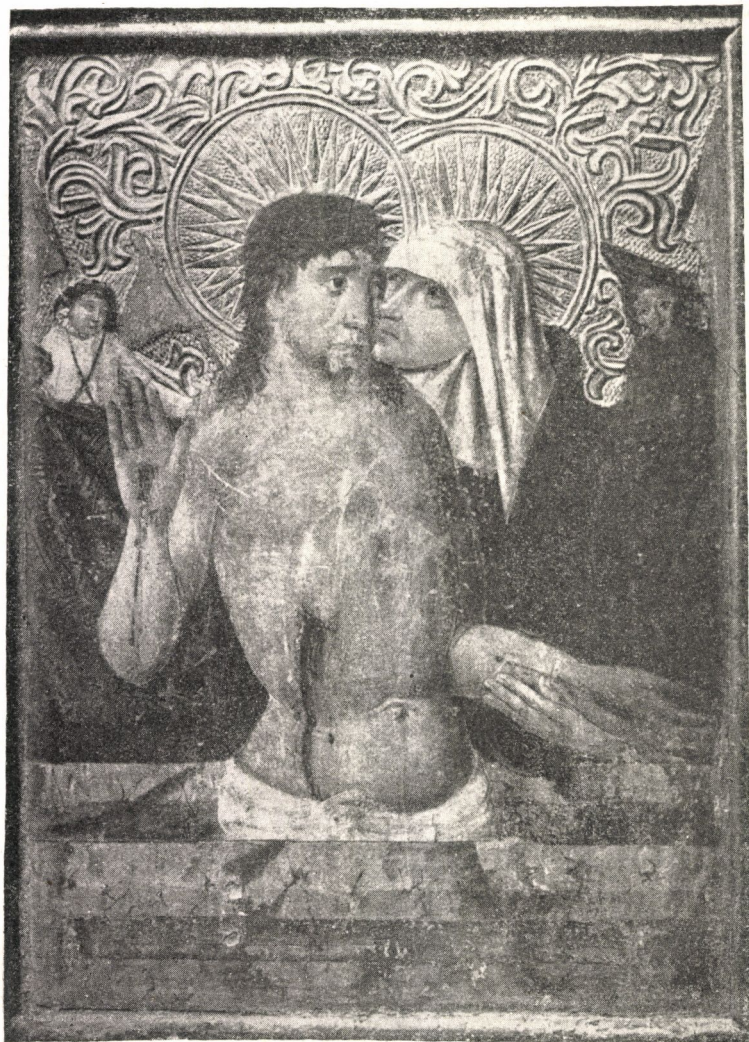
A másik oltárkép, melyen az 1516. évszám, Kassa város czímere, valamint a donator s *elhunyt* nejének térdeplő alakjai s czímerei láthatók lefestve az ú. n. Mettercia oltárkép. A nő mellett álló angyal jelzi, hogy az ekkor már nem volt életben.

Güntert neje is már előbb elhunyt, a miről a végrendelet kezdő sorai ekép tanuskodnak:

«Item zcw dem ersten, erwele ich meyn begrepnus zcw Casch bey der heyligen Elisabeth *neben meiner hausfrawen.*»

A Mettercia oltárképen ábrázolt szentek neveit is odairta a festő s pedig magyarosan: S. Pongracius, S. Bartoloneus, S. Sebestienus stb. A festő tehát a latin nyelvben nem volt járatos, de annál inkább a magyarban. Talán a felebb említett Babocsai János mester, a ki 1514 óta a város polgára. Vagy épen *Ambrus* képiró, a kit Güntert a végrendelet *egyik végrehajtójának* nevezett meg.

Megjegyzem, hogy Güntert 1513—16-ig a *communitas* tagja volt.

TÁBLAFESTMÉNY A KASSAI DÓM KINCSTÁRÁBÓL,
VALÓSZINŰLEG A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL. cca $\frac{1}{3}$ n.

A most restaurálás, illetve felállítás alatt levő Szent-János oltárnak képe sok rokon vonást árul el az előbbivel. Az oltárkép kettős.

Előlapján az üdvözítő keresztelése ábrázoltatik; hátlapján pedig János apostol olajban főzetése. Mindkét lapon a háttérben ott áll a kép donatora* hajadon fővel; barna arcú férfi, rövidre nyírt hajjal, vörös ruházatban. A kép felső háttérét aranyozott ornamentika borítja, mely úgy készült, hogy a kép felületét fehér enyvből és krétából gyúrt maszszával bevonták s belé az előrajzolt minta szerint az erre szolgáló vaseszközzel a díszítményt domborúan kivésték.

A mellékelt ábrában egy kisebb, fára festett *tafelt* mutatunk be a dóm kincstárából. Méretei 48/36 cm.

A kép a márványsírából kikelő üdvözítőt ábrázolja, a mint kezein levő sebeit felmutatja; mellette a szűz anya, a ki szeretettel karolja át szerelmes fiát.

A Krisztus-fej a kép legsikerültebb része; a tágra nyílt szemek merev, bánatos tekintete a kiállott testi fájdalmaokról és megadásról beszél. A kézfejek finom körvonalai, a mellen az izomzat, mely alatt a mellkas csontjai előtűnnek, szintén dicsérik festőjét. A behajtott karok el vannak rajzolva. A szegektől átvért kezek az aludt fekete vér, mely a szegek alatt meggyülemlett, a lándzsaszúrás az oldalban realiztikus hűségéről tanuskodnak. Középkori festőjének sűrű alkalma lehetett mindezt megfigyelni.

Márián a ruházat túlmerev, túlnehézkos.

A háttérben két angyal gótikus mintájú kárpitot tart.

Az alakok fejét környező szentfény, valamint a szintén aranyozott felső háttér ornamentikája domború fafaragás s valószínűen a festő keze munkája.

A kassai főoltárképet sokan Wohlgemuthnak tulajdonítják, Thausing Schongauer iskolájának. Kissé figyelmesebb megtekintés után sehol sem találjuk fel rajtuk Schongauer alakjainak kerekded arcát, nagy, gömbölyű szemeit; nem leljük az alakok ruházatán Schongauer *hurokszerű* redőzetét.

A kassai oltárképek festői itt működtek Kassán; az okokat felsoroltam. Mesterük pedig alighanem Wohlgemuth volt. S ha fontolóra vesszük azt a kölcsönhatást, mely Kassa és Krakkó kereskedelmi, ipari, tudományos érintkezésében jelentkezik a XIV. század végétől Magyarországnak a török iga alól való felszabadításáig, úgy önként folyik a következtetés, hogy a nürnbergi festőiskola Krakkón át érkezett Felső-Magyarországba.**

* Talán Szatmáry György püspök, mint a kinek elődei építették a kápolnát.

** Nem szívesen írom ide, hogy egy Wolgemut nevű egyén 1403-ban Kassán élt. Műtörténetiróink ebből mihamar ki fogják sütni a híres mester kassai születését. 1464-ben Paul Wolgemut der Schuster említetik.

some
Krahn
Krahn
Krahn
Krahn
Krahn

FALKÉPEK A HISNYÓI (GÖMÖR M.) TEN

Adjuk végül az 1460-ik évvel kezdődő Stadtbuchból kiszedegetett képirók, kőfaragók, kőműves- és ácsmesterek névsorát.

A communitas (közgyűlés) tagjai voltak: Merten czimmermann (1461—1463.), Thomas glazer (1460—1478.), Hanns der stadt czimmermann (1468—1479., 1491—1498.), Cristof steynmecz (1476.), Jurge (György) seidenhaftir (1477—1480., 1482., 1486—1487.), Niclas steynmecz (1478—1497., 1501—1505.) és ugyanő tanácstag (consul) (1498—1500.), Michel moler (1478—1485.), Michel Hinterleitner lapicida (1479—1490.) és tanácstag (1491—1495.), Wendel steinmecz (1481—1490.), Stephanus czimmermann (1483—1510.), Alexander schnyczer (1493—1495., 1505—1510., 1515., 1517—1518.), ugyanő tanácstag (1496—1497., 1511—1514. és 1516.), Amman Pál (1496., 1499—1500., 1507—1509., 1529.) és tanácstag (1501—1505., 1511—1526.), Ambrosius moler (1499—1518.), Simon moler (1499—1516., 1519—1521., 1525—1528.) és tanácstag (1517—1518. és 1522—1524.), Ambros maurer (1505—1520.), Johannes schnyczer (1514—1516.), Thomas moler (1520—1535.), Stephan steinmecz (1523—1524.) és Wolfgangus schniczer (1526—1534.).

1470-ben Ágoston mawrer a tót-utczában lakik s még 1488-ban életben van. Pál kőfaragónak 1488-ban háza van a malom-utczán.

Kemény Lajos.

HISNYÓ R. KATH. TEMPLOMÁNAK FALKÉPEI.

Két fénynyomatú képes melléklettel.

Hisnyó kicsiny csúcsíves templomának és a templom falképeinek rövid leírását az Arch. Értesítő 1895. évi III. számában 233. lapon adtam «Gömörmegye középkori falképei» című ismertetésben. A mellékelt két ábra az ismertetés kiegészítője. A falképek nagyrésze nem látszik, hogy be lett volna meszelve, bár a templom, mely most a katolikusoké, egy ideig protestáns kézen volt. Viszont vannak középkori templomok Gömörben (pl. Rákos, Hárskút), tudtommal folyton katolikusok birtokában, melyeknek képeit a mész alól kell kifejteni. Valószínű tehát, hogy a képek nem annyira a vallási felfogás különbségének, mint inkább az utóbbi két század közönyösségének estek áldozatul.

Az egyik képünk egy négyzetes keresztböltöt ábrázol, mely a kicsi csúcsíves szentély teljes boltozatát képezi. A boltsüveg és a gerincz egyaránt festett díszszel van ellátva s különösen gazdag a boltozaton az ornamentális rész. A tagozatlan gerincz alsó felülete téglavörös, melyen bizonyos közökben vízszintes irányú zöld vonalak és

körben csoportosított pontok váltakoztak. A gerincz két ferde lapja haránt irányú zöld és szürke sávokkal van díszítve, míg a zárókő festése tönkrement. Az egyes boltsüvegek bekeretelése, daczára a részletek gyengeségének, igen díszesnek mondható, legdíszesebbnek a többi gömöri templomok ilyennemű részletei között. A keretet széles szalag képezi, melyet zöld indadísz és ezek között körös medaillonok töltenek ki. A medaillonokba festett fejek gyengék, szinte torzak; a művész, esetleg segédje, nem fordított rájuk elég gondot, mivel dekoratív czélokra készültek. Az arcok egyenletes sárgás helyi tonusába barna színnel vannak az arczformák belerajzolva. Hajsztínük egyenlő szőke. A növénydísz zöld, az indák hullámvonalasak, belőlük két oldalt olyan tagozatlan hosszú nyelvalakú levelek ágaznak ki, a melyek a jelenben is dívó népies díszítő motívumokhoz hasonlítanak. Az indák mezeje legnagyobbbrészt téglavörös, néhány mező sárga és szürke. Az egész dísz abban különbözik a geczalfvi boltozatképek bekeretelésétől, hogy itt a szár kigyóvonalas, ott egyenes, itt az alapszín élénk, ott mindenütt melegsztürke, hiányoznak ott továbbá a körös mezők.

A négy mező alakjait a négy jelképek által ábrázolt evangelista, négy egyházatya, és a zárókő körül sugárirányban elhelyezett négy angyal képezi. Az alakok — melyek a gazdag keret által megsztükített mezőkben úgy sem férnének el — belenyúlnak a keretbe, a mi igen jól hat s megsztünteti azt a geometrikus kötöttséget, a mi e nélkül beállana.

A nyugoti mezőben, az egyik alsó sarokban Szent Jeromos ül, a másikban a sas, János evangelista jelképe. Az egyházatya előtt — mint mindegyik előtt — forgatható állványon nyitott könyv fekszik, minuscula írás némi maradványaival, melyből a név alig betűzhető ki. Az arcz, melynek festékét a boltozaton átszivárgó víz részben feloldotta, szőke szakállas, a fejet széles karomás kalap fedi. Galléros zöld köpeny és vörös alsó ruha képezik az öltözetet. A köpeny hátulja a leülésnél felgyűrődött s ránczot vet, a mely forma mind a négyüknél előfordúl. A dicskörös fejű sas szárnyát gyengén lebbenti meg. Rajza megglehetős.

Az északi mezőben Szent Gergely pápa és Lukács evangelista jelképe látható. A művész, a kinek úgy látszik nem volt elég ereje az egész tulkot oly jól megfesteni, mint az Geczelen látható, csak a fejét festette meg s bekeretelte négyzetalakba, melynek oldalaiából félkörök ugranak ki. Ez a geometrikus keret, mely ferdén illeszkedik az amúgy is erősen befoglalt mezőbe, nem hat előnyösen. A szent pápa alakja zömök, nagy fején vörös színű tiarát visel; termetét egyetlen bibor öltöny borítja, nyakában csuklya. Ez alakrajz a leggyengébb az evangelisták között. A koponya rövid, a szakáltalan arcz túlságosan hosszú, gyengén megrajzolt arczrészekkel, a haj szürke. Az állat feje ép olyan,

FALKÉPEK A HISNYÓI (GÖMÖR M.) TEMPLOMBAN. — Gróh István festménye után.

mint a milyen általában a gömöri falképeken: hosszúfejű, sárgaszínű, rövid, összeálló szarvakkal.

A keleti mezőben Márk evangelista bekeretelt oroszlánfejével egy püspöksüveges egyházatya, talán Szent Ambrus van együtt. Az arcz szakál- és bajusztalan; alsó ruhája fehér, palástja szürke, zöld gallérral és béléssel. Tartása, mint a többié. A püspöksüveg zöld sávval és fehér gyöngyökkel ékes. Kár, hogy az arcz annyira el van halványodva. Az oroszlán feje ép úgy van bekeretelve és írásos szalaggal ellátva, mint a bikáé, csak hogy az alap zöld.

A déli boltsüvegen Máté evangelista jelképéhez, az angyalhoz, egy jól megfestett egyházatya (valószínűleg Szent Ágoston) van helyezve.

A szent tartása olyan, mint a többié, arczának és ruhájának rajza azonban jelentékenyen jobb. A fő fehér gyöngyökkel disztett vörös süveget visel; a szakál és bajusz nélkül való arcz részei elég jól megvannak rajzolva s vonásai rokonszenvesek. Az alak alsó ruhája fehér, palástja vörös, meglehetősen megrajzolt redőzettel, nyakában fehér csuklya. Az angyal termete és ruhája mereven van rajzolva. Haja szőke, gyöngysorokkal disztve, szárnya fehér és zöld.

A zárókö körül elhelyezett négy angyal rajza nem egyenlő jó. Leggyengébb a Szent Gergely felé nyúló, legjobb a Szent Ágoston felé mutató. Mindegyiknek haja aranyszőke, ruhája és szárnya azonban mindegyiknél más-más színű. A keleti vörös ruhájú és fehér szárnyú, az északi barna ruhájú és sárga szárnyú, a déli fehér ruhájú és piros szárnyú, végre a nyugoti zöld ruhájú és zöld szárnyú. Ez utóbbi a legkevésbé jól van színezve, mivel itt a háttér is zöld és a hasonló színek egész összefolynak. Czentrális helyzetüknek megfelelőleg jelképezni akarják az Úrból kisugárzó erőt, mely oly fokban képesítette az egyházatyákat az evangeliumok megértésére. Bár mozdulatuk változatos, mégis karjaik ki vannak tárva s mindegyikök egyik kezével az evangelistára, a másikkal az egyházatyára mutat, éreztetve azon égi kapcsolatot, mely a kettő között fennáll.

Második képünk a kis szentély északi oldalfalát ábrázolja. A fal három mezőre van osztva vízszintes geometrikus szalagdísszal, mely téglaidomokból és háromszögekből van összetéve. A legfelső csúcsíves mezőben Jézus születése látszik igen meghalványodott állapotban. A mező alakja igen alkalmas ezen jelenet befogadására s úgy látszik, régi gyakorlaton alapszik. Az elrendezés olyan, mint Geczelen. A szűzanya félig ül, félig fekszik, fejét jobb kezére támasztva; köpenye szürke, alsó ruhája kék. Felette látszik a gyermek márványjászolban, állatok között, balra az ülve alvó József, jobbra egy alvó pásztor. Egy leszálló angyal egy kezével Józsefet költi fel, másik kezével a gyermekre mutat. Azonkívül, hogy itt a rajz gyengébb, nem sok a különbség képünk és a

geczeli hasonló tárgyú jelenet között. A gyermek, a ki ott félszer alatt feküdt mezítelenül, itt bepólyálva fekszik s félszer sem látható. A jobb-oldali pásztor ott állva imádkozik és vörös ruhát visel, itt alszik és sárga ruhában van.

A középső övben a sírból kiemelkedő Krisztus alakja mellett balra egy, jobbra három apostol áll. Mivel az apostolok arcza elüt a geczeliektől, nem lehetséges személyüket meghatározni a geczeliek nyomán. Jézus elsanyart testtel s lehajtott fejjel áll, szemei lehunyva, kezei összetéve. Dicskörüben, elütőleg az apostolokétól, keresztidom van. Haja és szakála vörösbe játszó barna. Az arcz hiányos rajza daczára is kifejezi a szenvedést. A test nincs anatomia-ellenesen rajzolva; szürkék tüntetik ki a kulcs-csontokat, a mell középvonalát, a bordák határvonalát stb. Az egész korbácsütések véres nyomaival van borítva.

A bal felől álló apostol szakálas alak, természetes tartással. Az arcz rajza nem oly jó, mint Geczelen. A világos helyi tónusba hideg szürke színnel vannak beleírva az arczrészek, csak a szempillák és az orrvonal melegebb színűek. A haj fürtökben omlik alá, a szakál modorosán göndör. Úgy a jobb kéz tartása, mint az elfakúlt vörös ruha redőzete igen természetes. A Jézustól jobbra álló alakok elseje emelt fejű ősz, gazdag redőzetű ruhában, bal kezével a jobbájában tartott könyvre mutatva. A szürke ruha bélése zöld, redői vörös színnel rajzolvák. A következő apostol fiatal kerek arczát aranyszőke haj veszi körül; testsúlya az egyik lábán van, a mi az egész tartásnak természetességet ad. Ennek is könyv van jobbájában, bal kezét felemelve tartja, úgy, hogy tenyere felénk fordul. Az arczról nem sok jót mondhatunk, a vörös felső ruha redője azonban teljesen kifogástalan, természetes lágy-ságú. A legszélső apostol szőke szakálas alak, jellemző arczczal. A mint az igen megrongált állapotból kivehetni, sárga ruhájának redőzete elég jó. Ez is, mint a többi, könyvére mutat. A legalsó öv, úgy látszik, egyszerű vonaldíszszel lehetett ellátva, mely tönkre ment.

Próbáljuk meghatározni képeink viszonyát ahhoz a képcsoporthoz, melyet Rima-Brezó, Kiette, Ochtina és főkép Geczeli képvisel. Mivel mindannyian csúcsíves templomban fordulnak elő, nagy korkülömbőség nem lehet köztük s képeink is a XIV. század első felében készülhettek. Bár templomunkban egynémely geczeli jelenet, pl. a születés, teljesen kiképezett típusával találkozunk, általában az alakok rajza gyengébb, az arczok típusa más, a díszítés gazdagabb s a színek sem mondhatók egyezőknek. Uralkodnak ugyan itt is az erős körvonalak, melyek a helyi tónust körítik, hasonlóan izület és csont nélkül valók a kerek ujjak, de az arczrészek egészen másképp vannak alakítva. Itt is csak háromnegyed profilt látunk, mint ott, de az orr vonala tompább; különösen jellemző végre képeinknél a kicsi száj, mely egy középvonalból

és erős hajlású alsó és felső ajakvonalakból van összetéve; a száj vége sincs úgy eltompítva, mint Geczelen. Az összes eddig ismert gömöri képeknél szokásos volt az a művészietlen eljárás, hogy a ruhák díszét, tekintet nélkül a redők hajlásaira, patronnal festették a ruhára és pedig általában zöld színnel. (Még javít a képeken, hogy ez a dísz a legtöbb helyről lekopott.) Pedig képeinknél a redők rajzában erős a törekvés a természetesség felé s például az egyházatyák köpenyeinek felgyűrődése már annak a művészi elvnek alkalmazása, hogy a redő nyugvó alaknál a megelőző mozdulatot fejezze ki. Az apostolok ruháinak alakítása végre csaknem egészen kifogástalan, a mi szinte csodálatos az arcok gyenge rajzához képest.

Kicsiny templomunknak egy másik nevezetessége, szárnyas oltára, mely bár csonka, de kiváló festményei, melyek igen nagy valószínűség szerint a szepes-szombati szárnyas oltár művészetétől erednek, egy külön ismertetést érdemelnek.

Gróh István.

HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSON.*

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.**)

Az a közel két századig tartó dicső korszak, mely az Anjoukkal kezdődött s a Hunyadiakkal végződött, a tipikus magyar fegyverzet szempontjából a legszegényebbnek mondható. Sem előtte, sem utána soha annyira nem honosodtak meg hazánkban a nyugoti népeknél divatozó fegyverformák, mint akkor s ezt a jelenséget a kiállításon bemutatott hadtörténelmi emlékek is híven feltüntették, melyek közt csak a XV. század második feléből származott fegyvereknél lehetett észrevenni, hogy kezdenek kiválni a nyugoti ízlés köréből s alkalmazkodni azokhoz az elhalaványult, bár a kisebb nemességnél bizonyára soha ki nem veszett hagyományokhoz, melyeket a magyarság a hadviselésre nézve magával hozott s a mely hagyományok, bárminő fegyver volt is a magyar ember kezében, a viaskodás módjával szorosan összeforrtak. E harcmódnak a könnyű fegyverzet felelt meg, csakhogy az, a ki a XIV—XV. században nálunk így fegyverkezett, másminőt nem is tudott szerezni, ez a fegyverzet egyúttal silány is volt s a falusi kovácsok durva

* Magyar Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiállításon. A hadtörténelmi csoportbizottság megbízásából szerkesztette dr. Szendrei János előadó. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister, mint az ezredéves kiállítás bizottságának elnöke. Budapest, 1896. 8. r.

** Az első közleményt 1. 1896. 4. füz. 344. l.

készítményei teljesen kielégítették ez irányban a szükségletet. Ezért nem gyakoroltak hatást a nyugoti fegyverzetre s ezért pusztultak el annyira, hogy alig maradt belőlük egy-kettő.

Legszembetűnőbben tapasztaljuk ezt a kardnál.

A magyar hadakozási módnak a többé-kevésbé görbe, egyélű, könnyű szablya felel meg, mely a fürgé lovas kezében mindennemű kardformánál alkalmasabb a vágásra, mert hiszen a magyar embernek már a vérében van, hogy vág a karddal, nem pedig szúr — sőt még a szuronynyal ellátott puskát is megfordítja a csata hevében s agyával csapkod jobbra-balra, holott a nyugot-európai, a mint annak idejében már Kápolnai J. megjegyezte, a szablyát is mindjárt szúrásra fogja. A Képes Krónikából elég világosan kitűnik, hogy a magyarságnál a XIV. században sem szűnt meg a szablya használatának divata, emléket azonban ezen időből egyetlen egyet sem tudunk felmutatni s csak a XV. század dereka felé kezdenek feltűnni a jobb vasból készített szablyák, de még ezek is legnagyobb ritkaságai a fegyvergyűjteményeknek. Kár, hogy a kiállításon még annyi XV. századbeli szablyát sem találunk, mint a mennyinek a bemutatása lehetséges lett volna. Nem láttuk ott pl. sem a nagykállói, sem a két székesfejérvári, sem a két soproni szablyát, pedig a magyar fegyverzet fejlődéséhez mindegyik tanulságos adalékul szolgált volna s bemutatásuk annál kívánatosabb lett volna, mert a n. múzeum régiségtárában is csupán két ilyenmű szablya van.

Ezek a szablyák már erősen meglátszik a nyugoti kardformák befolyása, különösen a markolaton, melynek egész szabása megegyez a XIV—XV. századbeli kardmarkolatok idomával; egyenes és hosszú, mint ez, végén — bár nem mindig — gombbal van ellátva s keresztvása is alkalmazkodik a nyugoti divathoz.

A mennyire a XIV. századbeli szablyák jellemző sajátosságait a pontosaknak épen nem mondható képek után egybevetethetjük a XV. századbeliekkel, a főkülönbséget mindenekelőtt abban találjuk, hogy amazok jóval rövidebbek voltak az utóbbiaknál; a Képes Krónikában ábrázolt szablyák, a testhez viszonyítva nagyságukat, valami 50—60 cmnyi hosszúságnak felelnek meg s körülbelül ekkorának vagy talán még rövidebbnek vehető fel Aquila János szablyája is (1. sz. ábra) a veleméri templomban levő 1377-ben készített arczképén.* Ez a rövid forma fenmaradt a XV. század derekáig. Ilyennek találjuk az 1420—1450 közti székelgyfalvi falfestményeken ábrázolt szablyákat;** ilyent tüntet föl a bécsi egyetem 1453-ban kezdett magyar anyakönyve (*Liber Nationis Hungaricæ*) egyik kezdetűjének miniatüreje, mely szent László és a leányrabló kun

* Rómer Fl. Régi falképek (Magyar Rég. Eml. III. 1.) II. tábla. (V. ö. Arch. Ért. 1887. VII. 204.)

** Arch. Ért. 1885. V. 215.

I. ÁBRA. AQUILA JÁNOS KÉPE (1377) A VELEMÉRI TEMPLOMBAN.

viaskodását ábrázolja;¹ ilyen rövid szablyával van ellátva a bécsi udvari gyűjtemény 1460—65 körül készült kártyáin a magyar udvarmester² s aztán a hg. Batthyány Ödön körmeneti várkastélyában őrzött és szintén a XV. század közepe tájára tehető elefántcsont nyereg egyik alakja.³ A kiállításon is láttunk egy ilyen rövidebb fajta szablyát (517. sz.) gr. Wilczek János gyűjteményéből,⁴ mely egészben véve 65 cm. hosszú, ebből a penge 54 cm.; kora a XV. század első felébe tehető s egész idoma, valamint egyes részeinek aránya szerint legjobban megfelel a mohorai Vidffy-család 1418-iki címeres levelében ábrázolt szablyának

2. ÁBRA. MOHORAI VIDFFY-CALÁD CÍMERE (1418).

az utóbbiakhoz, mint a XV. század szablyáihoz, a mennyiben harántosan le van szegve, a mihez hasonló eljárás a Képes Krónika szablyáin is észlelhető, melyeknél világosan megállapítható a festő azon törekvése,

3. ÁBRA. ATILLA KÉT-KEZES MARKOLATU SZABLYÁVAL.

hogy nem akarta hegyeseknek ábrázolni; a harántosan elvágott pengevég mellett azonban még nincs meg a kiugró pengehát, a mi a XV. század derekán már feltűnik s ettől fogva egész a XVI. század végéig folyton jellemző sajátsága marad a szablyáknak; a mi a föntebbi szablya egyenes keresztvasának hosszását (15 cm.) illeti, olyanforma lehet, mint a milyenre a Képes Krónika szablyáinál következtethetünk az egyes részek közti arányból (Attila szablyájának markolata két kézre való), (lásd 3. sz. ábrát); gombja nincs s e tekintetben úgy, mint a markolat egész szabásánál fogva szorosan csatlakozik a szintén gr. Wilczek János gyűjteményéből 557. sz. a. kiállított másik szablyához, a mely azonban majdnem kétszer akkora, mint amaz,

¹ Magyar Könyvszemle. 1892/93. I.

² Jahrbuch d. Kunsthist. Samml. Bécs. 1883. I. 109.

³ Szendrei id. m. 256. l.

⁴ Szendrei id. m. rajza 162. l. Sajtóhibából 512. számúnak mondvá.

⁵ Turul. 1885. 2. l. (V. ö. Arch. Ért. 1891. 397. lap. 1. ábra.)

egész hossza ugyanis 108,3 cm., melyből a pengére 91 cm. esik s feltűnteti a XV. század második felében készült szablyák rendes hosszúságát.

Idomát tekintve az utóbb említett szablya a bécsi udvari gyűjteményben levő s az Arch. Értesítő 1894. évi októberi füzetében már bemutatott Skanderbég-féle szablyának a mása a markolatvég leszámításával, mely amannál egyenesen van leszelve, ellenben a Skanderbég-féle kard madárfejre emlékeztető kis kampófélében végződik. Egyenes keresztvasa a XV. századbeli kardokéhoz hasonlóan nagyon megnyúlt, 21 1/2 cm. hosszú, a penge azonban keskenyebb (3,5 cm.), mint a másik Wilczek-féle szablyáé; vége felé egyenletesen keskenyedik s hegybe megy át. Ezt a gombnélküli s hegyes pengéjű szablyatypust a székel-földi falfestmények is feltűntetik.

A markolat és keresztvas idomát tekintve, egy más változatot képez a velemeri Aquila-kép s aztán a székel-földi falfestmények közt a fülei szent László szablyája. A markolat mindegyiknél félhold-, illetőleg az Árpádkori kardok egyik csoportjához hasonlóan (V. ö. Arch. Ért. 1896. 361. lap, 2. ábra), a mint az Aquila-féle képen pontosabban látszik, csónakidomú gombban végződik, a keresztvas pedig lefelé hajlik, mint a XIV. század második felében s a XV. század elején a nyugoti kardoknál is többször tapasztalhatni. Épen ellenkezőleg, fölfelé van hajlítva a bécsi egyetem anyakönyvében ábrázolt szablya keresztvasa, a mely különben is úgy a markolatgomb, mint a penge alakjánál fogva eltér a fentebbiektől.

A mi a markolatgombok idomát illeti, az teljesen megfelel az időnkint változó nyugoti markolatgomboknak. A képeken rendesen korongot látunk; a XIV. századbeli kardokon s a következő században ez részint egyszerű síma korong, részint pedig a korong mindkét oldalán csonka kúphoz hasonló kidudorodással van ellátva. Ez a kidudorodás a Képes Krónikában Attila szablyáján (3. ábra) is jelezve van; a kiállításon bemutatott nyugoti kardok közül hasonló markolatgombbal volt ellátva az 551., 552. és 560. számú; ugyanilyenek a múzeumi kardok közt azok, melyeket, mint valószínűen magyarországi gyártmányokat az Arch. Ért. 1894. évfolyamában (319. l.) közöltünk. A fenmaradt szablyák közt hasonló markolatgombja van az egyik múzeumi s a Tabajdon lelt székesfejérvári szablyának.

A Mátrában talált másik múzeumi, úgyszintén a soproni szablya gombja szögeinél eltompult lapos négyszöget képez, melynek közepe kerek domborulattal van ellátva, mint a kiállítási 156., 555. és 567. számú egyenes kardoknál. A keresztvas úgy a két múzeumi, mint a székesfejérvári, nagyállói és egy másik, nagyon megrongált soproni szablyánál lefektetett S idomú, a mi a XV. század dereka tájától kezdve Olaszországban készített kardokat jellemzi; a Mátrában lelt múzeumi

példánynál a keresztvas két ága kiszélesedik s rovatékos lemezt képez. Hasonló keresztvasa van az Arch. Ért. 1894. évi 321. lapján közölt, valamint a föntebb említett kiállítási, úgy szintén az ide mellékelt 1—5. számú öt múzeumi kardnak, melyek közül a 4. számút találták a Balatonban, 1864. Mérey Károly ajándéka; az 5. számút találták Péczel mellett a Locsodi pusztán; a 6. számút találták Puszt-Ujfalun Szabolcs m., «Leányok tánca» nevű halomban, 1880. gr. Forgách László ajándéka; a 7. számú, a negyvenes években került a múzeumba; a 8. számút 1861-ben ajándékozta Ihász Márton. Az első soproni szablya keresztvasa egyenes, de nem pálczaszerű, hanem a két ág lemezzé laposodik ki, mely legszélesebb a közepe táján s a vége félköralakba megy át, úgy hogy mindegyik ág nagyon megnyúlt tojásdad idomhoz hasonlítható. E fajta keresztvas vehető ki a bécsi udvari gyűjteményben levő s föntebb már említett egyik kártya szablyáján is; hasonlók a XV. század közepe tájáról eredő nyugoti kardokon is gyakran előfordulnak. A mi egyéb sajtáságaikat illeti, valamennyi itt felhozott XV. századbeli szablyát jellemzi a kiugró pengehat.

Mint a magyar nemzeti múzeum fegyvergyűjteményében, úgy a kiállításon is a szablyáknál hasonlíthatatlanul gazdagabb volt a XIV—XV. századbeli nyugoti kardformák sorozata. Nem volt módomban, hogy ez utóbbiakat különösen a rajtuk levő bélyegek megállapítása végett darab-ról-darabra átvizsgálhattam volna, csak azokra szorítkozhatom, melyek Szendrei művében vannak közölve. Sajnos, hogy ezek nem felelnek meg azon várákozásnak, a mit a magyarországi fegyvergyártás szempontjából fűztünk hozzájuk, a miről persze Szendrei nem tehet, mert ő is csak olyan mesterbélyegeket adhatott, a minőket talált. Úgy látszik, e tekintetben a legtöbb anyag a M. N. Múzeum fegyvergyűjteményében található, honnan az Arch. Ért. 1894. évi októberi füzetében (319. l.) öt olyan XIV. századbeli kardot mutattam be, melyek minden valószínűség szerint magyarországi készítményeknek tekinthetők; ezek közül egyiknek a pengéjén a négy pólyás magyar címér van bélyegnek alkalmazva, a mihez most kiegészítésül azt jegyzem, hogy Nagy Lajos király adományából Kassa város a XIV. század derekától kezdve ugyanezt használta címernek az Anjou-liliommal együtt; egy másik kardon a penge egyik felén egy pólyás, másik felén kettős keresztrel ellátott címerpaizsot találunk, ha amabban az Aba nemzetség nádori ágának címere sejthető, emebben a löcsei gyártmányok bélyege ismerhető fel.

A bemutatott bélyegek közt kétségtől legfontosabb a 796. sz. a. kiállított brassói pallosé, mely a markolatgomb két oldalára beütött háromágú korona körvonalából áll s így nyilván Brassó város címérének felel meg. Maga a pallos nyolczoldalú egyenes keresztvasával, kerülékidomú lapos és két oldalán kiülő négyszögű csúcsokkal ellátott

markolatgombjával, hat vércsatornájú pengéjével a XV. század második felének emlékei közé tartozik.

Elég fontosnak látszik a 432. sz. a. székvárosi pallos bélyege is, mely Szendrei magyarázata szerint pallosmarkolata alatt első száránál kissé kopott minuskula π betűből áll. A penge hármás vércsatornája arra mutat, hogy a pallos a XV. század végénél nem tehető korábbra; ugyanezen időtájban a svájci kardokon gyakran található egy hasonló bélyeg: π t. i. körseleten álló vastag karú kereszt s nekem úgy tetszik, hogy a széki pallos bélyege ennek felel meg, esetleg az utánpótlás. Lehetőség, sőt valószínű, hogy a magyarországi kardgyártók is alkalmazták e bélyegget a XV. század vége felé s a XVI. század elején; erre mutat az a körülmény, hogy egy a XVI. század első feléből eredő múzeumi szabályán is előfordul XVI. századbeli szabályainknak egy nagyon gyakori bélyegével, a végein pontokkal ellátott körselettel együtt; ugyancsak körseleten álló kettős keresztte változtatva megtaláljuk a 692. sz. a. kiállított nagyszebeni s a 753-ik számú bécsvárosi 1573-iki palloson, továbbá a M. N. Múzeumnak egy a Kuppelmayr-féle gyűjteményből megszerzett szabályán; ezekhez járul a hg. Batthyány Ödön körmendi kastélyából

4—8. ÁBRA.

 XV. SZÁZADI KARDOK A M. N. MÚZEUMBAN. $\frac{1}{7}$ n.

tott nagyszebeni s a 753-ik számú bécsvárosi 1573-iki palloson, továbbá a M. N. Múzeumnak egy a Kuppelmayr-féle gyűjteményből megszerzett szabályán; ezekhez járul a hg. Batthyány Ödön körmendi kastélyából

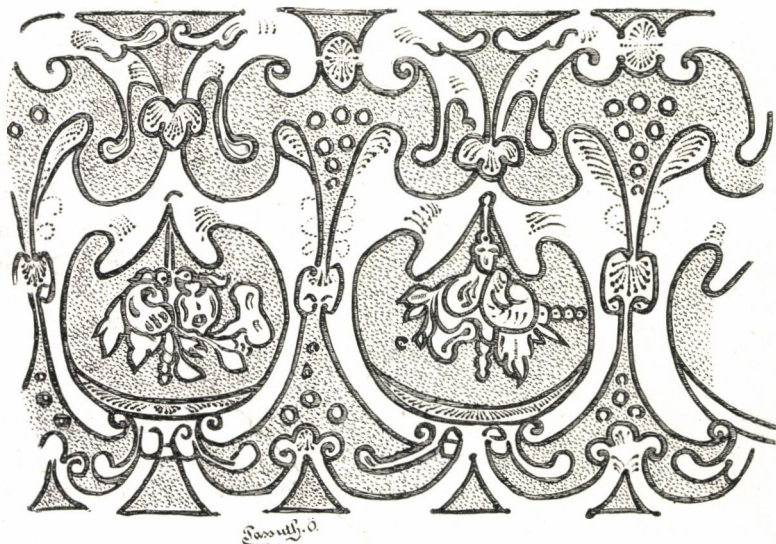
3475. sz. a. kiállított karabély, melynek bélyege paizsban szabadon álló s ágaival kissé fölfelé kanyarodó kettős kereszt, e fölött szívpaizsban két keresztbe tett kulcs, a mi egy 1500—1540 körüli s a Dunában lelt múzeumi szablyán is — csakhogy paizs nélkül — előfordul. Mindezek annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy ez a bélyeg különféle magyarországi fegyereken hazánk különböző területén felfedezhető.

Egy másik a mi szempontunkból szintén érdekesebbnek látszó bélyeg az 560. sz. a. kiállított s a XIV. század végére, vagy a XV. sz. elejére tehető kardon fordul elő (gr. Wilczek János tul.), mely sárgarézről beverve a penge egyik oldalán dárda ellen rohanó két farkasból, másik oldalán ugyanezen jegy fölött hat küllővel ellátott kerékből áll. A kardmarkolat idoma Harczias Fridrik szász választó-fejedelem kardjával hasonlítható össze (Arch. Ért. 1894. 317. l.), melynek a tekintetben is megfelel, hogy a markolatgomb két oldala ennél is ezüstből bevert címérpaizssal van ellátva, egyikben ágaskodó oroszlánval, másikban sassal. Hogy ez Zsigmond címere volna, nem merném állítani, az oroszlánban ép olyan bajos volna fölismerni a kettős farkú cseh oroszánt, mint a zömök, vaskos sasban a karcsú tagozatú német birodalmi sast. De ez talán kevésbé ügyes vagy a heraldikában nem valami jártas készítőjének is tulajdonítható. A mi a bélyeget illeti, azt csak a leírásból ismerem, rajzát nem adja Szendrei, pedig a farkasjegy idoma korok és helyek szerint nagyon különböző volt. Nem tudom tehát megállapítani, mennyiben hasonlítható Harczias Fridrik kardjának farkasjegyéhez; annyi bizonyos, hogy ez is kitátott szájjal dárdába rohanó farkasból áll. Kissé módosított, de hasonló bélyeget találunk a hg. Batthyány Ödön körmendi fegyvereiből 535. sz. a. kiállított XVI. századbéli Landsknecht-palloson, melynek készítése helye is megállapítható volna a felfordított helyzetben alkalmazott farkas hátulján kezdődő s feje előtt végződő MA+L — LANT (Mailand) föliratból, ha éppen ez a névalak nem mutatná, hogy német munka. Ugyanez a farkasalak látható a gráci szertár tulajdonát képező 2643. számú szablyán szintén megfordított L—K betűkkel s paizsba foglalt birodalmi almával, mely utóbbi Boenheim szerint 1500 körüli olasz fegyvereken szokott bélyegként előfordulni. A hat-küllős kerék egy másfajta kezdetleges farkasjeggyel s a két keresztbe tett kulccsal együtt a már említett 1500—1540 körüli múzeumi szablyán található fel.

A többi bélyeg közt egyet sem találtam olyat, mely magyar szempontból tüzetesebb ismertetést tenne szükségessé. Külföldi bélyegek; így a 458-ik számú, gr. Wilczek-féle kardé, a háromágú szigony és Neptun-villa, valószínűleg velencei, úgyszintén az 535-ik számú pallosé (hg. Batthyány Ödön) is, mely elkopott oroszlánból s az 548-ik számúé (gr. Wilczek János), mely az oroszlánon kívül négy pontú paizsból s e

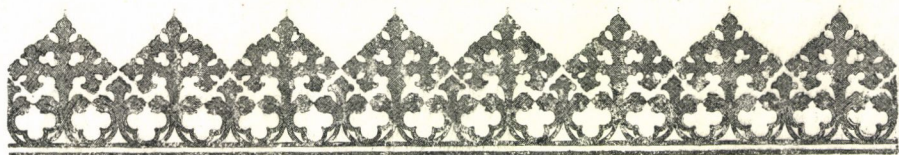
fölött kétpontú koronából áll; az 571. sz. a. kiállított kardon (gr. Wilczek János) pedig a passau-i farkas van beütve három ferde \equiv vonással, Z alakú jeggyel, ismét három ferde vonással s ? kérdőjel formával együtt. A kiállított XIV—XV. századbéli kardok különben is jelentékeny számmal gr. Wilczek János gyűjteményéből valók s mint ilyenek, nem abból a szempontból veendő figyelembe, a milyenből a városaink, vagy régi főúri családaink birtokában fenmaradt, vagy hazai területen lelt fegyvereket tekintjük; ezek, bárhol készültek is, a régi magyarságnál voltak használatban, amazoknak tetemes részéről aligha lehet ezt állítani.

Nagy Géza.

DISZÍTMÉNY EGY XVII. SZÁZADI EZÜSTPOHÁRON A N. MUZEUMBAN.

(Lsd. 84. l.)

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK SÁNDOR A RESICZAI ŐSKORI TELEPRŐL. Román-Resicza krassó-szörénymegyei községtől délre, mintegy 800 m. távolságban egy szűk völgy: a dománi völgy húzódik, melyben az út Domán községbe visz. A völgy aljában folyik a Reusitza nevű patak, melynek legfőbb táplálékát a bő vizű «Hideg-forrás» nyújtja, mely a völgy bejáratától alig 100 m. távolságra a Berzavita hegyláncz lábánál, egy sziklafal aljából tör patakként elő. E forrástól északra 100 méternyi távolságban s mintegy 60 m. relativ magasságban találunk egy őskori telepet.

Engem ez őskori telepre Poól János szab. osztr.-magyar. államvasúttársasági főerdész tett figyelmessé, a ki az erdők fölmérése alkalmával, határsánczás közben bukkant rá, a midőn is különféle vastagságú őskori cserepek és egy orsónehezék kerültek napfényre. Minthogy a resiczai őskori telep az archæologusok előtt mindez ideig ismeretlen, feltettem magamban, hogy azt közelebről megvizsgálom s a régészeti irodalomba bevezetem. A hegy, melyen az őskori telep található, a dománi völgy torkolatának nyugoti oldalán emelkedik s a völgyet nyugotról határoló Berzavita hegyláncznak legészakibb ágazatát képezi. Három oldalról annyira meredek, hogy rajta csak a legnagyobb erőfeszítés mellett lehet felkapaszkodni, míg a negyedik oldalon lejtősen emelkedve az említett Berzavita-hegylánczhoz kapcsolódik. Észak felől egy, aránylag kiterjedt völgy-lapály, keletről a Reusitza-patak, dél felől egy mély szurdokvölgy határolja. Az út a tetőre a dománi völgyben kezdődik s csigavonalban erősen emelkedve bal-felől vezet a telephez. A hegy orma mintegy 800 m. terjedelmű, kerülékalakú s meglehetősen egyengetett térséget alkot, melyen mesterséges erődítésnek semmiféle nyomai sem mutatkoznak, s csupán a mészkövek természetellenes helyzete mutat emberi munkára.

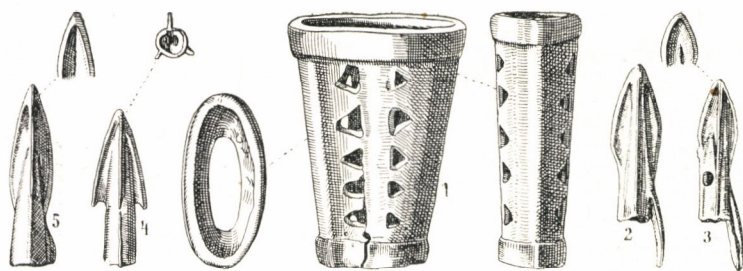
A helyszín több pontján ásáshoz fogva, alig 1—2 dm. mélységből különféle nagyságú, 7—10 mm. vastagságú edénytöredékek kerültek napfényre, melyeknek durva szemcsés agyagján az őskori voltot rögtön felismerni. A rosszul égett töredékek mind nagy edényhez való tartozandóságot árulnak el, s a díszítést teljesen nélkülözik. Minthogy a mészkődarabok az ásást fölülte megnehezítették, a feltárást egyelőre abbahagytam, megelégedvén ez idő szerint ama ténynek a konstatálásával, hogy itt csakugyan egy őskori, és pedig neolith-kori teleppel van dolgunk, a mi annnyival inkább figyelemreméltó, mert a Berzava-folyó völgyében a most leirt resiczai telep eddigelé a legfelsőbb, s minden valószínűség szerint összeköttetésben állott a Német-Bogsánhoz tartozó s kő-, csont-, agancs-,

réz- és bronzleletekben egyaránt gazdag tartalmú kolczáni prähistorikus teleppel, (L. az Arch. Értesítő Új f. VII. k. 57. l. Halavács Gyula: «A németbogsáni őskori telepekről.») mely 2 órányira fekszik tőle. Érdekesnek tartom megemlíteni azon körülményt is, hogy a resiczai őstelep közelében, a Berzavita-hegységben több barlang található, melyek közül különösen a Sztirniki- és a Csontbarlang érdemelnek említést, melyek a szakirodalomban is ismeretesek. (L. Természettudományi Füzetek V. 1881. dr. Frankl Ignác: «A sztirniki barlang» és a m. kir. földtani intézet 1888. évi jelentése 102., 103.: Halavács Gyula jelentése a resiczai csontbarlangról.) A sztirniki barlang különösen nagyszámú ursus spelæus és felis spelæa maradványait, a csontbarlang pedig az ursus spelæus, hyæna spelæa, elephas primigenius, valamint az equus sp. ősmellsők csontjait tartalmazza. Emberi nyomokra mindeddig nem akadtak.

Resiczabánya, 1897 jan. 14.

Mihalik Sándor.

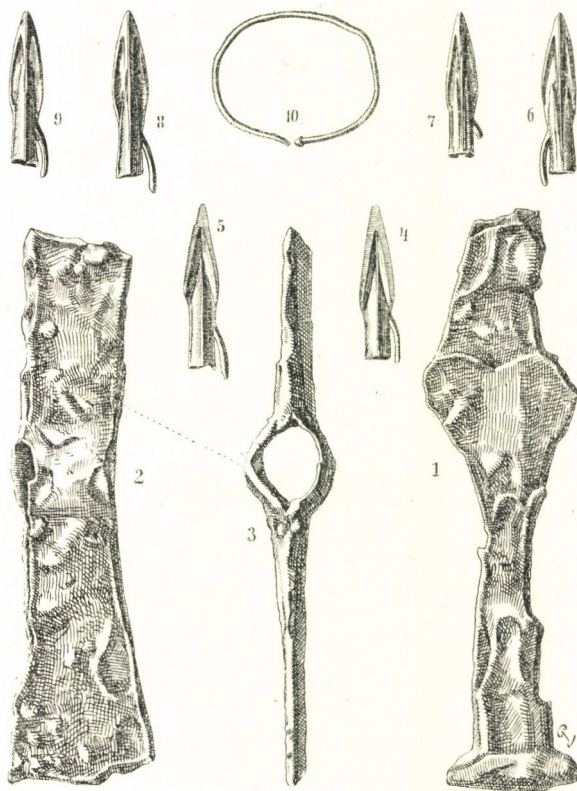
II. HERPEI KÁROLY, A NAGY-ENYEDI MÚZEUM NÉMELY RÉGISÉGEIRŐL. Elvégre valahára az együvé tartozó tárgyakat lelőhelyeik szerint közlés végett útnak indíthatom. A nyárad-szt.-benedeki darabok (Nyárad-Szt.-

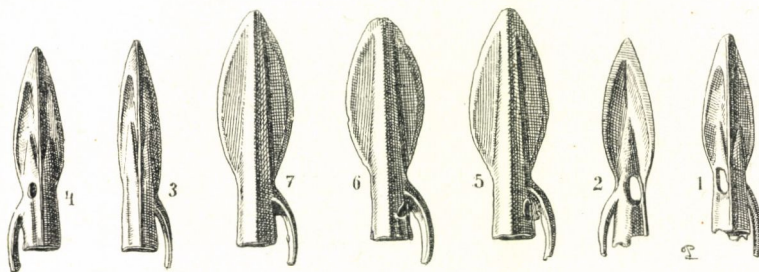
I. ÁBRA. NYÁRAD-SZENTBENEDEKI LELET.

Benedek fekszik Maros-Torda megyében a Nyárad vízének jobb partján) 1880-ban Baczkamadaras és Nyárad-Szt.-Benedek közt elvonuló országút kiigazítása alkalmával a baczkamadarasi ev. ref. lelkész, néhai Losonczi József jelenlétében egy vitéz elmállott csontvázával együtt tártak fel. És ez alkalommal 30 drb bronz nyílcsúcs (és nem 4 drb), 1 drb lánsa és 1 drb áttört díszítésű tokvég került birtokába. A jelzett darabokból a boldogult 4 drb bronz nyílcsúcsot, a vas lánsát és a bronz tokvéget a n.-enyedi főiskola múzeumának küldötte. E darabok hitelességéhez semmi kétség nem férhet. A nyílcsúcsok közül 3 drb háromélű, a negyedik pedig levélalakú s kiváló szalagos gerinczczel van ellátva. A háromélűek közül kettő szárnyalt s egy szárnyatlan, s mindannyian köpűvel tűnnek föl. Hosszúságuk 3·5—2·8 cm. között változik s köpűjöknek alig 1/2 cm. rövidege vonja magára figyelmünket. A vas lánsa (2. ábra), a lelőhely körülményeit véve tekintetbe, miután alig egy méter mélyben, homokos agyagban találtott, elég ép; hossza 35 cm., melyből a köpűre 15, a pengéjére pedig 20 cm. esik. A penge szélessége a középtájon 5, s a köpű átmérője pedig 2 cm. A köpű hengerdeden indul meg, de a penge felé közeledve négyszögűvé alakul s erősen kimagasló lapos és szögletes gerinczképen fut végig, egészen a lánsa csúcsáig. E sajátságos

gerinczénél fogva a közönségesen előforduló hengeres gerinczű lándsáktól eltérni látszik. E nevezetes lelet, Baczkamadaras neolithkori kincses nevű telepe, valamint a Baczkamadarassal szemben fekvő Szt.-Gerlicze diluviális határában lévő őszallati maradványok által indítatva, 1881 nyarán Baczkamadarason a minden

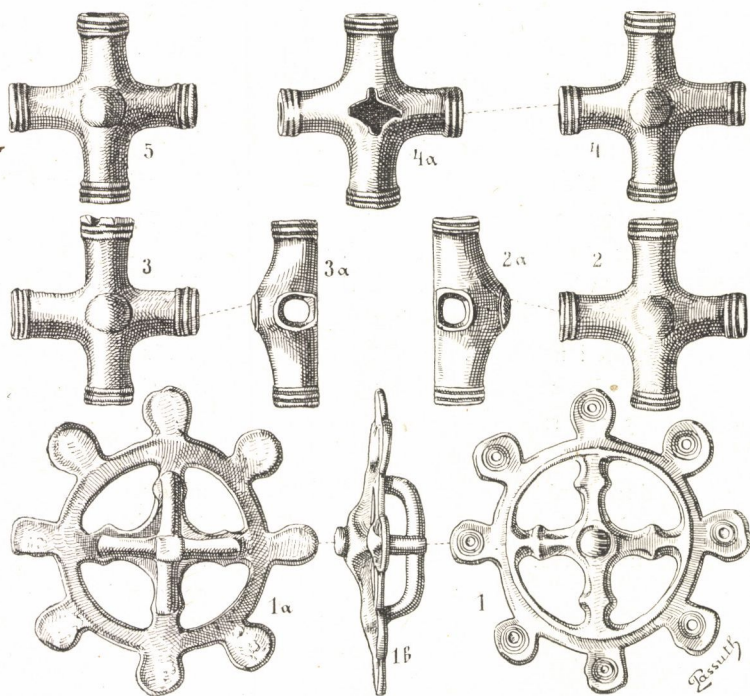
3. ÁBRA. NAGYENYEDI LELET.

4. ÁBRA. NAGYENYEDI LELET.

szépért és jóért lelkesülő tiszteletes társaságában két heti kutatás után, neolith- és diluviálkori maradványokkal gazdagon, de a nyárad-szt.-benedeki ásatásaimmal minden eredmény nélkül tértem vissza. E szerint a jelzett leletet egy magányos sír leleteihez számíthatjuk.

A nyárad-szt.-benedeki lelettel, analog lelet adta elő magát *N.-Enyeden 1886-ban*, a Czineg-féle dombos telek homlokzatának felforgatása alkalmával, hol a magam jelenlétében egy vitéznek elmállott csontváza táratott fel. A tetem diluvális kavicsos homokban, fejfelé északnyugotra, lábbal délkeletre egyenesen kinyújtva, a koporsónak legkisebb nyoma nélkül feküdt. (3. és 4. ábra). A csontváz balfelőlí térdének táján 43 drb bronz nyilcsúcs egy csomóban, — mely egy tegezbe való elhelyezésükre mutat, — jobb felén egy kétélű vas szekercze (?), egy vas tör és egy arany sodronynak darabocskája — nagyobb része a munkások közt eltűnván — s egy pár kezdetleges művű, szabadkézzel gyártott, díszítetlen s rosszul égetett edénynek szétesett darabjai feküdtek. A 43 bronz nyilcsúcsból 5 drbot

5. ÁBRA. NAGYENYEDI (KAKASDOMBI) LELET.

báró Kemény Gyulának, mint múzeumunk egyik főtámogatójának ajándékoztam a 38 drbot a kétélű vasszekercze, vastör és az arany sodronydarabbal együtt a főiskola múzeumában helyeztem el.

A nevezett 38 drb nyilcsúcsból 28 drb háromélű, 10 drb pedig levélidomú, s mindannyian köpűsek és szárnyaltan tűnnek föl. A háromélűek hossza $4\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ cm., a levélidomúaké 5 — $3\frac{1}{2}$ cm. között váltakozik. A levélidomú nyilcsúcsok pengéjének gerinczén négy egyenes szalag fut egészen a nyíl csúcsáig. A köpűjök általában rövidek, alig $\frac{1}{2}$ cm. hosszúak, s főleg a háromélűek közül kettőnek alig 3 mm., minélfogva a monaji bronz nyilcsúcsokkal azonosoknak kell tartanom.

Az oxidáció által nagyon megrágdalt csonka tör hossza 15 cm., melyből

a markolatra — melynek végét derékszögben egy $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú vas lécz zárja be — 8, a csonka pengére pedig 7 cm. esik.

A kétélű vas szekercze (?) hossza, mely az oxidáció által hasonlólag nagyon meg van rongálva, $15\frac{1}{2}$ cm., melyből a közép $2\frac{1}{2}$ hosszú átmérőjű kőpüből jobbra terjedő s mindinkább szélesedő rész 8, a balfelöli pedig 3 cm.-t foglal magában.

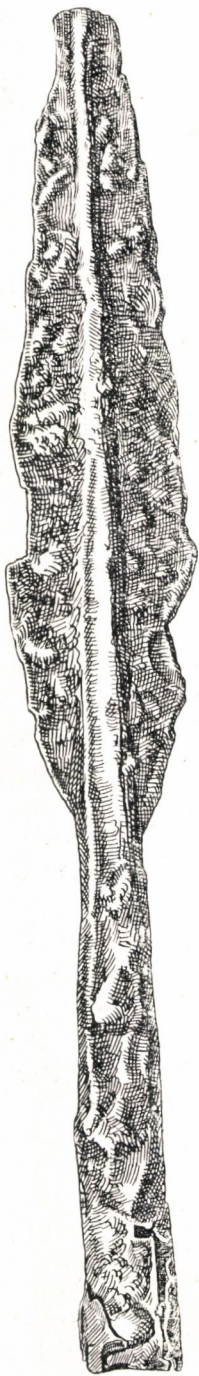
Ezen nevezetes lelet kapcsában nem tehetem, hogy meg ne emlékezzem hogy N.-Enyed város rendőrkapitánya, Zsombori József szőlős telkének tetején lévő ház alapjának kiásása alkalmával, az úgynevezett kakasdombon, alig 50 cm. mély televényes talajban, 1889-ben emberi csontváz-töredékek kíséretében igen sajátságos bronzdísztagok fordultak elő (5. ábra). Ezen dísztagok közül négy diszített csöves kereszt és egy pedig négy küllővel s nyolcz tárcsával ellátott rozsagszerű kör, mely háttérében egymást keresztező fogantyúkkal van ellátva. A tárcsák egy kör és középsben egy pont, a küllők pedig dudoros diszítést tüntetnek föl. A jelzett szerkezetüknél fogva egyenként, sőt sodronyon összefoglalva ruhadarabokon vagy lőszerszámokon is használhatók voltak.

A *miriszlói* vas tör (6. ábra) Dancs Mózes földbirtokos szőlőjében talajforgatás alkalmával mintegy 50 cm. mélyben egy emberi csontváz mellett egy pár kezdetleges edény szétesett darabjaival tárult föl. A 7 cm. hosszú vas tör dudoros markolata, melynek alsó végét egy hosszúdat rhombalakú s kifelé hajló 5 cm. hosszú vas pánt határolja, szívalakban végződik, s magát a 15 cm. hosszú pengét műértőleg összeforrasztva öleli magába. E sajátságos szerkezetű tör az, mely Reinecke figyelmét is megragadta s talán ez az egyik darab, mely a skytha török jellegével bír. A másik, 3356. számmal ellátott darab nem egyéb, mint magának a penge tokjának a vége, melybe a törnek letört vége egyenesen beleillik.

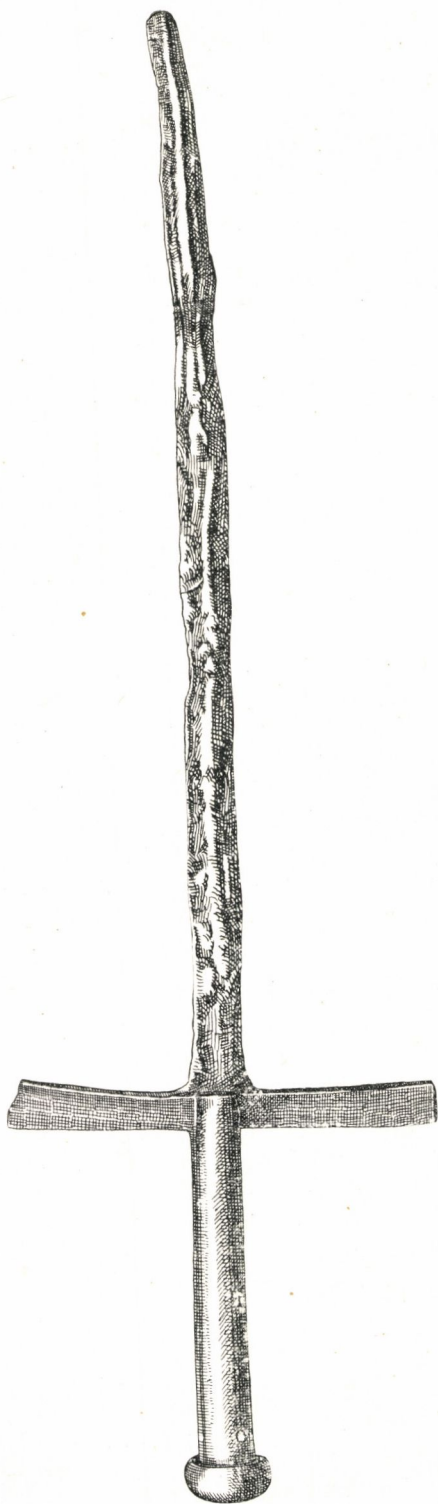
A kard (7. ábra) báró Splényi Antal pánádi birtokosnak egyik tagjában szántás közben találtatott. Mellék körülményei ismeretlenek. Mint a megboldogult ajándéka került múzeumunkba. Gombba végződő bronz markolata, mely befelé hajló 10 cm. hosszú bronz marokvéddel van ellátva, egy 29 cm. hosszú s szablyszerűleg meggörbülő s a rozsdá által erősen megtámadott pengét ölel magába. Hogy egy- vagy kétélű volt-e, azt a jelen állapotában meghatározni alig lehet.

Mindezeket egybevetve — nevezetesen a bronz nyilcsúcsokat illetőleg — az hiszem, hogy nagyon nem tévedek, ha a monaji halomban talált e fajta nyilcsúcsokat az ananinói temető, s a déli Oroszországban naptényre került skytha és sarmát sírok mellékletei alapján a nyárád-szt.-benedeki s a vele analog n.-enyedi magán álló sírban talált bronz nyilcsúcsokat is skytha eredetűnek véleményezem. S mely véleményemet azon köztudomással is támogathatom, hogy a skythák mint nomádok, a rómaiaknak dáciai uralma előtt már jóval, áttörve a germán és sarmát övet, hazánkat is bebarangolhatták.

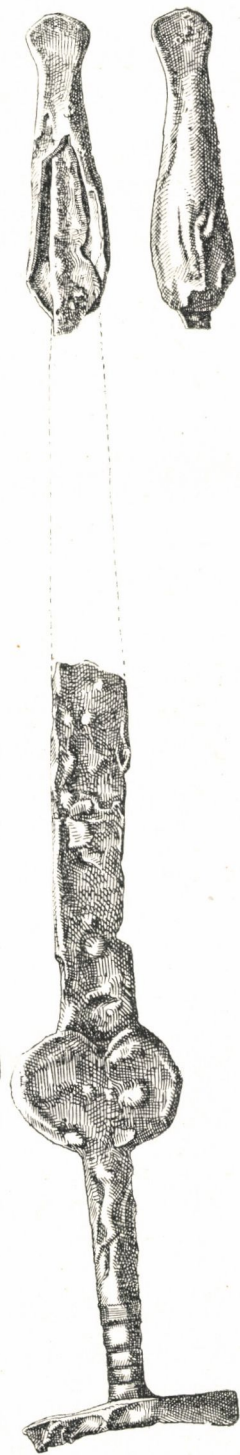
Azonban nem tehetem, hogy ne mutassak azon eshetőségekre is, hogy a jelzett nyilcsúcsok a dákok és sarmaták nyilcsúcsai is lehetnek, miután maguk is hírhedett íjjászok voltak, jóllehet a dákok halottjaikat nem temették a pusztá földbe, hanem megégették és így ők kizártnak tekinthetők. És ha még azt is figyelembe vesszük, hogy azon számos barbár törzsek közt is, p. o. a vandalok, alanok, locringek, roxolánok stb., melyek Dáciát a rómaiak uralma alatt is

2. ÁBRA.

7. ÁBRA.

6. ÁBRA.

annyiszor megreszkettették, voltak erős ijászok, kik csatározás közben itt hullva el, s hazánk földjében mellékleteikkel együtt találtak nyugodalmat.

És már most azon megjegyzéssel zárom be soraimat, oh vajha keletre is fordítva tekintetők, a népek őstörténelmének folyamárját, azon érdemleges figyelemmel nyomozzák, hogy régen eltűnt kulturájukba, melyből a mienk is származott, világosabban láthassunk.

Nagy-Enyed, 1897 januárius.

Herepei Károly.

III. KÁRPÁTI KELEMEN, SABARIAI LELETEKRŐL. Szombathelyen, a mult év szeptember havában lebontották a Vas vármegye tulajdonát képező, úgynevezett Miros-féle házat. A lebontott régi ház telkén a vármegye nagy bérházat építtet. Ez építkezés földmunkálatai alkalmával számos régi falmaradvány került itt napfényre. A falak meszes ragaszszal egymásra rakott termésköböl valóak voltak, és bár a munka sürgőssége miatt a kiásott régi alapépítmények a maguk teljes összefüggésekben, egész terjedelmökben fenn nem maradhattak, s így a régi épület alapfalainak együttes áttekintése sem volt lehetséges, mindazonáltal a helyszínén napról-napra készült feljegyzések alapján a régi, s bizonyára hatalmas épület beosztásáról mégis kellő fogalmunk lehet. A telken folyamatban volt építkezés egyik vezetője és felügyelője ugyanis összegezvén az időről-időre szerzett tapasztalatokat, a régi épület helyrajzáról térképet készített (1. ábra), mely egész híven tárja eléink a régi, római korú épület arányait és beosztását. Ily módon tudjuk, hogy az épület hosszú négyszöget képezett, főfalai egymással párhuzamosan húzódtak észak-keletről délnyugat felé. Az épület homlokzatával nyugatra tekintett, legalább e mellett szól az a körülmény, hogy a nyugati fal körül szerte-szét szórványosan nagy számú egy és ugyanazon stylusban kifaragott, oszlop-szár töredék hevert, maradványai talán azon oszlopcarnoknak, melynek oszlopait a nyugati fal tartotta.

A többi három főfal két hosszú négyszöget alkot, melyeket a rajtuk keresztül vonuló keskenyebb (55—73 cm.) falak kisebb-nagyobb területű helyiségekre: folyosókra, termekre osztanak.

A keleti főfal és a rajta keresztül húzódó egyik oldalfal által alkotott szögletben egy 1·8 m. mélységű és közel egy m. átmérőjű, hengeralakú, téglákkal kirakott mélyedés (gyűjtő medence?) volt látható, melynek alul nyílt oldalába három, kerek nyílású csatorna torkollott. E kis üregű és téglákkal kirakott csatornák helyzetéből könnyű szerrel meg volt állapítható, hogy a vizet délnyugat felől vezették az említett medenczébe, arról a helyről, a hol az alább bemutatandó mozaik-padozat volt elhelyezve.

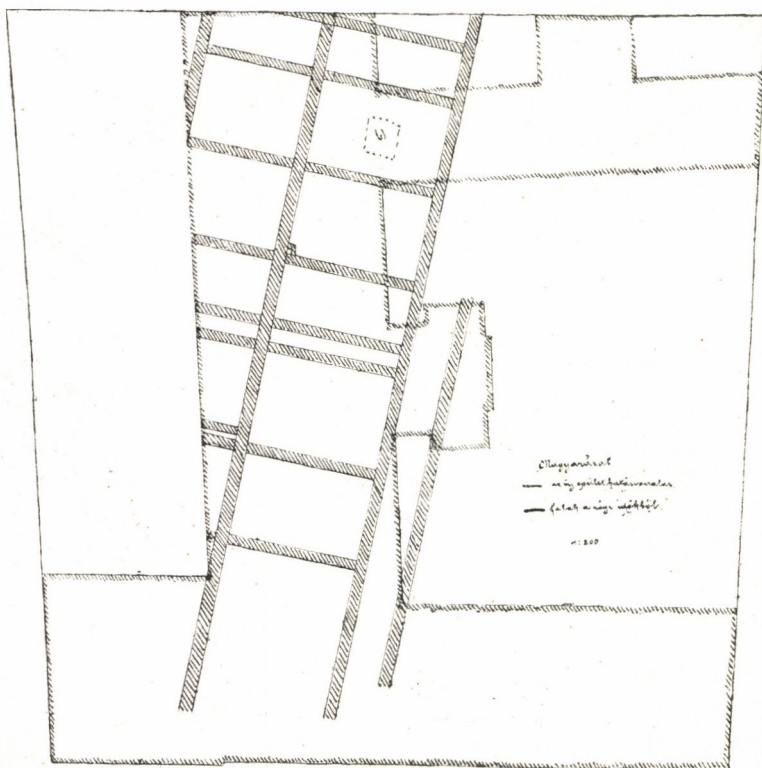
A kiásott falak csak részben tüntetik fel a régi épület alapépítményét; a ki nem ásott föld alatt egy részök keleti irányban húzódik tovább a vármegye-ház épülete felé, más részök a Kossuth Lajos-utcai Szabó Ernő-féle ház kertje alatt délfelé halad előre.

A falak környékén a már említett oszloptöredéken, néhány kisebb agyagedényen, egy bronzkarpereczen és több db. római császárkori rézpénzen kívül semmi különös apróbb leletre nem akadtak; de annál becsesebb és érdekesebb az a mozaik-tábla (2. ábra), mely a régi épület délnyugati végén levő egyik nagyobb

teremnek (fürdő?) padozatát alkotta, s a mely mintegy $18 \square$ m. nagyságban terült el az $1\frac{1}{2}$ m. vastagságú felső földréteg alatt.

E mozaik tábla keleti széle a munkások vigyázatlansága következtében jelentékeny sérüléseket szenvedett, és midőn a földdel együtt kiszórt színes kockák a munkavezető figyelmét magukra vonták, a mozaik-padozatból $6 \square$ m. terület megsemmisült.

De annál nagyobb gondal mentettük meg azt, a mi még meg volt menthető. A ránehezülő földtömeg óvatos eltávolítása után tisztán láthatóvá lett a

I. ÁBRA. RÓMAI HÁZ ALAPRAJZA.

$12 \square$ m. kiterjedésű, változatos színpompát mutató mozaikdarab, melyet felmértem, lefotografáltattam és egy ügyesen festő gymnaziumi tanulóval lefestettem.

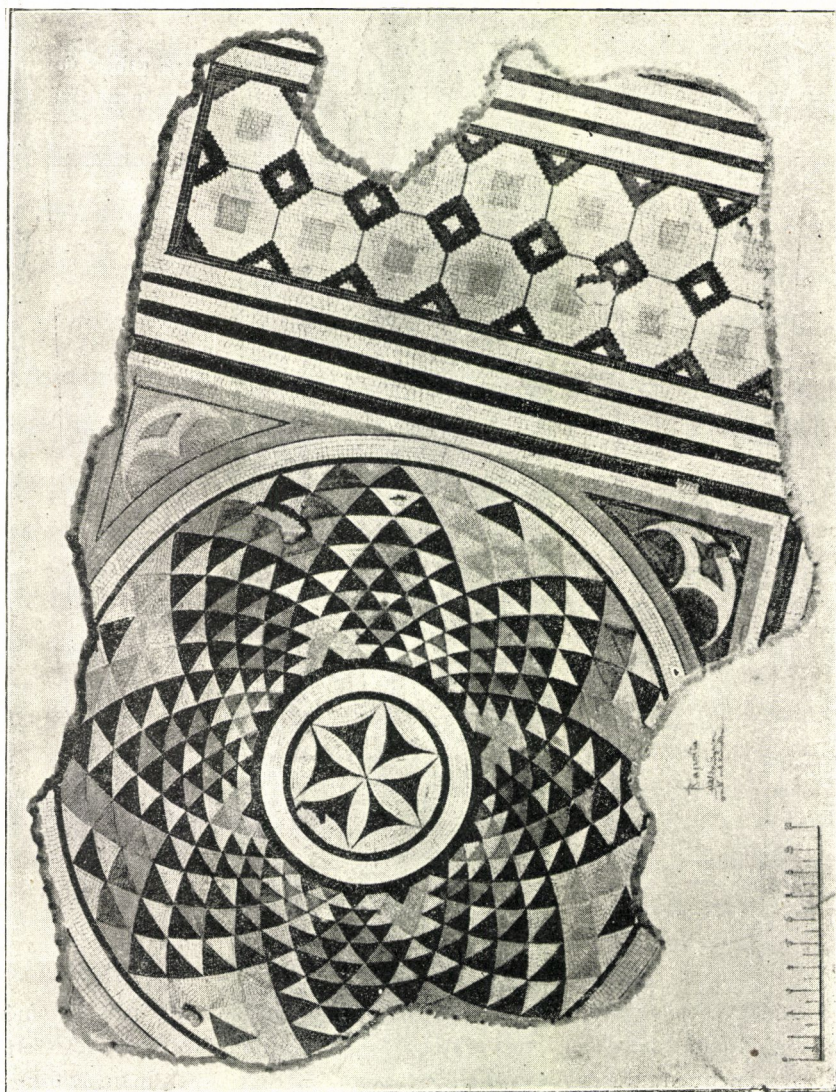
E festmény után készült a mellékelt ábra, mely a színek hiányával ugyan, de azért teljesen híven tünteti fel mozaikunk méreteit és ékítményeit.

A mozaikpadozat eredeti nagyságát, minthogy egész terjedelmében nem volt látható, csakis a teremnek, melynek padozatául szolgált, alpméretei után határozhatjuk meg; mivel pedig a terem $77 \square$ m. területű volt, több, mint valószínű, hogy a mozaik-padozat sem volt kisebb.

A nehéz munkával megmentett és biztos helyre szállított mozaikrészlet nagysága megközelíti a $12 \square$ métert; legnagyobb hosszúsága $4\frac{1}{2}$ m., legnagyobb szélessége $3\frac{1}{2}$ m. Az alapjául szolgált falépítmény négy rétegből állott. A leg-

alsó réteg 0.25 m. vastagságú mészbeton, e felett egy sor téglaburkolat, a téglaburkolaton egy durvább és egy finomabb betonréteg.

Ez utóbbiba vannak beleillesztve a mozaikot alkotó, 1 cm. hosszú élű

2. ÁBRA. RÓMAI MOZAIKPADLÓ.

márvány-kockák, melyek fehér, világoszöld, sötétzöld, halaványpiros, sötétvörös, aransárga, narancssárga és sötétkék színekben váltakoznak.

A mozaik e nyolczféle színben pompázó ornamentikájának középső és fő-része négyzet alak, melynek oldalait piros, fehér és sötétkék színű sávokkal díszített szegélyzet határolja. A négyzet két, szemközt álló oldalához az előbb

említett teljesen azonos szegélyzet által környezett egy-egy hosszú négyszög csatlakozik, melynek fehér színű koczkákkal kirakott mezejét sötétkék színű pontozott vonalak szabályos nyolcyszögekre osztják. A nyolcyszögű idomok közepén levő négyzet alakok narancssárga színűek, a nyolcyszögek érintkezésénél és szélein támadt négyzet-, illetőleg háromszög idomok sötétvörös koczkákból készültek.

A két hosszú négyszöggel határolt középső nagy négyzet belsejében, egy a négyzet oldalait érintő, vörös és sötétkék szegélyzetű körszalag fut körül. E körszalag alkotta kör középpontja körül két, párhuzamosan haladó kisebb kört látunk.

A 0,7 m. átmérőjű belső kör síkját körívekből szerkesztett csillag diszíti. A csillag szárai fehér színűek, a szárak között levő terek váltakozva sötétvörös és sötétkék színű koczkákkal vannak kirakva. A kis kört vörös és sötétkék sávok szegélyezik, a közöttük levő körgyűrű egészen fehér.

Ezen külső kör és a négyzet oldalait érintő körszalag között elterülő, közel 0,9 m. átmérőjű gyűrűt, központból futó körívek ékítik, melyek a szélső, nagy körszalaggal párhuzamosan futó kilencz, a középpont felé egyre kisebbülő körvonal által átvágattatván, a nagy körgyűrűt számos kis háromszögre — megannyi pikkelyekre — osztják.

A pikkelyek mindegyike ugyanazon színű koczkákból van kirakva és nyolcféle színben akként csoportosítvák, a változatos színű körívek oly módon következnek egymásra, hogy a harmonikus színváltozat és a sűrűen egymásra következő körívek egy élénken vibráló tarka kép hatásával vannak a szemlélőre.

A szélső nagy körszalag és az azt határoló négyzetoldalak között levő, világos és sötét vörösszínű, háromszögalakú tereket körívekből kombinált hármas félhold alakok töltik ki, megannyi fehér színben.

Az ezen mozaikkal padozott terem déli szomszédságában két, kisebb méretű helyiség állott, melyeknek mészbeton padozatából csak apró darabokat lehetett találni, minthogy a régi falak leomlása vagy lebontása alkalmával e padozat is nagy sérüléseket, repedéseket szenvedett.

A romok közül előkerült eme darabok (3. ábra *a—e*) különféle nagyságúak, vastagságuk 5—6 cm., simára csiszolt felületek többféle alapszínben (sárga, vörös, zöld, kék) változatos, egyenes és görbevonallú ornamentikát tüntet fel, sőt egyiken-másikon figurális diszítés nyomai is fellelhetők, mint p. o. azon a darabon, a melyen a piros és fehér szegélyzetű égszínkék alapon két, egymással szembenálló pegazus között egy, trochusokkal felfegyverzett satyr-féle torzalak látszik. (3. *a*.)

E festett betonpadozat bizonyára több méter szélességben húzódik tovább a déli szomszédságban levő Szabó-féle telek kertje alatt, és lehet még idő, midőn e területen foganatosítandó ásatással a padozatot egész terjedelmében láthatóvá teszik és kiegészítik azon régi római korú épület alaprajzát is, melyről ez alkalmával szó volt.

A tapasztalás feltétlen bizonyossággal tanúskodik azon tény mellett, hogy a Szombathely városát átszelő Gyöngyös és Perint patakok között, a város déli határában elterülő mezőség több holdat tevő területét a régi Claudia Sabaria lakói köztemetőül használták.

Századunk második évtizedében két szombathelyi polgár több ezer forintért

áruba bocsátott régiséget aknázott ki az itt feltárt sírokból, az 50-es és 60-as években néhai Bitnicz Lajos lyceumi tanár, később székesegyházi nagyprépost folytatta a temető kincseinek gyűjtését, napjainkban pedig a vasmegyei régészeti egyesület gondoskodik a régi sabariai temetőben időről-időre felmerülő leletek összegyűjtéséről és megőrzéséről.

Az egylet korlátolt anyagi ereje miatt egyelőre nem végezhet rendszeres kutatást e nagyobbára művelés alatt álló területen, és egyéb tevékenysége csak a véletlenül, alkalomadtán felmerülő leletek megszerzésére szorítkozik.

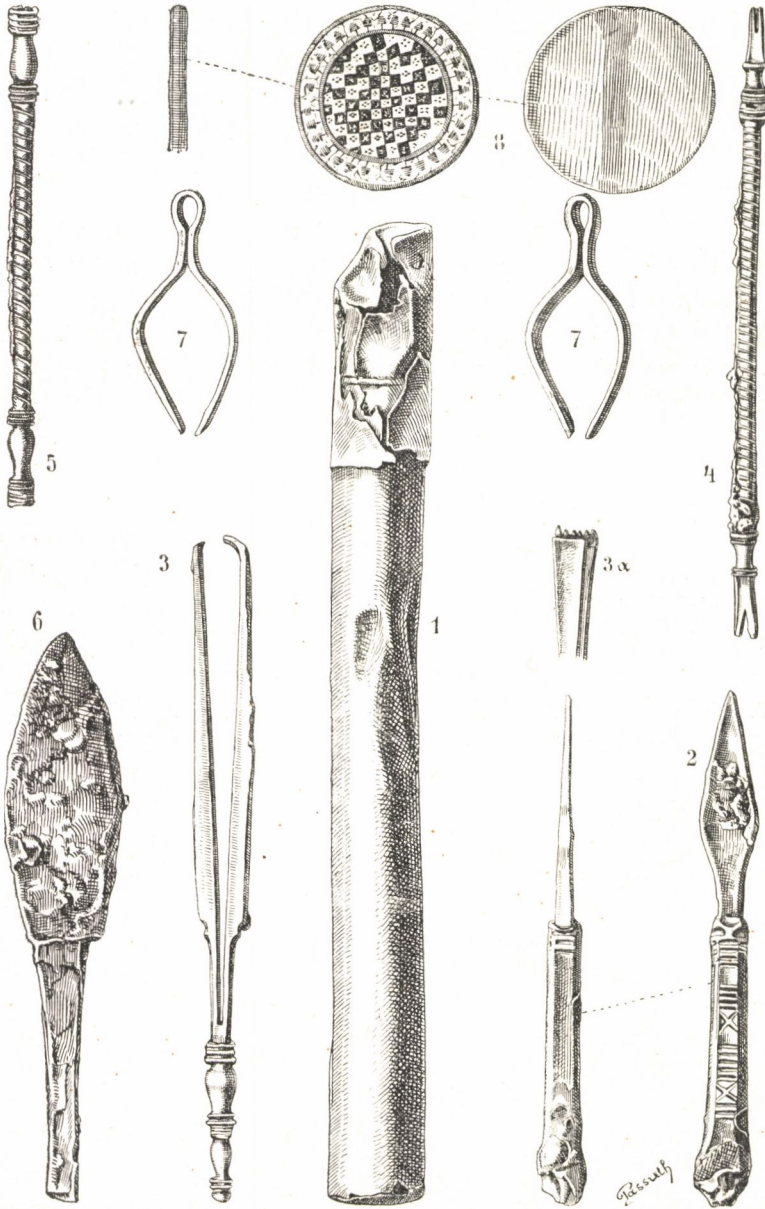

3. ÁBRA.

Kedvező alkalmakban, főleg az utóbbi években, épen nem volt hiány. A városszerte szokatlan lendületet vett építkező kedv a Gyöngyös patak partjára is ráterelte a figyelmet, s így történt, hogy a mult év folyamán az említett patak jobb partján keletkezett villatelepek telkein, a régi római temető rögeit is felforgatta a munkás csáklyája.

Öt régi római sirt törtek fel e helyen, mindegyikben egy-egy, 2—3 cm. vastag, 50×32 cm. területű téglalapokból készült koporsót, ezekben különféle apróbb tárgyakat, üvegedényeket, mécsket stb. találtak. Az egyik koporsó fejénél feliratos sírkőre akadtak, de annyira megcsönkult és zúzódott állapotban, hogy feliratából csak egyes szavakat lehetett kibetűzni.

A legtöbb sirleletet a rumi országút nyugati oldalán elterülő püspöki téglavető-telep szolgáltatja. Az e helyt feltárt, szabályos sorokban elhelyezett téglavető-telep szolgáltatja. Az e helyt feltárt, szabályos sorokban elhelyezett téglavető-telep szolgáltatja.

4. ÁBRA.

koporsók egyforma szerkezetűek, tartalmuk is majdnem mindig ugyanaz : cserépcsuprok, üvegedénykék, csattok, bronz-ékszerek, tűk, FORTIS és CRESCES bélyeggel ellátott, egy és két lyukú cserépmécsek, pénzek stb.

A leletek ezen állandó egyformasága mellett szinte feltűnő volt az a fedezés, mely a múlt év november havában számos, nem közönséges tárggyal gyarapította régiségtárunkat.

A munkások, kik rendszerint az őszi hónapokban gyűjtik össze a téglakészítésre való földmennyiséget, a telepet körítő földsánczok lehordása közben a föld színétől alig 0'4 m. mélyen egy 2 m. hosszú és 1'2 m. széles, vastag terméskőlapra találtak. A földet e kőlap mellől gondosan eltakarították és egy minden oldalán befalazott, négyszögű ürre akadtak, melynek belső terjedelme meghaladja a 2 □ métert.

A ritka jelenségben sírboltot gyanítottak, egyik oldalán lyukat vágtak és a kivágott nyíláson keresztül belsejébe hatoltak. Egy csontvázat találtak benne arccsal dél felé fordult helyzetben. Kiemelték a porladó csontokat és a csontok között elszorva talált különféle vas- és bronztárgyakat.

A sírboltot fedő kőlapon a feliratnak semmi nyoma; de azért valószínű, hogy a sír lakója hajdan chirurgus volt. E valószínű feltevést támogatják azok a műszerek, melyeket sírjában leltek, és a melyeken itt-ott még a rostjai is látszanak annak a szövött ruhának, melybe a halottat beburkolták. (4. ábra 1—8.) E műszerek részben vasból, részben bronzból valók. A vastárgyakat erős rozsdaréteg borítja és rendeltetésöket sem lehet megállapítani.

A bronztárgyak között van néhány eltompult műtőkés (2, 6), két darab görbevonal-díszű, bütykös ártartó (4, 5), két csipesz v. csiptető (7). Az egyikén nincs emmiféle díszítés és karjai ívalakban hajlanak egymásra, a másik 13'5 cm. hosszú és gombos díszítésű fogantyújából kinyúló karjai fűrészszerűen bevágott élekben végződnek (3).

A lelethez tartozik egy vörös rézlemezéből való, 19 cm. hosszú és 1'7 cm. átmérőjű hengercső (1) és egy bronzból való érdemjel (phalerae), melyből talán a chirurgus katonai foglalkozására is következtethetnénk. (8.)

Ezen érdemjel (?) 3 mm. vastagságú és 3'5 cm. átmérőjű kőlap, melynek külső oldalát több színű ércmozaik díszíti. A díszített oldal gyengén kiemelkedő szegélyzete, és az ezzel párhuzamosan haladó piros kör között levő fehér alapszínű gyűrűben apró, zöld fenyőfácskák alakjai látszanak. A belső kör pirosszínű mezeje kis négyzetekre van felosztva, melyek piros és kék színben váltakozva következnek egymásra. A piros koczkák közepében kék, a kékszínű koczkák közepében fehér pontokból kirakott csillagalakok vannak elhelyezve.

Szombathely, 1897. januárus.

Kárpáti Kelemen.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN AZ OFFENBÁNYAI RÉGI TEMPLOM MARADVÁNYAIRÓL. Offenbánya, az I. Mátyás király idejében és a fejedelmek korában híres bányaváros, az aranybányák elszegényedésével egy alig 1000 lakost számláló faluvá hanyatlott. Tekintélyes templomok, nagy épületek, czímerek és feliratok nem hirdetik az itt uralkodott hajdani fényt és pompát. Mindegyikről itt most csak a mese beszél. A nagyobb szabású épületek vagy elhagyatva magukra pusztultak el, vagy az Aranyos-völgy felső részében gyakran kitört néplázadás dühének estek áldozatul.

A falu északkeleti részében mintha várfalak maradványaival volna övezve,

egy kert vonja magára a figyelmet. E kerthez fűződik az a rege, hogy az igazságos Mátyás király onnan leste meg a hűtlenül sáfárkodó és a néppel kegyetlenül bánó bányanagyot, ki a kerttel átellenben lévő s jelenleg gör. keleti lelkészi lakul használt régi épületből nagy büszkén csak arany tányérokra lépdelve ment a reggeli misére.

Ez a kert 1894-ben Lázár Kristóf kereskedő tulajdonába jutott. Ő gyümölcsfa-ültetés céljából ott gödröket ásott s munkaközben feliratos kőtöredékekre találtak. Lázár Kristóf a leletről engem értesített és én a topánfalvi havasok felé tervezett utamat úgy osztottam be, hogy Offenbányán pár órát tölthessek. Mielőtt a leletet láttam volna, annak örvendeztem, hogy a rómaiak által ezen vidéken folytatott bányászat és aranymosásra vetnek a feliratok némi világot. Midőn azonban a töredékeket összeillesztettük, kitűnt, hogy keresztyén sírkövek töredékei kerültek napfényre.

Így is érdekes ez a lelet, mert a hajdan nevezetes Offenbányán eddigelé még csak egy árva betű sem találtatott.

A 6 drb töredék, úgy látszik, két sírkőhöz tartozik. Anyagjuk vörös színű homokkő. A felirat igen sok helyen lepattogott és azért nagyon hiányos. Az azokról felvett rajzokat idecsatolom.

A kert azon részén, hol a sírkő-töredékek napfényre kerültek, hajdan egy templom állott. A kertet délről a templom hajójának és szentélyének falából fennmaradt rész határolja. A falban későbbi tömés mutatja, hol volt a hajó- és a szentélybe vezető ajtó. A szentély poligon záródását egy még meglévő faldarab bizonyítja. Az északi fal teljesen hiányzik, de egy egyenes vonalban a kert silányabb növényzete jelzi az alapfalak nyomait és azon vonalon az ásó minduntalan faltörmelékbe és kődarabokba akad. A sírkő-töredékek az egykori diadalív közelében találtattak. A templomtól északnyugatra egy bástya állott, északkeletre pedig egy nagy közös sír nyomait jelzi az ott egymásra halmozva nagy mennyiségben talált embercsont. Ott, a hol a hajdani templom délnyugati szeglete volt, most a löportartó-torony romladozik. A löpor-toronytól dél felé hatalmas kőfalak maradványai látszanak s jelenleg kerítésül szolgálnak. Úgy vélem, hogy azon oldalon a templomhoz egy nagyobb épület, talán egy zárda is csatlakozott.

Téglás István.

V. FETZER J. F. KÖZÉPKORI TARÉJOS SARKANTYÚRÓL. Mezey József, gymn. tanuló, ezelőtt három évvel egyik természetrajzi kirándulása alkalmával, a mint a Terbetén (e hegy a Meszeshegységnek része, és Zilahtól körülbelül 8 klm. távolságnyra esik keletre) kutatott, turkálás közben alig 20—30 cm. mélységben a földszínétől egy régi taréjos sarkantyúra akadt. Pár lépésnyire tőle pedig lófogakra bukkant. Miután a társaság folytatta útját, Mezeynek már nem volt annyi ideje, hogy e helyet tüzetesen átvizsgálhatta volna. Innét van, hogy ez idő szerint még biztosan el nem dönthetjük: vajjon e vadregényes helyen egy régi sír emlékeivel állunk-e szemben, vagy hogy e tárgyak vízmosás következtében jutottak a völgybe.

A sarkantyú erősen rozsdamarta. Szárai 11 cm. hosszúak, és 4 mm. szélesek, felfelé görbültek, kívülről domborúak és belül laposak. A szárvégeket ellenben

áttörték, hogy a sarkantyút a lábbelihez erősíthessék. E környilásnak átmérője 7 mm., míg a száraznak egymástól való legnagyobb távolsága 5·8 cm. A sarkantyú nyaka aránylag kurta. Hossza 2 cm., szélessége 1·5 cm., és függélyes átmetszete vagyis vastagsága 7 mm. Közepét kivágták. Az ágak végei külső oldalukon félgömbszerűen kidomborodottak és átfurtak, hogy közöttük a taréj egész szabadon a saját tengelye körül foroghasson. A leletből azonban a taréj hiányzik, valamint a sarkantyú egyik szárvége is letörött, elveszett.

A mi a sarkantyú korát illeti, *valószínűnek* tartom, hogy az a XII. évszázánál nem régiebb. Legalább erre mutat ama jellemző sajátsága, hogy szárai erősen felfelé hajlottak. De e mellett bizonyít másrésről a sarkantyú nyakának kurta volta is. Voltak ugyan, kik ezen utóbbi körülményből a sarkantyút fiatalabb korúnak mondták. Ezen állítással szemben azonban felhozhatjuk ama tényt, hogy a nyak hosszúsága sohasem volt a divat dolga, hanem hogy ez mindenkor a legszorosabb összefüggésben állott a lovaglás módjával. A XII. évszáz végéig tudvalevőleg az alacsony nyergeket használták a lovaglásnál. A dolog természetéből önként következik tehát, hogy, miután a lovas lábaszára ekkor közelébb érte a ló oldalát, hosszú nyakú sarkantyúra sem volt szükség. Csak későbbben, midőn az erőteljesebb lánsadöfés végett a magasabb nyergeket vették igénybe, és mert ezeket is sulyokra való tekintetből a jelenlegieknél jóval előbbre nyergelték, kezdték a hosszú nyakú sarkantyúkat alkalmazni. Általában nagyon elterjedt és hibás vélemény továbbá az is, hogy a taréjos sarkantyúk elsőben csak a XIII. évszázban keletkeztek. Ezen nézet ellenében és a saját állításunk igazolására egyszerűen hivatkozunk ama tényre, hogy Nagy Károly unokájának, a 818-ban elhunyt Bernát itáliai királynak sírjában taréjos sarkantyút leltek (V. ö. Boëheim: «Handbuch der Waffenkunde» után Bárczay Oszkár: «A hadügy fejlődésének története» II. k. 183—189. ll.).

A megtaláló a sarkantyút a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozta.

Fetzer János Ferencz.

VI. WAGNER ISTVÁN. BALASSA-GYARMATI LELETRŐL. A balassagyarmati szőlőtelepen, a «Nógrádvármegyei gazdasági egyesület» minta-szőlőtelepén, a várostól északra az úgynevezett Orbán-hegy, délre, vagyis a városra néző s a mintapinczétől 120 lépés távolra eső hegyhajlásban, mondjuk, egy kis területű fensíkon évekkel ezelőtt, mikor még a szőlővel beültetett terület magántulajdon volt, egy östemetőre bukkantak.

Az elföldelt csontvázak arczczal kelet felé fordulva feküdtek s minden csontváz fejénél egy-egy agyagból égetett edény volt. Az akkor fölösött csontváz lehetett mintegy húsz. A leleteket személyesen nem láttam s így ezekkel bővebben nem is foglalkozhatom. Az 1893. év tavaszán, a szőlő bemunkálása alkalmával lelt 13 emberi csontváz közül egyet a lelhelyen magam is láttam s erről a következőkben számolok be. A csontváz mereven kinyújtóztatva, keletre nézve feküdt, fejénél a megtöltött agyagedénnyel (az edényből már csak a szétvert cserépdarabkákat láthattam), melyek egy fél liternél valamivel nagyobb edény töredékei voltak. Az edény korongon nem készült s égetése sem kemenczében történhetett, hanem a szabadban rakott tűz mellett égették. Kőralakú díszítéseit

a kéz körmeinek bemélyítésével eszközölték) s lágyéka körül egy rozsdás vas csattal és késpengével — minden más eszköz hiányzott. A csontváz annak idején egy magasabb emberé volt s közelében lócsontok találhatók nem voltak. Utánkérdezősködésekre megtudtam, hogy a többi csontváz nagyjából szintén a fentebb vázolt állapotban találtatott azon kivétellel, hogy némelyike oldalt feküdt lelhelyén s a csontvázakra borított föld magassága 55—80 cméter között váltakozott, de lócsontok, famaradványok se a régebben felásott, se a jelenleg felfedezett sírokban felfedezhetők nem voltak.

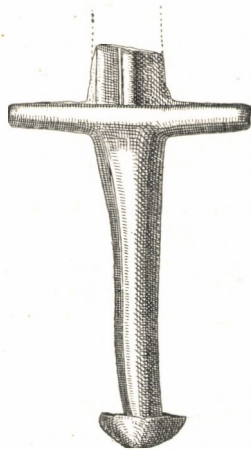
Sajnos, hogy a további kutatás a szőlőültetmény megsértése nélkül lehetetlen s így meg kell elégednünk azzal, mit a hozzá nem értő földmunkás ásója megcsonkítva véletlenül a felszínre hoz.

Wagner István.

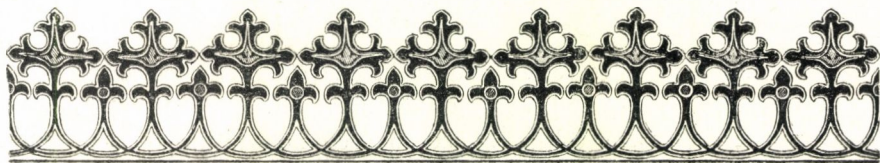
VII. REINECKE PÁL, EGY SAJÁTSZERŰ ŐSKORI KARDIDOMRÓL. MAGYARORSZÁGON. E folyóirat szerkesztője a régi Bregetiőről származó bronz kardmarkolatot tett közzé a n. múzeum 1894. évi gyarapodásában (A. É. 1894. XIV., 261. l.), melynek sajtószerű idomát az itt ismételt ábra elég világosan mutatja. Sajtószerű a pálcza ellenző és a markolat gombaidomú befejezése. A skytha bronz vagy vas kardok markolatai néha oly sajtószerűségeket mutatnak, melyek talán a bregetiői kardmarkolattal párhuzamba helyezhetők. Némelykor gombbal végződik a markolat, vagy a markolat középtagja vékony és pálczaformájú, vagy a szívidomú tagot a penge tövén harántosan állított pálcza helyettesíti. Ilyen jelenségeket épen úgy a bronz kardoknál, mint a bronz markolatú vas kardoknál tapasztalunk, igaz, hogy soha olyformán, mint a bregetiői töredéknél. Radloff a siberiai régiségekről és Martin a minusszinski múzeumról közzé tett művei számos példát mutatnak. Ellenben nem hiszem, hogy nyugoti vagy Közép-Európában volna e sajtószerű idomnak hasonmása és a kaukázusi kardok a vaskor első szakaszából is alig vonhatók párhuzamba. Másrészt be kell vallanunk, hogy a mit Sibériából idézhetünk, sem elég erős bizonyíték az azonosságra, mert teljesen azonos példányra ott nem utalhatunk. Ellenben idézhetem Magyarországból a nagy-enyedi múzeum hasonló kardját,* melyet 1881-ben Panádon (Kisküküllőm.) szántóföldön találtak. Markolata vékony s két vége kissé keskenyülő pálcza idomát mutatja, gombaidomú befejezéssel. Ellenzője négyszögű pálcza, oldalnézetben kissé szélesbülő végekkel, míg a felső nézetben keskenyül. A penge ezúttal vasból való, nem bronzból, mint a bregetiői példányon, mostani rozsdá által megmart állapotában igen keskeny és úgy látszik, hogy görbe. Méreteiről nem szerezhettünk biztos benyomást; mostani hossza 29 cm, a markolat hossza 10,5 cm. A darab koráról nem lehet még biztos véleményt nyilvánítani; de úgy vélem, jogosítva vagyunk azt tartani róla, hogy a bregetiői töredék közeli rokona.

Müncheni, 1897 januárius 16.

Reinecke Pál.

* Vsd ö. Herepei közleményét 67. l. 7. ábra.

IRODALOM.

KRAUS FRANZ XAVER: *Geschichte der christlichen Kunst*. Erster Band, erste Abtheilung. Freiburg im Breisgau 1895, 8°. Valamint stereoskop-jainkban a teljes elevenségű leghívebb képek azáltal létesülnek, hogy egy-egy kép a jobbszem és egy-egy kép a balszem álláspontjához alkalmazkodik, akként várhatjuk most az ó-keresztény műtörténet igaz és élethű előadását, a mióta *Schulze* Viktor és *Kraus* Ferencz Xaver műveiben azt mintegy a két főszemponton át látjuk. Bármily nagyra tartjuk napjainkban a tudomány tárgyilagosságát és a kritika haladását, józan ítélettel mégsem tagadhatjuk, hogy a tudományos kutatás egyetlen egy terén sem érvényesül oly határozottan a kutató vallása, mint épen a keresztény műarchæologia terén. Itt már épenséggel katolikus és protestáns tudományról kell beszélni; oly annyira térnek el a művelők álláspontjuknál fogva ugyanazon tudomány előadásában.

Azért *Schulze* Viktor kézikönyvbe foglalt kutatásai után* a keresztény műtörténetnek szüksége volt arra, hogy pótlásul eme problémákat katolikus szempontból e tudományágban jártas mester összefüggően előadja. És e nagy munkára senki sem volt hivatottabb, mint Giambattista de Rossi élete főalkotásának terjesztője és folytatója, a katakombák kutatásáról szóló művének német átdolgozója *Kraus* Xaver Ferencz, a freiburgi egyetemi tanár, a ki önálló műveinek egész sorozatával tudományának legelső szóvivői közé emelkedett Németországban. Mint kiváló essayista, remek biographiai és irodalomtörténeti dolgozatai által, melyek a szó legnemesebb értelmében népszerűek, kutatása terén közeliismerésnek örvendő, *Kraus* a feladat megoldásához ismeretei mellett még ritka mértékben oly alakító képesség fölött is rendelkezik, mely ily mű megalkotásához megkívántatik.

Első pillanatra úgy látszik, mintha ezt a feladatot a vezetése alatt kiadott keresztény régiségek encyclopædiájában már megoldotta, úgy, hogy új könyve csupán az előbbinek a mása. Azonban eltekintve attól, hogy szótári formában e tudományágnak mintegy disjecta membra-it birjuk, míg a jelen munka kerek egész, a szótárban több munkatárs sokféle czikke egyesült, melyekben különféle álláspontok érvényesültek, most azonban a fölmerülő problémák összefüggő képét nyerjük, a mint ez a szak egyik hangadó mesterének elméjében visszatükröződik.

És tényleg nagy különbség észlelhető az encyclopædia és az imént megjelent műtörténet közt. A szigorú katolikus álláspont az említett műemlékek

* Ismertetését lsd Arch. Ért. 1896. 160—167.

felfogásában és magyarázatában, a mely minden ó-keresztény műemlékben egyházatyák kijelentésének megtestesítését látja, a művészetet a patristika visszhangjává süllyeszti és — úgy mint a biblia pauperum a két testamentum közt, — a tudomány és művészet közt összhangot keres és talál, ezen szűkkeblű és nem tudományos álláspont, melyet *Kraus* mint az encyclopædia szerkesztője még eltűrt, itt csaknem teljesen megszűnt, a nélkül, hogy a másik szélsőségbe esnék, a nélkül, hogy a művészetnek a vallási irodalomtól való teljes függetlensége mellett kardoskodnék. *Kraus* itt amaz egyedüli helyes álláspont mellett küzd, hogy a művészeti productum összefüggésbe hozandó ama talajjal, a melyből keletkezett; a vallásos művészet tehát első sorban életteljes összeköttetésbe hozandó a vallásos eszmékkel és azoknak irodalmi emlékeivel.

I. ÁBRA. ÓLOMEDÉNY TUNISBÓL.

Kraus X. F. után.

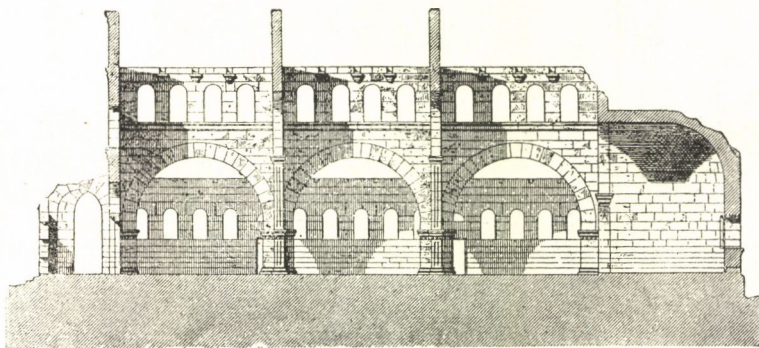
Ha itt-ott mutatkozik is nyoma ama patristikus vagy exegetikai iránynak, mely az encyclopædia szerkesztésében volt mérvadó, mégis az előttünk fekvő munka egészében határozottan megközelíti az újabb műtörténetnek kritikai és szigorú történeti álláspontját és azért *Kraus* új könyvében nem egyes párttendenciós termékét, de meg nem vesztegethető, becsületes kutatásból eredt alapvető munkát üdvözölhetünk.

A talajt, melyben *Kraus* műve kezdeteiben mozog, többször ismételt áttanulmányozás után és egyes vizsgálások révén alaposan ismeri. Nem halljuk tehát itt a compilatort, a ki csupán idegen eredményeket formuláz, hanem a hivatott bírót, a ki a teliből merít, választ vagy elvet, a ki nem csupán ízlését követi ítéleteiben, hanem az előtte teljes mértékben ismeretes tények és állapotok szerint ítél. Az anyag fölötti uralom eme biztonsága az előadásnak is javára válik, mely mindenütt a mester kezének nyugodt vonalait, sehol a tapogatódzónak és találgatónak eltévesztő tévovázásait mutatja, a forma és tartalom teljes összhangját, a mely minden téren a klasszikus alkotásnak a megismertetője. A bevezetés a keresztény műtörténet teljes fejlődésének becses vázlata a tudomány kiválóbb művelőinek felemlítésével, ezután következik, a legrégibb időnek megbeszélése és keresztény művészeti fejlődés első kezdeteinek bemutatása. Az egyes művészetek, mint a festészet, szobrászat, építészet és az ú. n. kis-

művészet vagy iparművészet elkülönített előadása alkotja a különböző korszakokban, a melyeken a könyv bennünket végig vezet, a természetes és áttekinthető keretet a csaknem áttekinthetetlennek látszó anyag *tagozására*.

Az első kötet első felében bepillantást nyerünk a katakombák művészetébe, képeik típusainak körébe, a sarkophagok szobrászatába és az egyházi építészet kezdeteibe.

Kraus itt a legnagyobb óvatossággal keresi a pogány művészetnek a keresztény művészetbe való átmenetét, a nyilvánvaló átvételeket, melyek a legrégibb műtermékekben többé-kevésbbé kimutathatók. Azon időpontról természetesen, a melyben ez önálló és saját vallásos eszméitől megtermékenyített művészeti alkotás fölébredt, ezen pontos és mérlegelő kutatások után is lehet még vitatkozni. Hiszen az képezi velejáró hibáját minden confessionalis műtörténetnek, hogy az új szellemnek létezése legelső pillanatától fogva egyúttal alkotó képességet is tulajdonít neki, a mely új, sajátos formákat hoz elő, a mely egyszerre,

2. ÁBRA. A RUEHWAI HOSSZMETSZETE (SYRIÁBAN).

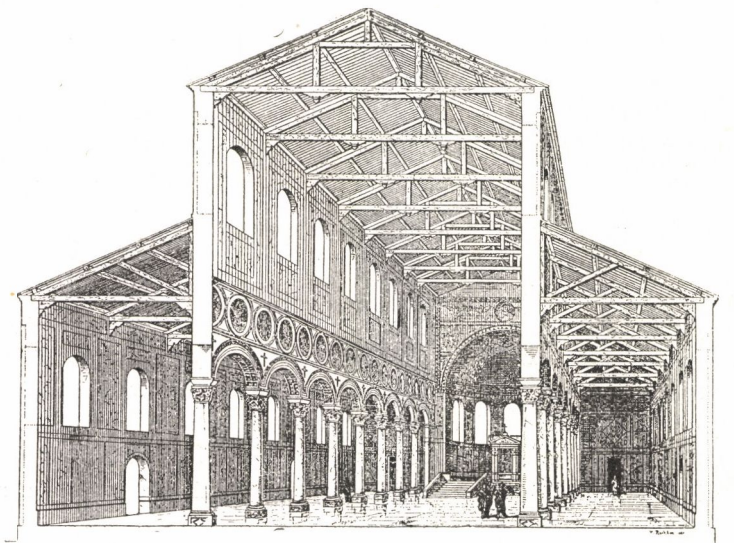
Kraus X. F. szerint.

egy csapással megváltoztatja a festészet, szobrászat és építészet formáit, mintha a vallásalapítók egyúttal művészek is lettek volna, a kik mint a műipar inspirátorjai léptek föl. A katakombák legelső festményei kétségtelenül csak a római festészet általános tradícióit követték, a legelső keresztény sarkophagok egy-szerűen követték a római szobrászatot, a legelső templomok pedig a régi ház típusát vették fel. De természetesen azt sem szabad elvitatni, hogy a legelső keresztény művészet termékeiben bizonyos önállóság és sajátosság is mutatkozott. Sőt teljesen valószínűnek is veendő, hogy az új vallásos eszmék megerősödésével és növekvésével a művészet tudatosan, sőt szándékosan új formákat alkotott magának. A határozott pogány elemek kizárása, melyek az egyháznak elszenvedett üldözései által még gyűlöletesebbé váltak, képezte alkalmasint nemsokára a keresztény művészet alaptendenciáját. Az idegen befolyások és az önálló alkotás megállapításában rejlik a keresztény műtörténet sajátos nehézsége és mindig újból vonzó csábja.

Az idegen hatások felkeresésében a zsidóság hatását is kellett volna határozottabban kiemelni. Mennél inkább tűnik fel a katakombák festészetének egész

kerete pogány-rómainak, annál erősebb lesz ama képcsoport ellentéte, melynek keletkezését és jelentését nem bírja a keresztény-patristikus exegesis kideríteni. Az általam a zsidó böjt-ritualeban kimutatott források tekintetbevételét (l. *Etudes d'archéologie juive et chrétienne*, Páris. 1887.) a keresztény archæologia ez idő szerint már nem mellőzheti, a mint már Ficker Johannes bizonyításomat teljesen helyeselte és elfogadta. (L. *Deutsche Literaturzeitung* 1896. 49. szám, p. 1558.)

Hogy meddig állottak még naiv módon egymás mellett a keresztény és pogány motívumok, mutatja a Tunisból származó ólomedény (1. ábra), a

3. ÁBRA. S. APOLLINARE IN CLASSE BELSŐ TÁVLATI KÉPE.

Kraus X. F. szerint.

melyen tengeri nympa és részeg Silenus mellett a szűzies keresztény symbolumok észlelhetők. Az edény állítólag a iv. század végéről vagy az v. század elejéről való.

Legönállóbb és legtanulságosabb résznek látszik nekünk a munkában az, mely a basilikával foglalkozik. Az Afrikában feltárt egyházak beható tárgyalása teljesen lerontja a basilikáról való stereotyp előadás dogmatismusát, mivel itt az apsis, a szemközt levő szűk oldalon való bejárat és az oszlopok által való felosztás gyakran teljesen hiányzik. A 312-iki év körül még nem volt meg az a forma, melyet rendesen keresztény basilika alatt értenek, a mint egyáltalában a templomépítés fejlődéséről elterjedt balhiedelemmel már végre-valahára egyszerre és mindenkorra föl kell hagyni. V. ö. az áttekintés czéljából a ruwehai basilika (Syriában) hosszmetsetét, (2. ábra) l. még S. Appolinaret in Classe (3. ábra) Ravenna mellett és S. Agnese-t Rómában.

A nyelvészeti tekintetben is gonddal kidolgozott műben csak itt-ott zavar egy nem helyes fűzés vagy értelmetlen mondat, a mely hosszúságánál fogva kiesik a szerkezetéből. V. ö. pl. a 107. oldal 27. sorában: «Jedenfalls scheint

nicht anzunehmen zu sein.» Ezen szó typ typus helyett a németben elkerü lendő. Teljesen érthetetlen valami hiba folytán a 182. oldalon a 23—33. sorig. Az általában gondos correctura legfeljebb a görög idézetekben nem pontos. Lapsus calaminak tekintendő az, ha az 59. oldal 24. sorában szól Róma és Ascoli epitaphiumjairól. Alkalmasint Ascoli G. J. ismeretes munkájára gondol, mely Venosa zsidó katakombáival és Dél-Olaszország héber felirataival foglalkozik, a mely mű szerzője itt városnév gyanánt szerepel. Ezen kifejezés «a behemah» (69. o. 4. sor), melylyel megjelölni akarja azon halat, a mely Jónás próféta elnyeletésére küldetett, mindenesetre helytelen. Jób tengeri szörnyetege nevezetik behemotnak, a mely azonban nem áll semminemű összefüggésben Jónás halával.

A sikerült ábrák között, melyek a mű díszét képezik, kiválnak szent Hippolytus szobra a laterani múzeumban és szent Péter bronz szobra a római Péter-templomban.

Itt a műnek csak azon részeiről szóltam, melyek bizonyos tekintetben párhuzamot képeznek *Schulze* munkájával. *Kraus* azonban még nagyobb célt tűzött ki magának. A keresztény művészet egész történetét akarja nyújtani, abból most csak az első kötet első felét adja. Feszülten várjuk a mű további fejlődését, habár az alapeszme, a melyből kiindul, paradoxonhoz látszik vezetni. Ha az a művészet veendő keresztény művészetnek, a mely a kereszténység vallásos eszméitől van áthatva, akkor azon korszak, a melyben az egész művészet virágzása tetőpontját érte, t. i. a renaissance kora, a keresztény művészet hanyatlásának, sőt tönkremenésének tekintendő.

De ettől eltekintve, több oknál fogva sürgősen kívánatos e mű folytatása. Épen a későbbi korszakokról nincs még nagyobb munkánk, a mely a nagyobb alkotásokat a vallási szempontok keretében összefoglalja. A milyen bőséges a kutatás az ó-keresztény művészet terén, ép oly szegényes a későbbi korszakok beható és összefoglaló tárgyalásában. Legyen tehát szerzőnknek osztályrésze, hogy nagy életfeladatát terve szerint befejezhesse, melyet róla alkotott és az irodalmat oly művel gazdagítsa, a mely a művészet fejlődését a katakombáktól egészen napjainkig ecseteli.

Dr. Kaufmann Dávid.

HARSTER: *Die Terrasigillata Gefässe des Speierer Museums*. Speier, 1896. 182 ll. 6 táblával. Mennél nehezebb a római tartományok arch. emlékei tekintetében kellő áttekintést nyerni, annál inkább kell örvendenünk oly munkáknak, melyek alkalmasak arra, hogy a szétágazó és szertehúzó tanulmányok számára legalább egységes tudományos módszer alkalmazása által irányadó mintákat állítsanak föl. Harster főnczímzett művét leginkább ezen tulajdonsága miatt szeretném magyarföldi szaktársaink figyelmébe ajánlani. Dragendorff értekezése mellett (megjelent a bonni évkönyvek 96. és 97. kötetében, 18—155. ll.) Harster könyvét a római terrasigillata edényekre nézve alapvetőnek lehet tekinteni. Szerző becses értekezéssel vezeti be könyvét a Rheinzabernban előfordult fontos leletekről és azután hét fejezetre osztja anyagát.

I. Az edények idomai. II. Díszítési mód. III. Az agyagművesek bélyegei. IV. Az agyagművesek nevei. V. Mintatálak. VI. Domborműves tálak. VII. Egyes

typusok. A két szakaszból nézetem szerint az utolsó a legfontosabb. Alapját adja egy lajstromnak, mely a terrasigillata edényeken előforduló figurális előállítások szokásos mintáit öleli át és kívánatos, hogy mindenki, a ki ezután terrasigillata edényekről ír, Harster lajstromát alapul vegye, melyben vagy megvan az illető typus, vagy nincs meg s akkor az új typus a fölállított sorozathoz volna fűzendő. A n. múzeum gazdag készletéből bizonyára jelentékenyen ki lehetne bővíteni a lajstromot. A pannoniai helyi archæologia szempontjából különös érdekel bir Zangenmeister magyarázata az ACINC bélyegről (Harster 182. l.), mely egy rheinzaberni téglatöredéken előfordul. Szerinte ez Acincenses-re egészítendő ki és arra az aquincumi iv. századi katonai csapatra vonatkozik, melyet a Notitia dign. is említ. Egy más bélyeg CORNC magyarázatát Cornacenses-re (Cornacumról Runonia secunda-ban) helyesen fűzte Zangenmeister az előbbi értelmezéshez.

Majnai Frankfurt.

Ziehen Gyula.

HAMPEL JÓZSEF. *A bronzkor emlékei Magyarhonban.* III. Rész Áttekintő ismertetés. 8. r. 254. l. Budapest 1896. Az orsz. rég. és embertani társulattól vett megbízás értelmében szerző a bronzkorról szóló műve harmadik részében áttekintést adott azon kutatási eredményekről, melyekre az éveken át gyűjtött emlékek alapján jutott. Miként az előszóban sejteti, szerző nem hiszi, hogy ez eredmények végleges érvénnyel bírnak, de sőt úgy véli, hogy rohamosan bővülő ismereteink nem sokára a mű folytatását fogják igényelni.

A jelen kötet tizenöt fejezetből áll, melyek után következik a képes atlasz 73 táblával; ezzel a hazai bronzkorról mind a három kötet képes tábláinak száma kétszázötvenötre emelkedett, melyeken több mint háromezer hétszáz bronzkori emlék képével ismerkedünk. A mű harmadik részében minden lépten hivatkozik szerző e képes táblákra és azok segítségével részletekbe menő tájékozást nyújt a hazai bronzkor typusairól.

Ezek bemutatása után tárgyalja a kérdést, hogy mikép készültek a bronztárgyak, áttér azután a bronzkorban földolgozott egyéb anyagokra, röviden összefoglalja, a mit a lakásról és védelemről, a temetkezésről és életmódról, az öltözetéről s a vallási szertartásokról tudni lehet.

Külön fejezetben előadja ezután a föltevéseket a bronz műveltség eredetéről és elterjedéséről, úgyszintén a bronznak első megjelenése vidékünkön s a magyar bronzregio jellemzése, valamint helyzete Európában jó szóba. A munkát a bronzkor fejlődési szakaszairól valamint a magyarhoni bronzcultura kezdetéről és végéről szóló fejezet zárja be. Úgy véljük, hogy a rég. társulat e munka közzétételével hasznos szolgálatot tett a hazai kutatóknak és remélhető, hogy a mű szaktársaink érdeklődését a hazai bronzkor iránt fokozni fogja. x. y.

ZEITSCHRIFT FÜR HISTORISCHE WAFFENKUNDE. A fegyverek történetének tanulmányozására legutóbb alapított nemzetközi egyesület azzal kezdte működését, hogy W. Boenheim szerkesztése alatt megindított egy szakfolyóiratot, melynek az imént megjelent első füzet. A füzet gazdag tartalma már most is kedvező kilátást nyújt a jövőre, kivált hogyha a szerkesztő, a ki e

szaknak egyúttal leghivatottabb művelője, ezután is saját legszorgalmasabb munkatársa lesz. Tőle való a füzetben négy nagyobb értekezés és számos kisebb közlemény. A füzet első helyén kapjuk azt a tartalmas előadást, melyet Boeheim mint a tört. fegyvert. társulat második elnöke, az egyesület bécsi közgyűlésén a fegyvertani múzeumokról tartott; ezt követi egy technikus tanulmány az egyenes és görbe kardokról, különös tekintettel a Nagy Károlynak tulajdonított kardra; a harmadik cikkben a stockholmi múzeumnak egy xvi. századi díszes nürnbergi fegyverzetét tárgyalja. A negyedik közleményben Boeheim a budapesti ezeréves kiállítás fegyvereiről szól, magasztalja ez emléanyag bőségét, melyet a rendező szorgalma ott összehozott, de kifogást tesz az ellen, hogy nem birta a magyar fegyver ezeréves sajátos fejlődését kidomborítani. Következnek ezután érdekes közlemények Ehrenthaltól, Glockendon nürnbergi fegyveredzőről Lenztlől az oroszországi állami fegyvermúzeumokról, Weyersbergtlől solingeni kardcsiszár-családokról. Különös gond van a szakirodalom ismertetésére fordítva. A füzet végén a történeti fegyvertani egyesület alapszabályait, közgyűlési jegyzőkönyveit és névsorát kapjuk. 1896 végén 154 volt a tagok száma; Magyarországból még aránylag kevés szakkedvelő jelentkezett; jelentkezni lehet a társulat titkáránál, dr. Ehrenthal Max úrnál, a történelmi múzeum igazgatójánál Drezdában.

a. b.

XVII. SZÁZADI EZÜSTPOHÁR A N. MÚZEUMBAN.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1896-ik évi deczember hó 29-én d. u. 5 órakor a m. tud. Akadémia rendes havi ülés-teremben tartotta meg ez évben utolsó rendes havi ülését.

Jelen voltak : Dr. Boncz Ödön, Halavács Gyula, Könyöki József, Kunvári Fülöp, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Forster Gyula, dr. Pósta Béla, dr. Hampel József és Huszka József igazgató választmányi tagok, továbbá Könyöki Alajos, Vásárhelyi Géza, Varju Elemér, Gohl Ödön társulati tagok és 10 más hallgató

Pulszky Ferencz elnök gyengélkedése miatt nem jelenhetvén meg, helyette a választmány *dr. Boncz Ödön* urat kérte föl, ki is elfoglalván az elnöki széket, miután üdvözölte a társulat választmányát, az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Könyöki József és Halavács Gyula választmányi tagokat kérte fel. Az első értekezést *dr. Pósta Béla* tartotta a lovasberényi urnatemetőről, a leletek bemutatásával.

Azután *dr. Hampel József* mutatta be a m. n. múzeum legújabb szerzeményeiből a tokajvidéki nagybecsű honfoglaláskorbeli leletet magyarázó fejtegetések kíséretében. Titkár bejelenti a választmánynak, hogy a társulat az ezredéves országos kiállításon a közművelődési csoportban kiadványait, valamint eddigi működéséről szóló jelentését és statisztikai kimutatásait kiállítván, a jury részéről a *kiállítási éremmel* tüntettetett ki. A választmány örvendatosan tudomásul veszi. Majd a tagválasztások során megválasztottak a társulat rendes tagjaul : *Dr. Horváth B. Ákos* (Vöröskő, ajánlja dr. Hampel József és a titkár), *dr. Finály Gábor* Budapest (ajánlja a titkár), *Kogutovicz Manó* Budapest (aj. Kunvári Fülöp és dr. Pósta Béla), *Danczer Béla* Budapest (aj. Lipcsey József és a titkár) és *Pókorny Róbert* Sopron (ajánlja ifj. Storno Ferencz).

A pénztárnok havi jelentése fölolvastatván, tudomásul vétetett.

Dr. Szendrei János
titkár.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1896. év utolsó negyedében. Szarvas, Szelevény és Szent-András vidékéről (Békés m.) származó többnyire őskori kő- és agyagrégiségekből álló gyűjteményt vétel útján szerzett az osztály. Szerbiából származó őskori rézcsákányt a hazai formákkal való hasonlatossága miatt vétel útján szereztünk. Tamásdáról (Bihar m.) Zöld Márton úrtól ajándékul kaptunk négy darabra tört őskori bronzkarperesztet. Állítólag Duna-Penteléről származó őskori kőbaltát, hálósúlyt, szarvasagancspohárkát és bronztűt ajándékul adott Fejér József úr.

Dr. Schönherr Gyula úr közbenjárásával Schoch Frigyesné szül. Prugberger Mária úrhölgy három érdekes őskori cserépedényt, 63 db antik üveggyöngyöt és egy -Faustina junior-féle denárt adott ajándékba; találták Nagy-Szedistyén (Temes m.) 1895-ben a versecz-gattajai vasuti munkálatok alkalmával.

Vétel után szereztünk egy őskori lándsacsúcsot és egy hengertekercset, mindkettő bronzból való. A Vekezér csatornázásakor előkerült bronzlándsacsúcs Hanka Lajos úr ajándéka gyanánt került a gyűjteménybe.

La Tène izlésű sírleletet szereztünk vétel után Tolna megyéből, mely a szabatonyi határban egy dülő uton került elé; van benne félgömbökből álló bronzkarpereczek nyolcz darabja, vasláncz két töredéke, tarka üveggyöngy és üvegdarab. Igen szép patinájú La Tène izlésű bronzfibulát ajándékozott Jauszner Ármin okleveles mérnök; a fibulát Szepesváralján lelték óriási kövek közt, mikor körkemenczét építettek.

A soproni Deák-téren 1895-ben folytatott földműveletek alkalmával előkerült római üvegedénykéket, vas-zárt és római zománczos ékszer vétel után szereztünk. Állítólag Bregetióból való antik aranyfüggőt és üveggyöngyöt vettünk meg.

Ó-Szőnyről vétel után szereztünk egy Jupiternek, Junónak és Minervának szentelt bregetiői köoltárt, melyet L. Septinius Curitus, az első segédlegio veteranusa valószínűleg Septimius Severus császár korában állított.

Antik aranyfüggőt és trébelt alakú kis bronzlemezt szintén vétel után szereztünk.

Csopakról (Zala m.) Simon János gazda ajándéka gyanánt érdekes antik sírleletet kaptunk ajándékba. Volt a küldeményben paizsdudor bronzból, vaskés, bronzcsatt, több üvegedény töredéke és néhány darab terra sigillata edény.

Vétel után szereztünk egy 166 cmnyi magas antik bronzszobrocskát a legjobb római időből. Sisakos Minervát ábrázol, mely jobbában paterat tart, baljában kigyó lehetett. A becses szobrocska lelőhelye állítólag a Szamos ártere.

Grünhut Alfred úr Nagy-Kanizsáról több rendbeli őskori, ókori, középső újkori kisebb emlékekből álló gyűjteményt küldött a n. múzeumnak ajándékba, voltak köztük karika, fibulák, gomb, intaglio, pecsétlő s egyéb gyűrűk.

Állítólag Déva vidékéről való népvándorláskori aranygyűrűt vétel után szereztünk. A bezdédi honfoglalási korabeli temetőből 18 sír tartalmát a tulajdonosoktól vétel után szereztük meg és e becses szerzeménnyel tetemesen gyarapítottuk ezen nevezetes korszakból származó emlékek sorát.*

Többszörre szereztük egy állítólag Tokaj vidékén előkerült honfoglalási nagyobb lelet darabjait; lószerszámmhoz tartozó csüngős boglárokat, ezüst fülönggöket, arany karikákat és x. századi byzanti, többnyire megcsonkított aranyokat.

Még egy harmadik honfoglalási lelettel is sikerült a múzeumot ez utóbbi negyedévben gazdagítani, Kis-Tengeliczen lelték (Tolna m.) és áll bogláros díszítményekből.

Dr. Gerecze Péter közbenjárásával Karácsonyi Andor földbirtokos ajándéka

* Leirta dr. Jósza András Arch. Ért. 1896. V. füzet.

gyanánt igen érdekes föliratos domborművekkel ékes kóducz jutott a n. muzeumba ; lelőhelye az araci pusztá templom, kora valószínűleg a x. század.

Középkori 8.4 cm. magasságu csontfaragványu női alakot Zimonyból vétel útján szereztünk.

Bánkutról (Arad m.) érdekes XIII. századi ezüstkincset szereztünk : vannak közte ezüstgyűrűk és karpereczek és idomukból kiforgatott ezüstlemezek, valamint összeolvasztott ezüstanyag darabjai. Érdekes kis középkori fedeles ládácskát fából, préselt bőr és sárga rézpántokkal kaptunk ajándékba Arany Lászlóné úrhölgytől Szalay Imre igazgató közbenjárásával. Vétel útján szereztünk egy XVI. századi címeres pecsétlő ezüstgyűrűt. 1613. évszámu bronzmozsarat vástörőjével vétel útján szereztünk Doboka megyéből. Hazai szláv régiségeinkkel való rokonsága miatt szereztünk két délszláv ezüstkarpereczet. Egy Nyerges-Ujfaluban a sáncz alatt kútásás alkalmával előkerült filigranos keresztet a XVII. századból szintén vétel útján szereztünk. Hangszergyűjteményünket húros hangszerrel gyarapította Gulácsi Farkas Anna úrhölgy. Vétel útján szereztünk meg egy trébelt címeres bronzlemezt 1656-ból és a budai chirurgusok 1799-ből való nagyobb pecsétlőjét.

Jelentékenyen gyarapítottuk gipszmásolati gyűjteményünket azáltal, hogy az orsz. kiállítás történeti csoportjában kiállítva volt fontos árpádkori és egyéb architektonikus és szobrászati emlékekről gipszutánzásokat egészen 78 másolatot készítettünk. A b. Mesko gyűjteményéből származó két vadász késpengét «Vivat Pandur» fölirattal s ugyanonnan való alabárdot és vadászkürtöt vétel útján szereztünk.

Czermak régi pozsonyi puskaművestől eredő puskát, melyet egy szegedi puskaműves kapszlira átalakított két karddal együtt, melynek egyikében 1848/49. évi penge van, a másikban pedig Mária-Terézia penge, vétel útján szereztünk. Ugyancsak vétel egy mult századi különös idomu vasalabárd, mely Ó-Budán került elé.

B. Révay Ferencz úr a n. muzeum régi meleg pártfogója, ujabban is becses fegyvergyűjteménnyel gyarapította az osztályt. Volt a küldeményben : egy magyar vassisak a XVI. vagy XVII. századból, egy mellvért, két számszerij a XVI. századból, melyeknek fatusája csont berakásokkal van diszítve ; egy XVI. századi pisztolybalta ; egy XVII. századi hullámos élű pallós fekete bőrrő fatokban ; XVI. századi tollas és ugyanazon korbelt gerezdes fejű vasbuzogány. Diszes XVI—XVII. századi vaszablát vétel útján szereztünk ; ugyancsak vétel három XVII. századi keleti idomú magyarországi görbe diszkard és egy taraczkcső vasból öntött diszítéssel. Ajándéku kaptunk Mezey Józseftől, Fetzter János Ferencz úr közbenjárásával Terbetéről (Szilágy m.) származó árpádkori vassarkantyut, Krausz Béla úrtól egy ökörszarvból készült 1824. évi vadászkürtöt, bekarczott vadászejelenetekkel és Szilágyi Erzsébet úrhölgy Szilágyi Pál 1848/49. évi honvédszázados kardját, sapkáját és kulacsát adta át.

A történeti kiállítás bezárása után átvettük azon görbe diszkardot, melyet az orosz czár fegyvergyűjteményéből nagylelkűen a magyar nemzetnek ajándékozott. Ezt a kardot 1849-ben az erdélyi nők Bem József tábornoknak ajándékozták és a hadi zsákmányban orosz kézre került. A traditio a rajta látható

berakott fölirat és czímer után indulva, II. Rákóczy Györgytől származtatta a díszes darabot, melynek markolatát és hüvelyét korál és zöld bársony ékíti.* Ocskay Mária bárónő, Rohonczy Gedeon tábornagy és Szalay Imre muz. igazgató közbenjárásával ajándékol adott egy II. Rákóczy Ferencz korabeli Ocskay-féle huszár tarsoly lemezét, rajta kidomborodik a jelmondat pro libertate és a csapatjelzés turma gemus (ata) Szirmai Ocskaiana centurio IV. decurio VIII. Ugyancsak a n. muzeum igazgatójának és dr. Szendrei János úrnak közbenjárása következtében ajándékozott gr. Kornis Viktor úr a n. muzeumnak egy igen érdekes xvi. századi préselt fehér bőrből való női solymár nyeret. Vétel útján szereztünk egy sárgaréz korongot a gr. Bánffy czímerrel 1805-ből, valószínűleg zászlótartó szíjhoz való csatt lemeze lehetett. Ugyancsak vétel egy kapszlis puská «Smid Károly» puskaművestől és végül szereztünk két gipszmásolatot, egyik az u. n. Lehel kürtjét utánozza, a másik pedig Dobó István az egri hős síremlékének mása.

Hpl.

A. M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1896. ÉVI GYARAPODÁSA. A millenáris évet éremtárunk gyarapodását illetőleg is, szintén emlékezetes időszaknak, ünnepi évnek fogjuk mindenkor tekinteni.

Oly gazdag, s tartalmilag is kiváló szaporulatról, mint a múlt évi volt, azóta, mióta kimutatásaink e hasábkon megjelennek, még hírt nem adhattunk.

Míg például 1892-ben 1110, 1893-ban 1227, 1894-ben 1190, 1895-ben 1774 db. éremmel gyarapodtak gyűjteményeink, 1896. évi gyarapodásunk száma 3101 db. s pedig 319 arany, 1850 ezüst, 372 bronz, ön stb. s 560 db. papírpénz.

Kimutatásunkat, mint egyébkor, most is a hivatalos, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium, a kir. jogügyi igazgatóság, megyei s más hatóságok útján beérkezett éremleletekkel kezdjük meg; megjegyezve, hogy a leleteket a tartalmazott érmek chronologiai sorrendje szerint soroljuk fel.

Tizenhárom ilyen éremleletünk volt: 1. *Homoród-szent-páli* lelet (Udvarhely m.) 126 db. római középső és nagy bronz érem Traján-Marc Aurél korából; megtartottunk 16 dbot; ez az egyetlen antik leletünk, a többi középső- és újkori; 2. *Duna-szekcsői* lelet (Baranya m.) 1001 db. árpád-kori és szlavon denárral IV. Béla, V. István, Kún László korából, melyekből mindössze 5 darabot válogattunk ki; 3. *Bánkúti* lelet (Arad m.) 2772 db. IV. Béla-féle bracteát, néhány trieri és frizachi denárral; megtartottunk 119 darabot; 4. A budapesti kir. büntető járásbíróság egy, a főváros területén talált 957 db. frizachi ezüst pénz tartalmazó leletet küldött be, melyből csak 27 darabot választottunk ugyan ki, mint új variánsokat, de utóbb az egész lelet éremtárunknak lőn hivatalosan átengedve; 5. *Felső-besnyői* lelet (Fejér m.) 949 db. a 2-ik számú leletnek megfelelő tartalommal, megtartva 19 db.; 6. *Apatini* lelet (Bács-Bodrog m.) 275 db. Zsigmond-féle obulus, kiválasztva 8 db.; 7. *Szent-Antalfai* lelet (Zala m.) 40 db. xvi. századi kisebb osztrák és németországi ezüst pénz, megtartottunk 18 darabot; 8. *Nagybajomi* (Somogy m.) tartalmazott 18 db. szintén osztrák és német kisebb érmet, melynek egyharmadát tartottuk meg; 9. *Szentkirályi* lelet (Pest-Pilis-Solt m.)

* Leírását és színes rajzát lásd Arsénal de Tsarskoe sélo 1869. és leírását közli dr. Szendrei János Magyar hadtört. emlékek 1896. 6273-93. sz.

20 db. magyar és osztrák ezüst érem a XVI—XVII. századból, kiválasztva 4 db.; 10. *Lecsepusztai* lelet (Zemplén m.) egy Mária Terézia-féle erdélyi arany, melyet mint hiányzó évszámot megtartottuk; 11. *Bonyhádi* lelet (Tolna m.) 80 db. XVII. századi osztrák, spanyol és német tallér, a kiválogatott darabok száma 27; 12. *Hajdubagosi* lelet (Bihar m.) 122 db. XVI—XVII. századi magyar, osztrák és németországi tallér és forint, megtartva 41 db. variáns és jobb példány; végre 13. *Kis-baári* lelet (Hunyad m.) 397 db. újabbkori magyar, erdélyi és osztrák huszas, bevált 41 db. A felsorolt 13 lelet összesen 6761 dbot tartalmazott.

Ezekén kívül négy más leletet dolgoztunk fel s válogattuk ki belőlük a szükséges darabokat: 1. A királyi palota építőbizottsága 8 db. a munkálatoknál talált XVII. századi aranyat küldött be, melyek közül két III. Ferdinánd, egy I. Lipót-félét s egy-egy gelderni és kölni aranyat választottunk ki, melyeket ajándécul kaptunk meg; 2. egy morvaországi krepiczei lakos 12 db. aranyat (úglátszik együtt talált lelet) küldött be, ezekből János Zsigmond erdélyi aranyát egy-egy gelderni, brandenburgi s savóyai aranyat vásároltunk meg; 3. egy más szintén magánkézen volt leletből egy doge aranyat, s 11 db. osztrák és külföldi kisebb ezüst érmet szintén vétel útján szereztünk meg; 4. Kuttenbergből (Csehország) kereskedő kézből vettünk 8 db. XIV. századi aranyat, melyekből Róbert Károly aranyát s három egykorú florenczi aranyat, mint az első magyar aranyforintok veréséhez szolgált típusokat váltottuk be.

Ajándékok s vételek útján következő érmekkel és éremcsoportokkal gyarapodott numismatikai gyűjteményünk:

I. *Ó-kor. Ajándékok*: Dr. *Hazslinszky Hugótól* Vespasianus ezüst denára, *Szabó József* kályhástól Domitianus nagy bronz érme; *Zékány Pétertől* Antonius Pius ezüst denára; *Kupa Árpádtól* (Türkeve) Lucilla ezüst denára; *Sir John Evanstól* (London) Macrinus ezüst denára; *Schuster Carolintól* Philippus Páter és Etruscilla viminatiumi réz érmei; *Wagner András* téglagyártulajdonostól (Beodra, Torontál m.) Maximianus Hercules bronz; *Felföldy Mihálytól* (Csany, Csongrád m.) Licinius Páter réz érme; *Benda Imrétől* (Gárdony, Fejér m.) II. Constantius kis réz érme; *Hölzl Armin* akad. tanulótl Valens kis réz érme; *Grünhut Alfréd* (Nagy-Kanizsa) 19 db. vegyes görög s római érem; *Szente Pétertől* (Gárdony) 3 római ezüst és réz érem.

Vételek: 13 db. amphiloichiumi, argosi, anactoriumi, korinthusi didrachma; egy barbár tetradrachma; 3 Trajanus és Hadrianus-féle ezüst denár; egy ephesusi tetradrachma (Ih. Debreczen vidéke); egy makedoniai tetradrachma; 21 darab Uj-Hartyánban Dabas mellett talált római ezüst denár Antoninus Pius, Galerius, Maximianus korából; Commodus és Clodius Albinus egy-egy denára; Carinus aranya; Zeno császár (474—476), I. Justinianus (527—566), Mauritius (582—602), Tiberius (574—584) egy-egy fél aranya s két barbár utánzatú aureus; II. Justinianus (681—695) s III. Leo (716—741) aranyai s Bölcs Leo (886—912) ezüst érme (Sabatier II. 114/2.).

II. *Magyar és erdélyi érmek.* a) *Árpádkor. Ajándékok*: *Ásványi Margit és Dórától* (Kolos-Monostor) Szent-István denára; *Ernst Károly* lovag, cs. kir. főbányatanácsostól (Bécs) IV. István-féle réz pénzek (3 darab); *Halla Jánostól* (Duna-Szekcső) 5 db. V. István-féle és szlavóniai ezüst denár.

Vétel útján 12 árpádkori érem szereztetett.

b) *Vegyesházi királyok kora. Ajándékok: Farkas Lászlótól Róbert Károly garasa; Riesz Henrikől (Bakony-Nána) II. Ulászló denára. Vételek 49 darab arany forint s 4 db. ezüst érem. Csere útján szereztetett 45 db. szlapon denár.*

c) *Habsburgközi kir. kora. Ajándékok: Balzazzi Jánosné szül. Zeyk Vilmától (Mehedincz, Románia) 5 ezüst denár; Ernst Károly lovagtól II. Rákóczy Ferencz réz polturája; Tiry Sándortól Mária Terézia réz pénze; Fejér Józseftől és Gärtner Sándor takarékp. ügyésztől a forgalomból kiment B és E jegyű magyar egykrajczárosok majdnem teljes sorozata; Iványi Alajos gazdasztól két magyar denár, Gohl Ödöntől egy nickel 20 filléres ón hamisítványa, N. N.-től hasonló hamisítvány.*

Vételek: 46 db. arany forint és 28 nagyobb és kisebb ezüst pénz, továbbá egy 1807-ben vert körmőczbányai réz 15 krajczáros, hibásan 1087 évszámmal.

Végül a gróf Zichy Jakab-féle, Bécsben Egger Testvéreknél elárverezett éremgyűjteményből 4 vegyeskori s 4 habsburgkori aranyat és 18 ezüst érmet szereztünk meg.

d) *Erdélyi érmek. Ajándékok: Tavalyi gyarapodásunknak úgy értékben mint számbeli arányában is legkimagaslóbb részét az a fényes ajándék képezi, melyet egy lelkes hazafi, dr. Mészáros Károly tett, midőn a Resch Adolf-féle gyűjteményből a nemzeti múzeumi gyűjteményt kiegészítő 509 db. érmet 12000 forintért megvásárolta. Az ajándékról annak idején a «Fővárosi Lapok» május 16-iki számában tettünk közzé ismertetést, az egész gyűjtemény pedig az ezredéves orsz. kiállításon a renaissance épület első emeletén volt látható.*

A gyűjtemény áttekintése: 1. *I. Ferdinand* nagyszebeni cseregelyei 2, $\frac{1}{2}$ tallér, s 1 és $\frac{1}{2}$ forint értékben, 8 db.; 2. *János Zsigmond és Izabella* 6 arany; 3. *János Zsigmond* egyedül 20 arany, 8 tallér; 4. *Báthory István* 2 arany; 5. *Báthory Kristóf* 10, 1 és $\frac{1}{4}$ arany, tallér, forint, 7 db.; 6. *Báthory Zsigmond* 5, 1 arany $\frac{1}{2}$ tallércsegely, tallér, 67 db.; 7. *Rudolf* aranyai, 4 db.; 8. *Bocskay István* 10, 1, $\frac{1}{4}$ arany, tallércsegely, 2 és 1 frtos, 16 db.; 9. *Báthory Gábor* 6, 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ arany, $\frac{1}{2}$ tallércsegely, tallér és forint, 32 db.; 10. *Bethlen Gábor*, 108 db., 10, 1, $\frac{1}{4}$ arany, $2\frac{1}{2}$, 2, $\frac{1}{2}$ és 1 tallércsegely, egyszerű és kettős tallér, forint; 11. *I. Rákóczy György* 10, 5 arany, tallércsegely, tallér, $\frac{1}{2}$ forint, 30 db.; 12. *II. Rákóczy György* 10, 5 arany, tallércsegely, tallér és $\frac{1}{4}$ arany bélyeggel, tallér, forint, $\frac{1}{2}$ forint, 77 db.; 13. *Barcsay Akos* 7, 5 arany, tallér, 11 db.; 14. *Kemény János* 3, 2, 1 arany, kettős és egyszerű tallér, 8 db.; 15. *Apaffy Mihály* 10, 4, 2 aranycssegely, egyszerű arany, tallér, forint, 2-ös tallércsegely, forintcssegely, 69 db.; 16. *I. Lipót* 10-es és 5-ös aranyai, 8 db.; 17. *I. József* aranyai, 4 db.; 18. *VI. Károly* aranya, 1 db.; 19. *Mária Terézia* ezüstpénzei, 9 db.; 2. Erdélyi emlékérmek, Castaldo, nagyszebeni Szent György-tallér, Desiderius de Teke, Bethlen Gábor ovál medaillonja, 10 db.

Más ajándékok: *Resch Adolf*tól (Brassó) *Apaffy Mihály* 100 aranyos érmének (bécsi csász. cab.) galvanoplasmája; *Kupa Árpádtól* (Turkeve) *Bethlen Gábor* garasa.

Vételek: Kereskedői kézből vettünk 3 arany, egy-egy ezüst és réz pénzt, a Zichy-féle gyűjteményből pedig a fentjelzett árverésen János Zsigmond két ara-

nyát, Báthory Kristóf két tallérját, Báthory Zsigmond egy aranyát s két tallérját, Bocskay István nagybányai tallérját, Bethlen Gábor egy-egy tallérját és aranyát, II. Rákóczy György kettős tallérpróbáját s két egyszerű tallérját, Kemény János egy kiadatlan tallérját, Apaffy Mihály tizes és egyes aranyát, VI. Károly és Mária Terézia 5-ös, illetőleg 6-os aranyát; szerfelett magas áron szerezve meg a darabokat, nehogy az egész gyűjtemény külföldre vándoroljon.

III. *Osztrák és külföldi pénzek. Ajándékok:* A múzeumi Széchenyi-könyvtártól I. Lipót ezüst egy krajczárosa, dr. *Winternitz Antal* körorvostól (Negyed, Nyitram.) lengyel hármas garas; *Eremits Pál* takarékpénztári igazgatótól (Nagy-Kikinda) ugyanaz; *Hermann Márktól* (Lábod) ugyanaz; *Szőcs Ferencz* takarékp. ügyésztől (Bp., Egyetem-u. 2.) három pápai érem; dr. *Szedenits Zoltántól* egy perugiai xv. századi réz pénz; *Eppinger Lázártól* egy 1816. évi angol félshilling; *N. N.-től* egy 1837. évi farthing; *Farkas Lászlótól* (Felső-Babád) egy regensburgi ezüst denár (Heinrich der Zänker 948—955.); dr. *Kovács Páltól* (Báttaszék) egy bajor ezüst krajczár; *Csallány Gábortól* (Szentés) raguzai hármass garas; dr. *Szontágh Antaltól* három török oszpora (lh. Pécs); *Latinovics Gézától* indiai útjáról hozott régibb és újabb éremfajok, 8 db.; *Kőszegi János* veterántól egy újabb török réz pénz.

Hivatalos uton szereztek a bécsi császári pénzverő 1895. évi veretei: 4, 1 arany, 20, 1 korona, 20, 10, 2, 1 fillér.

Vételek: Egy-egy embeni és gelderni arany, egy ó-indiai arany érem, egy VIII. századi abbasida arany, 17 db. németországi ezüst garas, skutari-i réz pénz (xv. sz.), egy-egy Stefan Dusan- és Balsa-féle délszláv ezüst denár s egy kiadatlan szerb ezüst pénz.

Vegyes ajándékok: *Fejér Józseftől* 36 db. vegyes külföldi folyó és emlékérem; *Schlieszer Armentől* 3 db., *Grünhut Alfréd*től (Nagy-Kanizsa) 6 db., *Hanka I. Lajos*tól (Békés-Bánfalva) 4 db. s *László Ferencztől* 51 db. vegyes ezüst- és réz pénz.

IV. *Emlékérmek.* Ezek első csoportját a milleniumra vonatkozó veretek képezik, illet ajándékol *Egner Gizellától* (Igló), *Homicskó Athanáz* festőtől, *Tiry Sándortól*, *Thallóczy Lajos* udv. tanácsostól (Bécs), *Hoske Ferencz* üvegkereskedőtől (Arad), *Gohl Ödöntől*, *Gärtner Kálmán* gyógyszerésztől (Igló), *Gärtner Sándor* ügyvéd hagyatékából, *Hodinka Antaltól* (Bécs) kaptunk, összesen 25 db.-ot; ezeken kívül *Szalay Imre* múzeumi igazgatótól két kongresszusi jelvényt; *Hampelné-Pulszky Polixena* pedig egy ezüst forintost ajándékozott e felirattal: Ez a pénz június 6-án a magyar szent koronát megérintette, 1896.

Hivatalos ajándékok: *Báró Bánffy Dezső* miniszterelnöktől egy 9 aranyat nyomó millenáris emlékérem I. Ferdinánd tallérja s a m. kir. *pénzügyminiszteriumtól* egy arany s két ezüst érem szintén régi éremfajok modorában; *gróf Szápáry István* főrendiházi háznagytól főrendiházi jelvény 1896 jun. 8-áról; *Nyitra vármegyétől* a nyitra-zoborhegyi honalapítási emlék leleplezésének öt arany súlyú emlékérmé.

Vétel útján szereztetett a körmőczbányai pénzverdében készült, I. István, Imre, II. Endre, I. Lajos, Hunyady Mátyás denárainak és garasainak mintájára vert kisebb millenáris emlékérem-sorozat.

Egyéb hazai emlékérmek: *Gärtner Sándortól* 2 db. Szent György-érem;

Kapi Imre zálogházi igazgatótól a sütő-iparosok 1896. évi kongresszusának e. é.; *Török Jenő* bankhivatalnoktól 4 db.; *Nuber Károly Ferencztől* (Eszék) 3 db.; a *vallás- és közokt. ii. ministeriumtól* 1 db. (a képzőművészeti kis arany érem bronz másolata); *Szalay Imre* múz. igazgatótól 1 db. (a kassai székesegyház felszentelése); *gr. Zichy Jenőtől* 1 db. (székesfehérvári 1879. évi kiállítás); *Tetty Nándortól* 1 db. (Ő Felsége kolozsvári látogatása 1887); *Gohl Ödöntől* 2 db. (képzőművészeti és kárpátgyesületi jelvény); *özv. Gohl Antalnétól* 1 db. (jelvény az 1862-iki családi körestélyekről); *Jánosi Iglódi Kálmántól* 1 db. (képviselőházi jelvény a koronázás 25 éves jub. alkalmából).

Vétel útján szereztetett 119 db. vegyes hazai emlékérem (kiállítások, tűzoltó- és sportegyletek, szabadkőmives-páholyok, társadalmi és közműveltségi egyletek, vasutak, ünnepélyek stb.); egy suite kerek rézlap, egyik oldalon a 40-es évek szereplő egyéniségeinek beedzett arcképeivel, és pedig: *gr. Batthyány Lajos*, *Beöthy Jenő*, *Deák Ferencz*, *gr. Desseffy Aurél*, *b. Eötvös József*, *Görgey Arthur*, *Klauzál Gábor*, *Kopácsy hg.-primás*, *Palóczy László*, *Perczel Mór*, *gr. Széchenyi István*, *Zsedényi Eduárd*. A névsor mutatja, hogy a sorozat többi része még valahol lappang.

Külföldi emlékérmek ajándék útján. A csehországi hazafias művészetpártoló társaságtól a cseh művészeti intézetek alapításának bronz emlékérmé, *Eichholz Alfréd* berlini magánzó neje emlékére *br. emlékérmét* küldött, *Horváth Géza* term. oszt. igazgató *ör. Jeitteles Betty* *br. eml. é.*, *Gohl Antalné* a bécsi lövészek jelvényét, *Fejér József* 8 db. különböző emlékérmét ajándékoztak.

Bárczagyjűteményünk *Gohl Ödöntől* ajándéku kapott öt bel- és külföldi s vétel útján szerzett 12. db. hazai jetonfajjal szaporodott.

V. *Papírpénzek*. A múlt év elején a nemzeti múz. igazgatósága *Jedlicska János* nyug. m. kir. pénzügyminiszteriumi osztálytanácsostól (Bécs) ajánlatot kapott, az egész világra kiterjedő nagy papírpénz-gyűjteménye megvételére. A múz. igazgatóság e sorok íróját küldötte fel a gyűjtemény megtekintésére, kinek jelentése alapján a gyűjtemény magyar és osztrák része egészben megvásároltatott.

A gyűjtemény a következő papírpénzcsoportokat tartalmazza:

1. *Magyar papírpénzek*.* *Kossuth-féle bankók*, köztük egy szöveg nélküli 10 frtos és egy 5-ös, a rendestől eltérő színű hátlapú alapnyomattal.

Szükségpénzek: *Komárom*, *Eger*, *Rozsnyó*, *Munkács* és *Ungvár*, *Murányalja*, *Losoncz*, *Sáros-Patak*, *Sátoralja-Újhely*, *Nagy-Tolcsva*, *Alsó-Fél*, *Fehértemplom*, *Temesvár*, *Károlyváros*, *Arad*, *Fiume*, *Buccari*, *Csepin városok*, *várak és uradalmakból*. *Papírpénz Szentpéteri és Wenzler honvédszázadosok aláírásával*, a *lőcsei «Zipser Sparkasse»* az *oravicai «Berg-Directions Casse»*, a *szászai bányaigazgatóság*, a *sziszeki rév* s a *karánsebesi «Civil-Comité»* *szükségpénzei* 1849-ből.

Az *Almássy-féle budai papírpénzek* eredeti példányokban vagy egykorú próbanyomatokban s az ide tartozó 50 és 100 frtos kamatos utalványok. A gyűjteménnyel, mint nagy ritkaságok, birtokunkba jutottak *Kossuth Lajos londoni*,

* 1848/49-ből.

Day-nál 1864-ben nyomtatott 1 és 2 frtos papírpénzei RESURGO víznyomattal. Az egyes fekete, a kettős vörösbarna nyomásban, finom fehér papíron.

Végül Miskolcz és Eger városok 1864-ben kiadott szükségpénzei.

2. *Osztrák papírpénzek.* Wiener-Stadt-Banco-Zettel 1762., 1771., 1784., 1796., 1800., 1803., 1806. évekből; némely évfolyam 1-től 1000 frtig eredetiben s az összes évfolyamok egykorú mintákban.

Einlösungsschein 1811-ből, Anticipations-Schein 1813-ból, kisebb és nagyobb értékre szóló darabok.

Osztrák nemzeti bank: 1816., 1825., 1833., 1834., 1847., 1848., 1854., 1858., 1859., 1863. évekből. Sok ritka, magasabb értékre szóló darabbal.

Münzzettel des Magistrats der Stadt Wien 1815-ből, 12 és 24 kr.

Államjegyek: (Münzschein, Cassa-Anweisung, Reichs-Schatz-Schein) 5 frttól 1000 frtig. Osztrák magánpénzintézetek kamatos utalványai.

Osztrák és cseh városok, gyárak, magánüzletek pénzjegyei 1848/49-ből. 141 különböző darab.

Velence és Lombardia számára kibocsátott ausztriai papírpénzek 1797—1866.

E gyűjtemény megszerzésének költségét: a *Hazai első takarékpénztár*, a *Pesti magyar kereskedelmi bank*, a *Magyar leszámítoló és pénzváltó bank*, az *Első magyar általános biztosító társaság*, a *Magyar általános hitelbank*, az *Egyesült fővárosi takarékpénztár*, a *Magyar országos központi takarékpénztár* és *Neuschloss Marcell* adták össze s bocsátották a múzeumi igazgatóság rendelkezésére.

Egyéb szerzeményeink. Az *osztrák nemzeti bank* vezérigazgatósága gyűjteményünk hézagainak kiegészítésére 5 db. 10-es, 50-es és 100-as bankjegyet ajándékozott az 1825—1863. évi kibocsátványokból; *Ulbrich Ede* budapesti tőzseditkár egy Einlösungsschein-t s egy Anticipations-Schein-t; *Gohl Ödön* egy szabadkai 1849. évi papírpénzt ajándékozott; a múzeumi Széchenyi-könyvtár igazgatósága 5 db. Kossuth- és Almássy-féle bankot küldött át hivatalosan; vétel útján pedig egy egri 1849. évi pénzjeggyel, egy karloviczi szerb 5 frtossal 1848-ból s három fiumei és osztrák papírpénzzel s a Zichy-gyűjteményből vásárolt 34 db. osztrák és cseh magánkibocsátványi papír-szükségpénzzel gyarapítottuk papírpénzgyűjteményünk gazdag sorozatait.

Külföldi papírpénzeink szaporodásához *Gohl Ödön* két chioggiai, *Fejér Főzsef* pedig öt francia és török papírpénzjeggyel járultak. R. L.

ORSZÁGOS MÚZEUMI ÉS KÖNYVTÁRI TANÁCS. Folyó évi január 30-ika óta közéletünk, mely oly előszeretettel szokta minden ügyes-bajos dolgát bizottságokra, albizottságokra, igazgató vagy országos tanácsokra hagyni, az országban létező és még létesítendő egyleti, városi, megyei és iskolai múzeumok és könyvtárak érdekében «országos tanácscsal» gazdagodott. A hazai culturegyesületek által létesített «országos és könyvtári bizottság» főntnevezett napon megtartotta közgyűlését, megvitattott egy kész szabályzatot, elfogadta azt és nyomban tizenegy szavazattal megválasztotta az országos tanács tizenöt tagját. Az ily sajátszerűen létrejött új testületnek tömérdek teendőjét a szabályzat 12. §-a határozza meg. E szerint ez a tanács megállapítja a magyarországi

nyilvános gyűjtemények jegyzékét, közvetíti fölös és többszörös példányok kicserélését hazai és külföldi gyűjtemények között; meghatározza a nyilvános gyűjtemények tisztviselőinek minősítésére szükséges kellékeket és azok képesítése végett tanfolyamokat szervez; múzeumok és könyvtárak szakszerű berendezése, igazgatási, kezelési és lajstromozási rendszere tárgyában mintaszerű szabályzatokat dolgoz ki, gyűjti a múzeumok és könyvtárak évi jelentéseit és lajstromait, valamint hazai és külföldi gyűjtemények kiadványait és berendez kézi szakkönyvtárt; a helyszínén tanulmányozza a múzeumokat és könyvtárakat és szakszerűen ismereti azok anyagát, e célból és nemzetközi csereviszony közvetítése végett «Múzeum» című szakfolyóiratot több nyelven szerkeszt és ad ki; előkészít és megvitat minden törvényhozási vagy rendeleti szabályozást, mely a leletek, múzeumok és könyvtárak ügyeire vonatkozik.

Mindezekre a tanácsnak állami javadalma is lesz, tehát tömérdek hasznot fog szakunknak hajthatni, hogyha meg lesz hozzá kedve, ideje, szakértelme és kitartása és hogyha lesznek a tanácsnak megfelelő végrehajtó szervei. *a—a.*

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET 1896 december 2-én tartotta meg közgyűlését, a melyen az 1895. évi működéséről adott számot. A közgyűlés az ezredévi ünnepek miatt maradt el az év végére. Minket főleg a régiség- és éremtár állapotáról tett jelentés érdekel. A gyűjtemény gyarapodása: egy Trajanus-arany, a Forum Trajani képével (Coh. II^a 167), és két db ezüst tárgy; a kolozsvári főtéri Szathmáry-ház xvi. századbeli faragványai: három ablakkeret, egy pár kő ajtófél, néhány polczkő és apróbb darabok, a melyek jelenleg helyszűke miatt raktárszerűleg vannak elhelyezve. Ugyancsak az 1895. év folyamán kapta ajándékba a múzeum báró Jósika Samu minisztertől az Erd. Múz. XIII. köt. 365—374. lapján leírt «füles» köveket. Megemlíti a jelentés a Kolozsvár városi csatornaépítés alkalmával talált tárgyakat, a melyeket a város egy létesítendő városi múzeumban akar elhelyezni. Azonban félős, hogy a tárgyak egy része illetéktelen kezekbe jut (pl. lásd Arch. Ért. XVI. 447. l.). A régiségtár 1897 nyarán fogja jelenlegi helyiségét elhagyni, hogy az új központi egyetemi épület elkészültéig ideiglenes szállást foglaljon el, valószínűleg az új épületnek már kész nyugati szárnyában. *y.*

A DÉLMAGYARORSZÁGI MÚZEUMTÁRSULAT 1896 december 13-ikán tartotta évi közgyűlését, melynek tárgyai voltak Patzner István főtitkár jelentése a társulat múlt évi működéséről s a befolyt adományokról, a pénztárnoki jelentés, a költségvetés megállapítása 1897-re, dr. Berkeszi előadása modern történelmi tárgyról, továbbá elnökválasztás s egyéb belső társulati ügyek elintézése.

KÜLÖNFÉLÉK.

† SCHWERER JÁNOS, az Arch. Értesítőnek éveken át szorgalmas levelezője, a kinek a n. múzeum is számos délvidéki régiséget köszön, f. évi januárius 7-ikén 71 éves korában Zomborban örök nyugalomra tért. Áldás poraira!

† SZELLE ZSIGMOND, szakunknak évtizedeken át buzgó művelője, Duna-Földvár emlékeinek derék monographusa, a ki arch. szakfolyóiratainkat becses közleményekkel gyarapította, hosszas szenvedés után 59 éves korában folyó évi februárius 4-ikén elhunyt. Áldás emlékére!

KÉT ŐSKORI TELEPRŐL értekezett legutóbb Orosz Endre. Egyikét a Boncz-Nyires határán a «Valea Holcserág» forrásai közelében, a lankás hegy oldalán constatálta. Ásatása köeszközöket, cserépedényeket és konyhahulladékokat, a kutató fölfogása szerint ez bronzkori telep volt.*

A másik telepet Torontálmegyében, Kécsán kutatta föl 1893-ban a délmagyar múzeumtársulat támogatásával. A leletek 50—70 cm.-nyi magas halmban kerültek elő; legalúl tűzpadok és fölöttük a dombok egész területén állati csontok, kagylóteknők, edénycserepek, kő-, csont- és cseréptárgyak hevertek rendetlenül. Egyik tűzhely hamujából bronztü kerülte elő. Leginkább e miatt és az edények ornamentikájánál fogva, ezt a telepet is bronzkorinak véli a közlő.**

x. y.

DUNASZEKCSŐI RÓMAI SÍROK. Szőlőirtás alkalmával két római sírt találtak a múlt évi deczemberben Duna-Szekcsőn. A sírok, mint szemtanuktól megtudta Halla János úr, a ki erről a n. múzeumot értesítette, két méternyire voltak egymástól és két lábnyi mélységben kerültek elő. Az egyik sírban, törött téglák között elkorhadt csontváz feküdt, a mennyire az elkorhadt csontok után megítélni lehetett, nőé volt; fejénél törött agyagedény s az edény mellett Probus-féle bronz érem feküdt, a medenczecsontnál 5 cm. átmérőjű bronz karikát leltek. A másik sírban férfi-csontváz volt eltemetve, de e mellett semmiféle mellékletet nem leltek.

a. b.

* A telep ismertetése megjelent az Értesítő tudományos közleményei XX. köt. 1. füzetének különnyomata gyanánt, Kolozsvár 1895.

** A kurjácska-gredai ősemléki telep Kécsán (Torontálm.), különnyomat az «Erdélyi Múzeum» 1896. XIII. kötetéből. Kolozsvár 1896.

VÍZVEZETŐ ÓLOMCSŐ BREGETIÓBÓL. Ó-Szőnyből eredő régiségeim közt van egy ólomcső, melyet még 1890. évben szereztem. E cső három hasonló terjedelmű cső egyikének töredéke, a találók kifürészelték és megtartották, mert betűket láttak rajta, a többi néhány méterre terjedő részeket mint ólmot értékesítették, hír szerint e csöveken megvoltak még a bronz elzárók és csapok, melyeket azonban utánjárás daczára sem szerezhettem meg. A csövön tisztán olvasható a készítő neve: CLAUDIVS VALENTINVS FECI.

Darnay Kálmán.

«EGY NAP AQUINCUMBAN.» Ezen a czímen mult évi deczember havában Dr. Frankfurter S. egy bécsi közművelődési egyesületben előadást tartott, mely utóbb a bécsi hivatalos lap két tárczájában jelent meg.* Az elsőben előadja szerző Aquincum történetét és összehasonlítja fejlődését Carnuntum sorsával, melynek helyi viszonyai, fekvése a Duna mellett, kelta származása és meleg forrásai ily összehasonlításra sok alkalmat adnak. A két város közül Carnuntum jelentékenyebb szerepre volt hivatva, de mivel 375-ben java része elpusztult, míg Aquincum lassan indult pusztulásnak, ez utóbbiból aránylag több rom maradt, mint az előbbiből. Modern időben is kedvezőbb volt Aquincum sorsa, mert romjai Budapest területén fekszenek és a főváros azokat nemcsak fölásatja, de gondjaiba is veszi. A második közleményben szerző leírja az Aquincum területén épített múzeumot, dicséri annak buzgó intézőjét és dicsérettel emeli ki a gondot, melylyel az ásásokat vezetik és a föltárt romok föntartásáról gondoskodnak. Carnuntumban csak az amphitheatrumot lehetett megőrizni, a többi kiásott romokat ismét betemetik míg Budapest városa 3000 frtot költ Aquincum fölásatására és 23000 frttal múzeum épületet emelt, addig Bécs városa mindössze 300 frttal járul Carnuntum fölásatásához. Czikkiró azonban reményli, hogy nem sokára Carnuntum területén is fog lehetni az aquincumi példára oly múzeumot fölépíteni, a hol egyesíthetik a carnuntumi emlékeket, melyek most több helyen épen nem kielégítő módon őriztetnek.

Osztrák szaktársunk elismerése annál jobban eshetik az aquincumi ügy intézőinek, mert bizonyára tárgyilagos és ment a megszokott elfogultságtól és annál szívesebben ismételtük e helyen, mert reméljük, hogy fővárosunk intéző körei e sikerek után még készségesebben és még többet fognak Aquincumra és az aquincumi múzeumra áldozni, mint eddig.

H.

* Wiener Zeitung 1896. 300. sz. 3. és 4. l. 301. sz. 13—15. l.

DISZÍTMÉNY XVII. SZÁZADI EZÜSTPOHÁRON A N. MÚZEUMBAN.

(Lásd 84. l.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

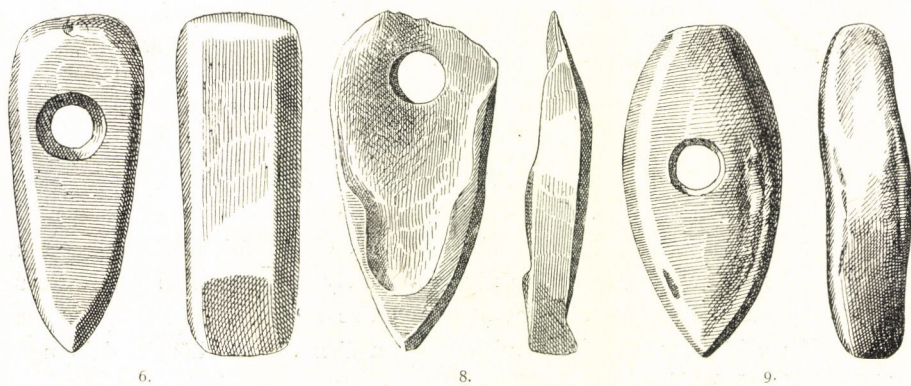
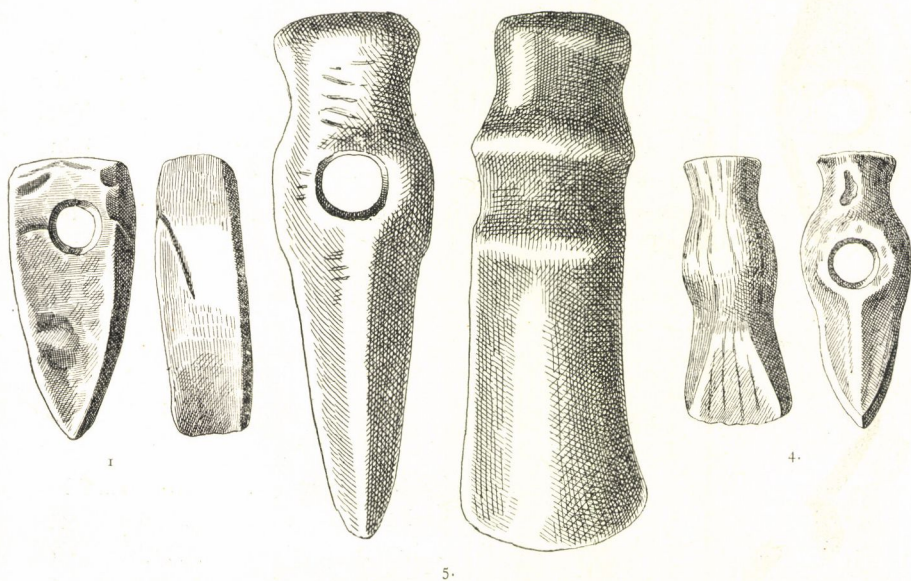
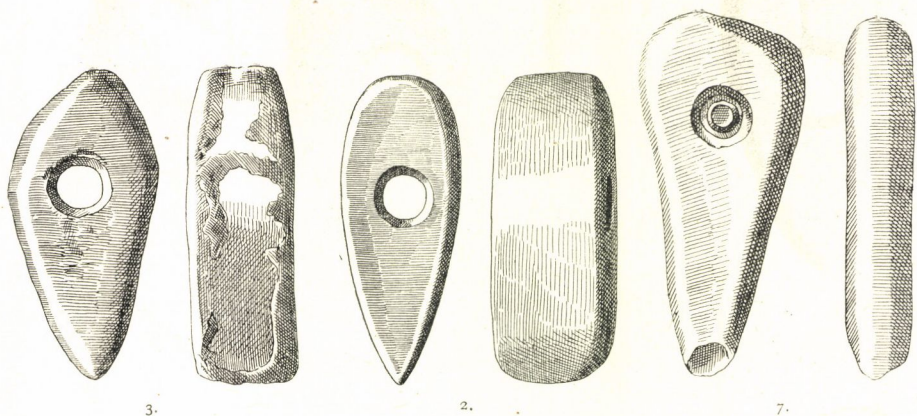
Az oly gazdag történelmi múlttal bíró Szolnok-Dobokamegye egész területe sűrűn behintve bírja az ősnépek emlékeit s ez emlékek révén, melyeket az eke, a munkás kapája, vagy a véletlen napvilágra hozott, a megye neve nem is ismeretlen az archæologusok előtt. Ha igaznak ismerjük el azon általánosan elfogadott szabályt, hogy őstelepek vagy vizek mentén, vagy oly helyeken kutatandók, hol az élet fentartására szükséges eszközök anyaga könnyen felfalázható, akkor legkevésbé sem csodálkozhatunk azon, hogy e megye különösen két legnagyobb folyójának, a Szamos-Sajónak termékeny völgyekben s egykor őserdőkben is gazdag vidéke, mely kényelmes otthont biztosíthatott az ősebernek, sőt ez a talaj tipikus termékével, a megye 55 községében ma is könnyen felfalázható sóval kezdetleges kereskedést is űzött, præhistorikus telepekben oly gazdag. E telepek, melyeknek föltárása, részben ismertetése a két Torma testvér, Károly és Zsófia nevével oly szoros kapcsolatban áll, a megye azonkori nagy lakottságáról tanuskodnak.

Megyénk neolith- és bronzkori őstelepekben egyaránt gazdag. Ha végig lapozzuk a hazai archæologiai irodalom eddig megjelent lapjait, melyeknek révén a megye területén talált emlékek a régészeti tudomány általános tulajdonába mentek, Szolnok-Dobokamegye a neolithkori telepek statisztikájában a következő 17 községének nevével szerepel: Alsó-Csobánka, Apanagyfalu, Bethlen, Boncnyires, Borzás, Búzamező, Felőr, Felső-Szőcs, Girolt, Kőfarka, Kudú, Meleg-Földvár, Oláh-Nyires, Szamosújvár, Szent-Egyed, Szent-Gothárd és Zápróc.

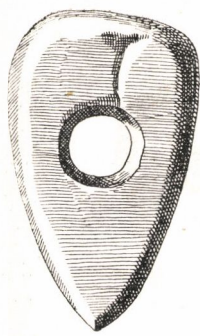
Bronzkori emlékek pedig e megye területén a következő 27 községből kerültek elő: Alparét, Alsó-Ilosva, Alsó-Szőcs, Árokalja, Árpástó, Bálványos-Váralja, Bethlen, Deés, Felőr, Gyulatelke, Igricze, Kecsed-Szilvás, Kis-Kaján, Kudú, Magyar-Lápos, Magyar-Décse, Meleg-Földvár, Oláh-Bogáta, Oláh-Fodorháza, Ördöngös-Füzes, Oroszmező, Pánczélceh, Paptelek, Semesnye, Sósmező, Szamosújvár és Szász-Nyires.

Mind a neolith-, mind a bronzkori telepek és lelt őskori tárgyak számát azonban nagyban kiegészítik azon régiségek, melyek a legutóbbi pár év alatt Szolnok-Dobokamegye területéről gyűjteményembe kerültek.

Midőn e közlöny 1895-iki évfolyamában a *Szent-Egyed* község délnyugoti határában elterülő «Fundatura» dűlőjében föltárt neolithkori tárgyakat elősoroltam, kifejezést adtam egyszersmind azon szándékomnak, hogy ez őstelepen a további kutatást folytatni s arról alkalmilag beszámolni fogok. E czélból e sorok-

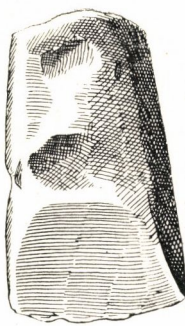
SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

12.

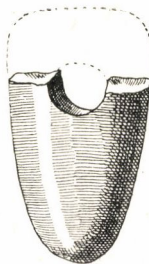
11.

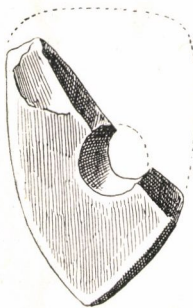
10.

13.

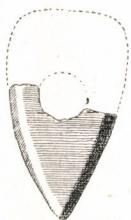
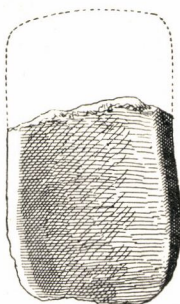
14.

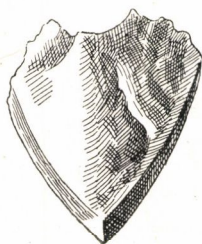
16.

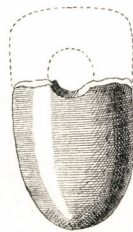
17.

15.

18.

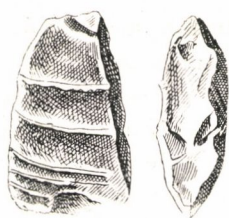
19.

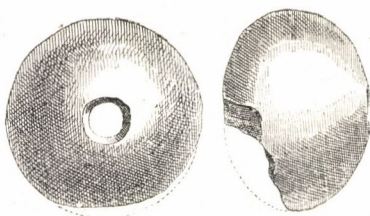
SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

ban nemcsak további kutatásom eredményét adom elő, hanem a megye más községeiből birtokomba került tárgyakkal együtt az előbbi közleményemben egyszerűen elősorolt régiségek közül az érdekesebbeket hű rajzban be is mutatom.

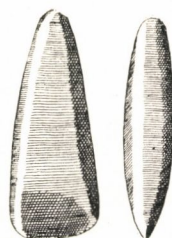
A *szentgyedí* őstelep figyelmünket különösen csiszolt kőeszközeivel hívja föl, melyekhez az anyagot egyes esetekben a megye eruptív kőzeteiben gazdag hegyeiből aknázták ki s eszközeit — miként azt most már bebizonyíthatni — helyileg is gyártotta. Az őstelep említésre méltó kőeszközei: 1. Szürke menilites daczittufából egyenetlenül alakított és nem simára csiszolt, 10 cm. hosszú, közepes nagyságú, teljesen ép kőfejsze (1. ábra). Nyéllyuka a foktól alig 1·5 cm.-re fekszik. 2. Zöldes színű quarzitos homokkőből egyenletesen alakított és csiszolt, közepes nagyságú, 11 cm. hosszú, teljesen ép kőfejsze (2. ábra). 3. Szürke menilites daczittufából egyenetlenül alakított és nem simára csiszolt, 10 cm. hosszú, deltoid-alakú, teljesen ép kőfejsze (3. ábra). 4. Ugyanazon kőzetből szabályosan idomított és simára csiszolt, ép, 10 cm. hosszú kőcsákány. Foka köralakú (4. ábra). 5. Ugyanazon kőzetből szabályosan idomított és simára csiszolt, teljesen ép, 15 cm. hosszú, nagyobb kőcsákány, köralakú fokkal, mint az előbbi, melylyel alakjának érdekességében is osztozik (5. ábra). Az éltől kezdve ugyanis széleseedik, az él és nyéllyuk között, valamint a nyéllyuk és foka között egy kevés behorpadást mutat, míg a nyéllyuknál ismét a legszélesebben kidomborodik; szóval — miként már előbbi közleményemben is megemlítettem — fémkori jellegű alakkal bír. 6. Fekete quarzit vagy kovapalából (lydit) egyenletesen alakított és simára csiszolt, 9 cm. hosszú, teljesen ép, kis kőbalta (6. ábra). E csinos eszköz foka, minthogy szögletei gondosan le vannak simítva, domborad alakot nyert. 7. Hosszúkás alakú meghatározhatatlan anyagú kavicsból félig elkészített, 9·5 cm. hosszú, kőfejsze (7. ábra). A nyéllyukban még benne van a kőmag. Az ősember egyszerűen a természet által idomított ezen kavicsot alkalmas alakjánál fogva közepén átfúrni s azt eszközül használni igyekezett. Hogy miért hagytak fel ezen darabnak, mely egyes kőeszközök helyi gyártásáról fényesen tanuskodik, további fúrásával, azt ma már megmondani képtelenek vagyunk. 8. Szürke menilites daczittufából egyenletesen alakított s eredetileg simára csiszolt, közepes nagyságú, 11·5 cm. hosszú, ép, lapos idomú kapabalta (8. ábra). Ezen eszköz, melyet az őstelep mellett csörgedező patak medréből halásztam ki, annyira kopott, hogy fokánál alig 3 mm. vastagságú. 9. Ugyancsak szürke menilites daczittufából alakított és csiszolt, lapos idomú, 10 cm. hosszú kapabalta (9. ábra). 10. Tömör trachyt vagy andesitből szép szabályos alakra csiszolt, teljesen ép, 8 cm. hosszú, kis kőkalapács, melynek egyik vége élben, a másik pedig tompa lapban végződik (10. ábra). Magasságának a nyéllyuk kétfelől való oldalán egy-egy félkörídomú díszítés látható. 11. Ugyancsak tömör trachyt vagy andesitből egyenetlenül alakított, de elég simára csiszolt, 8 cm. hosszú, teljesen ép, kis kőbalta. Élhosza 4·5 cm. (11. ábra). 12. Ugyanazon kőzetből egyenletesen alakított s gondosan csiszolt, 8·2 cm. hosszú, ép, kis kőbalta (12. ábra). 13. Érdekes alakú, hosszúkás, fekete quarzit kovapalából (lydit) szabályosan idomított és simára csiszolt kőcsákány 9·5 cm. hosszú töredéke (13. ábra). 14. Hosszúkás alakú, a nyéllyuknál keresztben ketté tört, meghatározhatatlan anyagú kavicsból készített kalapács 5 cm. hosszú töredéke

21.

20.

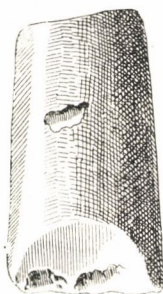
22.

23.

24.

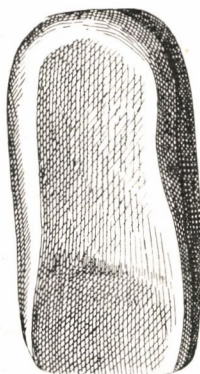
26.

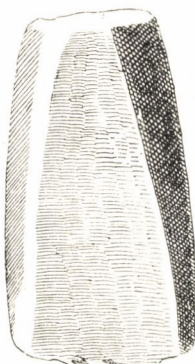
25.

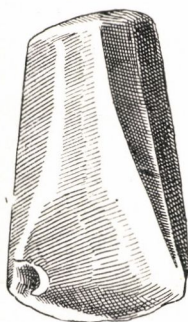
28.

27.

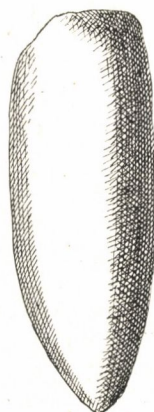
29.

31.

31.

SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

(14. ábra). 15. A nyélluknál kettétört, zöld trachytból egyenletesen csiszolt balta 4·5 cm. hosszú élfelöli töredéke (15. ábra). 16. Szürke menilites daczittufából alakított és csiszolt kőbalta töredéke; a nyéllukon át ferdén kettétörve (16. ábra). 17. Tömör andesitből egyenletesen csiszolt fejsze 7 cm. hosszú élfelöli töredéke (17. ábra). 18. Zöld trachytból egyenletesen csiszolt balta 6 cm. hosszú élfelöli töredéke (18. ábra). 19. Meghatározhatatlan anyagú kavicsból készített kalapács 5 cm. hosszú töredéke (19. ábra). Ezen elősorolt kő-ütőeszközökhöz csatlakozik: 20. Zöld szerpentinből alakított és simára csiszolt, alma-alakú, 9 cm. átmérőjű kőbuzogány $\frac{3}{4}$ töredéke (20. ábra).

A kővésők sorát megnyitja: 21. Egy tömör trachytból csak nagyjában alakított, de még csiszolatlan, 5·5 cm. hosszú véső (21. ábra), mely szintén — miként a 7. sz. alatt leírt fejsze — némely eszköz helyi gyártása mellett tanusodik. 22. Zöld, habos, nemes szerpentinből szabályosan alakított, egész simára csiszolt, gyönyörű, 6 cm. hosszú, kis vésőcske (22. ábra). Egyik oldala lapos, a másik domború; fogó vége kúpalakú. A legszebb kőszerszám az őstelepről. 23. Amphibolgnaiszból alakított és csiszolt, lapos, 4·5 cm. hosszú, 4·5 cm. széles, kis véső (23. ábra). Éle és hossza méretei egyenlők s ennek folytán ez eszköz négyzetes alakot mutat, a mi a vésőknél ritka jelenség. 24. Finom szemű, szürke homokkőből egyenletesen alakított és simára csiszolt, 5·5 cm. hosszú, lapos véső (24. ábra). 25. Menilites szürke neogen homokkőből egyenletesen alakított és simára csiszolt, 7 cm. hosszú véső (25. ábra). Alsó oldala lapos, felső domború. 26. Tömör trachytból alakított, kis, 7·5 cm. hosszú véső, melynek élet azonban a megtaláló munkás eltörte (26. ábra). Alsó oldala lapos, felső domború és végén ferdén lecsiszolva. 27. Kovapalából (lydit) egyenetlenül alakított, közepes nagyságú, teljesen ép, 10 cm. hosszú, lapos véső (27. ábra). Alsó oldala lapos, felső oldalának eredeti domborúságát azonban lecsiszolták. Szélessége majdnem mindenütt azonos. 28. Menilites szürke neogen homokkőből egyenletesen alakított és simára csiszolt, 11 cm. hosszú, keskeny véső (28. ábra). 29. Tömör trachytból egyenletesen alakított s gondosan simára csiszolt, 9 cm. hosszú véső (29. ábra). Alsó oldala lapos, felső domború. Nagyon csinos eszköz. 30. Andesitből egyenetlenül alakított, de szépen csiszolt, elkopott és lecsiszolt élű, 8·5 cm. hosszú vésőbalta (30. ábra). Négyoldalú hasábalakot mutat; felső részén ütések nyoma észlelhető. 31. Igen tömör trachytból készített, közepes nagyságú, 12 cm. hosszú vésőbalta (31. ábra). Alsó oldala lapos, felső hengeres. Nagyjában véve ez is, mint az előbbi, négyoldalú hasábalakú idomot mutat. Éle csonkított. Felső oldalán a hosszában húzódó két szöglet le van csiszolva; felső végén pedig fával eszközölt ütések nyoma látható s épen ezért ezen része törőkönek is használtathatott. 32. Menilites daczittufából nagyjában egyenetlenül alakított s nem a legszabályosabban lecsiszolt, 9·5 cm. hosszú véső. Élén az erős használat nyomaival (32. ábra). 33. Trachyt vagy andesitből szabályosan alakított és simára csiszolt, teljesen ép, 16 cm. hosszú vésőbalta (33. ábra). Ezen ívalakú éllel bíró eszköz fogó része kúposan hengeres.

A felsorolt kővésőkön kívül az őstelep következő kőeszközei érdemelnek még különösebb figyelmet: 34. Négyoldalú, hasábalakú quarzitból alakított és három oldalán elég simára csiszolt, 7 cm. hosszú kőék (34. ábra). 35. Tömör

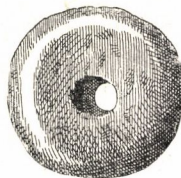
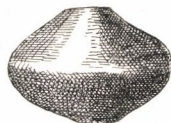
SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

andesitből szabályosan alakított és simára csiszolt, alul lapos, felül domború kőeknek forgó részét képező 6·5 cm. hosszú töredéke (35. ábra). 36. Menilites daczittufából szabályosan alakított és gondosan csiszolt, alul lapos, felül domború, keskeny köríves élű, 10 cm. hosszú kőék (36. ábra). 37. Kovapalából (lydit) szabályosan alakított és simára csiszolt, alul lapos, felül domború, 11 cm. hosszú, teljesen ép kőék (37. ábra); felső végén fával eszközölt ütések nyomaival. 38. Amphibolitból szabályosan alakított és elég simára csiszolt nagy kőék 13 cm. hosszú élfelöli töredéke (38. ábra). 39. Menilites daczittufából nem a legszabályosabban alakított s kevésbé gondosan kicsiszolt, 14·5 cm. hosszú kőék (39. ábra); felső vége az erős használat következtében csonkított. 40. Neogen szürke homokkőből alakított s csak nagyjában megcsiszolt, teljesen ép vakarókés (40. ábra). Ezen eszköz egyik oldalán élesre van csiszolva, míg a háta félköríves és tompa. Elhoszsza 10 cm.; az él és hát közötti legnagyobb szélessége 3·8 cm. Ritka tárgy az ilyen alakú eszköz az őstelepeken.

A kőeszközökön kívül a szentgyedi telepen cseréptárgyakban előkerült: 1. Finoman iszapolt, homoknélküli agyagból készült, nagyobb részben szürkés-feketere égetett, különböző nagyságú és alakú, közepén átfúrt, 20 darab ép karika, melyek közül tizenkettőt ábráink is föltüntetnek (41—52. ábrák). Használatukra nézve e karikák orsógombok, avagy tekintetbe véve az ősteleplől alig 2 kilométerre fekvő széles tavat, Erdélynek nagyságra nézve második állóvizét, hálósúlyok egyaránt lehettek. Kettő azonban (41—42. ábra) kicsinységénél fogva (1 cm. átmérőjű) csakis nyakdíszül szolgálhatott. 2. Agyagból alakított és szürkére kiegészített, hengeralakú, 7 cm. átmérőjű, lapos karika (53. ábra). Egyik oldalán egymásmellé helyezett három harántbemetszés látható. Rendeltetése ismeretlen. 3. Habár ép edény, a múlt közleményemben leírt, zig-zeg vonalakkal díszített fazékon kívül, újabb kutatásomat nem is jutalmazta, annál több cserépre találtam, melyek többnyire 1—2 cm. vastagok, néha igen durva, de többnyire finomabb anyagúak. Legtöbb a szürke színű, de vörös, fekete, vagy egy oldalon fekete s a másikon vörös vagy szürke is látható. A töredékek vastagságából és alig észrevehető csekély hajlásából ítélve, az edények közül néhány óriás terjedelemmel bírt, valamennyi gerencsérkorong nélkül volt idomítva s épen ezért falvastagságuk fölötté ingadozó. Diszítve inkább a kisebb edények töredékei vannak; a diszítések előjönnek a peremen s az edények oldalain egyaránt. A legsűrűbben ismétlődő diszítések: párhuzamosan haladó vízszintes, egyszerű s betűzdelt pont, vessző, egyenes, tört, szögvonat, szalag, megvastagított perem, láncdísz, hullámvonal, ujj- és körömbenyomat.

Feltűnő, hogy míg ez őstelepen oly nagy a kőeszközök, addig oly elenyészően kevés a csonteszközök száma. Az ősrétegekben csak elvétve akadni egy csont arra vagy türe. Megemlítendőnek itt csak azon két őskori medvefog tartom (54. ábra), melyek közül az egyik átlukasztva ép úgy, mint az előbbi közleményemben említett jaszpiszbárdocská, minden kétséget kizárólag amulett gyanánt szolgált. Hasonló, fogból készült amulett hazánkban más őstelepből is előkerült, így az abaujmegyei Devecseren, a tószegi Lajoshalomban stb.

Nagyobb számban fordulnak elő azonban ez őstelepen különböző nagyságú és alakú obsidián (55. ábra), szarukő és kovaszilánkok vagy pengék, melyek

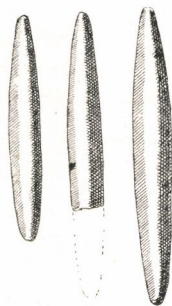

48.

49.

50.

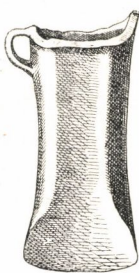
51.

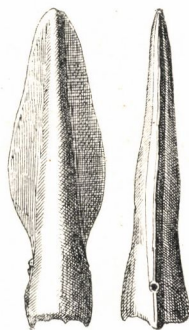
56.

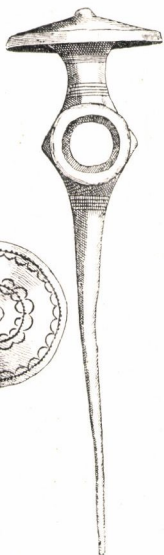
54.

60.

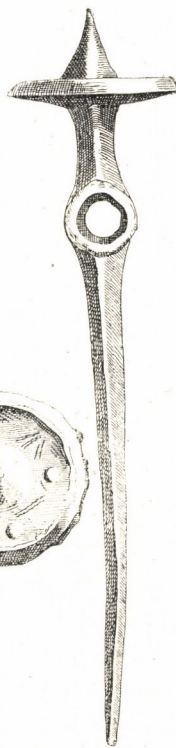
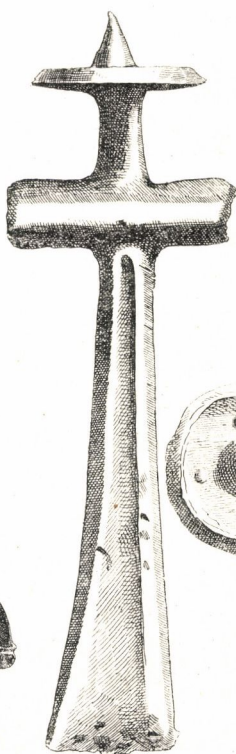
59.

55.

52.

58.

53.

57.

63.

SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

közül néhány Lubbock «Történelem előtti idők» cz. mű magyar kiadásának I. köt. 83. lapján bemutatotthoz fölötte hasonlít.

Az 56. ábra azon két ép és egy kettétört, erős tűzben sárgásszürkére égetett 6·5—9 cm. hosszú, szivarhoz hasonló, három ritka tárgyat tünteti föl, mely miként egyik végén tompára, a másikon hegyesre idomított voltából következethető, az őskori agyagművesnek a pont- és vonaldiszítés eszközlésénél stylusul szolgálhatott.

A szentgyeydi őstelepnek, hol eddig még a fémnek kutatásom alkalmával legkisebb nyomára sem akadtam, ezen felsorolt maradványain kívül Szolnok-Dobokamegye területéről a következő érdekesebb darabokkal gazdagodott kis gyűjteményem:

1. A szamosparti *Nagy-Iklódról* került hozzám egy 30 dekagramm súlyú harci balta (57. ábra), mely jöllehet korongján levő hegyes csúcsa elkoptatott, mégis 19 cm. hosszú nyulánk. Előrehajló nyulványa 14 cm. hosszú, 4 cm. magas és peremes köpűnél 1·5 cm. vastagságú, mely a nyulvány végéig azonban 3 mm.-ig keskenyedik és 1·5 cm. széles. Élének szélessége 3 cm., a köpű átmérője 2 cm., a korongé pedig 5 cm. Diszitménye a korongon a csücsök és szél körül vonuló pontsorból és hozzátapadó félkörökből, a köpűn és a köpű mögötti tagon egyenes és egymást keresztező vonalsávokból és félkörök csoportosításából, az előre hajló nyulványon végül a köpűtől kezdődőleg a nyulvány mintegy $\frac{1}{4}$ részeig terjedő s mindkét szélén vonuló pontsorból s arra helyezett félkörökből áll. Felületéről a patina le van súrolva. E harci balta alakra nézve a bereg-megyei Hosszúháton találttal teljesen azonos.

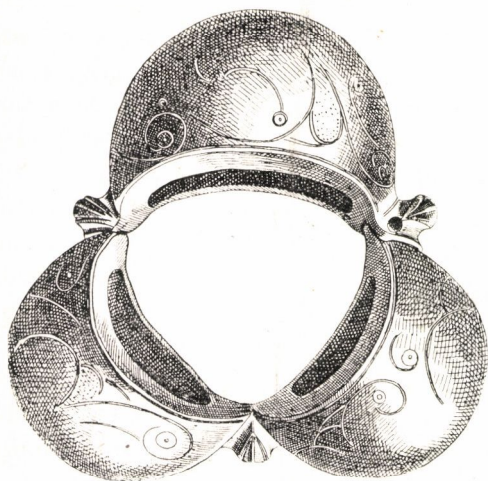
2. *Felső-Szőcsön* boronálás közben egy falusi gazda földjén találtatott egy 26 cm. hosszú harci balta (58. ábra). Egyik végén a köpűtől 5 cm. távolságban áll a 6 cm. átmérőjű csücskös, négy borsónyi dúrral ékitett korongja; míg a másik nyulványa, mely élben végződik, a tövinél 2 és a végén 4·5 cm. széles; köpűje 8 cm.-nyi hengeralakú, átmérője 1·3 cm. Szíronya szép világoszöld; súlya 41 dekagramm s öntési varrányai, különösen a köpűnél, nem a leg gondosabban vannak eltávolítva. Feltűnő ezen harci balta köpűjének szűk volta.

3. *Vasas-Szent-Iván* községben került napfényre egy sötétzöld színű patinával bevont, levélalakú, síma, 11 cm. hosszú lándzsa (59. ábra). Hegyes része 8 cm., köpűje 3 cm. hosszú; az éles szárnyak legerősebb kihajlásának szélessége 3·3 cm. A köpű a nyílásnál 2 cm. átmérőjű és két apró lyukkal van ellátva, hogy a rúdhoz legyen szögezhető. Varrányai nincsenek leráspolyozva. Diszitmény, miként ez a lándzsák ezen változatánál rendes jelenség, nem fordul elő.

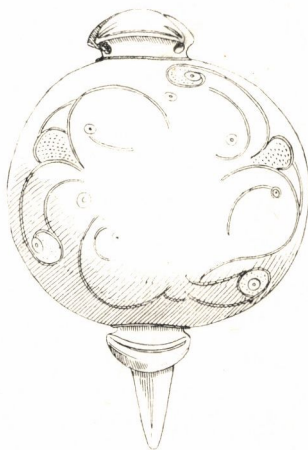
4. *Leményen* találtatott egy fent csúcsba futó szélű, 9 cm. hosszú, derekán 3·5 s lent az élénél 4 cm. széles, teljesen ép, füles tokos véső (60. ábra). Diszítése, miként ez a vésők e típusánál megszokott, nincs. Barnászöld szíronyat részben lesúrolva.

5. *Vasas-Szent-Ivánról* került gyűjteményembe egy 8·5 cm. átmérőjű, három üres bronzpléh félgömbből alkotott, 45·5 dekagramm súlyú karperecz (61—62. ábra). A három félgömb közül kettő az állandó, a harmadik pedig, mely 3 cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ —1 cm. széles görbe hajlású nyelvvel bir, a mozgó tagot

képezi. Mind a három félgömb külső felülete érdekes, félkörökből apró pont körül vonuló körökből álló és halhoz hasonló diszitással bír. E karperecztípus, habár ritkábban fordul is elő hazánk bronzregiójában, mint egyebütt, még sem egészen ismeretlen előttünk. A főváros szomszédságában, Ercsi közelében a Duna medréből kikotrott síma példányt a nemzeti múzeum, egy másik ugyancsak síma példányt pedig a somogy megyei Öreglakról Lehoczky Tivadar gyűjteménye bírja. Érdekes csak az a körülmény, hogy ezen, a hallstadti korszakba illő karperecz lelőhelye Vasas-Szent-Iván, Ördögös-Füzesnek, hol csak pár év előtt bukkantak ugyancsak e korhoz tartozó bronzkincsre, tőszomszédságában van. Egyik ábránk (61.) a három üres félgömböt zárva, a másik pedig (62.) a mozgó tagot különválasztva tünteti föl.

61.

62.

SZOLNOKDOBOKAMEGYEI LELETEK.

6. Szamosújvárt, a római állandó táborhely közelében találtatott egy 5 cm. hosszú, tömör ezüstmű készített, 42 gr. súlyú, teljesen ép fibula (63. ábra). Ez ékszer két tagból áll, ú. m. a 14 hajlású tekercses rugóval ellátott 5 cm. hosszú tüskéből és a rugós hajlásnál 4 cm. széles, kengyelmódra görbített, 2,9 cm. magasságig emelkedő hátból. Ez utóbbi közepéig egy alul homorú, fölül domború horgonyt ábrázol, melynek két kiálló ága apró gömböcsökben végződik nyilván azért, nehogy viselője magát esetleg annak hegyeiben megsérthesse. A hát legnagyobb magasságát egy keskeny és egy széles gyűrűtag képezi, melyekből két, gömböcsfejű akla segélyével odaerősített csonkakúp közvetítése mellett indul ki a fibula végtagja, a háromszög átmetszetű s csipkézett szegélyű lapra fektetett, 8 mm. átmérőjű gömbbel diszitett, kampós behajlás. E fibula figyelemre méltó ügyességgel és csínval van dolgozva, munkája sokkal jobb, semhogy annak provinciális eredetet tulajdoníthatnánk.

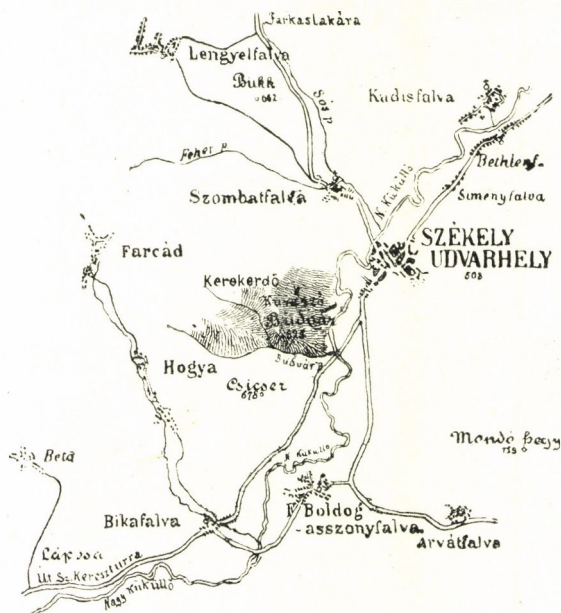
Szamosújvárt, 1897 márczius hava.

Dr. Temesváry János.

KIK ÉPITETTÉK A SZÉKELYUDVARHELYI BUDVÁRAT?

Udvarhelymegye a regék és mondák classicus földje. Völgyeiben tündér-regéket susog a hegyi szellő; a verőfényes magaslatokon búsongó várromok jelzik a régi szebb időket s a *Hargitáról* belépő erdőségek rejtekében titokzatos irányú és eredetű földsánczok ejtik bámulatba a járó-kelőt. A merre fordulunk, mindenütt a mesés hajdankor maradványai kötik le figyelmünket. Csoda-e, ha a néphagyományoktól megszentelt regék és mondák kitörülhetetlenül bevésődtek

Budvár környéke.

a köztudatba; ha *Irnák* ivadékaiknak alkotásait látja és keresi a néphit ott is, hol kézzelfogható bizonyítékok más származást igazolnak? S a midőn a nemzeti lelkesedésnek és áldozatkészségnek kiapadhatatlan erőforrásait látjuk és tapasztaljuk ezekben a mythosi hagyományokban, valóban nehezünkre esik, hogy a nemzedékről nemzedékre féltékeny gonddal átszármaztatott tradíciók varázskörébe a régészeti kutatás hétköznapi eszközeivel kénytelenek vagyunk behatolni. De a történeti igazság szentsége még a néphiten is felül áll s a midőn *Jakab Elek*, Udvarhelymegye monographusa s a megye intéző férfiai ismételtlen megsürgették a *Székely-Udvarhely* tözsomszedságában emelkedő *Budvár* sánczműveiről és leletéről szerzett észleleteim közzétételét: nem volna férfiaság tovább halogatnom a hagyományok tisztelete mellett is — véleményem összefoglalását.

Jakab Elek,* az Archæologiai Értesítő 1894. évi harmadik füzetében

* Jakab Elek: Budvár és Budvár környéki leletek. Archæol. Értesítő, 1894., XIV. kötet, 3. szám, 210—216. lapján.

«*Budvári és Budvár környéki leletek*» cím alatt a báró Orbán Balázs «*Székelyföld leírása*» I. kötetében* olvasható adatokból tovább fűzött ásatairól Orbán felfogásával egyezően számolt be: *B. Orbán B.* 1868-ban ugyanis egy szög-leterődöt talált *Budváron*, *Jakab Elek* azt tovább ásatta, puhatolva különösen: hol és hogy kapcsolódott az a várhoz s négyszögű vagy félköralakú volt-e? A közbejött katonai czéllövés miatt csak két oldalt ásathatott ki Jakab Elek s abból megerősíthetőnek találta Orbán abbeli föltevését: «hogy a félkörű véd-sánczok és sánczhalmokhoz hasonlóan itt, Budvár tető keleti meredekje felé is félköralakú várfal húzódott».

BUDVÁR ALAPRAJZA.

A 625 m. *Budvár* nevű hegyfok Székely-Udvarhelyen alul a *N.-Küküllő* jobb partja felett emelkedik. A városból Sz.-Keresztturnak vezető útról a Nagy-Küküllő mellé térve a régi Sósfürdő irányában kapaszkodunk a *Kuvászó* magaslatra, melytől a katonai lövölde irányában érjük *Budvárát*, a mint azt Budvár környék-vázlatával szemléltetjük (I. tervvázlat). Közvetlenül alatta ágazik el a küküllőmenti Székely-Udvarhely segesvári főútból keletre a két Homorodnak s a *Rikán* át *Barót* vagyis *Erdővidék* felé szolgáló megyei út. Nyugatról az *Ördög-útja* és azzal egyesülő *Nedről patakának* mély árkai elválasztják a *Csicsér* erdős magaslattól. E két patakából keletkező *Budvár* pataka a déli megközelíthetetlenül meredek sziklahomlokzat alatt lejt a Nagy-Küküllőnek. (L. Budvár környéke és Budvár alaprajza.)

* Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból. Pest, 1868. Ráth Mór bizománya. Első kötet, IX. fejezete Budvár 60–63 lap.

Csupán E függ össze Budvár keskeny hegyéle a *Kuvaszó* nevű erdős hegyhátal Orbán B. a 650 lépés területűnek mért Budvár tető Ny. és D. oldalait a természetből védetteknek találta s csupán az E és keleti oldalakon találkozott 2—3 láb magas válogatott lapos kövekből forró mészszel szétbonthatatlanul lett falakkal. A keleti falazat négyszögű bástyájából még 4—5 láb magas részleteket is észlelhetett. Az E hegynyakról két párhuzamos és egyenként 4—5 öl széles számot rajzolt le, felemlítve azt is, hogy a belső 5 öl magas sáncz martját is fallal látták volna el. A kettős sáncz Ny. szélén valamely toronyerdőtől fedett felonó hiddal eszközölhették szerinte a bejárást.

A Ny. lejtősdő belső várterületen épületmaradványt nem észlelt Orbán; de a keleti oldalhoz képzelt fal mentén mutatkozó 30 mélyedésben épületromokat sejtett. A belterület más részeit a kincskeresők ásták fel, miután a hagyomány szerint Buda vezér arany-, ezüst és vaskoporsóban kincseivel együtt itt aluszsza valahol síri álmát. S ezekre a mesés kincsekre egész társulatokat szervezett időnkint a közhiedelem.

Ép oly szívósan tartja magát az a hagyomány is, hogy Buda vezér építette a várat s Attila hunjainak ideszakadt töredéke, az itt székelő főrabonbárok vezetése alatt Budvár alatt tanácskozott a harci és közügyekről, * itt látott törvényt s rendezte nemzeti ünnepéyleit a köpaizsokra vésett nemzet-törvények szerint.** Árpád honfoglaló vitézei Zandirham főrabonbánnal a Székely Krónika szerint itt kötöttek szövetséget s itt ülte első diadalát a kereszténység.***

B. Orbán B. leírásának felülvizsgálatát nagy mértékben megnehezíti az a körülmény, hogy időközben az udvarhelyi csász. és kir. helyőrség a *Kuvaszó* magaslatától Budvár felé a 600 méter hosszú hegyélen lövöldét építtetett s a golyófogó kedvéért az Orbán által is igen helyesen konstataált külső sánczot annyira le kellett vágatni, hogy annak ma már csakis két szárnyát szemlélhetjük. Csakhogy ez a rombolási munkálat chronologiailag is értékesíthető leleteket eredményezett, melyek megmentését Jakab Elek országos allevéltárnok 1893-beli látogatásának köszönhetjük.

A) *Síreletek.* Így a szóban forgó sáncztöltés megbolygatása alkalmával egy 17 évesnek ítélt fiatal nő koponyája és 13 fogat tartalmazó állkapcza mellett a következő síradalékok voltak: 1. kék üveggyöngy, 2. átlukasztott agyagkorongocska, orsónehezék, de nyakék is lehetett, 3. tompa kúpalakú orsónehezék, 4. egy kékes cserépdarabból utólag átlukasztott és kifaragott s épen azért nem is szabályos koralakú orsógyűrű.

A Jakab Elek által gyűjtött kunyhótapasz arra utal, hogy vesszőből font viskókban tartózkodtak Budvár lakói s egészen úgy készíthették kunyhóikat, a mint azt faluhelyen máig gyakorolják.

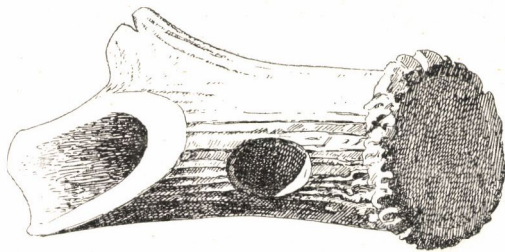
B) *Háztartási eszközök, hadi fegyverek.* Itt mindenekelőtt fel kell említenünk a kézi őrlőköveket. Jakab Elek buzgalma két darabot szerzett az alakulóban levő udvarhelyi múzeum számára. Az egyik alsó a másik felső fél vala; de nem illenek össze s két külön félnek tekintendők. Az alsó homorúra kidolgozott fél felülről

* Szabó Károly: A Székely Krónika. Új Magyar Múzeum 1854. évf.

** Tudomány Gyűjtemény, 1835. III. köt. 9. lap.

*** Szabó Károly: A Székely Krónika stb.

34 cm. átmérővel bir. Gondosan levetett és kisimított felülete a használat erős nyomait mutatja. Egyik oldalán a forgató ék számára hézagot vettek ki. Alul a kiejtő rés a borostyán (*Hedera helix*) három levelére emlékeztető alakkal bir. A törési lapokon felül 2 cm. vastag, de lefelé nő a vastagság. Alsó átmérője 20 cm., belül 18 cm.; oldalmagassága 16 cm., függőlegesen azonban 14 cm. A felső félnek magassága függőlegesen 11 cm., oldalt 14 cm., párkányszélesség felül 3 centimeter, kihajlólag 4 centimeter, belső átmérője 17 cm., egész szélesség 26 cm. A garatrés magassága 5 cm. Mindkettő anyaga bazalttufa s

minden bizonynyal a Hévíz melletti *Turson* nevű félszigeten általam felfedezett prähistoricus kézi malom gyárhelyről kerültek ezek is forgalomba, mint Dácia annyi más kézi őrlőkövei ki az Alföldre.

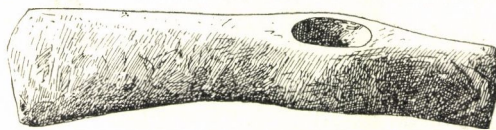
Még érdekesebb a csontszerszámok között egy szarvasagancsból alakított harci szekercze (ábra). A *Cervus elaphus* erről a vidékről a történeti korban már ki volt veszve; de Budvár építői és védői korában a Hargita alji fenyveseknek díszét képezhette még. Vadászás közben elejtett szarvastól vagy agancsváltás folytán juthatott ezen agancs az illetők birtokába. Az alsó erős részletet aztán ügyesen feldolgozták olyformán, hogy a szembogot és az első agancságot lecsontkítva — minthogy azok a használatot megnehezítették volna — az agancs törzsét jó éles szerszámmal, valószínűleg bronzkészel finomul lemetstve, úgy kiélezték, hogy azzal akár embert is ölhettek. Az állapot zsírral bekenve biztosították az athmosphæriai ellen. Az egész 16 cm. hosszú s a szélesebb irányban kiszürkolt 5 cm. hosszú és 2.5 cm. átmérőjű nyéllyuk ütésre, vágásra alkalmas nyelet fogadott be.

Az ütésre használt *szembog* 75 mm. körlepet képez s erős ütési tompulatokat mutat. A vágó éllemez is ki van csorbulva. Nyéllyukba fogva közvetlen kézi túsában emberhalált is okozhatott s a hosszú szekercze nevet jogosan megérdemli.

II. *Fazekas készítmények.* Durva szénporral szénített és kézzel idomított cserépdarabok mellett jobb minőségűek is mutatkoznak. Így bagolyarczot (?) utánzó füles edényt röthellel mázoltak. Különben az egész agyaggyurma erős vastartalmú lehetett, mert feltűnően piroslik még a törési lap is. Egy kitűnően iszapolt, jól kiégetett és korongon készült edénytálcá vagy vázaféle talpát képezhette s abból a kékes köedényfajtából való, melylyel az erdélyi részek őstelepein, de különösen az *Érczhegység* övében a *kisbányai* (boiczai) barlangoknál, legkivált pedig *Tordosnál* már annyiszor találkoztam. Ez a cserépféleség mindenütt a római behatást illusztrálja.

Itt a délkeleti felföldön saját tapasztalataim szerint a rómaikkal közvetlenül érintkezésbe jutott, azoktól hadi zsákmánylás és foglyok útján mintákat és iparosokat nyert *dákok* telepeit jellemzi ezen edényféleség. És *Budvár* erre az érintkezési időszakra még határozottabban ráutaló bizonyítékot szolgáltatott, egy pirosat, vastag *táltöredékben*, mely 4 cm. kihajló peremén, 22 mm. vastag, kitűnően iszapolt és égetett falazatán a korong alkalmazását is azonnal szembe-tűnővé teszi. A töredék ívhajlása szerint 20 cm. sugarú, vagyis 40 cm. átmérőjű nagyobb tálféléhez tartozhatott ezen töredék. Az edény mélységét alig 10 cm. becsülhetjük.

III. *Köszerszámok*. Köszerszámokból különösen érdekes a már említett kézi őrlőkővön kívül egy csinos köszzekercze. Már rajzából sem bajos felismerni, hogy a részekerczék mintájára készítették. Ezt elárulja azonnal a nyéllyuknál szembe-tűnő jobb-baloldali kihajlás. A részsákányoknál tudvalevőleg az előre kikalapált szekerczét utólag lyukasztották ki. Ezen kilyukasztás következtében a beütött lyukasztó-henger térfogatáig jobbra-balra tágulnia kellett a szekerczének is. Utólagos

kalapálással elegyengették a szöveti hiányokat, forgácsolódást s roncsolódást. És ezt a simított részekercze formát utánozza a budvári — gondosan lecsiszolt sötétbarna *porphyrszekercze* is. Hosszúsága 17 cm., nyéllyuka 2 cm.; a nyéllyuktól fokáig 5 cm., az alsó élhosszúság 10 cm. A nyéllyuktól jobbra-balra 1,5 cm-ert tesz a kidudorodás. Mindez a legnagyobb pontossággal, gyakorlottsággal és ritka kézi ügyességgel vala kitervezve és végrehajtva. A gondosan lesimított és a hosszú használat vagy tán szándékos kenés folytán védő crustával bíró síma felületen azonban több bevágódás barázdanyomát is észlelhetjük. Egy ilyen barázdát rajzunk is szemléltet. Kézi nagyítóval számos ütési, vágási horpadást árul el az érdekes hadi szerszám, mely arányos formájával ügyes bajvívó kezében igazán félelmes lehetett s mely a kézi tusa említett bizonyítékait a gondos vizsgálónak azonnal elárulja.

*Budvár*ról még Koch Antalnak * a magyar földtani társulat 1875. aug. 14. Kolozsváron tartott gyűlése elé terjesztett jelentése, egy sötétzöld alap anyagú porphyrit baltát említ fel kevés zöldes fehér alagtoklással. E szép és érdekes darabot a kolozsvári múzeumnak id. Seidl János ajándékozta volt.

IV. *Részekerczék*. Goos Károly ** csaknem egyidejű 1876-beli chronikája kettős élű rézbaltát emleget. Ugyanilyet láttam magam *** is a kolozsvári múzeumban.

* Koch Antal: Erdély ősemlős maradványai és az ősemlőre vonatkozó leletei. Erdélyi Múzeumegylet Évkönyvei. Új folyam. V. sz. 1876. 133. lap, 27. szám.

** Carl Goos Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermannstadt, 1876.

*** Téglás Gábor: Az erdélyi medencze őstörténelméhez. Orvosi Természettudományi Értesítő. Kolozsvár, 1887. I., II. és III. füzetéből lenyomat 45. lapján.

Ime tehát már ezek a leletek *sem* támogatják a *Budvár*hoz fűződő székely ősmondák *történeti valószínűségét*. A római mintára utaló cserepek időszámításunk *első* századára, legfennebb az azt megelőző évezred utolsó századáig kalauzolniak, a mikor a dákok először jöttek összeütközésbe a rómaikkal, s részint elrettentésül, részint prédavágyból a Duna jegén rablókalandokat kíséreltek *Moesia* ellen. A rézszekerczék s ezek mintájára készült fejszék még távolabbi időkre vezetik el a következtetést, miután Hampel József* «A Bronzkor Emlékei Magyarországon» épen most megjelent III. kötetével a Kr. e. IV. századra helyezhető a hazai bronz- és rézipar elhanyaglása.

S erre a Kr. e. időszakra világos tanúbizonyságul kínálkozik Dyrrhachium (a mai Durazzo) drachmája is, melyet már *Jakab Elek* bemutatott volt.

Dáciában a Kr. e. III. századdal jelentkező római consuláris és családi érmeket utóbb *Apollonia* (Avellona-ma Avola) és *Dyrrhachium* veretei követik. Százával találjuk, főleg a határszéli *Kárpátok déli, keleti, sőt nyugati* átjárói közelében ezen érmeket. Így a déli Kárpátok vonalán: *Jó Valcsel* (1500 drb.) majd *Oláh Pián*, Nagy Arnold Háromszéken *Gelencze*, a Bihar felé *Hév-Szamos* (318 drb. apolloniai dyrrhachiumi érem) *Guravoyj* (a Fejér-Kőrösnél), *Tisza* a *Maros* nyílásában, óriás mennyiségben foroghattak tehát ezek az érmek a dákok kezén. Sokszor talán *Boirebista* (*Boirvista*) rablóhadjáratai szerezték meg. Ő többször tört át a Dunán s miután Kr. e. 50 körül a Pontus-melléki görög városokat (mint Olbia) felpredálta, *Illyricum*, *Macedonia* városain át ki az adriai tengerparti *Apolloniáig*, terjeszté rablókalandozásait,** úgy, hogy *Julius Caesar* már mozgósított is ellene, a midőn *Brutus* tördöfése (Kr. e. 44 márczius idusán) meghiusítá terveit.

Budvár szerkezete és helyrajza. Magára *Budvár* helyrajzára vonatkozólag constatalnom kell: hogy az Orbán Balázs által a keleti hegypárhányra feltételezett s *Jakab Elek* szerint is igazolható védőfal a valóságban nem létezett. Erre a helyviszonyoknál fogva szükség sem vala. Ép úgy nem látták el az E hegynyak védelmére vont kettős sáncz védtöltéseit még külön fallal. A sánczlaton belül falnak nézhető trachytconglomeratum téveszthette meg *Orbán Balázst*. De igen is létezett a kettős sánczolat azzal a nyilvánvaló czélzattal: hogy az egyedül járhatóbb E vagyis az alacsonyabb *Kovaszó* felőli oldaltól a várterületet elzárhassa és megvéddesse. (L. helyrajz és hosszmetszet Dél-É.).

Az ívben megásott külső sánczolatot a *hogyai* meredektől (Ny.) a Nagy-Küküllőre néző K.-Párhányig 105 m. találtam én is. A belső sánczolat nálam csak 82.5 m.; de ez *Jakab Elek* 85 méterétől lényegtelen eltérés. A leásások daczára jól kivehető kettős sánczot hatalmas töltés választja el, s úgy *kí-*, mint *befelé* még külön mellvéddel támogatták, a mint Dél-Ejszak irányban fevett hosszszelvényünk is szemlélteti. Kivülről (E) befelé (D.) a méretek: a mellvéd emelkedése (a hol még áll) 1 m., a koronaszélesség 1.5 m., belejtés 6 méter, külső sánczalapszélesség 1.5 m., emelkedés a két sáncz közt kiemelkedő hatalmas töltésre 6 m., töltés koronaszélesség 1.5 m., belejtés a belső sánczba 5 m., belső

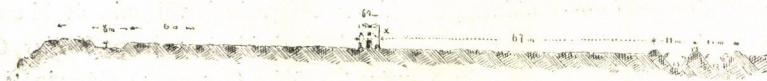
* Hampel József: A bronzkoremlékei Magyarhonban. 1896. 253. lapján.

** Dio Cassius I. 75. l.

* Arch. Értesítő 1897. 2. füzet.

sánczszelesség 15 m., emelkedés a belső mellvédre 6 m., annak koronája 1 m., (legtöbb helyen elmosódott). A várterületre lejtése azonban már-már **ellapult** s alig vehető helyenkint észre. Ezt a két mellvédet nézte Orbán **Balázs** külön falnak. Az ív alakban kifelé (É.) forduló kettős sáncz két szélén, de különösen a Ny., vagyis hogyaí oldalán rendes bejáró rést használtak a várlakók, a mint már Orbán is megjegyezte. Szükség idején ezt a rajzunkon is szemlélhető bejárót egyszerűen **eltorlasztották**. Dobogóra szükség nem volt s nem is használtak ilyen helyeken. A belső és külső mellvéd közti szélesség 22 m., vagyis a középső választótöltéstől be- és kifelé tágongó sáncz felső átmérője egyenkint 11+11 méter.

Eme tekintélyes védmű tökéletesen biztosíthatta is a természetes meredekségével már magára is jól védhető, a kerületre alkalmazott palánkművet pedig szabályos erődtvényül szolgált belső várterületet. A K. lejtő felé azonban a belső sáncztól 67 méternyre Orbán Balázs által még 4—5 láb magas falazattal észlelt négyszögű bástya (az alaprajzon x), vagy zömtorony, ha mindjárt nem is az *Orbán*-tól ide képzelt védőfal tagjaként, kétségtelenül létezett. A *Jakab Elek* által is ásatott falazatot 15 m. alapzatával megvizsgálva, abban egy négyszögű K. Ny. 6.2 m. E—D pedig 6.7 belvilágú toronyra következtek. Az alapfal méreteiből ítélhetőleg két emeletre készült toron lépcsőzetével és az emeleti külső erkélyekkel főörséget képezhetett, honnan veszély idején a térrajzunkon látható vidéket figyelték.

BUDVÁRA HOSSZÁTMETSZETE DÉL É.

Ilynemű őrtornyokkal nem először találkozunk a római előtti sánczvárakban s többi között *Udvarhelymegye* másik sokat emlegetett várából: *Tartódvára*ból a *N.-Küküllő* forrásvidékein szintén szerencsés valék a budvárihoz hasonló megfigyelő őrtornyot 1894-ben kimutatni.* A Traianus oszlop** domborműve is számos ilyen fa- és kőtoronyokat szemléltetnek. A 91/93. táblán látható földvár palissad sorral vetőgépekkel. A 98/9. hasonlóan cölöpfallal. A 181/2-ben fa- és kőtoronyok stb.

Itt az E—D. kialakult hegylaposhoz szabott hosszúdad várterület közepére építették a szóban forgó őrtornyot, mivel onnan a D. meredekig még kevés híján épen akkora távolság fogad, mint a mekkorát a külső sánczpártól odáig mértünk. (L. hosszszelvény 131). T. i. a meredek szélén látható nagy veremig 60 s onnan még 10, összesen tehát 70 méter.

A *N.-Küküllő* görelyeiből vastag mészkőszelével elválaszthatlanul összeforrasztott falazata őrtornyot a kincskeresők azonban jobb ügyhöz méltó buzgalommal romhalmazzá tevék. A sziklakemény falazatot csákánynyal is, alig tudták szétbontani s *Jakab Elek* is egészen helyesen ismerte fel az építmény nagy szilárdságát.

* Téglás Gábor: Dák várak Udvarhelymegye keleti és északi hegyvidékein. Különnyomat Erdélyi Múzeum 1895. évf. V—VI. füzetéből a 15—17. lap. és 8 rajzon Tartód vára.

** Frœhner La Colonne Traiane.

De a vár belső udvarán is hatalmas üregesedések hirdetik a kincskeresők czéltalan izzadását!

Épen azért bajos megállapítani, hogy abból a 30 gödörből, mennyit az őrtornyon belül E—D. irányban összeszámíthatunk, hány képezhette az őslakosok tanyáját s hányat írhatunk azoknak az oktan vállalkozóknak számlájára, a kik társulatokat is képesek valának a mesebeli kincsek felkutatására szervezni. Különösen nagy üregesedés (12 alaprajz és hosszszelvény 7) fogad a déli meredek szélén, hol 12 m. hosszú, 8 méter széles aknát vájtak a kemény conglomeratumba. És daczára annak, hogy ilyen pinczeszerű tanyát több helyről s különösen az *aranyi* (Hunyadmegye) földvából ismerek: *Budvár* mélyedéseinél a kincskeresőknek kell minden gödrösödést tulajdonítanunk.

A várterület szükség idején pár száz főnyi őrseget fogadhatott be. Tartósabb védelemnél nagy hátrányul szolgált a vízhiány, mert legközelebb csakis a Ny. oldal alatt folydogáló Ördög-kútja kínálkozott. Rendes viszonyok között a várlakók a *Kuvaszón* át azt az egész fennsíkot használhatták s nyájaikkal legelhettek, melyet Budvár környékéről készült vázlat fel *Szombatfalva*, *Lengyelfalva*, és le *Forcad*, *Hogra* és *Bikafalva* felé szemléltet.

Végkövetkeztetések. Mindezekből szinte önkényt kiderül, hogy a *Budvár*hoz fűződő szép mondákkal kapcsolatos hunszékely korszakot jóval *megelőző idők alkotását bírjuk Udvarhelymegye eme sokat emlegetett sziklavarában*. A fazekas készítmények technikája, a felmerült kő- és rézeszközök alakbeli jellege — az apolloniai drachmától eltekintve is — *mind a rómaiak foglalását megelőző időkre utalnak*. A székelyek, ha történelmileg beigazolhatólag a honfoglalás előtt valóssággal szerepeltek volna is e ponton, *készen*, illetőleg a harci pusztulás nyommaival örökölhették át Budvárát szintúgy, mint a Székely-Udvarhely alapjául szolgált római castrumot. Hisz Udvarhely neve is a római várromnak a régiek udvarának köszönhető. S mint a *N.-Küküllő* és két *Homorod* vidék útelágazásának *őrállomása* kitűnő stratégiai megfigyelő hely, mely lefelé *N.-Küküllő* mentén a szomszédos *Csicsertől* kezdve sorakozó hegyi várakra, valamint fel a *Hargitára* és Ny. felé a *Kis-Küküllő* vízválasztójára áttekintést nyújt, kétségen kívül a későbbi zivataros századokban is *sokszor* szerepelhetett s a székelység hősi védelmének hathatós segítője lehetett *Budvár*. Ilyen időkre utal Első *Ferdinánd körmöczi* veretű ezüst dénárja is 1548-ból.

Am ragaszkodjunk az ősiség felemelő és nagy tettekre lelkesítő hagyományaihoz; de a történeti igazság ereje a hitnél és tradícióknál is nagyobb s annak érvényt szerezni tudományos hitelünk érdekében is mulaszthatatlan kötelesség!

Déva, 1897. márczius 5.

Téglás Gábor.

KISAPÁTI BRONZKINCS.

Tapolczától a Balaton irányában, alig félórányi távolságban fekszik Kis-Ápáti, annak határában, a temetőtől északnyugotra, a szőlőmunkások humusztalaj forgatásnál, 40—50 cm. mélységben egy agyagedényre találtak, mely színig volt bronz tárgyakkal. Az apró darabokra törött edény egész tartalmát Keszler Gyula, a tapolczai polgáriskola tanára mentette meg az elkallódástól, kinek értesítésére lerándulva, a szíves készséggel átengedett érdekes bronzleletet átszállítottam sümeghi muzeumomba.

A lelhely fekvése hasonlít a csabrendeki hegyelőhöz. Emelkedettebb terület, melynek folytatása a hegyláb. Az apró darabokra tört edény, — ítélve a töredékek és a bronzkincs mennyisége után, — mintegy fél méter magas öblös fületlen bögre volt, 6 mm. vastag oldalfallal, anyaga durva szemcsés agyag, füstön való szárogatás következtében, fénytelen fekete színt mutat, átvonva egy világosabb sárgásbarna agyagréteggel. (III. tábla 49. sz.) A bronzkincs öt csoportra osztható, melyek zömét, házi eszközök képezik, kisebb számban vannak képviselve a fegyverek és azok töredékei. A harmadik csoportba sorozom az ékszereket, negyedikbe a trébelt, aklázott bronzedénytöredékeket és végül, a már egyszer összeolvasztott bronz- és nyers rézrögöket.

A bronzkincs általánosságban, eltekintve a hallstatti ízlésre utaló trébelt edénytöredékektől, analogja a kemecsei bronzleletnek (1. Hampel, Bronzkor III. rész CCXXIX. táblától folytatólag).

Tekercses fibulái pedig a vasmegyei veleimi leletre (CCXLI. tábla) emlékeztetnek. Egy törpenge és egy diszített szalagtekercs analogjával a raxii kincsek közt találkozhatunk (CCXXI. tábla).

Számra nézve a bronzlelet meghaladja a százat. Hogy minden tárgy egy leletből való, igazolja még az összes tárgyak egyforma élénk zöld patinája is, melyekből csak egy-kettő képez kivételt, melyeken az égetés nyomai láthatók.

A házi eszközök legegyszerűbb, de egyszersmind legépebb példánya egy kétélű keskeny véső (I. tábla, 6. szám), négyszögletű bronzrúdból alakítva, egyik fele arányosan vékonyul és élben végződik, míg a másik fele élesre van lapítva, hossza: 116 mm., vastagsága 4 mm., súlya 36 gr., ehhez teljesen hasonló példányt nem ismerek, alakra hozzá legközelebb járó példányok (Hampel, Bk. VI. tábla 1. és 7. sz.) csak egy éllel birnak és fejjel vannak ellátva. Szintén csak egy példányban (az is töredék) van képviselve a karimás vésők csoportja (I. tábla.). Szárnyas vésőt öt darabot adott a lelet (I. tábla, 1—5. sz.), melyek közül egyiknek (3. szám) éle van kicsorbulva, a 2-ik számú pedig kétfelé van törve,

I. KISAPÁTI BRONZKINCSEK. (ZALA M.) $\frac{1}{4}$ n.

három példánynak szárnyas része van meg (1., 4., 5. sz.), két példánynak pedig pengéje (8., 11. sz.). A vésők három példányának szárnyai körszelet alakúak (Vsd ö. Hampel. VII. tábla, 5. sz.), az 1. számú csúcsban végződő egyenszáru háromszögalakú, az 5. számú pedig madárszárny alakkal bír. (Dunántúli leletekből még két ép példányu szárnyas véső van gyűjteményemben. Egyik szombathelyi lelet, a másikat nem régen merítették ki a Zala folyó medréből.) Tokos és füles vésők tizenkét példányban vannak képviselve, melyek közül négy teljes példány, öt hiányos, három darabnak pedig csak töredéke van meg.

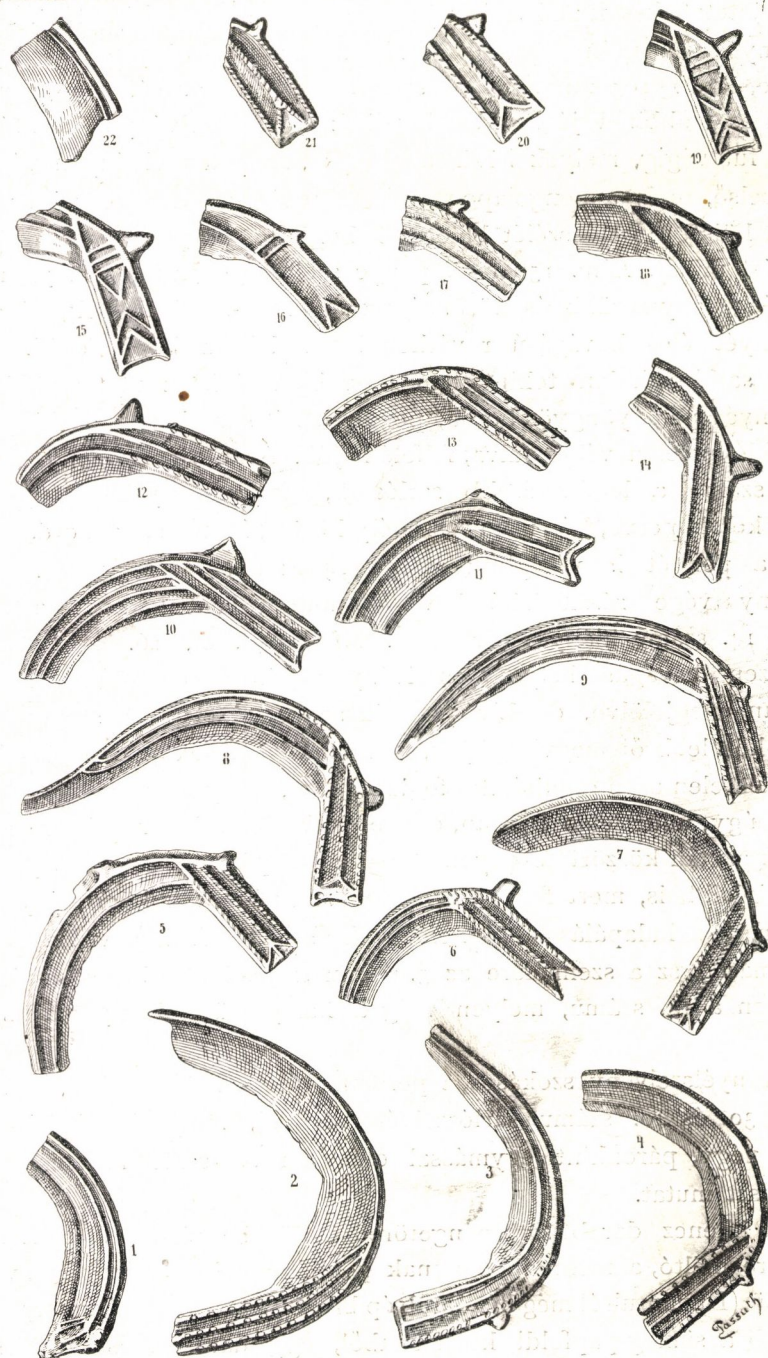
Tokos vésők két teljes példánya az I. tábla 12—13. sz. A 15. számú tokos vésőt pengéjén levő hasadás tette használhatatlanná. Tokos részének duzzadt pereme alatt háromszög alakban futó kettős bordadísz látható (Anal. kevés változattal Hampel, Bk., I. rész, X. tábla 6. sz.), hossza 12 cm., súlya 267 gr. A 12-ik számú az előbbinél karcsubb, hosszabb példány. Éle kicsorbulva, köpűjén körszeletalakú bordadíszszel. Hossza 13 cm., súlya 186 gr. A 14-ik számúnak pengérésze hiányzik, diszítése hasonlít a 15-ik számúhoz. Mind a három példánynál, a nyélhez való megerősítésre szolgáló fül helyét mindkét oldalon egy-egy lyuk pótolja.

A tokos és füles vésők két teljes példánya közül a 16-ik számú durva, kidolgozatlan példány, pengéjének egyik sarka letörve, köpűje horpadást mutat, a diszítés helyét egy vájadékszerű mélyedés pótolja. Füle hosszú alakú, súlya 373 gr., hosszúsága 125 mm. A 15-ik számú az előbbinél jóval kisebb, kerek füllel, egyszerű bordadíszítéssel bír. Hossza 105 mm., súlya 235 gr. A 17-ik számúnak pengéje hiányzik, letört fülét, később lyukkal pótolják, rajta az égetés nyomai láthatók, melytől hasadást kapott. Hajlott szárú háromszögalakú kettős bordadíszszel. A 7—10—11-ik számúak pengérései a hasonló vésőknek, a 17—18—19. számúak a tokrész töredékei. (Tokos, füles vésők, egy igen díszes példánya van gyűjteményembe a sümegh-papföldi kincsből, és egy kis 85 mm. hosszú diszített példány, győri leletből.)

A lelet házi eszközeinek zömét a bronz-sarlók képezik, mintegy 30 darabból képviselve, melyek között 5 darab ép példány, 5 darab kissé csorbitott, 8 darab hiányos és 12 darab töredék van. Az itt előfordult sarlók két válfajt mutatnak. Egy példányban van képviselve (II. tábla, 1. szám) a legegyszerűbb alakja a bronz-sarlóknak, hol a nyélszelvény helyét egy felálló peczek pótolja és 29 példány képviseli a nyélszelvényes sarlók csoportját.

A 2-ik számú kezdetleges sima pengéjén két borda közt egy mélyedés fut végig és háromsoros borda diszíti a peczek alatti rövid nyakrészt. (Vsd ö. Hampel, Bk., XIV. tábla, 2. sz.)

A nyélszelvényes bronz-sarlók, öt ép példánya, alakra, nagyságra és különösen diszítéseikre nagyon eltérők egymástól.

II. KISAPÁTI BRONZKINCS. (ZALA M.) $\frac{1}{4}$ n.

A 2. számú a sarlók legnagyobb példánya vagy sikerületlen öntés eredménye, a penge hegyének nyujtványa, vagy a kicsorbult hegye köszörültetett kerek alakra és rajta hagyatott a borda folytatása. Pengéje sima nyélszelvényén gyöngyös diszítésű hármás borda fut végig, peczke letörve, átm. 165 mm., penge szélessége 40 mm., súlya 283 gr. A 3. számú az előbbinél jóval kisebb példány, nyélszelvényén szintén 3-as borda fut végig, melyek közül a középső, mely a szelvényen végződik, és a belső, mely a pengelapon egy mélyedést alkotva fut végig, sima; míg a külső a sarló szélét befoglaló borda a penge tövéig gyöngyös diszítést mutat. Átm. 150 mm., penge szélessége 33 mm., súlya 117 gr. A 4. és 7. egyszerűbb és közönségesebb bronz-sarló idomok, mindegyik szelvényét éles bevágású rovátkos három-három borda ékíti. A 8-ik számú sarló, minden tekintetben nagyobb eltérést mutat a többiektől, szelvényét 3-as gyöngyös borda, pengéjét két sima borda diszíti, pengéje vége felé hirtelen vékonyulva, felfelé hajlik. Átm. 162 mm., súlya 153 gr. A 9. számú a legformásabb sarlóalak, melynek nyélszelvényén egy vájadékot képezve, két magas szegély között, kettős sima borda látható, mely a pengét is végigfutja. Átm. 195 mm., súlya 142 gr. A nyélszelvény vége zászlóalakú bevágást mutat, hasonlóképen a 6., 10., 11. és 14. számú hiányos sarlók is. Míg az 5., 8., 16. és 20. számúnál ezen bevágás helye a szelvény végén háromszögalakú bordával van megjelölve, de kivágva nincsenek. Ha a 30. számú bronz-sarlót közelebbről megvizsgáljuk, szemünkbe ötlük annak széles bárdja és önkéntelen azon gondolattal foglalkozunk, hogy a bronzkor ősembere nem-e úgy, mint jelen korban, először kalapácscsal verte élesre sarlóját és csak azután köszörülte egyenletessé a kalapácsütés hagyta nyomokat, annál inkább is, mert feltehető, hogy ismerték azon körülményt, hogy minden fém kalapálás által keményebbé és szívósabbá válik. Hasonló benyomást tesz a szemlélőre az 5. számú széles bárdú bronz-sarló, nemkülönben a 14. számú, melyen még a kalapácsütések nyomai is kivehetők.

A nyélszelvény szokásos, a peremmel egyenközüen futó diszítéstől csak a 39. és 40. számú sarlószelvény tér el, mely előbbi három, az utóbbi négy, páronként egymással csúcsban összefutó háromszögalakú bordadíszet mutat.

A kilencz darab sarlópengetőredék közül csak a IV. t. 1. számú említésre méltó, a mennyiben annak pengéjén a bordadiszítés rovátkolt diszítésű. (Dunántulról még hét darab ép bronz-sarló vangyűjteményemben, öt darab a sümeg-papföldi kincsleletből, egy darab Kőszegről és egy Csabrendekről.)

A házi eszközök csoportját három drb kés fejezi be, kettőnek pengéje, egynek pedig a nyélrészlete. Az III. t. 11. számú bronz késpenge kissé

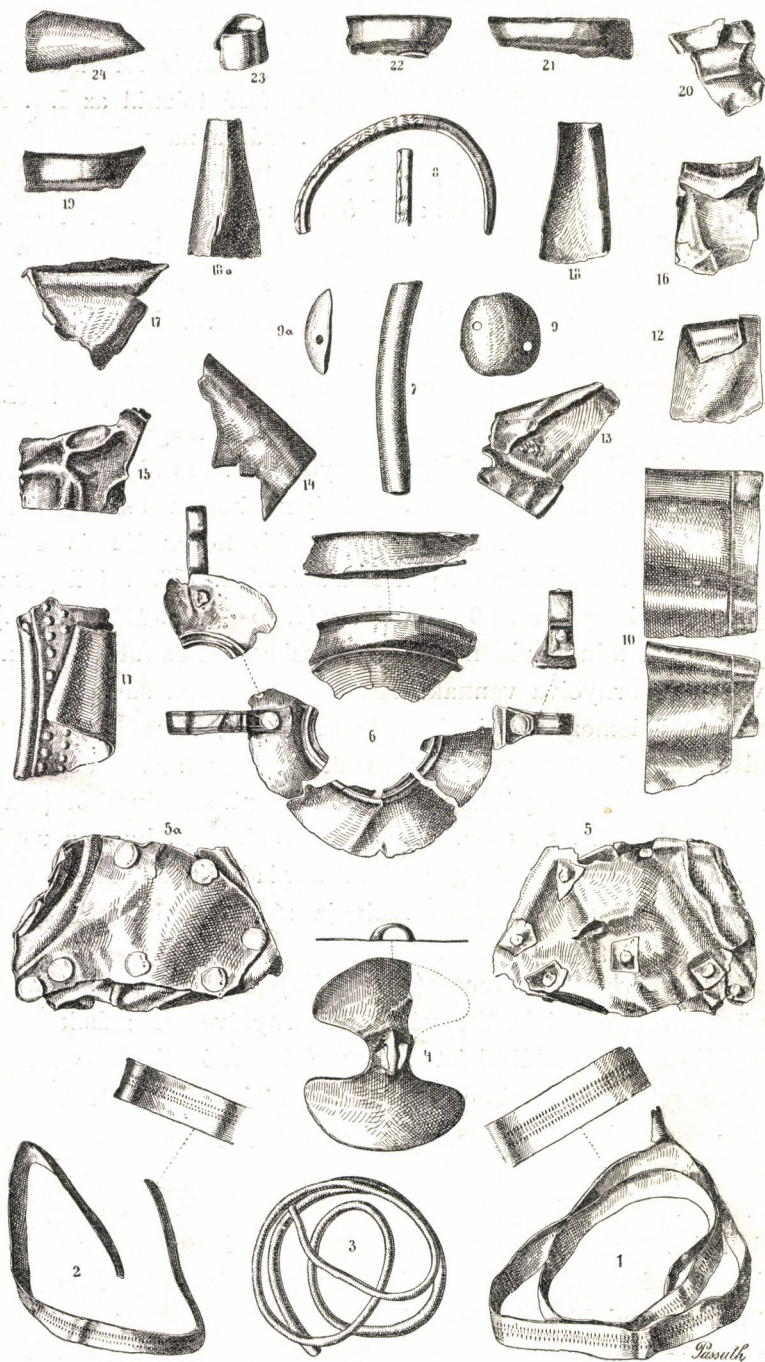
III. KISAPÁTI BRONZKINCS. (ZALA M.) $\frac{1}{4}$ n.

hajlított és hirtelen vékonyulva csúcsban végződik, mint a rajta levő fogantyú-részlet mutatja. Folytatása egy vájadékos lyukkal ellátott nyél-részlet lehetett, melybe csont vagy fabetét illesztetett és talán épen olyan alakkal birt, mint a 25. számú nyél, mely kivájt lapos bronz-rudból készülve, végénél háromszög alakra szélesedik ki és egy gömölyded lyukkal ellátott fülben végződik, melynél fogva a kés szíjra erősíthető, esetleg felakasztható volt. A 10. számú késnek fogantyúja egészen hiányzik, pengéje sima, egyenes élű, hegye felé vékonyulva, melynek csúcsa hiányzik.

A lelet fegyvercsoportja két ép és kilencz töredékkel van képviselve. A 17. számú törpenge trapézban végződő levél-alak, a középén végigfutó gerincz két részre osztja, tövében a nyélhez való megerősítésre szolgáló négy szegecsrel van ellátva. Hossza 120 mm., súlya 34 gramm (Egy hasonló ép példányt bírok a szigligeti leletből és egy töredéket a kőszegi leletből.)

A 20. számú lándzsacsúcs, rövid, vastag köpüje arányosan vékonyulva húzódik végig a levélalakú sima szárnyakon, köpüje mindkét oldalán a nyélhez való megerősítésre szolgáló lyukkal van ellátva. Hossza 117 mm., súlya 66 gramm. (Hasonló példány aranyosi kincsben (Hampel, Bkor III. rész, CCXVII. tábla, 10. sz.) ugyancsak analogjai a gyűjteményemben levő két drb, a sümegh-papföldi és egy a győri kincsből.) Az 58. számú lándzsatöredék hegye és köpüs része hiányzik, a szárny és bordaközi részen, a külső szárnynyal párhuzamosan futó domborulat (vakszárny) látható. (Hasonló ép példányt és töredéket a csabrendeki urnatemetőből, mint sírmellékleteket találtam.) A bronzkincs hét darab kard töredéke közül két darab a kard törész, három darab középpengerész, két darab pedig pengecsúcs. A szokottnál szélesebb a 13. számú kardpenge töredék, mely a kardpenge közepétől a csúcs felé haladó kissé keskenyülő 115 mm. pengerezület. A kétélű töredéket középén végigfutó gerincz két részre osztja, szélessége 55 mm., súlya 270 gramm. A 17. és 18. számú töredék a kétélű kardpenge törészlete a levélalakú bronzkardok rendes típusa.

A 17. számú a találók a helység kovácsánál tűzbe tették, meglapították, egy kis részét letörték; e magas gerinczczel bíró keskenyebb kétélű kardtöredéknek a nyélhez való megerősítésre szolgáló háromszög-alakú kiszélesülésének csúcsa letörve, a részlet két helyen átlukasztva van. Szélessége 31 mm. A 18. számun lapos gerincz fut végig, mely a kétélű kardlapot 3 egyenlő részre osztja, a nyél megerősítésére, a kiszélesbült részlet négy lyukkal van ellátva. Szélessége 36 mm. Egy kétélű kardpenge sima középrészlete a 16. számú, a hullámosra görbített kardpenge töredék. Szélessége 37 mm. A 19. számú és két töredék, liliumlevél alakú pengerezületek. A két első csúcsrészlet középén végig-

IV. KISAPÁTI BRONZKINCS. (ZALA M.) $\frac{1}{3}$ n.

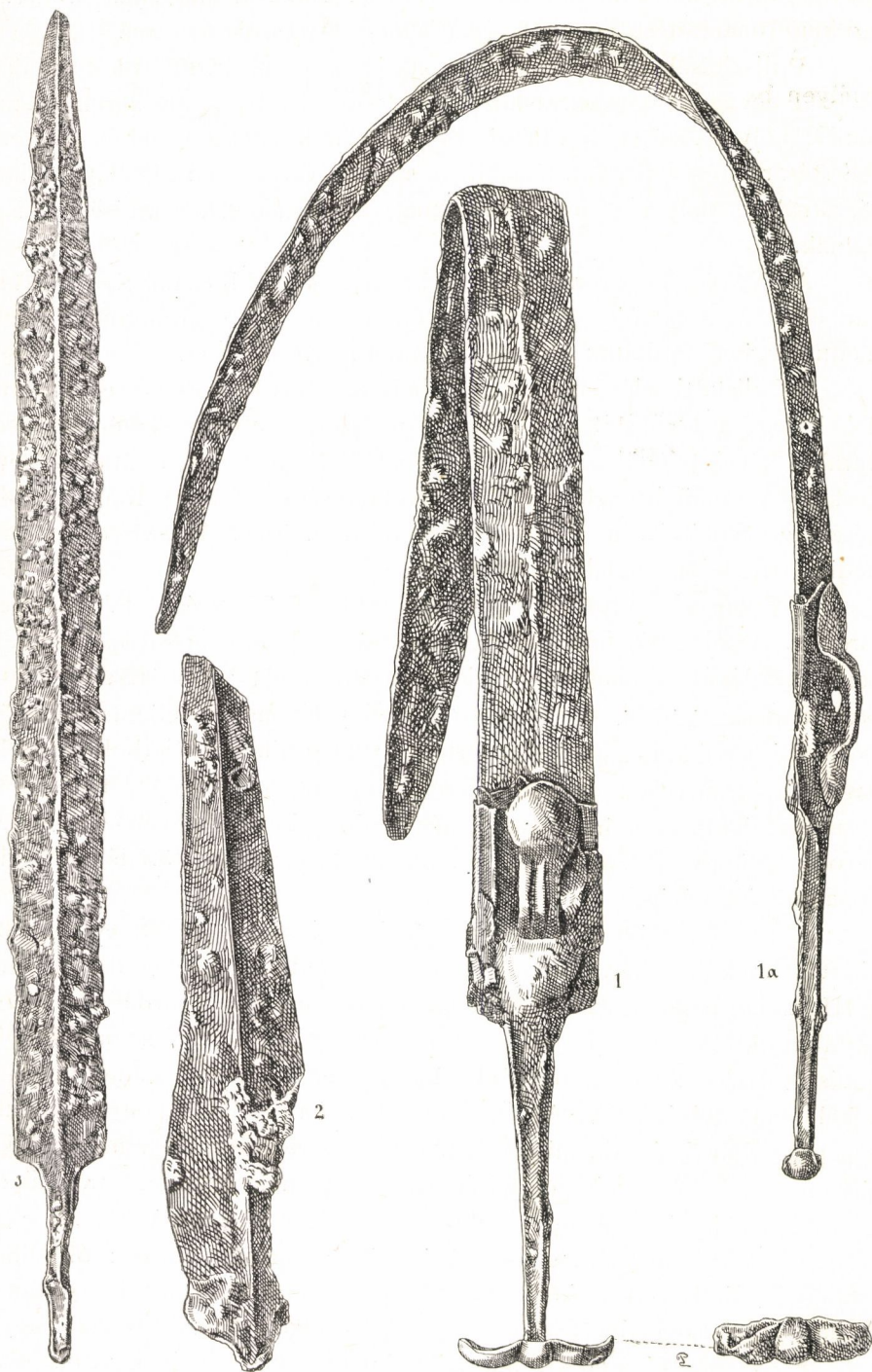
futó gerinczczel bir. A 21. számúnak pedig kétélű penge középrészletét az egymással párhuzamba futó két vonal három részre osztja. Penge-szélessége 27 mm. (A liliumlevél-alakú keskeny kardpengének hasonló, de nagyobb töredékei a csabrendeki urnatemetőben is fordultak elő.)

Az ékszercsoport legkiválóbb darabjai kétségtelenül az I. t. 22. és 23. sz. öt tekercses sodronyfibulák. A 22. számú nagyobb fibula felső tekercse szélesebb átmérővel bir, mint az alatta páronkint jobbról balról elhelyezett 2—2 sodronytekercs, a felső tekercs sodrony-nyujtványából van alkotva a fibula legfőbb alkotórésze, a tű és annak kapcsa, a páros oldaltekercsek csak díszítésül szolgálva, egy széles bronzlappal vannak a felső tekercs sodronytengelyéhez hozzá erősítve. Hasonló alakításu a 23. számú és csak valamivel kisebb és mindkettőnek a ruha összefoglalására szolgáló tű része hiányzik. A velemi lelet (Hampel, Bk. III. rész, CCXLI. tábla) 2. számú tekercsfibulája teljesen megegyező alakításu, csak azon eltéréssel, hogy a középső nagyobb tekercs alatt kettő helyett 4—4 kisebb tekercs sorakozik és egy helyett három összekötő lemezpánttal bir. Hasonló fibulának felső nagyobb korongját és elgörbült sodronytengelyét mutatja be a 24-ik fibulatöredék. Közös jelleget mutat a 28. számú lemezkarperecz, a 8 töredékben (I. 30—35. és III. 1., 2. sz.) levő szalagtekercscsel, mindegyikén rovátkolt szalagdíszítés fut végig, a karperecz végei felhornyolva vannak. Átmérője 60 mm., súlya 13 gramm. A szalagtekercs lemeze középtáján legszélesebb, vége felé arányosan vékonyulva, a hirtelen kihegyesült vége tekercsalakuan rá van csavarodva. Teljesen hasonló két ép példányt ismerünk a ráksii kincsből (Hampel, Bk. III. rész, CCXXI. t., 1—2. ábra), azon eltéréssel, hogy a rovátkolt szalagdísz helyett annak közepén sima bordadíszítés látható. E lelet töredékes példányának kinyújtott szalagja 163,5 cm. hosszú, szélessége 15 mm., súlya 132 gramm.

A két sodronykarperecz (26. szám) előbbi példánya sima, gömbölyű sodronyból készült, végei felhornyolva, a másik azonban körös és cik-czak vonaldíszítést mutat. (Hasonló díszítésű karperecz 9 darab van gyűjteményemben, hét darab a csabrendeki urnatemetőből, egy a zala-gógánfai szórványos urnasírból, egy pedig a sümegh-tégla-gyári leletből.)

Mások spirális karpereczek lehettek. Egyik gömbölyű sima sodronyból készült, míg egy más lapított és közepén magas borda fut végig. (Lapított félhátú spirális karpereczek négy ép példányát találtam a csabrendeki sírleletek közt is.)

Az I. t. 29. számú felhornyolt végű díszített bronzlemez legnagyobb valószínűség szerint, mert jellegére nézve azonos a 79. számú keskeny lemezkarpereczczel, szintén karperecz lehetett. A lemezén szimmetrikusan elszórt, pontozott félkördíszítés látható, melyet egy lemezszeleken végig-

V. LA TÈNE ÍZLÉSŰ SÍRLELET, KISAPÁT TÁJÁRÓL. (ZALA M.) $2\frac{1}{5}$ n.

futó pontozott keret foglal össze. A IV. t. 7. számú vastag, sima bronzrúd egykori rendeltetése nem állapítható meg. Átmérője 13 mm.

A disztések ritkább alakját mutatja be a 90. számú, a két oldalán mélyen bevágott, a felvarráshoz szükséges csirral ellátott kerek bronzlemez, mely legnagyobb valószínűség szerint lószerszámdisztítés lehetett. Alkotására nézve nagyon hasonlít a ma is divatozó csirral ellátott sima rézrózsához, melyet a lószerszámoknál, a szemellenző ékítésére használnak.

A IV. t. 4. sz. bronzpityke szokottnál nagyobb alak. Két lyukkal van ellátva. Átmérője 33 mm. (Hasonlók, de kisebb átmérőjűek nagy mennyiségben fordultak elő a csabrendeki urnasírokban)

A hallstatti ízlés emlékei, a trébelt, aklázott bronzlemez-edénytöredékek egész sorozatát mutatja be a lelet, melynek legérdekesebb darabja kétségtelenül a több töredékből (IV. t. 6. sz. alatt) álló kétfülű, keskeny peremű bronztalacska papírvékonytságra trébelt bronzlemezről készülve, fenékrészen körös mélyített disztítéssel. Ráaklázott fülein pedig páros sima vonaldísz fut végig.

Egy nagyobb bronzlemez edény foltozott fenékrésze IV. t. 5. sz. töredék. A folt, hét fejező szeggel van a lemezhez erősítve, melynek belső tartalékát az ellapítandó fejező szegszára alá helyezett négyszögű bronzlapocska képezi. A fejező szegekkel való hasonló eljárást mutatja gyűjteményem két nagy bronzczistája a sümeg-ujhegyi leletből. Hasonló nagyobb bronzczista peremrészlete a 11. számú töredék, felhajlított peremszélébe bronzsodrony van behúzva, alatta kétsoros gyengén kidomborodó gyöngyös disztítés. A 10. számú bronzlemez töredéken sima vonaldísz fut végig.

A 13—21. szám alatt bemutatott bronzlemezek legnagyobb része disztítés nélküli bronzedény töredékei lehetnek. Legvégül hagytam a III. táblán bemutatott réz- és bronzrögöket, melyeket három csoportba osztályozok. A 22—24—31. számú nyers rézrögnek tartom vagyis öntésre el nem készített öntvénynek, melyhez még ezután adatott volna a kellő mennyiségű ón. A 22. és 24. számúak teljesen egyenlő, azaz 465 gr. súlylyal bírnak, mi azon meggyőződésre vezet, hogy mindegyike egy meghatározott súlymennyiség volt, melynek százalék arányában adták hozzá az ónt. A 67. számú 102 grammot nyom. A 23., 27—29. számú sikeresen öntés maradványainak tartom, mire azok sima felülete nyújt következtetést. Súlyuk 137 gr., 175 gr. és 300 gramm. A harmadik csoportba osztom a 30. sz. (súlya 116 gr.), 26. sz. (súlya 129 gr.), 27 sz. (súlya 69 gr.) alakatlan bronzrögöket, melyek az olvasztó tégely fenekén hagyott bronzfém maradványai lehettek.

A lelet egy öntőműhely maradványa volt. Ezen meggyőződésre vezet azon körülmény, hogy az összehalmazott bronzkincs majdnem

összes darabjai selejtes, törött vagy elkopott példányok, sőt a leletben előfordult egynéhány ép tárgy is megokolható; ilyen p. o. a 79. számú karperecz, mely, mert ékszer volt, feltétlenül **ízlésváltozásnak**, hogy úgy nevezzük, divatnak volt alávetve és **ép úgy**, mint a mai korban, a műbecsrel nem bíró, divatból **kiment** aranyékszerek összeolvasztatnak, ép ilyen sorsa lehetett azoknak az őskorban is, hogy az előttük becses fémet egy újabb alakú ékszer öntésénél értékesíthessék. A bronzkincs **másik** teljes ép eszköze az 1-es számú keskenyvéső pedig, minden valószínűség szerint, a bronziparos szerszáma lehetett, melylyel az újonnan készült eszközeit ékítette, vonal-rovátkos díszítéssel ellátta.

A legtöbb bronzkincs, a bronzkor végén került a föld alá, az országot megrohanó félelmes ellenség elől elrejtve. (Hampel, Bkor. IV. rész, 252. old.) Ez esetben is több körülmény e mellett szól. Nevezetesen a hallstatti ízlésre utaló bronz edénytöredékek, melyek nagy számban vannak a leletben, tanuskodnak, hogy már csak a haladottabb bronzkorban vagy azután kerülhetett a bronzkincs a föld alá és végül azon körülmény is támpontot nyújt, hogy e lelhelytől alig fél órányira három «Latène» harcos sírját ásattam ki. Ezek mellékleteit két darab kétélű vaskardot és egy szárnyas vaslándzsát szintén bemutatom ezúttal, ezek eléggé tanuskodnak arról, hogy a celta invasió a Balaton vidékét sem kerülte el. Bronzleletünk még azon szempontból is figyelmet érdemel, (különösen mint helyi őstörténelmi adat), mert ez volt az első nagyobb bronzkincs, mely a Balaton vidéken napfényre került.

Sümeghen, 1897. február hó.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK.

A mellékelt ábrákban bemutatott domborművek a pannoniai terület legérdekesebb kőfaragó munkái közé tartoznak. Két kőduczot ékítenek, mely még 1882-ben Alsó-Dörgicséről került a n. múzeumba, a hol a második udvaron őrzik. Ugy az anyag, mint a lelőhely, és a stílus tekintetében összevalók. Anyaguk: homokkő, méreteik *a)* 1 m. 5 cm. magas, 53 cm. széles, *b)* 94 cm. magas, 40 cm. széles. (1., 2. ábra.)

Az első domborműben (3. ábra) könnyen ismerjük föl Attist, kivel római síremlékeken oly sűrűn találkozunk. A pannoniai kőfaragó ugyanazon minta szerint dolgozott, melyet számos társa másutt követett, mikor Attist ábrázolták. A phrygiai ifjú a rövid letet jelzi és a súlyos gyászt fejezi ki, mely időelőtti korai halál miatt támasz-^{*} pásztorbotra támasz-

* Vsd ö. Roscher Mith. Lexicon I. 727. II. 2927.

codik, melyet jobbjával fog és reá támasztja balkezét és arra felé hajlik a fej. Phrygiai sapkáját még jól ismerjük föl, bár a dombormű rossz karban van, ép úgy, mint a vállán lógó köpenyt (chlamys). Ennyiben a kőfaragó követte a rendes mintát, azonban aligha nem pannoniai bennszülöttek öltönyével kapcsolta össze az idegenföldi ruhát, de miként a zavarosan ábrázolt redőzet különösen a czombok táján mutatja, csak nagyjából bírta szándékát kifejezni.

A kőfaragó, a ki az Attis domborművét kifaragta, mintáját nem értette eléggé és ügyetlenül utánózta. A második domborműben is ugyanazt a benyomást nyerjük és részleteit csak e föltevés alapján értjük meg. (4. ábra.)

1. ÁBRA.

2. ÁBRA.

Idősebb istenasszony van előttünk hosszú öltözetben és köpenynyel, mely feje hátulját is borítja, fölemelt baljában kormánypálczát tart, melynek alsó része talán csak festés által volt jelezve a kőalapon; az öltözetet öv szorítja a testhez, ezúttal is iparkodott a kőfaragó redőket jelezni, de a kivitel nem áll arányban a szándékkal. Legfurcsább a dombormű az a részlete, mely az istennő jobb alkarjától a földig ér. Ki tudja, mire magyarázta volna ezt korábbi századok archæologusainak képzelgős észjárása! Más emlékekkel való összehasonlítás alapján egyszerűbben végezhetünk vele; a kőműves elég ügyetlenül a füstölőt akarta ábrázolni az istennő fölötté kinyújtott és áldozó csészét tartó kezével és ha ezt tudjuk, arra a lehetőségre is gondolunk, hogy a kőfaragó talán nem is fejezte be soha a művét. Hasonló helyzetben mutatja Juno istennőt egy treviri dombormű (Hettner lajstromában 41a, 42.). Föltehetjük, hogy a pannoniai emlék is ezt az istennőt kívánja föltüntetni, bár hiányzik az istennőt kísérő állat, a páva és más föliratos vagy egyéb határozott

jelzéseink sincsenek, melyek teljesen kizárhatnának más magyarázatot; a jogar felső vége a domborművön nem elég világos arra, hogy az idomítása biztos következtetésre jogosítana.

3. ÁBRA.

Az első két dombormű szemlélete eléggé hozzá szoktatott a római vidéki kőfaragó értelmetlen különlegességeihez, mi által bátorságot nyerünk arra, hogy a harmadik alak (5. ábra) rejtélyeivel is megpróbálkozzunk.

Egy meztelen * férfi alak, válláról csüngő chlamyssal, erősen rongált fején tüskés és borzas hajjal, mindkét kezével palaczkidomu ivóedényt tart a szájához, ezeket a lényeges részleteket lehet biztosan felismerni.

4. ÁBRA.

A római provinciák archæológiája szempontjából tanulságos, hogy a rómaiak afrikai tartományáig kell elmennünk, hogyha a jelenetnek az

* Látszólag öv köríti a csípőit, de csak az erős izmok túlzott és elhibázott jelzése.

értelmét akarjuk biztosan megállapítani. Nem rég a «Musée d'Afrique» című sorozatban a constantinei múzeum egyik emlékét tették közzé, melynek egyik oldalán istennő alakját látjuk thymiateriummal, hasonló helyzetben, mint a milyennek második ábránk mutatja; a mellette lévő dombormű pedig satyrt ábrázol hasonló helyzetben, csak hogy élénkebb

5. ÁBRA.

mozdulatban, mint harmadik ábránk. A satyr mellett ott áll a borkeverő korsó s a merítő kanál, a satyr fölemelte jobbjaival az ivószarvat (rhyton), melyből iszik. Ezek után alig lehet mást mondani, mint azt, hogy a pannoniai és az afrikai kőfaragó ugyanegy minta után dolgoztak, csak hogy az utóbbi ügyesebb volt, míg az előbbi a maga barbár fölfogása szerint dolgozta át a mintát. A görög ivóedényből palaczkot csinált, mert ezt a formát jobban ismerte és mert valószínűleg többször kellett

chlamyst faragnia, a satyr vállára is ilyent tett, bár semmikép nem illik a satyrhoz. Ily módon elég különös átváltozást szenvedett az eredeti előkép az ő durva vésője alatt, de a pannoniai alak furcsaságának rejtélyéhez nem igen tudnék más magyarázatot adni, mint azt, melyet itt javasoltam.

6. ÁBRA.

Végül a negyedik dombormű (6. ábra) nem mutat mythologiai alakot, de a Dunamelléki római tartomány életéből van merítve és azért még érdekesebb előttünk. Szakállas férfi alak, kit a kőfaragó ügyetlen keze fiatalnak és erősnek kívánt ábrázolni, baljával két lándsát emelt, lehajló jobbával pedig koszorút fog; fejét hátra fordítja, míg teste előbbre lép, azért aligha lehet az a szándéka, hogy lándsáival támadásra készült. Valóbbbszínű, hogy az ifjú hajító versenyben győzött és most

a győzelem jelével, a koszorúval, egyik kezében és a versenyben használt láncsaival másik kezében örül a győzelemnek.

Nem lehet biztosan tudni, hogy ez a dombormű arra az egyénre vonatkozik-e, a kinek tiszteletére az emléket (talán sírkő gyanánt?) fölállították.

Majnai Frankfurt 1897. februárius.

Ziehen Gyula.

ÚJABB LELETEK HOHENBERGRŐL ÉS KRUNGLBÓL.

A milyen gazdag Stájerországnak kivált déli része őskori és római maradványokban ép oly szegény — s ez áll az alpesi vidékekről általában — a római birodalom bukását követő időszakból származó leletekben.

1857-ben Grác közeli Strassengelben került elé egy sír, mely e korból származik és melyet Dr. Weinhold Károly szloven asszony sírjának mondott.* Tizenhat évvel utóbb, 1873-ban, nem messze Ausseetől Krunglban, a tűzvész következtében félig elpusztult falu újjáépítésénél véletlenül vasfegyverekre akadtak, melyekről szintén azt tartották, hogy a római kor utáni időből valók** és egészen hasonló, de sokkal gazdagabb lelet került elé 1894 tavaszán Hohenbergben, Steinach Irduing közelében.*** Ez a három lelet és egy hasonló korbéli fülönfüggő Aframból Wildon mellett a gratzi Johanneumban őriztetnek és még röviddel ezelőtt egész Stájerországban ezek a maradványok képviselték a népvándorlási korszakot.

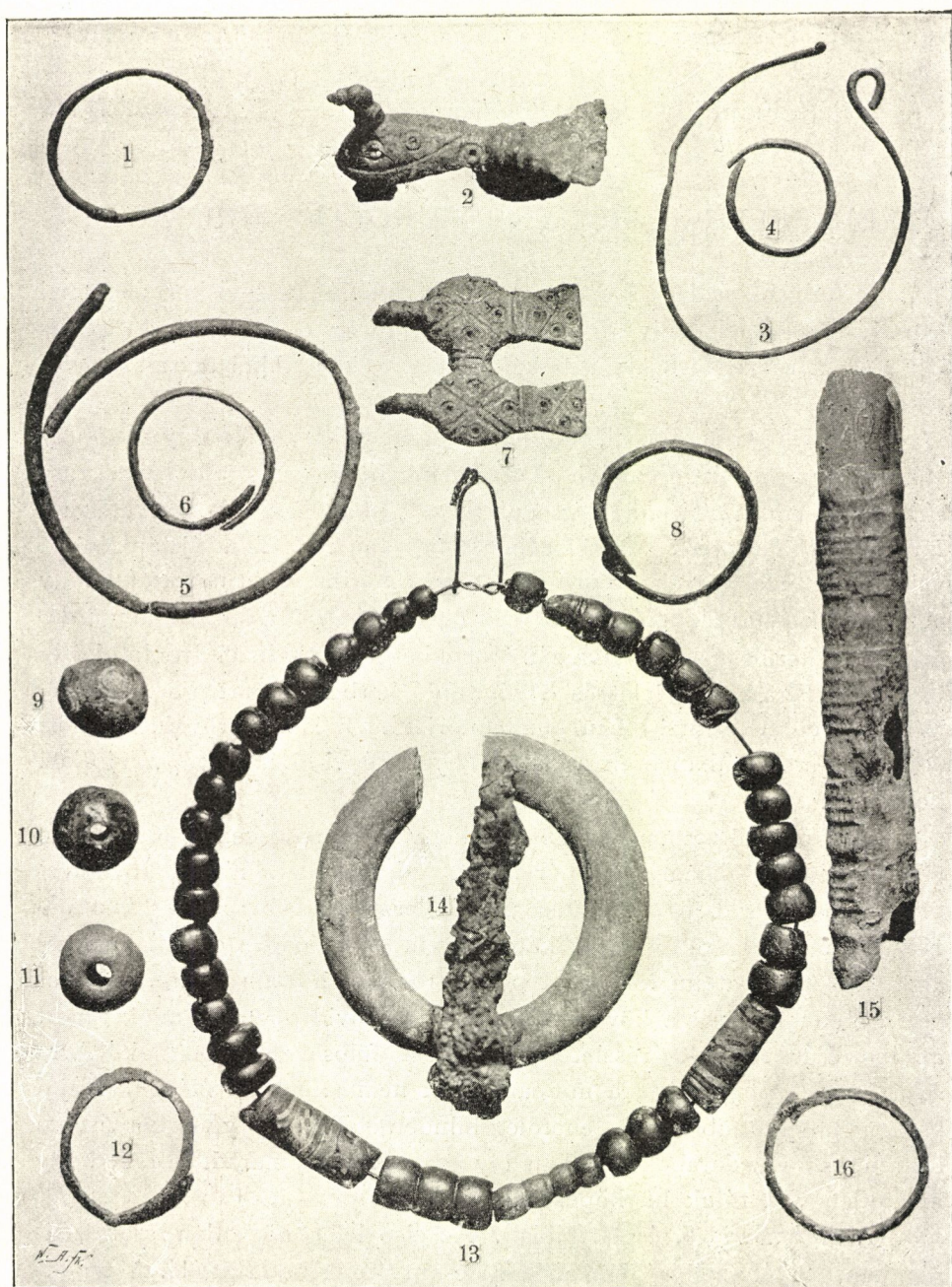
Múlt ősszel vettem a megbízást, hogy Hohenbergben és Krunglban behatódobban vizsgáljam át a már ismert lelőhelyeket. Ennek következtében Hohenbergben augusztus 31-ikétől szeptember 10-ikéig ásattam, Krunglban pedig október 26-ikától november 6-ikáig s ez alkalmakkal amott 41 sírt ásattam föl, emitt pedig 102 sírt hoztam színre. Ez ásatások eredményeiről a következőkben csak rövid jelentést adok, mert az ide csatolt ábrák részletesebb leírást fölöslegessé tesznek. Arra szorítkozom nagyobbára, a mit az ábrák nem mutatnak eléggé. Rajta voltam, hogy az ábrákban lehetőleg minden előforduló típus képviselve legyen, némely darabok azonban oly rossz karban maradtak fön, hogy lehetetlen volt róluk hű képeket közölni.

I. Hohenberg (I. és II. tábla.). Az első lelet közvetlen szomszédságában, csekély mélységben még 41 csontvázas sír került elé. A temetkezési mód minden sírban egyforma volt, a test egészen kiterítve a

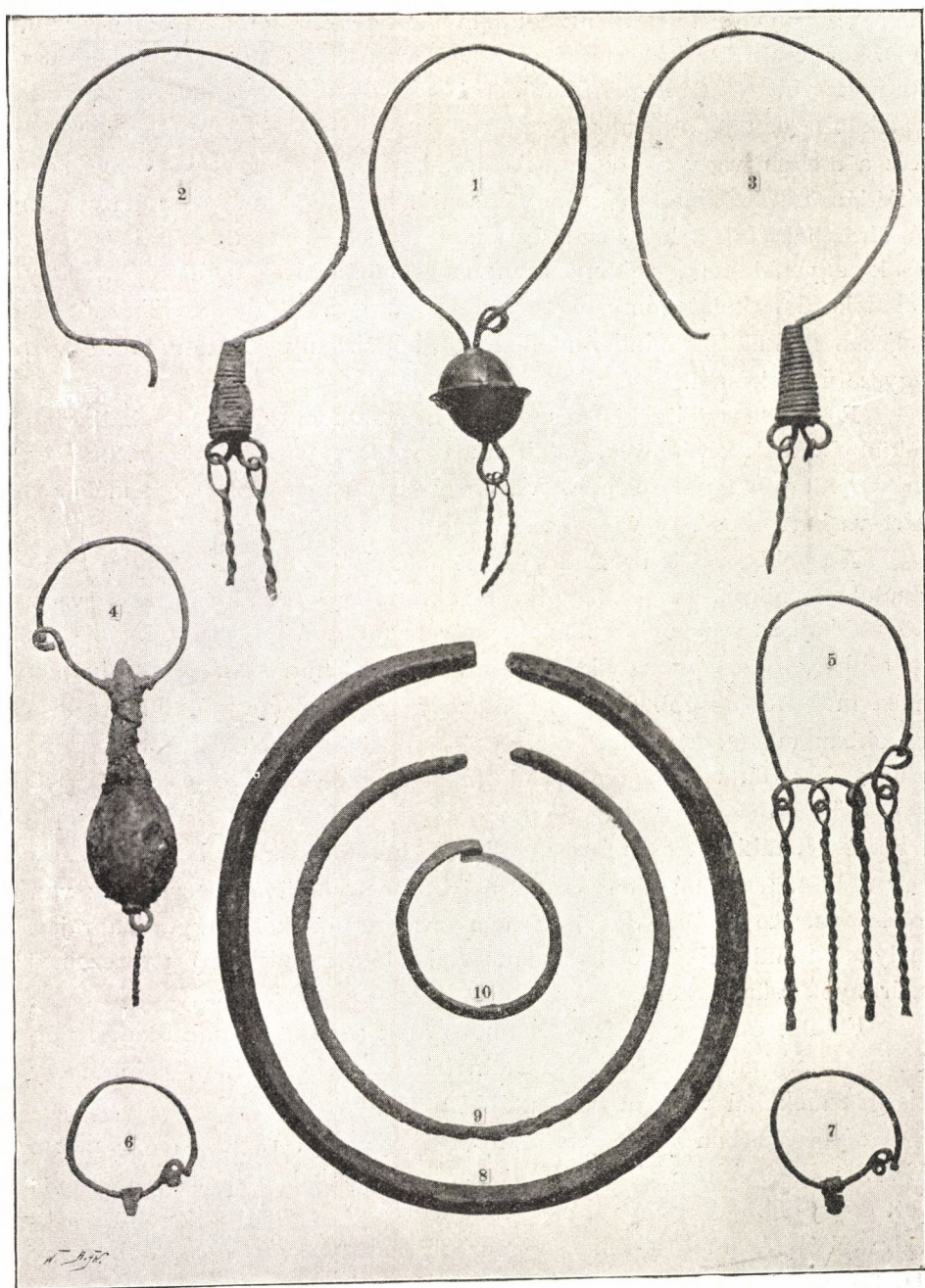
* Mitth. des hist. Ver. für Steiermark VIII., 1858. 140—150.

** Arch. Ért. újf. 1894., XIV., 359—360.

*** U. o. XV., 1895., 249—253.

I. SÍRLELETEK A HOHENBERGI TEMETŐBŐL (STIRIA).

II. SÍRLELETEK A HOHENBERGI TEMETŐBŐL (STIRIA).

hátán feküdt, a karok oldalt ki voltak nyújtva, a kéz a felső czomb mellett feküdt, a koponya tizenkét csontváznál nyugot felé, tizenhétnél délnyugot nyugot felé, kilencznél délnyugot felé fordult; három esetben, a mikor csak kevés csontvázmaradék volt a sírban, nem lehetett a helyzetet biztosan megállapítani. Csak kevés sírban feküdt a csontváz másképp p. o. a jobb oldalon, keresztbe rakott lábakkal, egy vagy mindkét kéz a mellen vagy az ölben. A holtakat pusztán rakták földbe, sem sírládának, sem kőkeretnek vagy hasonlóknak nem leltem semmi nyomát. A sírmellékletek is legtöbb sírban igen csekélyek voltak. Aranytárgyat csak egyet leltem, vékony aranylemezkenek kicsi darabkáját, mely talán kardmarkolat gombját vagy egyéb tárgyat ékíthetett. Tizenöt sír teljesen nélkülözött minden mellékletet, hét sírban pedig nem volt egyéb egyszerű vaskésnél.

Egészben 15 ily kis kést leltünk, majdnem mindig a balkéznel feküdtek, csak kivételesen találtunk egyszer egyet a jobb vállnál és más esetben a fej közelében. Vastárgy egyéb nem volt, csak még két zárt vaskarika és egy vasszög.

Nagyobb volt a bronztárgyak száma. Ezek közt első helyen említendők a fülgyűrűk és függők. Gyakran egyszerű körformájú vagy körded hajlású sodronyból állanak, melyet a fül köré helyeztek (I. tábla 5.), legtöbbször gyűrűs az egyik vég, a másik meg kampós (I., 3.). Az ilyenek néha még különösebb díszszel vannak felszerelve (II., 1—7.). Az alsó hurokban majdnem mindig vékony kettős sodronyból alakított két kis csüngő lóg (II. 1—4.), mely alúl simán el van metszve és nem hord más csüngőt.

A II. tábla 1. számú csüngőjének két fél gömbje belül üres, ép úgy a II. t. 4. számú fémgyöngy, mely felső nyílásával a gyűrűhez van forrasztva. Rossz állapota miatt nem közölhattuk két fülgyűrű ábráját, melynek mindegyikén öt apró lánczocska lóg, rajtuk apró pápaszemes sodronyos csüngőkkel.

Fibulát csak egy sírban leltem, egynek a háta galamb idomát példázza (I., 2.), míg a másiknak a hátán két madárka ül (I., 7.), előbbi egy kis gyermek bal válla mellett, utóbbi a mellén feküdt.

Nyolcz sírban volt egyszerű nyílt újjgyűrű (I. 1., 4., 6., 8., 12., 16. és II., 10.) egészben tíz darab. Hajgyűrűk sokkal ritkábban akadtak; kettő egy felnőtt csontvázánál feküdt (II. 9.); négyszög átmetszetű sodronyból készült és külsején beponczolt pontokkal ékes nagyobb gyűrű (II. 8.) egy kis gyermek jobbjánál a mellen feküdt.

Ugyane csontváznál üveggyöngyös nyakdísz is leltünk (I., 13.). A gyöngyök közül kettő hengerded idomás átlátszatlan, színei: vörös, fehér, sárga, zöld és kék, a többi ezüstös szürke és rendesen kettesével, hármassával egybe függ úgy, hogy gyöngyös pálczikákat képeznek. Két

más sírban egyes gyöngyök akadtak, egyik kék (I., 10.), a másik sötétkék, fehér keretű világoskék pettyekkel (I., 9.).

Egy csat (I., 14.) gyűrűs kerete csontból való, a tuskéje vasból; volt még egy belül üres csont, harántosan álló széles bordázással külsején (I., 15.) és volt egy világosbarna agyaggyöngy (I., 11.).

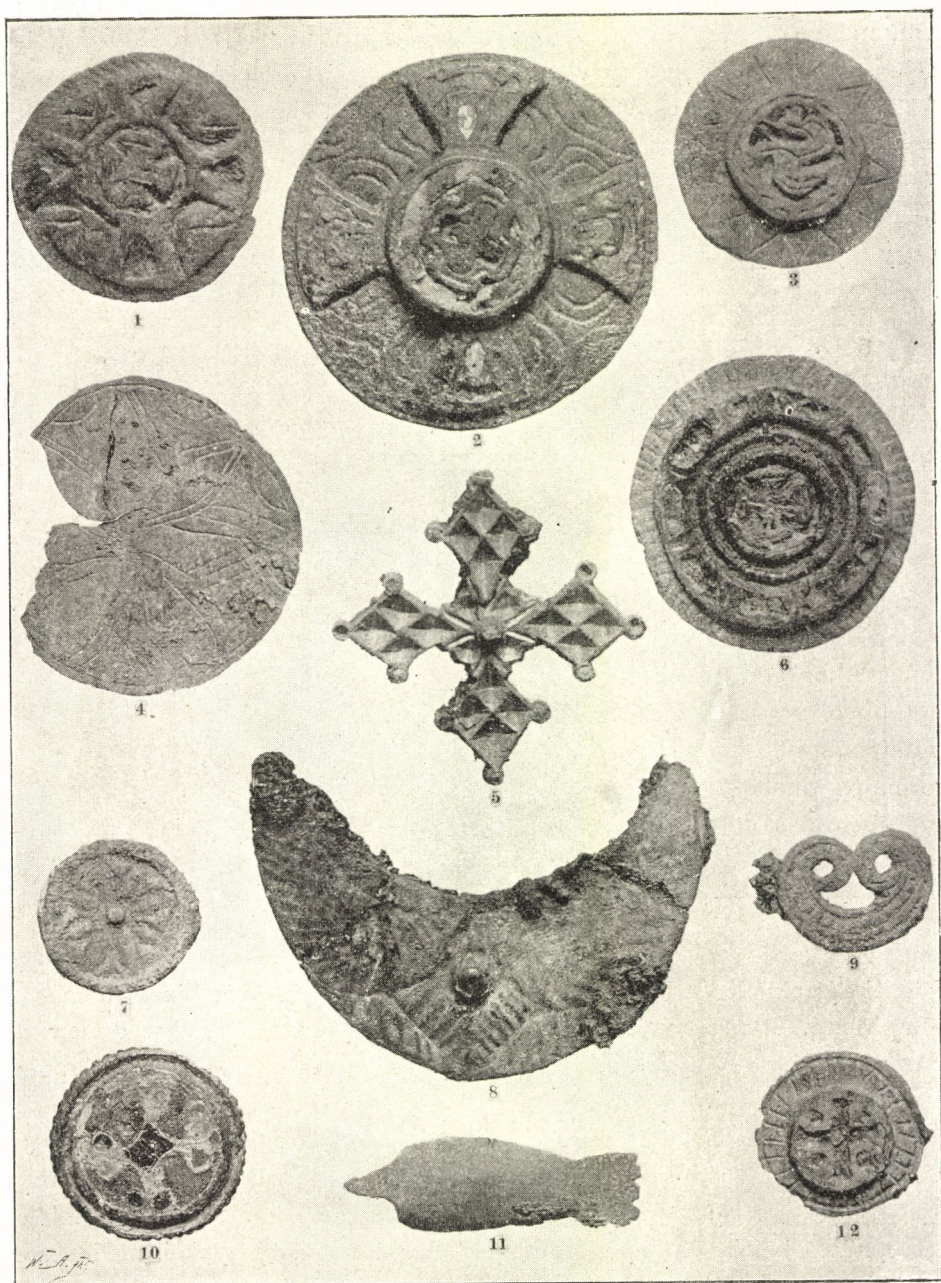
II. Krungl (II—VII. tábla). Itt az ásatásom 102 sír kiderítését eredményezte. Helyzetük általában ugyanaz, mint Hohenbergben. A csontvázak kiterítve hátukon fekszenek, a karok a testhez záródnak, fejük nyugot felé irányul (42 csontváznál) északnyugot felé (20 csontváznál) vagy északnyugot felé (33 csontváznál). Csak egy gyermek feküdt

fejével északnak és hat esetben a fekvés már nem volt biztosan megállapítható. Itt sem volt sírládának semmi nyoma, csak egy csontváz látszott fadszékán nyugodni és némelykor a mellékletek is faalapon látszottak feküdni.

Abban mégis különböztek az itteni sírok a hohenbergiektől, hogy valamennyinél világosan lehetett megállapítani, hogy kőből rakott keret szegélyezte a sírt; némelykor az egész testet, máskor legalább a felső testet keretelték be ökölnyi görgetegekkel, gyakran a fej, nyak és medence körül igen sűrű volt a rakás, egy csontvázat egészen ily görgeteg kövekből rakott ágyra helyeztek és egyik sírban a kőkereten belül a csontváz lábánál még különös nagyságú kő feküdt.

Egy néhány sír kivételével Krunglban is gyéren voltak mellékletek a csontvázak mellett; 43 sír, tehát majdnem a fele, teljesen nélkülözötte

III. SÍRLELETEK A KRUNGLI TEMETŐBŐL (STIRIA).

azokat, ezek közül 21-ben fiatal emberek csontvázai feküdtek, hat csontvázból csak hiányos töredékek maradtak fön, tehát 16 érintetlen sírban voltak, felnöttek mellékletek nélkül. 15 sírban csak kis vaskéssel temették a holtat (VII., 10.), ily vaskés volt 37 sírban ép úgy férfiak, mint nők vagy gyermekek sírjaiban. Rendszeren a bal csípő mellett feküdt a kés az alkar és a test között, nyelével a kéz felé fordítva; azonban más helyütt is leltük, a jobb csípő mellett, a jobb vagy bal felkar mellett,

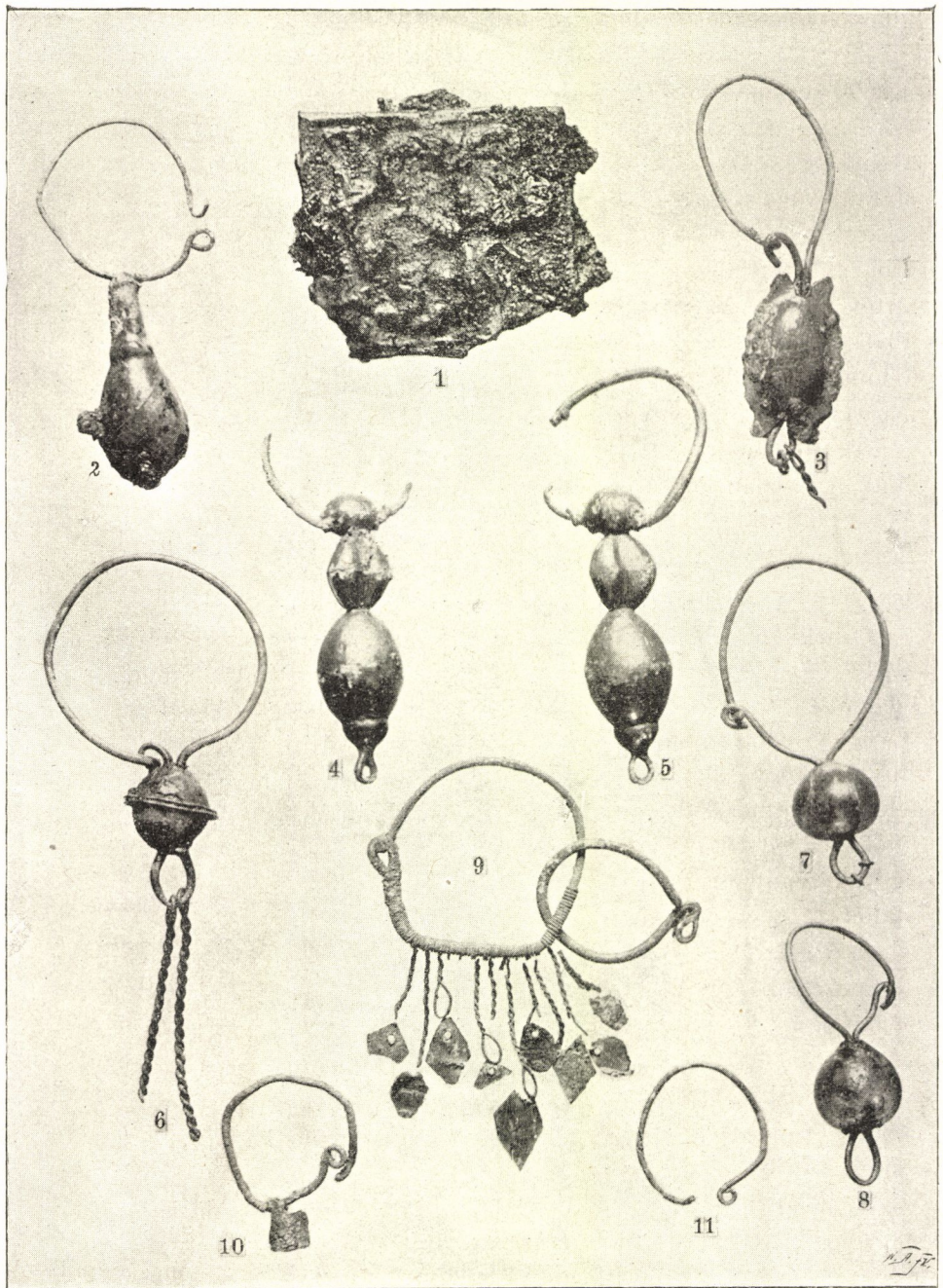
a mellett, az ölben és egyebütt. Vastól való egyéb tárgyl csak egy csat (VII., 13.) és néhány fölismerhetlen töredék akadt.

Ellenben aránylag gazdag a bronztárgyak sora, legtöbb volt a fibula, fülönfüggő és újjgyűrű. A fibula majdnem mind korongos, tűjük legtöbbször vastól való. A legnagyobb (III., 2.) ízléssel készített keresztet mutat, szárait zöld és fehères kék zománcz ékíti, a kereszt közepén korongos emelkedés, melynek közepén zöldes és fehères kékszománczú gyűrűben kissé ferdén állított sötétvörös üveggel kirakott kereszt díszlik;

a nagyobb kereszt szárai közti fémalap vésett és a korong külső szélét pontok ékítik.

Hasonló, de egyszerűbb egy más fibula (III., 1.). A III., 3. számú fibulán a középső gyűrűben feketés zománcz nyomai maradtak és van még zománcz a III., 6. sz. fibula külső gyűrűjén és közepén; ennél a fibulánál is, valamint a III., 12. számú kicsi fibulán kereszt van a közepén, az utóbbin kék zománczczal volt a kereszt kirakva. Különös figyelmet igényel a III., 10. sz. fibula, itt finom lécztagokból alakított keresztet látunk, melynek szárai két-két körré szélesbülnek, a rekeszen belül a tért

IV. SÍRLELETEK A KRUNGLI TEMETŐBŐL (STIRIA).

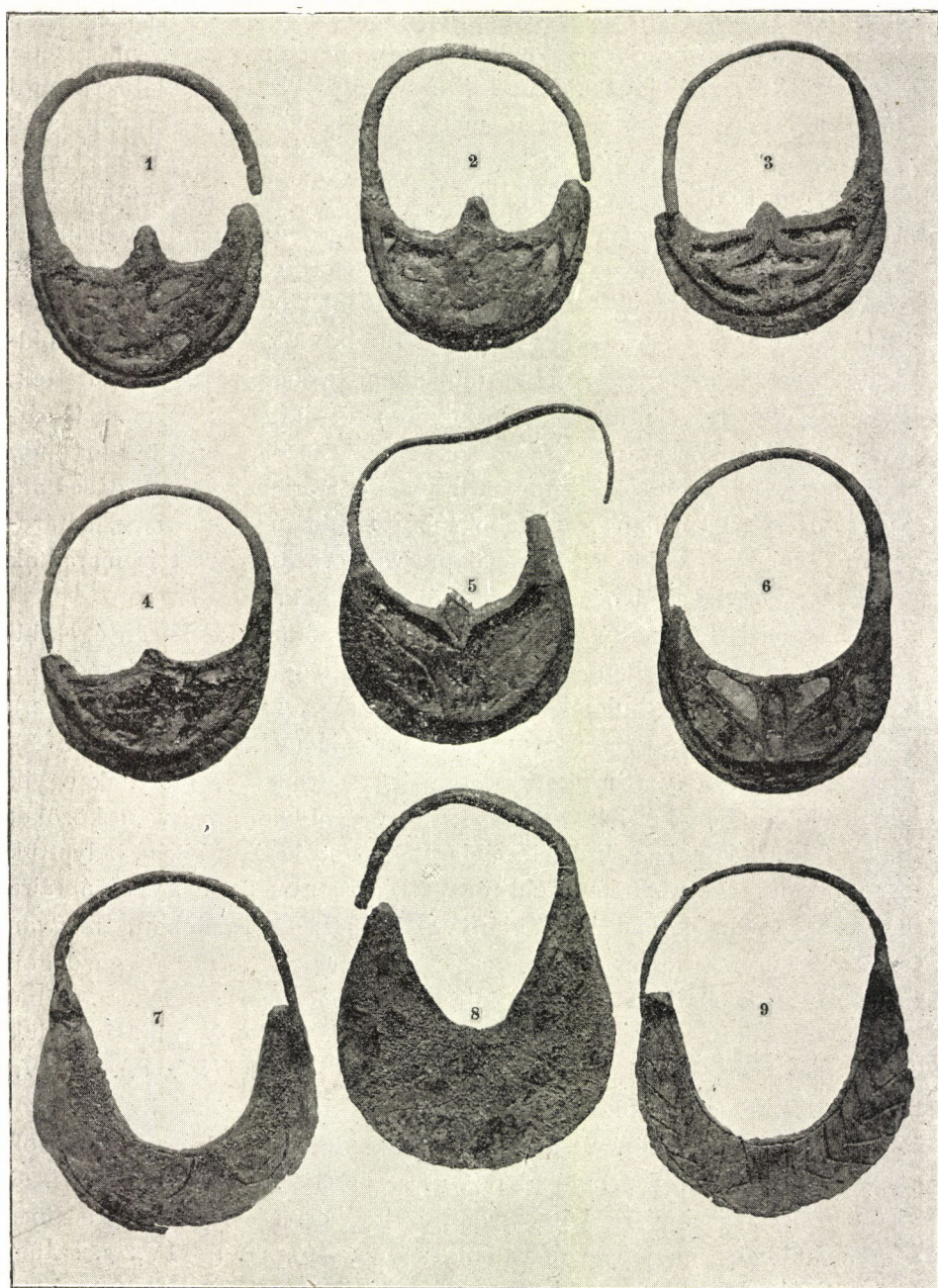
vöröses barna sötét zománcz, a korong többi fölületét a kereszt szárai között kékes zöld zománcz borítja. A III., 4. számú vékony korongú fibula fölülete vésett díszű, a tüskéje bronzból való.

A III., 7. számú fibula ólomból való, fölületét nyolcz szirmu rozetta díszíti, tüskéje vasból való. Művészi szempontból a legkiválóbb krungli darab, a III., 5. számú keresztidomú fibula bronzból erős aranyozással, közepét és a száruk sarkait 13 zöldes, kékes és sárgás apró üveggyöngy ékítette, melyből tíz még megvan. A III., 9. számú bronzfibula vas-tüskével. A III., 11. számú példány madáridomra kimetszett és hajlított bronzpléhéből való, melynek aljára reá forrasztották a tüskét és a tüsketartót. Két ékszer, melyet női csontvázak mellén leltek, valószínűleg fibula volt, bár az aljáról hiányzik a tű. Egyik (III., 8.) vékony félhold-idomú bronzpléh, melyet egy hasonló idomú vaslemezre úgy erősítettek, hogy a széleit reá hajlították, a bronz füleletét ékítették és most is látszanak rajta egykori aranyozás gyöngye nyomai, közepét nagy üveggyöngy ékíti. A vasalap aljához középfinomságú szövet maradványai rozsdásodtak. A III., 1. számú példány majdnem négyzet idomú bronzlemez, határozatlan domborművekkel, ez is vasalapra van erősítve és itt is maradtak az alján a rozsdá által oda kötött öltözetrészek.

A fibulakénál nagyobb a fülönfüggők száma. Legközönségesebb idomu itt is, mint Hohenbergben, a tompa vagy gombos végű sodrony, mely kör vagy körded idomban van hajlítva (VI., 12., 13., VII., 11., 12.), a végük néha kampós, szurkos vagy S formájú (VI., 10., 11., VII., 8.). Egy sírban volt egy pár függő körhajlású sodronyból, melynek egyik felén három helyen két-két összerakott üres gömb van erősítve, a közőket finom sodrony köríti; a krungli példányok rossz karban lévén, helyettük egy teljesen megegyező kettlachi függő* és a strassengeli gyűrű ábráira utalok.** Csüngőkben sincs hiány a krungli fülbevalókon, megvan ismét a gyűrűhöz forrasztott csöpp (IV., 2.), mely a csinos és gazdagon aranyozott párnál (IV., 4. és 5.) különös formát nyert; a IV., 2. számú példányon a két sodronyos csüngő alul letört. Hohenbergből ismerjük az egymás ellenében helyezett két félgömb idomát (IV., 6.). A IV., 7. és 8. számú példányoknál a félgömbök helyébe nagy zöld üveggyöngy lépett, a IV., 7. számúnál az alsó húroknál még sodronyos csüngők töredékei láthatók. Hasonló a IV., 3. számú darab, a hol a gyűrű és alsó hurok közötti részt két összeforrasztott csészés tag borítja. Nincs semmi különös megjegyezni valónk a IV., 10., 11. és IV., 3. számú fülönfüggőkről. Ellenben kiválik a sorozatból a IV., 9. szám, itt a

* Arch. f. Kde öst. Gesch. XII. 1854. II. tábla, 19. sz. A kettlachi és krungli régiségek közt a kések, függők és újjgyűrűktől eltekintve is sok és szembetűnő a hasonlatosság. Krunglban ép oly fibulát (III. t.) és ép oly félholdu függőket leltünk (V. t.), mint Kettlachban.

** Mitth. d. hist. Ver. für Steiermark, VIII. 1858. I. tábla 2. szám.

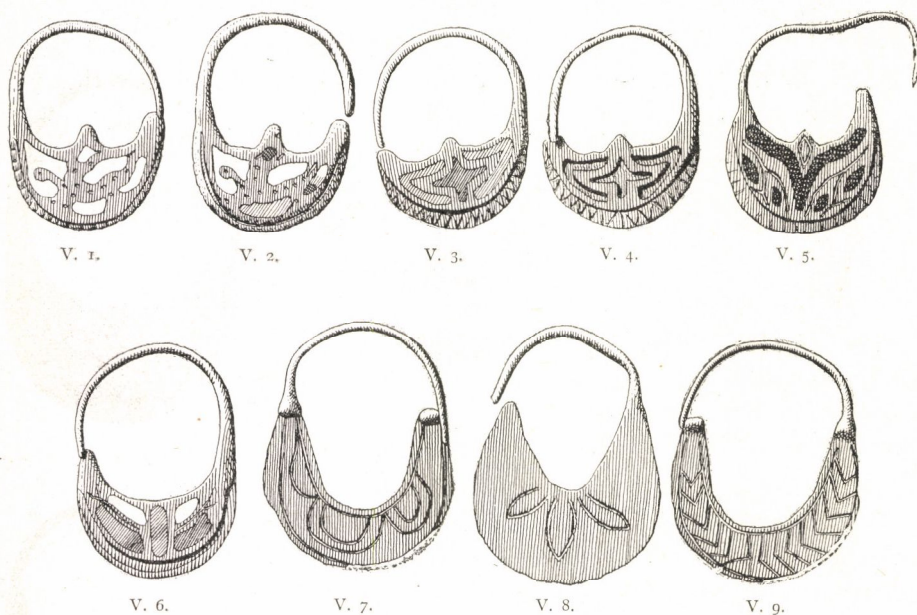

V. SÍRLELETEK A KRUNGLI TEMETŐBŐL (STIRIA).

gyűrű alját finom sodronnyal fonták körül és lelóg róla mintegy 11 fölváltva hosszabb és rövidebb sodronyzsineg, melyekről dülénded idom, aranyozott bronzlemezek csüngnek, azonkívül lóg a karikán egy második, sokkal kisebb gyűrű S forma hurokkal.

E vékony sodronyú igen törékeny fűldíszekkel szembetűnő ellentétek képeznek azok a fülönfüggők, melyekből kilenczet az V. táblán ábrázoltunk.

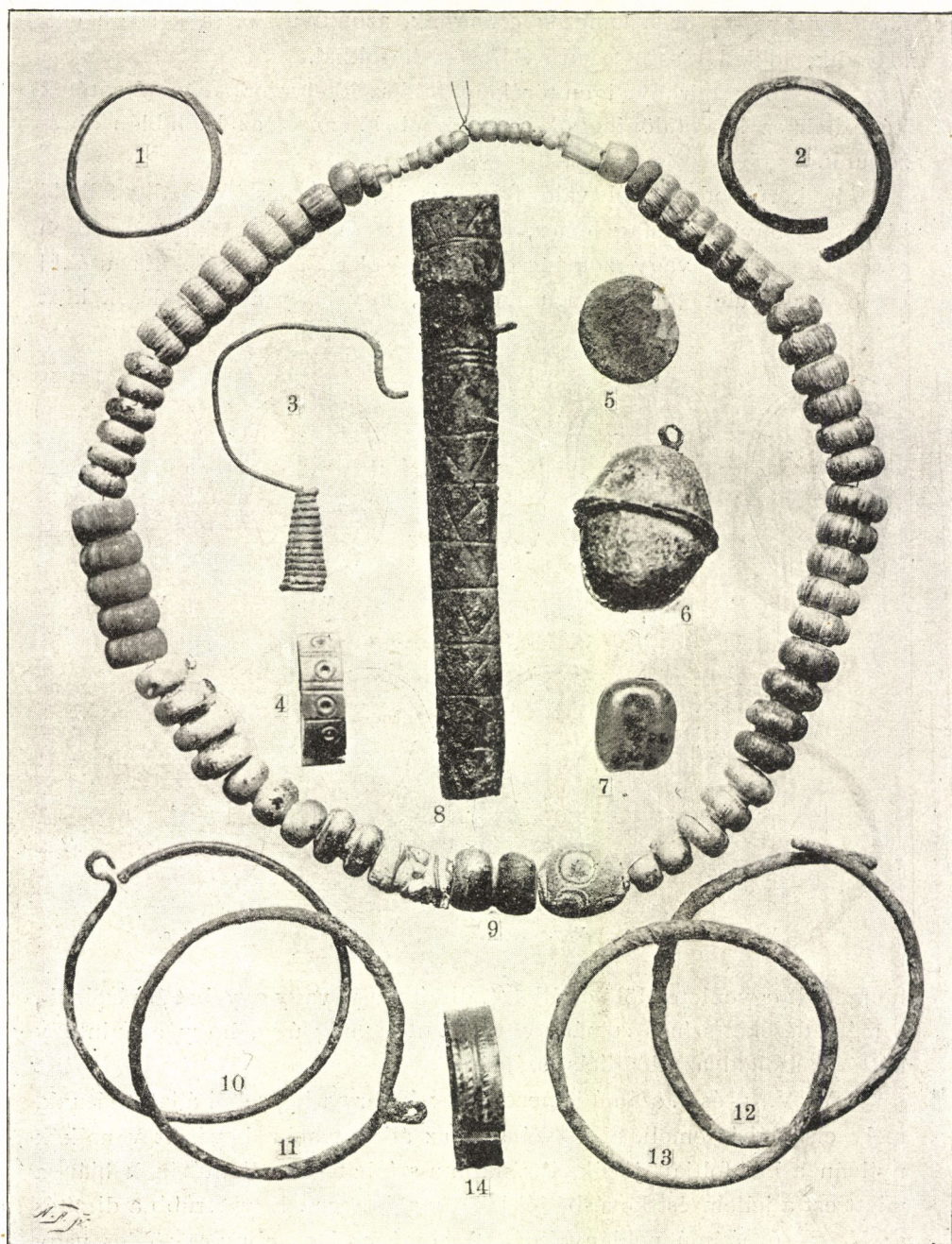
Félkörű sodronyból való felső részük, alsó részük pedig félhold idomú többnyire vastag lemez, melynek szemközti oldalát egyszerűen vésett díszekkel vagy zománczos berakásokkal ékítették. Ez utóbbi esetben a fölület több helyen mélyített, úgy hogy a mélyedések közt

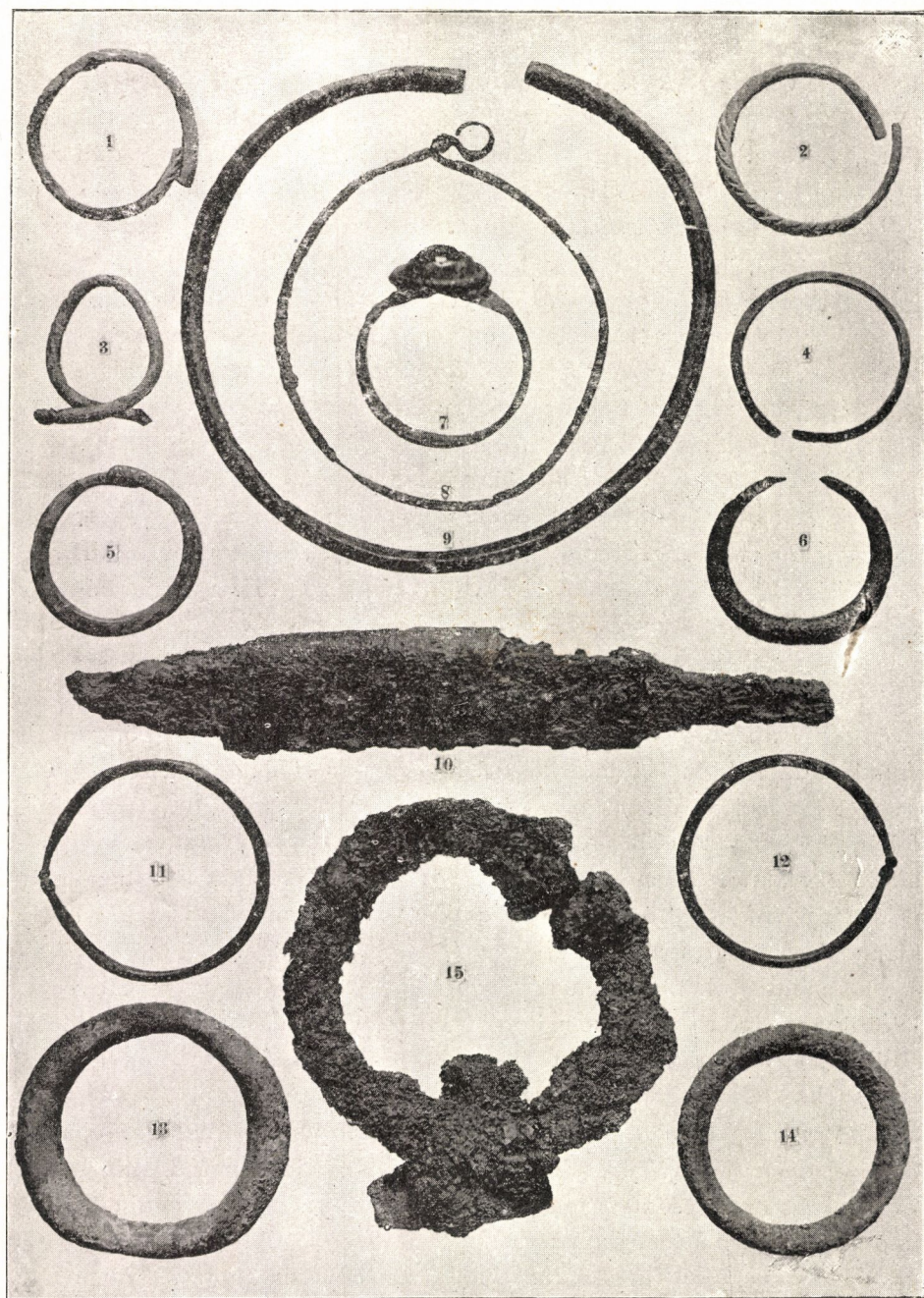
fönmaradt egyenletes fölület állatot, díszítményt vagy egyebet ábrázolnak, a mélyedéseket színes zománczczal töltötték meg úgy, hogy ez mintegy háttérül szolgál az előállítás számára.

Az V., 1. és 2. számú lemezen macskaforma képzelmi állatot látunk, mely első lábát emeli, a 2. számnál az állat testén bevéssett vonalkák nyilván a bőr foltjait jelzik, ábránkon a színhatások ellentétének hiánya miatt ezt a jellemzést kevésbé jól lehet megismerni. Egyszerűbb a díszítés az V., 3—6. számú példányoknál. A zománcz legtöbbszörre zöldes vagy kék és néha vöröses. Az V., 7—9. számú példányokon hanyagul bevéssett félkör vagy zig-zeg idomu díszítményeket látunk, ezeknél a lemez is vékonyabb, mint a zománczos példányoknál.

A karikákra térvén át, kargyűrű csak kettő volt, mind a kettőt

VI. SÍRLELETEK A KRUNGLI TEMETŐBŐL (STIRIA).

VII. SÍRLELETEK A KRUNGLI TEMETŐBŐL (STIRIA).

egy női csontváz jobbik alkarján lelték, melynél sok volt a melléklet; a karikák nyíltak és külső fölületüket bevert apró pontok ékítik (VII., 9.). Gyakoriak az újjgyűrűk. Gyakran kerek vagy félkörű átmetszetű sodrony összehajlítása által keletkeztek úgy, hogy a végek többnyire egymásfelé nyúlnak (VI., 1., 2., VII., 1., 2., 4., 5.); máskor vékony pléhsávból állanak (VI., 4. és 14.). Az előbbi fajta gyűrűkön csak ritkán látni díszítést (VII., 1. és 2.). Kissé eltérő idom a VII., 6. számú. Az egyedüli zárt gyűrűnél Krunglban (VII., 7.), egy helyütt kiszélesbül a karika és közepét keretbe foglalt sötét üvegyöngy ékíti. A VII., 3. számú példány nem újjgyűrű, hanem talán a késszij megerősítésére szolgált, a mi az erősebb zárt gyűrűknek is (VII., 13., 18.) lehetett rendeltetésük.

Egy bronztárgyak voltak: egy női sírból való apró hengerded szelencze (VI., 8.), egy kis golyóidomú csörgő (VI., 6.), valamint a IV. századbéli apró római bronzérem a Constantinusok vagy utódaik idejéből (VI., 5.).

Némely sírban üvegyöngyöket is leltünk. Nagyobb számmal voltak gyöngyök a már említett gazdagon felszerelt női sírban, ugyanott volt még egy fibula (III., 2.), fülönfüggők (IV. 4. és 5.), két kargyűrű (VII., 9.) két újjgyűrű, a kis szelencze (VI., 8.), gyűrűk (VII. 13., 14.) és egy vaskés.

Mikor az itt lelt gyöngyöket felfűzték, egy meternél hosszabbra nyúlt a zsinag, legtöbb köztük a 2, 3, 4 vagy több, sőt 7 összefüggő gyöngyből alakított pálczácska, a mellett egyes igen kicsi gyöngyök is voltak, színök kék, ezüstsürke, ritkán fehér és zöld; kiválasztott gyöngyöket ábrázol a VI., 9. szám, közepett sötétkék példányt, világoskék fehérszegélyű pettyekkel és különböző színű összeolvasztott üvegpálczákból alakított hengerded gyöngyöt látunk. Voltak ugyan némely más sírokban is gyöngyök, de csak elszigetelten vagy igen csekély számmal. A rendes alaktól kissé eltér a VI., 7. szám.

Miként Hohenbergben egy gyermek csontvázánál nagy kargyűrűt leltünk, melyet a gyermek nem hordhatott és mely csak halottas mellékletül szolgált, úgy Krunglban is többször tapasztalhattuk azt a tényt, hogy egyes ékszereket nem a halottal, de mint a szeretet utolsó adományát a halott mellé adtak a sírba. Néha p. o. újjgyűrűket nem az újjakon leltünk, de a mell vagy a felső kar táján, a félhold idomú fülönfüggőket is legtöbbször a csontváz mellén találtuk, egyik sírban pedig két ilyen fülönfüggő egymásba volt rakva.

Ezek kapcsán egy darab hegyi kristályt is említhetünk, mely őskori nyílhegy idomát példázza és egy csontváz lábcsonthai között hevert, talán világos fénye és áttetszősége okozta, hogy az illető családban nemzedékről nemzedékre átöröklődött, talán babonás hatást is tulajdonítottak neki és végül a halott mellé a sírba rakták. Hasonló magyarázat

fejtheti meg, hogy egy keszthelyi népvándorlási sírban csiszolt őskori kőszekerczét leltek.*

Grác, 1897. februáriusban.

*Dr. Fischbach Ottó.***

A SZEPES-CSÜTÖRTÖKHELYI KÁPOLNA.

A csúcsíves ízlés ezen kiváló gyöngye, melyen a csúcsíves építészetnek legjelesebb és legtökéletesebb vívmányait alkalmazva látjuk, keletkezését illetőleg a múltnak sűrű redőibe burkolódzik úgy, hogy mindeddig a legszorgalmasabb kutatás daczára sem sikerült ezen kápolna keletkezési idejét okmányok által minden kétségen kívül helyezni; és így nem marad egyéb hátra, mint ezen kápolnának formáihoz folyamodni és ezekből magára a kápolna keletkezésére némi következtetést vonni.

Első látására is önkéntelenül azon kérdés merül fel, mi czélból, mikor és ki által épült ezen kápolna? Az első kérdést illetőleg nem volna nehéz a felelet; mert igaz ugyan, hogy Quast az 1826-ik évben az ily kettős kápolnák czélját oda magyarázta, hogy miután ily kettős kápolnák leginkább a várakban szoktak előfordulni, a felső kápolnába a váruraság, az alsó kápolnába pedig a cselédség gyűlt össze az istentiszteletre úgy, hogy a cselédség a kápolna padozatán alkalmazott nyílás által megtudhatta a mise egyes jeleneteit. Ezt az elméletet azonban az újabb kutatók elvetették. Most a vélemény az, hogy a kettős kápolnáknak felső emelete, a mely rendesen maga is világos, az istentiszteletre volt szánva, míg az alsó helyiség, a mely rendesen nyomott, sötét és sokkal egyszerűbb szokott lenni, sírkápolnául szolgált. A szepes-csütörtök-helyi kettős kápolnánál is a felső emelet magas, könnyű, világos, majdnem légies természetű helyiség, melynek rendeltetése már eredetileg is más nem lehetett, mint az istentiszteletnek megtartása, ellenben az alsó kápolna nagy részével földben van, sötét, nyomott, alacsony helyiség, mely tulajdonságai arra vallanak, hogy eredetileg sírkápolnának volt szánva.

A két utóbbi kérdésre, t. i., hogy mikor és ki által épült ezen kápolna, évek előtt kutattam és kerestem egy kis világosságot. Kutatásaimat azonban a kívánt eredmény nem koronázta.

Hradszky József kanonok úr közreműködésével kutattam a szepesi

* Vsd ö. Dr. W. Lipp, Die Gräberfelder von Keszthely. S. 48. Nr. 211.

** A jelen közleményt fiatal gráci szaktársunk kérésünkre írta meg. Sajnos, hogy ez volt utolsó dolgozata. Néhány nappal azután, hogy kéziratát kezünkhöz juttatta, a kéréssel halál kiragadta az élők sorából.

A szerk.

káptalan levéltárában, a szepes-csütörtökhelyi plébániai levéltárban, Lethánfalván, miután a szepes-csütörtökhelyi plébánia hosszabb időn át a lethánfalvi plébánosok által adminisztráltatott; a márkusfalvi Máriássy nemzetség levéltárában, minthogy hagyomány szerint Máriássy István szepesi várnagy, Zápolya családnak híve, a ki 1516-ik évben meghalt, ezen kápolnát felépítette volna; a kézsmárki városi levéltárban, melyben Hedvig tescheni hercegnő, Zápolya István feleségének több sajátkezű levele őriztetik; egy hagyomány szerint pedig ő volna a szepes-csütörtökhelyi kápolnának alapítója; Aradon, Miskolczon és Lőcsén a minorita-rend levéltáraiban, minthogy 1668. évben ezen kápolna a minorita-rendnek adományoztatott, Lőcsén gr. Csáky-család levéltárában. Azonkívül erre vonatkozólag kérdés intéztetett Esztergomba, Budapestre, Weimarba, de sőt Rómába a vaticáni könyvtárhoz. — Azonban mély sajnálatomra ki kell jelentenem, hogy kutatásaim az óhajtott eredményre nem vezettek. Sikerült ugyan ezen alkalommal megtudni, hogy több hagyomány, mely eddig ezen kápolna keletkezésére és alapítójára vonatkozólag magát föntartotta, nem hiteles, azonban magát az alapítót és a kápolna keletkezését teljes biztonsággal megtudni még nem sikerült.

E részben többféle hagyomány maradt fenn és többféle vélemény keletkezett. A szepes-csütörtökhelyi minorita-rendi kolostor évkönyveiben fel van jegyezve egy hagyomány, mely szerint Izabella, Zápolya János, I. Ferdinand ellenkirályának felesége ezen kápolnát, valamint a szepesi székesegyház déli oldalán lévő Zápolya-kápolnát azon években építtette volna, melyekben férje Zápolya János hadjáratokat viselvén, távol volt otthonról. — Hogy mennyi hitel tulajdonítható ezen hagyománynak, kivüláglik 1-ször abból, hogy Zápolya János 1539-ik évben nőül vevén Izabellát, Zsigmond lengyel király leányát, csak egy évig élt feleségével, miután már 1540-ik év július havában meghalt. (Lásd Hradzsky József: Szepesvár és környéke, 1848. I. 69.) Ilyen kápolna felépítésére pedig, minő a szepes-csütörtökhelyi kápolna, egy év elegendő nem volt és nem is valószínű, hogy Izabella mindjárt a házassági frigy megkötése után sírkápolna felépítéséhez fogott volna. — De 2-szor halomra dönti ezen hagyomány hitelességét történeti okmányok által azon kétségen kívül helyezett tény, hogy a szepeshelyi Zápolya-féle kápolnát nem Izabella, hanem még az ő apósa t. i. Zápolya István országnádor, 1493-ik évben saját költségén építtette, a mint ez egész világosan kiderül, egyrészt Zápolya István végrendeletéből, másrészt Hedvig, tescheni hercegnő, Zápolya István feleségének 1510-ik évben kiadott okiratából, melyben ezen kápolnának javadalmazásáról gondoskodik.

A «Budapesti Látogatók Lapja» 8. évfolyam 1. szám, 25. lapján olvassuk azt az állítást, hogy a csütörtökhelyi Zápolya-féle kettős kápolnát Zápolya Imre özvegye, Beatrix hercegnő a XV. század végén építtette

volna. Erre nézve azon megjegyzésem van, hogy Zápolya Imre országnádor és a szepesi vár tulajdonosa felesége és az ő halála után özvegye nem Beatrix hercegnő, hanem Pelsöczy Pebeck Orsolya volt.

Ezen kápolna múltja és alapítójának felderítésével foglalkozott annak idején Ipolyi Arnold nagyváradi püspök is, a ki még mint egri kanonok a miskolczi kálvária felszentelése alkalmából mondott felköszöntőjében erre nézve ezeket mondá: «Dicső királyunk Mátyás kedvenczenek, a hatalmas Zápolya István nádor és szepesi grófnak nejét, Hedvig tescheni hercegnőt, véletlen súlyos kór éri. Jámor lélekkel tesz fogadást, ha az ég megsegíti, dús kincsből nagyszerű és remek két kápolnát emeltet; egyiket a szepes-csütörtökhelyi régi monostor mellett saját mausoleumául, a másikat a szepesváraljai dóm mellékhajójának oldalánál férje, a nádor temetkezése helyéül. De még meg sem kezdék a munkát, mire a kélhetlen halál ötét utól érte. — A fogadás azonban állott. Csakhogy a művet a dús hagyományból most Zápolya kedves híve, Máriássy István, Szepes és Sáros várának kapitánya építteté, oly bámulatos művészi fénynyel és csínnal — miro opere — mond a történelmi feljegyzés, hogy eltekintve alabastrom szobraitól és remek festményeitől, melyeknek ma már csak hült helyét vagy töredékeit látjuk, maga az építészeti mű maig hazai góthikánk, legtökéletesebb s elragadó szépségű kevés példányai közé tartozik. Bennök ezen műépítészet eszményét teljesen kivíve s testesülve találjuk; s azon hatás, melylyel egyaránt a nem műértőben is magasztosnak és fenségesnek érzetét felkeltik, tanúsítja, hogy a művészet mily magas fokán állanak.» — A nagy műrégész ezen szavaira azon megjegyzésem van, hogy egyszer magam, másodszor Hradszky József kanonok úr társaságában átkutattam Markusfalván a Máriássy nemzetség levéltárát, de ilyféle történeti feljegyzésnek nyomát nem tudtuk megtalálni. Kerestetett ez Máriássy nemzetség magán családi évkönyvében is, de sikertelenül. Azonfelül nem áll, hogy Hedvig tescheni hercegnő fogadalmat tett volna, hogy a szepeshelyi Zápolya nevű kápolnát is fölépíti és hogy meghalt volna, mielőtt ezen kápolnát is felépítette volna. Mert történetileg bizonyos, hogy a szepeshelyi kápolnát — a mint ez már fönt is említve volt — Zápolya István, Hedvig férje saját költségén még 1493-ik évben felépítette és Hedvig ezen kápolnát az 1510-ik évben kiadott adományozási okiratában javadalmazta. Ez pedig történt 11 évvel Hedvig halála előtt, miután ő csakis 1521-ik évben a trencsényi várban halt meg.

Dr. Vajdovszky János, címzetes kanonok és szepes-olaszii esperes plébánostól az 1888-ik évben a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyűlése alkalmából kiadott «Szepesi Emlékkönyv»-ben megjelent «a szepesvármegyei középkoriegyházi műemlékek jellemzéséhez» cím alatt egy értekezés, melyben nevezett kanonok úr foglalkozik a szepes-

csütörtökhelyi kápolna keletkezésével és alapítójával. A kápolna keletkezésére vonatkozólag ekkép nyilatkozik: «Legélénkebben nyilvánul ezen műhatás megyei góthikánk fénypéldányán a csütörtökhelyi kettős Zápolya-kápolnán, ha hozzá gondoljuk a tervezett üvegfestményeket az ablakokban. Azon korból való ez is (1515—1535), midőn e styl áttörte az építészeti alakítás szigorú szabályzatát, természetutánzásba ment át, előképül vevén a lombos sudarerdő ívágazatát». — Ezen kápolna alapítójára nézve pedig csak felemlíté a hagyományilag fenforgó két véleményt, midőn ezeket mondja: «Építtetését temetkezési célra szintén Hedvignek, tescheni hercegnőnek, Zápolya István özvegyének tulajdonítja a hagyomány, ki azonban a trencsényi várban történt halála után (1521.) a székes-egyházi kápolnában lelte nyughelyét; azért mások menyinyét Izabellát mondják alapítónőnek; kapcsolatba hozzák azonfelül az építés vezetését a Máriássy-család egyik őseivel Istvánnal, volt szepesi főispánnal († 1516), ki a márkusfalvi templomhajó déli falába befalazott sírkövén többi közt elmondja magáról: «gratus erum patrie atque domni Zapoliane». Dr. Vajdovszky János a kápolna keletkezési idejére fent felhozott állítása fölfogásom szerint legtöbb valószínűséggel bír, a mint ezt az alább felhozandókban ki fogom mutatni. Némelyek azt hiszik, hogy ezen kápolnát a gróf Csáky-családnak valamely tagja építtette volna azon idő után, melyben a szepesi vár birtokába jutott. E véleménynek azonban helyt adni azért nem lehet, mert maga gr. Csáky István a szepesi vár ura az 1806. évi deczember hó 8-ikán kelt levelében állítja, hogy ezt a kápolnát nem a gr. Csáky-család, hanem Zápolyaiak építtették.*

Ezen okiratból, mely a lőcsei minorita-rendi kolostor levéltárában őriztetik, kiviláglik, hogy gr. Csáky István csak azt rendelte el, hogy a csütörtökhelyi kápolna, melyet állítólag a Zápolyaiak felépíttettek, gr. Csáky-kápolnának nevezessék el. Gr. Csáky István ezen levelének kapcsában létezik ugyancsak a lőcsei minorita-rendi kolostor levéltárában

* A most nevezett gr. Csáky Istvánnak ezen levele így hangzik: «Nos Comes Stephanus Csáky de Keresztszegh perpetuus Terræ Scepus, ejusdemque Incliti Comitatus perpetuus supremus Comes Domini Illyésfalva Hæreditarius Dominus ejusdemque Domini Ecclesiarum Patronus (P. J.) Hoc Scripto Nostro, nominisque Nostri subscriptione, ac sigilli Nostri nobis, Familiæque Nostræ competentis, appensione hisce notum reddimus:

Quod Nos ad Dóminium Nostrum Illyésfalva seu Willam Sancti Ladislai vocitatum parochiali Eccl. Capellam adnexam per Comites quondam Zapolianos erectam per Successores eorum Comites Turzóiános extinctos Donatione regia mediante ad Familiam Nostram cum perpetuo Terræ Scepus, ac ejusdem Familiæ Csáky Supremi Comititis Tituli Prærogation ac undecim opidorum Regalium Familiæ nostræ traditis, devolutis, donatis. Illyésfalvaense Dóminium per Divisionem 1763-o celebratam ad Nos devenit virtuali igitur jure gaudentes.

Et sic Autoritate illa Nobis competente Capellam parochiæ adnexam in futurum cognominandum volumus Capellam Comitum Csáky, a foris tabella acclavabitur secundum Nostram Exactori Illyésfalvaensi Domini dandam Designationem: Damus ex Residentiali Loco Nostro Illyésfalva.

Die 8-a Decembris 1806-o.

Comes Steph: Csáky, m. p. (Sigillum)

a szepesi egyházmegyei hatóságtól az 1807-ik évi február hó 7-ikén 242. sz. a. kiadott rendelet másolata, a melyben szintén állítatik, hogy a csütörtökhelyi kápolnát nem a gr. Csáky-család, hanem gr. Zápolyaiak építtették.*

Ezen okmányból kitetszik, hogy a gr. Csáky-család a szepes-csütörtökhelyi kápolnát nem építtette fel. A felsorolt különféle hagyományokon és véleményeken kívül fentartja magát még egy hagyomány, mely szerint a most nevezett kettős kápolnát Hedvig tescheni hercegnő, Zápolya István felesége saját számára sírkápolnául építtette volna. Hogy a szepescsütörtökhelyi kápolnát legtöbb valószínűséggel nem más, hanem a szepesi vár tulajdonosai közül valaki építtette, kiviláglik abból, hogy Csütörtökhely, mint sok más község a szepesi várhoz tartozott, s így ezen kápolna az illető vártulajdonos meghagyásából Csütörtökhelyen, mint a várhoz tartozó területen épült. Hogy pedig a szepes-csütörtökhelyi kettős kápolnát nem más, mint Zápolya-családbeli építtette, eléggé kiviláglik a fent idézett két okmányból, a mi azért is valószínű, mert ily gondos szerkezetű és költséges kápolna csakis igen vagyonos mæcenas költségén készülhetett. Tudjuk, hogy a Zápolya-család mennyire bővelkedett földi javakban és kincsekben. A kápolnán formái is azon korra vallanak, melyben a Zápolyaiak a szepesi vár tulajdonosai voltak. A kápolna egyik címerpajzsán előforduló farkasalak is e nézet mellett szól, mert azt a Zápolya-család használta címerében. De hogy a Zápolya-család tagjai közül Hedvig, tescheni hercegnő alapította a csütörtökhelyi kápolnát, azt beható kutatásaim daczára még nem sikerült kétségen kívül helyezni. Mellette szól néhány okmány, Hedvignek jelleme és a kápolna stílusa. Az 1712-ik év július hó 15-én fölvett egyház-látogatási okmány.**

Tanúsága szerint a szepes-csütörtökhelyi kápolnát Zápolya Zsófia, tescheni hercegnő építtette volna. Hogy itt Zsófia helyett tulajdonképen Hedvig értendő, az kiviláglik abból, hogy azon Zápolyaiak közül, kik

* Ezen rendelet ekkép hangzik: «Reverende Domine etc. Laudabilis profecto est Sua Excellentiae Domini Comitiss Stephani Csáky conspicuus zelus, quo in Ecclesiam Dei et res sacras ad exemplum et imitationem omnium aliorum ferri cernitur ast vitio non caret Capellam B. M. Virginis Ecclesiae Quintoforensi adnexam Deo semel sacratam etiamsi per Dominum Comitem diserte fundata et erecta fuisset: (quod tamen factum non est, siquidem per Antecessores et Illustres Majores Ejusdem Comites Zapolyanos posita sit) Eidem tamen Comiti haud integrum fore praedictam Capellam efficere Csákyanum Scepusii die 7-ma febr. 1807. Praeterea Dominationis Vrae addictus in Chto frater Franciscus Madocsány Vic. Gratis Capitularis.» m. p.

** «Praefata (Quintoforensis) ecclesia est una cum Turri et Sacristia murata in statu commodo. Cujus Sanctuárium fornice obductum, pars altera tabulato contexta, habens a latere meridionali elegantem sumptuosam Capellam operis pretiosi antiqui ex lapide scisso eccle, insertam per Sophiam quondam Zapollyay ducissam Tessinensem fundatam, quae duplex est, nimirum inferior et superior cum ingressu ex ipsa eccla, honori B. M. V. in Coelos assumptae dicata.»

a szepesi vár tulajdonosai voltak, egynek sem volt Zsófia nevű felesége. Mert Zápolya Imrének, ki ezen családból első kapta meg a szepesi várat, felesége pelcsöczy Pebeck Orsolya volt. Zápolya Istvánnak felesége pedig Hedvig tescheni hercegnő volt. Zápolya János Izabellát, Zsigmond lengyel király leányát birta nőül, kinek fia Zápolya János Zsigmond, mint nőtlen ember halt meg. Zsófiát tescheni hercegnőnek mondja az okmány, már pedig az összes itt élt Zápolyaiak közül csakis Zápolya Istvánnak Hedvig nevű felesége volt tescheni hercegnő.

Hedviget buzgó hítű vallásos asszonynak ismerjük és tudjuk, hogy meg volt hozzá a vagyona, hogy ily szép és költséges kápolnát állítson; a szepeshelyi Zápolya-kápolnát is ő javadalmazta igen szép birtokokkal. Tudjuk, hogy férje Zápolya István, saját költségén felépíttette az 1493-ik évben a szepesi székesegyház déli oldalán a Zápolya-féle, másképp Úr-test kápolnát és az 1499-ik évben alkotott végrendeletében határozta, hogy az ő teste halála után ezen kápolnában temetessék el, — a mi tényleg meg is történt. Eléggé indokolt tehát a feltevés, hogy özvegye Hedvig, aki csak jóval utóbb, 1521-ben, a trencsényi várban halt meg, a maga számára mausoleumul a szepes-csütörtökhelyi kápolnát építtette. Igaz ugyan, hogy Hedvignek holt teste az 1521. évben a trencsényi várból Szepességre hozatott és nem a szepes-csütörtökhelyi, hanem a szepeshelyi Zápolya-kápolnában férje mellett temettetett el, de ennek az lehetett az oka, hogy a szepes-csütörtökhelyi kápolna az említett évben még nem volt egészen felépítve.

A kápolna stylusa arra a korra vall, melyben Hedvig élt. Ha a szepes-csütörtökhelyi kápolnát a szepeshelyi Zápolya-kápolnával összehasonlítjuk, észreveszszük, hogy a szepeshelyi előbb készült, mint a csütörtökhelyi. — A szepes-csütörtökhelyi kápolna sokkal merészebb, nyúlánkabb, majdnem légies alkotmány. A fal itt majdnem egészen eltűnik és a feltűnő magas boltozatnak súlyát csakis a külső támpillérek viselik. A kápolna belsejében előforduló faltövek, valamint a külső párkányok feltűnő mély hornyolatai, az ablakok mérművei, a késő csúcsíves izlésre vallanak; itt a csúcsívnek oly alakját is látjuk, minőt a góth izlés utolsó stádiumában használtak. Ellenben a szepeshelyi Zápolya-féle kápolna formái még szigorúbb izlésre vallanak. Biztos, hogy a szepeshelyi Zápolya-kápolnát Zápolya István 1493-ban alapította, a mit kétségen kívül helyez az évszám, a kápolna nyugati oldalfalán. Hogyha tehát a mintáját követő csütörtökhelyi kápolna formái a csúcsíves izlésnek még tovább menő fokát, sőt már hanyatlását képviselik, akkor bízvást föltehetjük, hogy a két épületet néhány évtized választja el egymástól és e stilistikus ok is Hedvig özvegye korára utal.

A kápolna nyugati homlokzatán egy kövön: «Trencinensis» név van bevésve. Meglehet, hogy miután Hedvig életének utolsó éveit a

trencsényi várban töltötte, ezen «Trencinensis» nevű személy egy trencsényi származású ember vala, a ki ezen kápolna építésénél volt alkalmazva.

A mint a XVI. században a hitújítás Szepesföldre is terjedt, e kápolna majd a katolikusok, majd az ágostai hitvallásúak birtokába került. Az 1638. és 1647. évi országgyűlések elhatározták, hogy a csütörtökhelyi kápolna a katolikusok birtokába menjen át és különösen az 1647. évi pozsonyi országgyűlésen az is ment határozatba, hogy miután maga a csütörtökhelyi plébánia-templomot még az ágostai hitvallásúak bírták, a katolikusok számára a kápolnába kívülről külön ajtó készíttessék. Ezen országgyűlési határozat azonban soha sem ment fogantatba.

1671. évben maga a plébánia-templom is a katolikusok birtokába jutott. Minthogy Csütörtökhely a többi tizenegy szepesi várossal és a szepesi várral együtt valószínűen még I. Mátyás alatt jutott Zápolya Imrének adományúl, Csütörtökhely ura Zápolya, későbbben Thurzó és utoljára Csáky-család lett.

1668-ban gr. Csáky Ferencz a szepes-csütörtökhelyi kápolnát a minorita-rendnek adományozta. Az 1672-ik esztendőben, miután már egy évvel előbb a plébánia-templom is a katolikusoknak visszaadatott, Reggiani János minorita-rendi atya csütörtökhelyi lelkészszé avatottatott fel. Ezen idő óta úgy a csütörtökhelyi plébánia-templom, mint a kápolna még mai napig is a minorita-rendi atyák gondozása alatt áll.

Az idők viszontagságaiban a kápolna belső felszerelése egészen elpusztult, helyét a cikornyás rokokó foglalta el. De külseje is jelentékeny károkat szenvedett. A szobrok, melyek hagyomány szerint a kultámok fülkéiben voltak elhelyezve, eltűntek. Az 1869. évben kitört tűzvész alkalmával, a midőn a kápolna teteje is leégett, a támpillérek toronyfiai és keresztvirágai eltűntek és így jelenleg a kápolna összes kultámai csonkák. — Ilyen állapotban létezik mai nap a kápolna. — Formáira nézve meszsze földön a csúcsíves műízlés legremekebb példányainak egyike, de egyes részeiben, megrongálva és a megfelelő stílszerű felszerelést nélkülözvén, szükségli a föntartó intézkedéseket.*

A kápolna mint tudjuk, a csütörtökhelyi plébániai templom déli oldalához van építve és két részből, felső és alsó kápolnából áll. A felső kápolna magas és világos épület, melynek alaprajzát hosszúkás négyszög, háromszögű szentélyzárással képezi; magassága 12'93 m., belhosszúsága 12'79 m., szélessége pedig 5'70 métert tesz. A felső kápolnának boltozata

* A kápolna kijavítása szükségességének érzete által áthatva, főt. Gmitter Alfonz minorita-rendi atya fáradságot nem ismerő buzgalommal megkezdte a könyöradományok gyűjtését, melyek által ezen kápolna helyre állítható volna. A Mindenható áldása lebeg ezen buzgó atya gyűjtésén, mert a mint legújabbán értesültem, ezen célra már eddigelé is 15,000 frtnyi pénzösszeget összehozni sikerült. Minthogy a kápolnának teljes helyreállítását az összehozott 15,000 frtnyi pénzösszeget minden valószínűséggel jelentékenyen meg fogja haladni, ezen kápolna ügyét az irányadó körök figyelmébe legmelegebben ajánljuk

hálóboltozat, melynek gerinczein horony és pálczatag váltakozik. — A pajzsalakú zárkövön koronázott farkas látható. A boltozaton olvasható 1869 évszám, a restaurálás évét jelenti. A boltozat gerinczei faltő minőségében leérnek egészen a kápolna padlózatáig. Ezen faltövek testök $\frac{2}{3}$ -ával szabadon állanak és dúsan tagozott gerinczhordókhoz hasonlítanak, melyeknek tisztán kifejezett fejezeteik és attizáló lábaik vannak. A tő félmagasságában igen gyöngéd szerkezetű fülkék, szentek szobrai számára vannak alkalmazva, mely mennyezeteken bámulandó finom stylizált növényzet látható. — A széles és magas ablakok miatt a kápolna keleti és déli oldalfala majdnem egészen eltűnik, úgy hogy a boltozat oldalnyomása kizárólag a kápolna támpilléreire nehezedik. A kápolna azon oldalfala pedig, mely az ablakok alatt egészen a padlózatig terjed, csúcsíves árkádív csoportozattal van díszítve. Ezen árkádívezet a kápolna egész keleti és déli oldalfalát díszíti, mely az ablakok s a templom padozata közt van. Az itt alkalmazott mennyezeteken igen gyöngéd szerkezetű toronyfiak és keresztvirágok láthatók. A kápolna ezen árkádívezete világosan emlékeztet a regensburgi dómra, melynek oldalfalait hasonlóképen díszítették.

A felső kápolna nagy világosságot nyer az itt alkalmazott öt ablak által. A déli oldalfalon előforduló három ablaknak magassága egyenként 8.66 m., szélessége pedig 2.89 métert tesz, maga az ablaknyílás pedig 2.23 méter széles.

A szentély két ablakos szűkebb és csak két osztályú, míg a kápolna három déli ablaka négy osztályú; a karzatra nyíló ablak csak félig van kiépítve. Az ablakok bélése horonyok és pálczatagokból áll; mértani műve pedig három és négy szirmú lóherét, halhólyagot és más késő csúcsíves idomot tüntet fel. Egy ablak mérműve ki van törve. Most az ablakokban csak közönséges színtelen üveg van, azért az óriási ablakokon át vakító világosság ömlik a kápolnába. A szentélyzárás két ablaka keskenyebb. Ezen öt ablakon kívül nyílik még a kápolna karzata alatt egy lóhere idomú ablak is. A kápolna nyugati oldalán előforduló karzat igazi mesterműre vall. A karzat gerinczei zárkő helyett egy csomóban futnak össze. Ezen karzat homlokzatán két díszorom van, melyeken igen szép virágcsomó látható. A díszorom csúcsaiban két címér fordul elő. Ezen karzaton régi stallumok vannak elhelyezve következő nagy latin betűs felirattal: «Selick + Sind + do + das + Wort + Gotes + heren + undt + bewaren +». A padokon 1599. évszám olvasható; azonfelül a karzat fasorompóján olvasható: A. D. 1772. Die 27. Maii. A karzaton barok ízlésű orgona áll. A kápolna padlózatát egyszerű négyszögű homokkövek képezik.

A kápolna belső felszerelése igen egyszerű, barok ízlésben készült. Az 1747. évben Gersei Petheő Rosalia által felállított barok ízlésű oltáron

következő felirat olvasható: «Honor I, gLorIosæ De I paræ WrgInIs posVIIt a Vrog Ve Instr VXIt CoMIItIssa RosaLIa. Petheö.» — A barokk izlésű oltár közepén régi táblafestmény van, mely úgy művészi conceptio, mint a technikája tekintetében a kápolna kiváló gyöngyét képezi. A kép arany alapra, fára van festve és a haldokló Szűzet állítja elő, fent a Megváltót látjuk, mögötte két angyal egy szőnyeget tart kifesztve; lejjebb két angyal virágot és gyümölcsöt tart edényekben, lent a tizenkét apostol közt, kiknél az egyéniség kiváló módon van feltüntetve, a haldokló Szűznek gyönyörű képe látható. Az oltáron szép csúcsíves gyertyatartók állanak.

A barokk izlésű padok egyikén nagy latin betűkkel következő felirat van alkalmazva: «Gloria Patri et Filio et Spiritui S: sicut erat in principio et nunc et semper et in sæcula sæculorum Amen». Az evangéliumi oldalán a falon alkalmazott kő következő arany betűs feliratot tüntet elő: «Altare hoc Omnipotenti Deo, in honorem ss. Assumptionis B. V. M. erectum Privilegio quotidiano Perpetuo ac Libero pro Omnibus Defunctis ad quoscunque Sacerdotes vigore Brevis Benedicti Papæ XIV. Die IX. Octobris MDCCCLI. insignitum atque a ministro Generali Ordinis Die X. mensis Maii MDCCCIII. Designatum».

A felső kápolnában kívülről nem nyílik bejárat, csak egyik ajtón át lehet a plébánia-templomból a kápolnába jutni; más bejáratot képez a csigalépcső, mely az alsó és felső kápolna közt van alkalmazva.

Az alsó kápolna szintén csúcsíves izlésben épült és úgy, mint a felső kápolna, egyhajós; alaprajza hosszénégyszög háromoldalú szentélyzárással. Azonban daczára, hogy az építészeti stylus tekintetében a két kápolna közt különbség nincsen, igen nagy a különbség az arányokban. Az alsó kápolna alacsony, nyomott és sötét helyiség, mely szembe-tűnően emlékeztet a román műizlésben dívó altemplomokra, 1'90 méternyire a földben áll úgy, hogy szűk ablakai kívül egészen a földig érnek. Az alsó kápolnába vezető csigalépcsőn kívül van egy földalatti folyosó, mely a szomszéd minorita-rendű kolostorral köti össze a kápolnát. Hossza: 12'47 m., szélessége 5'19, magassága csak 4'22 méter. Dülény boltozata hat mezőre oszlik; gerinczei igen dúsan tagozottak és rajtok mély horony és pálczatag váltakozik, alsó részük körte alak. A boltozat zárkövei csakis a gerinczek összefolyásából állanak; a boltozat gerinczei fejezet közvetítése nélkül nyugosznak a hengerded faltövékön, melyeknek attikizáló lábuk van. A nyolcz ablak magassága egyenként 2'25 méter, szélességük 1'25 métert tesz; de az ablak nyílása csak 1'30 m. magas és 35 cm. széles. Az ablakok béllése mély horonyok és pálczatagokból áll, mérműve át nem tört lóhere idomot példáz; az ablaknyílás egyszerű hosszénégyszög idomú; a padlózat négyszögű homokkőből áll.

Az alsó kápolna belső felszerelését csakis a szépen előállított padok

és egy igen egyszerű rokokó oltár képezik. A kápolnát újabb időben kifestették; északi oldalán a négy evangelista, közepén Krisztus Urunk arcképei láthatók, de a kápolna nedvessége miatt a festmények már megrongálódtak.

A kápolna külsejének kiváló díszét képezi a hét támpillér, mely megtámasztja, három rész különböztethető meg. A támpillérek két alsó része tudniillik a földtől egészen az esvető párkányzatig síma, az esvető párkányzaton felül egész a templomkorona párkányzatáig dúsan és szépen vannak tagozva. A támpillérek ezen részén gyönyörű mennyezetek vannak construálva, melyek gyöngéd szerkezetű architectonicus részletek által vannak környezve. Sajnos azonban, hogy ezen támpillérek csonkák; csakis a templomkorona párkányzatáig érnek és itt le vannak törve. A kápolna párkányzatain is mint egyáltalában a kápolna belsején és külsején a csúcsműizlésnek legkifejlettebb formái érvényesülnek, ugyanazt észrevehetjük ezen kápolna párkányzatain is. A talap esvetőn és koronapárkányzatain gazdagon horony és pálczatagok gazdagon váltakoznak. És a mi a késő góthikát különösen jellemzi, az esvető párkányzaton igen erős horony fordul elő. A kápolna különös sajátosságát képezi, hogy talappárkányzata nem a kápolna alján, hanem az alsó kápolna ablakai fölött fut. Kivülről nincs bejárat a kápolnába. Keleti és déli oldalát számos ablak és támpillér dúsan tagozza. Ellenben nyugati homlokzata nélkülöz minden jelentékenyebb díszítményt. Csak a homlokzat csúcsán emelkedik egy óriási és igen szép keresztvirág, mely mintegy pótolja a kápolna tornyát. E nyugati homlokzaton számos évszám van a faragott kövekbe bevésve, melyek 1625—1658. évekből valók. A déli oldalon egy támpilléren napórát alkalmaztak 1752. felirattal. Ugyancsak déli oldalán a talap és esvető párkányzatok közt egy festmény Krisztust a keresztfán, jobbfelül a Sz. Máriát, balfelől Szt. Jánost ábrázolja; ezen képen a következő felirat olvasható:

«Renovatum Anno 1880. Ad. Springer». Az egész kápolna sárga színű négyyszögű homokkőből van építve; jelenlegi tetejét pedig vörös téglacserép borítja.

Szepeshely, 1897. februárius.

Horváth Viktor.

A KASSAI DÓM RÉGI SÍREMLÉKEI.*

A kassai sírkövek, külső habitusuk szerint három csoportba oszthatók. Az első csoportba a pusztán hitjelvényt (kereszt) feltüntető kövek, a másodikba a hitjelvény mellett, vagy e nélkül álló paizsot s a paizsban címert, legtöbb esetben pedig családjegyet, a harmadikba végül a szorosán vett heraldikai vonatkozású címerekkel ellátott sírkövek tartoznak. Ide sorozzuk az *alakos* síremlékeket is.

Az első csoportba tartozók — ebből csak egy darabot ismerünk eddigelé — a XIV. század elejéről valók. A meglevőnek főalakja egy négyszögű keretbe foglalt, ágain orrdíszszel ékesített kereszt, mely lóheralakban csipkézett félköríves alapon áll s a sírkő egész hosszát elfoglalja. (I. ábra.) Előállítására úgy történt, hogy a megkívánt keresztalakot a talppal s kerettel együtt a kőbe jó mélyen bevésített árok által tüntették elő s hogy a bemetszett idom a kő szürkés színétől elütő legyen, az árkot szuroknemű fekete anyaggal töltötték ki, mely anyag meggyújtható s szurokszaggal ég el.

Előállításának technikája tanúsítja, hogy készítése nem annyira a szobrászat, mint inkább a kőfaragók eljárási körébe vágott.

* Ily cím alatt adott ki Récei Viktor dr. a kassai Szent-Erzsébet egyház megújításának és felszentelésének emlékére egy 15 szövegoldalra s 34 illusztrált táblára terjedő füzetet, a mely a kassai dómban és dóm körül talált régi sírkövek ismertetésének első füzetét képezi. A második füzet kiadását későbbre jelezte a szerző.

A publicatiót az előszóban Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek a kassai dóm felszentelése alkalmából mondott szép beszéde nyitja meg. Nincs okunk ezzel foglalkozni, mert e beszéd s a füzet emlékei között az összefüggést nem tudjuk megtalálni.

A bevezetésben Récei úr maga konstatálja, miszerint «tagadhatatlan, hogy a kassai dómnak sírkő-gyűjteménye egyike a leggazdagabbaknak és művészettörténeti szempontból nagyfontosságú», továbbá, hogy «méltó volna e gyűjtemény alapos helyreállítása és kellő gondozásra», kijelenti azt is, hogy jelen füzetének «erre a figyelmet felhívni a célja», s hogy a dolgozat «nem terjeszkedhetik ki arra, hogy az egyes sírköveket behatóan tárgyalja, a művészeket, kik maguk is megőrkítették magukat az emlékeken, felkutassa, vagy a címerek alapján heraldikai tanulmányt szolgáltatasson».

Kitetszik e sorokból, hogy R. úr nem kívánt *szakszerűen* foglalkozni a tárggyal s csupán csak egy albumszerű kiadványt akart adni a felszentelési ünnep emlékeztetére. A publicatio tehát nem tart számot tudományos becsre; inkább csak alkalmi képtár kíván az maradni.

Szerzőnek ezen kijelentését figyelembe vévén, nem kívánhatunk e helyütt a munkával mint tudományos, archæologiai becsű, vagy ilyenre igényt tartó termékkel foglalkozni. Annyival is inkább nem tehetjük ezt, mert tudjuk, mily nehézségek állottak Récei úr útjában a sírkövek megvizsgálása körül, sőt talán nem is tévedünk, ha abbeli véleményünknek adunk kifejezést, hogy R. úr magukat az eredeti sírköveket, vagy legalább is azoknak legnagyobb részét, színről-színre nem is láthatta s füzetében csupán fényképük után adta azokról azt a rövid ismertetést, a melyet a szakirodalom Myskovszky Viktor s e sorok írója megelőző közlései nyomán már régibb idő óta ismer.

A R. úr füzetének azonban mégis van valami érdeme. Hogy ennek megértéséhez jussunk, szükséges, hogy felemlítsük, miszerint a kassai dóm renoválásai alatt talált sírkövek a hibás és lelkiismeretlen kezelés következtében legnagyobb részt annyira szétfőredeztek, hogy egyik-másiknak hibátlan összeállítása úgyszólván lehetetlen többé. A régi városi polgári élet s a képzőművészet e jobb sorsra érdemes emlékei kegyetlen sorsra jutottak e városban, melynek

A második csoport sírkövei, mint említettük, a keresztalakon kívül paizsot s ebben egy esetben családi címert, hét esetben pedig *családjegyet* tartalmaznak. Egyik példányon a paizsmező teljesen üres. A fennmaradt kilencz példány közül csupán csak egyetlen egy darabnak (Récseynél: III-ik) előállítási technikája egyezik meg az első csoportba tartozókéival. A többi nyolcz lapos reliefben van dolgozva s pedig úgy, hogy a sírkő alakját képező kereszt, a félköríves alapzat, a keresztágak orrdíszai s végre a belső mezőnek felső jobb s bal sarkain fellépő orrdíszek az alapnak egyenletes kimélyítése által vannak kiemelve.

A címerpaizs családjegyei két esetben bevésve, négy esetben domborúan előállítva láthatók. Az egyetlen egy esetben fellépő sisakcímer szintén domborúan van előállítva s némileg szobrászatilag kezelve.

A kereszt gerendájához állított paizs minden esetben háromszögű s (heraldikai) balról jobb felé dől. Kivételt csupán egyetlen egy esetben találunk erre, miként azt alább felemlítjük.

Az ezen csoportba tartozó sírkövek közül a legrégebbieken — a XIV. század első feléből eredőkön — feliratot nem találunk még. A chronologiai sorrendet követve, az első számú után a Récsei által III. számúnak jelzett követ sorakoztatjuk. Liliomvégű keresztágai *egyet-*

előjárósága a múlt dicsőségének ezen emlékjelei irányában többé nem pótolható mulasztást követett el akkor, a midőn elmulasztotta ezeknek a dóm falába való beépíttetését, mi által magának az elsőrendű műemléknek is történeti becsét s érdekességét nagyban lefokozta.

A sírköveket az első renoválás idejében (1860—1865) nagy részben privát egyéneknek eladták. A most folyó renoválás tartama alatt előkerültek pedig egy ideig ide s tova hányattak, végül a dóm anyagraktárában, a szabad ég alatt, eső, hó és fagnak kitéve «őriztettek». Ily viszonyok között a már különben is tetemes részükben megsértett síremlékek még inkább tönkre mentek s mind a mai napig csak jámbor óhajtás gyanánt él a jobbak lelkében azon kívánság, hogy azok a Felsőmagyarországi Múzeum felépülendő csarnokaiban legyenek korszerinti sorrendben felállítva.

Ha ezen sajnálatra méltó viszonyokat kellőképen mérlegeljük, a magunk részéről érdemül tudjuk be R. úrnak, hogy e sírkövekről amilyen olyan publicatiót készített, mert nagyon is valószínű, hogy már a legközelebbi nemzedék csupán *ebből* fogja megismerni, milyenek voltak valamikor a kassai sírkövek. Érdeme a füzetnek, hogy collective összeszedvén a sírkövek ábráit s ha nem is adja azok részletes s megfelelő leírását, de legalább többé-kevésbé sikerült reproductióival megmenti azokat az enyészettől.

Míg tehát egyrészt e szempontból elismeréssel kell lennünk R. úr füzeté iránt, másrészt sajnálnunk kell, hogy a szerző — ha már meg volt hozzá a módja, hogy egy publicatiót megszerkeszsen s kiadjon — kimerítőbben nem foglalkozhatott tárgyával. Viszonyaink olyanok, hogy nagyon is kétségesse teszik azon remény teljesedését, hogy e műemlékek mihamar egy újabb s megfelelő, kimerítő publicatióban fel fognak dolgoztatni. A sírkövek, czélszerűtlen elhelyezésük következtében, ma teljesen hozzáférhetlenek s napról-napra mind jobban-jobban tönkre mennek, a kassai új múzeum felépítése s ennek létesítendő lapidariuma pedig még csak a jövő zenéje.

E szempontból teszszük mi R. úr füzetét ismertetésünk tárgyává. Nem kritizáljuk, hogy a minő, miért ilyen, vagy hogy milyen lehetett volna, ha ahhoz a rendelkezésre álló adatok felhasználatnak, csupán téves állításait igazítjuk helyre, kiegészítjük azokat néhány új adattal, melyet kutatásainkkal sikerült megállapítanunk, hogy, a mennyire ez idő szerint lehetséges, megmentsük egy jobb jövő számára a mozzanatokat, melyek hazai műtörténetünk gyér adataihoz, ha nem is korszakot jelentő, de elég érdekes adalékokul kínálkoznak.

lennék minősítik azt a sorozatban, de talpának három egymás fölött álló környegyedes szerkezete is megkülönbözteti a többitől. Balról jobb felé dülő, felül egyenes vágású s oldalain csúcsa felé összefutó körívekben menő vonalakkal határolt paizsának mezejében családjegyet látunk, mely szerkezetében egészen egyszerű még s a középvonalra — fulcrum — függesztett egyenesekből van megszerkesztve.

A családjegyek (Hauszeichen, marque de maison) olyatén alakok, melyek bizonyos jogon alapulnak s a XIII. század második felétől kezdve majdnem egész éjszaki Európában használatosak voltak s arra szolgáltak, hogy tulajdonosaiknak valamihez való jussát igazolják.

Használatuk mindkét nemre s minden állásu egyénre kiterjedt. Városban ép úgy éltek velők, mint falun s miután mindig egy meghatározott egyénnek jelét képezték, azokat az utódok is átörökölték, a kik azonban a jegyeket vagy változtatlanul meghagyták, vagy pedig, egyes vonalak elhagyása vagy hozzáfűzése által, megváltoztatták azokat.

Kezdetben nagyon hasonlók e családjegyek a *rúnákhoz* s épen úgy, mint ezeknek, a családjegyeknek is meg van a függőleges alapvonaluk (fulcrum), melyhez egyes vízszintes vagy ferde vonalak járulnak. Valószínű, hogy a jegyek tulajdonosai neveinek kezdőbetűiül a megfelelő rúnák szolgáltak.

A családjegyek fejlődésük további folyamán három-, négy- s ötszög, félköríven álló kereszt stb. alakot nyernek, még később, a XV. századtól kezdve, mint a nevek iniciáléi, latin maiusculák csatoltatnak azok száraihoz, vagy iratnak melléjük.

A R. által v. szám alatt közölt sírkő paizsa, mint egyetlen kivétel a kassai sírköveknél, jobbról balra dől, családjegye is szabadabban van már alakítva, mint az imént említetté, mert két végén s csúcsán, appendixek gyanánt, apró keresztkéekkel, közepén pedig egy hatágú csillaggal van megtoldva. Korban tehát néhány évtizednyi különbség lehet közöttük, olykép t. i., hogy az utóbbi az előzőnél fiatalabb.

Rendkívül érdekes síremlék a R. által IV. szám alatt bemutatott példány. (2. ábra.) Récsei ezt az «állítólagos» *Hradovai gróf* címérének tartja s úgy blasonnálja, hogy «paizsban lovagsisak fölött féldombor-

I. ÁBRA.

műben *kakas*»-t ábrázol. Mondanunk is fölösleges, hogy R. itt nagyon s kétszer is téved, mert a paizsalak nem «*kakas*», hanem *baziliszkus*. Erre vall a szörnyalaknak madárfeje a *taréjjal* és *szakállal* s a gyík-alaku, hosszú farkban végződő test, mely ábrázolás tökéletesen megfelel a középkori mesék azon hagyományainak, melyek e szörnyalakat tyúktojásból varangy által kiköltöttnek tartotta.

Ehez hasonlóan van a baziliszkus előállítva *Aldrovandus* munkájában; hasonlatosak hozzá azon előállítások is, melyekkel a középkori heraldikában találkozunk.

Miután a baziliszkus a középkori keresztény művészetben egyik legáltalánosabban elterjedt jelképe volt a rossz szellemnek, az ördögnek, lehetetlen azt sírkövünkön olyatén emblémának tartanunk, mely a hitélettel valami összefüggésben állana. A szóban forgó ábrázolás — tekintve hazai heraldikánk egykorú analog emlékeit — nem lehet egyéb, mint — a középkori sisakpecsétek formájára — *sisak-oromdís* alakjában feltüntetett *czímer*, maga a sírkő tehát egy *czimeres síremléket* képez, mit a baziliszkus lábai alatt lévő csöbör sisak is igazol.

Hazai heraldikánkban — tudtommal — maga a baziliszkus (e néven) mint heraldikai motívum nem szerepel. Több nemzetség czímerében azonban találkozunk oly szörnyalakokkal, melyek sok esetben felismerhetlenek, de a melyeket heraldikusaink rendszeren «*sárkány*»-nak szoktak blasonnálni. Hogy legalább egy analog példát mondjunk, fel- emlíjtük a bécsi cs. és kir. titkos levéltárnak egyik, 1328-ból származó, okmányát, melyen Lászlónak, a székelyek grófjának, S · L · F · D · I · Z · L · A · I · D · H · R · R · H · H köriratu sisakpecsétjén a sírkövünkön ábrázolt szörnyhöz mindenben hasonló állat foglal helyet.*

Sírköveink második csoportjából a feliratos sírkövek sorozatát a R. által X. számúnak közölt példány nyitja meg. Nagyon valószínű, hogy a XIV. század második felének első tizedeiből, valószínűleg az 50—60-as évekből, származik az, mire leginkább technikája utal, mely még régebbi hagyományokat követve, bemélyített s fekete szuroknemű anyaggal kitöltött vonalaival az I. és III. számukhoz sorakozik, ornamentika tekintetében azonban eltérő ezektől, mert a kő hosszlapján hármas s egymásba összefolyó kettősen határolt körkörös szalagokat s három köralakú mezőt tüntet elő. A legfelső mezőben egy női alaknak mellképe (s nem «*szerzetesé*», mint a R. mondja) van bevésve;

* Nyáry A. báró: A Heraldika vezérfonala. Bpest, 1886. 63. lap. — Az okmányt, melyre a pecsét rá van ütve, közölte Fejér: Cod. Dipl. VIII. 7. 145. l. Nyáry említi, hogy e pecsét eddigelé a magyar főúri sisakpecsétek egyik legrégebb példánya. A téma valóban érdekes volna arra, hogy azzal heraldikusaink tüzetesen foglalkozván, kiderítenék, kinek (vagy legalább: mely génusnak) emléket képezi a szóban forgó kassai sírkő, mely a maga nemében hazánkban eddigelé páratlanul áll s a melynek felfejtése, felirat hiányában, csakis heraldikai úton lehetséges.

a középsőben balról jobb felé dőlő, háromszögű paizs, melyben egy, a bal sarokból rézsút jobbra haladó pólya látható. A legsó mező teljesen kopott. A körben futó szalagszerű díszek között, valamint a sírkő széleit góth maiusculás felirat tölti ki. Ez azonban a sírkőnek nagymérvű megrongálása miatt csak csekély mértékben olvasható. Így a szalagon kivehetők e szavak: SVPAR OROS SACRAVIT a sírkő (heraldikai) bal hosszoldalán pedig: LXII O OBLATO O ELIZABETH O.

A XIV. századból való feliratos sírkövek többi példánya, összesen

II. ÁBRA.

III. ÁBRA.

három darab, a század végső tizedeiből valók. A sorozatot az 1374-ik évszámmal ellátott, úgynevezett «SEIP»-féle nyitja meg, mely a szakirodalomban Myskovszky Viktor közlése révén lett először ismeretes.* Miután azonban úgy a Myskovszky, mint pedig az őt követő Récsi-féle közlemény hibás, szükséges azt e helyütt helyreigazítanunk. A sírkő négyszögletes hosszmezejét hármass karú köríven álló, keresztágain orrdíszekkel ékesített kereszt áll, melynek függőleges gerendájához egy,

* Arch. Ért. 1888. 126. 1.

felső egyenes vágásu fején *félkör alakú kimetszéssel* bíró paizs támaszkodik a rendes helyzetben, vagyis balról jobb felé dőlve.

E kimetszés a paizs felső szélén szokatlan tünemény, s úgy tudjuk, *eddigelé egyedül álló eset hazánkban*. Nem is igen emlékezünk, a külföldi sírköveken, vagy más emlékek címerpaizsain előfordul-e valahol ezen kimetszés, melynek heraldikai jelentősége nem igen lehet, ha csak valamelyes *családi* momentumot nem kíván megörökíteni. Lehetséges az is, hogy a középkori paizsok jobb oldalán helyet foglaló *kajácsok* helytelen értelmezéséből s utánzásában eredők. A szóban forgó sírkövön kívül még két más síremléken (Récsei: VII., VIII.) találkozunk e kimetszésekkel, melyek mindig a paizs felső vonalának (heraldikai) jobbra eső felében foglalnak helyet.

Visszatérve a «Seip»-féle sírkőre (3. ábra), köriratának kibetűzhető részét a következőben adjuk:

(Bal alsó szöglet): ✱ HII · HS(̄) (jobb oldal): (S)HPALCZUS ·
ANDR̄AS · SQ̄X̄ (jobb felső szöglet): X̄X̄ULP · ARRO · (bal oldal):
D · M · QQQQ · LXX · QZAR̄CO ·

A megboldogult nevét tartalmazó szó tehát nem *négy*, hanem *öt* betűből állott. Ebből kétségbe vonhatatlanul azonban csakis az első, az **S** betű áll előttünk, a második lehet **E**, még inkább azonban **C**, mert a két szárát összekötő vízszintes lécz, mely az **E** betűnek jellemzője, itt fel nem található; a harmadik betű a kő sarkának letörése folytán csak kis részében maradt fenn, de e töredék elárulja, hogy az **U** vagy **R** volt. A következő két betű az *utólagos* javítgatás által sokat vesztett eredeti karakteréből, legnagyobb valószínűség szerint azonban **L** és **P**, vagy talán **I** és **P**-nek volnának azok olvasandók.

Világos mind ebből, hogy a sírkő nem képezheti egy *Seip* nevű egyénnek emlékét. Részünkről SCULP(TOR), vagy SERIP(AR)-nak olvassuk azt, a mi inkább valószínű, mint az eddig fenálló «*Seip*»-féle magyarázat.

Itt jegyezzük még meg, hogy a Myskovszky-féle közléshez csatolt illusztráció nem eléggé pontos, mert azon a sírirat a (heraldikai) jobb felső sarokból indul ki, a paizs balról jobb felé van dőlve s hiányzik annak felső széléről azon kimetszés, mi unicumát képezi a kassai sírkövek három példányának, végre, mert Myskovszky a sírkő keresztjét «liliomvégű»-nek mondja és rajzolja, holott az csak egyszerű orrdíszszel van ékesítve.

A Récsei által VII., VIII. és IX. számú sírkövek a VI. számúak típusához tartoznak ugyan, mégis annyiban eltérők azoktól, hogy valamennyi keresztjének (Récsei a IX. számúnál «*feszületről*» beszél!) ágai három irányban liliom végződésűek s egyszersmind orrdíszszel is

ékesítettek. (4. ábra.) A VII. számúnak — miként azt e sorok írója legelsőbben publikálta * — körirata:

✱ **HIQ · HS(Ç · SΘ)PΛLÇA · MATHAR · JACQ(BI) ROMINΘ(?) ·
KATHARINΘ · A · D · MDCCLXXV ·**

A felirat értelme világos: Jakabnak (ki valószínűleg kassai polgár volt) édes anyja, Katalin, emlékére készült, a ki 1375-ben húnyt el.

A VIII. számú sírkő technikája s ornamentuma tökéletesen megegyező a VII. számúéval. Körirata:

✱ **HIQ Θ(SÇ · SAPΛL)ÇΛS · JACQΘΛS · POLON(ÇΛS) ANNO · DNI ·
MDCCLXX OCTAVO**

A körirat szerint e sírkő egy Lengyelhonból Kassára szakadt Jakab nevű polgárnak képezi emlékét.

A paizsban látható családjegy initialék összetételének tekinthető, a mennyiben abban az **I** és **P** betűk világosan felismerhetők. Mindkettő a kezdetlegesség szögletességével van megalakítva s a **P** betűnek felső szárán egy kereszttel — mely jelen esetben vallásos vonatkozással bir — megtoldva. A sírat megfejtését a 3-ik számú jegyzet alatt közölt helyen már előzőleg adtam.

A publicatio IX. száma alatt bemutatott sírkő technika és ornamentatio tekintetében nagyobbbrészt megegyező az előbbennivel. A különbség, mely itt konstatálható, a paizs síma fejében s abban a körülményben nyilatkozik meg, hogy a családjegyül (vagy talán csupán csak hitjelvénnyül) szolgáló egyenlő szárú, végei felé szélesedő latin kereszt áttört mezőben van előállítva, úgy, hogy a paizs mögött álló nagy keresztnek függőleges gerendája a paizs áttört mezején keresztül látható. A nagymértékben megrongált sírkő feliratából csak néhány betű észlelhető már. Ezek (a bal hosszoldalon): (S)HPV(L)QR(VM) . . . L . . V (az alsó szélen): ·HIQ (vagy Θ) I(?) D(?) . . (a jobb hosszoldalon): RVSS . . . QO

A VII. és VIII. számú sírkövek analogiái alapján ezen síremlék is a XIV. század hetvenes éveiből eredők közé sorozható.

A második csoportba osztott sírkövek azon fajtái, melyek a hitjelvénnyt többé nem tartalmazzák s csupán csak paizsszal, ebben pedig családjegygyel birnak, a XV. században lépnek fel. Idáig összesen hármat ismerünk ilyet, s ezek is a század végső évtizedeiből valók. Jellemük az előbbi századbeliékhöz képest annyiban változik, hogy a sírkövön a kereszt helyét egy csúcsíves liliom vagy orrdíszszel ékesített fülke foglalja el mélyített mezőben, melynek közepén a családjegy egyes paizsot találjuk, felirataik pedig góth minusculákkal eszközölvék.

* Magyarország vármegyei és városai. I. köt. 75. l.

A sorozatot Cromer Ágoston sírköve nyitja meg 1472-ből. Myskovszky Viktor leírása után ismerjük már ugyan a szakirodalomban,* de mivel annak köriratában néhány szó hibásan közöltetett, ide igtatjuk a helyesbített szöveget:

* Hic · iacet · famosu(s · vi)r · dñus · Augustin 9 · rro (lekopva s kitörve: mer) quonda · consul · Cassoviēn · et · fundator · pñtis · (cap)elle · q · ob(ut)
(a)nno · dñ · mccccxxii

Vagyis: *Hic iacet famosus vir dominus Augustinus Cromer, quondam consul Cassoviensis et fundator praesentis* (s nem «huius») *capelle*. A «*praesentis*» szó a székesegyház mai kanokokok sekrestyéjére vonatkozik, mint a mely kápolnát tényleg Cromer Ágoston kassai városi tanácsos (és nem «polgármester») alapított s a mely kápolnának zárókövén Cromernek a sírkövön előforduló paizsával s családjeggyével mindenben megegyező jelvényt találunk.

Récsei helytelenül közli, hogy ezen sírkövből az «egyes töredékek a dóm belsejében 1883-tól egészen 1887-ig különböző időben és különböző helyen találtattak», mert a sírkő a dómnak előcsarnokkal megnyújtott déli kereszthajójának keleti oldalához épült s utóbbi időben a kanokokok sekrestyéjéül használt kápolna előtt a kövezet alól került elő s mai nagymérvű megrongáltsága onnét ered, hogy a dóm javítása alkalmával egy súlyos kötömb reá esett s azt darabokra zúzta.

A XII. számú sírkövet Récsei «olvashatlan»-nak s az 1483-ik évből eredőnek mondja, holott annak megfejtését e sorok írója már egy ízben közölte** is. E szerint a sírkő *Nicolaus Wogmaisteré*, ki 1486-ban húnyt el.

Nicolaus Wogmaister nevű egyén alatt a kassai kereskedőház mázsamestere értendő. Récsei a XIII. számú sírkövet mondja a *Wogmeisterének* lenni, holott ez másé volt. Hogy kié, azt rossz fentartása miatt, 1486 évszámán kívül egyéb részeiben kibetűzni lehetetlen.

A sírkövek harmadik csoportját — a heraldikai czímerképe kke ellátott sírkövek sorozatát — Récseinél a XIV. számú nyitja meg. Nagymérvű kopottsága miatt a körirat nem olvasható többé, de minuscula-betűi tanúsítják, hogy az a XIV. század végéről ered. Paizsalakja és sisakdisze eléggé épen megmaradt arra, hogy az blasonnálható legyen, mi heraldikusaink feladatát képezhetné. (5. ábra.) Ugyanezt állíthatjuk a következő számú sírkőről is, melynek maiusculás lapidár körirata azonban már a XVI. századra utal.

A XVI. számú sírkő ismét polgári eredetű, mert belső mezejében paizsba helyezett családjegyet tartalmaz. Felső része teljesen hiányozván,

* Arch. Ért. 1888. 125. l.

** Magyarország vármegyéi és városai. I. köt. 75. l.

nem tünteti elő, kinek emlékére állíttatott fel. A megmaradt körirat többi része így hangzik:

NATALE SOLV(M) [vagy: SOLVIT] SLESICA SWEYDN(ICIAN)I MRCARIS
HVIC THALAMI CONSORTIS ADIVNCTA CINESCIT VIRTUTE AMBO

A renaissance paizsba helyezett családjegyet M és G betűk oldallozzák, a halálozás éve pedig a sírkő paizs alatti mezejének ANNO 1516 feliratában van megadva.

IV. ÁBRA.

V. ÁBRA.

A felirat megmaradt részeiből, a paizsban lévő initialék, s végre a halálozás évszámából érdekes következtetést vonhatunk le, a mennyiben oda konkludálhatunk, hogy e sírkő *Güntert Mihály* kassai polgár hamvai fölé emeltetett.

Güntert Mihályról csak nem régiben közölt Kemény Lajos érdekes s művészettörténeti szempontból fontos adatokat,* a melyekből tudjuk, hogy Güntert 1516-ban kelt végrendeletében két általa megrendelt oltárkép elkészíttetése felől intézkedik. Güntert Mihály tehát azon donátorok közé tartozik, kik az Erzsébet-templom műkincsei

* Arch. Ért. 1897. 46. l.

gyarapításához hozzájárultak. Kemény úgy véli, hogy valószínűleg a székesegyház úgynevezett Mettercia-képe lehetett az egyik, melyről a végrendeletben szó van, mert a képen feltüntetett évszám Güntert halálozási évével összevág, összevág a donátorok lefestett alakjainak azon mozzanata is, hogy a képen a donatrix már elhunynak ábrázol-tatik, mert vállain egy angyal tartja védő kezét.

Kemény ezen véleményét sírkövünk nem igazolja, mert itt Güntert Mihály paizsba foglalt jegye csupán egy egyszerű családjegy, míg a Mettercia-kép donátorának címerében fekete és sárga mezőkben *de l'un à l'autre* egymás felett álló három hatágú csillagot, sisakdíszül pedig koronát viselő szárnyas angyalt látunk, melynek a paizs színeit viselő mázain a három egymás fölött lebegő csillag ismét előfordul. A sisak és oromdísz között *tekeracet* találunk. Esetleges kutatások céljá-ból közöljük itt a donatrix címerét is. Ez háromszögű paizsban jobbra néző egymás felett álló három (2—1) madarat (kacsát?) ábrázol; a sisakdísz egy szárny, melynek alsó felén a három madáralak ismétlődik. A sisak és oromdísz közötti átmenet ismét tekerccsel (Wulst) képez-tetik. Nyilvánvaló tehát, hogy a Mettercia-kép donátorai, ha nem is nemesek, de *címerre jogosított* egyének voltak, kik közül a férfiút valószínűleg Bertalannak hívták, mert térdelő alakja mögött, mint védő-szent, kezét a donátor vállára helyezve, Bartholomæus áll.

Güntert Mihály tehát nem lehet a kép festelője, mert ez esetben a címerpaizs ennek családjegyét tartalmazná, mely — a sírkő után — immár más alakban ismeretes előttünk. Hogy pedig a sírkő nem lehet másé, mint Günterté, arról meggyőző annak azon adata, hogy azon is, mint egyéb okmányokban, hangsúlyoztatik Güntert *schweidnitzer* származása, meggyőznek a paizsba helyezett initialék, végre pedig maga az évszám is, mely Güntert halálozási évével pontosan összevág.

Nem hagyhatjuk itt említés nélkül azon tényt, hogy a Güntert családjegyével *teljesen azonos* pecsétlővel pecsételi egy 1541. «Montag nach Elisabeth» írt levelét Barbara asszony, *Paul Lypski* volt kassai bíró (1532—1533) özvegye.*

Ezen momentum már csak azért is megérdemli a különös figyel-met, mert a családjegyek bizonyos joghatálylyal birtak s használatuk korlátozása is jogi elveken s jogi gyakorlaton alapult. Ha tehát a Güntert Mihály sírkövén előforduló családjegy két évtizeddel később a Lypski-család tulajdonába ment át, okunk van feltenni, hogy ez a belső jogviszonyok fenállása s a meglévő joghatály épségben való megtartása mellett történt, mi a legvalószínűbben a Güntert és Lypski-család összeházasodásának feltevése által fejthető meg. E hypothézist —

* Az okmány a kassai városi nyilv. levéltárban. Lajstromozatlan.

melynek azonban nagyon sok reális alapját lehetne megtalálni — elfogadva, a kassai egykorú okmányok adatai alapján konstatáljuk itt, hogy a Lypski-család házassági összeköttetései egész kis művészkolóniát eredményeztek. Ugyanis *Ötvös Kis János* — melléknevén *Johan etwes Kopasz*, vagy *calvus*, *Hans Goldschmied*, oder *Weynmann* — a ki Kassán 1521-től 1563-ig működött s közben senior, fürmender és consul volt, első feleségeül *Schnitzer Wolfgang* özvegyét (*Keepfaragóné*-t), vagy köznéven «*Frau Schnitzerin*»-t birta, a ki rokona volt *Christoph Goldschmidt* kassai ötvösmesternek. Ötvös János nejének egyik leányát, Dorotheát, pedig *Christophorus Goldschmidt Italus* vette feleségül. Ötvös János második neje Lypskin Pálné leánya, Dorottya volt, kitől három fia származott: *Tóbiás*, *Ráfael* és *Raguel*. Az első és utolsó gyermek az ötvösi pályára lépett, a középső valahol külföldön húnyt el. Jánosunk harmadik neje «*Frau Schnitzerin*» kisebbik leánya, *Anna Vogelwaderin* volt, kivel négy gyermeket nemzett. A legidősebbiket, *Zsófiát*, *Greger Goldschmidt* kassai ötvösmester vezette oltárhoz.

Látni való ebből, hogy e genealogiai adatok művészettörténeti szempontból igen érdekesek s azok további kutatása sok érdemleges eredményhez vezetne bennünket s nem habozunk azon feltevésünknek kifejezést adni, hogy a kassai dóm művészettörténeti kérdéseit az ezen családokkal összefüggésben lévő s fenmaradt okmányok tüzetes tanulmányozása által lehetne a leghamarább dűlőre vezetni.

A XVII. számú sírkő *Telekessy Imrée*, ki 1558-ban, Pucheim eltávozása után, Felső-Magyarország főkapitánya lőn. Récsei csak nevét említi, de a sírkő feliratait nem közli. Megteszszük mi, a mint következik:

INSIGNIA · MAGNIFICI · DOMI(NI) · EMERICI · TELEKESI ·
GENCIVM · SACRATISSIMÆ · ROMANORV(M) CESAREÆ
REGIÆ (REGIÆ)Q(VÆ) · MAIESTATIS · IN · PARTIBVS ·
REGNI · HVNGARIÆ · SVPERIORIB(VS) · EXISTENTIVM
AC · CIVITATIS · CASSOVIE(N)SIS · SVPREMI · CAPITANEI ·
OBYT · ANO · ÆTATIS · SVÆ · LII · DIE · XXX · MAY · MDLX ·

A XVIII. számú sírkő feliratát sem közli R. úr, holott az könnyen olvasható:

EFIGIES · MAGNIFICI · DOMI · PETRIA · RØSSEL · BVRGVNDI
EQVITIS · SAC · CÆ · REGIÆQVÆ · M(AIESTA)TIS · DAPIFERE ·
SVPRE · MI · CAPITANEI · ARCIS S(AROS) (?) · ANNO · 1577 ·

MAY · 19 ·

E szerint tehát e sírkő a Kassán 1577. május hó 19-én elhunyt *Roussel Péter* burgundi lovag, királyi étékfogó, katonai fő- és Sáros vára (?) parancsnokának hamvai fölé emeltetett. Valószínű, hogy vérségi

összeköttetésben állott vele azon Roussel Claudio, ki 1588-ban mint Tokaj várának kapitánya említettik. (Kassai levélt. Nr. 4012.)

A XX. szám alatt bemutatott címeres sírkő *Jezerniczky György*, «Camerae Scepusiensis Rationum Magistri» emlékét örökíti meg. A szepesi kamarát, mely 1565. október 8-án szervezetett Schwendi Lázár tanácsára a király által, 1568-ban helyezik át Lőcséről Kassára. A kamarahivatalnokok előkelő állására vet kedvező fényt, hogy közülök többnek díszesen faragott sírköve állott fenn a kassai dómban. A szóban forgó Jezerniczky György családi összeköttetéseiről e helyütt csak annyit kívánok megjegyezni, hogy ő 1573 május 23-án Kassáról keltezett levelében hívja meg a kassai bírót a tanácscsal együtt «ad nuptias cum desponsata sibi Helena, filia Joannis Sebesi, prima die Juny, in possessione Sebes, celebrandas». (Kassa városi levéltár Nr. 3174.) Jezerniczky György 1577-ben húnyt el.

A XXI. számú sírkő felirata:

HIE · LIGT · BEGRABEN · FRAE
IVLINNA · HAGERIN · GEBORNE
FRENN VON ALTHAN VON DER
GOLTBURG · ZV MERSTEDEN
IST IN GOTT SELIG GESTOR
BEN DEN 22 TAG OTORIS
ANNO 1583.

Illenfeldt András sírköve (XXII. sz.) eléggé ismeretes lévén a szakirodalomban, feliratát, bár Récsi nem adja, fölöslegesnek találjuk itt ismételni. Nem közli R. a XXIII. számúét sem, melyet mi, mivel az még kiadatlan, a következőkben adunk:

NOBILISS · CATHARINÆ · HVBERIN · AVSTRIACA · EX · OCVLIS NŌ ·
MEMORIA · PER · MORI · E · EREPTÆ · HOCQ · LOCI · SEPVLTA · CONIVGI ·
ANDREAS · SEIDELIVS · MARITVS · IN · REGIA · CAMERA · ZEPVSIEN ·
RATIONV · MAGISTER · MONVMENT · HOC · PRO · WNERE · EXTREMO ·
..... CVRAVIT · CVM · VIVÆ · DIGNA · MORV · PRÆMIA · REDDERE ·
NON · POSSET · VIXIT · INTEGRÉ · ANNOS · VIGINTI · IN · CNIVGIO · III ·
AN · DEO · PIE · REDDIDIT · XXIII · DIE · MENSIS · AVGVSTI · ANNI ·
MDLXXXVIII ·

A síremlék alatt nyugvó nő tehát Huber Katalin, *Andreas Seidell* kamarai hivatalnok neje, ki 1588-ban húnyt el.

Egy *Ambrosius Hueber* nevű egyénnel 1592. és 1595-ben a kassa levéltár okmányai között találkozunk. Az előbbi évben «*postarum vice magister*»-nek nevezi őt Báthori István egy «*feria quinta proxima post dominicam lætare*» keltezett levelében, az utóbbi évben már «*postarum praelectus*»-nak szólítja Miksa főherczeg a rakamazi táborból aug. 10-én keltezett oklevelében. (Kassai levéltár, Nr. 4483.) Nagyon valószínű,

hogy ezen Ambrosius Hueber vérségi összeköttetésben állott a sírkő egykori tulajdonosnéjával.

A XXIV. számú sírkő *Hauchord Ulrik* csász. kir. katonai ductor s kassai concivis emlékére állíttatott föl, mint a hogy azt a kő feliratának részben megmaradt sorai tanúsítják:

HONESTVS · ET · OPTIMVS · VIR · DOMINVS · VLRICVS · HAVCHORD ·
 DVCTOR · MIL · CÆS · ET · CONCIV · CASSOV · IN · CHR(IST)O ·
 OBDORMIIT · ATATI · F · F · IL.

A XXV. számú síremlék *Rothvet* (helyesebben: *Rothhut*) *Ferencz Udalcusé*, a mint azt feliratja is bizonyítja, melyet itt reprodukálunk:

GEN · D · VDALCVS · FRAN · ROTHVET · LVSTRA · S · MTIS · IN · SVPER ·
 HVNG MAGR HIC SITVS EST · VIR · PIETATE · IN · DEVM · FIDE · IN ·
 AVGVS · IMP · FERD · MAX · ET · RVDOĹ · QVORVM · STIPENDIA · CVM ·
 LAVDE · MERVIT · ACCANDORE · IN · CVNCTOS · INSIGNIS · IDEOQVE ·
 ET · CÆSARIB · TANTISQVE · PRINCIPIB · GRATVS · ET · AMICVS · OMNIB ·
 CHARVS · IVCVNDVSQVE · EXTITIT · CVI · DIE · XII · APRIL · ANNO ·
 MDXCIII · PIE · IN · DNO · MORIENTI · CONIVNX · PIENTISS · IVDIT · BARO ·
 NISSA · ABECK · MONVM · HOC · STATVIT · AMORIS · ERGO ·

A sírkövön két czímer; a jobb felől állónak négyelt paizsában az 1—4. mezőket egy növekedő, ágaskodó kutya, 2—3. mezőit pedig egy feltűrt karimájú, magas *kalap* tölti be. Bal felől nejének *Abeck Judit* bárónőnek családi czímere foglal helyet.*

A többire nézve a czímer felirata maga beszél.

A XXVII. számú sírkövet olvashatlannak mondja Récsei. Fel-
 emlíjtük, a mit különben is már egy ízben közöltünk,** hogy e sírkő *Valentinus Koncz* kassai jegyző és szenátor emlékére emeltetett.

A XXVIII. számú sírkő felső fülkéjében álló kosztümös nőt Récsei «*koronával disztített szakállas alak*»-nak mondja. Az első szempillantásra feltűnhetik, hogy e csinosan faragott dombormű nőt ábrázol, kinek fején nem is annyira «korona», mint inkább párta foglal helyet. A sírkő köriratából megtudjuk, hogy az *Elizabetha Scultiana* hamvai fölé emeltetett. Kora: a XVI. század vége, vagy a XVII. század eleje.

A következő XXIX. számú sírkő felirat-töredékét Récsei «*Elisa-*

* A kassai levéltárban *Rothhut Ferencz*-czel kapcsolatban több okmány található. Így, hogy néhányat említsünk: 1566. No. 2716: Lazari a Schwendi Credentiales pro Francisco Rothhut Lustrationum Commissario persolvendum pratium ad Castra transmittendis. — 1566. No. 2752: Eiusdem et Friderici Khielman Lustrationum Magistri Credentiales pro Francisco Rothhuth. — 1589. Causa Tobiaë Rottenberger Arcolleriaë Regni Superiorum Vicegerentis contra Ulricum Rothut Lustrationum et Michælem Pernauer Solutionum Militarium Magistros qua Hæredum Andreæ condam Illenfeld et Judithæ Viduæ ejusdem Tutores ad invalidationem Testamentariorum ipsorum Dispositionum ratione bonorum factarum mot prosecuta et per eum lata sententia non contensum appellata.

** Magyarország városai és vármegyéi. I. köt. 77. l.

betha Nelleconi»-nak olvassa. A szorgosabb vizsgálat kiderítheti, hogy ennek megmaradt felirata egykori tulajdonosnőjét *Elisabetha Melda*-nak mondja. A «*coni*» betűk, melyek a hibás olvasást eredményezték, a következő CONIVGIS szóhoz tartoznak. A töredékes felirat néhány további szavából kitűnik még, hogy Melda Erzsébet 1631-ben, életének 21-ik évében hunyt el.

A *Perényi*-féle címeres kő (xxx. ábra) kidolgozását R. úr «igen csinos»-nak találja. Részünkről ezt kétségbe vonjuk, mert, bár a dom-bormű tetemes magassága s beosztása dicséretre méltó, a paizs alakja, a paizsot tartó angyal aránytalan teste, nagy feje és idomtalan szárnyai csak harmadrendű mesterre vallanak.

A xxxi. számú síremlék csak felében maradván reánk, köriratából csupán a következő szavak olvashatók:

(VI)RGO · HOC · MONVMENTV · POSVI · ANNO · DOMINI · MD(C)LXXI ·
PIÆ · IN · DOMINO · OBDORMI(IT) ·

Tulajdonosának kilétét csakis címertani kutatások révén lehetne felderíteni, mert a címerpaizs és alakja hibátlan.

A xxxii. számú sírkő feliratát R. szintén olvashatlannak mondja. Itt adjuk ennek azt a részét, mely tulajdonosának jelzésére elegendő:

MONVMENTV(M) · EGREGII · ANDREÆ · VARANAI · DE · EADEM ·

A felirat többi részéből kiderül, hogy Varannai kassai concivis és cassa-inspector volt. Megtoldjuk ezt azzal az adattal, hogy ugyanő 1621-ben a kassai főbírói tisztet viselte. Halálozási éve a kitöredezett sírkőről leolvashatlan.

Ugyanilyennek minősíti R. a xxxiii. számú sírkövet is. Igaz, hogy ennek fentartása nagyon silány, mégis sikerült annak köriratát a következőben megállapítanunk:

SEPVLCHRV · GENEROSI · ET · CON(SVLT)SSIMI · D(OMI)NI IOANNI
(KEVICZK)I · OCTAVO · IVDICATV(S) · SVI · ANNO · ERECTVM · MDC ~~XX~~

Mely felirat szerint a sírkő *Keviczky János* kassai főbíró hamvai fölé emeltetett. Keviczky 1643—1644. és 1650-ben volt kassai bíró. Elhunyt 1655-ben történhetett, mert a kassai titkos levéltárnak egy 1654 től eredő okmánya (Protestatio Joannes Keviczky contra Paulum Váradi) róla, még mint élőről beszél. (Nr. Y. 3. szám alatt.) 1655-ben már özvegye, *Madarász Erzsébet* szerepel egy okmányon (kassai nyilv. levéltár, Nr. 8277.), 1657-ben pedig ugyancsak a kassai titkos levéltár egyik okmánya (Nr. Y. 4.), Keviczky János javainak elosztását (Divisio Bonorum Joannes Keviczky) tárgyalja.

Keviczky János és nejének nevével érdekes műtörténeti adalékok állanak kapcsolatban. Ugyanis a férj elhunyt 1655-ben, neje *Madarász Erzsébet*, férjének és saját nevének kezdőbetűivel (I·K.—E·M·)

ellátott egész, fél és negyed tallérokat veretett Kassán. Ezek ritkaságuk miatt érdekes példányai a hazai érmészetnek.*

Récsei úr füzetének utolsó (XXXIV. sz.) sírköve az általa ú. n. «*Hertelius (Gibim) Pál*»-féle, melynek évszámát ő 1619 vagy 1699-nek mondja. Felirata ez:

MATTH · XXV · EVGE · SERV(VS) · BONE · ET · FIDELIS · INTRA · IN ·
GAVDIVM · DOMINI ·

PIIS · MANIBVS ·

NOBILIS · AC · EGREGII · VIRI ·

N · PAVLI · HERTELII · CIBIN ·

DIVERSIS · MVNIS · IN · CAMERA · SCEPV ·

SIEN · SVB · QVONDAM · ROM · IMPERAT ·

HVNGARIAE(QVÆ) · REGIS · RVDOL · II · MATTH ·

IT(EM) II · LAVDABILITER · AB · ANN : CON ·

TIN · XVIII · PEREVNCTI :

AC · TANDEM · IN · OFF · COADIVT · RATION ·

VITA · HAC · BEATE · DEI ~~///~~STI ·

ANNO · ÆTAT(IS) · SVÆ · XLII ~~///~~

SALVT : MDCXIX · DIE · XIX · APR ·

FRATRES · ET · COGN · MORTE · EIVS · PRÆ ·

MATVRAM · HIN · C MOEREN · DESIDERA ·

BILIS · AMORIS · ET · MEMORIE · ERGO · H MTC ·

A feliratból nyilvánvaló, hogy a sírkő *Paulus Hertelius Cibiniensis*-nek, a szepesi kamara hivatalnokának, sírja fölé emeltetett 1619-ben.

Nevével kapcsolatosan a kassai nyilv. levéltárban egy 1617. febr. 21-éről keltezett okmány található, mely egy házról adott reverzálisát tartalmazza. Az okmányban Hertelius magát «ego Paulus Hertelius, suor. Cæs. Regiæagnæ Mattis Camerae Scepurien. officinnae Rationarum Coadjutor»-nak nevezi. (Nr. 5736.)

Czikkünket nem fejezhetjük be a nélkül, hogy ne konstatáljuk, miszerint R. úr füzetéből a kassai dómban egykor fenállott s művészi becs tekintetében egyik elsőrendű síremlék egészen hiányzik. Értjük Rueber János grófnak, Felső-Magyarország s Kassa katonai főparancsnokának sírszobrát, mely Rueber Jánosnak 1584 márczius 12-én Sárosban történt elhalálózása után a Szent-Erzsébet egyház déli kápolnájában (kanonokok sekrestyéje) állíttatott fel. A sírszobornak később egy oltár lévén kénytelen helyet adni, az helyéről elmozdítottatott. 1733-ban a szobor az említett kápolna egyik szögletében állott, a honnét 1825-ben annak ajtaja mellé, 1859-ben pedig az egyház éjszaki kapujának jobb

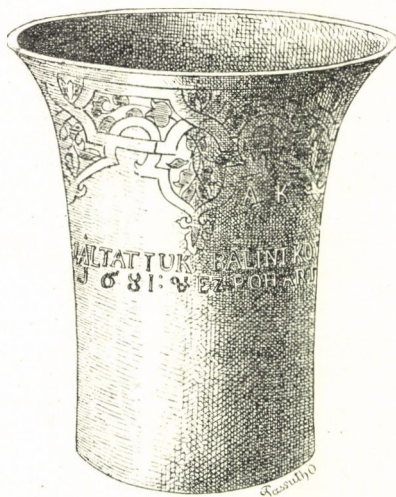
* *Arch. Ért.* 1880. XIV. köt. 89. lap. Itt igazítom helyre a czitált folyóirat azon hibás közlését, mely Keviczki János özvegyét «Eva» Madarásznak lenni állítja. Keresztneve nem Éva, hanem *Erzsébet* volt. (Kassai nyilv. levélt. Nr. 8277.)

oldalához helyeztetett. Innét került az — ha jól tudjuk, a 60-as években folyamatban lévő renováció alatt — Budapestre, a hol most a *Magyar Történelmi Képcsarnok* által őriztetik.

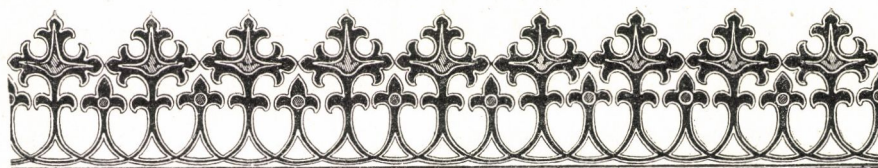
Az ezredéves országos kiállításon e márványszobor a tört. főcsoport XXV. számú termében volt kiállítva s a kiállítás katalógusában (3568. szám) «*Bornemissza*» szobra gyanánt mutattatott be. Igaz, hogy ezen elkeresztelés nem tartatott történeti hitelességűnek, mert a Bornemissza név után kérdőjel volt téve, de ez csak azt bizonyítja, hogy a képmás kiléte iránt bizonytalanság állott fenn.

E sorokban konstatáljuk tehát, hogy az nem Bornemisszáé, hanem *pixendorffi gróf Ruber János* felsőmagyarországi és kassai főkapitányé volt. Kassa.

Mihalik József.

RÉGI EZÜSTPOHÁR A N. MUZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN.

IRODALOM.

A MAGYAR KORONÁZÁSI JELVÉNYEK. Irta: *Dr. Czobor Béla*, sajtó alá rendezte Radisics Jenő. Budapest, kiadja a műbarátok köre 1896, 26 lap nagy folio, francia és magyar szöveggel és öt fényképes réznyomattal.

A díszes mű, melyet a műbarátok köre múlt évben a Budapesten tartott műtörténeti congressus tiszteletére közrebocsájtott, legjobb értelemben vett alkalmi kiadvány, mert az érdeemes szakférfiak, kiknek létrejöttét köszönjük, megragadták azt a fölötte ritka alkalmat, mikor a szent korona a millenáris ünnepkor hozzáférhető volt, arra, hogy a koronát, a palástot, az ország almáját s a jogart lefényképeztették. Ezért mindenki hálával tartozik nekik, különösen pedig a szakirodalom, melyben tudva van, hogy mily kevéssé kielégítő sok tekintetben, az utolsóelőtti, Ipolyi-féle publicatio.

Abban ugyanis csak a korona és zománczos lemezei készültek fényképek után, de még ezek sem hívek, mert a színezés (nyilván a rendelkezésre állott idő rövidsége miatt) csak futólagos színvázlatok után készült és még ez a kétes hitelű színezést sem vitték át híven a köre.

A többi lapok épenséggel korábbi, hiányos, Bock-féle fölvételek ismétlései voltak. Most ellenben kapjuk heliogravureökben. természetes nagyságban a korona képet szemközt és hátsó oldaláról tekintve, kapjuk az egész palást hű képét kicsiben és a palást középső alsó darabját természetes nagyságban és vesszük szintén eredeti fölvételben a keresztes országalma képét, a jogar képét oldalt és fölülről tekintve, valamint a kard markolatát a penge fele részéig.

Sajnos, hogy ezúttal is a korona két képe sikerült legkevesebbé. Csak a fő contourok elég határozottak, de sem a homlokoldalán, sem a hátsó részén a szembetűnő zománczos alakok és fölirataik nem mutatkoznak elég szabatosan. Mindegyik lemezen egyik vagy másik oldal a túlerős fény vagy a túlságos sötétség miatt elmosódott. Mikor ezt sajnálattal konstatáljuk, sem a kiadók, sem a fényképező Weinwurm Antal érdemét nem akarjuk megrövidíteni, mert tudjuk, mily lázas sietséggel, ismétlés lehetősége nélkül, kellett a fölvételeket teljesíteni, azon szűken

kimért időközökben, mikor a koronához hozzá lehetett férni. A korona zománczos lemezeinek tanulmányozására tehát ez az újabb kiadvány sem nyújt végleges és kielégítő alapot. E hiányokat a szöveg sem pótolja eléggé, mert leírásai sem lehettek (az idő rövidsége miatt) oly részletesek, mint kívánatos volna.

A szöveg legelőbb a korona közjogi jelentőségét tárgyalja. Ezt a bevezetést szerző az ünnepélyes alkalomhoz illő emelkedett hangon írta meg. Ezután a korona felső vagyis római részét tárgyalja a szerző. Eredeti megfigyelése, hogy e részen úgy Krisztus, mint az apostolok szemei bandzsák, ezt a római mester ügyetlenségéből magyarázza és említi, hogy byzanti zománczképeken nem tud rá példát. Ez a körülmény és a latin föliatok szerinte arról tanuskodnak, hogy e zománczok mestereit olasz klastromokban vagy Trierben, hol az ötvösség a X. században szintén virágzott, kell keresni.* Szerző azt hiszi, hogy a római korona fölül nyílt korona volt, olyan, a milyeneket szokás volt a templomokban az oltárok fölé aggatni és a milyennek a monzai u. n. vaskoronát is ösmerjük. E fölfogás szerint az abroncsan közepett Krisztus trónoló képe lett volna, ez valamivel nagyobb s jobbra-balra tőle volt helyezve a 12 apostol, melyből négy hiányzik; így kikerülne a drágaköves és filigrános foglalatokkal együtt 45 ctmnyi hosszú kör, mely normális fejkerületnek felel meg. Azok a keretek, melyekben most vannak a felső keresztalakú pánton, a szerző szerint nem egykorúak a zománczos képekkel, de a XIII. századból származnak, a mikor szerinte a Szent István-féle koronát a Dukász-félével összekapcsolták. Azt hisszük azonban, hogy a keretdíszek inkább a X. vagy XI. századból valók.

Szerző elhiszi ugyan Paulernek, hogy Szent-István koronáját, III. Henrik Rómába küldötte, de azt képzei, hogy a lándsával együtt hamarosan került vissza az országba; bár e fölfogását nem bírja eléggé megindokolni, a hogy szintén csupán föltevés, hogy a most hiányzó négy apostol képe az Árpád-ház két első századában megrongálódott. Hogy mikor illesztették durva módon az ülő Megváltó lemezének megrongálásával a koronába a keresztet, arról szerző nem nyilatkozik, csak a balra hajlásáról mondja, hogy erős ütés vagy esés következtében történhetett mert srófjával együtt görbült meg és nem mozog.

A Dukász-féle korona abroncsán a mellképekben ábrázolt arkangyalok a homlokoldalon az abroncs fölé helyezett trónoló Krisztus felé tekintenek, a többi négy szent pedig az arkangyalokat kíséri tekintetével. «Erre a körülményre eddig még senki sem ügyelt, pedig a zománczképek dispoziójának eredetisége mellett fényes bizonyítékot

* Már De Linas (Origines de l'orf. clois I. 331.) úgy vélekedett, hogy a felső korona lemezeit a német eredetű pápa Trierből kapta «mert az ő korában Rómában nem igen tudtak ily zománczokat készíteni».

nyújt». Csudáljuk, hogy szerző ez észleletnek oly nagy fontosságot tulajdonít; hisz senki sem állította még, hogy a Dukász koronáján valaha fölforgatták volna a szentek képeit és a ki a koronát figyelmesen szemlélte, lehetetlen volt észre nem vennie, hogy merre tekintenek az egyes szentek. Igaz ugyan, hogy legtöbbször, a kik leírták, nem szemlélték elég pontosan és csak azt kell sajnálnunk, hogy az idő rövidsége miatt most sem kapunk elég szabatos leírást, sőt még a fölíratok fordítása sem mindig elég pontos.

Helyes észlelet, melyet már más kutatók is tettek, az, hogy Dukász és fia, biborban született Constantinus fején császári korona (stemma) van, míg a Turkia királyának, Geobitz fején csak stephanos, korona-abroncs díszlik.

Már Labarte, utóbb Kondakow bővebben foglalkoztak a byzanti írók és a fönmaradt emlékek alapján a byzanti udvarnál divatos különböző koronák formáival. A magyar királyt Byzanczban nem tartották egyenrangúnak és azért nem is küldtek neki zárt koronát. Ez azt a sejtelmet ébresztheti, hogy a Dukász-féle diadémára a felső négyágú zárast vagy maga Géza király alkalmaztatta, vagy III. Béla illesztette bele, mint már mások is sejtették. Mindkettő közvetlen tapasztalásból ismerhette a byzanci udvartartást és igen jól tudhatta, hogy a mikor a nyílt-abroncsú diadémának ezt a zárt formát adja, ennek az a jelentősége, hogy ő a magyar király méltóságát a byzanci császársággal egyenrangúnak véli. Ugyanakkor bizonyára sapka-alakú béllést is adtak a koronába (a mostani új), mert a stemmához ez is hozzá tartozott; az nem fölösleges, mint szerző véli.

A Dukász-féle diademán nyolcz háromszögű lemez áll fölfelé, ezekben a régi sugárkorona tradíciója maradt fön. Az a zöldes és kékes zománcz, mely ékíti, à jour van foglalva; szerző erre a ritka példányokban fönmaradt zománcznemre, melyet a modern iparművészet több európai góczpontban új életre ébresztett, a sejtes zománcz elnevezését ajánlja. Nem hiszszük, hogy ez a név szerencsésen jellemezné a sajátságos technikát; a sejtnek ugyanis, melyben a szorgalmas méhek az ő mézüket lerakják, alapja van, a «sejtes» zománcznak pedig az a különlegessége, hogy az alap hiányzik és csak az oldalsó foglalás tartja meg a megmerevedett és átlátszó zománczanyagot, tehát talán inkább áttört alakú keretes zománcznak nevezhetnők.

A korona viszontagságainak elbeszélése után szerző áttér a palást bemutatására, melyet a fölírat tanúsága szerint István király és Gizela királyné casulának szántak és 1031-ben adtak a székesfejevári Mária templomnak. Nem lehet tudni, hogy mikor alakították át koronázó palásttá, szerző a hozzácsatolt gallér stilusa miatt azt véli, hogy még az Árpád-házi királyok korában. A Pannonhalmán őrzött bissus palástról,

melynek rajza megegyezik a koronás palástéval, azt tartja szerző, hogy nem előminta, mint Bock vélte, de régi másolat, mely talán szintén még az Árpádok korában készült.

Hogy ha majd a pannonhalmi palást hű fényképi közzététele meglesz, mely készülöben van, akkor talán valamivel biztosabban lehet e kérdéshez hozzászólni. A palást alján István és Gizela föliratos képei között egy kisebb fölirat nélküli alak látszik, szerző abban Imrét véli fölismerni; már Ipolyi is azt tartotta, hogy az csak Imre lehet. (Magyar korona. 190. l.)

Az egyéb koronázási jelvények közül a jogarnak fő részéről a kristálygömbű fejről sem a rajzmelléklet sem a leírás nem ad világos képet, de az egyik képen legalább a gömb legtetejét ékítő úgynevezett Salamon csomóját látjuk világosan, melyről szerző csak annyit mond, hogy «felső rosette közepét csinos fonadék-diszítmény tölti ki». A kristálygömb három oldalán bevésott állatot Ipolyi oroszlánnak, vagy ebnek, szerző leopárdszerű állatnak, De Linas (Orig. de l'orf. clois. I. 332.) oroszlánnak nézte és persa származásának tartotta a kristályt, a filigrán foglalatról pedig azt hiszi, hogy byzanci származásu és azért úgy vélekedik, hogy a jogart is Dukasztól kapta Géza.

Az országalmán lévő Anjou czimer zománcz színei az Ipolyi kiadásában hibásan voltak megfestve, most a leírás pontosan ad számot róluk.

A kardot, melyről ezúttal először kapunk pontos képet, nem méltatja szerző leírásra, viszont az Esztergomban őrzött eskükeresztről kapunk leírást, de a képét nélkülöznünk kell. A korona irodalmát Ipolyi kimerítőbben közölte, mint teszi az ő nyomdokain szerző. A szöveg francia fordítása igen sikerült és hasonló dicséret illeti a mű nyomdai kiállítását. A képek alatt ép úgy mint a szövegben hiába kerestük a fényképész nevét; a heliogravureöket Kádár készítette. H.

TROPÆUM TRAJANI. A dobrudsai nevezetes tropæum megvitatásában Furtwänglernek az A. É. múlt évi 5. füzetében ismertetett hozzászólása ellen most Benndorf legújabb vitairata (Adamklissi. Arch.-Ep. Mitth. XIX. évf., 2. f.) segít növelni a Tocilescu-Benndorf-Niemann és a Furtwängler felfogása közti ellentétet.

Nálunk az első ismertetés ez emlékről (Téglás Gábortól, Arch. Ért. XVI. 395—9.) a Tocilescu-féle kiadványról szól, röviden és szabatosan foglalván össze mindazt, a mit az emlékről T.-B.-N.-ék mint tényleges eredményt és mint magyarázatot irtak. Az emlék helyére nézve pedig azt a véleményét nyilvánítja az ismertető, hogy inkább a kereskedő karavánokra való tekintet miatt helyezték el az emléket mostani helyén, mint valamely győzelemnek a helyszínén való megörökítésére.

Minthogy az emlék e szerint Dáciára vonatkozik s így bennünket közelebbről is érdekel, figyelemmel kísérvén a magyarázat irodalmát, Furtwänglernek

erős germán nemzeti szellemtől áthatott tanulmányát alulírott ismertette az Arch. Ért. XVI., 435—7. lapjain.

Furtwängler a T.-B.-N.-féle kiadvány ábrái alapján a tropæumot korábbi időbe helyezi, és Crassusnak 29/28-ban Kr. e. nyert győzelmével hozza kapcsolatba; egyúttal a germán nemzeti szellemnek is adózik, a mennyiben dákok helyett germán bastarnusokat lát a domborműveken, «az eddig ismeretes leg-régibb germán ábrázolásokat».

Most Benndorf fentebb említett, 1897 jan. 24-éről keltezett vitairata foglalkozik Furtwängler cikkével és Furtwänglerrel. Hogy magával Furtwänglerrel hogyan bánik el, eléggé megmutatja ez az egy idézet: «In den wilden Gemen-gen, die Furtwängler seit längerer Zeit auszuschütten pflegt» (értsd F. vegyes tárgyú értekezéseit). A bevezetéből és két fejezetből álló cikk bevezetése röviden előadja a tropæumnak felkutatását és leírja a talált maradványokat: Trajanus 109-ből Kr. u. kelt feliratát, a melyet kiegészítenek a «gyermekes módon esetlen és durva, de tárgyilag világos» domborművek, a melyeken a barbarok egy része (!) hasonlít a Trajanus-oszlop dákjaihoz. A Trajanus-oszlopra emlékeztet a császárnak ismétlődő ábrázolása, a mely az épebb metopékon Trajanushoz felismerhetően hasonlít. Vonatkoznia kell a tropæumnak egy a helyszínén lefolyt, különben ismeretlen csatára, mert távoli eseményre csak központi emlékek szoktak vonatkozni, itt a távoli provinciában álló emlék csak helyben történt eseményre vonatkozhatik.

Megerősíti a Trajanusra vonatkozást Tomis városának egy érme, a mely Pick szerint a tropæum képét is mutatja.

Az első fejezet Furtwängler állításaival foglalkozik. A Trajanustól alapított Tropæum helység neve, ha ily alakban nincs is említve, Tropæum Trajani lehet, ugyanaz a név, a melyet az emlék is viselt. Furtwänglernek következtetéseit a T.-B.-N. ábráiból előre képteleneknek állítja, minthogy az ábrák nem jók (!), mert nehéz körülmények közt készült a felvétel, rontott a képeken a clichék készítése is, azonfelül pedig arra is figyelmezteti Furtwänglert, hogy a dombormű fényképe lapos, a dombormű pedig — domború! Trajanus képét pedig nemcsak Benndorf, hanem «mások» is felismerték különösen a 44-ik metopén.

A felirat, a mely Furtwängler szerint később került oda, Benndorf szerint most már pontosabb mérés után a betűinek alakjával bizonyítja, hogy két részre volt osztva. Az öt első sor ugyanis sorban 350—300—280—250—220 mm. magas betűkből áll, holott a 6-ik sorban még megmérhető az X félmagassága, a mely szerint az egész betű magassága 278 (sajtóhiba 258) mm. Ez az elhelyezése; de később azért sem kerülhetett az emlékre, «mert az emlékeknek egy darabbá öntött tömegén sehol utólagos toldásnak vagy kiegészítésnek nyoma nincs». Furtwängler szerint, mivel a két legnagyobb darabját a feliratnak az emlék tetején találták, a felirat később került rá, egy az építményhez szervesen nem illeszkedő toldás alakjában; ezzel szemben az egész épületen nem volna más nyoma a toldásnak, mint csak ez az egy felirat, sem alapozás nyoma nem látható, sem a faragott kőből rakott, a tropæumot hordozó vaskos hengeren, sem a körülvevő beton-tömegnek most is kúpalakú felületén. Benndorf még felhossa azt a feliratot is, a melyet már Furtwängler is ismert s a mely Mommsen kiegészítései szerint

valószínűleg 108/9-ből való. A tropæumtól keletre mintegy 200 m. távolságban talált négyszögletes és mind a négy oldalán katonák neveivel teleirt építmény anyaga, díszítése, betűalakjai mind a tropæumével azonosak, ez is tehát bizonyít a Trajanustól származás mellett.

Arról, a mit Furtwängler legfontosabbnak talált, az ábrázolt alakok és jelenetek magyarázatáról tehát Benndorf egyelőre semmit sem szól. Csak a második fejezet végén igyekszik bebizonyítani, hogy Furtwänglert a bastarnusokra Petersen megjegyzése vitte rá, hogy t. i. Tacitus szerint a Suebusoknál *insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere* (Germ. 38.); de már arra nem vigyázott Furtwängler, hogy a többi germánokról ugyanott azt mondja Tacitus, hogy e viselet *rarum et intra juventae spatium* divatos csak. Ezért Benndorf csak annyit mond, hogy a bastarnusok ily hajviselete «nincs kizárva, de nem valószínű».

Látjuk ezekből, hogy Benndorf nem is kezd komoly vitát Furtwänglerrel, s egész gondolatát nemzeti hiúságból származó okvetetlenkedésnek bélyegzi, holott ha csakugyan vannak benne «Goldkörner» (p. 4.), azokra egy szót vesztegetni nem lett volna kár. Furtwänglernek mindenesetre megmarad az az érdeme, hogy a metopéknak a T.-B.-N.-féle sorrendjétől való eltérés lehetőségére irányította a figyelmet. Viszont, ha a T.-B.-N.-féle kiadvány ábráiról következtetni nem lehet, a «kiegészítő jellegű» leírásokban pedig szükségképen része van az *egyéni* felfogásnak is, úgy Furtwängler és mindenki más is tegye le a tollat, a míg Bukarestben személyesen meg nem vizsgálta a domborműveket.

A Benndorf értekezésének komolyabb része a Petersen elleni polemia, a mely azonban inkább azzal foglalkozik, hogy az adamklissi-i postulált ütközetet beleilleszsze a Trajanus-oszlop képes elbeszélése keretébe. Petersen (Röm. Mitth. 99 skk.) kereste az oszlopon az adamklissi-i ütközetet és nem találta. Szerinte oly nagy ugrás, mint a Dobrudsától a Dunahidig, nem vehető fel az oszlop domborműveiben; a «Trajanus sánczai», a melyek a Dobrudsában láthatók, és az oszlopon ábrázolt hármass falazat azonossága nagyon kétséges, annál inkább, mert az a harc, a melyben Trajanus maga részt vett, a dombormű fordított sorrendjében, tehát jobbról balra (lefelé) olvasandó, s így a hármass falazat nem is lehet a Duna jobb partján, hanem a balon. Benndorf ellenvetései röviden a következők: a hármass falazat azonosságának eldöntéséhez nem lényeges az, hogy a Trajanus sánczai közül kettő földsáncz s csak egy fal, míg az oszlopon három fal van ábrázolva, ezt az eltérést a ténytől a művészi ábrázolás szüksége eléggé indokolja; az ugrás a Dobrudsától a hídig nem oly lehetetlen dolog, mert a sánczok és a híd közti távolságot úgy is tudta a római ember és nem volt szüksége annak feltüntetésére, hogy mi módon utazott végig Moesián a császár. Azt, hogy a Trajanus-oszlop domborműveinek egy része jobbról balra volna olvasandó, Benndorf lehetetlennek állítja, mivel nem képzelhető el, hogy a domborművek összefüggő sorrendjében egyszerre hét jelenet átugrása után visszafelé, azok után újra a rendes bal-jobb irányban kelljen olvasni; de a dunai híd ábrázolásában is előbb a jobbparti Pontes, s a híd másik, későbbi végén ismerhető fel a nagyobb és fontosabb Drobeta, a balparti hídfő városa; tehát Trajanus a jobb partról megy át a balra és nem fordítva.

A metopék sorrendjére nézve ismétli Benndorf, a mit az első kiadvány mondott, hogy t. i. az eredeti sorrend meg nem állapítható; ha sikerülne más sorrendben egy ütközet ábrázolását látni a tropæum képeiben, megadná magát, de így, a mostani sorrendben, bár «bizonyos (!), hogy *egy* ütközet helyén volt felállítva az emlék», mégis mind a két daciai hadjárat meg van rajta örökítve.

A mit Petersen és Furtwängler az ábrázolt barbarokról mondanak, hogy a Trajanus-oszlopon ily hajviseletű barbarok mint a rómaiak barátai láthatók, Benndorf tagadja. Két helyen lehet az oszlopon e barbarokat látni, egyszer Trajanus egy adlocutiójánál az első és egyszer egy barbár küldöttségben, mindjárt a dunai híd után a második hadjáratban; hogy barátai-e a rómaiaknak, vagy ellenségei, azt eldönteni nem lehet.

Ennyi a Benndorf cikkéről. Innen, távol Adamklissitől és Bukaresttől, bajos hozzászólni a kérdéshez.

Annyi azonban részint a T.-B.-N.-féle publikáció, részint a leírás és vitakozás alapján valószínű, hogy a tropæum domborműveiből részletes következtetést levonni, ha nem lehetetlen, legalább is nagyon nehéz, részint az eredetileg is művésziellen kivétel, részint pedig a rossz fenntartás miatt, nem is szólva arról, hogy a metopék sorrendje egészen problematikus.

Hogy mind a két daciai hadjáratra vonatkoznának, az legalább is kétséges; ott, a hol Trajanus lovas szobra (? , 6-ik metope) ábrázolva van, hasonló joggal kereshetnők az egész hadjárat legnevezetesebb monumentumát, a dunai hidat is, a mely Trajanus hírnevét nem kevésbbé hirdette, mint akár ez a «Tropæum Trajani».

A hely megválasztását, illetőleg egy a Dobrudsában lefolyt ütközetet bizonyítana az a felirat, a mely a tropæumtól nem messze került elé ... in ...] *memoriam fortis* [simorum virorum, qui pugnantes] *pro re p(ublica) occubu-* [erunt bell] o [Dacico (Mommsen kiegészítése szerint); csak az kár, hogy a császár neve és titulaturája egészen hiányzik, csak a katona-nevekből látszik, hogy a Flaviusok korából vagy későbből való.

Az egész vitából pedig eddig egészen bizonyos csak az, hogy a ki részt akar venni az emlék megvitatásában, annak Bukarestbe kell utaznia.

Budapest.

Dr. Findly Gábor.

J. A. Frhr. von HELFERT: *Denkmalpflege*. Öffentliche Obsorge für Gegenstände der Kunst und des Alterthums nach dem neuesten Stande der Gesetzgebung in den verschiedenen Culturstaaten. Wien u. Leipzig, Braumüller 1897. 202. l. Ára 2 frt 40 kr.

Helfert báró, az osztrák műemlékek bizottságának (Central-Commission) elnöke már 1875-ben fordult az osztrák kultuszminiszterhez azon kérelemmel, hogy a különböző országokban levő törvényeket és rendeleteket, melyek történeti emlékek felkutatására és fentartására hozattak, az illető kormányoktól kérje el és adja a bizottság rendelkezésére. Ezen adatokat a »Mittheilungen» 1876. évf. közzétette. 1891-ben megújította az osztrák kormány részéről ezt az összegyűjtést és kiadta külön munkában. Végre 1895-ben az európai államokban divó ily rendelkezéseknek legújabb intézkedéseit kérték be hivatalból és ezen

felhívásra az osztrák kormányhoz az 1896. év folytán, érkeztek a hivatalos adatok. Ezeket a fontos rendelkezéseket állította össze báró Helfert főnebbi cím alatt legújabbban megjelent, igen hasznos munkájában. A tárgyat három főrésze osztotta. Először a törvény oltalma alatti szervezkedéseket, a második részben a törvényeket, a harmadikban az ezek által elért sikert tárja elénk. Minden egyes részben időrendi egymásutánban tárgyalja a különböző államok intézkedéseit; nemcsak azért, úgymond helyesen, mivel elsőbbséget kell adnunk oly országnak, mely előbb gondolt történeti emlékeinek megmentésére, hanem azért is, mivel így ezen törvényes megóvás fejlődését és tökéletesedését is megfigyelhetjük.

A legrégibb intézkedésekre Svédország tekinthet vissza, hol 1611-ben II. Gusztáv Adolf *antiquarius* címmel ruházott fel egyes professzorokat, hogy az ország történelmi emlékeire felügyeljenek. Ezután Portugallia, Dánia, az egyházi állam Rómában, Franciaország, Görögország, Belgium, Bajor-, Porosz-, Spanyolország, Norvégia, Ausztria, Baden, Württemberg, Orosz-, Olasz-, Angolország, Magyarország (műemlékek bizottságának alapítása 1881), Szerbia, Bulgária, Bosznia és Hercegovina, Románia, Szászország és Törökország következnek chronologiai sorrendben.

Ezen tervezkedés és szervezkedés alapján alkotott törvényeknél, szerző ezeket mindenekelőtt általánosságban tárgyalja. A törvény indokolását az egyik ország így, a másik másként adja. Görögország 1834-iki törvénye szerint minden régiség, mely az ország területén találtatik, mint a hellenek emlékei állami kincset képeznek akár magánosak gyűjteményében vannak, akár magánosok földbirtokán találtatnak. Hazánk 1881. évi törvényének 1. §-át is idézi Helfert, mely szerint «műemlék elnevezése alatt értetik a földben vagy a földszíneén lévő minden építmény és tartozéka, mely történeti vagy művészeti emlék becsével bír.» Csakhogy szerző nem idézi, hogy ez az 1881. évi XXXIX. sz. törvénycikkünk.

A bejelentés kötelezettségére nézve a portugalliai, németországi és boszniai törvényeket idézi; de nem hivatkozik főnebbi hazai törvényünk 2. §-ára, mely szerint «a ki ilyen építményt felfedez, tartozik azt az építmény helyének községi előljárójánál azonnal bejelenteni».

A történeti értékű tárgyaknak jegyzékbe vételére nézve Olaszország járt elől 1876. évi körrendelettel, mely a műemlékeknek, romoknak és tört. értékű ingó tárgyaknak országszerte való leltározását kívánja. Bajorországban 1887-ben, Ausztriában 1895-ben történtek hasonló intézkedések.

A fentartásra vonatkozólag Portugalliában már 1721-ben intézkedett V. Joao király, hogy régi szobrok, oszlopok, feliratok, épületek, romok stb. megóvassanak a pusztulástól. Poroszországban 1830-ban, Franciaországban (Loi Art. I. 2.) és Ausztriában szintén már jókor védelmükbe vették a pusztulásnak induló emlékeket Bajorországban 1868-ban, Olaszországban 1872-ben azt határozták, hogy a tárgyak, épületek helyben ott hagyassanak meg, a hol találták; azaz el ne vitessenek más városba, vagy engedély nélkül múzeumba.

Helyreállítás, javítás hatósági engedély nélkül nem történhetik Poroszországban 1844 óta; Ausztriában 1850 óta a műemlékek bizottságának conservátorai kapnak ez irányban utasításokat.

Itt szerző ismét mellőzi a magyar törvényt, mely 4. §. mondja: «A fentartandónak nyilvánított műemléket a tulajdonos saját költségén, épségben fentartani köteles; javításokat, bővítéseket vagy átalakításokat azon csak a vallás- és közokt. ügyi miniszter engedélyével s az általa meghatározott módon tehet».

A mi fen nem tartható falfestmény, régi magánépület stb., azt a hamburgi bizottság határozatából képből kell megörökíteni.

A törvények szentesítésénél a porosz 1871-iki, szász 1875-iki, francia (Loi Art. 12.) és badeni (törvényjavaslat 12. §.) intézkedések jelentékeny pénzbírságokat hoztak be; legjelentékenyebbeket, 10,000 lira erejéig Olaszország. A magyar törvény, itt sem említé szerző, pedig a 16. §. szerint: «Az, a ki fentartandónak nyilvánított műemléket vagy ennek tartozékát önhatalmilag ledönti, lebontja vagy rongálja . . . 50—500 frtig terjedhető bírságban marasztalando s azon felül tartozik túrni, hogy a műemlék, a mennyiben helyreállítható, az ő költségén állíttassék helyre.» Az általános rész után áttér szerző az ingatlan emlékekre. *Törökországban* az obeliszkek, erődtvények, vízvezetékek, oszlopok, *Romániában* minden kőből és téglából készült régi építmény, *Poroszországban* a földsánczok, falmaradványok, hidak, *Svédországban* minden emberi kézzel alkotott földhányás, felállított kődarab, ha bizonyos rendszert mutat az elhelyezése, *Görögországban* az építészet és szobrászat minden maradványa, *Württembergben* még a kut- és Mária-oszlopok, az utcán és utakon levő szent képek is ezen kategoriába esnek. Régi lakóhelyek közé, melyeket fen kell tartani, *Poroszország* a czölöpépítményeket, barlangokat, *Svédországban* minden emberi kézzel készült lakóhelyet, *Törökországban* régi várak, templomok, mecsetek, amphitheatrumok, czirkuszokat, *Württembergben* kastélyok, kolostorok, kapu- és vártornyokat, városházak és régi faházakat, *Boszniában* várromokat, kutpárkányokat, oszlopokat és alapfalakat is sorolnak.

Az ingatlan emlékek leltározását Dánia már 1848-ban kezdte, Angolország 1882-ben (List of ancient Monuments to which the Ancient Monuments Act 1882 applies), Poroszország 1886-ban, Bajorország 1887-ben, Lübeck 1889-ben, Baden 1891-ben rendelte el a történelmi emlékeknek hivatalból való összeírását. Franciaország már 1837-ben vétette jegyzékbe a «Commission des Monuments historiques» által az emlékeket. Bővebben terjeszkedik ki a szerző az osztrák Central-Commission ez iránybeli tevékenységére.

Ingatlan emlékek fentartására nézve legrégibb intézkedés történt az egyházi államban. III. Pál pápa (1534—1549.) elrendelte, hogy minden ókori templom, színház, fürdő és diadal-ív tisztíttassék meg a cserjéktől «præcipue hederis et caprificis». 1820-ban Pacca bibornak minden pusztítást szigorúan betiltott. Poroszországban az ingatlan emlékek megóvása 1815-ig vezethető vissza; *Görögországban* (1834. törv. 85. §.) ily emlékektől $\frac{1}{4}$ miriaméternyi távolságban nem szabad mészégetőt tartani, hogy a pusztulás veszélyének ne legyenek kitéve; régi épületeket, sírköveket stb. építkezésre használni szigorúan tiltatik: Dániában 1848-ban először csak a király és állami ilynemű emlékekre terjedt ki a figyelem, 1873 óta pedig már a kisajátítást rendelik el; Svédország 1866-ban, Norvégia 1851-ben és Oroszország (Szvod XII. 181. §.) hasonló

intézkedéseket tett. Angolországban országos felügyelőket rendelnek ki ez irányban. Franciaországban csak kormányengedéllyel lehet régibb épületeket lebontani (12. törv.). Boszniában 1892-ben, Romániában csak 1893-ban hirdettek ki rombolási tilalmakat. Hazánkról itt sem emlékezik meg a szerző; pedig 1881. évi XXIX. törvénycikkünk egész I. fejezetét az 1. §-tól a 9-ig «a műemlékekről és azok gondozásáról» ide kellene kiírnom, hogy a többi országban mint figyelemre méltókat feltüntetett intézkedéseknél, mennyivel kimerítőbbek a mi honi rendelkezéseink. És ez különösen a magántulajdont képező ingatlan emlékeknek a közérdek számára való megóvása tekintetében áll.

A tört. emlékek helyreállítására nézve szerző először Belgium 1809-iki rendelkezését tárgyalja, majd Franciaország 1869-iki miniszteri rendeletét, hogy kormányengedély nélkül régi épületeken javítást eszközölni nem szabad. Hasonló az 1856-iki osztrák, 1872-iki bajor, 1881-iki porosz, 1889-iki orosz és ugyanazévi olasz «regulamento». Mindezeknél továbbmenő hazai törvényünk 5. §., mely szerint «Ha a magántulajdonos a fentartást a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívása daczára elmulasztja, valamint ha az építményen *engedély nélkül* javításokat tesz, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a műemlék *kisajátítását* elrendelheti». Erről sem akar tudni szerzőnk. Olaszországban az 1872-dik évi törv. II. pontja szerint keresztény katakombákat, Spanyolországban 1865-iki «reglamento» szerint kiváló egyéniségek sírhelyeit, az osztrák commissio 1893-iki körirata szerint régi harangokat is ezen védelemben részesíti.

A törvények sanctiójánál Helfert már a magyar törvényt is idézi.

Leleteknél az 1736-iki svéd törvény szerint fele a találódó, fele a föld-birtokosé. Ausztria-Magyarországban már Mária Terézia alatt egy harmadrész az állam javára esett. Itt dicséretes szerző azon figyelme, hogy *Kossuth Lajos* azon rendeletére is hivatkozik, mely a hatóságoknak szigorúan meghagyja, hogy a sáncz-építésnél előkerülő régiségekre figyeljenek, a lelethely és mélység pontos meghatározásával a nemzeti múzeumnak beszolgáltatassák. Tárgyalja továbbá szerző a leletek bejelentésére, átszolgáltatására és azok hivatalos megváltására vonatkozó különböző törvényeket.

A leletek megőrzésére első Dániának IV. Keresztély (1610—1648.) alatti intézkedése, mely múzeumot alapított. Görögországnak 1834-iki törvénye, Franciaország 1837-iki rendelkezése, Württemberg 1862-iki alapítványával (?) Olaszország (1872.), Baden (1876.), Hamburg (1883.), Poroszország (1887.), Svájc (1890.) és Románia (1892.) sorban állítanak hivatalos, állami múzeumokat.* Folytatólag a különböző országokban dívó eljárásokat adja elő, hogy ha valaki külföldre akar vinni hazai leletet.

Az ásatásra vonatkozólag nagyon kiméletes az osztrák (1886.), az olasz (1889.) és a török intézkedés a magántulajdont képező területre nézve. Csak a francia (Loi Art. 14. alinea 3.) és a magyar törvény (1881, 9—14 §§.) lép fel erélyesebben a beleegyezését megtagadóval szemben. Szerző idézi törvényün-

* Szerző nem tudja, hogy hazánkban 1802-ben alapítottatott a M. Nemz. Múzeum, mely az 1812-iki kormányrendelet értelmében a hazánkban előforduló kincsleletekre bizonyos igényt tarthatott. «A magyar nemzeti múzeum 1802—1895.» Budapest 1896. «Érem és régiségtár» 31. l. — R.

ket: «Ha föld alatt gyanított műemlékek felfedezése vagy feltakarása czéljából a vallás- és közoktatásügyi minister által elrendelt ásatásokba a föld tulajdonosa bele nem egyezik, azok megkezdése előtt az illető terület végleg vagy ideiglenesen kisajátítandó». E kisajátítás módozatai.ól szól az egész II. fejezet. Azután következnek az egyes országokban dívó szokások az ásatások bejelentésére, hivatalos helybenhagyására és felügyeletére nézve, végül a folytatott ásatás eredményének időközönkénti bejelentésére és az u. n. rabló-ásatásra vonatkozólag. A törvényes megállapodások végén még a magánbirtokon levő régiségekre terjeszkedik ki bővebben szerzőnk és itt hazai törvényünk illető helyét is felhozza.

Eddig előadott törvényes intézkedések után beszámol a szerző a különböző eredményről (Erscheinungen 137—196. lapon). Ehhez sorolja a mindenféle alakuló társulatokat és míg a legutolsó cseh és csaszlaui társulatról részletesen szól, sem a mi «országos régészeti társulatunkról», sem számos vidéki régészeti egyesületünkről nem vesz tudomást. Panaszkodik, hogy Görögországban az 1834-iki törvény annyira nem ment a nép öntudatába, hogy még az athéni dipylon síremlékeit is inkább a múzeumba kell elvitetni, mert a helyszínén nem kimélik a rombolástól (1888. l.); siratja Rómában a Villa Ludovisi és Villa Borghese pusztulását, Bécsben a régi barokk városrész eltüntetését (182. l.). Hazánkra nézve is kétségbe vonja, hogy az, a mi törvényileg oly szigorúan meg van szabva, a valóságban keresztül vitetik-e (191. l.)? — Nagy ellensége a magángyűjteményeknek, mert az illetők halála után rendesen elkallódnak; Spitzer gyűjteményére emlékeztet. Nálunk is van reá példa elég Ipolyi, Dankó, Lanfrancioni és mások gyűjteményeiben. A társulati és hivatalos publikációkat is felsorolja a régészet terén; de szintén elhallgatja az «Arch. Közleményeket» és az Arch. Értesítőt». Elmondja mennyit költenek egyes törvényhatóságok kutatásokra. Tudja, hogy Csehországban mennyit költenek a prágai Vitus-dom helyreállítására, vagy mennyit áldoznak Salona kutatására; de nem akarja tudni, mennyibe kerül a kassai dom, a bártfai templom és Aquincum.

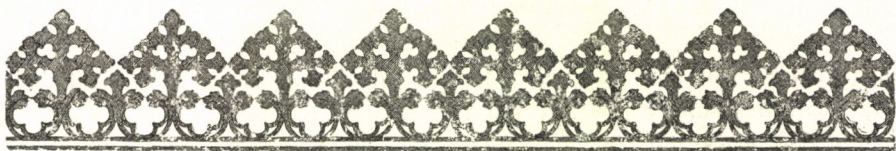
Ezen hiányoktól eltekintve, melyek talán tájékoztatlanságon alapulnak, nagyon hasznos munkát végzett báró Helfert és különösen azok vehetik jó hasznát, a kik hivatva vannak esetleg jobb külföldi minták alapján viszonyainkon segíteni.

Dr. Récsei Viktor.

VÉSETT SZÉLDISZÍTMÉNY RÉGI EZÜSTPOHÁRRÓL A N. MUZEUMBAN.

(Lásd 172. l.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 26-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-termében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak dr. Hampel József, dr. Boncz Ödön, Thaly Kálmán, Nagy Géza, dr. Posta Béla, Kunvári Fülöp, Huszka József, dr. Kammerer Ernő ig. választmányi tagok, továbbá Gohl Ödön, Vásárhelyi Géza, dr. Könyöki Alajos, dr. Finály Gábor, Ernst Lajos, dr. Nyári Sándor, dr. Szontagh Antal, Varju Elemér és nyolcz más hallgató.

Elnök gyengélkedése miatt nem jelenhetvén meg, helyette a választmány fölkérésére Thaly Kálmán foglalta el az elnöki széket. Első sorban *Reinecke Pál* müncheni szaktudós tanulmányát az újabb magyar szkitha leletekről mutatta be dr. *Hampel József*, magyarázatait a m. n. múzeum számos érdekes emlékének bemutatásával kísérve.

Időközben báró *Nyári Jenő*, a társulat másodelnöke megérkezvén, elfoglalta az elnöki széket.

Ezután *Nagy Géza* mutatott be néhány I. Mátyás korbeli számszeríjat, melyeket a m. n. muzeum legközelebb vásárolt s melyekhez érdekes fejtegetéseket fűzött a számszeríjról általában, mihez dr. *Szendrei János* is fűzött néhány észrevételt.

Majd *Ernst Lajos* mutatta be Hesz Jánosnak egy tervezetét 1820-ból egy felállítandó magyar képzőművészeti akadémia iránt.

Titkár jelentése folyamán, a közgyűlés napjaul február 23-ika tűzetik ki s a pénztárvizsgáló bizottság tagjaiul kiküldetnek Kunvári Fülöp és Szumrák Pál vál. tagok.

Miután még a pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván, tudomásul vétetett s a jegyzőkönyv hitelesítésére Nagy Géza és dr. Boncz Ödön vál. tagok küldettek ki, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 23-án d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia első emeleti ülés-termében tartotta meg évi rendes közgyűlését. Jelen voltak báró Nyári Jenő elnöklete alatt dr. Hampel József, Radisics Jenő, Récsey Viktor, dr. Kuzsinszky Bálint, Halavács Gyula, dr. Posta Béla, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Boncz Ödön, dr. Réthy László és Huszka József választmányi tagok, továbbá Gohl Ödön, Varju Elemér, Tarnóczy Gusztáv, dr. Finály Gábor, Weinwurm Antal, dr. Szontagh Antal, dr. Küffer Béla, dr. Könyöki Alajos, dr. Gerecze Péter,

Wisinger Mór és öt más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Hampel József és Kunvári Fülöp. vál. tagokat kérte föl.

Az első értekezést dr. *Kuzsinszky Bálint* tartotta a legújabb aquincumi leletekről, az érdekes római régiségek bemutatásával, melyek legnagyobbbrészt a Mithra-cultuszra vonatkoznak.

Ezután *Récsey Viktor* értekezett a pannonhalmi római telepről, számos régiség bemutatásával.

Majd a titkár tette meg jelentését a társulat mult 1896-ik évi működéséről. Eszerint a társulatban a mult évben öt ülés tartatott, melyeken dr. Hampel József a bezdédi honfoglaláskorbeli temetőről s a tokajvidéki honfoglaláskorbeli leletről, Nagy Géza a történelmi kiállításon levő magyar kardokról, dr. Pósta Béla a lovasberényi urnatemetőről, Reinecke Pál az újabb magyar szkyltha leletekről, Ernst Lajos, Heszl János festő képzőművészeti akadémiái tervezetéről 1820-ból s végül ugyancsak Nagy Géza I. Mátyás korabeli számszerijakról értekeztek, másfélszáz régiséget mutatva be.

Alapszabályszerű feladatl levén a társulatnak főleg a régészeti emlékeknek az ország területén való felkutatása s e célból ásátások foganatosítása, jelenti, hogy a millennium ünneplése alkalmából a kereskedelemügyi miniszter által honfoglaláskorbeli leletek föl kutatására engedélyezett 4000 forint segélylyel három éven át folytatott kutatások ez évben fejeztettek be.

A munkálatokban részt vettek: Nagy Géza, dr. Pósta Béla, Wosinszky Mór, Bartalos Gyula, Jósá András, Thomka Gyula, Csoma József, Darnay Kálmán, Téglás Gábor, Reizner János, Sándorffy Nándor, Hencz Antal, Semayer Vilibald, Révész István, Kada Elek és a titkár. Nevezettek a következő helyeken foganatosítottak ásátásokat: Szomolányban, a borsód-kisgyőri «kézmező», Miskolczon, a szabolcsi földváron, a zólyomi ősváron, az aranyosi «leányváron», a tardi «tatárdombon», a székesfehérvári «Demko» hegyen, Alpár mezején, az «Aba» pusztán, a Déva melletti sírmezőn, a szegedi «Móra» és «csorvai» hal-mokon, a somogyvári «Kupa» hegyen, Csepel szigetén több helyen, Jászklisén, Jászolosán, Zala Szt. Gróton, Sopronban, Pilinyben, Tolnamegyében öt helyen és végre Törtelen, vagyis összesen 26 helyen, mely kutatásoknak eredménye első sorban a törtéti honfoglaláskorbeli lovas sír, mely az ezredéves kiállításon ki is volt állítva s ezenkívül 863 darab különböző korú régiség, közöttük több értékes ezüst és arany tárgy is, melyekkel mind a m. n. múzeum régiségtára gazdagított. Végül ugyancsak ezen alaplól a zólyomi és szabolcsi földvárak modelljei s a büdi földvár fölvétele készítettett el az ezredéves kiállításra.

De szerény anyagi viszonyai mellett a társulat egyébként is részt kívánván venni a millenniumi év kulturális mozgalmában, egyrészt eddigi összes kiadványaival és működésének ismertetésével részt vett az ezredéves kiállításon, hol a közművelődési csoportban a «kiállítási» éremmel tüntettetett ki s másrészt kiadta s ingyenes tagilletmény gyanánt küldte szét tagjainak Hampel József «a bronzkor emlékei Magyarhonban» című munkájának III-ik kötetét.

A társulat anyagi viszonyait illetőleg felemlíti, hogy a bevétel a mult évben 3434 frt 17 kr., a kiadás 2521 frt 86 kr. s így készpénzmaradvány 912 frt 31 kr. volt, úgy hogy a pesti hazai első takarékpénztárnál elhelyezett

értékpapirokkal együtt a társulat vagyona jelenleg 10,382 frt 31 kr. A társulat széleskörű működését illetőleg megemlíti, hogy a titkári hivatal ez évben 1005 ügyszámot intézett el, melynek 2300 postai expeditio felelt meg. Elhunyt és kilépett hét tag, belépett tíz új tag, köztük egy alapító. A tagok száma tehát némileg gyarapodott. Az elhunyt tagok sorából főlemlíti gróf Erdődy Istvánt és Melczer István alapító tagokat.

Végül felemlíti, hogy míg a M. Tud. Akadémia a történelem segédtudományait magasabb szempontokból műveli, addig a régészeti társulat alapszabályszerű feladata a régészettant népszerűsíteni s a hazai mult emlékeit felkutatni és megmenteni. Ezen feladatából kifolyó programjából csak mint annak egyik részletét említi: 1. a honfoglaláskorbeli emlékek folytatólagos kutatását az egész ország területén, 2. egy népszerű, mindamellett a művelt közönség kezére szánt utasítás kiadását régészeti ásatások foganatosítására, kapcsolatban egy rövid régészeti kalauzzsal, 3. a magyar régészeti irodalom tudományos repertoriumának elkészítése és kiadása, 4. az országban levő ingó műemlékek iránti tájékozhatóság végett, a nagyobb gyűjtemények tulajdonosaihoz egyelőre legalább kérdőívek kibocsájtását. Ime csak néhány pont és be kell vallanunk, hogy ma még mindezekre elégtelenek vagyunk, mert alig 400 tagunk után befolyó jövedelmeink arra nem elégségesek.

Felkéri a társulat tagjait ennek folytán, hogy mentől több tagot gyűjteni sziveskedjenek, hogy a társulat kitűzött szép feladatainak megfelelhessen.

A közgyűlés a titkár jelentését tudomásul vévén, miután neki buzgó tevékenységéért dr. Szontagh Antal köszönetet szavaz, az elnök felhívja a közgyűlést a választás megejtésére, a szavazatok beszédésére Radisics Jenő, és dr. Küffer Béla tagokat küldvén ki.

Eszerint megválasztottak: Életfogytiglani tiszteletbeli elnöknek: Pulszky Ferencz. Az 1897—1899-ik évekre: Elnök: báró Nyáry Jenő, másodelnök: Forster Gyula, titkár: dr. Szendrei János, pénztárnok: Lipcsey József, ügyész: dr. Fejérpataky Kálmán.

Az állandó választmányba: dr. Boncz Ödön, dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő, dr. Réthy László, Szumrák Pál Budapesten. — Az állandó választmánynak korábbi időkből már tagjai: dr. Hampel József, dr. Czobor Béla, dr. Pulszky Károly, Ráth György, Révay Ferencz, Schulek Frigyes, gróf Zichy Jenő, Fraknoi Vilmos, Majláth Béla, Radisics Jenő, Szilágyi Sándor, Forster Gyula Budapestről, Bubics Zsigmond Kassáról, báró Radvánszky Béla Sajó-Kazán, gróf Apponyi Sándor Lengyel.

A választmányba három évre: *I. Budapesten:* Dedek Cr. Lajos, Gohl Ödön, Hunyady László gróf, Huszka József, Halavács Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza, dr. Pósta Béla, Thaly Kálmán, dr. Török Aurél, Vásárhelyi Géza, Varju Elemér. *II. Vidéken:* Bunyitay Vincze Nagyvárad, Csoma József Devecser, Darnay Kálmán Sümegh, Foltin János Eger, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Könyöki József Pozsony, Kandra Kabos Eger, Lehóczky Tivadar Munkács, báró Miske Kálmán Kőszeg, Mihalik József Kassa, Némethy Lajos Esztergom, Odescalchy Arthur herczeg Szekiczó, Rakovszky Ferencz Nyitra-Novák, Récsey Viktor Pannonhalma, Spitzer Mór Pozsony.

Széleskut, Széll Farkas Debreczén, Téglás Gábor Déva, dr. Thallóczy Lajos Bécs, Wosinszky Mór Szegszárd.

Ezután Kunvári Fülöp vál. tag fölolvassa a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését, melynek alapján a közgyűlés Lipcsey József pénztárnoknak a mult évre nézve a felmentvényt megadja s egyuttal úgy neki, mint a titkárnak tíz évi buzgó és sikeres működésükért elismerést szavaz. Fölolvassa továbbá a jövő évi költségvetést, mely szerint ezt a közgyűlés 2355 frt 31 kr. bevétellel, 2145 frt kiadással és 210 frt 31 kr. pénztármaradvánnyal helyesnek találta.

Indítványok nem terjesztetvén elő, elnök a közgyűlést bezárja

Dr. Szendrei János,
titkár.

VACZI MÚZEUM - EGYESÜLET. Váczon még a hetvenes években indult meg a mozgalom a város és környéke történeti emlékeinek gyűjtésére és múzeum-egylet alapítására. E mozgalom élén ifj. Varázséji Gusztáv, Rómer régi tanítványa és az Arch. Értesítő munkatársa állott. Gyűjtéseivel és ásatásaival megvetette a tervezett múzeum alapját. Bekövetkezett halála után Dr. Freysinger Lajos kir. közjegyző és Csávolszky József kanonok urak folytatták a gyűjtést és a gyűjteményt 1887 óta a középvárosi iskola egyik termében őrizték. Csávolszky József kanonok indítványára jött létre 1891 szeptember 20-ikán a gazdasági kiállítással kapcsolatosan egy «régészeti és műkiállítás», melynek fényes sikere daczára azonban a közönség csakhamar áttért a múzeum-egyesület fölé a napi rendre. E pangásba új életet hozott Bauer Mihály váczí főgymnasiumi rajztanár. Leginkább ő neki köszönhető, hogy ma már külön alkalmas épület szolgál a múzeumi tárgyak eltartására, ő töle ered az új társulat terve s annak alapszabályzata, melyet az 1895. évi februárius 15-ikén illetőleg 1896 februárius 6-ikán tartott társ. közgyűlések elfogadtak s ugyancsak 1896 december 28-ikán volt a végleges alakuló közgyűlés és ez évi januárius közepe óta már tisztviselői kara is működik. Az egylet elnöke Csávolszky József kanonok, alelnök Dr. Freysinger Lajos és Reiser Henrik, titkár Dr. Tragor Ignác s a múzeum igazgatója Bauer Mihály, őrei Borbély Sándor, Bartók Lajos és Fodor Imre. Most van folyamatban a múzeum leltározása és rövid idő múlva átadják a nyilvánosságnak.

Örömmel vettük e kedvező híreket az egyesület titkárától. Örvendünk, hogy szakunknak Váczon új gócpontja támadt! Remélhető, hogy a lelkesedés, a mely megteremtette, nem lesz múló szalmatűz; e reménnyel legmelegebben üdvözljük az újjászületett egyesületet.

Hpl.

VERSECZ VÁROS MÚZEUMA a mult esztendőben is szépen gyarapodott. Összes gyűjteményei gyarapodtak és pedig az éremgyűjtemény 340 dbbal, a régiségtár 478 tárggyal, az okmányok, tervrajzok és képek gyűjteménye 74 dbbal, és a nyomtatványok 333 dbbal. Ezekből csak 19 szereztetett vétel útján, a többi mind ajándékozás folytán került a múzeumba.

A múzeum állománya 1896. decz. 31-én 7.765 db. volt, ú. m. 3613 érem, 2879 régiség (köztük prähistoricus 2159, római 348, ægyptomi 70, népvándorlás-

korszaki 48, török-magyarkori 95. és újabbkori 215 db.), 356 okmány stb., és 917 nyomtatvány.

A mult évben szerzett régiségek közül 306 db. a történelemelőtti korból való, és pedig: a verseczhatárbeli «Ludos» dülőben volt bronzkori urnatemető maradványai és a vattinai őstelep újabb leletei, mely két gazdag lelőhelynek leírását az Arch. Közlemények XX. kötete fogja hozni; a károlyfalvai bronzkincsből 7 db., mely kincsnek leírása az Arch. Értesítő 1896. évfolyamában jelent meg; továbbá Verseczről: egy 0'145 m. hosszú és nyéllyukas kőbalta (találtatott 1895-ben a Szamárhegyen), egy golyóalakú kőbuzogányfő (t. 1891-ben a «Nagy-Rét» XII. tervrajz z—s számú részében), egy kőalapács töredéke (t. 1896-ban a «Kis-Rét» nyugoti részében), egy bronz füles űrvéső (hossza 0'105 m., közelebbi lelhelye ismeretlen), egy csak 0'072 m. hosszú bronz füles űrvéső (t. 1896-ban a «Kozluk»-ban) és egy bronz lándzsacsűcs (közelebbi lelhelye ismeretlen); Zichyfalváról: egy bronz kardpengetőtöredék; Varadiáról: egy bronz űrvéső; Potporányról: cserepek és festett talpcsőves edény töredéke; Nagy-Szredistyéről: réz lapos véső és agyagdolgok, és végre Temes-Kubinból: egy karcsú kőalapács töredéke.

Római dolog 8 van: 2 szép szántóvas, 1 egyszerű agyagedény, 1 bronz súlymérték (140 gr.), 1 lapos agyagkarika, és egy verseczi kőzetből készült kézi malom töredéke, — valamennyi Verseczről; 1 hosszú kőgyöngy Károlyfalváról, és egy carneolgemma Temes-Kubinból (Asklepios és Hygieia álló csoportjával).

Kaptunk egy 66 dbból álló egyiptomi collectiót is, melyben van kő mellszobor, bronz- és agyagszobrocska, agyagedény, bronzékszer, gyöngyfűzér amulett és 14 scarabæus.

A többi régiség közt van a verseczi kádárok mesterládája 1820-ból, a verseczi lövészcsapat zászlaja stb.

November elején a város milleniumi tárgyai (Joanovics Pál 5000 frtos olajfestménye, melylyel a képtár alapja meg lőn vetve; a városi zászló, a banderisták ruhái stb.) is a múzeumba kerülván, a múzeum egy második helyiséggel bővítettett.

Seemayer János, kir. tanácsos és múzeumi igazg. intézkedése folytán jan. 26-án a múzeum a közönség számára is megnyílt, mely azt 33-szor ingyen megtekintette. A látogatók száma 2953 volt.

Versecz, 1897. jan. 8-án.

Milleker Bódog.

A BÁCS-BODROGVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT mult évi deczember 27-én tartotta Zomborban a megyeház termében évi rendes közgyűlését Schmausz Endre szabadkai főispán elnöklete alatt. A szokásos évi jelentések és számadások, valamint a költségelőirányzat letárgyalása után Czirfusz Ferencz kir. tanácsos és Dudás Gyula titkár tartottak felolvasásokat; amaz a megye tagozatáról és két folyójának alakulásáról, emez pedig a vármegyei helységnevek eredetéről, továbbá a Bácskában fölfedezett legrégibb (1456. évi) írott emlékről, t. i. IV. Frigyes német császár címeradományozó okleveléről, végül Zenta város 1506. évi szabadalma alapján készült új pecsétéről értekezett. Iványi István alelnök állásáról betegsége miatt lemondván, helyébe a közgyűlés Czirfusz Ferencz kir. tanácsost, nyug. tanfelügyelőt választotta alelnökké.

d.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM- ÉS KÖNYVTÁREGYLET, folyó évi február 7-én tartotta évi közgyűlését főt. Tariczky Endre elnöklete alatt. Az elnöki megnyitó után Milesz Béla egyleti titkár terjesztette elé jelentését. Nevezetesebb mozzanatok, hogy szeptember 12-én vette át Tiszafüred városa az új városháza két termébe átköltöztetett múzeumot. Az egylet «Múzeum- és könyvtáregylet»-té alakult át és hogy az 1896. év folyamán az egyesület igénybe vette a magas kormánytól 1895-iki 200 forint segélyét s Tisza-Füred 100 forintos hozzájárulását.

A múzeumi tárgyak a mult év folytán következőleg gyarapodtak : az érmek 390 darabbal s így most van az *éremtárban* 2196 drb pénz és hasonló. E tételnél különös említést érdemel a szíves adományozók közt Kiss Pálné szül. Tatár Izabella úrnő, ki Miskolczról egyszerre 355 drbból álló pénz- s eml. éremgyűjteményt ajándékozott a t.-füredi múzeumnak. A *régiségek osztályában* szaporulat 22 őseleti tárgy ; most van összesen 1201 drb. Itt a bronzgyűjtemény megemléítésre méltó becses leletekkel szaporodott ; nevezetesen a Lipcsey Tamás tiszafüredi földbirtokos, tégláégető agyagbányájában talált sírból felkerült tárgyakkal s ezek : egy korongos fibula, aranyozott bronzból, 15 darab gránáttal, két egyenlő nagyságú, keresztlakú kapocs, aranyozott bronzból, különösen nagyságuk által feltűnők ; két karperecz rossz ezüsből. E telepen csupán egyetlen sír találtatott, melyben még a csontváz is (m. e. méternyire a földszínétől) elporladva volt. A megtalált fülönfüggőket a munkások széttördelték s csak alaktalan részeit mutogatták. Tiszafüred nyugoti oldalán elvönuló husz-öles úton, utcsináló munkánál kikerült az árokból egy darab szép példány bronzkorongos fibula, a lapján négy körzetben kék, sárga, zöld, barna zománczos diszítésekkel ; egy bronz kis kecske teljesen ép s szép patinával bevonva, patinás bronzcsat, madárfejjel és ennek pendantja épek ; kívülök még több töredék bronzcsat és lemez.

A *vegyes tárgyak* osztályában szaporulat 15 drb, van itt 755 tárgy. — A könyvtár 1896-ban rendkívüli számarányban szaporodott, először is vétel és ajándékozás folytán 122 darabbal ; továbbá ez évben adta át a tiszafüredi törzskaszinó a «Múzeum- és könyvtáregylet»-nek az általa gondozott t.-füredi könyvtárt, mintegy 1300 drb. könyvvél. Az évi szaporulat itt 1422 darab és van összesen 1744 darab könyv. Szaporulat a 4 osztályban 1896-ban 1849 drb., van összesen jelenleg 5900 darab tárgy, melyek relativ vagyoni értéke 16—18 ezer korona. A tárlatot 140 vendég látogatta, a helybelieken kívül, míg a 16 év alatt 1925 látogatót jelez a névsor. Az egyleti rendes tagok száma jelenleg 110, a tiszteletbeliekké 33 ; a könyvtár használata igen élénk.

Bevétel volt 1896-ban 385 frt 84 kr., a kiadás 385 frt 84 kr. A közgyűlés a választmány által már megvizsgált pénztári kimutatást tudomásul vette s a pénztárnok részére a felmentvényt megadni határozta. Majd a választmány által 1897-re javasolt költségvetési előirányzatot tárgyalta és fogadta el a közgyűlés 620 frt bevétellel s 615 frt 56 kr. kiadással, mely kiadások a könyvtár gyarapítására, múzeumi tárgyak szerzésére, felszerelésekre, katalogus nyomtatására, ásatásokra, személyi kiadásra, stb. vannak előirányozva, míg a bevételek államségélyből, Tiszafüred régebben meghatározott adományából s tagsági díjakból fedeztetnek.

Milesz Béla.

KÜLÖNFÉLÉK.

† TORMA KÁROLY, a daciai epigraphica nagy mestere, az aquincumi kutatásoknak kezdeményezője s évek hosszú során át érdemdús vezetője, a budapesti egyetemen egy évtizeden át a classikai archæologia tanára, akad. r. tag, kinek nevét szakirodalmunkban alapvető dolgozatok tartják fön, kit a külföld is méltányolt. Az elhunyt fényes pályát futott meg, Torma Józsefnek, a híres chronologusnak fia, főispánságot viselt Szolnok-Dobokamegyében, majd a képviselőház alelnöke lett. Később a kolozsvári egyetemnek volt tanára, s innen került Budapestre. A szeretetreméltó embert sok csapás érte; az utolsó években Rómába ment, honnan a kies Porto D'Anzioba tért pihenni. Itt lelte végső nyugodalmát f. é. márcz. hó 1-én, távol övéitől, távol hazájától. *Th.*

† Dr. FISCHBACH OTTO, a gráci muzeum őre, folyóiratunk derék munkatársa, tudományunk nagy kárára folyó márczius hó 10-ikén, rövid betegség után, 28 éves korában elhunyt. Béke lengjen porai fölött!

XVII. SZÁZADBELI SIRBOLT. Kassán a főutca észak-nyugati részén 1890. július hó 14-én kaszárnyaépítés közben termésköböl és téglából falazott sirboltra bukkantak; belső éjszaki falán e csonka felirat volt: «— fieri (fecit?) dominus Stephanus Bakai anno 1676 mense Februario —»; délen: «Esaia XXVI. Vivant mortui sat. habitatis in pulvere»; nyugaton: «Psalm. CXVI. Revertere sat. bene facit tibi. Johan. XIV. XIX. Vivo ego et vos vivetis»; keleten: «Joh. XIX. Scio, quod redemptor sat. videbo Deum meum.» A sirboltban három csontvázon s az elkorhadt koporsók részein kívül ezüstözött, makkban végződő rézkapsokat s három *zománczozott* gyűrűt találtak. A gyűrűk közül egyikbe, melynek karikája feketére *zománczozott*, három gyémánt volt foglalva; a karika belső kerületén: «Sz. Jus. (tina?) Wass. Ia. (nos?)» betűk. A második gyűrűben rubint, a harmadikban kő helyett egy *zománczozott* M betű volt. *K. L.*

ÖREG RÁKÓCZY GYÖRGY POHARA. Szentkirályi Sebestyén, kassai lakos 1662-ben kelt végrendeletének* egyik pontja így szól: «Mivel az kereszt-
úri (= bodrogk.) templomhoz való eszközöket eldulták volt az németek,

* Kassa v. levéltárában 19432. sz. a.

tehát az mely *pohárt az öreg fejedelem Rákoczy György* adott volt nekem, azt hagyom az keresztúri templomhoz». Érdekes volna kikutatni, vajjon ott megvan-e még?
K. L.

KASSAI PORCELLÁN. A kassai porcellángyár e század első felében állott fenn. 1801-ben öt kassai polgár, köztük Henszlman Imre, — néhai hasonnevű műtörténetírónk atyja, — a városhoz folyamodnak, hogy az erősítésekhez tartozó s a felső kaputól keletre fekvő épületet engedjék át részükre gyári helyiségül. A helytartótanács 1804. augusztus hó 28-án kelt privilegiuma szerint a gyár neve: K. k. privilegirte ungarische Kaschauer englisch-steingutfabrik. Az 1845-ik éven túl működésének nincs nyoma. A gyár jegye: K. 1830 körül Piverotti Oszvaldnak is volt itt hasonló iparvállalata.
K. L.

«ASSARLIK IN JONIEN.» Ezen cím alatt *Helbig W.* 1896 okt. 24-én felolvasást tartott, mely a «Nachrichten von der kön. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen» 3. füzetében jelent meg. Halikarnassos és Myndos között talált necropolis leleteit a mykenéi korszak végére teszi. A sírok különbözők: 1. A földbe ástott mélységek, melyeket a felfedező Pathon Osthoteke-nek nevez, megfelelnek az itálok és etruszkok legrégibb sírhelyeinek (tombe a pozzo.). Ezek kő- és téglalapokkal kirakott üregek, melyekbe az ember-hamu egyszerűen be van szórva, vagy agyag-edénybe rejtve. 2. Hasonlóan kirakott nagyobb üregek, melyek egy ép tetemet befogadhattak úgy, mint a tombe a pozzo-ra következő tombe a fossa. 3. Egy dromos által megközelíthető sírkamarák, melyek fönt keskenyülnek és a mykenéi kupolasírokhoz hasonlítanak. Ezeken belül azután a sírhelyek a fennebbi mód valamelyike szerint vannak alkalmazva. Utóbbi körülmény *Helbig* szerint másként nem magyarázható, mint hogy a Halikarnassos és Myndos között lakó nép még a mykenéi periodus emlékeinek hatása alatt az újabb temetkezési módot követte. Túlnyomólag ugyanis halottégetéssel temetkeztek. Hasonló Hektor temetése Homerosnál (Odyssea 795–799.). Ezen analogia *Helbig* szerint a mellett szól, hogy az újonnan felfedezett necropolis, Karianak első görög telepítvényeseitől származik. A sírokból előkerült, festett edények nagy része feltűnően hasonlítanak a peloponnesosi iparczikkekhez.
Dr Récsy.

A NAGYSZÉBENI ÖTVÖSÖK CZÉHPECSÉTJE. A nagyszebeni ötvösök czéhpecsétje, tudtommal, még nincs a hazai szakirodalomban bemutatva, ezért szükségesnek találom azt e helyütt megismertetni.

A kettős körrel határolt pecsét átmérője 27 mm. Mezejét egy mitrás, palástos püspöknek álló alakja tölti be, melynek baljában pásztorbot, jobbájában — a pecsét kevésbbé sikerült lenyomata miatt — kivehetetlen tárgy, talán kalapács, vagy kehely, van. A mitra csúcsán kereszt foglal helyet. Ezen alak vagy *Szent-Eligius*, az ötvösök védszentje, vagy *Martialis*, a limogesi szent püspök, a kinek ötvös pecsétlőn való szerepléséről van már tndomásunk, a mennyiben a brassai pecsétlőn alakja előfordul.

Szóban forgó pecsétünkön a püspök alakját négyszer tört s kecses hullá-

mokban hajló mondatszalag veszi körül a jobb, felső és bal kerületen. Heraldikailag vett jobb felén kezdődő lapidaris feliratának:

S. AVR CI BIN IO

értelme nem lehet egyéb, mint: *Sigillum Aurifabrorum Cibiniorum.*

A pecsétlő metszője nem lehetett valami jeles erő a maga szakmájában, mert a pecsét lenyomata csak közepes technikára utal.

Bár a pecséten évszámot nem találunk, eredete azonban a XVI. század első felében keresendő, mert azon példány, mely a jelen ismertetés alapjául szolgál, egy, Nagy-Szebenben, 1559 január hó 11-én kelt okmányon található. A nevezett okmányban *Marcus Letz, magister tzechae aurifabrorum*, a többi czéhbeli szeniorral egyetemben, *Kristóf* kassai ötvös kérelmére tudtúl adja, hogy imént nevezett *Kristóf*, kinek atyja *Schlesinger Mihály*, «*ciuis oppidi Bogatz*» volt, tanulóéveit Nagy-Szebenben *Anthoniuss Blaaz* ötvösmesternél kitöltvén, annak rendje s módja szerint felszabadíttatott. (Kassavárosi nyilv. levéltár Nr. 18228.).

Mihalik József.

IPOLYKESZII ÖSSÍR. Kondor József ipolykeszii földbirtokos, az ezen községtől északra fekvő kastélyától mintegy 150 méter távolságra álló gazdasági épületének udvarán trágyalé-kutat ásatott, melynek üregéből az ásó előbb őscserép-darabokat hozott fel, melyek a felszínre kerülve, nagy részt szétmáloltak, majd mintegy 2 méter mélységben kovaszilánkra, alább pedig egy emberi csontváz némi maradékaira bukkantak. A csontváz többi részeit elporlasztotta már az idő. A csontmaradványok mellől egy állatalakot ábrázoló bronzcsat és ételmaradékot tartalmazó agyagedény is a felszínre került. A csat s a kova eltévedt, az edény tartalmát pedig a munkások kiürítették és széthányták. Sajnos, hogy népünknek az ily régiségeknek gondos kezekbe való beszolgáltatása iránt nincs érzéke.

Wagner István.

LUSSUNIUMI MÉRTFÖLDJELZŐK. Az Arch. Értesítő 1896-ik évi 5. számában Daróczy Zoltán úr Paksról két római mértföldmutatót ismertetett, melyen az Aquincumtól való távolság egyformán LXXIII ezer lépéssel van jelezve. A közleménybe sajtóhiba csúszott be, a mennyiben a n. múzeumi mértföldmutató fölíratának távolság jelzése tévesen LXVII ezer lépésre van téve. Ez utóbbi kő rajza Römer Dejardin ismeretes művében a XVI. tábla 99. száma alatt jelent meg, hol szintén a 73 ezres jelzés látható.

Szerk.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

PANNONHALMA TÖVÉBEN ELTERÜLŐ PANNONIA NEVŰ RÓMAI KÖZSÉG ÉS LEGÚJABB ÁSATÁSAIM ÖSSZEFÜGGÉSE.

Mielőtt tulajdonképeni tárgyamhoz hozzáfognék, röviden elő kell adnom az előzményeket.

Pannonhalma (Mons Pannoniæ) tövében, *Ravazd* (okleveleinkben Ruozd) községhez közel, a régi Szent Willebald-templom romjaival 1826-ban, a hegyen épülő nagy könyvtár egyik mellékbejáratánál a kapu alján befalazott, római feliratú nagy sírkő került Pannonhalmára. Ezt a követ *Julia Fuscilla* a háborúban elesett két fiának, *Julius Paternus* és *Julius Fuscus* emlékének szentelte. Rómer Flóris ezt, előbb a «Tudomány-tár»-ban,* majd a «Corpus Inscriptorum Latinarum»-ban** közölte. A nevezett Willebald-templom középkori romjaitól innen, Pannonhalma felé van egy bő vízforrás, melyet a hagyomány szerint Béla-kútjának nevez, mert állítólag IV. Béla király, ki menekülés közben Uros pannonhalmi apáttól segílyt kért, itt itatta lovas népét. Innen Pannonhalma alá folyik a régi *Pannosa*, ma Pánzsa folyócska, melyet útközben ismét egy *Pannonia forrása* nevű kútfő táplál. Ezen tájékba esik *Kis-Ruozd* régi helység területe, melyet XIII. és XIV. századbeli okleveleink *Cebh-Ruozd*, villa Comitiss Cebh-nek is neveznek.*** *Dr. Czinár Mór* hivatalbeli elődöm tanúsága szerint innen 1845-ben következő bronztárgyak kerültek a pannonhalmi régiségtárba:

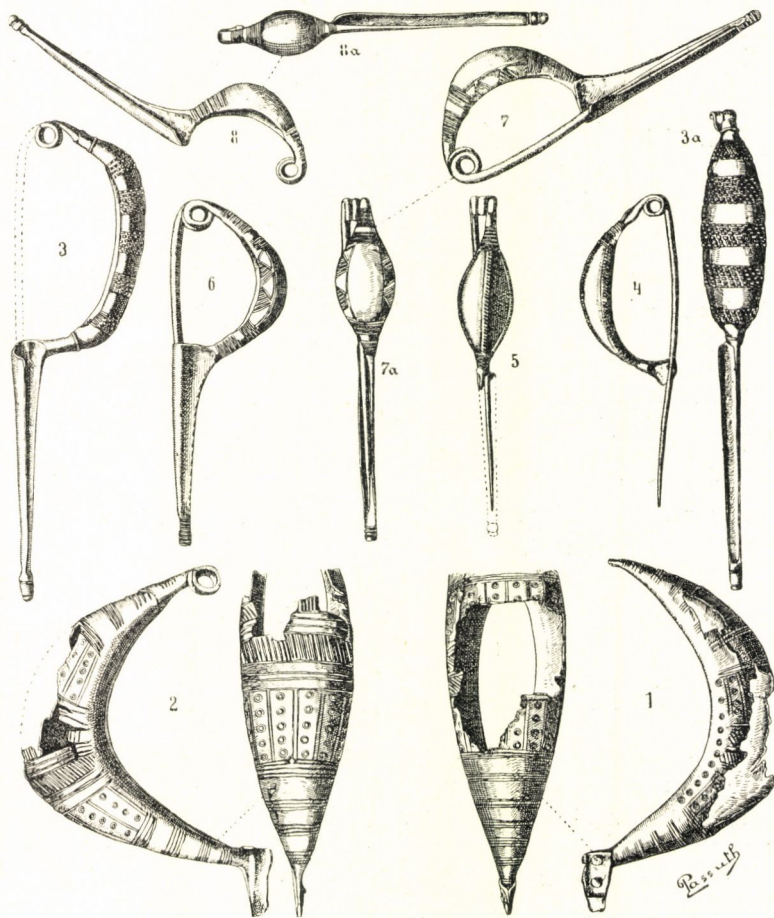
«Négy nagyobb és tizenhárom (13) kisebb fibula bronzból (I. ábra), melyek vékony lemezből alkotvák, belül üresek és szabályos vonalakkal és pontozással ékítvők. A fibulák tűk nélkül valók, de velük együtt négy db. különálló bronztű találtatott, mint mindmegannyi fibulatöredék. Mindezeket egy ravazdi paraszt két eleven vízforrás közötti szőlőhegyen, nem nagy mélységben, agyagedényben találta. Akadt egynéhány átfúrt gyöngy is, melyek a fibulákhoz tartoztak. Ugyanezen edényben volt még három vastagabb, tömör bronzból való karperecz, továbbá két db., vékony bronzlemezéből készült, belül üres karperecz és három db. kisebb, üres karkötő, melyek egy félkörívre hajlítvák (II. ábra). Ezekhez járul két hasonló, üres karperecznek öt db. töredéke, melyek kecsesebb alakot mutatnak. Ezeken kívül volt ugyanazon edényben tizenhatsz db. különböző bronzdísz (III. ábra). Ezek között négy kóralakú, öt elliptikus, hat félkörű bronzlemez, egy

* 1840. évf. XII. 370—372. l.

** Corpus Inscr. Lat. III. k. 4375. sz. felirat.

*** Pannonhalmi levéltár.

négyszögletes, a rajta lógó lapos csörtetőkkel és egy tömör bronzból öntött kerek ékszer, öt négyszögű és nyolcz háromszögű idom által áttörve, rajta két lógó csilinggel. Végül ugyanezen lelethez tartozik egy triposba végződő bronzrudacska, melynek szélein a rajta látható lyukakon szintén csörgő lemezkék lógtak, a mint azt az egyik megmaradt lógó is tanúsítja. Mindezeket Dulmics Norbert ravazdi plébános 1845 június 1-én szolgáltatta be a pannonhalmi régiségtárba.»

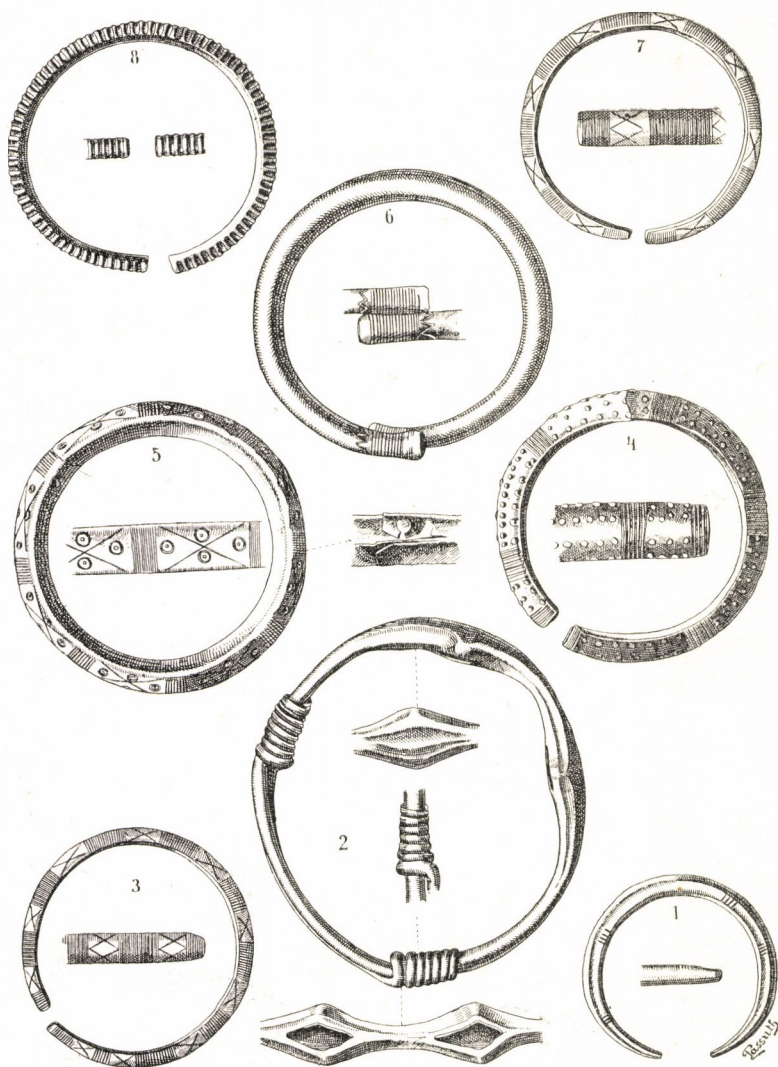

I. BRONZFIBULÁK A KIS-RAVAZDI LELETBŐL.

Ezt a leírást latin eredetében *Sztachovich Remig*, egy másik hivatalbeli elődöm, az «Archæologiai Közlemények» 1871-iki évfolyamában* közli. Ennek alapján én átnéztem Czinár jelzett protocollumát és az ezennel bemutatott bronzleletet a fönnebbi leírással megegyezőnek találtam.

* «Régészeti adatok Győr-Sz.-Márton környékéről.» Archæol. Közlemények VIII. k. 105. lap.

Ha nem is római jellegű ez a bronzlelet, akkor a Hørnes szerinti osztályozás szerint *késő La Tène*-korszakból valónak kell elismernünk, midőn a barbár ékszereken is a provinciális római hatás mutatkozik. Olyan kölcsönhatást

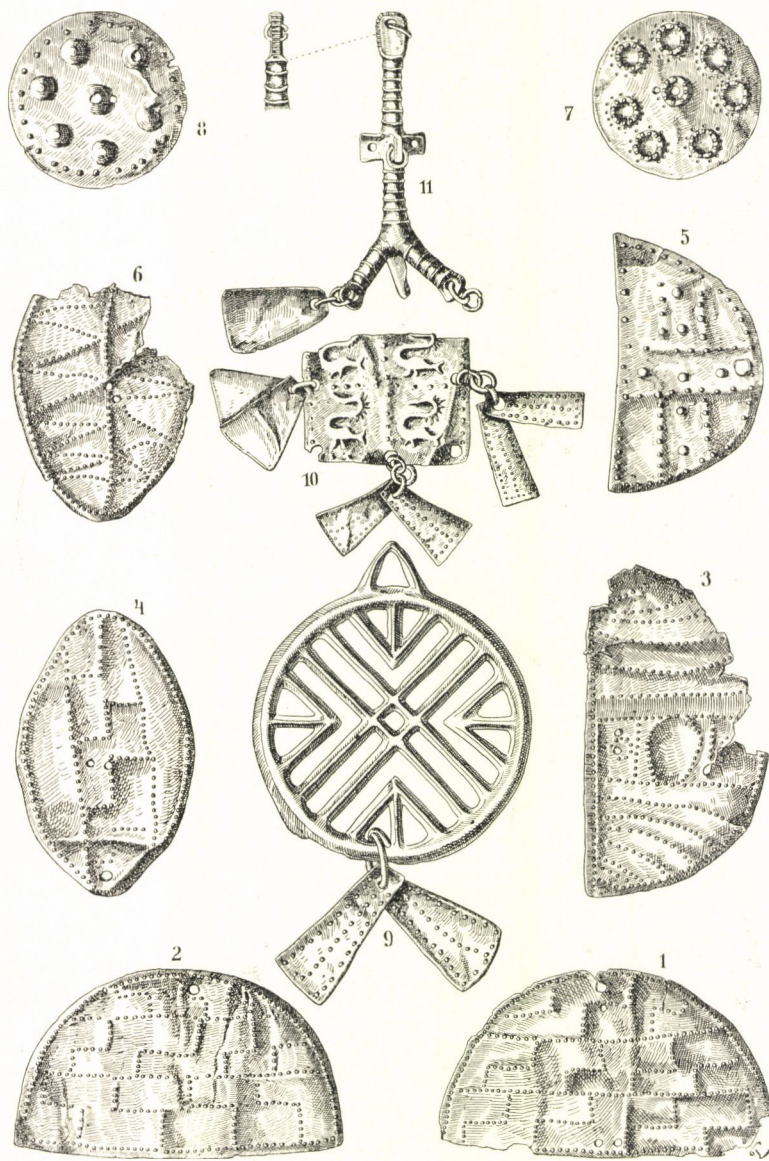
II. BRONZKARPERECZEK A KIS-RAVAZDI LELETBŐL.

észlelünk itt, mint a milyent *Tischler* Bibracte-ipartermékeinél a gall-római *La Tène*-korszakra bizonyít.*

Sztachovich ugyanazon közleményében felhossa azon tagadhatatlanul római leletet, melyek ugyancsak a fentnevezett Kis-Ravazd határában kerültek elő.

* Hørnes «Urgeschichte d. Menschen.» 1892. 640. l.

Az ő pontos leírása szerint ott, az ú. n. Paczkó-erdő hosszában végigvonuló *Paczkalló* a Győr-Sz.-Mártonból (Pannonhalmáról) Veszprémbe vezető országútról nyugotnak 350 öltre terjed. Ennek egyik lejtője, az ő idejétől számítva,

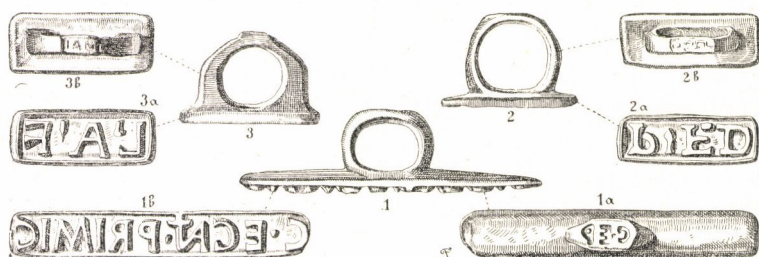

III. CSÜNGŐ BRONZÉKSZEREK A KIS-RAVAZDI LELETBŐL.

10 évvel azelőtt jóval magasabb volt, mert belőle vagy hetven szekérrel vittek el római fal- és cseréptéglát a szentmártoni 9. számú ház vastag homlokfalának felépítésére. Pontosan közli Sztachovich mindazon római faltéglák (lateres), párkányos, párkányfödő (imbrices) és lábas téglák méreteit, melyeket ő maga

hozott el azon szántóföldekről. Megtudta, hogy onnan kétszázötven db. másodfélébnyi római faltéglát, nyolczvan db.-nál több üres téglát, hét db. lábas téglát és számtalan párkányos téglát hordtak el. Ezen első lelhelytől beljebb, a völgy hátsó része felé — úgymond — egy másik hypocaustum feldulásához fogtak, a mit megakadályoznia nem volt módjában.*

Ennyiben állt a dolog 1871-ben, midőn Sztachovich e közleményét írta, de mivel ő igen zárkózott természetű volt és sem szóbelileg, sem írásbelileg nem volt közlékeny, nem tudtam reájönni, hogy ő ott azóta épületeket, alapfalakat vagy sírokat kutatott-e?

IV. RÓMAI PECSÉTLŐ GYŰRŰK.

Keresgélésem közben megtaláltam régiségtárunkban három db. bronz pecsétnyomó gyűrűt (IV. ábra) és három bélyeges párkánytéglát, és utánjárásom azt eredményezte, hogy annak az embernek, Komondy Jánosnak özvegye, kinek földjén a Paczkalló-völgyben az előbb felsoroltak találtattak, szemtanukkal bizonyította előttem, hogy ezeket is ők szolgáltatták át az öreg Sztachovich régiségtár-örnek élte vége felé.

A pecsétlő gyűrűk közül a leghosszabbiknak betűi a következők (1. a. b.):

C · E · G · N · P · R · I · M · I · G ·

(Cajus Egnatus Primigenius.) A pecsétlő rudacskával szemben, a karika átellenes oldalán csak a kezdőbetűk láthatók:

C · E · P ·

A másik bronzgyűrű kisebb pecsétlő rudacskáján ezen kezdőbetűk vannak (3. a. b.):

L · A · F ·

A harmadiknak kezdőbetűi (2. a. b.):

P · E · D ·

* A római időkből Kis-Ravasz és Paczkalló-völgy tájáról következő tárgyak kerültek a győri főgymn. muzeumába, a mint azokat *Börzsönyi Arnold* muzeum ör szíves volt megmutatni: Római gerezdelt agyag-gyöngyök, római kulcs-töredék, 18,5 cm. hosszú és 0,7 cm. vastag bronz-cső, aranyozott római csattnyelv (Ebenhösch gy.), bronz karperecz és fibula, római ezüst karperecz (Ebenhösch gy.), szárnyas nyilcsúcsok és egy kettős végű nyilcsúcs vasból, ásó alakú ekevas, szürke agyag-edény-töredékek a peremükön + | és + X bélyegekkkel.

A bélyeges téglák, melyek a Paczkalló-völgyből valók, következők. A legnagyobb, párkányos téglának bélyege:

LEG · I · AD · P · F ·

Ez tünteti fel egyszersmind a legkezdetlegesebb betűformákat. (Legio prima adiutrix pia fidelis.)

A másik sokkal szabályosabb betűkkel ezt a rövidebb bélyeget viseli:

LEG · I · AD · P ·

(Legio prima adiutrix pia.)

Ez a Prima adiutrix legio tudvalevőleg Bregetio tájékának építője, egy pár századig őre és lakosa volt.

Bélyegünk mindenikén az I csak a felső végén van szokatlanul nagy keresztvonallal határolva, úgy, hogy inkább T(aunak), mint I-nek látszik.*

A harmadik, faltéglán levő bélyeg a tizedik kettős legiótól származik és olvasása ez:

LEG · X · G · P · F ·

Ezekén kívül van ugyanazon helyen már korábban előkerült leletek között egy agyagból való fűtőcső, melynek alján egy bélyeg nyoma csak ezzel a számmal látható:

LEG · IV ·

Ha az a negyedik legio Flavia emléke volna, nem is oly csodálatos; hisz Ó-Budán is nyomát hagyta.**

Ennyire voltam tájékozva ezen terület római leleteiről, midőn a győr-vezsprémi viczinális vasut építésénél a vállalat épen ezen római telepen keresztül készítette töltéseit. Ekkor, 1895 őszén tág völgyünk keleti szélén, a főapátsági uradalom Imre-majorjánál római sirra akadtak. A sir vastag óriási kőlapokból és régiségtárunkba került szokatlan nagy római faltéglákból volt összeróva. Rengeg nagy urnában, melynek már csak a felső felét tudtam megmenteni, két kisebb agyagedényke volt és az ime bemutatott háromágú vasszigony (IV. ábra 1. sz.). Hogy ez a vasszigony nemcsak valami Neptün-szobornak attributumaként szerepelhetett, kitűnik egyrészt abból, hogy visszahajlított éles hegyei gondosan ki vannak dolgozva, másrészt van bizonyos történeti adatunk arra, hogy ezen Paczkó-hegy és a Szent Imre-hegy közötti ingoványos területen még első kirá-

* Az I-nek ez az alakja, valamint az T-nek a harmadik bélyegen látható F különös alakja Cagnat (Cours d'Epigraphie Latine) szerint a II. század lapidaris cursiv írásában fordul elő.

** Römer-Desjardins 31. és 149. sz. Ezekén kívül vannak a győri főgymn. régiségtárban római vas nyilcsucok, különböző bronz fibulák és egy bronzból való szép fogadalmi kéz-fő, melyek ugyanezen vidékről kerültek oda.

lyaink idejében is tó volt, melynek halászati joga fölött a pannonhalmi főapátság és a bakonybéli apátság perlekedtek, bíról pedig a veszprémi püspököt rendelte a király.* Ha így van, miért nem lehetne a talált szerszám egy római halász-mesternek emléke, ki völgyünkben pákászni szokott.

Ezek alapján kiterjesztettem figyelmemet az egész *Paczkalló*-völgyre, mely Győr-Sz.-Márton és Ravasz között mintegy határvonalat képez és a több forrásból táplálkozó *Pannosa* (Panzsa) folyócskától nyugatra igen kies fekvésű terület. Maga Pannonhalma és hegyoldala vízforrás nélküli, kopár volta kevésbé kellemesnek látszott a rómaiaknak; mint ezen, délnyugot felé vonuló árnyas erdők által szegélyezett, mérsékelt dombokkal határolt, szép völgy. Először a névvle kellett tisztába jönnöm, mert nyelvészeink a *Paczkalló*-ra nem tudtak magyar értelmet kihozni. Keresgélésem közben levéltárunkban egy régi térképet találtam, melyen ezen völgy *Potszkale* név alatt fordul elő és ez már érthetővé lön. *Szkala*, szláv nyelven *szikla*, sziklás hegy; *pot*, alatt, alant: Potszkale tehát Sziklaalja, *Hegyalja*. Ez elnevezés még a szlávok itteni szerepléséről maradt reánk.

Megbizásomra, 1896. évi szünet után első volt, ki egy római sírleletet tudott bejelenteni a paczkallói szőlőhegyből, ugyanaz a Komondy-család, melynek birtokán már Sztachovich is konstatálta a sűrűen előkerülő római leleteket. A téglasír csak három nagy darabból volt összeróva, két élére állított római fali téglából és az ezeket fődő párkányos téglából. Az üregben két kis agyagedényke volt, telve gyenge csontocskákkal.

Alig hogy a szőlőművest a további forgatásnál való megfigyelésre útbaigazítottam, néhány nap múlva újabb és nagyobb sírra akadtak. Ez már több párkányos téglából szabályosan volt összerakva oly módon, mint a papföldi ásatásoknál talált néhány római sír, a mint azokat Hampel József a «Budapest Régiségei» című munkában rajzban szemlélteti. Ezen sírhantalakú téglasírban egy egész csontvázat találtunk, minden egyéb melléklet nélkül.

Ugyanaz a földműves gazda bemutatta a domb alján azt a földjét, melyről évtizedek óta hordják a római téglá- és edénytöredékeket. Októberben már zöldelleni kezdett rajta a búza, melyet a furfangos paraszt kérésem ellenére az őrszemtől elég távol eső szántóföldön elvetett, midőn én meg nem állhatván a várakozást, kibéreltem egy jókora darabot, a vetés árát is megtéríttem és elkezdtem ásatni. A siker meglepő volt. Másnap a Paczkó-erdő felőli déli oldalon egy félméternyi vastagságú, terméskőből és római fali téglából összeállított, sziklaerősségű falra bukkantam. A törmelék között az ismeretes kőkemény római falragaszték göröngyeivel nagy párkányos téglákat, párkányfödőket, vöröses sárga, máznélküli, keskeny talpú edénykéket és oxidált üvegdarabokat annyit emeltünk ki folyton-folyvást, hogy én csak szebb és jellemzőbbeket választottam el, a többi kocsiszámra vittem félre az útból. Már az első napokban került elő az ime bemutatott vasból való lándzsavég (V. ábra 3. sz.).

A mint az első fal két végét elértük, folytattuk az ásást a két szöglet hajlásánál és míg a 22 méter hosszú főfal nyugoti sarkán egy 5 m.-nyi záró-

* Pannonhalmi levéltár.

falakkal kerített helyiség alapfalai bontakoztak ki, addig a másik, keleti szélén 12-edfél méternyi zárófalat kaptunk, melynek folytonossága azonban megakadt. Utóbb azonban ezen fallal egyenközűen 6 m.-nyire egy rövidebb, csak 2 m. hosszú és 60 cm. vastag válaszfalra akadtunk, melylyel parallel, de csak 40 cm. távolságnyra egy másik vékony falacska huzódik el. Ez a kis köz rejtette a legnagyobb meglepetést. Élükkel egymás fölé és oldalnyílásaikkal egymás mellé rakott egyenközény alakú és agyagból való fűtőcsövek egész csoportja volt ez, melyeket fölül egy lapos, de igen széles kőlap fedett. Azon hiszemben, hogy most már az egész hypocaustumot fel fogom tární, felforgattam az egész középső, nagy terem padlatát, de itt az összeomlott vagy elégett épület törmelékeinél és egy vas sarlónál egyebet nem találtam.

A fűtőcsöveket szétszedtem, kettőt azonban a földő-lappal in situ hagytam, hogy másnap a mérnökünkkel rajzba felvétessem, midőn a községtől kocsin jó félóránnyira fekvő területen ezeknek reggelre hűlt helyüket találtam. Nem nagyon örültem, hogy a nagy számmal odazarándokló kíváncsi népben ily módon nyilatkozott a tudományos szomjúság.

Figyelemre méltó azonban, hogy ezen említettem parallel falacsának sarkától kilenczedfél m. hosszú s hasonló vékonyságú, ferde, keresztező fal húzódott el egy másik, vastagabb zárófal alapjaihoz, mely utóbbi a nagy terem negyedik falának látszik. Ez a vékonyka keresztező fal talán az alfűtéshez tartozott csak, mivel a fűtőcsövekkel körülakott kis fallal együtt csak padlatot tarthatott. Az utóbbi zárófal keleti sarkától ismét egy 5 m.-nyi hosszú, erősebb fal nyomait követtem, csak hogy ez hamar megszakadt. Itt öt darab olyan téglát találtunk, melyek hosszúsága és vastagsága a rendes párkányos téglakéval azonos, de párkányzat nélkül valók és négy sarkukon egy-egy vastag lábbal vannak ellátva. Ezek is a falakhoz voltak illesztve, úgy, hogy a lábuk által eszközölt űrben cirkulált a hő. Ilyeneket mutat be Frankfurter is a carnuntumi római leletekről szóló művecskéjében.* Találtam továbbá ezen első épület törmelékei között egy strigilis-nek vélt vasat (V. ábra 9. sz.), egy kis háromágú szigonyforma vas szerszámot (V. ábra 2. sz.) és egy vas késpengét (V. ábra 6. sz.). Agyagból terra-sigillata edénykének töredékei, köztük egy díszesebb ornamentikával bírókerült elő. A szórványosan lelt bronz pénzek I. Constans és II. Constantius, valamint más iv. századbeliek voltak. Az első Constans-féle pénzek egyik reverse «Securitas Reipublicæ», egy másiké «Victoriæ dd. Aug. nn.», II. Constantius pénzein revers «Fel. temp. reparatio.» és «Vot. xx. MVLTxxx.»

Nevezetes körülmény az is, hogy a törmelék között pompeji vörös színnel festett finom vakolat maradványait is találtam, a mi azt mutatja, hogy az épület termei falfestéssel voltak ékesek. Nem tudom, a fűtőkemenczéknek nyomai-e a romok közötti földrétegnek részben haragos vörösre égetett volta, váltakozva koromfekete, úgyszólván szenes rétegekkel, melyen egész területek tiszta hamuréteggel vannak megszakitva. Lehet, hogy nagyobb tűzvésznek nyomai ezek. Habár ez utóbbi feltevés kevésbbé lesz elfogadható, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen rétegek egy-két méternyre a földszínen alúl láthatók.

* Frankfurter-Kubitzek «Führer durch Carnuntum.» 1894 Wien. 83. 1.

A mint ezen első épület északi és utolsó zárófalát kutattam, kilencz méternyi távolban észak felé egy még erősebb, 70 cm. széles kőfallal kerített másik épület alapjaira akadtam. Ennek az előbbi épület felé néző kőfala 16 méter

V. VASRÉGISÉGEK GYŐR-SZENT-MÁRTON TÁJÁRÓL.

hosszú, de közepe táján egy három méternyi folytonossági hiány van, hol alap-
fálnak nyoma sincs. Ide tenném a kapubejáratot, melyhez utóbb még vissza-
térek. A mint ezen főfal kiásatásánál két szögletére értünk, a keleti végén foly-

tattam a kutatást és ott ugyanazon vastagságban, szögletben megtörve, egy 7 m. hosszú fal mutatkozott, melyhez két-két szélről ötödfél m. hosszú oldalfalak, végül az előzővel parallel haladó ismét 7 m. hosszúságú zárófal jutott; úgy hogy itt már egy $7 \times 4\frac{1}{2}$ m. szabályosan megépített helyiséget kaptunk.

Most a főfal másik, nyugoti szögletelhajlásánál kerestem egy másik helyiség falait és csakugyan itt is találtunk egyet, melynek két-két fala körülbelül hat m., kettő-kettő meg harmadfél m. hosszú fallal van zárva. Együttal megtaláltuk ez épület első főfalával egyenközűen haladó másik északi főfalát, mely a két szélső helyiséget összekapcsolja. Ásatásom egy legértékesebb lelete itt került napvilágra. Ezen második épület kapubejáratának egyik sarkánál kezdődik egy vízvezető csatorna, mely negyven cm. szélességben és négy méter hosszúságban nyugot felé húzódik, azután megtörik és addig, a míg az ásatást folytattuk, 5 m. hosszúságban folytatódik; végére még nem értem, mivel itt az ásatás félbemaradt. A csatorna erős, római félméter hosszú fali téglákkal, helylyel-közzel párkányos téglákkal van béllelve. A forrásnak, melyből nyugot felől vizet vezethettek volna ide, most ugyan nyoma veszett; de még Sztachovich idejében létezett, a mint ő az abból csergedező víz folyásának irányát élénken leírja. Ő azonban csak gyanította, hogy a rómaiak ezt a most már bedugult vízforrást mennyire értékesítették. Különbön épületromjainktól egy száz lépésnyire most is bugyog egy igen jó vízzel bővelkedő forrás, csakhogy ez lejjebb esik és legfőleggy egy másik épületcsoportnak szolgáltatott vizet. Tény, hogy ezen forrás melletti szántóföldekről is kocsisámra hordják szántás után a kivetett római téglá- és edénytöredékeket.

Visszatérve a mi kiásott alapfalainkhoz, ezen második épület romjai között is alighanem a tetőről lehullott rengeteg mennyiségű párkányos téglát, lábas tégláknak töredékeit találjuk; sőt a legnyugotibb zárófaltól nem messze, ez épületnél is két fűtőcsövet emeltünk ki. Vastárgyak közül egy hastát (IV. ábra 3. sz.) és egy pengét (IV. ábra 7. sz.) hoztam el, úgyszintén elrozsásodott zablaforma láncszemeket. Itt kerültek elő díszített edénytöredékek is. Római pénzek itt is voltak szép számmal.*

Ezen második épület falai folytatólagosan még követhetők voltak, de a határt képező kociúton túl a tulajdonosnak igen szép nagy tábla szántóföldjén őszi vetése oly kecsegtetően állott, hogy semmi áron sem engedte feltúrtni.**

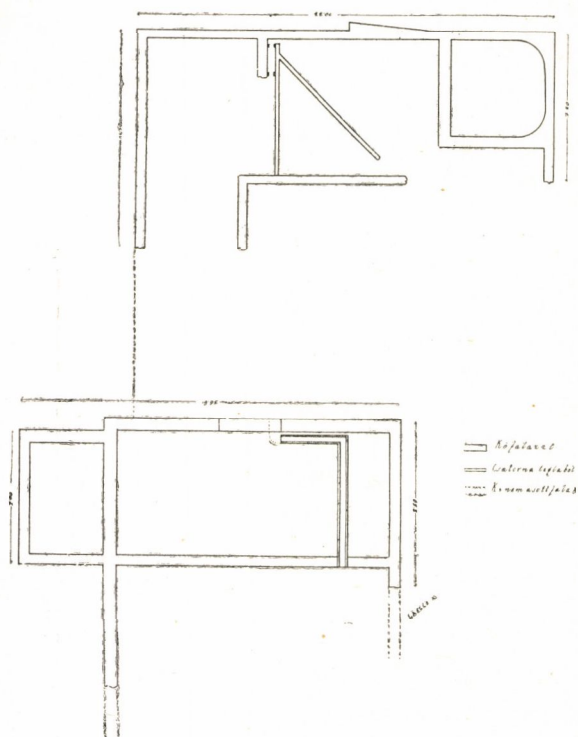
Ha már most a kiásott épületek rendeltetésének kérdésére térünk át; azt kell mondanom, hogy az ásatás mai stádiumában tiszta képet nem lehet alkotni róla. Eleintén közfürdőre gondoltam, mert a vízvezeték és hypocaustis arra a gondolatra vezettek. De akkor ott már nagyobb római községet kellene feltételeznünk. Majd castrumi épület tervrajzát kerestem benne, hisz fűtőszervezettel bíró castrumok másutt is ismeretesek Pannonia területén és a hely biztos, védett és mégis exponált volta mellettem szólott volna, mert onnan Ravazd, Győr-Szent-Márton, Pannonhalma, Écs s hasonló régi telepek szemmel tarthatók, főbb közlekedési vonalaikkal együtt. Másrészt azonban egész római község feltételezésére

* Érdekes, hogy ezen másik épület falának nagy része haránt fektetett félméteres római fali téglákból van megépítve.

** Az eddig kiásott terület egy kataszteri holdnak negyedrészt képezi.

vezetett az a körülmény, hogy nemcsak a Paczkalló-völgy minden gazdája, hanem a szomszéd Kálmán-völgyé is jobbra-balra és a szélrózsa minden irányában kimutatták, hogy földjeik tele vannak alapfalakkal és az általam kiásottakhoz hasonló római maradványokkal. Ott tehát csak folytatni kellene a tervszerű ásatást és szép sikerre számíthatnánk.

Már az eddigi kutatás révén is bebizonyult, hogy itt nagyobb római telepítvénynyel van dolgunk. Bizonyos az, a mit tanukkal erősítettem meg, hogy az egyik forrást a nép ma is *Pannonia*-forrásnak nevezi. Bizonyos, hogy Szent István király alapító oklevelében, Szent László király 1093-iki megerősítő

VI. A FÖLÁSOTT FALAK ALAPRAJZA.

oklevelében és Géza 1157-iki oklevelében, melylyel Güssing apátságot alapítja, a sz. hegy alatt elterülő *Pannonia* községről beszélnek.* II. Endre 1213-iki oklevelében, melyben Szent László adományait megerősíti, szintén mondja: «primum prædium est *Pannonia*, ubi monasterium situm est, secundum prædium est Ruohiti (Ravazd) stb.»** IV. Béla király 1234. és 1236-iki okleveleiben, melyekben Pannonhalma birtokait felsorolja: «Conterminales autem villas habet has... ibi in valle media est *fons sacer*, qui vocatur *caput Pannoniae*, qui

* Pannonhalmi levéltár.

** Capsa II. B. és K. jelzésű diplomák.

cum aliis fontibus facit rivulum sub ecclesia S.-Willibaldi et vocatur *Pannosa* (ma Pánzsa)» stb.* Azóta ez a *Pannonia* község a xv. század óta *Alsók*, a xvi. század óta Győr-Szent-Márton nevét viseli. Ugyancsak régi okleveleinkben említetik *Sabaria sicca* nevű község, melyből Sulpicius Severus szerint Szent-Márton még mint római veteranus feljárt Pannonhalmára keresztény isteni tiszteletre. Ezt a *Sabaria* nevű római községet Sztachovich közelebb Pannonhalma tövéhez, a mai győr-szent-mártoni Tabán nevű városrészbe helyezi.

Újabb időben hozzájárult, hogy 1894-ben Pannonhalmán, a vár északi tornyának alján egy pannoniai veteranus sírkövét találták.** Továbbá ugyancsak nem régiben a lelethelyünkkel határos écsi erdőben egy római elbocsátó diploma találtatott, melynek fontosságáról már volt alkalmam e helyen szólani.*** Végül ha hozzáveszszük, hogy vannak érmeink, melyeken mint pénzverő hely, *Pannoneia civitas* neve szerepel; akkor tán nem túlságosan vérmes feltevés, hogy ezen sokat emlegetett *Pannonia* római község romjaival kezdettem foglalkozni. A nemzeti múzeum régiségtári osztálya kellőképp méltányolván ezen kutatás fontosságát, az igazgatóság révén a pannonhalmi főapát figyelmét is felhívta erre, a ki ennek következtében hajlandó is lett engem ez iránybeli további ásatásaimnál támogatni. Ügybuzgó közbenjárásáért a fentisztelt igazgatóságnak ezen helyen nyilvánosan is köszönetet mondok. A nyár folyamán folytatandó kutatásaimról pedig a szakkörök előtt beszámolni, nem fogom elmulasztani.

Dr. Récsei Viktor.

AZ ARACSI DOMBORMŰ.

Dr. Gerecze Péter az aracsi (Torontál m.) XI. vagy XII. századi puszta templom romjai mellett a vezetése alatt folyó ásatás közben, mikor a templom melletti klastrom romjait fürkészte, a zárda udvarán vezetett puhatoló árokban mintegy méternyi mélységben reá akadt egy domborműves kőtáblára, melyet tulajdonosa Karácsonyi Gyula földbirtokos szíves volt a nemzeti múzeumnak megküldeni.

A kőtábla kemény mészkőből készült és eredeti idoma hosszánegyszögű volt. Sajnos, hogy a táblának mintegy fele része hiányzik. Szélessége 52 cm., ezt az eredeti méretét ismerjük, mert a tábla oldalaiból mindkét felől egy darab sértetlen maradt, bal oldalán egy 54 cmnyi, jobb oldalán pedig 60 cmnyi sértetlen darab van meg; míg felső széle mindkét sarkán kicsorbult és csak mintegy 30 cmnyire maradt meg a tábla felső befejezése. A tábla vastagsága egyenlőtlen, bal oldalán vastagsága legépebb pontján 22 cmnyi, míg a jobb oldalon legnagyobb vastagsága csak 15 cm és felső szélén 18 cm. A tábla hátulja egyenlőtlen

* U. o. Capsa IV. A.

** Arch. Értesítő 1894. 358. l.

*** U. o. 1895. évf. 26—35. lapokon levő értekezésem.

fölületet mutat, simaságát nagy részt onnan vehette, mert ez az oldal volt fölfelé fordítva és bizonyára századokon keresztül jártak rajta az aracsi klastrom lakói, miután a kő úgy hosszában, mint széltiben el volt törve.

A tábla szemközti oldalát (1. ábra) egy harántosan futó szalag-fonadékos sáv két mezőre osztja. A szélső mező valószínűleg kisebb, az alsó nagyobb volt. Ezt azért tételezhetjük föl, mert az alsó mezőn fenmaradt emberi fej tetemesen nagyobb, mint a felső mezőn ábrázolt alaké és ennek megfelelőleg teste méreteit, melyeket nem ismerünk, szintén jóval nagyobbaknak kell képzelnünk.

A felső mezőt fölül sima lécztag szegélyezte, balról féloszlopra hasonlító tag kereteli be, jobbról talán pillértagot kívánt a kőfaragó jelezni, azonban alsó felében a pillért nem jelezhette elég szabatosan, mert a mező jobboldali kétharmadát elfoglaló alak ökle a mezőn nem férvén el, belé nyúlik a pillérnek szánt térbe.

Ez az alak nyilván papot kívánt ábrázolni, kit mintegy csipőig mutat be; rövidre nyirt (?) hajjal és szakállal, szemközt néz, testét alba borítja, vállairól stola csüng alá, jobbját áldásra emeli, baljával könyvet szorít melléhez.

A pap mellett négysoros fölirat fut a baloldali pillér alsó sarkától a pillérrel párhuzamosan fölfelé. A capitalis betűk a régibb közép-korban divó szabálytalan jelleget mutatnak és ilyfajta betűvésekben tapasztalatlan kezét árulnak el. Az olvasás valószínűleg következő:

L I T E R V L A (S)
C V M Q L E G V N T
D E V O M N I (P O T E N)
T E M R O G E N T

A zárjel közé helyezett betűk a kövön már alig láthatók. Dr. Gerecze Péter azt a helyes megjegyzést tette, hogy ez valószínűleg rosszul rímelő leoninus vers kívánt lenni; a mire közelkorú, gyér számú hazai föliratos emlékfölratainkból is hozhatom föl például a zalavári homlok-párkány föliratát.* De míg a zalavári verset a bibliából lehet megfejtteni, addig az aracsi vers-féle szó szerkezetnek semmi nyoma nincs a bibliában, a miért azt kell hinnem, hogy értelmét csak a kő ábrázolásaiból és az emlékkő egyéb fölrataiból lehetett tisztán megérteni.

Az alsó tekercses oszlopoktól szegélyezett mezőben csak egy férfi fejnek mintegy fele része az orr tövéig s a fül feléig van meg és egy alacsonyabban álló fejnek a teteje maradt fön, domborműves durva alakításban. A jobb felőli férfi fej szemközt nézett, kúpos sapka (?) borítja, melyet alul három széles szalag szorít a homlokához. Hogy a művész

* Querens invento pulsans hic gaudet aperto Arch. Ért. 1895. 50. 1.

ezuttal a szabályosan egymás mellett sorakozó és hornyolatok által elkülönített dudorokban, melyek a kúp felé összefutnak, csakugyan nem a férfi haját kívánta ábrázolni, arra tanúság lehet a sapka (?) alsó széle alól kiálló és vízszintesen a fül felé hullámzó haj idoma és lapos alakítása.

A balsó fejről kisebb méretei, födetlen volta és a hajzat másnemű képzése miatt azt gondoljuk, hogy nőé volt. Hogyha a nagyobbik alak-

I. ÁBRA.

ban a fundatort képzeljük, akkor azt kell hinnünk, hogy mellette volt a neje, mert az sem maradhatott el az emlékköről.

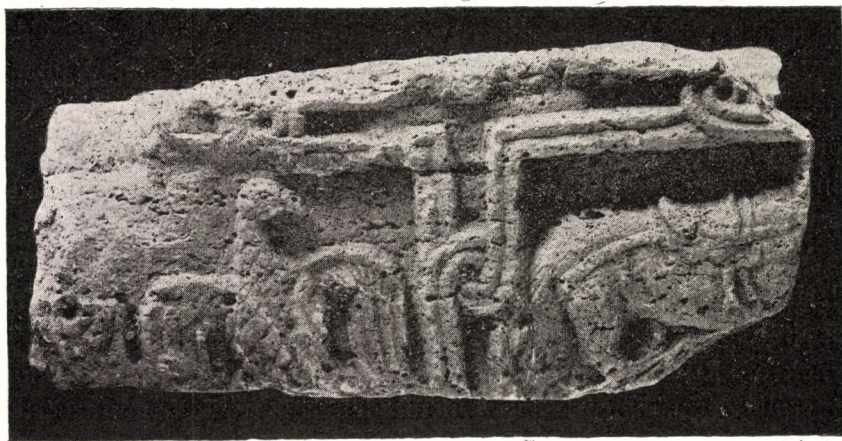
A balsó fej és a keret közötti téren egy durván bevéssett fölirat indul meg félhajlásban a fej fölé, azután lejjebb száll és a nagyobbik fejig vonul. A fölirat következő három sora a két fej közti szűküléshez mérten rövidül.

Ez a fölirat még kevésbbé jó karban van, mint a felső mezőbeli. Nem birjuk sem az elejét sem a végét. Ide jegyzem azokat a betűket,

melyekről azt hiszem, hogy biztosan olvashatók. A balfelől külön álló öt betű VISAC. Folytatása közelebb a balsó fejhez két betűvel indul meg, melynek elseje O vagy C lehet, de mert mellette sérülés van, G-nek is olvashatók. Hasonlóképp sérült a következő betű, melynek csak balfelől I húzása biztos, talán E-nek olvasandó. A harmadik betű lehet P vagy R. A negyedik betű E, az ötödik lehet R, P vagy oly D betű, melynek balfelől egyenes vonala föl és lefelé, túlságos hosszú. Biztos, az I, az utolsó előtti betű T és hasonlóképp biztos a végső L, mely a

II. ÁBRA.

III. ÁBRA.

második sorban elég valószínűséggel olvasható APIDEM-hez tartozik. Ezután az I betű ismét a következő, már szűkülő térbe vésett STVM-hoz tartozik. Ugy látszik, hogy az M fölött megduplázó jel van \overline{M} , így a sor végső A és a fönmaradt végső sorbéli öt betű is értelmet nyerne, mert akkor e sor csonka első betűjét L-nek gondolhatnók, mely után EDIC biztos. Hogy ezután az alsó, még inkább szűkülő téren volt a fölíratnak folytatása, arról tanúskodik egy egyenes szárú betű felső vége, mely a kő végső szélén meglátszik.

Hogyha e végső szót úgy olvassuk és kiegészítjük: male dic(tus sit), akkor oly constructiót kapunk, mely talán (Q)ui vel kezdődik; utána egy -it végzetű ige következne, mely talán az emlék ellen ejtendő sérelemről szól és e föltevést támogatják a «lapidem istum» szavak a második és harmadik sorban. Így az egész fölirat nem volna egyéb, mint átkozó formula arra, a ki az emléket bántja.

A két mezőt elkülönítő ornament négy hármasszalag összefonásából keletkezett mustra; a jobb oldalon az egyik hármasszalag vége belé megyen az oszlop legelső tekercsébe.

A tábla jobb oldalán (2. ábra) is ily hármasszalagokból font mustra domborodik. Ezuttal a mustra keretes körháló csomókban egymásba hajló végekkel és egymást metsző körökből alakítva. A fönmaradt darab csak a körök felső felét óvta meg.

A tábla bal oldalán (3. ábra) ugyanoly durván domborított kétrétű szalagok négyszögös hálót képeznek. Megmaradt két négyszög töredéke, mely a tábla balfelőli sarkán a sort kezdte. Egyikben nyílt szárnyú, szemközt álló, de jobbra fordított fejjel sas van ábrázolva, a mellette jobbra lévő négyszögben pedig fölnyergelt és kantározott háttas ló vagy öszvér áll jobbra. Az állat szerszámából jól kivehetők: a nyereg, alatta a takaró, a farszj és annak folytatásaképp a mellszj a róla lecsüngő két kengyellel.

Végül a felső oldalon (4. ábra) tornyos épületet látunk, mely nyilván templomot kíván ábrázolni, a templom oldalán ajtó (?), a tornyon két félkörű zárású ablak, a templom mögött alacsonyabb sima fal és a fal végén akasztófához hasonló idom van. A fal a templomot kerítő védőfal lehet, a benne álló akasztófa pedig talán haranglábat jelez.

Az emlék leírásából látjuk, hogy már eleve is le kell mondanunk arról, hogy egész biztos, minden tekintetben kielégítő magyarázatot adhassunk róla. Az alsó mező letört részével kárba ment a fölirat, melynek ott kellett lennie, hogyha az emléket állító egyén azt akarta, hogy célját érje, hogy későbbi nemzedékek is tudják, mi az értelme annak, hogy az alsó mezőben két alak, a felsőben egy alak van ábrázolva. A fölirat bizonyára nemcsak megnevezte őket, de az emlék állításának okát is adta. Mostani állapotában csak valószínűséggel sejthetjük az emlék keletkezése okát. A pap feje fölötti oldalon nem ok nélkül látjuk a templomot ábrázolva. Világos, hogy itt egy templom alapítását kívánták megörökíteni. Evvel összhangban van a pap melletti fölirat, mely nyilván, utalva az emléktáblán olvasható sorokra, mintegy a pap intését az olvasóhoz tartalmazza, «a kik e sorokat olvassák, fohászkodjanak a mindenhatóhoz», értve «az alapítók lelki üdvösségeért».

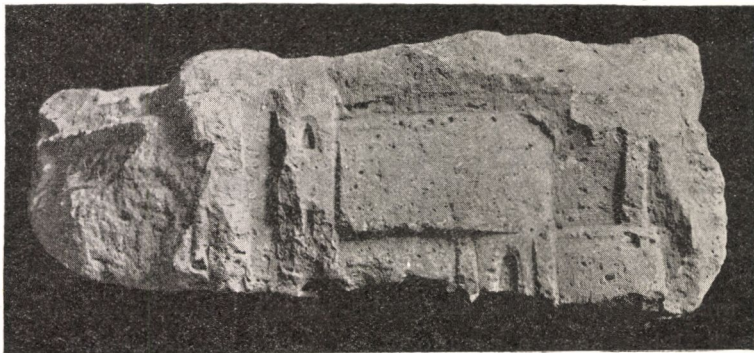
Az országos régészeti társulat május havi ülésén, a hol ez emléket vita alá bocsájtottam, azt a megjegyzést hallottuk, hogy a pap albában

és stolában, könyvvvel kezében, tehát temetési szertartást végző functionban van ábrázolva.

Ezzel kapcsolatosan síremléknek mondták a domborműves táblát és dr. Gerecze Péter úrtól azt az észrevételt hallottuk, hogy a tábla tumba földtáblája lehetett, mert az oldalsó előállítások, a templom s a két állat csak úgy áll helyesen, hogyha a táblát vízszintesen, az oldalsó domborműveket pedig függőlegesen állva képzeljük.

Első hallásra ez a figyelemreméltó megjegyzés nagyon meggyőzőnek látszik; azonban már a társulati ülésen mondtunk ellene a föltevésnek és ezúttal fölhozzuk az érveket is, melyek miatt elleneztük.

Ilyen több van. Egyikét maga az alsó mezőbeli fölírat adja, az ugyanis nem cryptáról és nem tumbáról, de lapísról szól. Más okot szol-

IV. ÁBRA.

gáltat a kő keskeny volta. Egyszerű tumbának vagy sarkophágnak az 52 cm-ternyi szélesség talán elegendő lehetett, mert egy tetem abban elférhetett volna, de kettő, ha csak nem egymás fölé rakták, nem fért volna el benne. A felső mezőben a papot a számításból kihagyjuk, mert azt dr. Grecze úr sem képzelte a tumbába. A tumbás elhelyezésnek ellene mond az oszlopos keretelés, melyről mindenki, a ki római álló sírtáblákat látott, tudja, hogy az aracsi emlék formája is onnan származik, de ellene mond az is, hogy az alsó mezőbeli fundatorokat nem lehet kitevítve képzelni, mert akkor az emléktáblának oly hosszúnak kellett volna lennie, hogy hossza semmi arányban sem lett volna keskenységével.

Végül, hogyha halottas emlékeknek képzeljük a táblát, akkor teljességgel nem tudunk mit kezdeni a felső mezőbeli pappal, a kiről csak nem képzelhetjük, hogy a mikor ő maga eltemető helyzetben áll, őt magát is holtnak képezték.

E bajokból nem szabadulunk ki másképp, mint úgy, hogyha azt gondoljuk, hogy itt *nem* sírkő de votivkő van előttünk. Ezt az emléket

hálából annak a templomnak a papja állíttatta a jótevőknek, a kik a templomot fölépítették és valószínűleg az itt ábrázolt lelkészt megfelelő beneficiummal is látták el. Csak akkor, hogyha ez emléket a beneficiarius maga állíttatta, a ki jótevőit utolsó útjukban is elkísérte, haláluk után pedig hálából emléküket meg akarja óvni, érthető, hogy ott van, mint emlékalapítónak az ő képe is, természetesen kisebb méretben, mint a kegyuraké, kiket a főhelyre tétetett és nagyobb méretben teljes díszükben ábrázoltatott a kőfaragóval.

Ez az emlék régente bizonyára szembetűnő szentelt helyen, neki támasztva a templom falának volt fölállítva úgy, hogy az oldalain ábrázolt templom s a két állat nem lógott a levegőben, de mintegy a templom függélyes falára derékszögben állva, azon ideális talapzatot nyert.

Hogyha az előbbieken az emlék eredeti rendeltetése tekintetében valamennyire megnyugtató magyarázatot lertünk, kevésbbé kecsegtető a kilátás arra, hogy a baloldali két állatdísz is kellőkép okadatoljuk. Ez már azért sem remélhető az emlék mostani állapotában, mert bizonyára a meglévő két négyszög mezőnek megfelelő talán még két négyszögtért kell föltételezni, a mely hiányzik és a mely esetleg a megmaradt két állatot is indokolta volna. Hogyha a sas egyedül volna, akkor azt különleges vonatkozás nélküli oly fajta ornamentnek tekinthetnők, a milyen a régibb középkor emlékein elég gyakori; azonban a nyergelt ló nem szokott mint decoratív alak szerepelni. A sas körmei alatt néha nyulat ábrázolnak, lehet, hogy a ragadozót ezúttal is így kiegészítve kell képelnünk. Csak föltevéskép említjük, hogy az elhunyt hatalmas benefactornak ez a két állat jelezheti vadászí szenvedélyét, egyik talán kedvencz paripáját, a másik vadász-sólymát ábrázolja.

Azt a magyarázatot sem lehet föltétlenül visszautasítani, mely a sólyomban heraldikus alakot lát; de természetes, hogy nem a középkori lovagkor heraldikájára szabad gondolni, hanem az ó-korban és régibb középkorban már használatban lévő egyéni vagy családi jelvényekre, melyekkel a vitézek harczba indultak.

Dr. Boncz Ödön a rég. társulat májusi ülésén a paripáról értekezve, annak ábráját azzal a szokással hozta kapcsolatba, hogy hazánkban a kereszténység elterjedésével a lóval való temetkezés megszűnt ugyan, de a lovat az egyháznak ajánlották föl, még később pedig a lovat az egyháztól megváltották. Fölfogása szerint az aracsi emlék az Árpád-házi királyok korából, talán a XII. vagy a XIII. századból származik, a mikor a lóval való temetkezésnek ily simbolikus megváltása dívott és erre vonatkozik a síremléken a ló domborműves képe.

Már föntebb kifejtettük, miért gondoljuk, hogy az aracsi kő kegyeleti emlék ugyan, de nem a szó szoros értelmében vett síremlék, ugyanazért, ha a paripát az ábrázolt templomalapítóval kapcsolatba hozhatjuk,

legfőlebb kedvencz háta lovát láthatnók benne, mert kegyeleti emléken megváltott lónak ábrázolása alig lehetett helyes értelme.

Az emléket nem tarthatjuk XII. vagy XIII. századbelinek és a fölíratok betűinek jellegéről sem képzelhetjük, hogy e kor mellett tanuszkodnék. Nem vethetjük össze a lapidaris írást sem a codex írással, sem az okmányokban vagy pecséteken használt typusokkal, csak azon gyér köfölíratokkal, melyek az Árpádok korából Zalavárott, Pécsen, Vörsön és Bulkeszen fönmaradtak és a nélkül, hogy ezúttal részletesebb epigraphikus fejtegetésekbe bocsájtkoznánk, azt mondhatjuk, hogy az aracsi fölíratok egészben rokonok az idézett fölíratokkal, de okunk van hinni, hogy koruk azokét megelőzi.

A főök pedig, a miért ezt véljük, az aracsi kő ornamentikája, melyet azért behatóbban kell szemügyre vennünk.

Azt a szalagfonadékos és szalaghálós diszítést, melyet az aracsi kő három oldalán monumentális alkalmazásban látunk, eddig hazánkban jóformán csak az avar kori ékszerekről ismertük, kőemlékekkel, melyek ezt mutatják, csak a legutóbbi időkben ismerkedtünk; ezért van, hogy annak a föltünése egy torontálmegyei kőemléken is idegenszerűnek látszik és hajlandók vagyunk ezt a jelenséget magára álló erraticus tűneménynek tekinteni. Pedig előttünk vannak az analogiák egy szegszárdi vállkövön, egy zala-apáti párkánykövön, sziszeki és sirmiumi emlékeken és a knini IX. századi templommaradványokon, melyek ez ornamentális izlés szálait elviszik Dalmáziába egyfelől, másfelől az egykori friauli longobard herczegség és Éjszak-Olaszország felé.

Mind e vidékeken ugyanazon ornamentális izlés uralkodott a VII—XI. századokban, melyet szokássá vált longobard stilusnak nevezni. Nem föladatunk ezúttal a stilus eredetének sokat vitatott kérdésével foglalkozni. Megengedhetjük, hogy azt a legutóbbi kutatók* sem tisztázták minden irányban, azt is megengedjük, hogy a jelzett időhatáron belül egyes keltezés nélküli emlékek pontos chronologiai besorozása még véleménykülönbségekre adhat alkalmat. Azonban a stilus körében használt egyes motívumokat már elég szabatosan ismerjük** és a stilus elejének és megszűnésének időhatárait is meg bírjuk szabni. A szalagfonadék, mint legjellemzőbb motívum, a XI. század folyamában szorul hátérbe, akkor, mikor az indamotívum a románok művészetében kiszorítja és az u. n. román izlésben is úgy dominál, mint a hogy a byzanci izlésben egész fönnállása korában uralkodott.

Az aracsi kövön a szalagmotívum három változata jelenkezik. Homlokán hármásrétű szalagok négyes fonadéka, jobbik oldalán keretes,

* Cattaneo, Kraus, Stükelberg, stb.

** Vsd. ö. E. A. Stükelberg Longobardische Plastik, Zürich 1896.

csomós és egymást szelő körökből alakított háló, melynek szalagjai szintén háromrétűek és végül a bal oldalon keretes hálót szemlélünk négy-
oldalú mezőkkel, s ezúttal a szalag kétrétű.

A három ornament közül a négyes szalagfonadék a legkorábbi időtől az izlés legvégső koráig tart és ezért legkevésbé lehet az aracsi emlék korhatározására fölhasználni.

Ellenben a körkörös és négyszögű hálóról elég biztosan mondhatjuk, hogy a stilusnak inkább későbbi, mint előbbi korában divik. A körkörös motívum jelen változatát ismerjük Comóból, a keretes négyszögháló pedig Rómában (Sa Maria in Trastevere), Milanóban, Grádóban és Spalatróban fordul elő és a VIII. és IX. században divik leginkább *

Ez analógiák alapján tehát az aracsi követ is a VIII. vagy IX. századból származtathatjuk.

Ebben az időben a magyar Alföld alsó vidékeit a régibb idő óta ott lakó germán és sarmata maradványok mellett az avarság és a bolgárság birja. A germánok és sarmaták bizonyára már régen meg voltak térítve a kereszténységre. Az avarok Dunáninnen maradványairól és a bolgárokról ezt nem lehet biztossággal állítani. Hogyha tehát e vidéken a kereszténység nyomát találjuk és pedig a római rítus formáiban, akkor közel eső föltevés, hogy germán vagy sarmata törzsbeli építhette a legrégibb aracsi templomot, melynek hű lelkesze állította az emléket. Nincs azonban kizárva, hogy e vidéken avar vagy bolgár földbirtokost térített meg valamely buzgó római vallású pap, milyen e századokban vidékeinken elég sokszor megfordulhatott. A kúpos sapka, melyet a neophita fején látunk, talán nyomára fog vezetni, hogy milyen nemzetiségnek képzeljük. Most még be kell vallanunk, hogy nem birjuk eldönteni, melyik föltevésnek adjunk elsőbbséget.

Azok a sarmaták, kik Trajanus idejében lakták az Alföldet a Trajanus oszlopának tanúsága szerint csúcsba futó sapkát vagy sisakot hordtak. Egy harmadik századbeli (?) sisak, ** melyet Lindenschmidt és mások hajlandók germán eredetűnek tartani, szintén kúpos idomú. A bolgárok, kik X. századi miniatureben a byzancziak és oroszok ellen csatázva ábrázoltatnak, szintén csúcsos sisakot hordanak.*** Milyen volt az avar sisak, azt ugyan nem tudjuk, de semmi sem állja útját a lehetőségnek, hogy Aracson épen avar keresztény van ábrázolva.

A sisak vagy süveg alján körülfutó hármasszalag jelentősége is homályos előttünk. Lehet, hogy talán épen e jelző különböztette meg e vidéken a keresztényeket pogány hontársaiktól.

Hpl.

* Vsd. ö. u. o. 41., 44., 51. ll.

** Lindenschmidt Alterth. unserer heidnischen Vorzeit. III. k. X. füz. 5. t.

*** Vsd. ö. Schlumberger Un empereur byzantin 81. l.

AZ ESZTERGOMI STAUROTHEKE.

A byzanci művészet legkiválóbb alkotásait megtaláljuk a középkorból gazdag sorozatban fenmaradt evangéliumos könyvek kötéstábláiban.

Az ily táblákat Byzanczban ereklyetartókul is használták, és zománczozott arany és ezüst lemezekkel borították. Azokon többnyire elsőrangú művészek a keleti liturgiából folyó ikonographiai themákat rekeszes zománczczal ábrázolták.

A külsőleg ekkép díszített evangeliariumok fontos templomi paramentumot képeztek, az isteni tisztelőknél s egyházi körmeneteknél szerepeltek, és mint előkelő műtárgyak a külföldi követek ünnepélyes fogadása alkalmával a belső termek díszítésére szolgáltak.

Még nagyobb becsben állottak a hasonló zománcz-táblák, ha a szent kereszt részecskéjének megőrzésére voltak hivatva. Például a biborban született Konstantinnak a byzanci udvar czeremóniáiról írt munkájának latin fordítása szerint, midőn a császár a seregek élére állott, előtte haladt a «cubicularius gestans in cervice sanctam et virificam crucem in sua capsula».* Ezek az ereklyetartók Byzanczban «Staurotheke» és «Xylotheke» néven voltak ismeretesek.

A nyugaton a Konstantinápolyban összehalmazott szent ereklyék és azoknak művészi kivitelű tartályai, valamint a byzanci zománczművészet termékei általában már a X. századtól kezdve, majdnem a gyűjtési szenvedély mániájáig elfajuló kereslet tárgyát képezték.

Az egyházi és világi fejedelmeknek s a legmagasabb társadalmi köröknek illetően sóvár vágyakodása, hogy a mesés gazdagságúaknak ismert keleti vallási és műkincsekből egyet-mást megszerezhessenek, a byzanci császári udvarnak a nyugati fejedelmekkel való családi összeköttetése, a gyakori követségek és a visszatért keresztes vitézek s zarándokok, nemkülönben a kisebb értékű zománczművek elárusításával is foglalkozó konstantinápolyi pénzváltók révén, eleinte csak csekély mérvben nyert kielégítést. Gyökeresen változtak azonban a viszonyok azáltal, hogy a keresztes hadak 1204-ben Konstantinápolyt bevették és három napon át a templomok, paloták és magánházak kifosztása megengedett. A latin vezérek és a velük szövetséges velencziek között létrejött előzetes megegyezés szerint a zsákmány, a mennyiben ereklyékből és foglalványaikból, továbbá egyházi felszerelésekből állott, excommunicatio terhe mellett közös osztály alá

* Corpus scriptorum historiae byzantinæ. Constantinus Porphyrogenitus Vol. I. Bonnæ 1829. 485. l.

lett volna egy év alatt bocsátandó, de ezt az egyezményt nem igen tartották meg. Különösen I. Balduin császár távolléte közben a velen-ziek és egyes latin vezérek a kincsek jelentékeny részét titkon maguk-hoz ragadták. Viszont a császárok elnézésével a bevett fővárosban letelepedett latin főurak, utóbb is egész a XIII. század közepéig a görög szerzetesek által elrejtett legértékesebb templomi kincseket felkutatták és elsajátították. Az ekép magánkezekbe került különböző műtárgyak-ból Konstantinápolyban valóságos vásár keletkezett.

Ily előzmények után kerültek a byzanci ötvösművesség remekei különböző módon, jelesül az ereklyék, illetve ereklyetartók oly egyházi személyek útján, melyek a keresztes hadakat kísérték, a különböző nyugati egyházakba.*

A byzanci művészet invasiója időnként hazánkat is érintette.

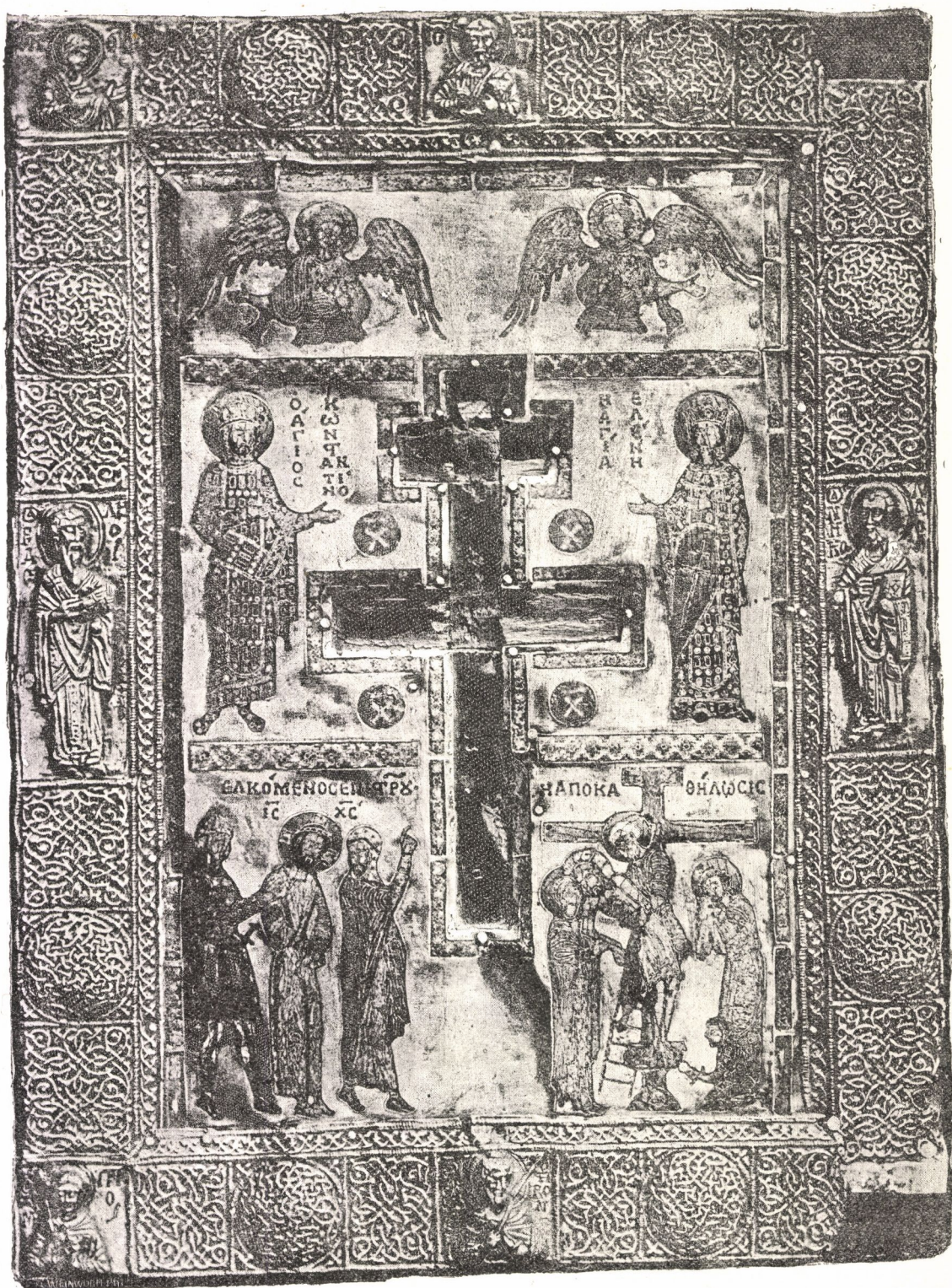
Már azok az egyházi műkincsek között, melyekkel Szent István, Gizella királynénak támogatása mellett az általa alapított monostorokat és székesegyházakat, nevezetesen a székesfehérvári bazilikát s a vesz-prémi püspökséget dúsgazdagon felszerelte, bizonyára Byzanczból be-szerzett ötvösművek is voltak. Következtethető ez Ladomér esztergomi érseknek a szentszékhöz 1295-ben tett jelentéséből is, mely szerint, midőn ez időben Székesfehérvár városát templomával együtt borzasztó tűzvész végleg elpusztította, egyúttal számos arany- és drágakövek fényében ragyogó, páratlan művészettel díszített liturgikus könyvek szintén a lángok martalékává lettek.**

A pannonhalmi apátság kincseinek és vagyonának Szent László által 1093-ban megerősített összeírásából továbbá világosan kitűnik, hogy e monostornak arany és ezüsből készült drágakövekkel és gyön-gyökkel ékített templomi szerelvényei között nem kevesebb, mint hat hasonló díszességű evangeliarium létezett, melyek egyikének egy keresz-tereklyét tartalmazó táblája byzanci zománczművű képpel volt díszítve.***

* V. ö. *Exuviae sacrae constantinopolitanae*. I. kötet. XXXVIII—XLVIII. 1. l.

** Ladomér érsek idézett jelentésében kéri a pápát, hogy az újonnan választott székes-fehérvári prépostot a Rómába való utazás kötelezettsége alól mentse fel s közvetlenül erősítse meg; indokul felhozván: «quod totum ecclesiae ipsius edificium, mira quondam sanctorum regum prodigalitate tabulate constructum, cum tota civitate albensi horrendis incendiis est consumptum adeo, quod et libri officiandis seu celebrandis divinis sacramentis, sumptuose conscripti et non pauca auri rutilantis et gemmarum preciosarum fulgore contexta, non parum artificiosis operibus, ornamenta consimilibus, vix unquam in Hungaria visis vel auditis, ardori-bus sunt consumpta.» (Knauz Monum. Eccl. Strig. II. 424.)

*** Ebben az összeírásban olvassuk: VI. Textus evangeliorum, cum totidem plumatis. Una tabula electro parata, in qua signum domini teneretur, alia ossea. — Du Cange szerint: *Textus*, Liber seu Codex Evangeliorum, qui inter cimelia ecclesiastica reponi solet auro gemmisque ut plurimum exornatus, aureis etiam interdum characteribus exaratus. Theophi-lusnak *Diversarum artium schedula* című latin munkájából továbbá kitűnik, hogy az ő korá-ban, — a XI. század végén vagy a XII. század kezdetén — *electrum* alatt a nyugaton a byzanci zománczot értették. A *signum domini*, vagyis a crux, úgy hiszem itt nem jelenthet mást, mint a valódi kereszt részecskéjét. Nézetem szerint végül a két *tabula* bennfoglaltatik a VI. tex-tusban, annál is inkább, mert különben nem lehetne kimagyarázni, hogy egy egyszerű elefánt-csont faragvány mit keres az egyház kincsei között.

AZ ESZTERGOMI STAUROTHEKE.

Másfelől III. Incze pápának II. Endréhez 1205. évi július 27-én kelt levele bizonyítja, hogy a konstantinápolyi zsákmánynak is egy töredéke, bár tiltott úton hazánkba került. A pápa ugyanis közli a királylyal a keresztes hadaknál levő legatusa Sainte-Suzanne bibornok egy clericusának azt a panaszát, hogy midőn ő a felsorolt műkincsekkel s ezek között egy keresztereklyét tartalmazó arany kereszttel a tengeren túlról visszatérőben volt, e tárgyakat bizonyos *Georgius, frater Sawin, Rodominus és Gojan* nevű egyének tőle erőszakkal elrabolták. Mivel pedig a rablók állítólag a király uralma alatt lévő helyen tartózkodnak, felhívja őt a szentatya, hogy azokat az elrabolt kincsek visszaadására s teljes kártérítésre kötelezze, a visszaszolgáltatandókat pedig az illető megyés püspök őrizetére bízza. Hasonló felhívást kaptak a kalocsai és spalatoí érsekek s a pécsi püspök; de semmi nyoma nincs annak, hogy a felszólításnak sikere lett volna.*

Utóbb maga II. Endre, midőn a kereszt felvétele után a szent földön tartózkodott, ott visszatérte előtt számos ereklyét nagy anyagi áldozatok árán vásárolt. Ő hozta magával a zágrábi székesegyháznak azt a szentkereszt ereklyéjét, mely jelenben egy a XV. század kezdetén készült pacificaléba van behelyezve, s a milleniumi kiállítás alkalmával a horvát-szlavon pavillonban volt látható.**

Egyébiránt oly byzanci zománczművekből, melyek már az Árpád-korban hazánkban léteztek, bár számra nézve nem nagy, de szerfelett érdekes sorozat tényleg maradt fenn.

Értjük a szent koronának byzanci részét, Constantinos Monomachos koronáját s a székesfehérvári ásatáskor III. Béla sírjában talált arany és ezüst mellűszt, a mely utóbbi tárgyak a Nemzeti Múzeum tulajdonát képezik. Ide sorozhatjuk még Gizella magyar királynénak a müncheni Reiche Capelle gyűjteményében levő keresztjét, melyet ő

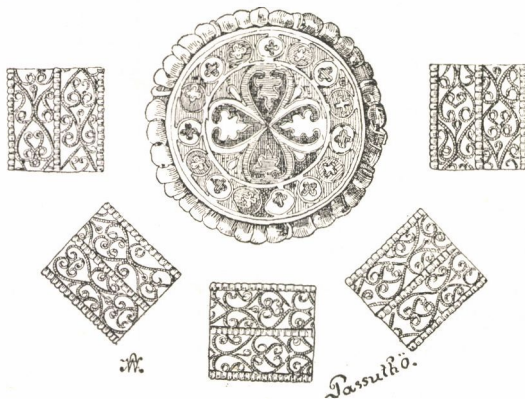
* Ez a levél többször lett közzétéve. Nálunk kiadta Katona István (*Historia Critica* Tom. V. pag. 4. 5.), ki az elrabolt tárgyakat a következőkép sorolja fel: *quinque baldachinos (pannos, e sericeis et aureis filis textos) duo examita (pannos holosericos) unum rubeum et alterum ialdum (seu hyalinum, coloris vitrei) et aliud examitum, auro contextum; duo pallia; quinque carpetes (stragula villosa) tres ampullas balsami parvas; tres sacculos de ligno aloes; quinquaginta et duos camelotos (pannos ex pilis camelorum textos) et chirothecas; marsupia et margaritas; grammata (fimbrias) pannos Sarracenicos et unum scrinium, ubi erant reliquiæ et crux aurea, in qua erat de ligno domini; duodecim vasa eburnea; duo texta evangelii de argento, in quibus erant reliquiæ; viginti et quinque annulos, quorum unus magnum iacinthum habebat; quingentos mazamutin (mazamurrhina, seu pocula murrhina) et alios pannos et libros per violentiam abstulerunt. A zárjel alatti magyarázó szavakat Katona tette hozzá, ki egyszersmind megjegyzi, hogy a rablók nem voltak magyarok, hanem mint Innocencz megérinti, csak Endre birodalmában tartózkodók; sem pedig a clericusnak útja Magyarországon át nem vezetett. Ezt az értelmezést azonban nem tarthatom helyesnek, mert levele kezdetén a pápa egyenesen utal arra, hogy a királyi hatalom gondoskodni tartozik arról, mikép a birtokán átmenők és visszatérők ezt biztosan tehessék s az alattvalók idegen vagyonhoz ne nyúljanak.*

** Bojnicic Iván úr szíves közlése szerint a zágrábi székesegyház XIV. századbeli lajstromában, a fentemlített szent ereklye Endre király ajándékának van feltűntetve.

hasonnevű anyjának regensburgi síremléke számára készítettett, a mennyiben annak zománcrészei kétségtelenül byzanci művek.

Ezenfelül valószínűnek tartom, hogy szintén már az Árpádkorban importáltatott hazánkba a most az esztergomi főegyházmegye tulajdonát képező az a staurotheke, mely a milleniumi kiállítás románkori kápolnájának egyik legkiválóbb díszessége volt.

A byzanci művészet e nagyhírű emlékének már egész irodalma van. Írtak róla: Bock (Der Schatz der Metropolitan-Kirche zu Gran 1859), — Labarte (Histoire des arts industriels Paris 1864 II. 96—98), — Dr. Dankó József (Részletek az esztergomi főegyház kincstárából, 1880), — Dr. Czobor Béla (Az esztergomi egyház kincstára, 1881), —

BYZANCI ARANYÉSZEREK SZÉKESFEHÉRVÁRI KIRÁLYI SÍRBÓL.

C. de Linas (les Origines de l'Orfèvrerie cloisonnée), — Dr. Pulszky Károly s Radisics Jenő (Az ötvösség remekei Magyarországon), — ugyanazok és Molinier Emil ez utóbbi munka francia kiadásában, — végül N. Kondakow a byzanci zománc emlékeiről írt ama páratlan fényű díszmunkában, mely Swenigorodskoi Áron, a byzanci zománcművek híres gyűjtője, s e szakmában első rangú szakértő költségén orosz, francia és német nyelven korlátolt számú példányokban megjelent, de könyvárusi forgalomba nem került.

A sorozat kiegészítésekép még megemlítendő Martinow Abbé-nek a Revue de l'Art Chrétien, II. series XIV. kötetében 1881-ben megjelent és Dankó munkáját ismertető cikke, továbbá Bucher «Geschichte der technischen Künste» (II. kötet 199. l.) és legújabban Schlumberger Gustave-nak «L'Epopée byzantine à la fine du dixieme siècle» című munkája, mint a melyekben a staurotheke képe hasonlóképpen ki van adva.

Miután Kondakownak véleménye ereկyetartónk keletkezési idejére és művészi becsére nézve lényegesen eltér az e felől előzőleg nyilat-

kozott kiváló szakferfiak nézetétől, de különben is ez a műtárgy a milleniumi kiállításkor a közérdeklődést újból felkeltette: az e tekintetben felmerült kérdések tisztázásához ezúttal egy-két adalékkal kívánok járulni.

Az esztergomi staurotheke úgy a felhasznált fémre, mint a díszítésnél alkalmazott zománcztechnikára nézve egymástól különböző két részből áll, az aranyozott ezüstműből csinált külső keretből és a belső arany lapból. Most az egész tábla kemény szúette fadesszkára van szegezve, melynek alját XV. századbéli mustrájú olasz damaszt-szővet fedi. Mint képünkben láthatjuk, a belső lapot a közepén kettős kereszt alakjában kivágták a kereszt-ereklye elhelyezésére. Ennek két oldalán Konstantin és neje Helena képeit látjuk. A felettük levő mezőt két gyászoló angyal félalakja tölti be, míg alattuk a harmadik osztályban a kereszthez menő Krisztus két kísérvével és a keresztlevétel jelenete van ábrázolva. Az eredetileg négy lemezből állott külső keret hosszoldalainak közepén Szent Vazul és Szent Miklós álló alakjai, a keskeny oldalak közepén pedig felül a Boldogságos Szűz és a Megváltó, s alul Szent Demeter és Szent Tivadar mellképei vannak trébelve. Ezek az alakok közötti tért áttört keleties fonadékkal díszített körök és négyszögek töltik be. A keret jobb oldalának felső és alsó részén egy-egy mellkép hiányzik, de a belső aranylap is annyiban meg van csonkítva, hogy alsó oldalán a többi oldalakon meglevő szakadékos zománcz-szegélyt durva módon lemetszették. Eme belső mező szegélyeinek és alakjainak képzésére gazdagon színezett rekeszes zománczot használtak. Ellenben a külső keret arabeszkjeire beágyazott sötétzöld zománczot alkalmaztak. Megjegyzem még, hogy a külső keret lemezeinek a vonalokkal körített részekben felül síma végződéseik voltak, melyeket a fatábla oldalaira áthajtottak s ott szegekkel megerősítettek.

A mi a fennebb idézett munkákban foglalt szakvéleményeket illeti, Bock az ereklyetartót, melyet Lipsanoteca-nak nevez, főleg a külső keretnek a szicíliai arab művészetre valló mértani fonadékdíszére, valamint a fatábla alját fedő damaszt-szővetnek mustráira való tekintettel, Nagy-Görögországban, még pedig a XII. században készítettnek tartja; ellenben Labarte XI. századbéli byzanci munkának mondja, és a keret arabeszkjeit hasonlatosaknak látja a Szent Tivadar alakját ábrázoló annak a zománczozott rézlapnak díszítményével, mely Pourtalès-Gorgier gyűjteményéből Basilewski birtokába került.

Viszont Dankó e művet mint béke-csóktaáblát (Hierotheke) ismertetvén, kimutatja, hogy az már a főegyházmegyei kincstárnak 1528-ik évi leltárában szabatosan körül van írva, s jóllehet az Oláh érsek által 1566-ban a pozsonyi káptalan őrizetére bizott értéktárgyak jegyzékében szintén benfoglaltatik: még is sajátságosan az 1609-iki leltár-

ban Kutassy érsek hagyományai között fordul elő, s itt szintúgy, mint a későbbi leltárakban, minden megokolás nélkül 1190-ben készültnek jeleztetik. Dankó különben az emléket a byzanci stíl idejéből fenmaradt arany- és zománczművek legjavához sorozza, de korának pontos meghatározását lehetetlennek tartja, azonban valószínűnek hiszi, hogy a XI. századbéli görög művészetnek alkotása. Végül külön jegyzetben arról szól, hogy az ereklyetartó keretének fonadékszerű ornamentuma sokkal hasonlőbb a palermói «S. Maria dell' Ammiraglio» templomának nagy híru ajtaján előforduló arab ékítményekhez, mint a Labarte által idézett zománczozott rézlap keretéhez.

Czobor, a kinek akkor a korábbi keletű leltárokról nem volt tudomása, az ereklyetartót Kutassy érsek hagyományának jelzi. Szerinte a zománczozott lemez valószínűen eredetileg szertartásos könyvnek bekötési táblája volt.

De Linas hasonlókép a táblát keretestül együtt XI. századbéli munkának ismeri el, s valószínűnek mondja, hogy e *tabula itineraria*, a minek a staurothékét nevezi, ugyanazonos azzal a kereszteteklyét magában foglaló aranykeresztel, mely III. Innocens pápának általam fennebb ismertetett levele szerint Sainte-Suzanne megbizottjától Magyarországon elraboltatott.

Az «Ötvösség Remekei» magyar kiadása magyarázó szövegének szerzői azt a nézetüket fejezik ki, hogy ereklyetartónk a byzanci ötvösség fenmaradt emlékeinek gazdag sorozatában, ha nem is a legkitűnőbb helyet foglalja el, de annak érdekes, s bizonyos tekintetben művészi értékű darabja. A zománczok tiszta színűek és gondosan készítvék, még pedig a nyitra-ivánkai koronán észlelhető eljárás szerint; az alakok mozdulata eléggé szabatos, a szegély díszítményei pedig izlésről és tehetségről tanúskodnak. A külső ezüst-kereten az alakok kivitelét és rajzát azonban a belső zománczos részletekkel szemben barbárnak mondják, olyanoknak, a melyek amazokkal semmikép sincsenek harmóniában. Ezt a keretet szerintük nyilván a belső laphoz csak később illesztették, miután annak az alsó szegélye nem tudni mi okból, már hiányzott. Habár továbbá a kerethez hasonló arabeszkék más byzanci stíli zománczczal díszített műemlékek keretein is megtalálhatók, ezt az ellenkező nézetnek bizonyítékaul el nem fogadják, mivel az utóbbi említett kereteknek byzanci eredete is alaposan kifogásolható. Ez irányban részletesen kifejtett érveik nyomán arra az eredményre jutnak, hogy az esztergomi tábla kerete eredetileg nem a belső lemezhez, hanem valamely szláv egyházi könyv fedeléhez tartozott, a milyenek hazánkban gyakoriak lehettek. A zománczozott belső lemez készítésének ideje dolgában megokoltnak találják azoknak a meghatározását, kik ezt a XI. századra teszik.

Ennek a véleménynek az ezüst keret szláv eredetére vonatkozó részét az ugyanama ötvös-gyűjtemény francia kiadásának társ-szerzői annyiban módosítják, hogy a felhozott analógiáknál fogva lehetők mondják azt, hogy a keretet a belső mezővel egy időben készítették, s hogy annak a középszerű munkásnak, a ki oly rosszul trébelte a szentek alakjait, a keret finom arabeszkjeinek préselésére jó bélyegei voltak. Egyszersmind a maguk részéről is fejtegetik az ereklyetartó eredetére nézve Linas föltevésének elfogadható voltát. Egyébiránt mindkét kiadásban a szerzők abból indulnak ki, hogy az 1528-iki leltár a legrégebbi adat, mely azt igazolja, hogy a tábla az esztergomi kincstárban van.

Mindezekről a véleményekről lényeges pontokban eltér Kondakow.

Ő korszakot alkotó munkájának első fejezetében behatóan foglalkozik a zománcz technikájával, s elveti annak «Email cloisonné» és «Email champ levé»-re való elméleti osztályozását, a mely gyakorlatilag keresztül nem vihető annál kevésbbé, mivel az utóbbi eredetileg a byzanci rekesz-zománcznak csak tökéletlen utánzása volt. Majd előzőleg ismeretlenül maradt gazdag anyagon alapuló tanulmányok nyomán a rekesz-zománcz eredetét Perzsiára viszi vissza, a honnan nemcsak Byzanczba származtak át a legfontosabb iparművészeti technikák, hanem Indiába, Chinába és Japánba is. Szerinte az arabok szolgálatában álló perzsák vitték át művészetüket a nyugatra Spanyol- és Franciaországig. E mellett a tudós orosz a különböző helyeken s különösen pedig hazájában talált zománcz-leletekből még azt következteti, hogy a népvándorlás előtt már teljesen önálló keleti szláv kultúra volt. A második fejezetben azután nagy apparatussal részletesen ismerteti a fenmaradt byzanci zománcz- emlékeket és jelesül külön szakaszokban foglalkozik az evangeliumos könyvek tábláival s a staurothékékkel. Altalában vizsgálataiból az idevágó fontosabb műtárgyak kora, összeállítása és művészi értéke dolgában majdnem kivétlenül az eddigi megállapodásoktól eltérő eredményeket von le.

Igy például a magyarországi byzanci műemlékeket illetőleg a szent koronára nézve sajátos új nézeteket fejt ki, melyek különben e folyóiratban már Bock replikájával együtt ismertetve lettek. * Hasonlókép különbözik a Nyitra-Ivánkán talált korona-részletekre vonatkozó véleménye attól, a melyet nálunk ezeknek rendeltetése iránt megállapították. Ő éppen azért, mivel egyik lemeze Constantinus Monomachus arczképével van díszítve, kizártnak tekinti, hogy a lelet az említett császár koronáját képezte, hanem helyesebbnek tartja azt a feltevést, hogy Constantinus a koronát valamely fődignitáriusának ajándékozta, vagy

* Arch. Értesítő 1896-iki évf. 439—441. l.

még inkább, hogy ez votiv-korona volt. Az ugyanazon a helyen kiásott két medaillonról meg azt állítja, hogy ezek nem tartoznak a koronához, hanem valamely könyvtáblát vagy keresztet díszítettek. A Székesfehérvárott kiásott encolpiont viszont valamely fibula vagy agráff töredékének s XII. századbeli munkának mondja.

Még élesb ellentétben áll más szakférfiak véleményével az a nézete, melyet a staurothékékekről szólóban az ezek sorozatába felvett esztergomi ereklyetartóról kifejt. Szerinte jelen műemlék a XII. századból való s korántsem érdemli meg nagy hírét. Annak sablonos művészetlen séma után készült rajza, — úgy mond — mely az öltönyök körvonalain, s kivált a térdeknél, a szalagok mesterkélt cifrázataival kellemetlenül hat, a byzanci művészet legvégső hanyatlását árulja el, a mint hogy a miniaturóket is ily ismertető jelek a XII. század második feléből és a XIII. századból származó munkáknak bélyegzik. Ellenben a belső lapnak kirívólag banális rekeszes zománczánál sokszorta érdekesbnek találja az ereklyetartó keretének champ levé zománczát díszítő 6. lemezét, melyek — úgy mond — határozottan byzanci jelleget és technikát tüntetnek fel.

E zománczozási módnál, mint itt közbevetőleg felemlíti, a felület nincsen kivésve, mivel az email alapját ezüst, nem pedig réz képezi és az ekkor sötétkéék email anyag számára a ponczczal előállított mélyedés elégséges; továbbá utal arra, hogy ugyanily technikát mutat a velencei Sz. Márk templom kincstárnak általa előbb ismertetett egyik evangelium-táblája. A champ levé eljárást ugyanis Byzanczban szintén alkalmazták, bár ez az akkori ottani ízlésnek nem igen felelt meg. A kereten levő díszítményekre nézve egyébként még megjegyzi, hogy azok a perzsa rózsához hasonló arabeszkyszerű fonadékokat képeznek és a híres palermói templom apró-arab-normann stíljére emlékeztetnek; e tekintetben tehát elfogadja Dankó utalását a nélkül, hogy forrását ismerné. Sajátságosan azonban teljesen hallgat a keret alakjairól.

A következő III. és IV. fejezet Swenigorodskoi, byzanci és dél-orosz email-gyűjteményének van szentelve és annak alapján újból hangsúlyoztatik, hogy már a XIII. század előtt önálló szláv művészet létezett, melyet a középkori műtörténelem figyelem nélkül nem hagyhat.

Ekkép Kondakow munkája, noha felvett tárgyát szorosan véve, az ötvös-művességnek csak egy mellékes technikája képezi, széles történeti háttérénel fogva nagybecsű műtörténelmi tanulmányra nőtte ki magát. Lépten-nyomon akadunk abban ismeretlen, vagy ha ismert, új világításba helyezett érdekes történeti adatokra, majdnem minden felmerülő kérdésnél teljesen eredeti felfogásra, meglepő eszmemenetre és új meg új észleletekre. De mindezek aphorismákként vannak az egész munkában szétszórva, nincsenek rendszerbe foglalva és többnyire elmu-

lasztja a szerző a felállított tételekből a következtetések levonását, sőt tán épen láthatárának széles voltánál fogva nem tudott a közelebb eső kérdésekkel egészen tisztába jönni és ilyeneknél maga magával nem ritkán ellentétbe jő.

Az egyes műemlékekre vonatkozó meghatározásai, úgy látszik, azokban az esetekben, melyekben a tárgyat személyesen megvizsgálhatta, eléggé megbízhatók, kevésbbé azonban akkor, midőn mások publikációi után indult, a mihez hozzájárul, hogy a nyugotnak ez irányban létező gazdag irodalmában kellőleg nem jártas.

Például vizsgáljuk meg a munka különböző helyein a byzanci zománczművészet fejlődésének és hanyatlásának korszakaira nézve előadott nézeteket s hozzuk ezeket kapcsolatba az esztergomi ereklyetartóról elmondottakkal.

Kondakow munkája kezdetén (104. l.) megállapítja, hogy a byzanci műipar technikája a IX. és X. századokban elérte zenithjét s azontúl hanyatlik; de kevésbé utóbb (106. l.) már a X. és XI. századot mondja a byzanci rekeszszománcz technikája virágzó korának, mely a kortársakra való nagymérvű művészi hatás mellett, általában befolyásolta a byzanci művészetet, s annak dekoratív jelleget kölcsönzött. Majd később (193. l.) az evangeliariumok fedeleiről szólva kiemeli, hogy ezeknél a zománcz technikájának és stíljének tisztasága a XI. és XII. században még meg van őrizve, míg a sablonossá vált kompozíció sajátossága elveszett. Ismét más helyen (195. l.) ugyanazon korszak művészetének jellemző vonásaként a zománczművesség és a mór faragás, illetve a színes arabeszkek közötti összefüggést emeli ki. A munka vége felé pedig a technika tökélyét és kizárólag dekoratív karakterét oly ismertető jeleknek állítja, melyek a XII. század rekeszszománczú termékeit az előző századok munkáitól megkülönböztetik.

Ezek a különböző elméleti tételek nem igen hozhatók egymással összehangzásba, még kevésbbé pedig egyeztethetők meg a szerzőnek az esztergomi ereklyetartót tárgyzó fejtegetésével.

Ő maga a híres limburgi staurotheke ismertetésénél meggyőzően kifejti, hogy autopsia nélkül lehetetlen az egyes alakoknak, a mozdulatoknak, a hajviselésnek, a formák és arczvonásoknak és általában az irányadó lényeges részleteknek rágondolt tipikus jellemét teljes mértékben méltatni. Még is a mi esetünkben, mint saját idézése mutatja, egyedül Dankó felvételének Martinow cikkéhez csatolt másolata alapján oly ítéletet kockáztat, melyet csak az eredeti mű személyes megvizsgálása után a zománcz minőségének és színeinek ismerete mellett mondhatott volna ki megbízhatóan s pedig annál inkább, mivel az eredeti fényképen is az arcok és az öltönyök körvonalai túlnyomóan el vannak mosódva.

Az eredeti zománczképet látva, Kondakow meggyőződött volna, hogy az öltönyök körvonalai és szegélyei korántsem olyanok, minőknek ő azokat a gyenge fénykép után tévesen képzelte. Magának is el kellett volna ismernie, hogy a rekeszzománczú részek technikája kifogástalan; nevezetesen a zománczok felülete sima, átlátszó és az oxidálástól ment, tehát gondosan volt csiszolva. A színek diszkréték és harmonikus benyomást tesznek. Az arcoknak az illető zománczművész a typus korlátai között is bizonyos egyéni jellemet kölcsönzött és különösen Constantin s Helene alakjaiban a császári méltóság némiképp kifejezést talált. A kereszttről levétel jelenete ugyan sablonos benyomást tesz, de teljesen illeszkedik a XI. században dívott semához. Erre világos analogiát szolgáltat a Marciana egyik XI. századbéli görög codexének ugyanazon korbeli alsó zománcztáblája, melyről különben Kondakow maga kiemeli, hogy képei a miniatüreök szép styljében kitűnő technikával készültek.*

Arra nézve, a mit ugyancsak az orosz tudós ereklyetartónk harmadik osztályának másik képéről mellékesen megjegyyez, hogy t. i. abban a kereszt vitele a XII. század traditiójában van ábrázolva, ő nem hoz fel semmi bizonyítékot, sőt nem is hiszem, hogy minden kétséget kizáró pontossággal azt az időszakot meg lehetne állapítani, a melyben a kérdéses ábrázolási mód kezdetét vette, illetve kötelező sémává vált.

Ekkép mindent összevetve, nyugodtan megmaradhatunk a kiváló szakférfiak ama nézete mellett, hogy az esztergomi staurothékének fő része a byzanci ötvösség jeles terméke, mely a XI. századnál később nem készült. Megerősítette ezt a véleményt a millenniumi történeti kiállítás nemzetközi juryje is, midőn egyszersmind tartatlanoknak jelezte Kondakow eltérő következtetéseit.**

Ez utóbbi az ereklyetartó külső keretét illetőleg azt a felmerült kérdést, hogy valjon ez a keret és a belső arany lemez eredetileg összetartozott-e? érintetlenül hagyja, és a vert alakoknak felötlőleg durva munkájáról is hallgat, az összeillesztett lemezeknek száma, és a beágyazott zománcz színe felől pedig, mint láttuk, téves adatokat hoz fel.

Abban azonban kétségtelenül igaza van, hogy a byzanci ötvösök a champ levé technikáját már jó korán ismerték, és a képek decoratív részeinél használták, nem különben diszitménykép arabeskeket is alkalmaztak.

Erre tudtommal legrégebb példa a florenczi «*Opera de Duomo*»-ban őrzött nagyhírű két mozaik-tábla, melynek kép-cyclusa úgy a

* Fénynyomatát adja Pasino, Il Tesoro di San Marco Tavola XIII. 15.

** L. Czobornak a történelmi kiállítás nemzetközi juryjéről írt cikkét «Az Iparművészet 1896-ban» című emlékkönyvben (118. l.).

kompozícióban nyilvánuló drámai életnél, mint a rendkívül finom technikánál fogva a byzanczi művészet fénykorának, a X. századnak legkiválóbb alkotásai közé sorozható. E táblát egykorú ezüst keret köríti, mely beágyazott zománczczal van egyszerűen díszítve.*

Hasonló technikájú díszítéseket találunk két XI. századbeli byzanczi műemléken, a Marcianának előbb idézett Evangeliaruma tábláin, és Constantinus Monomachus koronáján.

A mennyiben továbbá az előttem fekvő fénynyomatból és Pasini magyarázó szövegéből kivehettem, ereklyetartónk keretéhez leginkább hasonlítanak a bordűrök, melyek a velencei könyvtár egy másik evangeliariumának XII. századbeli ezüst-kötéstábláit befoglalja.** Ezek négyszögű mezőkre vannak osztva olykép, hogy egyes szentek mellképeit magában foglaló négyszögek, arabeskekkel díszített hosszukás négyszögekkel váltakoznak.

Ekkép sem a keleties díszítmények, sem a beágyazott zománcz alkalmazása elégséges támpontot nem nyújt arra, hogy ereklyetartónk keretének korát biztosan megállapíthassuk, míg a vert alakok durva munkája, mint az «Ötvösség Remekei» francia kiadásában is ki van emelve, annak is tulajdonítható, hogy a trébelést gyengébb munkás végezte; a mi pedig minden korszakban megtörténhetett.

Mindazonáltal kétségtelennek tartom, hogy az esztergomi staurotheke arany lapjához mostani keretet utólag idomították. Mert ha ezt a meg nem nyírbált s a másik baloldali lemeznél hosszabb jobb oldala alapján gondolatban rekonstruáljuk, nagyobb körületet kapunk, mint a minőt az aranyzománczlap, a letépett szegélyét hozzá véve, betölthetne.

A két résznek a mostani alakban való összeillesztése, úgy hiszem, oly czélból történt, hogy azokat ilykép egy más formatumu, időközben elkallódott evangeliarium kötésfedelére erősíthessék. Kondakow ugyan egy jegyzetben valószínűnek mondja, hogy ez a staurotheke, szintúgy mint a limburgi, eredetileg diptychon volt, de ez a feltevése említett nézetemmel nincs ellentétben, mert tudvalevőleg a diptychonok túlnyomó részét idővel evangeliariumok tábláira használták fel.

Áttérve arra a kérdésre, hogy a szóban levő kereszt-ereklye mikor kerülhetett az esztergomi kincstárba, mindenek előtt helyesbíthetem azt a föltevést, mintha ennek első nyoma az 1528-iki leltárban volna található, mert e tekintetben majdnem másfél századdal régiebb okirati adat ismeretes. Értem a Ponto Antal szebenikói püspök, mint Kanizsai János primás vikáriusa által 1397-ben megtartott canonica visitatióról szóló jelentést, melyre már Dankó, munkája bevezetésében, hivatko-

* Ezt az adatot jelen folyóirat szerkesztője volt szíves velem közölni. V. ö. Fr. X. Kraus, Geschichte der christlichen Kunst 567. 568. II.

** L. II Tesoro di San Marco Tav. XII. 14.

zott.* E szerint a visitatornak az egyes káptalani tagok kötelezettségeire vonatkozó kérdéseire egyebek között azt a választ adták, hogy a subcustos kötelessége arra is ügyelni, hogy a szent kereszt ünnepén a szent kereszt ereklyéje ünnepélyesen a sekrestyéből az oltárra s onnan vissza a sekrestyébe vitessék.

Innen hitelesen megtudjuk, hogy az esztergomi székesegyház ily ereklyét már a XIV. században birt; most tehát tisztába kell jönnünk azzal, vajjon ez az ereklye tartálya táblánkkal ugyanazonos-e? Hogy ezt e kérdést megoldhassuk, rövid visszapillantást kell vetnünk az esztergomi székesegyház kincstárának viszontagságos történetére.

Kiindulási pontul vesszük azt az ismert történeti tény, hogy Venczel király 1304-ben az országban betört seregével az esztergomi várat hatalmába ejtván, a székes templom sekrestyéjét feltörette és annak minden kincsét elrabolta. Innen — mint már e helyen megjegyzendőnek vélem — önként következik, hogy De Linas-nak az a hypothesis, mikép staurothékénk, a Ste-Suzanne kardinalistól elrabolt zsákmánytárgyakhoz tartozott, teljesen tarthatatlan, mert ha az elrabolt aranykereszt alatt egy byzanci emailtáblát lehetne is érteni, és ha ez csakugyan valami uton-módon az esztergomi kincstárba bekerült, az semmi esetre sem maradt volna ott, hanem a csehek zsákmányává vált volna.

Az elveszett kincsek pótlása leginkább Telegdi Csanád érsek érdeme, ki 1330-tól kezdve husz éven át kormányozta a főegyház-megyét. Ő a székesegyháza szentélyét nagy fényűzéssel újból felépíttette és a templom-kincstárt aranyozott képtáblákkal, kiváló szépségű kelyhekkel s egyéb egyházi felszerelésekkel az elődeit messze felülmúló mérvben gazdagította.**

Ezóta utódai a mohácsi vészig kincstárukat kisebb-nagyobb mértékben folyton gyarapították, kivéve az egy Beckens Jánost, ki jótevőjét Hunyady Mátyást titkon elhagyva, ellenségéhez Fridrik császárhoz szökött.

Az ekkép összehalmozott egyházi kincseknek fenmaradt legrégiebb teljes leltára 1528-ban vétetett fel. Ebben már a staurotheke benne van, más szent-kereszt ereklye azonban elő nem fordul.

* Közzétette Battyány Ignác erdélyi püspök «Leges ecclesiasticæ regni Hungariæ» című munkája III. kötete 297—332. ll.

** Thuróczinak a bécsi császári udvari könyvtárban őrzött codexében Telegdyről olvasuk: qui mox sanctuarium Adalberti gloriosi Martyris chatedralis suæ ecclesiæ funditus eversum, et totaliter demolitum sectis lapidibus et dolatis, ac curiosis cælaturis, columnis duris, basibus, et epistiliis mirifice fabricatis . . . inchoavit et . . . feliciter consummavit. Nam et eandem ecclesiam tabulis deauratis, calicibus peroptimis, et ornamentis pretiosis, ac aliis utensilibus ecclesiarum super omnes suos prædecessores magnifice, et abundatino opimavit, et uberin, fecundavit. L. Kollar, Capris Ursini Velii de bello panonico libri decem 10., 11. l. jegyzet.

Dankó többször idézett munkája bevezetésében ugyanazt állítja, hogy az eskü-kereszt, mely a szent keresztből szintén tartalmaz egy particulát, a kincstár állományának első korszakából (1000—1440) maradt volna fenn, de ki nem vehető, hogy ezt az állítását mire alapítja, ha csak nem arra a téves hagyományra, mely eme nyilván a XIII. században készült műtárgyak Szt. István hagyományának jelzi. Különben maga is utóbb ennek az arany-keresztnek részletes ismertetésénél egy 1528 után felvett keletnélküli leltárra hivatkozik, mint oly okmánya, melyben arról először történik említés.

Ily körülmények között bizonyosnak vehetjük, hogy az 1397-iki canonica említett kereszt-ereklye tartálya ugyanazonos a kérdéses staurothékével; sőt az iránt sincs kétségem, hogy az Telegdi primás szerzeményeihez sorozandó. S pedig hihetőleg egyikét képezi az általa székes-egyháza részére ajándékozott aranyozott tabuláknak.

Ha ebből kifolyólag ereklyetartónk provenienciáját még tovább kutatjuk: szem előtt tartandó, hogy ez időben a byzanci zománcz exportja már végleg megszűnt. Ezért első sorban a tatárok pusztítása elől megmentett néhány gazdagabb hazai egyházi kincstárra kell figyelmünket irányítani, midőn azt a forrást keressük, a hová a hatalmas és bőkezű primás ily ritka kincs megszerzése végett fordulhatott.

Mi természetesebb tehát, mint hogy e részben a pannonhalmiak dúsgazdag kincseire gondolunk, melyek között az elől idézett 1093-iki összeírás szerint, például 12. aranykereszt, és mint említém, nem kevesebb mint 6. fényes kiállítású evangeliarium, sőt épen egy byzanci staurotheke is létezett. Monostorukat és ezt a kincstárukat sikerült Uros apát hősiességének a tatárok pusztításától megmenteni; mindazonáltal még egy század múlva is az apátság kormányzóinak a legnagyobb anyagi gondokkal kellett küzdeniök.

Igy minden valószínűség a mellett szól, hogy a pannonhalmi staurotheke jutott utóbb a főegyházmegye kincstárába, s hogy ekkép, azt az ereklyetartót méltán az Árpádkorból hazánkban fenmaradt byzanci zománczművek között a szent korona és Constantinus koronája mellé harmadik helyre sorozhatjuk.

Ráth György.

ÚJABB ADATOK AZ ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ HAZÁNKBAN.

I.

Azon a módon, a hogy kutatásaink a régibb középkor homályát földerítik, folyton több meg több világosság derül azon kapcsolatokra, melyek a középkor ötvösgyakorlatait az antik kor tradícióihoz fűzik. Úgy látszott, hogy csak Byzantiumban és a keleten maradt fenn ez összefüggés, míg Európa nyugati és középső részén a népvándorlási időszak áradatai minden művészeti és iparművészeti hagyatékot megrontottak.

Újabb kutatásaink folyton szaporítják azoknak az emlékeknek a számát, melyek másnemű fölfogásra készítetik a szakembereket. Ezuttal néhány érdekes emlékre akarunk utalni, mely a középeurópai zománczgyakorlatra vet újabb fényt.

Kiindulunk az e folyóiratban legutóbb ismertetett krungli temető érdekes fibuláiból. Az érdeemes szerző dr. Fischbach, sajnos, nincs többé az élők közt, becses ásatási jelentése* volt hatyúdala. Jelentésében már csupán gazdag ásatási leleteinek rövid bemutatására ért reá, nem jutott hozzá, hogy azokat a műtörténet érdekében kellő módon értékelje és analógiákkal fölvilágosítsa. Ez a föladat tehát másokra maradt.

A krungli leletek közt a korongos fibulák igénylik különösen figyelmünket és azok közt ismét legérdekesebbek a zománczosak, mert úgy a vésett aljú, mint — egy esetben — a rekeszes zománcz ismeretéről tesznek tanuságot a régibb középkorban. Vésett aljú zománczos ékszereket a krungli és még előbb a kettlachi temetőből már ismertünk, a boldogult Tischler irányozta reájuk legelőbb a közfigyelmet. Véleménye szerint e zománczos ékszerek a VII—VIII. századból származnak és értekezésében a zománcz történetéről idegen földről, valószínűleg a sassanida birodalom megbomlásával a keletről átszármazott ötvösségi áramlattal kívánta ezeket az akkor még teljes elszigeteltségben mutatkozó jelenségeket megmagyarázni.

Azóta több tekintetben kellett fölfogásunknak megváltoznia. Egyik szempont a zománczos emlékek korhatározását illeti. Az újabb, Fischbach-féle ásatások alkalmával néhány krungli sírban IV. századbeli (Kr. u.) apró római bronz érmek kerültek elé, a miből még akkor is, hogyha ez érmekkel jelzett sírok a sírmező legkorábbi részeiben találtattak és a temető századokon át volt használatban, legfőlebb a temető IV—VI. százados származására következtethetünk.

Az által, hogy ily formán elég alapos okot nyertünk arra, hogy a zománczos fibulák korát az ókorhoz közelebb eső időszakra toljuk

* Arch. Ért. 1897. 2. füzet «Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból».

föl, annak a föltevésnek a vitatása is könnyebbé vált, hogy a vájt aljú zománcz vidékeinken az ókor remanentiája. A fibulák korongos fajtája hazánkban nemcsak a keszthelyi sírmezők régibb részeiben jelenkezik, de Fenéken is félreismerhetlenül antik motivumokat mutat, a Duna-Tisza közben pedig némely esetben datált leletekben fordultak elé, melyeknek a kora a sarmaták kétségtelen otlétének időszakára, a II. és III. Kr. utáni századokra utal. Másfelől ugyancsak alföldi és pannoniai leletekben e korszakból maradtak reánk vájt aljú zománczos ékszerek, melyek tanúsítják, hogy vidékeinken, a római provinciában épúgy, mint annak határszélein ezt a zománczozási módot igen nagy ügyességgel kezelték — valószínűleg nemcsak római, de barbar ötvösök is. Ehhez a magas tökélyre emelt ékszerészethez képest a IV—VI. századbeli ékszerek kétségtelenül alantjáró izlést és ügyességet tanúsítanak, de ez nem oly jelenség, mely bárkit meglephet és különösebb magyarázatot igényelne. Az izlésnek ez a fokozatos hanyatlása Közép- és Nyugat-Európában annak következtében állott be, mert a régi lakosság közé mindig több meg több barbár elem keveredett és némely vidéken, p. o. éjszaki Itáliában az izlésnek úgyszólván fokról-fokra való hanyatlása a VII. és VIII. századig észlelhető.

Hazánkban a hanyatlást nem lehet oly szabatosan kimutatni, mert nem oly sűrű a chronologiailag pontosan megállapítható emlékek sora, mint amott.

A hanyatlás daczára a vájt alapú zománcz fönmaradt és a krungli emlékek kapcsán néhányat felsorolhatunk, a nélkül azonban, hogy korukat pontosan meg birnók állapítani. Egyik a n. muzeum állat fibulája,* a másik a dettai korongos fibula** a temesvári muzeumban.

Az előbbi kettős páva (?) motivumánál fogva a longobard emlékekhez csatolható, az utóbbin a növény mustra inkább Byzanczczal vagy a kelettel függ össze.

Épességgel a keletre utalnak a nagyszentmiklósi edények az ő zománczukkal, melyekről már nem állíthatjuk, hogy hazánkban készültek.

A krungli fibulák egyikét rekeszekbe foglalt zománcz ékíti. A zománczfaj ily korai föllépése Közép-Európában érthetetlen jelenség volna, hogyha a második szilágysomlyói kincsben nem volna egy remek arany fibulánk, melynek a félkorongú fejét ugyancsak rekeszekbe foglalt kétféle zománcz ékíti. E kincs korát kellő okadatolással a Kr. u. IV. vagy V. századra szoktuk tenni és így a krungli és a szilágysomlyói rekeszes zománczú fibulák kora igen közel jut egymáshoz. Sőt az összefüggés még szorosabbá válik azáltal, hogy mindkét esetben ugyanazt a motivumot használta az ötvös; a rajz keresztet mutat, melynek végei-

* A régibb középkor emlékei I. k. 45. tábla 6. szám.

** Arch. Ért. 1896. 229. 1. 3. sz.

hez mindig kétfelé egy-egy kör csatlakozik. Lehet, hogy a kereszt-motivum mindkét esetben a kör négyes fölosztásából ered és mivel a szilágyosomlyói leletben nem találunk oly jeleket, melyek bizton engednék sejtetni, hogy a kincs keresztény környezetben keletkezett, ebben a rekeszidomban sem kell a keresztény jelre való vonatkozást keresnünk; ellenben a krungli fibula készítője a motivumot épen symbolikus jelentősége miatt követte, a mit onnan sejthetünk, mert a korongos fibulák egész sorozatán félreismerhetlenül a kereszt idomát látjuk kidomborodni.

A szilágyosomlyói fibulán arany rekeszekbe van a zománcz fektetve, a krungliban bronzból való az alap s a rekeszt képező pánt. Tudjuk, hogy a technika virágzó korában rendesen aranynyal kapcsolatosan készítették a rekeszzománczot, míg a rézalapu rekeszes zománczművek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Mindössze néhányat ismerünk, melyek közül itt csak négyet említünk, az amidai tálat Innsbruckban a X. századból,* a Figdor-féle rekeszes zománczú ereklyetartó rézládát, mely a milleniumi kiállításon is látható volt, továbbá van egy rekeszes zománczú ékszer a Welf kincsben** és egy kis ékszert ismerünk a Gay-féle gyűjteményben. Mindezeket az emlékeket a szakértők a IX—X. századra helyezik, koruk tehát jóval későbbre esnek, mint a krungli fibuláé. Azonban legutóbb figyelmeztetett Kondakow a Zwenigorski-féle zománczokról írt díszes művében egy oroszországi emlékcsoportra, melynek kora megelőzi a byzanci zománcz föltűnését. Valószínű, hogy úgy a krungli, mint a szilágyosomlyói rekeszes zománczú fibula összefügg ez emlékcsoporttal, mire a zománcztechnikán kívül egyéb stilisztikus sajátságok is utalnak.

II.

A filigrántechnika történetéhez hazánkban kívánok a következőkben néhány adattal járulni, mely a hazai ötvösök e kedvelt gyakorlatára egyik-másik tekintetben világosságot derít.

Mikor Kecskeméti vitéz Péter a XVII. század hatvanas éveiben a «dombos, lapos, vágás és sodrott drót»-ról az «ezüst zsinór»-ról, másutt pedig többször a «börtüs» műről vagy «bertő»-ről értekezett,*** bizonyára nem volt sejtelve arról, hogy följegyzései oly ötvösgyakorlatra vonatkoznak, melynek már az ő idejében hazánkban több mint kétezer éves múltja volt.

Nem ismerhette a Kr. e. IV. vagy III. századból való regölyi arany gombokat az ő végtelen finomságu tekercses drót díszítéseivel, nem ismerhette a pátkai ezüst fibulákat az ő drót tekercseivel és a szilágyosomlyói két kincs gömböcsökben dúslakodó medaillonjai és fibulái sem

* Rajzát lásd az Ötvösség remekeiben II. köt. végén.

** Kiadta Neuman, «Der Rel. Schatz etc. 67. l.

*** Ballagi Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Arch. Ért. 1884. 201—384. passim.

voltak ismereteseek, melyek a bőrtűs munkák legtökéletesebb műveléséről tanuskodnak.

Csak három példát idéztünk a sokból, mely a filigrántechnika itteni létezése első évezredének három különböző időszakára esik. Mind a három szorosán reá utal arra a szoros kapcsolatra, mely a Duna vidékének ötvössége és a klasszikus vidék ötvössége között fönállott. A szilágy-somlyói kincsekkel az ókor határszélét értük. A következő ezer évnek első fele a honfoglalást megelőző régibb középkor mozgalmas idejéből is számos drótos és bőrtűs díszű ékszer maradt fön.

A bakodi karpereczeken gömböcsös szegély kereteli be a srófos szög fejét és ugyancsak gömböcsös gyűrű fogja körül ugyanazon leletben a nyakláncz rekeszes műveit, míg az összefüggő tagok arany-sodronyu idomokból állanak.¹ Míg ezek félreismerhetlenül az antik aranyművekre emlékeztetnek eddig ugyanazon kincs finoman font arany láncza az ő háromszögeiről lelőgó hegyes pálcácskáival a dácziái ötvösség formáit folytatja.²

Háromszögekbe helyezett apró arany bőrtűk ékítik a perjámosi arany fülönfüggőket³ rovátkos sodrony szegélyezi a tolnamegyei ismeretes cicadafibulákat,⁴ a szabolcsi csatot (XI. 1a) és a n. muzeum egy díszes félkorongú fibuláját (XII.). Rovátkolt arany sodronyból rakott tekercsek és háromszögbe helyezett bőrtűk ékítik a mezőberényi két lelet ékszereit (XXXVIII.) s a gömböcsök és fonalak e kor gyűrűinek is rendes ékességei.

Az ú. n. avar-kor leleteiből idézzük a kúnágotai kincs arany-lemmezű korongját, hol egymás mellett állanak az arany fonalak és finom gömböcsök (L. tábla).

Mind ez ékszereknél a sodrony vagy a gömböcsös sor a főidomok mellett csak mintegy alárendelt közöket kitöltő vagy bekeretelő szerepet visznek, a mi mutatja, hogy a filigrándísz alkalmazásában még megvan az antik kortól átöröklött helyes mérték és stylus.

De csakhamar kinövi magát a drótmű és a bőrtűs munka oly díszítési módnak, mely a saját eszközeivel és formáival beéri és már nem mellékes, de önálló szerepre tart igényt. Alig lehet véletlenségnek mondani, hogy ez a szereplése legszembetűnőbben a fülönfüggőkön észlelhető.

Az antik korból átöröklött fülönfüggő idomok közül négyfajta kinálkozik leginkább ilyféle összehasonlító tanulmányokra.

a) Egyik fajtája az az idom, melynek legegyszerűbb alakja a karikához erősített drágakő, gyöngy, vagy üvegpaszta, az erősítés leg-

¹ A régibb középkor eml. II. tábla.

² U. o. III. tábla.

³ U. o. VII. tábla.

⁴ U. o. IX. tábla.

többnyire szögeccsel történik, mely a gyöngyön, kövön vagy pasztán keresztül megyen, ennek az alsó ágán lóg a színes ékkő vagy gyöngy, a szögecs befelé nyúló ágacskája rövidebb és néha ezen is rajta ült egy kisebb gyöngy, kő vagy paszta. Ezt a formát idők folyamán teljesen a bőrtűs munkások kapták kezökbe; ők a követ, gyöngyöt vagy pasztát jobb vagy rosszabb ezüsből készült tömör vagy üres bőrtűkkel helyettesítették, kicsinyekkel nagyokkal és gyakran a karika alsó végét s az ezzel ellentett ponton apró gömböcsöt gyűrűkkel fogták körül. A nemesvölgyi sírmezőről¹ ismerjük ezt az átalakult fülönfüggő formát gyakran egyszerű és némelykor díszesebb példányokban. Más régibb középkorbeli sírmezőkön is gyakori,² nemcsak nálunk, de Oroszországban is. A forma különböző módosításokkal bele veszi magát néhány industriális törzs népies ötvösségébe és közelünkben a dalmátoknál, bosnyákoknál, szerbeknél és bolgároknál mai napig is él, nem is említve az oroszországi néptörzseket. A tokaji leletben igen jellemzően kifejlődött formájára alább még külön reá kell térnünk.

Kevésbé szívos élete volt más három formának (*b, c, d*).

b) A fülönfüggő alsó széléből csúcsával lefelé áll egy pyramis, a klasszikus kor a pyramis csúcsához bigyesztett egy gömböcskét és a fölületét is finom, néha porszemnyi finomságu gömböcsökkel rakta tele. Görög, etruszk, római sirokból egyaránt ismerjük ezt az ékszeridomot. A népvándorlás korában a forma lényegében megmaradt, de jelentékenyen eldurvult, a mennyiben a hólyagos gömbök szerfölött nagyobbodnak, mire a VII. századi szentendre-i sírlelet arany fülönfüggői lehetnek példák.³ A formát alig kísérhetjük túl a VIII. századon.

c) A fülönfüggő alsó széléhez tapad egy vagy több üres vagy tömör gömböcs; a gömböcsök pyramis formában lehetnek egymáshoz tapasztva, úgy hogy az előbbi forma közeli rokona keletkezik, csak hogy ezúttal a pyramis egyenes oldalkeretei hiányzanak. Ebben a formában is a gömböcsök nagyobbítására törekszenek a régi középkor ötvösei és így eldurvul az ékszer a mellett, hogy a barbárok ízlése szerint súlyosabbá és aranyos voltánál fogva értékesebbé válik. Ez az idom sem éli túl a régibb középkort.

d) Az ismeretes fenéki és keszthelyi u. n. kosaras fülönfüggők-nél a drótmű viszi a főszerepet, a bőrtűs mű igen helyesen csomókat vagy sodronyszálak végeit jelzi vagy a keretet ékíti. Nem tárgyalhatjuk itt a típus különböző neveit.⁴ Sokáig azt képzelték kutatóink, hogy

¹ A régibb középkor emlékei CXXXVII. tábla.

² Mártélyon u. o. CXLVIII., CL., CLII., CLIII., CLV. tábla; a presztováczi leletben u. o. CLXLV. tábla.

³ U. o. LII. tábla.

⁴ A legjellemzőbb formákat lásd Régibb középkor emlékei LXXXV., CXVI., CXVII., CXVIII. és CXXV. tábláin.

a typus Keszthely vidékére szorítkozik, de csakhamar akadtak analógiák Zalamegye más tájáról is (Darnay gyűjteményében) Szlavóniából, utóbb a reichenhalli temetőben IV. és V. századi érmek kíséretében jelentkeztek díszes példányok s elvétele déli Tyrolban és Olaszországban, talán másutt is akadtak elszigetelten megjelenő s leginkább aranyból való hasonló idomok. Azt a föltevést, hogy a gótoknál örvendett a forma különös kedveltségnek, nem lehet mereven visszautasítani, bár a typus föltalálását nem kell nekik tulajdonítani, de valószínű, hogy antik formából fejlődött. Ez az idom is a többi typus sorsában részesült, hogy a barbárok izléséhez mérten mind nagyobb és durvább méreteken állítják elé és egyelőre csak föltevéskép állítjuk, hogy vidékeinken századokkal túlélte a gótokat, sőt alighanem egyik-másik Balkán-vidéki nép házi ötvösségében átídomult formában az újabb korig tovább élt.

A mikor e négy typust leginkább abból az okból emeltük ki, mert rajtuk a drót és börtűs mű gyakran indokolatlan túlhajtása észlelhető, a barbár izlés ez irányára ugyancsak jellemző keszthelyi stylusokat sem hallgathatjuk el.* Mily fejtörésbe került némely szaktársunknak e négy hasadéku stylusoknak az értelmezése! Annyi bizonyos, hogy e stylusok már nem írószerek, mint voltak legtöbbször a klasszikus időkben, melyből reá szállott idomuk a barbár világra. Ez a világ a nők számára foglalta le és teljesen ékszerré változtatta; jóval nagyobb terjedelművé vált, felső részét négyfelé fölhasították, nyilván azért, hogy esetleg szalagokat lehesen rajta keresztül huzni és mindezt nem lehet épen célszerűtlen újításnak nevezni; azonban ha az ékítő tűknek szánt ékszer szárát gömböcsökkel és sodronyokkal ékítik, akkor erre alig lehet más magyarázatot találni, mint a filigránművesség túlkapását a barbároknál.

Egyébként minden kezdő vagy hanyatló ötvösségben vagy minden népies ipar gyanánt üzött ötvösműves gyakorlat körében a gömböcs és a sodrony viszi a főszerepet; nemcsak azért, mert a nemes fémek sajátos természetében az anyagnak ez a két alakítási módja önkényt kínálkozik, de azért is, mert az ornamentika legkezdetlegesebb formáinak felel meg a technika. A filigrán kielégíti a kezdő ötvösség szépítő ösztönét és képességét és olyan időkben, a mikor a növényi és emberi idomok ábrázolására a művészet már nem képes, a hanyatlás koraiban, ez a kevés igényű és képességű műgyakorlat mellékes szerepléséből, melyre a figurális művészet szorítani szokta, ismét előtérbe nyomul és ismét teljesen kielégíti a művészi ösztönt.

Az alantas míveltségű népek ipara pedig minden korban ragasz-

* U. o. CXIX.

kodik hozzá, mert e népeknek nem adatott, hogy a magas művészet csarnokaiba belépjenek, náluk alig van kezdet, emelkedés és hanyatlás, náluk csak átvétel és átöröklés van. A népek, melyek a régibb középkor félhomályában telepednek meg hazánkban és a Balkán vidékén, részben magukkal hozták, részben itt kapták a művészet legszomorubb hanyatlása korában divó filigrán ötvösséget és az az ő kezükön emelkedés és hanyatlás nélkül gépies egyformaságban, legfőlebb itt-ott helyi zamatot nyerve, származott át nemzedékről nemzedékre a modern korig.

Ebben az időszakban tehát a filigrán története különböző szempontok alá esik, a szerint a mint a városi műhelyek és mesterek készítményeiben vagy a népies ötvösségben keressük a szereplését. Az előbbieken visszamegyen ókori alárendeltebb hivatásához, a koronként változó és fejlődő nagy stílrányoknak általában véve szerény kísérője marad, az utóbbi körökben elejétől végig folytatja mintegy vezérlő szerepét.

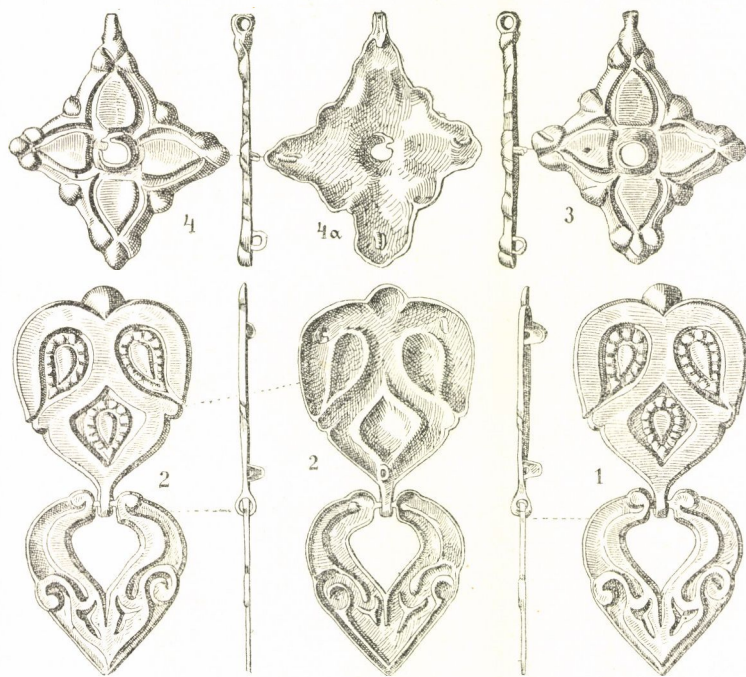
Ez általános észlelet tudatában hazánkban ugyan nem tulságos nehéz, hogy előforduló X—XVII. századi ötvös kincsekben a városi mesterek és a népies műveket megkülömböztessük. Azonban országunk tarka népkeveréke, a kelet felől történt sűrű bevándorlások, a kelettel, Byzanczsal, Dalmáciával, Velenczével és a német-nyugattal folyton föntartott ipari és kereskedői érintkezések, végül azon nagyfontosságú szerep, mely az ötvösségnek hazánkban a nemzeti öltözetben jutott, esetről-esetre beható és gyakran sokfelé ágazó vizsgálatokat igényelnek, ha egyes konkrét esetekben kellő világításra kívánunk szert tenni.

A megvilágítás dolgában egyébként még nem emelhetünk túl nagy igényeket, mert sem nálunk, sem szomszédainknál az ötvösség közép és modernkori emlékei nincsenek oly számmal egybegyűjtve, mely összehasonlításokra és következtetésekre elég széles és biztos alapul szolgálhatna. Áll ez különösen a népies ötvösség régibb emlékeiről. Azért e részben már a pusztá anyaggyűjtéssel is szolgálhatjuk és vihetjük előbbre a tudományt és úgy vélem, hogy haszonnal járó munka ha némely újabban tudomásunkra jutott jelentékenyebb sír- vagy kincsleletet fontosságához mérten több vagy kevesebb részletességgel bemutatunk.

Az 1896-ik év utolsó hónapjaiban budapesti régiségkereskedő útján szerzett a nemzeti múzeum állítólag Tokaj vidékéről származó honfoglalási korbéli régiségeket.

Előfordulásuk körülményeiről nem tudunk semmit és azt sem, vajjon kincsből származnak-e a tárgyak avagy temetőből. Mégis valószínűnek véljük, hogy szétdúlt sírokból erednek, melyeknek vasmellékleteit a találók elhánták. Úgy látszik, hogy az ezüst és arany tárgyak sem maradtak mind együtt, melyek a sírokban voltak. Ezt onnan sejtjük,

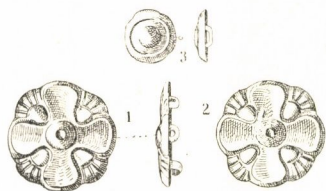
mert a különféle fajta boglárók száma nem a szokott arányt mutatja és gyűrűk s más fajta ékszerek, minők sirokban elő szoktak fordulni, sincsenek a készletben.

I. BOGLÁROK A TOKAJI LELETBŐL.

De ily kételyek daczára és bár csonkának tartjuk, egészében ismer-tjük a sorozatot.

Négyféle boglárt kaptunk. 1. Egy csüngős boglár (I. ábra) tizenöt példányban van meg. Rossz ezüstből készültek és szokás szerint a mélye-

II. BOGLÁROK A TOKAJI LELET-BŐL.

dések aranyozottak, míg a laposan kidom-borodó sima idomok ezüst színűnek hagyat-tak. Hazai leleteinkből rokon idomú csün-gőket ismerünk Székesfejervárról,¹ Tolna-Szántóról² és a szegedi Bojárhalomból,³ de ezek közül egy sem vág velök teljesen össze, és csak a csüngőjük hasonlít szorosabban a székesfejervári demkóhegyi boglárók csün-gőihöz, míg a felső tagnak a benepusztai duplalevelű boglárókban⁴ ismer-jük föl mintegy előmintáit. Ezuttal ugyanis az a kétfelé hajló motívum

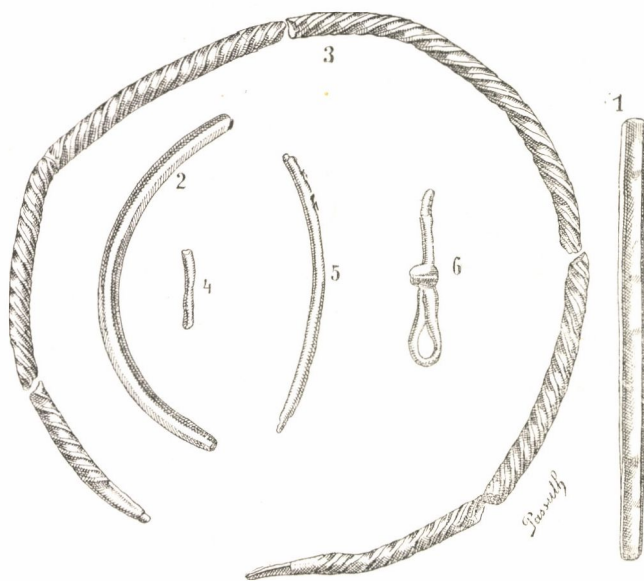
¹ A honfoglalási kor hazai emlékei XXXVIII. t. 17. és 18. sz. a Demkó-hegyről.

² U. o. L. t. I—4. sz.

³ U. o. XXXV. 19. és 21.

⁴ U. o. VI. t. 2. és 3.

még világosan foszlott végű levelek formáját példázza, míg a tokajiaknál e motívum már teljesen geometriai idommá változott. 2. A tokaji lelet két fajta négyszirmu boglárai közül az egyik (I. 3. és 4. ábra) a Székesfejérvár demkóhegyi* hasonló boglárokhoz csatlakozik, csak hogy a szirmok kereteinek a csúcsai ezuttal valamivel változatosabb, hármaskarú befűzést mutatnak. Négy példányt kaptunk belőle. 3. Egy más fajta négyszirmu boglárokból nyolcz példányt szerezhettünk (II. 1., 2. ábra). Ez honfoglalási ékszerformáink között új idom. A közös felső központból derékszög alatt kiinduló négy szirm széllei egymásba mennek át és nem futnak csúcsba, de körszelvényű hajlással végződnek. A közöket

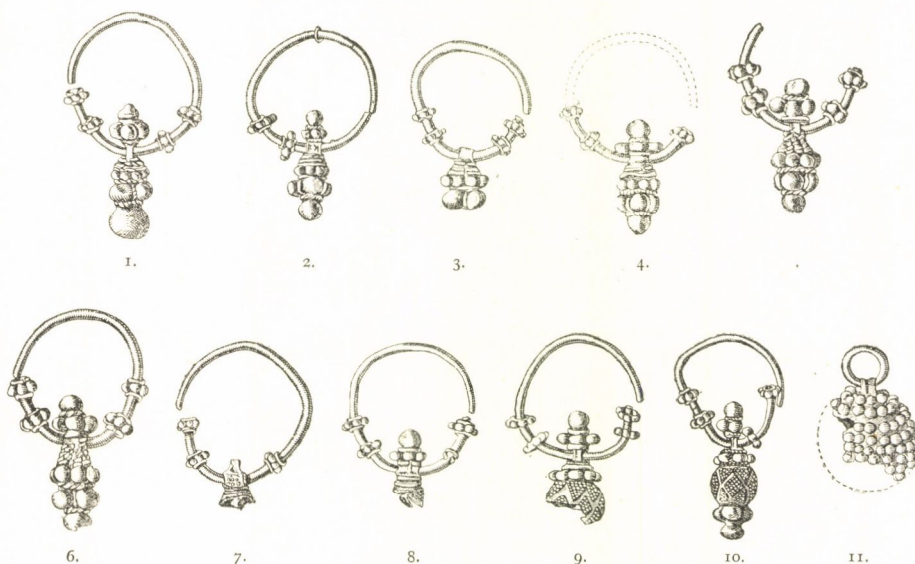
III. EZÜSTKARIKÁK A TOKAJI LELETBŐL.

körszelvényű rövidebb szirmok töltik ki, szélük keretes és központi irányban rovátkok ékítik. 4. Egy kördéd pityke, gömbszelvényű középső dudorral csak egy példányban maradt meg (II., 3. ábra). Nagyobb számmal a nagyváradi leletben** akadtak ily szerény pitykék; de ott csüngők felső tagjai voltak és e célra kampó nyúlik ki a keretükből, míg ezúttal magára álló díszítésül szolgált. A leletben volt háromféle karika, mindannyi rossz ezüsből való. 5. Rossz ezüsből való sima karperecz töredékeiről, mivel teljesen nélküli a dísz és vége sem maradt meg, csupán féme miatt hiszszük, hogy ide tartozik (III., 2., 4., 5. ábrák). Egy egyenes pálcza (IV., 1. ábra) valószínűleg nyers anyagnak tekintendő. 6. Biztosabban ide sorozható egy töredék, melyen megmaradt

* U. o. XXXVIII. t. 28. és 29. sz.

** U. o. XXVIII. 1—6.

a hurkos vég (III., 6. ábra), ez lévén a honfoglalási karpereczeken a befejezés egyik formája. 7. Legjellemzőbbek egy nagy karika töredékei rossz ezüstműből (III., 3. ábra), mivel ezeknek fölületét ferdén tekerődő hornyolat ékíti, mintha ezuttal az öntött díszítésben a sodrott fonalu kar- és nyakpereczek mintáját kívánták volna követni. Ez a díszítés gyéribben fordul elő, csak egy hasonlót idézhetünk a nagyváradi kincsben* ott sem hornyolás fut körül, de dudorodás. Jóval gyakoribbak a fonalakból összesodrott karikák és a kerek vagy lemezes karpereczek. Sok a tokaji sorozatban a függő; négy pár gömböcsös, egy pár félholdas és magára áll egy gomb idomu csüngő, mind tiszta ezüstműből. A gömböcsös csüngők mind megegyeznek abban,

IV. EZÜST FÜLÖNFÜGGŐK A TOKAJI LELETBŐL.

hogy a fülbenjáró karikának alsó felét két felől bizonyos távolságban egymástól két-két gömböcsös gyűrű ékíti és ezek között közepett a karikán csúcsosan fölfelé apróbb gömböcsők és közepett rajtuk álló nagyobb gömböcs ékíti; de különböznek a lefelé álló tag tekintetében is, mely mereven függ össze a karikával. 8. Két párnál (IV., 1—8. ábrák) a csüngő három sorban rakott gömböcsőkből áll, úgy hogy alul a gömböcs legnagyobb, a középső három gömböcs vagy vele egyenlő vagy valamivel kisebb és a felső kör áll a legkisebb gömböcsőkből; a gömböcsők sorai között vízszintesen körülfutó és a középső egyes gömböcsők közt függőlegesen lefelé rovátkos sodrony áll. Erről a formáról már föntebb mondtuk, hogy az ó-korból származott át a középkorba. 9. Egy

* U. o. XXVIII. 15.

pár fülönfüggőn a legfelső gömböcskőr alatt nagyobb gyöngy következik, melynek fölületét négy szögekbe és háromszögekbe rakott apró szemcsék ékítik (IV., 9—10.). Ez a forma nyilván az előbbinek az átalakulásából eredt.

Honfoglalási leletekben itt-ott már birjuk a fülbevalók ezt a típusát. Megvolt a nagyváradiban¹ és a tolnaszántóiban,² de mindkét helyütt durva utánzásban. A mig ugyanis a tokaji fülbevalók minden alkatrésze legnagyobb gonddal külön van készítve és azután összeforrasztva, addig e két példánynál a gömböcsök, gyöngyök, szemcsék és sodronyok mind egyszerre és csak kinagyolva egy darabban öntettek és csak hozzávetőleg adják vissza a csinos minta változatos képét. Kérdés lehet azonban, vajjon a nagyváradi és tolnaszántói fülönfüggők csak-ugyan a tokaji példányokban fönmaradt minta után készültek-e, avagy az országban már korábban létezett rokon fülönfüggő forma végső durva reminiscentiája gyanánt tekinthetők-e? 10. Apró karikán csüngő üres

V. HOLDAS FÜLÖNFÜGGŐK A TOKAJI LELETBŐL.

gömb csonka darabja (IV., 11. ábra); külső fölületét sűrű sorokba rakott gömböcsök borítják. Egészen hasonló csüngőt többet nem ismerünk honfoglalási leleteinkben, de bogyo idomú csüngők voltak Pilinben³ és Nagy-Teremián és hasonló lehetett a rendeltetésük, t. i. valószínűleg fülönfüggőknek képezték csüngő részét. 11. Egy pár csonka fülönfüggőből csak a lemezek maradtak meg (V., 1—3.), ezek nagyjából félhold idomát példázzák, csakhogy a két végső szarv között közepett is csúcsban emelkedik a lemez széle. A csúcsok végén gyöngy ül, melyeknek mindegyike, két összetett üres félgömbből áll, fölül alul a gyöngyöt rovátkolt vagy sima sodrony fogja körül. Az egyik külső szarv gyöngyéből emelkedett a sodronyhurok, melyből az egyik példányon egy darabka megmaradt, a másikon nem. A másik példány egyik szarván nincs gyöngy, de át van lyukasztva a szarv csúcsa. A lemez egyik

¹ A honfoglaláskor hazai emlékei XXVII. 12.

² U. o. L., 11.

³ I. h. — t. . . sz.

⁴ I. h. XXIX. t. 29. sz.

oldalán mindkét példánynál kettős szemcsesor szegélyzi a szélét, az alsó szélén a két sor között kalászmű idomára két sodronyszálból font sáv vonul végig. Az így bekerített mező közepén a középső szarv csúcsába emelkedik egy dupla szemcsesor és közben hasonló fonadékos sáv, mint az alsó szélén. A hol ez egyenes idom az alsó keretet éri, két dupla

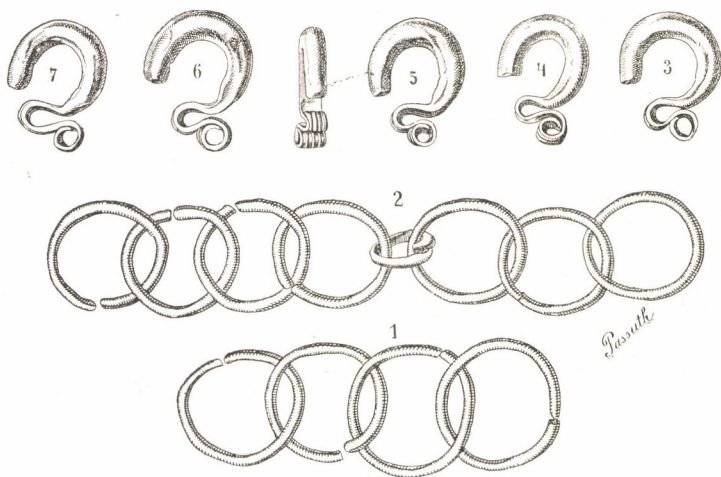

VI. BÓRTŰS DÍSZŰ FÜLÖNFÜGGŐK A TOKAJI LELETBŐL.

szemcsesor S idomban nyúlik a mezőre és a két szélső szarv belső sarkából hasonlóan egy-egy dupla szemcsesorból alakított hullám idomú sáv nyúlik a mező közepe felé. Mindegyik lemez alsó széléből négy fül állott lefelé, mely nyilván arra szolgált, hogy azokba lánczos csüngőket lehessen belé akasztani.

E jellemző fülönfüggőben nem nehéz fölismerni azt a lunulát, mely az ókori ékszerészetben is oly jelentékeny szerepet játszott és azután a keleten ép úgy, mint a nyugaton belé jutott a népies ötvösség formái közé.* Ez értekezés folyamában már kétszer volt alkalmunk a sajátos idom néhány változataira utalni; legsűrűbben jelentkezett a krungli temetőben. Későbbi átalakulásai közül csak kettőt idézünk, egy hólyagos példányt Dunaföldváról, mely középett áll a krungli egyszerű lemezes és az orosz «kolti» között, Dunaföldváról szerezte 1860-ban a nemzeti múzeum. A másik példányt a Kaukázusból idézzük, a honnan gr. Zichy Jenő úr szerezte.** Ez utóbbi szintén csüngős, a félhold egyszerű lemez, niellós ékítményekkel és teljesen a krungli fülönfüggők idomát őrizte meg.

12. Hét pár ezüst fülönfüggő, melynek hét különböző változatát két-

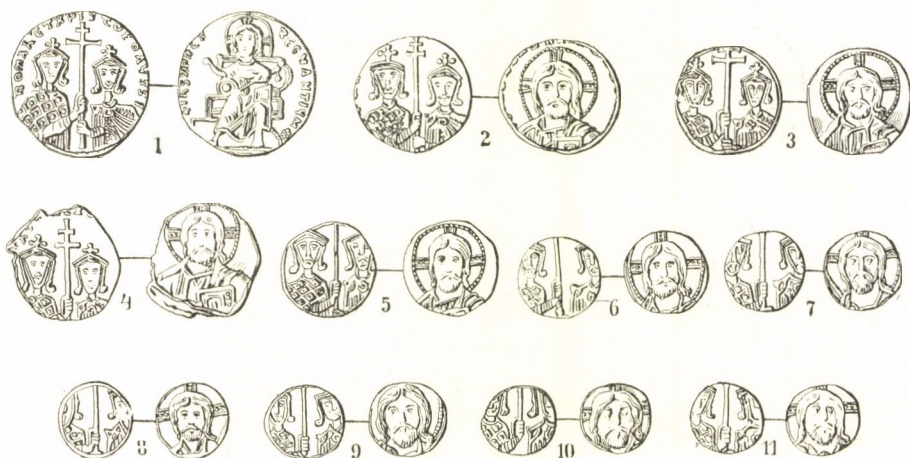
VII. ARANYKARIKÁK (1—2.) ÉS EZÜSTHALÁNTÉKGYÜRŰK (3—7.) A TOKAJI LELETBŐL.

harmad nagyságban mutatjuk be (VI., 1—7. ábrák), szintén igen jellemző typust képvisel. Karikája átjár tojásdad idomú üres bőrtűn, melyet középett kétféle bőrtű sortól szegélyezett rovátkos fonalas szalag vagy rovátkolt sodrony ketté oszt. A tojásdad gyöngy két végét egy, két vagy három gyöngykoszorú szegélyezi; azontúl négy esetben a karika alsó végeig s másfelől közepéig sodronyfonál tekerődzik a karikán (VI., 3—4.) és a fonalas sodros végén két bőrtűs gyűrű fejezi be a diszítést. Két változatnál (VI., 5—6. ábrák) a sodronyfonadékot egyik oldalon megszakítja fonalas karikákból alakított gömb s hasonló gömb ékíti a karika alsó végét; egyik változatnál pedig (VI., 7. ábra) a két

* A forma történetét legutóbb Kondakow érdekesen, (de nem kimerítően) tárgyalta kapcsolatosan az orosz «kolti» fülönfüggőkkel «Gesch. und Denkm. des byzant. Emails» című munkájában 328—362. ll.

** Képét lásd gróf Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazásai I. köt., XLIX. tábla, 23. szám alatt. Vsd ö. u. o. 23. a. sz. Vsd ö. még a dettai példányt Arch. Ért. 1896. 229. I. 1. sz.

oldalt ülő dísztag tojásdad idomú és rovátkolt drótmű és bőrtűk alkotják. Az utóbbi változatok a hármás bogójú fülönfüggők egyszerűbb analogiáit sűrűn ismerjük X—XI. századi orosz ékszerleletekből¹; hazai középkorunkban a brassói ékszerlelet (XV. század) tanúskodik fönmaradásáról² és a ki a szerbek és dalmaták népies ötvösségét ismeri, tudja, hogy a typus ott jóformán a mai napig fönmaradt.³ Említhetjük végül azt a példányt, melyet gr. Zichy Jenő a Kaukázusból hozott.⁴ 13. Mikor a tokaji sorozatokban annyiféle ékszert lelünk, mely előbb is utóbb is szláv törzsöknél föltalálható, nem kell azon csodálkoznunk, hogy u. n. halántékgyűrűk is voltak a leletben (VII., 3—7. ábrák); a gyűrűk vas-tagok és simák, a végső dupla hajlású tekercs kilapított lemezkévé szélesbül, mely hosszában hornyolatokkal van díszítve.

VIII. BYZANCZI ARANYÉRMEK A TOKAJI LELETBŐL.

Ezúttal csak a teljesség kedvéért írjuk le a tokaji lelet múzeumi sorozatait és nem kívánunk e halántékgyűrűkről külön értekezni. 14. Volt még a leletben tizenegy sima sodronyu aranykarika, közeljáró tompa végekkel (VII., 1. s 2.), a milyenek más alkalommal is előfordultak hazai és külföldi kora középkori leletekben.⁵ Más tekintet alá esik egy szívidomú bronzkori aranyláncszem (a felső karikasorban az ötödik), melyről nem lehet tudni, már régi időben vagy csak újabban került-e a karikák társasá-

¹ Kondakow, Russkie Kladj I. 1897. II., IV., XII. és XIII. táblák.

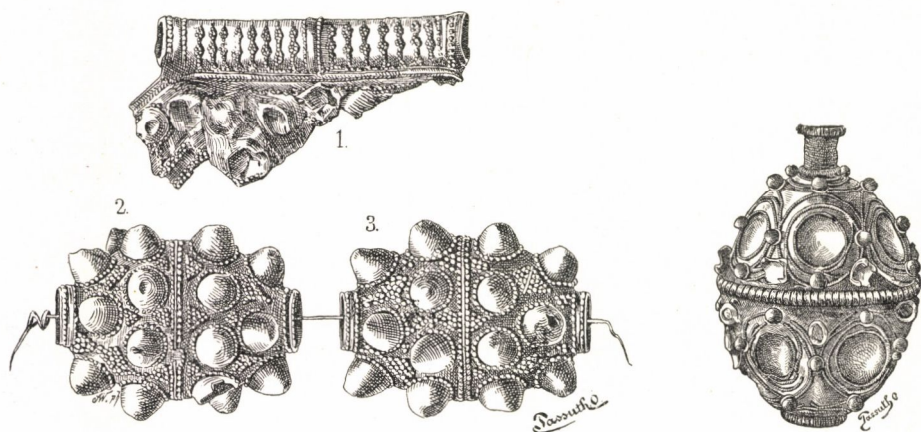
² Nemzeti múzeum 31/1878. 28. sz.

³ A nemzeti múzeumban van egy példány Szerbországból (115/1887. 3.), egy hasonlót őriz a múzeum 26/1880. szám alatt; egypárt pedig az intézet Jankovich gyűjteményével szerzett meg (Orn. 215., 216.), melyet Jankovich Ragusából szerzett.

⁴ Ábráját lsd. gr. Zichy Jenő kaukázusi és középpázsiai utazásai I. kötet XLIX. tábla, 24. szám.

⁵ Vsd. ö. az aranykarikákat az 1885-ik évi kiewi leletben Kondakow, Russkie Kladj (III. tábla, 4. szám.).

gába. Arany tárgyak előfordulása honfoglaláskori leletekben a ritkaságok közé tartozik és e karikák megjelenése is meglepő volna, hogyha nem letek volna velök megcsonkított aranyérmeket, melyeknek az anyaga teljesen összetalálván az érmek anyagával, azt lehet föltételezni, hogy a megnyirbált érmek aranyát dolgozták föl karikákra, csak úgy, mint a hogy a csonka ezüst ékszerek ezüstjét ruddá alakították. 15. Az érmek közt van egy példány (VIII., 1. ábra) I. Romanus és Christophorus érme* a 920—944-ik évekből. Van továbbá 10 drb arany érem körül-nyirbált csonka példánya (VIII., 2—11. ábrák), mely kisebb-nagyobb alakban ki van metszve II. Nikephorus és II. Basilius (963—964.) aranyaiból.** A kimetszés célzatosan úgy történt, hogy a fénykörös Krisztus-fej, mely az érmek hátlapján kidomborodott, megmaradjon. Mi volt e

IX. BÖRTŰS ÉKSZEREK

A N. MUZEUMBAN.

X. LÁNCZSZEM ROSSZ EZÜSTBŐL

Krisztus-képek további rendeltetése, vajjon csupán ornamentális célra kívánták-e használni, avagy volt-e a vallásos szándéknak is része a kimetszésben, nem lehet tudni.

Hogyha az érmek a leletnek tényleg kiegészítő részét képezték, akkor közelebbről állapítják meg a lelet korát, melyet nélkülök is ugyancsak a X. századra tettünk volna. Miként az egyes emlékek bemutatásából látjuk, a hazai honfoglalási korban divott többféle stilusokra vannak benne tanúságaink. A boglárók azt az izlést képviselik, mely legelőbb a IX. században tűnik föl hazánkban és aránylag rövid tartamú divata után a XI. század után eltűnik. Ezek képviselik a keletről származó növény ornamentikát. Másik csoportba tartoznak a drótműves és börtűs ékszerek, melyek már a korábbi időszakokban divó mintákkal

* Sabatier, Description des monnaies byzantines, Pl. XLVI. sz.

** Sabatier, Description stb. Pl. XLVII. II. sz.

hozhatók kapcsolatba. Létezésük a népies iparban kivált hazánk déli részeiben és a Balkán vidékén a későbbi századokban is kimutatható.

Valószínűleg ugyanazon korból való néhány bőrtűs ezüst munka (IX., 1—2.), melyekből az egyik csonka, a másik ép és lánczból való gyöngyök két főváltozatát mutatja.

A csonka példány apró bőrtűkből rakott rhombusokkal ékített cső, mely fölül vízszintesen befejez egy lemezt. Fülbevalónak felső töredékének tartjuk, mely hasonló lehetett egy fülbevalóhoz az Eremitageban Petersburgban;¹ a csövön keresztül járt a karika, alsó lemez toldványán pedig csörtető lemezkék lógtak.

A két gyöngy (IX., 2. és 3. sz.) fölfűzésre van szánva, azért van a tojásdad idom mind két végén kerek nyílás, a nyílás hengerded kiugrását mindig rovátkolt drótok szegélyzik és a gyöngy fölületét is közepett hármassal fonál két részre tagozza. Mindkét felén üres kúpok két-két sorban állanak ki a gyöngy fölületéből, a kúpok tövét gömböcsök kerekkelik be és a kúptól fönmaradt tereket három- és négyszögidomokat képző apró bőrtűk borítják. Oroszországi temetőekben a XI. századból fordultak elé rokonizlésű láncszemek.²

Az előbbiekkal rokon egy láncszem a nemzeti múzeumban (X. ábra) idoma és tagozása miatt, csakhogy a kiálló kúpok helyett itt kerek mélyedések ékítik a fölületet, melyek körül sima drótok és ritkán álló gömböcsök töltik ki a tért. Az ékszer kora határozatlan.

A XII. század végéről vagy a XIII. század elejéről való balotai sírleletben (Pest m.), melyet a n. múzeum újabban megszerzett,³ a drótművet és bőrtűs munkát többféle alkalmazásban szemléljük. Megmaradt két fülönfüggő töredéke s rajta a gömb, melyek egész fölületét sűrűn bőrtűk borítják⁴ csak úgy, mint a tokaji lelet egyik csüngő gyöngyét (IV., 11.). Ily bőrtűs fölületű bogycsok gyakoriak X—XI. századi orosz-földi fülönfüggőkön.⁵

Az ereklyemutató szárát⁶ rovátkolt drótból alakított bogycs, lába fölületét pedig rovátkolt sodronyszálak és gömböcsök ékítik. Ezúttal tehát a filigrán kíséző díszül szolgál egy románkori egyházi szerelvényen. Sűrűen lepi el a filigrán gazdag változatosságú növény idomokban, az esztergomi eskü kereszt szárain a drágakövektől fönmaradt fölületet. Míg ezt «olaszországi» munkának szokás tekinteni, addig a nagyváradi arany karpereczeknek velencei eredetet szoktak tulajdonítani. Ezeket valamint egy apró arany koronácskát a n. múzeumban, ugyanott a

¹ Vsd. ö. Kondakow (orosz nyelvű lajstromában) a 255. lapon ábrázolt 37. sz. példányt.

² Vsd. ö. a moszkvai rég. társulat által kiadott Drevnosti V. köt., 1885. II. tábláját.

³ Lsd. Arch. Ért. 1893. 368—369. képpel.

⁴ I. h. 16. és 17. ábra.

⁵ Vsd. ö. Kondakow. Russkie Kladj. I. köt. IV., XII. és XIII. táblák.

⁶ Arch. Ért. 1893. 369., 11. és 11a. ábra.

XI. DRÓTOS ÉS BÓRTŰS ÉKSZEREK AZ ERNSZTHÁZAI KINCSBÓL.

fejérvári 1839. évi leletből állítólag Albert király sírjából való filigrános szíjvégeket, a n. múzeumban Jankovich gyűjteményéből őrzött hármashengerke tagozású ékszert (Orn. Jank. 62.), valamint a drótművet a n. múzeum két sasos pectoráléján csak mellékesen említjük. Mindez emlékek városi mesterek műhelyeiből származnak és a filigrán használatának folytonosságát a románkor és csúcsíves kor mestereinél tanúsítják.¹ A filigrán alkalmazását XV—XVIII. századi kelyheken és egyéb egyházi szerelvényeken ezúttal szintén csak röviden említjük. Fő czélul tekintjük ezúttal a drótmű és bőrtűs munkát a laikus ékszerekben követni, melyekben mindenkor a főszerepet vitte.

Ezek sorában a főlemlítettek után a szabadbattyáni karika következik a XIII. vagy XIV. századból,² melynek egyik kiszélesedő felén a keszthelyi fülönfüggők egyik motivuma jelenkezik, a rovátkos sodronyból alakított dült ~ idomok sora, a körhajlásokba foglalt gömböcscsel. A motivum szívós fönmaradása annál kevésbé lephet meg bennünket, mert ugyanabban a leletben a jellemző idomú szláv «halántékgyűrűk» is jelenkeznek, melyek egyike³ ezúttal különösen ékes; fölületén végig tekerődzik egy rovátkolt ezüst fonál.

Korra nézve következik az ismeretes ernesztházai kincs (Temes megye), melynek egy része 1879-ben a n. múzeumba, másik része a temesvári múzeumba jutott. A kincs drótos és bőrtűs ékszereiről az Arch. Értesítőben már korábban megjelent egy képes tábla, melyet itt ismételünk (XI. tábla). A kincset a vele járt érmeek után ítélve a XIV. század végéről vagy a XV. század elejéről származtatjuk. Jellemző mindenekelőtt a kincsben előforduló ékszereken a sok lánczos csüngő. Ilyenek ékítik a fülönfüggőket (1. a. b.) a pártá vagy nyakdíszeket (2. és 11. sz.), ilyeneket oda kell képzelni a trapez idomú lemezekhez (3. a. b.), talán a mellkorongra (?) is (4. sz.).⁴ A drótlánczok fonása ugyanolyan, mint volt századokkal előbb a X. és XI. századi oroszországi kincsek nagy ezüst karikáin;⁵ a fülkarikákon két gömböcs dudorodik, üres gömbök lógnak a lánczokon, a milyeneket a honfoglalási kor leleteiben is találunk, bőrtűk lepik el a lemezek fölleteit és velök egyetemben ugyanazok a ~ forma, gömböcsöket ölelő sodronyos idomok jelenkeznek, melyeket Keszthelyig kísérlhetünk vissza. E mellett nem hiányzanak a keszthelyi kosarak mintájára alkotott sodronyos félgömbök (8. sz.) és figyelemreméltók mint eddig nem észlelt idomok a pártá díszlemezein sorakozó apró drótos hüvelykék (2. sz.). Ugyancsak ismer-

¹ A dróthúzásban nagy hirre tett szert 1494-ben egy Elek nevű ötvös Alexius, qui facit filium de auro.

² Rajzát lsd. Arch. Ért. 1883. II. köt., 145. l.

³ U. o. 10. ábra

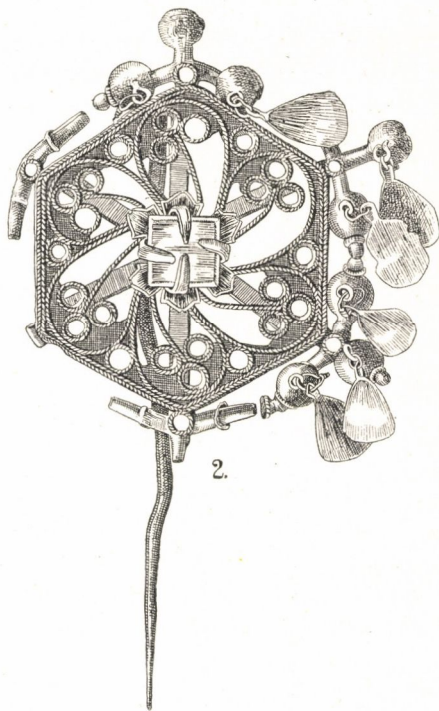
⁴ Arch. Ért. 1881. I., 175. l.

⁵ Kondakow, Russkie Kladj XI. és XIII. tábla.

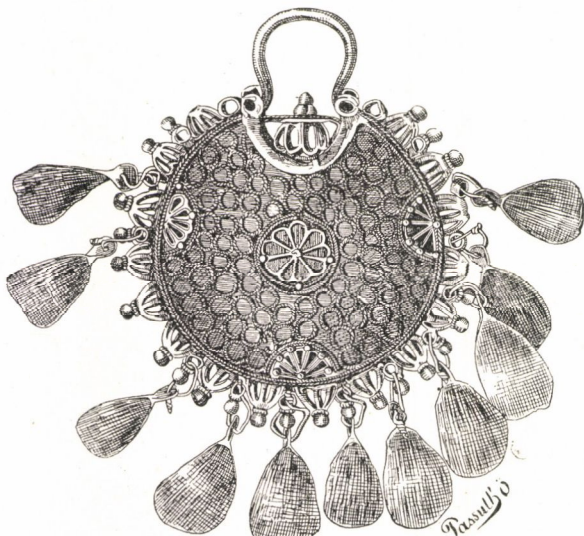
retlen forma gyanánt lép elénk a fülönfüggők pyramisa, mely ezúttal csúcsával érinti a karikát, nem basisával, mint az antik és népvándorlási ékszereken és azonkívül az alján laposabb pyramist bocsát lefelé;

1 a.

2.

1 b.

Tomasevici

7, 8.

XII. TOMASEVÁCZI KINCS.

más, szintén ezúttal először észlelt forma a trapezos lemez (3. a. b.), melyet bizonyára oly helyzetben kell képzelünk, hogy a hármaskarika oldala lefelé fordul. A népies művészet ezután is kedvelte az ily

tisztán geometrikus idomokat, a háromszög és a különböző négyszögek mellett a hatszögöt és a kört.

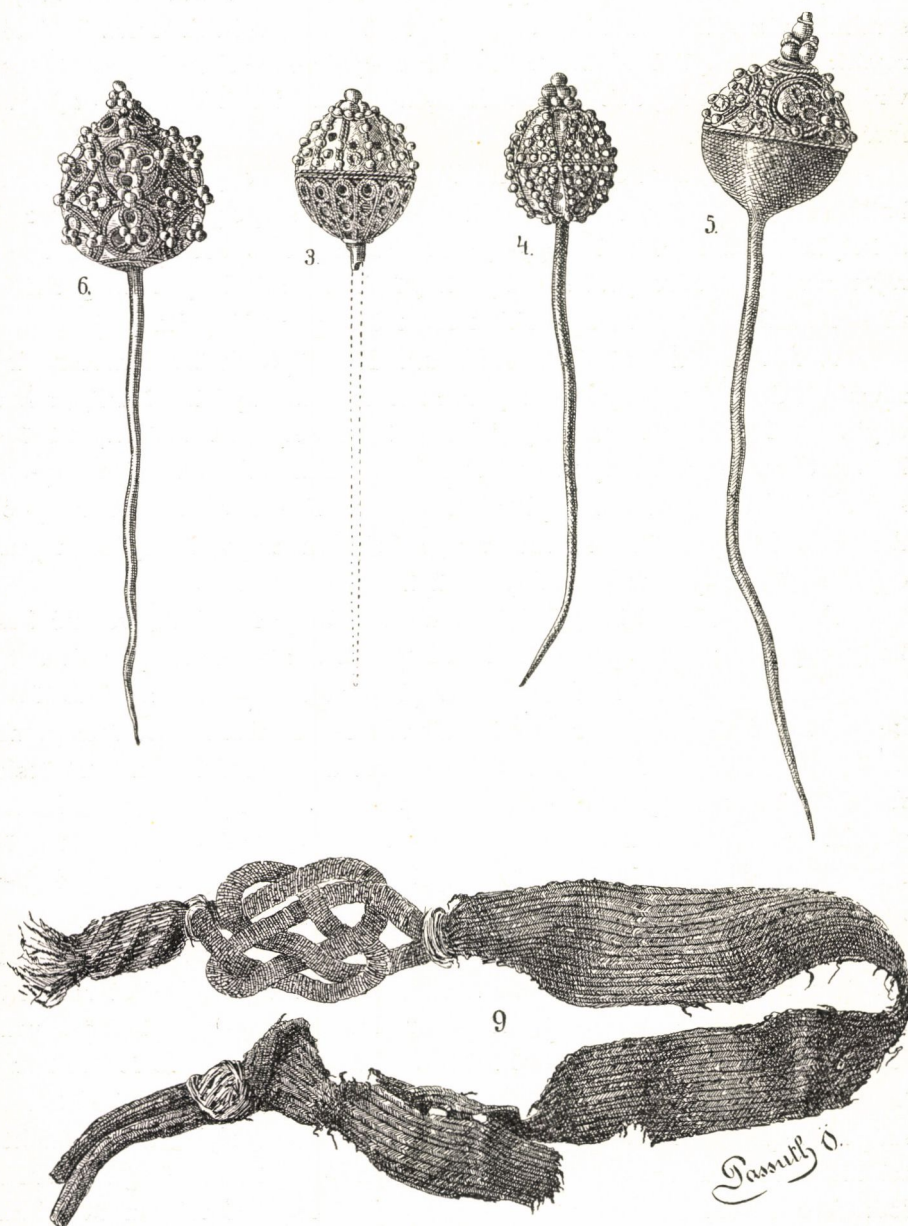
Az ernesztházai kincscsel rokon és valószínűleg egykorú ékszerleletet szerzett a n. múzeum 1878-ban kereskedő révén Brassóból; sajnálni való, hogy a nagyérdekű kincsnek csak egy része került a nemzeti múzeumba, nagyobb része magánkézbe jutott. Vannak benne fej, nyak és füldíszek bőrtűs és sodronyos munkából csüngős lánczokkal. A kincs közzétételét pontos ábrák kíséretében más alkalomra kellett hagynunk.

Ellenben kellő részletességgel bemutatathatjuk a tomaseváci leletet (Torontál m.), melyet 1894-ben szerzett meg hivatalosan a n. múzeum.* Vannak benne ezüst filigránnal és csüngős lemezkékkel díszített ezüst ékszerek, úgy mint fülönfüggő, két mellű, négy bogláros tű, két gomb, hat drb dolmányosujtás részlete és egy címeres pecsétlő ezüstgyűrű. Ez a gyűrű, formájával és címerképével, mely görbe szablyát tartó kart ábrázol, a lelet korát meglehetősen biztossággal a XVI. század második felére vagy a XVII. század elejére engedí határozni. (XIII. 7.) A lelet ismertetését kezdjük a legérdekesebb darabján, a fülönfüggőn (XII. 1. a. b.).

1. *Fülönfüggő ezüstből.* Két ezüstlemezű korong, mely kissé kidomborodik és fölül körszelvényben van kimetszve, úgy fekszik egymás fölött, hogy oldalt ezüst szalag köti össze széleit. A felső lemez szélén párhuzamosan álló két sodrott huzal és kis közökben reájuk forrasztott finom sodronyhengerke vonul végig sorjában; minden hengerke felső hajlásán gömböcs, hasonló sorok (egészben nyolcz) sugárszerűen vonulnak a közepéről a kör felé és nyolcz mezőre osztják; a felső kimetszésű mezőben három egygömböcsű és két kétgömböcsű hengerke, mindegyik két-két sodrott párhuzamos huzalra van forrasztva; a többi hét mezőben a belső szögöt hasonló hengerded tagok foglalják el és pedig a jobbik mezőnél kezdve az első és hetedikben két kétgömböcsös hengerke, a 2. és 6-ikban két kétgömböcsös és egy egygömböcsös, a 3., 4. és 5-ikben egy kétgömböcsös és egy egygömböcsös; a tér szélesebb részét mind a hét mezőben sodronyból alakított felfordított virágkehely ékíti, tetején gömbbel, melynek tövét sodrott huzal fogja körül. A lemez közepén négyszögű magasfalu foglaltványban üveg (?) külső oldalait tíz pár egymás fölé helyezett sodronyos kör ékíti. A kimetszett szélén mind a két korongtól képezett üreget borító lemez, ezen lefelé fordított korong virágkehely, sodronyos szirmokból, ennek tetején a korong széle irányában keskeny lemez, fölül párhuzamosan futó kettős rovátkos fonál, s a közepén gúlába helyezett négy gömböcs. A bemetszés mindkét sarkán harántosan álló henger, melyek túl nyulnak a korongok fölületén, a henger fölületét közepén kis karika fogja körül s ebből

* Röviden említve Arch. Ért. 1894., 187.

emelkedik ki a körhajlású sima fül; a fül alsó karikája mellett mindkét végét, vékony sodronyból sodrott két hengerke borítja; a hosz-

XIII. TOMASEVÁCZI KINCS.

szabb henger mellett mindkét felől rövidebb, de szélesb henger, szintén sodrott huzalból.

A hátsó korongot kettős sodrott huzal szegélyzi, közepett kilencz szirmu virágsodronyból, közepett s két-két szirm külső találkozásán

gömböcs; a korong három derékszögű átlója végén félkör idomu bemetszés, a bemetszést kettős sodrott fonál szegélyzi, fél virágot képező sodronyos szirmok áttört mű gyanánt töltik ki és a szirmok központján s mindegyik szírom találkozási pontján gömböcs volt. A lemez fölületén rovátkos sodronyból alakított körök, melyeknek schemája a középső virágot, a felső nagyobb bemetszést és a három kisebb bemetszést körül futó sorokból áll.

A két korongot oldalt borító lemezen sorban egymás mellett lefelé hajlított virágkehely, csúcsán sodrott fonáltól szegélyezett gömböcscel, a kelyhek között mindig egy-egy harántosan álló sodrott hengerke s rajta rovátkos sodronytól szegélyezett gömböcs, mindegyik hengerkéből füles lemezke fityegett, melyekből most egy pár hiányzik.

2. *Két melltű* ezüsből (XII. 2.). Hatszögű áttört lemezen, két rovátkolt dróttal szegélyezett alapon, rovátkos sodronyú hat karély, mindegyikben hajlított inda, mely háromszögbe helyezett sodrony köröcskében végződik, a karélyok s a külső keret közti minden téren egy-egy sodronyköröcske, valamennyi inda s köröcske rovátkos sodronyból. A lemez közepén hat szirmu virágkehelyben négy kampóba foglalt egymás fölé helyezett két négyszögű üveg (?) lemezke.

A lemez alján közepéből kiinduló mindegyik sarkáig vonuló keskeny egyenes pálcza, az egyikből kiindul a tű: valamennyi pálcza túl megyen a lemez szélén, végéhez üres gömb van forrasztva, a gömb tövén kétfelé nyúló rövid pálczácska mindkét végére reá forrasztott üres gömb, a gömbön, kisebb gömböcs, melynek tövét apró rovátkos drótköröcske fogja körül, az előlapon hasonló gömböcs ül a három pálczaág keresztező pontján, a hátszög mindegyik csúcsánál. A pálczák végeit ékítő gömbök mindegyikéről ezüst lemezke fityeg. Egyik tű sem teljesen ép, részben még régi időből származó javítások látszanak rajtuk.

3. Gömbösféjű tű; (XII., 3.) alján körbe rakott sodrony közepéből indul ki a tű, ellenkező oldalán fölül áttört félgömb, oldalait sodronykörök képezik, melyek között fölül alul mindig egy-egy gömböcs van; legfölül gúlában álló gömböcsök. A gömb hasán egymás fölötti két sorban egymás mellé helyezett öt kettős rovátkos fonalu kör, ebben három szögbe helyezett három fonálkör áttört lyukat szegélyez, a három kör találkozásán gúlába rakott négy gömböcs, hasonló gömböcsös gúla ismétlődnek ott, a hol a nagy körök egymást s a legfelső félgömböt érintik és ugyancsak ily gúlaiba rakott gömböcsök vannak a két körsor között támadó öt négyszög téren, sodrott négy szírom közepén.

4. Gömbösféjű tű (XII. 4.) közepén két rovátkos huzal felső és alsó félgömbre osztja a fölületet, az alsón a tű tövét sodrony gyűrű fogja körül, innen egymás mellett tizenkét sodronyszírom indul fölfelé, virágkehely félét alkotva mindegyik szíromban három sodronykör egymás

fölött, a legfelső áttört lyukat szegélyez. A felső félgömbön legfölül négy gömböcsből álló gúla, ebből tizenkét kettős sodrony indul a közepe felé, a kettős fonálon mindig egyforma közökben gyűrűtől szegélyezett gömböcs, a két alsó gömböcssor között fölváltva sodronynyal szegélyezett két-két áttört lyuk vagy egy gömböcs s fölötte egy lyuk.

5. Gömbösfejű tű (XIII. 5.) a gömb felső felén duplán rakott rovátkos sodronyos körök sorakoznak, mindegyik körben fonálból alakított négy szirmu virág, közepett gömböcs s a duplakörön négy gömböcs; a gömb legtetején fonalas keretű gömböcsökből rakott pyramis.

6. Gömbösfejű tű (XIII. 6.) a gömb mindkét felét sodrott szálu kör-sorok ékítik, három szirmu fonalas virág, a három szirm át van törve, mindegyik körben közepett gömböcsös pyramis és a körkereten is három gömböcs pyramis; a gömb tetején fonalas szegélyű kör áttörések közepén gömböcsös pyramis; a gömb egész fölületét azonfölül a köröktől fönmaradó tereket sodrott fonálból alakított négy szirmu virágok ékítik.

7. Czimeres ezüst gyűrű, (XIII. 7. 8.) két sima fölületű ezüstgomb, s négy foszlányos barna selyem szallag, mely aranyos vitézkötésbe megyen át (XIII. 9.).

A tomaseváci kincs több szempontból bir jelentőséggel a hazai filigrán történetében.

Egyik, hogy szemünk elé hozott hazai földről a XVI. és XVII. század forduló pontján egy oly jellemző ékszeridomot (XII. 1. a. b.), melyet eddig csak Oroszországban és ott is csak, Kondakow tanúsága szerint, a XI—XIV. századig ismertünk.* A forma eredetét a jeles kutató nem tudja bizton kimutatni, hajlandó azt persa mintákból származtatni. Az ily dupla falú, táskás felső körszelvényű kimetszéssel lunulára emlékeztető fülönfüggők virágzó kora az orosz művészetben a X. és XI. század, a mikor a külső lemezt leggyönyörűbb rekeszes zománczokkal ékítették.

Az orosz irodalomban e sajtászerű ékszer neve «Kolti» s a nyilvános és magángyűjteményeknek Oroszországban e díszes arany kolti-k legfőbb díszét képezik; a legszebbek közül néhányat Kondakow már a byzanci zománczról írt becses munkájában tett közzé, legújabban pedig az összes, előtte ismeretes kolti gazdag sorozatát közölte.** Legtöbbször síma az aranylemez és csak rekeszes zománczú alakok vagy díszítő mustrák ékítik. Ritkábban és talán későbbben a zománczos tér szűkül és kövek vagy drótműves díszítés környezi s a korong külső szélén jelenkező fülecskék, csüngők alkalmazását teszik lehetővé, míg máskor, talán a mikor az előkelő művészek műhelyeiből a népies iparba kezdett átmenni, az egész fölületet borítja a filigrán.*** De akkor

* N. Kondakow, Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Emails 1892. 328—362.

** Russkie Kladj II., III., VI., X., XI., XIII., XIV., XV. és XVI. táblákon.

*** U. o. XIV. táblán.

is még tisztán megmarad a körszelvényű kimetszés a korong felső szélén, melyen át valamikor illatos anyagot bocsájtottak a társolyba. Az idők folyamában e bemetszés csak mint értelmetlen reminiscencia maradt meg. A tomaseváczi «Kolti» idején e bemetszésbe is helyeznek fonalas félgömböt, tanúságul arra, hogy az idom eredeti rendeltetéséről már halavány sejtelmök sincs. Ismét Oroszországba kellett mennünk, hogy egy hazai ékszerformára analógiákat idézhessünk; de jeleztük, hogy legalább két század választja el a tomaseváczi példányt a legkésőbbi orosz példányoktól.

E hosszú időközött még nem birjuk közbenjáró formákkal kitölteni és azért nem is kívánjuk állítani, hogy a tomaseváczi idom az orosz idomok közvetlen származéka. Lehet, hogy az idomot a bolgárok régi ötvösségében is megjeljük és akkor megvan a lehetőség arra a föltevésre, hogy az idom mint a bolgár ötvösök ősi öröksége származott át az utókorra, melyet ők ugyanonnan tanulhattak, a honnan vették a kiewi és novgorodi ötvösök, a persa vagy byzanci körből.*

A hatszögletű melltűkre (XII. sz.) nem birunk szabatosan összevágó analógiát idézni, csak utalunk egy hétágú melltüre a délszláv népies ötvösség köréből a n. muzeumban (36/1887. 3.), melynek leírását adjuk. Hétágú csillagot példázó ezüstlemez, közepén magasfalu rekeszben üveg- vagy drágakő volt, a lemez szélét finoman sodrott huzal szegélyzi, egész fölületén szorosan egymás mellé rakott sodrott huzalkarikák; a sugarak csúcsán és belső sarkán mindenütt öt finom huzalból rakott apró fül volt, melyből csörtető lemezkék csüngnek le.

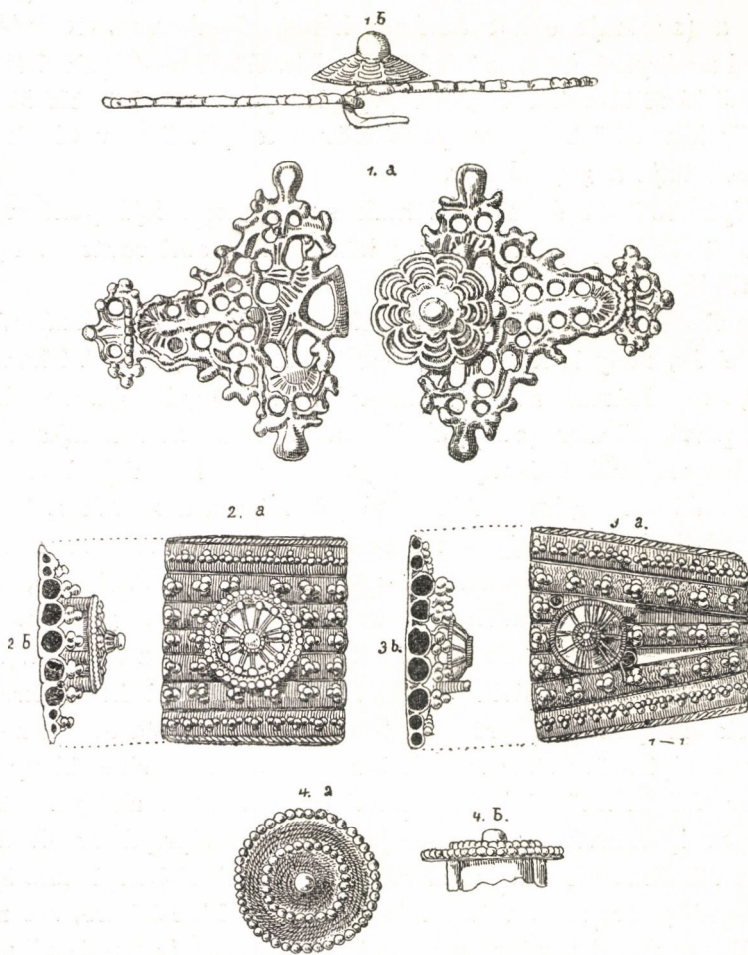
A csillagos lemez hátára két pálcza derékszög alatt van forrasztva, más négy pálcza a derékszögek közepén indul, mindegyik pálcza túlmege a csillag megfelelő sugarán, a derékszög alatt állóknak két-két pálczás keresztáguk van, valamennyi pálcza végén üres gömb s a gömb külső szélén rovátkos sodronykarikában ülő gömböcs, ily sodronyszegélyű gömböcs ékíti a keresztágak találkozási pontját és néhány gömbön még megvan az apró fülecske, melyről a csörtető pléh lecsüngött. A tű az egyik függélyes pálczával egy tagot képez és szintén függélyesen állott.

Az ismertetés nem pótolhatja ugyan az eredeti példányok szemléletét, de annyi mégis világos, hogy mindkét idomot a gombos végű keresztos pálczák szerkezete fűzi egymáshoz.

Végül a bőrtűkkel és sodronyos díszekkel borított gömböstűk (XII. 34., XIII. 5., 6.) oly idomot képviselnek, mely hazánkban és a balkáni népek ötvösségében a mai napig él.

* A «Kolti» egy igen egyszerűsített példányát, melyen azonban a hólyagos tarsolyforma megmaradt és megmaradt a körszelvényű felső kimetszés, birja a nemzeti múzeum Dunaföldváról. (121/1860.)

A tomaseváczi lelethez korra legközelebb áll egy ékszerlelet, melyet az iparművészeti muzeum Bánffy-Hunyadról szerzett; a lelet korát 1622—1625-ből való érmek állapítják meg. Néhány darabját az «Ötvösség remekei»-ben tette közzé Radisics Jenő.* Más két kincs a n. muzeumba jutott, egyik a dentai, másik a rác-szent-péteri.

XIV. ÉKSZEREK A DENTAI LELETBŐL.

Temesmegyében Dentán 1882-ben ékszerkincs került elé, melyből a n. muzeum néhány érdekes ékszert szerzett meg.

Volt két pár áttört művű ezüstkapocs (1a, 1b). Az egyik párt a kincs teljessége szempontjából említjük. Fontosabbak itt azok az övtagok, melyekből 2. és 3. alatt mintákat mutatunk be. Volt ilyen hatféle változatban. Mindannyinak az a jellemző tulajdonsága, hogy

* II. kötet a 9. és 10. laphoz tartozó táblán.

csupa fonalas és bőrtűs munka. A négyszögű lemezen hosszában szorosan egymás mellett fonálból csavart csövek fekszenek, ezeken húzták át az öv zsinégeit. Fölül a hengerekre középett hengerded idomú korongos tetejű gombot raktak.

A különbségek az egyes tagok közt a formában és az apróbb részletekben mutatkoznak. *a)* Abból a fajtából, melyet a (2 *a*) rajz fölülről a (2 *b*) rajz oldalt ábrázol, három darab van. Reczés fonal szegélyzi a négyszögű lemez két külső szélét. Gömböcsös gulákból rakott sorozat ékíti fölül a két végső csövet. Nagyobb gömböcsökből rakott gulák díszítik a közbeeső nagyobb csövek tetejét. Az öv végeiről való tagot bemutatja a 3 *a*, 3 *b* rajz.

Végül fölülről és oldalt látunk egy korongosfejű gombot (4 *a*, *b*) két gömböcsös központi körsorral, a közöket központi rovátkos sodronyszálak töltik meg.

Az ékszereket nagyszámú tallérok, garasok s egyéb pénzdarabokkal együtt lelték, melyek közül a legvégsők a XVII. század utolsó harmadára utalnak, s ez a keltezés az ékszerekre nézve is időhatározónak tekinthető.

A pártás ékszer (2 *a*, 3 *a*) idoma és díszítése s a rajta zsinórok áthuzására szolgáló sodronyos csövecskék az ernesztházai és brassói lelet hasonló ékszereire emlékeztető jelenségek, a reáarakott korongos és félgömbdíszítésre pedig a tomaseváci leletben vannak analógiák.

Végül a ráczszeptéteri leletet idézzük (Torontál m.), melyet gróf Szapáry Géza ajándékozott a n. muzeumnak. 36/1891. Ebben voltak övek, pártás díszek és fülönfüggők* abból a fajtából, mely a XVII. és XVIII. századi délvidéki, különösen dalmáciai ékszerekre emlékeztetnek, melyeken a préselt pléhek és apró csörtető lemezeket szeretik a népies ötvösök; sodronyban és bőrtűkben sincs hiány rajtuk, de a korábbi időkhöz képest a munka gondossága alább száll. Ettől kezdve az iparművészet szempontja hátrál a néprajzi érdek mögött.

Az ethnikus mozzanatot az itt adott áttekintésben lehetőleg mellőztük; pedig kívánatos volna minden egyes kincsleletre, sőt minden egyes díszítő formára nézve a néprajzi környezet iránt tisztába jutni, melyben keletkezett, illetőleg a hol használatban volt. Azonban erre az eddig rendelkezésünkre álló régibb emlékek anyaga még nem elégséges és a néprajz sem tette meg az utóbbi időkből fönmaradt anyag tekintetében a maga kötelességét. Pedig csak a történeti adatgyűjtés és a néprajzi gyűjtések együtt fognak, a történetileg talán külön-külön fejlődött formakörök szabatos csoportosítására vezetni.

Nekünk ezúttal nem a különválasztás, de inkább a formák hasonlatosságában a közös történeti fonál megállapítása volt föladatunk.

* A ráczszeptéteri függők analógiái gr. Zichy Jenő kaukázusi gyűjteményében is megvannak; vsd. ö. gr. Z. J. kauk. és középázsiai utazásai I. k. X. tábla 12. sz.

A végeredmény az, hogy e fonál szláv vidékről (Oroszországból) hazánk déli vidékére, a honnan ékszerleleteink majdnem kivétel nélkül származnak és azontúl a Balkán felé vezet.

Kövér Béla.

AZ UNGVÁRI ÚRMUTATÓ.

Az ungvári r. k. plébániatemplom úrmutatója a XV. század teljesen tiszta, érintetlen góthikus művészetének szülötte. Minden részén a csúcs-íves styl elemeit látjuk előtűntetve s nincs rajta egy olyan részlet sem, mely a renaissance ízlés befolyása vagy elfogadásáról tenne tanúbizonyságot. Középső részének kimagasló ormáról a befejező keresztvirág hiányzik ugyan, mindamellett magassága 78 centimétert teszen. A hiányzó befejező részt hozzá számítva, egész magassága 83 centiméterre volna tehető, magasságban tehát ezen úrmutató a híres zágrábit 7 centiméterrel múlja felül. Egyéb méretei: szára a talppal s nádussal: 30 cm. A fülke s oszlopok talapzatánál: 21 cm.; a felépítmény (a középső oszlopzat meglévő csúcsáig mérve): 48 cm. Talpának alaprajza hatos karéj, melynek összetalálkozó szögleteiből egy-egy — összesen hat — hegyes csúcs szökellik ki. A talp pereme alul sima, felül, a hol az a szárba szűkülni kezd, egész kerületén pártával van áttörve, úgy, hogy ezen áttört párta a karéjok és csúcsok oldalait mindenütt követi. A hatszögletű szárba az átmenetet a hegyes csúcsok végeiből kiinduló gerinczek képezik, melyek egyszersmind a szárnak hat oldalélét alkotják. Ezek a szár alsó negyedében egy gyűrűben végződnek s a szárnak szélesedő alsó részét hat trapéz-alakú mezőre osztják, melyekben egymást rombikusan metsző pálczatagok által képezett mérművet találunk. A mérművek középső és alsó rekeszében egy-egy tokosan foglalt álékkövet látunk. Az imént említett gyűrűből a nádus felé az átmenetet a szárnak élein *oszlopocskákkal* díszített részlete képezi. A nádus maga a legszerencsésebben van megoldva, a mennyiben azt egy rombusz-alakú, élein egymást metsző, galyakat utánzó pálczatagok által alakított s négyszeresen tagolt gomb alkotja. A szárnak nádus feletti része szimmetrikus az alsó féllel; ismétlődik itt annak oszlopocskákkal beszegett részlete, a gyűrű és a szélesedő rész, melynek mezőiben azonban mérművet nem, csak két-két tokba foglalt álékkövet találunk.

A szárnak felső s a föléje alkalmazott tehernek hordására alakult kiszélesedő részén ül a monstrancia lába, mely csipkézett élő vízszintes gerendát alkot. Ezen gerendának s a szárnak jobb s balfelé eső részét az a vágott díszű s különbözőképen hajtogatott indájú növény-lombozat tölti ki, a mely a XV. századbeli egyházi szerelvényeknek oly gyakran

előforduló díszítő elemét képezi, a monstrantiákon való illetén alkalmazása pedig — mondhatjuk — conventionális.

A lábon foglalt helyet a monstrantia felépítménye, mely egy három hajós csúcsíves templom keresztmetszetét mutatja. A középső hajó legszélesebb s egy díszes emelettel is bír. Az alsóban dicsugarakkal körített s beüvegezett kerek foglaltványban van elhelyezve a lunula, a felső szűkebb kápolnaszerű fülkékben pedig az Ecce Homo ezüstből öntött s megaranyozott szobrocskája foglal helyet. Az oldalhajók 3—3 architektonikusan tagozott oszlopkából állanak s baldachinszerű középső részük fölött ismét egy áttört 3—3 oszlopkából alkotott nyílt csarnok s ezeket betetőzve csavart szárakból képezett tornyocskák ülnek, melyeket keresztvirág zár be. Ezen oldalhajók alsó s felső osztályaiban, megfelelő talapzatokon, valamikor egy-egy szentnek öntött szobrocskája állott, ezek közül azonban négy ma már nincsen meg, de helyüket a bázis léczén elhelyezett apró emelvénykék — összesen kettő — s az ezekre utólagosan alkalmazott tekervényes sodronyos pótlások ízléstelenül jelzik. Az oldalhajók jobb s bal legkülső oszlopához egy-egy baldachinos fulke járul, melyekben csavart oszlopokon egy-egy szentnek apró szobrocskája található. A középső hajó fülkéjét egyenes és hajlított falakból alakított tető zárja be, az Ecce Homo szobra fölötti kápolna tetőzetét pedig falakkal ékesített, csavart, bütykös növénysszárazakat utánzó torony fejezi be, melyről azonban, mint említettük, a keresztvirág hiányzik.

A monstrantia fehér ezüstből, trébelés, öntés és cizelálás által van előállítva. Az alapjához s a szár felső részéhez csatlakozó növénydísz vágott ezüstlemezből készült, a csavart tornyok anyaga pedig ezüst-sodrony.

A lunulán, a köralakú kereten s ennek dicsfényén, valamint a szobrocskákon kívül egyéb részt megaranyozva nem találunk az úrmutatón, mely így a maga teljességében, a legkedvezőbb benyomást gyakorolja a műértőre.

Alsó része nemes egyszerűsége által hat; a felépítményben ugyan sok a részlete, de nem túltömött és nem zavaró hatású, mert beosztása s részletei eléggé áttekinthetők. Hiba, hogy egyik-másik oszlopa, fialája elgörbült s hogy a két mellékhajó tornyocskájának ágaiból jobb s bal-felől egy-egy szálát kibontottak s a középső kápolna irányában lehajtottak csak azért, hogy azokra későbben egy-egy boglárt reá akaszt-hassanak.

A monstrantia valóságos remeke az a kis szobor, mely az üdvözítőt hátratett kezekkel s lecsüggesztett fővel oszlophoz kötözve állítja elénk. Hátránya a szerkezetnek, hogy a kápolna közepén a szobor elé oszlopka van alkalmazva, mert ez egyenes állásban a szobrocskát eltakarja.

A művészi kidolgozás jeles mesterre utal. A úrmutatón a Krisztus alak oly pompás, hogy az a nagy szobrászat körébe vág már, a mi elég ritka jelenség hazai eredetű ötvösműveinknél. E szempontból sajnáljuk, hogy a két oldalhajó szobrocskái elvesztek a monstrantiáról, a melyeket épenséggel nem pótolhatnak azok a magukban véve elég értékes és érdekes zománczos aranyboglárok, a melyekkel a monstrantia oszlopai s indái meg vannak rakva s a melyek egyes donátorok ajándékai. Valami tíz darabot számláltunk meg azon, melyek között épen úgy feltalálható az *«esses-boglár»*,¹ mint a hogy fellelhetők a virágalakúak egyes példányai is.

A monstranciának illetően ékszerekkel való teli aggatása régi gyakorlaton alapul, mert minden időben kegyeletes szokásban volt a templom számára hagyományozni ékszereket oly feltétel mellett, hogy azok a monstrantiára helyeztessenek. Külföldi példákat is idézhetünk erre nézve. Így például az überlingeni és a freiburgi monstrantiák ilyen mint pld. ékszerekkel csak úgy meg vannak rakva, mint az ungvári, vagy ajándék a kassai kisebbik úrmutató, melynek csúcsára a többi közt egy ritka szépségű XVI. századbeli zománczos drágaköves násfa van reá *szőgezve* (!)

Az ungvári úrmutatón sem bélyeg, sem útbaigazító felirat nem lévén, ez idő szerint lehetetlen annak mesteréről beszélnünk. Okunk van azonban hinni, hogy annak készítőjét hazai ötvöseink sorában keressük, mert erre jogot adnak hazai műemlékeink hasonló példányai, első sorban talán a nagydisznódi egyház XV. századi ereklyetartó feszülete, a melynek talpa beosztása s talpon lévő pártájának mérművei *teljesen azonosak* az ungvári monstrantiáéval.² A szerkezet s felépítmény lényegében legjobban megegyezik az iglói úrmutatóval,³ a pavementum vízszintes léczét tekintve, némi analógia található végre az ungvári és bajmóczi úrmutatók között is.⁴ Egyéni bélyeg, mely ilyen szempontból megkülönböztetne ezt a hozzá hasonló egykorú egyházi ötvösművektől, nem található rajta. Mint sajtáságos s nem igen gyakran előforduló motívumot azonban

¹ A régi boglárokat, alakjuk szerint, két osztályba sorozhatjuk. Az egyik osztály alap-typusa a *stylizált virág*. Ezek a *virágboglárok* s mindig *vert* aranylemezből készítvék. A második osztályba az *öntött* arany boglárok tartoznak, a melyek egy S-ből vagy több S-alaknak keresztezése által állítvák elő. Az első osztály boglárai átmenetet képeznek a XV. és XVI. századbeli sodronyzománcz és a XVII. században dívó rekesz-zománcz között. A második osztálybeliek elnevezésére ajánlom, hogy tartassék meg azok régi jó neve: az *«esses-boglár»* szó, a mint azzal a régi kincsjegyzékekben néhol találkozunk is. Így pld. a kassai városi nyilvános levéltár egyik okmányában, 1691-ből keltevezve, Szemere Lászlóné kincseinek jegyzékében: «Edgy gyemantos nyakban való öltözet, kiben vagyon 5 gyemantos boglar, circiter tíz-tíz gyemant egyben, *esses forma boglar*, közte vagyon egy-egy rubintos boglarka».

² Az ötvösség remekei. I. 122. l.

³ Ezr. orsz. kiáll. katalógus. 1408. szám.

⁴ Az ötvösség remekei. I. 67. l.

érdemesnek találjuk kiemelni, hogy monstrantiánk szárának nodus feletti és alatti éleit apró *oszlopkák* ékesítik. Ilyen oszlopkákkal találkozunk a bars-szent-kereszt¹ XV. századi s az úrvölgyi XVI. századból eredő kelyheken.²

Az úrmutató második különösebb momentum a technikában a galyakat utánzó pálczatagoknak alkalmazása. Ilyen motívumokkal a kolozsvári akadémiai templom egyik XVI. századi kelyhén,³ a szepes-igló⁴ XVI. századi feszületén⁴ és a zágrábi székesegyház nevezetes monstrantiájának gyűrűjén is találkozunk.⁵

Látni való ebből, hogy e momentumok geografiailag nagyon is távol eső pontok műemlékei között képezik az összekötő kapcsot s miután nagyon valószínű, hogy ezen műemlékek keletkezését jelenlegi helyük, avagy az ezekhez egészen közeleső művészi góczpontok állapítják meg; s miután látjuk, hogy ugyanazon diszító elemek az ország legkülönbözőbb s egymástól távol eső vidékein fellépnek: nem tulajdoníthatunk azoknak olyatén fontosságot, hogy belőlük valamely körnek, vidéknek vagy városnak *speciális* műiparára következtetést vonhatnánk, vagy belőlük egyes mesterek technikáinak *egyéni* vonásait felismerhetnők. Ezek alkalmazása nem *egyes* mesterek vagy műhelyek műgyakorlatain alapúlnak, hanem oly elemekül tekinthetők, melyek megszületve s felkapva, a vándorló ötvösök révén műhelyről műhelyre, vidékről vidékre elterjedtek.

★

Ungvár városának története a Drugethek történetétől elválaszthatatlan. Messze vezetne e helyütt mindazon adatokat felemlíteni, a melyek e családdal összeköttetésben a hazai műtörténetre nézve fölötte becses adalékokat képeznek. Elég legyen csupán azt megemlítenünk, hogy e család szereplése, melynek tagjai közül kerültek ki Ungvármegye örökös főispánjai, minden időben szoros összefüggésben állott a művészi ipar ténykedéseivel. A nélkül, hogy ma monstrantiánk s a nevezett család között egyelőre még valami összefüggést keresnénk, mely okmányyszerű adatok híján inkább csak találgatás lenne, mint komoly alappal bíró művészettörténeti tanulmány, felemlítés nélkül nem hagyhatjuk azon történetiényt, hogy Homonnai Drugeth Ferencz, Ungvármegye főispánja, 1569-ben, Terebes várában keltezett levelében, midőn ott néminemű

¹ Ugyanott. 66. l.

² Ugyanott. 94. l.

³ Ugyanott. II., 44. l.

⁴ Ugyanott. II., 92. l.

⁵ Ugyanott. II., 84. l.

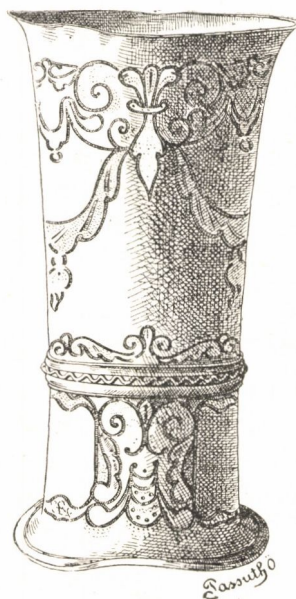
ékkövekkel kirakott arany drága művet akar készíttetni, Kassáról kér ötvöst, *Pataki Gáspár* személyében.*

Ezen felette érdekes műtörténeti adalék, míg egyrészt a Drugethek műpártolásának bizonyítékát képezi, másrészt világos bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy Kassa az ötvösmívesség egy oly hatalmas góczpontja volt, mely távolabbi vidékekre is kiterjesztette hatályát s mesterei által idegen területen is érvényesítette működését.

Kassa.

Mihalik József.

* A műtörténeti szempontból rendkívül érdekes s mindeddig kiadatlan levél, mely a kassai városi levéltárban őriztetik, egész terjedelmében ez: «*Prudentes ac Circumspectes etc. Tű k(egyelmeket) erreol akarom megh lelnű, hōgi nemynemeo draga Műwet aranból és draga kevekbeol akarnek chynaltathnű, melnek megh chynalasara hűwattam wala hozzam ethwes gaspart patakyth es myerthog azt kywannam, hōgi effele draga műwet szemem eleotth itth terebes varaban chynalna, hōgi az en kywansagom szerint enűs hozza szolhatnek műnt legjen es műnemeo legjen az műw; ű azt monda, hōgi műerthogi ű az cassaj tzechbeol való, az mesternok es az czehmester hűre nelkwl nem megű azt műwelnű; hōgi itth műwelhetne azert kerem tű K(egyelmeket), műnt jo szomszedymat, hōgi szolna tű K(igyelmek) az mester uoknek es az czehmesternek űs, hōgi ű K(egyelmék) engedneűe megh ezt az barathsagomerth es erreol tennenek jo valazt leweluok által ennekem es ez mellet irnanak ű K(egyelmék) ethweos Gaspárnak űs, hōgi jewne ide es műwelne itth, mel dolgot en tű K(egyelmeknek) nagjob dologban megh hálálok. Datum in Arce nostra Terebes, 28 octobr. 1569. Franciscus drueget de Homonna, comes comittus vngh. — A kassai tanács valószínűleg megengedte, hogy ötvös Gáspár Terebes várába menjen, mert nevével többé a kassai ötvösök sorában nem találkozunk.*

XVII. SZÁZADI EZÜSTPOHÁR A N. MUZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. VÁSÁRHELYI GEZA: HAMVEDREKRŐL AZ ÓCSAI (PESTM.) URNATEMETŐBŐL. A mellékelt rajzokban van szerencsém gyűjteményemből két nagyobb hamvedret és öt kisebb edényt, mint azok mellékleteit bemutatni. E lelet Pestmegye Ócsa községében az ősszel került elő földforgatás alkalmával s tekintve, hogy a munkások állításai szerint nagyobb mennyiségű törött példányok, valamint cserépdarabok is bőven találtattak, csak sajnálni lehet, hogy későn értesülvén e leletekről, nem sikerült közülnök többet megmentenem. E hamvedrek, úgy alakjuk, mint anyagukat s készítmódjukat tekintve, talán némi lényegtelen eltérésekkel hasonlóknak vehetők úgy a soroksári, haraszti, valamint peregi urnákhoz, s e vidékekhez tartozik maga Ócsa is, mely körülmény valószínűvé teszi, hogy valamennyi egy és ugyanazon kor temetkezési maradványai. Az ásatásnál se a hamvedrekben, se mellettük mi melléklet sem találtatott, a munkások állítása szerint, s így csak alakjuk, finomabb anyaguk s ügyesebb készítmódjuk és a rajtuk levő vonaldiszítésük után következtethetjük, hogy e lelet is, hasonlóan a szomszédos határbeli s már megállapított korszakba tartozó leletekben, szintén a bronzkorba tartozik. Tekintve azt, hogy e hamvedrek egy oly nagyobb területen találtattak, melynek a mostani lelhelylyel s ettől távolabb eső ellenkező oldalán szintén több ily alakú és nagyságú hamveder találtatott, melyek azonban a homokos, nedves talajban annyira át voltak ázva, hogy kivételüknel szétestek s a terület más részében is nagyobb mennyiségű cserepekre akadtak, valószínűvé teszi, hogy itt egy terjedelésebb urnatemetőre akadtak a munkások, melynek némi felügyelet melletti feltárása talán több mellékletet hozna napfényre. A hamvedrek közül a nagyobbik magassága 49·2 cm., szája magassága 12 cm., hasa átmérete ott, a hol legöblösebb 44 cm., a két fogantyú vagy füle helyén kiálló bütykökkel s ez alatt szabályos csúcsíves kettős vonaldiszszel, az edény teljesen ép állapotban került elő, csak a megtalálás alkalmával a munkás csákányával törte be a száját, melyből két nagyobb darab így elvált, de azt is könnyen lehetett összeragasztani. E hamveder félig volt hamuval, égetett csontdarabokkal és földdel megtöltve s az itt rajzban közölt egyik tányérral vagy fődővel befödve, a három kis füles kancsó a hamveder körül volt elhelyezve s mindegyikben hamuval kevert homok volt. A másik, kisebb hamveder, melynek lelhelye ugyanezen terület és a lelet körülményei is ugyanazok, magassága 44 cm., ebből a nyak magassága 12 cm., szája körülete 20·2 cm. s hasa átmérete ott, a hol az legtágasabb, 32 cm.

Vásárhelyi Géza.

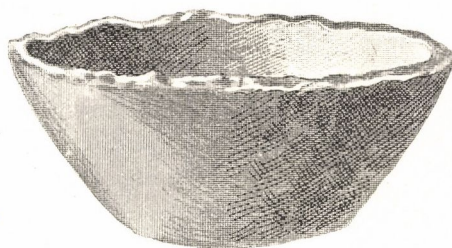
II. BÁRÓ MISKE KÁLMÁN A NEMES-CSÓI NEOLITHKORI TELEP-
RŐL. A telep a községtől ÉÉ.-Ny. irányban mintegy kilométer távolságban,

2.

7.

6.

1.

5.

4.

3.

HAMVEDREK AZ ÓCSAI (PESTM.) URNATEMETŐBŐL.

budakeszi Weöröss István földbirtokos úr nemes-cső-i birtokának határában s a klastromba vezető dűlőút mentén fekszik. Itt számtalan tűzköszilánk és præhistorikus cserép-edénytöredék fekszik a fölszínen és a leletek iránt melegen érdeklődő tulajdonos a helyről már érdekes gyűjteményre tett szert, melyből itt néhány kiválóbb példányt leírhatok. Hasított kőből készült lapos balta, 9.5 cm. hosszú, élénél 6 cm., fokánál 4.5 cm. szélességű, vastagsága 1 cm. Az egyik lapján úgy keskeny oldalain csiszolva, míg ellenben másik lapján az él kivételével csiszolatlan állapotban, még nem teljesen elkészült példány. Anyaga: chlorit. Kisebb lapos baltatöredék. Hossza 6.7 cm., töredezett, élénél 4.5 cm., fokánál 3 cm. széles, 12 mm. vastag, minden oldalán csiszolt s szép patinával bíró darab. Anyaga: chloritpala? Baltatöredék, 6 cm., élénél, a furási lyuknál 3 cm. széles, legnagyobb vastagsága 3.3 cm., használati nyomokkal. Anyaga: szép peteyezett szerpentin. Munka közben valószínűleg furás alatt, eltört kőszerszám, érdekes a 2 mm. mélységű s lapján levő vonal miatt, mely az adandó formát mutatja. Anyaga: világos zöld szerpentin. Kisebb 4.5 cm. átmérőjű, az élénél, mely ferde, 3.3 cm. fokánál 1.8 cm., vastagsága 8 mm. Korongos vakaró, melynek csupán egyik fele van nagyban lepattogatva. Átmérője 3.3 cm. Anyaga: a Bakonyban előforduló vörös tűzkő. Tűzköszilánk, hossza 3 cm. Anyaga: a fentihez hasonló. Kis csiszoló kő 3.2 cm. átmérővel 1.8 cm. magas, félgömb alakú, fent egy kis mélyedéssel. Végtere 2 darab füllel ellátott cserép-edénytöredék. Folyó november hó 7-én volt alkalmam budakeszi Weöröss István földbirtokos úr szíves engedelmére folytán a neolith telepet megtekintetni, és jelen voltam egy kis probaásatásnál. A telep szelid emelkedésű hosszas domb kúpján terül el, melyen nem természet által képzett sekély domborulatok mélyedésekkel váltakoznak, s az egésznek, hogy úgy mondjam, hullámszó alakot kölcsönöznek; ezen dombhát Ny. aljában s a dombunkhoz hasonló emelkedés között folyik a Kazár patak, K. felől ezen földformatio ismétlődik s itt is a völgyben egy csekély víz ért találunk. Telepünk tehát e két vízer közötti dombháton fekszik, a már említett klastromi dűlőút által egy keleti és egy nyugati részre átszelve. A telep tulnyomó része a K. oldalon van, az ott levő szántóföldben, míg ellenben a nyugati rész szőlővel van beültetve. Ezen K. részben történt a vett probaásatás, mely csupán másfél óráig tartott, két különböző helyen s mégis hét leletet eredményezett. Az első kutató árok, mely egy a fentebb említett s csupán néhány cm. emelkedésű földpúp egyikének ormán huzatott 4 m. hosszú és 2 m. széles volt. É.-től D. irányban, az említett dűlőtől mintegy 80 méternyire találtunk 90 cm-nél (az árok kezdetét D.-ről számítva) 20 cm. mélységben egy használatban eltört lapos baltát vagy vésőt, hossza 6.5 cm., legnagyobb szélessége 5.5 cm., legkisebb a foknál ca 3.5 cm., vastagsága 5. mm., csiszolási nyomokkal. Anyaga: chloritpala. A második méter szélességben 3.65 m.-nél 20 cm. mélységben volt egy nagyobb darab edénytöredék. Az első méter szélességben 3.80 m.-nél 40 cm. mélységben voltak faszén nyomok. Ezeken kívül az árok számtalan apró darab edénytöredéket és összetört kvarcddarabot tartalmazott. A második árok ezen előbbi ásatási helytől mintegy 10 m.-rel délibbre s a dűlőúttól 30 m.-nyire huzatott ismét egy földpúp ormán 9 m. hosszan, 1 m. szélességben; itt további öt leletünk volt, és pedig: Egy lapos baltatöre-

dék, hossza 7.5 cm., 5.5 cm. és ca 4.5 cm. átmérőjű lappal, vastagság 8 mm., csiszolt anyaga chloritpala. Ezt találtuk 4.60 cm.-nél 30 cm. mélyen.

Egy nagyobb edénytöredék volt 380 cm.-nél 30 cm. mélységben, úgy 440 cm. és 40 cm. mélyen egy edényfülecske, s ennek közelében egy bütyökkel diszitett töredék. Végtere 865 cm.-nél 30 cm. mélyen egy edényfenéket. Ezen második árokban is feles számmal volt az apró darab edénytöredék és eltört kvarcдарab, mindkettőnél az ősföld már 40—45 cm. mélységben találtatott. Az épen szántás alatt lévő táblánkon, közeli és távolabbi részein a felszínen rövidke keresés után két edénytöredék, egy baltaéltöredék és egy tűzköszilánk került elő. Figyelmeztetve, hogy a Kazár patak tulpártját képező hasonló dombhát ormán szintén cserepek kerültek napszínre, átrándultam a helyszínre s kevés keresés után ott két cseréptöredéket találtam. Hogy a többször említett patak mentén valaha római colonia volt s hogy ennek völgyét a Savariából Scarabantiába vezető út É.-ről D.-re átszeli, ismeretes dolog.

Tehát itt is, mint sok más helyütt, azon tapasztalatra jutunk, hogy oly hely, mely az őskorban lakva volt, legtöbb esetben a történelmi kor lakójának is szolgált megtelepedési helyül.

Kőszeg, 1896 november havában.

Báró Miske Kálmán.

III DÖMÖTÖR LÁSZLÓ ŐSKORI LELETEKRŐL ARAD- ÉS TEMES-MEGYÉBEN. Aradi (Gáj külváros) lelet. A Gáj külváros nyugoti szélén fekvő kavicsbányából kavicsozzák a Pécska felé vezető országutat. Több ízben hallottam, hogy e bányában emberi csontokat, edényeket és egyéb tárgyakat leltek a munkások. Legnagyobb utánjárásom mellett sikerült 12 darab lapos, a hosszú élek végén ferdén leköszörült üveg és karneol gyöngyöt keritenem. Harmadik éve új bányát nyitottak a városrész északi szélén, melyből a mult őszön a következő tárgyak kerültek elő: Öt darab gomb. Alaplemezüik nagysága a 17 és 27 mm. között változik. Az alsó körlemez alapján be van horpadva, mely horpadást az áttellenes oldalakat híd, mint fül kapcsolja össze. Ilyen, kör-lapból kicsúcsosodó gombok nagyon gyakoriak a bronzleletekben. Csúcsosodásuk is egyenlő természetű, azzal a különbséggel, hogy az emelkedés a körlap széléhez közelebb, vagy attól távolabb indul ki. E darabok legjobban egyeznek a pótsági leletből származó gombokkal (Bronzkor emlékei 165. tábla, 12. sz.), melyeknek csúcsán kis gömb ül és emelkedésük épen úgy, gyűrűtagokkal történik, bár lassúbb emelkedéssel. A gombok egymáshoz közel találtatván, különböző nagyságukkal kifejezik azt a rythmus iránti érzéket, melylyel az illető gombjait alkalmazta. Csaknem zárt félholdban végződő csüngőhöz hasonlóak vannak az ercsi-i leletben (Bronzkor emlékei 93. l.), hol annak alkalmazási módja is fel van tüntetve. A félholdat tartó és fejben végződő szár itt is lyukas. Varrányai megvannak. Nyílt — de végeivel egymásra hajló, rhombos — metszetű karika azt a gondolatot ébreszti, hogy az a gombok fülén áthuzva, azoknak a szíjra való erősítésére szolgált. Vékony, friss törésű és finom pönczolással diszitett lemezek, nagyobb darabok töredékei. Egyiken gyűrűsorrrel, másikon a zeg-zugos diszszel parallel szélei épek. Sarló-, helyesebben késpenge-töredék, mely alakra és nagyságra legjobban egyezik a kemecsei lelet (B. E. 233. tábla,

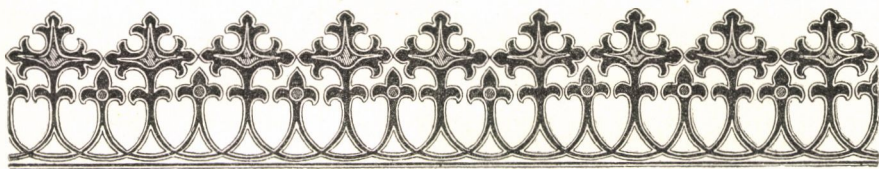
25. sz.) egyik töredék pengéjével, használatban volt, mit az éllel parallel futó kalapácsütések nyomai bizonyítanak. Végül meg kell említenem egy feketére égetett edényt, mely szabadkézzel van alakítva, teljesen ép és a simító minden nyomát mutatja. Megmaradt még az elsorolt tárgyakkal együtt egy koponya. Fájdalom, az alsó és felső állkapocs a barbarismusnak esett áldozatul, pedig, azt hiszem legalább, mint ép darab, rendkívül érdekes lenne. A közvetlen szomszédságában talált kisebb és vékonyabb falú (nőé?) koponya épen jutott hozzám, de mint fontosnak látszó esetet meg kell említenem, hogy azon is feltűnően érezhető a koponyaboltozatnak hátrafelé való terjedése. — *Zimánd-újfalusi* (Aradm.) *lelet*. A múlt február elején egy érczöntő ismerősöm hibás öntésű és erősen megrongált tokos vésőt küldött hozzám megtekintés végett. Nagyobb leletre gondolva, azonnal fölkerestem s találtam még nála egy vörösréz öntőlepenynek majdnem negyedrészt 4.1 kiló súlyban, melyet a vételárért átengedett. A véső a legkezdetlegesebb alakú tokos véső. A testében mutatkozó öntési fogyatkozások és ép varrányok arra engednek következtetni, hogy soha se volt használatban. Felső peremét és esetleg fülét, valamint csücskét a találó — aranyat vélvén — leverte. A vörösréz (?) lepenydarab két metszési felülete nagyobb részben le van tisztítva, reszeléssel és súrolással; egyik csücsán kalapácsütésekkel megcsonkítva. A másik két felülete vastag rézrozsdával van borítva. Az érczöntő és gépész ember nem sejtván e tömb eredetét, rendkívül csodálkozott, mikor annak származását megmagyaráztam neki, hogy az a primitív ember miféle eszközökkel tudta ezt a darabot abból a lepenyből kivágni, mikor annak hasonló módú kivágása a modern technikuskak is dolgot adna. A két tárgy eredetére egészen véletlenül jöttem rá. Megtudtam, hogy azokkal az illető a patikuskán és aranyművesnél járt, kik holmijával, mint értéktelen dologgal, rézöntőhöz utasították és hogy az Zimánd-Újfaluról való. Utána vetvén magamat a dolognak, sikerült még a községben egy ép tokos vésőt, egy vésőtöredéket, egy hiányos sarlót megkerítenem. A füllel ellátott tokos vésőt, úgy látszik, szintén öntési hibákért félredobták; használatban, az egyik oldalon levő nagy varrányából következtetve, nem volt. Formáiban az előbbivel egyező, primitív alak; méretei valamicskével nagyobbak. Egy harmadik egész alkotásában elűt az előbbeni vésőktől. Töredék ugyan, de subtilisabb alakú és diszítve van. Köpűjének felső része és egyik csücske hiányzik és derékban meg van görbülve és visszahajlítva. A réz lepeny-töredék, a hibáik miatt eldobott véső és vésőtöredékek, továbbá a két db. sarló-részlet, melyek egy pengéből eredőknek látszanak, azt engedik következtetni, hogy egy öntőműhely szerény maradványaival van dolgunk. Érdekesnek tartom a tiszta vörösréz lepenyszeletet, mert ritkán van alkalmunk ilyeneknek — különösen Dél-Magyarországon — konstatálására. — *Pusztatővisegyházi őskori lelet*. Pusztatővisegyháza aradmegyei pusztán (Aradtól északra körülbelül 18 km.), mely részben dr. Takátsy Sándor birtoka, pár évvel ezelőtt, gazdasági földmunkálatok közben több őskori tárgyat letek. Fölvívására a terepet megtekintettem, hogy ez egyes dolgok előfordulási körülményeire nézve részleteket tudjak meg. A terep benyomása a következő: a pusztát, északon a Takátsy-, délfelé a Kintzig-birtok, egy északról délnek vonuló, a környezetből a keleti oldalon a legföltünőbbben kiemelkedő fensíkon fekszik. Hogy e fensíkot az őskorban keletről és

északról víz környezte, mutatja a keleti vizenyős völgyület és az északon még ma is létező nagy tó, a pusztai vízgyűjtője. Legmagasabb pontján, közel az északi csúcshoz fekszik a Takátsy-kastély a gazdasági épületekkel. Az árkok az északi csúcstól északra és délre történtek. Az északi, legmélyebb árok ásása közben két urnát találtak másfél méter mélységben, egymás mellett, emberi csontokkal telve. Az urnák helyzeti viszonya és a formák közössége után következtethetjük, hogy a két urna csekély időközrel juthatott a földbe. Az urnák tartalmát, valami melléklet után kutatva, átvizsgáltam, de azokban humuson, hamun és csonton kívül semmit sem találtam. Csak az az egy dolog volt megállapítható, hogy a második urna csontjai — a fennmaradt koponyacsont részletei után ítélve — erősebb, fejlettebb, valószínűleg férfítól erednek, míg az első urna sokkal gyöngébb csontjai nőtől származhatnak. Az urnák szabad kézzel vannak alakítva és meglehetősen jó karban kerültek elő. Faluk átlag 8 mm. vastag; anyagjuk közepesen égetett, porosus, fekete. Az elsőn semmi dísz sincs, a másodikon a nyak alatt 9 cm. széles alapú dűdör van három csoportban. A többi tárgy a déli munkálatoknál fordult elő, minden rendszer és vonatkozás nélkül. A két urnán kívül van a vékonyfalú csupor, minden dísz nélkül; eredeti négy füle közül kettő megvan. Ez apró fülek bizonyosan felfüggesztésre, tehát valaminek a tartására vagy merítésre és nem fogásra voltak szánva. Anyagja gyengén égetett, porosus, sárga. Egy, valamivel nagyobb csupor fala szintén vékony, két átellenes apró füllel. Rendeltetése azonos az előbbivel; egy más csupor már több igénynyel lép föl. Törzse két, alappal összeborított csonka kúpból áll. A nyak alatt két mélyített vonal fut körül. Ezek és a törzs közepén körül futó él között zeg-zugos, mélyített vonalpárral van díszítve; a felső zugok felső részén három félkörös, mélyített vonalpár csüng. Anyagja fekete. Helylyel-közzel még feltűnik a fényezés nyoma. Talpa sima. A leggazdagabb tagozású csupor, törzse szép echinus profilú; nyaka, közepén körülfutó mélyedéssel két tagra oszlik, talpát gyűrű képezi. A törzs felső vízszintes körének háromnegyedében dűdörrel s ezek között lefutó három-három karczólással van díszítve. A nyak két tagjába fölfelé domborodó excentrikus ívek vannak karczolva. Anyagja fekete, itt-ott fényes. Egy duzzadékos testű csupor felületét lefelé futó széles csatornák élénkítik. Nyaka körül fölfelé domborodó körívek vannak bekarczolva. Anyaga sárga, részben fekete, fényezett, talpa gyűrű. A három utolsó csupor, mintha mind egy kézből került volna ki, annyira összevág rajtuk az anyag kezelése és díszítésük. Egy piczike csupor szintén fekete, vállán az előbbeniéhez hasonló, de kisebb méretű csatornák vannak bemélyítve. Legszebb egy merítő edény. A többé-kevésbé megrongálódott edények után még három jellemzetes töredékről kell számot adnom. Egy fekete és most is fényes töredék vastagsága és hajlása után ítélve, nagyobb edény törzséből való, magas dudorodással, melynek majdnem egészen a csúcsából három pár félkörös, vagy félkörnél nagyobb ív ered. Egy hasonló nagyságú edényből való töredék dudorodással, ívekkel. Anyagja vörös, likacsos. A harmadik töredék, falának vastagsága és hajlása után ítélve, igen nagy urnából való és pedig annak is a nyakáról. A szent-anna-zimándi vonalszakasz építése alkalmával kapott a Kölcsey-egyesület a vasúttársaságtól hasonló díszítésű nagyobb töredékeket, hol hasonló csatornázás mindig a nyakon fordult elő. Egy kis töredéket kell

még megemlítenem, mely körülbelül 75 mm. radiusú, nagyon lapos, szája alatt kiduzzadó csészéből ered. Az agyag tárgyakkal kapcsolatban kell megemlítenem két db. ép szövőszék nehezéket (és egy harmadiknak a részleteit), melyeknek egyike közel 19, másika 17.5 cm. magas, 11.5 cm. széles alappal és több égetett tapasztékot, melyeket több helyről szedtek össze. Ha megemlítem még a 3 db. trachyt kézi malomkő-töredéket, a finom szemcséjű vörös homokkő törőkő alját, melynek felülete tükörsima és a fegyverül épűgy, mint házi eszközül használható, szarvasagancsból készült szűrő vagy lyukasztó eszközt, a leletnek összes darabjaival beszámoltam. — *Német-szent-péteri* (Temesm.) *bronzlelet*. A múlt év tavaszán értesültem, hogy Német-Szent-Péteren szőlőtalanj rigolozása alkalmával több bronztárgyat találtak. Sok tárgyról beszéltek, de 16 db.-nál többet a legnagyobb utánjárás mellett sem sikerült megkerítenem. Ezeknek nagyrésze is a kíváncsiságtól megrongált, összetörött vagy kifényesített állapotban jutott hozzám. Engem a legjobban érdekelték a fűrészlemezek (1—3. ábra), a mennyiből a Bronzkori Képes Atlasz 255. lapján csak nyolcz egész példányt közöl öt leletből, melyek közül csak egy esetben, a pótsági leletben fordul elő három ép db., egy bihari leletben pedig (266. tábla) két ép példány. Ezenkívül aránylag kevés lelet az, melyben fűrészlemez, bár töredékben is, fordul elő. A szent-péteriek hossza 18, 19.7 és 20.1 cm. Fogazatuk még most is meglehetősen ép és vékonyabb bronz tárgyat, kagylót és csontot most is lehet velük vágni. Az élek mentén hosszirányban húzódva, határozottan kivehetők a kalapácsolás nyomai. Tehát a simaszélűre öntött lemezt kalapácsolással tették fogazottá. A további tárgy két tekercses fibula. Alakjuk a közönséges nyolcztekercses alak. A tekercsek összefoglalását tekintve, szintén a két szokásos módot tüntetik föl. Egy hiányos példány kezdetlegesebb eljárást tüntet föl, a mennyiben a középső vastagabb szál (mely a rugót, tűt és lábat alkotta) és a tekercsek három, egyszerűen rákalapált szalaggal vannak összefoglalva, mint a bodrogkeresztúri leletből eredőnél (Bronzkor 96. tábla) látjuk. Egy példány épebb, a mennyiben hátának nyolcz tekercséből csak kettő hiányzik, tüje, rugója és a tű lába megvannak. A feje (így szeretném nevezni azt a nagy, tekercses alkotó részt, mely a tű hegyét a szövethől kijötte után fedte) szintén hiányzik, de a törés után ítélve ez a 7. sz. tekercs volt. A lábat, rugót és tűt összefoglaló pántok itt már nem egyszerűen rákalapált lemezek, hanem az alakítás nagyobb követelményeivel föllépő tagok, a melyeket, mint szilárdságuk mutatja, újabb művelettel öntöttek rá az elrendezett és ideiglenesen más módon összefoglalt sodronyszálakra. Ez összekötési módozatra analog példákat látunk a komjáthi (Bronzkor emlékei 120. tábla) és a gyermeli (Bronzkor emlékei 159. tábla, 1—2. sz.) leletekből származó példányoknál. A karikákból hozzám 9 db. jutott, metszetük rhombos-idomú. A 9 db. különböző nagyságú, de főformáiban azonos. Mindegyiken van egy kis nyulvány, az öntési nyulvány, mely nem volt teljesen levágva. Egy tekercsről már megemlékeztem, mint, törése után ítélve, az egyik fibulához tartozó fejről. Az utolsó tárgy, melyről meg kell emlékeznem, egy 12 cm. átmérőjű boglár. Nagyságánál és súlyánál fogva inkább lehet lószerszám — a ma is divatos homlok vagy szegy díszítésére, használt — mint emberi öltözkék, talán öv ékítésére szolgáló alkotó résznek tekinteni. A küllők szélén és a köralakú abroncs belső szélén az öntési varrányok nincsenek letakarítva. Erősen kidomborodó vastag füle azt mutatja, hogy rajta keresztül húzott szíjjal vagy karikával, vastag bőrre vagy szíjra volt alkalmazva.

Arad, 1897 februárius.

Dömötör László

IRODALOM.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE EGYETEMES MONOGRAFIAJA.

I. köt. 1896. Szerkesztette és nagy részben írta Dudás Gyula. Hazánk ezeréves főnnállásának alkalmából a megyék nemes versenyre keltek és a haza nagy multjából részt kérvén maguknak, megírták egyenként saját multjukat. Így keletkezett a megyei monografiák egész sora, legtöbbje az illető megyei közön-ség áldozatkészségéről fényes tanúságot ad, sőt némelyike a hazai tudományos-ságot is előbbre viszi. Helyes kiindulásnak tartjuk, hogy a legtöbb író nem ott kezdi elbeszélését, a mikor már a magyarságé e föld, de az ősi korba megyen vissza és mivel ez időkből más emlékek nem maradtak reánk, mint olyanok, a milyenekkel a mi szakunk foglalkozik, ily megyei monografiák olykor-olykor archæologiai ismereteinket is gyarapítják. A b.-bodroghmegyei kötetben a szerkesztő csakis 76 oldalra terjedő fejezetet szentelhetett a honfoglalási kort megelőző emlékeknek. A kő-, bronz- és ú. n. ősi vaskor, a római időszak és a régibb középkor tehát több ezeréves időszak emlékei mintegy dióhéjba szorultak.

Egyébiránt e térfogat, tekintve, hogy a megyei történetbe nem is tartozó római fölíratos emlékek is beléfértek, még tágnak is látszott ahhoz a csekély eredményhez képest, melylyel eddig a bács-bodroghmegyei archæologia dicsekedhetik. A buzgó szerkesztő kutatásain kívül ott Rómer vaskuti ásátásain és Fröhlich speciális sáncz-vizsgálatain kívül lényegesebb kutatás nem is igen történt. Azért archæologiai ismereteink ez összefoglalásból nem igen gyarapodtak, sőt talán a mennyiben az archæologiai szakaszban általánosabb jelentőségű kérdések is szóba kerültek, az újabb hazai archæologiai irodalom behatóbb tanulmányát kívánhattuk volna meg. Most már nem hiszszük, hogy «a vas» csak a rómaiak koráig szerepel, míg a bronztárgyak egészen a Kr. előtti ix. századig felnyúlnak (3. l.), azt sem fogja modern hazai szakember vallani, hogy a bronzkulturát hallstatti és La Tène periódusra szoktuk osztani (4. l.). A rég. leletek helyes korhatározásában sem bízhatunk, a mikor azt tapasztaljuk, hogy a topolya-zobnaticzai leletek legkülönbébb korbeli tárgyai mintegy közös kalap alá kerülnek és mind a kelták korának jellemzése céljából szerepelnek. Római numismatikusként fog ahhoz a fölfogáshoz hozzájárulni, hogy a rómaiak Erdélyben pénzt verettek (14. és 52. l.). A római historikus eddig alig hallhatott arról, hogy Pannonia és Dácia mellett «Sirmium» is római tartomány volt (51. l.). «Népvándorlási emlékek» címén tíz oly lelet leírását kapjuk (61—63. l.), melynek kevésbé pontos leírása szerint épen nem állítható biztossággal, hogy csakugyan a régibb középkorból való-e, még talán leginkább a pusztapéklaik

sejtenők annak, hogy ha nem találtak volna vele «vassarkantyút», a melynek idomát ép azért szükséges lett volna szorosan megállapítani.

A halmokról szóló hosszabb tárgyalás közben meglepő az a nyilatkozat, hogy a vasnak jelenléte ily halmokban azt tanúsítaná, hogy a halmok korát a népvándorlási kornál előbbre nem lehet tenni (71. l.). Nem ajánljuk, hogy az alföldi halmok kutatói a tényálladéknak minden egyes esetben való kritikus megfontolása nélkül ily álláspontra helyezkedjenek, mert már eddig is egyes gonddal vezetett ásatások azt tanúsították, hogy vannak az Alföldön halmok az ú. n. jazyg korszakból, a mint pannoniai területen is vannak halmok a római időből.

A fejezetben legtöbb helyük jutott és méltán, a megye területén létező nagy sánczoknak, ebben a részben csakugyan együtt van minden eddigi kutatás eredménye. Illusztrációk tekintetében sokkal többet reméltünk a megye áldozatkészségétől; a mű nyomdai kiállítása díszes.

r.

AZ IPARMŰVÉSZNÉT 1896-ban. Millenniumi emlékkönyv, szerkesztette Ráth György, szerkesztőtárs Györgyi Kálmán. Budapest, 1897. 4-r. 426. l. — Az iparművészeti társulat e díszes kötet közrebocsájtásával nemcsak tagjainak, de az iparművészetet kedvelő egész közönségnek kedves meglepetést szerzett. A kötet túlnyomó része sajátos rendeltetéséhez híven a modern hazai iparművészet tükre kíván lenni és e hivatásának bizonyára meg is felel. Vannak azonban olyan szakaszai, melyek az iparművészet multjával foglalkoznak és ezeknek méltánylása a mi folyóiratunk keretébe is tartozik. Ily fejezetek Diener Dénes tanulmánya a történeti kiállítás iparművészeti emlékeiről, Ráth György a magyar könyvkötészet multjáról, mely sok irányban mozdítja előbbre ismereteinket és Czobor Béla két cikke. Ezek közül egyik a horvát történeti kiállításról ad áttekintést és benne becsesek azok a megjegyzések és adatok, melyekkel e kiállítás orthodox emléktárgyainak bemutatását kíséri, mert sok tekintetben pótolja a horvát lajstrom hiányait.

Czobor másik cikke a történeti kiállítás juryének munkásságáról szól és ez ismertetésébe beleszó szerző néhány becses adatot a calvariáról. A jury szakavatott tagjai ugyanis egyebek közt helyben hagyták azt a fölfogást, hogy a calvaria felső része talán franczia vagy burgundi mű, sőt Fraknoi Vilmos említette, hogy Mátyás király törekedett arra, hogy az u. n. burgundi zsákmányból néhány becses darabot szerezzen, lehet, hogy így jutott a calvaria felső részéhez, melyhez azután olasz művészszel készítettett talapzatot. A Rákóczy György-féle zománczos borosztó pohár művészeről közölt adatot olvasóink már ismerik Mihalik közleményéből (Arch. Ért. 528—344.), mely egyáltalában a legkimerítőbb tanulmány az ezredéves kiállításon volt ötvösségi emlékekről.

A kötet külön szakaszában szó van a millennium alkalmából föllállított vagy befejezett emlékművekről s ezek közt leginkább a Mátyás templom érdekelhet bennünket, mely azonban csak ezután fog ismét történeti emlékké válni, most még csak néhány geniális művész alkotása gyanánt becsülhetjük. K——ő a IV. műtörténeti congressus lefolyásáról ad vonzó képet. E congressusról azon honi szaktársaknak, kik benne részt vettek, általában az a benyomásuk volt,

hogy sokkal inkább bővült az idegen szaktársak ismerete általa, mint általuk a miénk és újból megerősült azon meggyőződésünk, hogy hazai problémáink megoldásában — igen kevés kivétellel — a magunk erejére és tudományára vagyunk utalva. A közlemény becstét nagyban fokozzák azok a képek, melyek az újonnan alapítandó szépművészeti múzeum számára beszerzett becses szobrászati művekről szerző közöl.

Egyáltalában az egész kötet tele van kitűnően sikerült ábrákkal, melyeket ugyan részben már előbb is láttunk, de jó részük most jelent meg először és dicséretökre válik azoknak, a kik készítették, valamint a szerkesztőknek, a kik itt egybegyűjtötték. x.

CICHORIUS: *Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi Leipzig, Teubner.* 1897. 8-r. 20. A folyóiratunkban többször szóba hozott tropæum Trajani* irodalma egy újabb igen becses értekezéssel gyarapodott. Szerzője annál hivatottabb, hogy a Trajanusnak tulajdonított emlék által támasztott kérdésekhez hozzá szóljon, mert éveken át foglalkozott a Trajanus oszlopával és annak új tudományos közzétételére készült, mely meg is indult. Azonkívül abban a helyzetben van, hogy a tropæumot többször eredetiben tanulmányozhatta. Véleményére tehát nagy súlyt kell fektetni és tekintve, hogy azt alapos érvekkel tudja támogatni, a sokat vitatott emlék iránt most már megállapodásra jutunk. Szerinte nincs igaza Furtwänglernek, a ki azt hiszi, hogy az emléket Crassus 29-ben Kr. előtt állíttatta; másrészt azonban Benndorfnak sem adhat igazat, a ki az emléket ékítő domborműveket Trajanus császártól származtatja. A domborművekben ugyan Trajanus arczképe van ábrázolva és a fölírat, mely az emléken van, tanúság reá, hogy az emlék zöme Trajanustól ered, azonban sok jel arra mutat, hogy a tropæumot nem birjuk eredeti mivoltában, hanem későbbi, Nagy Constantinus-féle helyreállításban.

Erre mutat a domborművek durva volta és meglepő, hogy egyszer Trajanus lóháton van ábrázolva, az ellenséget letipró ismeretes szobor mintájára, nem pedig realistikus módon, a mit nem lehet másképp magyarázni, mint hogy jóval későbbben készültek a metopokat ékítő domborművek.

Még nyomósabb érv, hogy a katonák nem úgy vannak ábrázolva, a milyenek a legionariusok Trajanus korában voltak, hanem a hogy Constantinus korában öltözködtek.

A harmadik fontos megfigyelés, melyet már Furtwängler tett, az adamklissii emléken ábrázolt, barbár ellenségekre vonatkozik. Nem találjuk rajtuk a Trajanus oszlopáról jól ismert dákokat és roxolánokat. Ellenben látunk három olyanféle ellenséget, mely amott nem szerepel. Az egyik barbar törzsöt már Furtwängler tartotta germánnak, ebben igaza volt, csak hogy tévedett, mikor bastarnusoknak mondta. A második barbár néptörzs hosszú haju és csúcsba futó hosszú szakállu és csizmában, nadrágban és földig érő köntösben jár. A harmadik hasonlít ugyan bizonyos fokig a Trajanus oszlopáról ismert dákokhoz, de mégis több tekintetben lényegesen különbözik tőlük.

* Vsd ö. Arch. Ért. XVI. 395—9; Arch. Ért. 1896. 435—437; Arch. Ért. 1897. 176—179.

Egy antik fölírat szerint, melyet 1893-ban Adamklissiban kiástak és melyet 314 végén vagy 315-ben Constantinus és Licinius császárok tiszteletére állítottak, e császárok a barbár népeket legyőzték és Tropæum Trajani városát újra fölépítették. Ez a város tehát korábban, talán a góthok 269. évi nagy betörése alkalmával elpusztult, ugyanakkor a góthok elpusztíthatták a Trajanus győzelmi emléket és 314—315-ben, a mikor Constantinus és társa a várost újra alapították, valószínűleg a győzelmi emléket is újra helyreállították.

Ekkor tehát a tönkre tett metopok is újból készültek, természetes, hogy Trajanust és az ő tetteit kívánták azokban föléleszteni, de a kor csekélyebb művészi képességéhez mérten a most készült domborművek jóval durvábbak, a nagy császár ábrázatát csak hozzávetőleg találták el, ily restaurált műben érthetővé válik, hogy a Trajanus lovas szobrát is belé vették a jelenetek közé és megértjük, hogy a katonákat úgy szerelik föl a művészek, a hogy a constantinikus seregből ismerik.

A művészek tudták ugyan, hogy az emlék, melyet helyreállítanak, Trajanusnak Dacia meghódítására vezető hadjáratait örökítette meg, de mert azoknak a hadjáratoknak a részleteit nem ismerték, nem azokat örökítették meg, hanem abból a háborúból vették az epizódokat, melyet 314-ben a két császár az Alduna vidékén betörő három barbar törzs ellen szerencsésen befejezett. Így került a Trajanus emlékére az a három barbár nép, mely ellen nem ő, de késői utódai küzdöttek. Szerző e népeket is megnevezi, szerinte legtöbb a valószínűség, hogy a germán törzs a góthok népe, velök együtt küzdöttek a sarmaták és a harmadik barbar törzs a dákokkal rokon, thrák eredetű carpus nép lehetett.

Szembetünő, hogy az emlék domborműveinek ilyen magyarázata leginkább alkalmas arra, hogy az emlék sajátos ellentétei által támasztott nehézségeket eloszlassa és azért a magunk részéről készséggel fogadjuk el Cichorius magyarázatát.

mp.

Dr. HENNECKE EDGAR. *Altchristliche Malerei und altkirchliche Literatur*. Eine Untersuchung über den biblischen Cyclus der Gemälde in den römischen Katakomben. Leipzig. 1896. 8°, VIII. és 299. p. Hyrtl-tól származik a mondas, hogy Rokitsky művei bizonyára kitűnőek, csak hogy előbb németre kellene őket fordítani. Ha német íróról ily maliciózus nyilatkozatnak megvult valaha a jogosultsága, akkor bizonyára reáillik Hennecke művére. Az író határozatlansága és zavarossága csaknem az érthetlenségig fokozódik néha. Valóságos kinnal követjük e szerző fejtegetéseit, mondatfűzése emészthetetlen és bénítólag hat az olvasó figyelmére. Sehol sem domborodik ki erőbben egy gondolat, mindenütt ugyanazon szürke, szintelen elmosódottság vonul végig. Mintha lélekzetünket megakasztó köd terülne el a mű fölött, oly kevés örömet nyújt az olvasása. Szerencsére elmúlt az idő, mikor kivétel nélkül csaknem valamennyi német tudományos munka ellen ugyane kifogásokat emelték. Németországban is régóta azt tanítják, hogy az előadási mód érthetősége, átlátszósága, élessége, a mint ez kivált angol íróknál példás módon mutatkozik, nem csökkenti a mű tudományosságát.

Tehát csak némi tartózkodással tárhatjuk föl a czímbei munka gondolatait, melyeket a szerző minden áron titokban akart tartani.

Azonban, eltekintve az előadás nyelvi és alaki hibáitól, a tárgy beosztásában és feldolgozásában is nehézkes a szerző. A helyett, hogy a tárgyakat, vagy egyes képeket úgy ismertetné, hogy lelhelyeikkel, jelentésükkel és az irodalomból vett bizonyítékokkal összefüggésben mutatná be előbb a katakombák, azután külön minden egyes előállítás statisztikáját és mintegy földrajzát adja utóbb ezután, mikor az értelmet magyarázza és az irodalmat idézi, még egyszer végig hurcolja az olvasót rajtuk és kínzó jelzésekkel visszaul reájuk.

Az anyag nagy és fontos részét, a sarkophág-művészetet kezdettől fogva mint későbbi évszázadok termékét, kizárja a tárgyalásból. Az így szűkebbre szabott keretben dicsérnünk kell a szerző pontos és kimerítő ismereteit, gondosan fölhasználja az idevágó archæologiai és theologiai irodalmat és lelkiismeretesen tekintetbe veszi az elődöktől nyújtott magyarázási kísérleteket. Hennecke egész törekvése oda irányul, hogy szabatosan megállapítsa azt az irodalmi kört, melyre szorítkozni kell, mikor a római ó-keresztény sepulchrális művészet problémái, meg akarjuk oldani. Tisztában van Hennecke azzal, hogy a patristika terén lidérczfények czéltalan követése és az egyházatyák bölcsességének legrejtettebb helyen levő magyszemecskék felszedése a katakombákban levő képek állítólagos symbolismusának értelmezésére czél és haszon nélkül fog maradni. Az irodalom szerföltre és kellő válogatás nélküli idézésének és teljes mellőzésének szélsőségei közt ő az igazságot a középúton látja. Kell, hogy létezzék oly irodalmi kör, melyről fel lehet tételezni, hogy határozott befolyása volt az ó-keresztény művészetre. De ez bizonyára azon határozott feltételeknek megfelel, melyeket kezdettől fogva tőle követelhetünk. Első sorban népszerűnek kellett lennie oly olvasókönyv-félének, melyből az ó-keresztény kor művészei Rómában képzeletüket megtermékenyítették. Másodsorban kellett, hogy ez irodalmi körhöz ott helyben a maguk korában hozzá is férhettek. Tehát csak az első két század ama termékeiről lehet szó, melyek Rómában akkor ismeretesek lehettek és melyekről fel is tételezhetjük, hogy ismerhették. Ilyen irodalmi terméknek tekintí szerzőnk mindenekelőtt a római Clemens a Corinthusokhoz intézett valódi levelét, a mely az első század végéről való és az úgynevezett Herma-féle pástort a II. század közepéből.

Tudvalevőleg a sepulchrális képkör egész problémájának velejét ama kérdés képezi, hogy miért szorítkoztak csak bizonyos számú ó- és új-testamenti kép felvételére. Ha most valaki azt hinné, hogy megvan a rejtély kulcsa ebben a két irodalmi termékben, melyben talán benfoglaltatik az egész típuscsoport szűk körének tárgyi anyaga, akkor az alaposan csalódnék. Mert e könyvekben sem a régi sepulchrális művészet összes tárgyai nem foglaltatnak benne, sem az ó-keresztény művészet nem dolgozta föl mindazokat a témákat, melyek e könyvekben rendelkezésére állottak. Hol maradnak Henoch, Izsák (tekintet nélkül az Ábrahám által való feláldozására), hol marad Jákob, Mózes (absolute), hol Éliás és Elisa? Ezen alakok ritka és akkor is vitás előfordulása képkörünkben a többi típusok kedveltsége és gyakori ismétlése mellett, mely semmivel sem magyarázható, új, megfejthetetlen rejtély marad.

De ha el is tekintünk ezen czáfolattól, mivel jutottunk előbbre? Szükséges volt emez irodalmi termékekre utalni, melyeknek korukban való általános

kiterjedését előbb be kellene bizonyítani, hogy megmagyarázzuk a művészek inspirációját tárgyaik megválasztásában? Vajjon nem volt-e elegendő a biblia a magyarázatra, ha már egyszer nem sikerült ezen képkört ugyanazon zárt körben és megszorításban, mint az emlékeken az irodalomban kimutatni? Lessing a művészetben való kétféle utánzásról beszél Laokoonjában. Ha a művész, a ki maga választja tárgyát, azt a természetből vagy az irodalomból veszi és ezt szabadon alakítja, akkor az elsőfokú utánzás. Ha azonban egy már feldolgozott tárgy feldolgozásának vonásaiban utánzóztatik, ha tehát mintegy utánzás látszik utánzótnak, akkor ez a másodfokú utánzás. Így sülyedne Hennecke szerint az ó-keresztény képkör a másodfokú utánzás fokára, az irodalomban már megteremtett típuscsoport ismétlésére. Je n'en vois pas la nécessité. Azonban maga a felfedező nemsokára azután feladja saját rövid lélekzetű felfedezését. Látja hogy az ó-keresztény képcycclus állítólagos forrásaival nem boldogulhat, s ezért nemsokára későbbi irodalmi termékekhez fordul, mint pl. Novatianus «de trinitate» cz. művéhez a iv. századból. Azonban Ádám, Noé, Ábrahám, Izsák, Jakab és Mózes felsorolását semmiképen sem lehet az ó-testamentomi paradigmák összefüggő bemutatásának szerencsés példája (p. 166) gyanánt tekinteni és még kevésbbé mondható róla, hogy az ó-keresztény sepulchrális képcyclust előadó forrás analogiájának árnyéka. Szerzőnk szükségében tényleg más magyarázatokhoz is folyamodik, melyekről már kimondatott az ítélet, a mikor «egyszerű dilettantizmust vagy ellenőrizhetetlen ötleteket» (p. 171) tapasztalunk, melyek még sokkal rosszabbak, mint az archæologiai kézi győgyosztartó régi szereik.

A tulajdonképeni problémák megoldása tehát a nagy tudományos apparatus felhalmozása daczára egy hajszálnyira sem haladt előre. A tudománynak ezt a munkát újból kell megkezdenie és újra megkísérelnie, hogy kritikailag megoldja a kérdést, melynek megoldására sürgős szükség van. *Wilpert* «Fractio panis»-a és a rajta alapuló discussio ismét megmutatta, mily engesztelhetetlenül állanak egymással szemben a felfogások ezen kérdésben, sőt hogy még mindig e körül forog az ó-keresztény archæologia két táborának ellentéte. *Ficker* Gerhard joggal utalt utóbb arra (*Göttingische Gelehrte Anzeigen*. 1896. 9. sz., p. 698), hogy még nincs itt az ideje annak, hogy az ó-keresztény művészet symbolikájáról lehetne valami határozottat állítani. De minél kevésbbé szabad az emlékekbe allegorisist, symbolistikát vagy parabolistikát belévinni, a mint azt *Hennecke* akarja, és másrésről minél kevésbbé nézhetjük őket históriai előállításoknak a későbbi miniature-képek értelmében, annál sürgősebb lesz a kérdést az ó-keresztény sepulchrális képkör ó-testamentumbeli alkotórészeinek eredetéről és jelentéséről tisztába hozni.

Dr. Kaufmann Dávid.

MAGYARORSZÁG TÖRTENETI EMLÉKEI AZ EZREDÉVES ORSZAGOS KIÁLLÍTASON. Szerkeszti dr. Czobor Béla. Ily című díszmunka megjelenését hirdeti a kiadó Gerlach és Schenk bécsi ismeretes czég, mely a magyar kereskedelmi miniszteriumtól e célra jelentékeny anyagi támogatást nyert oly kikötéssel, hogy általa a hazai reproductiv művészet is előmozdítottassék. A kezünkhöz érkezett előfizetési fölhívás a történeti kiállítás csoportjának igen sikerült látképén kívül tizenkilencz, részben színes horganyedzésű képet mutat

be, mely többnyire nagyon kecsegtető, de úgy látjuk, hogy azok java része nem hazai műhelyekből került ki.

A mű szövegét csupa hazai erő készíti. A bevezetés és az egyházi kincsek leírása dr. Czobor Béla föladata, az építészeti emlékeket dr. Gerecze Péter, a zenei és színművészeti csoportot Benkő Henrik, az oktatás történetét Békefi Remig, az irodalomtörténeti részt Dedek Crescens Lajos, a világi ipar emlékeit Radisics Jenő, a lakberendezés csoportját Fittler Kamill, a nemzeti élet jellemző nyilvánulásait Csánki Dezső és Tagányi Károly, az érmészetet dr. Réthy László, a hadtörténelmi emlékeket dr. Szendrei János, végül a vadászat, halászat és pásztorélet körébe tartozó emlékeket Herman Ottó és Nagy Géza fogják méltatni. A munka mintegy 50 nagy negyedréttű ívnyi terjedelemben, körülbelül 25 füzetre van tervezve és az első füzetet folyó évi június havára ígérik. Az előfizetési fölhívásból nem látjuk meg, hogy mikorra remélhető a mű befejezése.

x. y.

PINTÉR SÁNDOR, SZÉCSÉNY ÉS KÖZVETLEN VIDÉKE A HONFOGLALÁS ELŐTTI KORBAN. 8-r. 91 l. 13 képes táblával. Több mint húsz év óta fürkészi Pintér Sándor a szorgalmas nógrádi kutató Szécsény környékén a régészeti maradványokat és szeretettel gyűjti a föl-föl bukkánó leleteket, nem egyszer az «Arch. Ért.» közönségét is értesítette kutatásairól, most a millennium alkalmából összegyűjtötte dús tapasztalatait és egy eredeti kis tanulmányban teszi közzé. Bizonyára a szűkebb helyi érdekeltségen kívül is élvezettel fogják olvasni az élénken írt füzetet, mert megfigyeléseit, adatait és következtetéseit kellemes formában tudja a tapasztalt író előadni és bár képzelmenek merészen röpködő szárnyain nem egyszer elvesztjük lábaink alatt a biztos talajt, a legkétkedőbb kutató is sok becses anyagot fog benne találni, mely alkalmas arra, hogy későbbi tudósok rajta tovább építsenek.

A leírás kiindul a vidék geológikus alakulásából, ezután következik az öblöt vagy a síkságot környező domborulatok s rajtuk az őstelepek bemutatása, melyeket szerző maga ásatott föl vagy legalább megfigyelt. Az újhegyi szőlőkövön tűzpadokat befedő hamurétegek és bennök durva cserepek, kő és szarvasagancsból készült kerültek elé. Az «őreghegyen» sírokat lelték és bennök római (?) korabeli bronzékszereket. A «Kőhegy» déli oldalán hamvedrekre bukkantak égetett emberi csontmaradványokkal és «mindenkor félkörbe hajló vaskéspengével».

A kerek dombon majdnem minden időszakban laktak emberek; a kőkortól a xvi. századig terjedő leletek jutalmazták ott a gyűjtő szorgalmát. Az «Aranyos» nevű dombokon ugyanoly urnák akadtak, mint a Kőhegyen, olykor-olykor kova és obszidian eszközök és némelykor kezdetleges bronzeszközök is előfordulnak.

A «strázasparton» ma is látszanak ősi sáncznyomok és szórványosan találtak rajta kovaszilánkokat és cserepeket. A füzethez csatolt I—VII. táblákon látjuk az «újhegyen» és kerekdombon lelt tárgyak rajzait. Legérdekesebbek a szarvas oldalbordáiból kővel csiszolt tűk (V. c—e.). Egy «dögtér» nevű helyen durva cserepekben (VIII. tábla) apró bronzékszerek töredékeit lelték. A mély ároki, népvándorláskori sírleletet szerző már az Arch. Értesítőben ismertette (IX. tábla). Árpádkori sírleletek is kerültek elé, a szécsényi határ szélén II. Endre-féle pénzzel (X. tábla). Szécsény szomszédságában a dolyáni majorhegyen sűrűn

találtak bronzkori régiségeket, melyekből néhányat rajzban is szemlélünk (XI. t.) A XII. és XIII. táblán vegyesen őskori és középkori leleteket egyesített a szerző.

Érdekes tapasztalás, hogy a régi Pannonia felől Nógrádba vezető völgyekben gyakran találni római pénzeket (38. l.), a mi a barbárok érintkezéseit a rómaiakkal tanúsítja.

Nem bocsájtkozunk itt oly ethnologikus kérdések megvitatásába, mint az, hogy az ózok vagy a jazygek lakták-e Szécsény vidékét, hogy vajjon az ózok a jazygek rokonai voltak és hogy igazolható-e az a fölfogás, hogy az «ózó-jászok, mint a hún és avar maradványokkal is gyarapodott palóczság» nem csak itt volt már a honfoglalás előtt, de már a keresztény hitet vallotta.

Nagy előszeretettel fürkészi szerző a dülők és határok neveit és sok érdekes megjegyzést fűz hozzájuk, de erre a térre sem követhetjük, mert az kívül esik kitűzött körünkön.

Végül még csak azt az odavetett föltevést említjük, hogy a rendszerint középkorbélieknek ítélt sziklavárák a «metanasta jászok»-tól erednek! Ezt bizonyítás nélkül alig fogjuk elhihetni, valamint az aquincumi vízvezetékét sem tarthatjuk ama várakkal egykorúnak (79. l.). Nem áll, hogy azt technikai szempontból senki sem vizsgálta meg, van arról egész pontos technikus fölvétel és a kik Aquincum romjait tárgyalták, nem feledkeztek meg róla. *rs.*

ZEITSCHRIFT FÜR HISTORISCHE WAFFENKUNDE. A történeti fegyvertan barátai örömmel fogják tapasztalni, hogy az új folyóirat, melynek első füzetét megjelenése után bemutattuk (Arch. Ért. 1897. 83. l.), Bøheim szerkesztése alatt derekasan megfelel hivatásának. Azóta ugyanis megjelent a szintén gazdag tartalmú második füzet. Az értekezések sorát megnyitja Bøheim szól egy technologiai szempontból érdekes találmányról, melyről Vittore Camelio velenczei bélyegmetsző és fegyverkovács könnyű vas előállításában 1509-ben a velenczei dogehoz intézett jelentése említést tesz. Szerző reményli, hogy Camelio nagyfontosságú találmányáról a velenczei gazdag fegyvergyűjtemény gondos áttekintése által lehetne közvetlen tudomást nyerni. A drezdai történeti muzeum igazgatója Ehrenthal gyűjteményéből érdekes xv. századi bolgár zászlót mutat be. Deyse brüsseli tudós V. Károly buzogányos testőrjeiről értekezik; Bøheim a Párisban újonnan tervezett hadtörténelmi muzeum hivatását fejtegeti és azt tanácsolja, illeszkedjék belé az új keretbe a musée d'artillerie-t is. Ugyancsak Bøheim a weimari hercegi család tulajdonában levő diszfegyverzetet ismerteti, melyet valószínűleg az 1590—1595-iki években a jeles nürnbergi ötvös, Heinrich Knopf készített. Hampel József az ú. n. Nagy-Károly-féle kardról értekezik és annak készítési korát a xii—xiii. századokba helyezi. Petzsch György Sayda városából származó vaskarikát mutat be, melyen xvi. századi fegyverkovácsok mesterjegyeiket verték be. A Zschille-féle fegyvergyűjteményről szóló cikkben a szerkesztő említi ez értékes gyűjtemény Londonban folyó évi márcziusban megtörtént árvereztetését és bírálja az ez alkalommal közzétett lajstromot. Az irodalmi rovatban Zschille és Forrer könyvét dicsérőleg ismerteti a szerkesztő és ugyanő méltányolja dr. Szendrei János nagy művét a millenniumi kiállítás hadtörténelmi csoportjáról, melyről némely fogatkozás daczára azt

tartja, hogy az a szakirodalom nélkülözhetlen segédkönyvei közé tartozik. A füzetet egy képes melléklet és tizenegy ábra ékíti.

A történeti fegyvertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják a folyóiratot. A társulat Magyarországra is kiterjeszti működését és a szak iránt érdeklődők jelentkezhetnek fölvételre Max von Ehrenthal úrnál Drezdában a történeti muzeum igazgatójánál.

x. y.

AKADÉMIAI PÁLYAKÉRDÉS A MŰTÖRTÉNETBŐL. Kivántatik az építészet története Magyarországon az Árpádházi királyok korában, a fennmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával. Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiáival és fürkészse a hazai építkezés összefüggését politikai és kulturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók. Jutalma a Bezsán-alapból 1200 frt aranyban. Határnap 1898. december 31. A jutalom csak absolut becsű munkának íteltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A pályairat a kitett határnapig «az Akadémia főtitkári hivatalához» címezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván. A pályamű idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve legyen. A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek. Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik. A jutalmat nem nyert pályairatok kéziratai az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le. Minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak. Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása, elejti a szerzőt a jutalomtól. (Ak. Ért. 89. füzet.)

SEMSEY PÁLYÁZAT. Adassék elő Magyarország archæológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával. Az egész mű három részre oszlik. Az első kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig. A második kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed. A harmadik kötet a renaissance-tól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át. A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató. A három kötet terjedelme, az Archæologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legföljebb 150 nyomtatott ív.

A pályadíj 10,000, azaz tizezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1901. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsátatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven

írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll. A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére. (Ak. Ért. 89. füzet.)

O. KRÖHNKE. *Chemische Untersuchungen an vorgeschichtlichen Bronzen Schleswig-Holstein's*. Kiel, 1897. Mennél inkább halad a prähistorikus kutatás, annál általánosabbá válik a meggyőződés, hogy az őskornak sok problémája van, melyet az archæologia tisztán a formák tanulmánya alapján nem oldhat meg. E problémák közé tartozik egyebek közt a bronzkor kezdete. Ezt nem lehet másképp tisztába hozni, mint úgy, hogy mindazon primitív idomú fémszerszámok, fegyverek és szerszámok, melyekről az archæologia azt tartja, hogy a bronzkor kezdetéről vagy éppen a bronzkort megelőző korból valók, pontos vegyi vizsgálat alá vesznek. Így válik a chemia legmegbízhatóbb szövetségesünké. Csakhogy a fémemlékek vegyi vizsgálata hosszadalmas és nagy körülmények között igénylő munka és innen van, hogy még mindig oly kevés megbízható analysis-sel rendelkezünk. A jelen értekezés szerzője tehát nagyon hasznos munkát teljesített, mikor az őskori fémanalysisek számát negyvennégygyel gyarapította, és bár az e célra Mestorf által számára kiválogatott emlékek egytől-egyig Schleswig-Holstein tartományából valók, az eredmények, melyekre jutott, általánosabb, e szűk területen túlterjedő jelentőséggel bírnak.

A vegyi vizsgálat alá vont tárgyak túlnyomó száma, miként a vegyarányokhoz csatolt hű ábrák is mutatják, lapos vagy karimás vésők, azonkívül egy néhány tör és kard az éjszaki bronzkor különböző szakaszaiból.

A vizsgálat más eredményre vezetett, mint a milyent az idomok után vártunk. Nevezetesen: vannak köztük a bronzkor elejéről való példányok, melyekben megvan a teljes 10%-os óntartalom, míg néhány későbbkori példányban igen csekély 1.5%-os óntartalmat talált a kutató. Szerző azt tartja, hogy az ón csekély volta néha a szerszámok gyakori átöntetésénél bekövetkezett ónvesztésből származik.

Általában azt lehet mondani, hogy a réztartalom átlag 80—90% között, az óné pedig 8—10% közt ingadozik. Az ingadozás onnan is származhatik, hogy esetről-esetre csak annyi ónt keverték a rézhez, a mennyi a főnforgó esetekben célirányosnak látszott; 6%-os ónhozzáátétel már meglehetősen sárgára színezi az olvadékot.

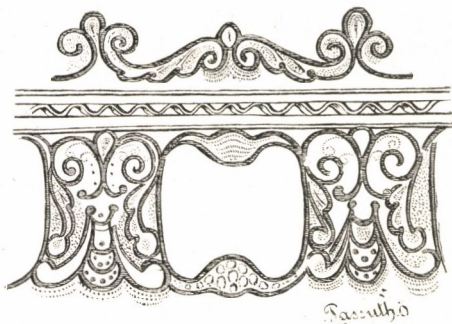
Hogy ha az olvasztott réztömegben arsenicum vagy antimonium volt, akkor a réz keményítésére kevesebb ón kellett, mint máskor, ez magyarázza

meg, hogy miért talál ilyenkor az analysis kevesebb ónt. Hogy ha az óntartalom 15—20%-ra emelkedik, akkor a keverék ismét igen törékenynyé válik, ez magyarázza, hogy miért nem találni szerszámokban ily magas óntartalmat, míg ékszerekben ily magas százalék gyakoribb.

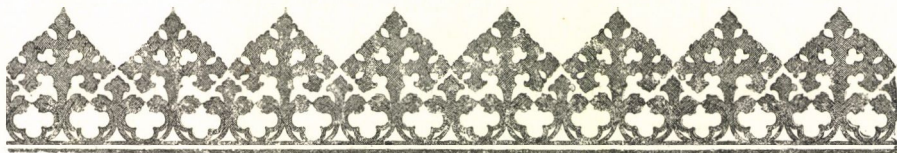
A bronzkeverékben főszerepet viselő réz- és ónfémeken kívül mindig vannak csekélyebb mennyiségű idegen alkatrészek. Ezek közt az antimoniumnak van legtöbb jelentősége. Szerző nem fogadja el azt a föltevést, hogy az utóbbi fémét szándékosan keverték a rézhez oly czélból, hogy azt keményebbé tegyék, hanem azt hiszi, hogy annak néha 2%-ig emelkedő mennyisége onnan származik, mert megvult már a fakóérczekben és jelenlétét az olvasztásnál a keménység iránt tett próbáknál észlelték, a minek következtében csekélyebb mennyiségű, mintegy 4% ónt keverték az olvasztott tömeghez. Ez utóbbi észleletet számos analysis összehasonlításából lehetett levonni.

Tanulmányaiból szerző arra az eredményre jut, hogy Schleswig-Holstein területére nézve rézkor létezése nem bizonyítható be. A bronzok előállítására szükségelt rezet Sziléziából, Magyarországból vagy Erdélyből kaphatták, oda utal a keverék arsenicum és antimonium tartalma.

Nem követjük itt a szerzőt odáig, midőn a chemiai elemzésben követett módszerét indokolja, ennek megbirálása a természettudósokra tartozik.

TRÉBELT DISZÍTMÉNY XVII. SZÁZADI EZÜSTPOHÁRON
A N. MUZEUMBAN.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 27-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg rendes havi ülését. Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnökle alatt Hampel József, dr. Pósta Béla, Halavács Gyula, Vásárhelyi Géza, dr. Kammerer Ernő, dr. Boncz Ödön, Gohl Ödön, Szumrák Pál, Huszka József, Kunvári Fülöp választmányi tagok, továbbá Miletz János, Hermann Antal, dr. Gerecze Péter és dr. Finály Gábor, valamint Lipcsey József pénztárnok. Forster Gyula másodelnök megnyitván az ülést, első sorban köszönetet mond megválasztatásáért, mit a választmány éljenzéssel fogad. Az első értekezést dr. *Hampel József* tartotta «Keresztény emléktábla a honfoglalás korából» cím alatt. Értekezéséhez érdekes és tanulságos vita fűződött; hozzá szólottak még dr. Boncz Ödön, dr. Gerecze Péter és Huszka József. Ezután dr. *Pósta Béla* mutatta be a hatvani szkitha leleteket, végül a rékasi arany leletet s dr. Könyöki Alajos arra vonatkozó jelentését mutatta be a titkár. Titkár bejelenti, hogy dr. Török Aurél a választmányi tagságról lemondott. A választmány tudomásul veszi. Ugyancsak titkár jelentése folytán a választmány elhatározza, hogy felterjesztést intéz a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a néprajzi s különösen az ősfoglalkozásokra vonatkozó régészeti és ethnographiai anyag országos gyűjtése érdekében. Tagokul megválasztottak: *Blaskovics Sándor* Budapestről (ajánlja Vásárhelyi Géza), továbbá Térey Gábor és Petrovics Arzén Budapestről (ajánlja dr. Kammerer Ernő).

A pénztárnok havi jelentése fölolvastatván és tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Pósta Béla és Gohl Ödön választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi május hó 25-én délután 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünidők előtt utolsó rendes havi ülését. Jelen voltak: Bárány Jenő elnökle alatt, Forster Gyula másodelnök, Zichy Jenő gróf, dr. Hampel József, dr. Réthy László, dr. Boncz Ödön, dr. Kammerer Ernő, Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Pósta Béla, Gohl Ödön és Huszka József igazgató-választmányi tagok; továbbá Szalay Imre, dr. Könyöki Alajos, dr. Finály Gábor, dr. Nyári Sándor, dr. Gerecze Péter, Varju Elemér, Lipcsey József pénztárnok és 40 más hallgató.

Az ülés tárgya gróf Zichy Jenőnek a Kaukázusban és Közép-Ázsiában

gyűjtött s a m. n. muzeumnak ajándékozott gazdag néprajzi és régészeti gyűjtemény kiválóbb tárgyainak bemutatása volt.

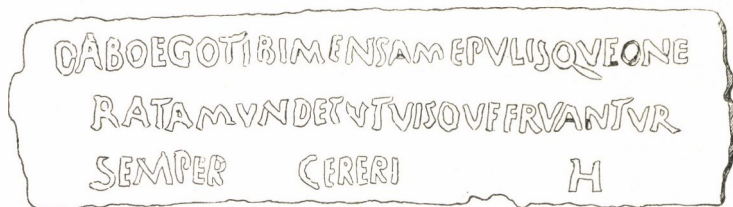
Ethnographiai szempontból előbb *dr. Fankó János* s azután régészeti szempontból *dr. Pósta Béla* ismertette a gyűjteményt, felvilágosításul egyszersmind számos képet is mutatott be.

Utánuk *gróf Zichy Jenő* szólalt föl, megköszönve a két szakférfiu előadását, majd általánosságban kiemeli eddigi két útjának eredményeit, s azon reménynek ad kifejezést, hogy következő harmadik útjában még több adattal foghatja megvilágítani elődeink őshazájának történetét.

Báró Nyáry Jenő elnök meleg hangon mond köszönetet gróf Zichy Jenőnek, úgy a társulat, mint a tudományosság nevében is nemes buzgalmaért s a nemzeti tudomány érdekében kifejtett eredményes tevékenységeért.

Titkár rövid jelentése után a pénztárnok havi jelentése tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Réthy László* és *Gohl Ödön* választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MUZEUM RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA az 1897. év I. negyedében. A Hegyalja vidékén újabb kőkori telepeket kutatott át Mihalik tanár a n. muzeum megbízásából és az ott megejtett ásatásoknál mintegy harmadfél-száz mindennemű kő és cserép régiséget szállított be a n. muzeumba.

A veleimi (Vasm.) őstelepről származó két őrlő követ vétel útján szereztünk. Nécsey József úr ajándéka gyanánt a verebélyi őskori sánczból származó 30 agyag és kő régiség került a n. muzeum gyűjteményébe. A Bábfalváról (Sárosm.) szereztünk vétel útján egy őskori bronzleletet, melyben van egy kúpos tekercs és két bronzgomb. Duna-Pentele vidékén összegyűjtött 24 db. mindenféle őskori régiséget ajándékba adott Fejér József úr. Paks vidékén a Dunából kihalászott érdekes bronzkardpengét szereztünk vétel útján.

Egy hallstatti ízlésű kis bronzfibulát Velemről ajándéku küldött báró Miske Kálmán.

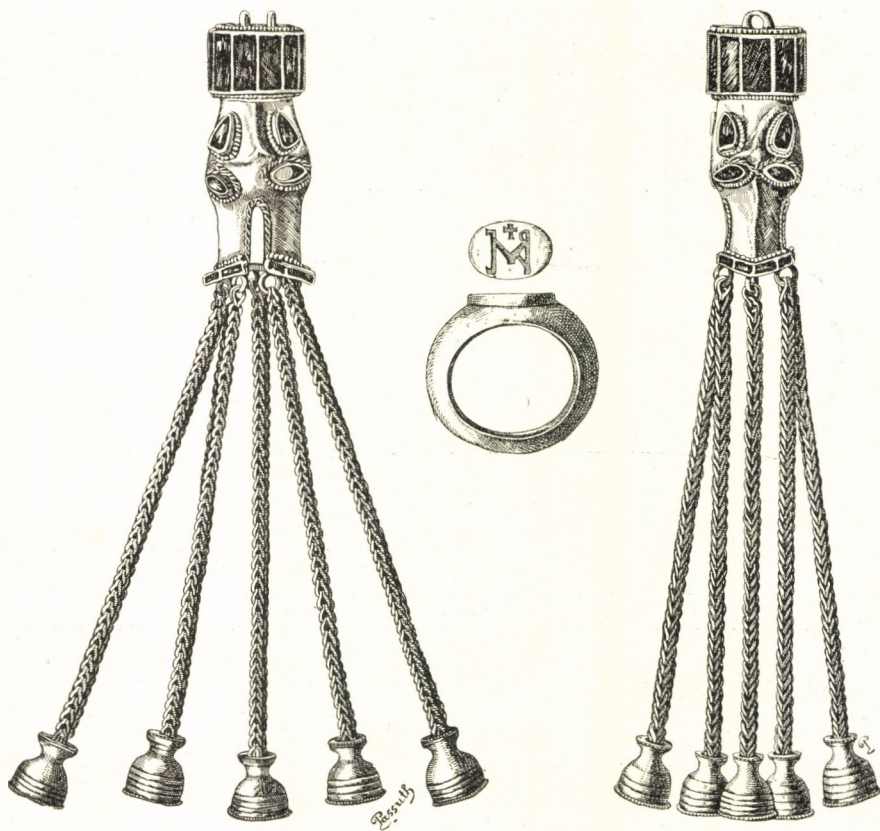
Bütykös fölületű bronzkarikát a La Tène ízlés korából, ajándéku kaptunk Springer D. Adolf úrtól, lelhelye valószínűleg Alsó-Fehérm. A Balaton déli szélén Fenéken lelt La Tène ízlésű és népvándorlaskori apróbb régiségeket szereztünk vétel útján.

Fonyódon a Balaton északi környékén római épület maradványai kerültek elé, melyekből szereztünk egy kőoszlopot, fűtőcsöveket, bronz és vastárgyakat és egy kis fibulát. Duna-Pentele vidékén összegyűjtött túlnyomóan római 37 db.

régiséget vétel útján szereztünk. Duna-Szekcsőről Halla János úr ajándékol küldött egy római sirleletet, nevezetesen egy terrasigillata edénykét, egy bronzkarikát és egy Probus érmet.

Kaláz (Pestm.) tájékán, valószínűleg vasutépítésnél lelt római bronzlemezt vettünk helybeli kereskedőtől, hossza 14 cm., szélessége 4 cm., fölületébe ezüsből készült római fölirat van belé rakva (ábráját lásd a 277. oldalon).

A nyerges-ujfalusi, doroghi, ó-szőnyi, esztergomi és ácsi határban lelt római és népvándorláskori 16 db. régiséget utazó ügynöktől szereztünk.

ARANYÉKSZEREK AZ APAHIDAI LELETBŐL.

Komáromi gyűjtőtől 19 db. bregetiúi régiséget szereztünk, melyek közt van egy kis arany tárgy, a többi bronzból való.

Állítólag Szatmáron lelt cicada fibulát és aranyozott bronzboglárt vétel útján szereztünk.

Az apahidai híres aranykincshez * tartozó gránátos aranycsüngőt, pecsétlő aranygyűrűt, két ezüsthüggőt, bronzcsattot és bronzkarikát vétel útján szereztünk.

Horváth Antal pécsi üggyvéd ajándéka gyanánt került a muzeumba két

* V ö A régibb középkor emlékei XXXII—XXXVI. tábla.

román oszlopfő mészkőből. Állítólag Tokaj vidékén lelt hét pár bőrtűs művű ezüsthüvelyt szereztünk, mely a régebbi középkorból való.

Duna-Szekcsőn a várhegyen lelt bizánczi ólom bullát küldött ajándékol Halla János úr.

Rejtélyes föliratokkal borított Árpád-kori (?) aranygyűrűt szereztünk Abrudbányáról.

Két középkori bronzpecsétlőt, mind a kettő apácaklastromtól, vétel útján szereztünk. A bécsi császári rézmetsző akadémia pecsétnyomóját ajándékba kaptuk. A n.-széchenyi szentkereszt ispán 1516. évi pecsétlőjét vétel útján szereztük.

A XVII. század első feléből való két címerez pecsétlő ezüsthüvelyt vétel útján szereztünk.

A káposztafalvi plébániától megszereztük fémértéken a betlenfalvi filia 1499-ből való 525 kilogrammot nyomó harangját.

XVII. századi magyar díszhez való áttört művű erdélyi fémövet szereztünk vétel útján.

Glogoni (Torontál m.) kincsleletből származó XVII. századi ékszereket, nevezetesen filigrándíszű bogláros tűt, ezüstöv részletét és két függőt hivatalos úton váltottunk meg.

Szegszárdon lelt két apró sárgaréz ékítményt Landesmann Manó küldött ajándékba.

Magyarországi ötvöstől eredő XVIII. századi két figurális só- és paprikatartó ezüst edénykét vétel útján szereztünk. Felsőmagyarországi ezüst poharat 1795. és 1824. évi csehperselyt ezüsből tót fölirattal vétel útján szereztünk.

Egy 1623-ik évből való díszes szabó ollót vasból vétel útján szereztünk.

Három 1849-ik évi honvéd pecsétet szereztünk, cserébe adtunk érte egy honvédszuronyt és patrontáskát a duplumokból.

A n. muzeum könyvtárából vettünk át Szigligeti Ede emléktárgyaiból hármat, egyik ezüst tintatartó, a második ezüst koszorú, a harmadik nemzeti színű atlasz szalagból való koszorú.

A galvanoplasztikai utánzások gyűjteményhez mint az orsz. iparművészeti muzeum hivatalos küldeménye járult 6 db. nagyszentmiklósi edény másolata.

Hpl.

AKADÉMIAI JELENTÉS A PÉCZELY-FÉLE PÁLYÁZATRÓL.

A Péczely-pályázatra — valamely hazai város ötvösségének története — egyetlen pályamű érkezett, ennek sem sikerült feladatát megoldania. A mellett, hogy a dolgozat egy része egyszerűen ki van írva egyes munkákból a mű idézése nélkül, szerző annyiban sem tett eleget a pályázat követelményeinek, a mennyiben pusztán csak a Kassa város ötvösségére vonatkozó levéltári stb. adatokat gyűjtötte össze és terjesztette elő, holott a pályázat ez adatok alapján az illető város ötvösség-történetének megírását kívánta. Tagadhatatlan ugyan, hogy a levéltári anyag, mely e munkában össze van gyűjtve és csoportosítva is van, igen értékes, de feldolgozatlanul, nem tekinthető a kérdés megoldásának. Az osztály a jutalmat nem tartja kiadhatónak.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levél elhamvasztatott. (Ak. Ért. 89. füzet.)

A M. T. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK ÉVI JELENTESE 1896-ról. A kassai dómról készülő monographia számára az elmúlt évben ismét kilencz nagyobb tollrajzi lapot készíttetett. A lapokat Steindl tanár fölügyelete alatt, Lange Keresztély műépítész rajzolta. A nagy műhöz a bizottság által elfogadott terv szerint még mintegy harmincz lap elkészítése van hátra.

Időhöz nem kötött kiadványai közül a bizottság a mult évben az Arch. Közlemények XX. kötetét készítette sajtó alá, mely úgy az őskorba, valamint a római és a hazai középkorba vágó eredeti kutatásokról szóló terjedelmesebb értekezéseket fog tartalmazni. Sem a szedés, sem a rajzok és horganyedzések nagy száma nem készülhetett el az elmúlt évben és azért ezen gazdag tartalmú XX. kötet megjelenése csak az 1897-ik év első felében várható.

Rendes időközi kiadvány gyanánt megjelent a bizottság folyóirata, az Arch. Értesítőből az új folyam XVI. kötete öt füzetben, mindenkor hat íves tartalommal.

A folyóirat aránylag szűk terjedelme daczára hű képet nyújtott hazai archæologiai irodalmunk örvendetes fejlődéséről és mint eddig mindig, átölelte az őskortól a XVIII. századig terjedő hosszú időszakot. A folyóirat az archæológián kívül a numismatikára és fölirattani szakra is terjeszkedik. Munkatársainak száma mult évben negyvenöt volt, kik közt néhány külföldi író is szerepelt.

Szerény eszközeihez mérten, a folyóirat gondos illusztrálására is tekintettel volt a bizottság, a szövegben kétszázhuszonhét ábra és azonfölül huszonhat képes tábla kísérte a szöveget.

A rajzok jelentékeny részét a bizottság ismét a nemzeti muzeum régiségosztályától kapta, a mi föladatát tetemesen könnyítette.

A bizottság képes dúczeit a mult évben sokfelé vették igénybe, legtöbbet használtak a milleniumi év alkalmából készülő monographiák számára, így p. o. a tolnamegyei díszes monographia képes mellékletei túlnyomóan a bizottság dúcztárából valók, hasonlókép jelentek meg ábrák a bácsbodrogmegyei és egyéb monographiákban.

Ügyeit a bizottság két ülésben végezte. Egyik ülésében foglalkozott a Bézsán-alapítvány kamatjára kiírandó pályakérdés szövegezésével és az Akadémiának azt javasolta, kívánja a hazai építészet történetének megíratását az Árpád-házi királyok korában: elhatározta továbbá, hogy rajzkészletéből veendő lapokkal hozzájárul az orsz. történeti kiállítás építészeti képsorozatához és fölemelte az Arch. Értesítő kiadását 950 példányról ezerre.

Második ülésén foglalkozott évi költségvetésének megállapításával és elintézte a hozzáérkezett ügyeket. Tagjai sorából az elmúlt évben elvesztett egy rendes tagot: Balássy Ferenczet. (Ak. Ért. 89. füzet.)

SZENTESI MUZEUM. Csallány Gábor, Szentesen régészeti társulat és muzeum alapítását javasolta és fölszólítása a hatóságok és egyesek részéről meleg pártfogásra talált. A tervezetben igen helyesen tudományos ásatásokra fektetnek nagy súlyt, melyekre az emlékekben bővelkedő vidék sok alkalmat adhat. Örvendünk, hogy szakunkat Szentesen oly melegen fölkarolják; csak kövessék Kecskemét és Szeged példáját és birják reá a város közönségét, hogy maga a

városi hatóság vegye oltalma alá az alapítandó muzeumot és biztosítsa kezdetől fogva az elkallódás szomorú sorsától, mely hazánkban már oly sok társulati és intézeti gyűjteményt ért.

x. y.

A HUNYADVÁRMEGYEI RÉG. TÁRSULAT VIII. évkönyve az 1893—1896. évekről Kun Róbert és Téglás Gábor titkárok szerkesztése alatt megjelent. A kötet nagy részét a millenniumi év alkalmából tartott hazafias beszédek foglalják el. A társulatot közelebbről érintik gr. Kuun Géza közgyűlési megnyitó értekezései, melyek gazdag tudományos tartalmuk és szép formájukkal a kötet legélvezetesebb olvasmányait képezik.

A többi értekezés sorából három tartozik e helyütt reánk. Egyik Szinte Gáboré Hunyadmegye címeréről. Rajzban is bemutatja értekező a megye legrégibb címerét 1490. évszámmal. A társulati ülésen kétségbe vonták a pecsétnyomó régi voltát és e kételyekkel szemben a választmány határozattal döntötte el, hogy a pecsétnyomót eredetinek tartja.

Lehet ily határozatokat kimondani, de a jelen kérdés nem oly természetű, melyet szavazással lehetne eldönteni. A mennyiben rajz után ily esetben vélemény alkotható, a címerpajzs alakja ellene szól az 1490-es évszámnak és bár nem modern hamisításnak, de xvi. századi másolatnak képzeljük a pajzsot.

Csak mellékesen említjük, hogy nem Mátyás király ajándékozta a Calvariát az esztergomi kincstárnak és Benvenuto Cellini már azért sem lehetett a Calvaria készítője, mert mikor az készült, a nagyhírű ötvös valószínűleg még nem is volt a világon. Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy ezek csak tollhibák, mint az, hogyha heraldikai értekezésében szerző «a nagy heraldikus b. Nyáry Jenő»-re hivatkozik.

Ugyancsak Szinte Gábor értekezik a sarmisegethusai amphitheatrumról; hosszabb tengelye 91.15 m., a rövidebb 70.06 m.; dispositióját az alaprajz és két átmetszet, a faragott kőmaradványokat néhány vázlatrajz magyarázza. Úgy mint Aquincumban és Carnuntumban, itt is Nemesis szentélyre akadtak a színház közelében. A harmadik értekezés Téglás Gáboré, címe: A két Küküllő völgyfejénél látható római végvárok és határtöltések viszonya Dácia katonai és tartományi székhelyeihez, vagyis Apulumhoz (Gyulafejérvár) és Sarmisegetusához (Várhely).

Az 1896. év végén a társulatnak volt 16 tiszteleti, 84 alapító és 128 rendes tagja.

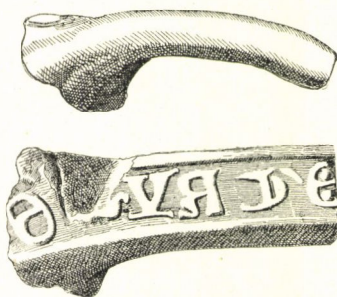
A társulati vagyon pedig volt 1897. február 10-én 8256 frt 79 kr. x. y.

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYESÜLET-nek az elmúlt 1896. évben 710 tagja volt, tiszta vagyona kitett 24,217 frt 41 krt. A társulat folyóiratából (Archiv) megjelent az új folyam huszonhetedik kötetének második füzeté. Csereviszonyban van a társulat 148 kül- és belföldi tudományos intézettel és társulattal.

A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUMTÁRSULAT kiadta Értesítőjének folyó évi I. füzetét, szerkesztette Patzner István főtktár. Téglás Gábor értekezik

benne Dácia délvidékének legrégebb feliratos emlékeiről és Orosz Endre közöl újabb adatokat néhány délvidéki ősrégi leletről. Szerző újabban fölkereste a csokai «Kremenyák» őstelepet és néhány őskori szerszámot, cserepet és konyha-hulladékbeli tárgyat ismertet, melyeket újabban ott lelt. Az ismeretes tamásfalvi bronzkincs dolgában a helyszínén megtudta, hogy a kincset 1871-ben nem kútásáskor, de építésnél mintegy méternyi mélységű agyaggödörben lelték. Zömét ugyan a n. muzeumba küldték, de egy véső és egy lándzsacsúcs a temesvári muzeumba került, egy 23 cm.-nyi tört közlőnek sikerült megszereznie. Ezeken kívül három tárgyról szerzett tudomást közlő, a mely zsombolyai lakók kezébe jutott és valószínűleg több is kallódott el. Ugyancsak Tamásfalván lelt kőbaltáról szóbeli közlés alapján kapunk hírt.

A kécsai ismeretes őstelepen újabban gyűjtött közlő kő- és cseréptárgyakat, legérdekesebb köztük néhány csónakalakú edény, végül említi a csineji, újvári, örgefalui és knézi őstelepeken gyűjtött kő és cserép régiségeket. x. y.

KÖZÉPKORI FÖLIRATOS CSERÉPFÜL.

(Magyarázataát lásd 286. l.)

KÜLÖNFÉLÉK.

GRÓF ZICHY JENŐ ÚJABB EXPEDITIÓJA. Nálunk sem az államnak, sem tudományos testületeinknek nem lévén költségük arra, hogy a magyarság eredetének problémájára áldozzanak, melynek megoldása csak Oroszországban teljesítendő kutatások által remélhető, örömmel és hálával vesszük gr. Zichy Jenő áldozatait, melyeket e problema megoldására szánt.

Eddigi útjait a nemes gróf csak általános tájékozás kedvéért tette. Most már gazdag tapasztalatai alapján újabb tervszerű expeditióra teszi az előkészületeket. Három szakértő fogja útjában kísérni, dr. Pósta Béla az archæologiai földadatot teljesíti, dr. Jankó János a néprajzot s egy nyelvész is fog az expeditióhoz csatlakozni.

Mielőtt a szakemberek tulajdonképeni kutatásaikat és gyűjtéseiket megkezdik, a nemes gróf költségén és hivatalos szabadságolással nyolcz hónapot fognak Oroszországban tölteni és ott a múzeumokban és magángyűjteményekben valamint az irodalomban a tárgyukra tartozó eddig felgyűjtött anyaggal megfognak ismerkedni.

Erre nagy szükség van, mert az orosz birodalomban az utóbbi évtizedekben sok történt az archæologia terén, miről csak a helyszínén lehet tudomást szerezni.

Nyilvánvaló, hogy ez előtanulmányok eredményéhez kell a vállalat további irányítását szabni.

Józan történeti kutatások szerint is a magyarság a mai Moldvából (Etelköz) jött végleges hazájába, oda a Dontól keletre eső tájról (Lebedia) került, első európai hazája pedig a Caspi tengertől éjszakra volt.

E három vidéken kell archæologiai érdekű hagyatékukat keresni. Az etelközi és lebediai hagyatékra valószínűleg reá lehet ismerni, mert az ott tanyázó magyarságot alig négy-öt nemzedék választotta el az utolsó hazát megszálló utódoktól. Föltehető tehát, hogy a honfoglalói kor hazai sírleletei biztos szövétnélkül szolgálhatnak az etelközi és lebediai sötétségben.

Azért józan archæologus Etelközben és Lebediában indítja meg kutatásait, és a módszeres kutatás csak azután, ha itt valami eredményre jutott, indul tovább a Caspi tengertől éjszakra eső táj felé. Keleti Oroszországra és Ázsiára tehát egyelőre kár minden archæologusnak erejét pazarolnia, ha az ős magyarság emlékeit keresi.

Elég fáradságába fog kerülni, míg sikerül a hajdani Etelközben, utóbb Lebediában bizton reá mutatni egy-egy ősmagyar sírra!

Részletes helyi ismeretekkel, az irodalom aprólékos átböngészése után, múzeumok és magángyűjtemények kitartó átvizsgálása által, végül a be

vidékeken megbízható egyéniségekkel való sűrű érintkezés révén, lehet csak oly indíciumokhoz jutni, melyek egy-egy sikeres ásatáshoz vezetnek. Fölösleges magyarázni, hogy ily fajta kutatás sok éven át folytatott szorgalmas munkát jelent! Vajha kedvező szerencse kísérné már az 1898-ik évi expeditiót és már ez uton is oly tudományos sikert aratna a vállalat, mely nemeslelkű intézőjét még nagyobb áldozatra indítaná! Ez áldozat a mostani vállalat megállandósítását czélozná, úgy, hogy ezután évről évre szakértő hazai kutatók tartózkodhatnának azokon a vidékeken, a hol a magyarság őskorára adatokat lehet gyűjteni. Meg vagyunk győződve, hogy gróf Zichy Jenő nagy célját, melyet oly nemes lelkesedéssel felkarolt, nem ejti el, de tudós nemzedékek hosszú sorára biztosítani fogja és ebben a meggyőződésben hazafias vállalatát az archæologia nevében legmelegebben üdvözljük.

pl.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM betérjesztette az országgyűlésnek az 1896-ik évről szóló XXVI. jelentését. Ebben a nyolczadik szakasz szól a múzeumokról és műemlékekről. Az érem- és régiségosztály gyarapodása volt 2881 drb. régiség, 3101 drb. érem és 170 drb. könyv 483 kötetben. Az osztályt 125 nyilvános napon 131,288 egyén látogatta meg, bemeneti jegyekkel 414 látogatója volt. Az országos iparművészeti múzeum szerzeménye volt 145 drb., könyvtára 74 kötetrel gyarapodott, a gyűjteményeket 12,498 egyén látogatta. A műemlékek orsz. bizottsága a jaáki templom biztosítási munkáját kezdte, a vajda-hunyadi várat folytatólag helyreállította, a pozsonyi ferencziek tornyát restauráltatta, foglalkozott az ákosi és csetneki templomok helyreállítási terveivel, a zólyomi vár átalakítását, a keszthelyi plébánia-templom restaurálását és az egri minaret helyreállítását és kiépítését megindította vagy befejezte. Jelentések és tervek készültek a gyulafehérvári székesegyház, a szakolczai jezsuita templom, az ó-barsi, köröshegyi, alsó-bogadi, gyöngyösi, nagy-géczi templomok és a sáros-szent-keresztí és szászsebesi régi oltárok dolgában.

Fölvételek készültek a szepes-mindszenti templom ajtajáról, a geczalfalvi templom frescoiról, a somogyvári rom alapjairól és a nagy-bittsei várról. Helyreállított a budavári koronázási templom, a kassai dóm és a bártfai templom. A miniszteri jelentésben nem találunk hirt a vidéki múzeumokról és teljesen figyelmen kívül maradt a dúsan javadalmazott «országos könyvtári és múzeumi bizottság» működése.

L.

A SZABOLCSI FÖLDVÁR ismertetését adja dr. Jósa András a Nyirvidék folyó évi 17-iki számában. Alakja háromszögű, magassága még most is 20—20 méternyi és területét mintegy 31176 □ méterre teszik. Régente a Tisza ága éjszokról és nyugatról határolta. A sánczokban elkorhadt tölgyfák nyomait és Bodrog-Keresztúrról való riolith köveket találni. A sánczok legfelső 1—1½ méternyi részében sem fa, sem darázskő nincs. Valószínű, hogy a vár eredete, mint több kisebb hasonló váré Szabolcs megyében, még a honfoglalási kort megelőző időből származik. A szabolcsi várat Béla király Névtelene épségben ismeri, Szent László ott országgyűlést tartott és a keleti sáncztól mintegy kétszáz lépésnyire álló templom egy Árpádkori nagyobb templom maradványait mutatja és

a templomtól kétfelé régebben alapfalakra akadtak, a miért közlő úgy vélekedik, hogy hajdan valószínűleg három hajóju basilika idoma lehetett. A buzgó kutató az érdekes földvárat a millenniumi kiállítás számára gondosan lemintáztatta, de a kiállításon a minta a munkások ügyetlensége következtében tönkre ment.

Most a megye Szabolcs vezér szobrát állítja a sáncz legmagasabb pontjára. *a.*

LEHEL KÜRTJE ÉS A JÁSZOK címén dr. Illésy János ez érdekes középkori emlék történetéhez becses adalékkal járul hozzá (Századok XXXI. 261—265.). Kimutatja, hogy a kegyelettel őrzött kürt már a XVII. század elején volt a jászok tulajdonában és hogy már 1682-ben Lehel nevéhez kötötte az akkori közvélemény. Közlőnek igaza van, hogyha azt tartja, hogy nem képtelenség a közhit, mely Lehelnek tulajdonítja a kürtöt, mert a kürt kora csakugyan a X—XI. századokra tehető. A hazai szaktudomány eddig nem teljesítette még kötelességét a jász kürttel szemben. Kíváncsok, hogy valaki, a ki a középkori archæologia byzanci és keleti ágaiban járatos, összeállítsa az európai múzeumokban őrzött vagy az irodalomból ismert rokon olifántok közül az analógiákat és a mennyire lehetséges, magyarázatát adja a kürtön kifaragott dom-borműveknek. Tudjuk, hogy ez hosszadalmas és nem könnyű föladat és nyilván ez az oka, a miért azon hazánkfiak, kik eddig a kürtől értekeztek, nem jutottak kielégítő eredményre. *sz.*

LAJTAPORDÁNYI RÓMAI SIREMLÉK. Mohl Adolf pordányi plébános a «Westung. Volksblatt» című soproni lap f. évi 54. számának tárczájában római síremlékről értekezik, melyet nem régiben az u. n. keresztes földek azon pontján leltek, hol a Wimpæsingből levezető út a fürdőházi úttal találkozik. A tábla 150 centiméter hosszú, 60 cm. széles, vastagsága 20 cm. A faluba szállításánál a tábla ketté tört és ily állapotban ülőpadnak használják ház előtt. Fölirata közlő szerint így szólt: D·M· | AEMIL. ET·AVRELIA | VARIA·VIVI·SIBI·ET | AVO·FELI·E·FLORENTI | NE AN·XXXI·H·S·P·F azaz: Diis Manibus Aemilia et Aurelia Varia vivi sibi et Avo Felici et Florentinae annorum XXXV. hoc sepulcrum poni fecerunt.

KOSSEA ÉRMEI. Minden hazai érmész ismeri azokat az aranyérmeket, melyeknek egyik oldala utánozza Junius Brutus denárját és két római lictort ábrázol, míg a szelvényben ΚΟΣΣΩΝ fölirat olvasható és a hátlapon koszorut és kormánypálczát tartó sas van ábrázolva. A régibb írók közül Tristan és utána Haverkamp azt hitte, hogy Kosa etrusiai város verette ez érmet, ellenben Eckhel és Friedländer az arany stater stylusa után ítélve és mert legsűrűbben a Balkán-félszigeten lelték, úgy vélekedtek, hogy Junius Brutus vezérsege idején és a philippii csata előtt készítették és e felfogás szerint a ΚΟΣΣΩΝ név vagy magistratus neve volt, vagy annak a thrák király nevét jelentette, a kinek a területén verték. E véleménynyel szemben Neumann már a mult században azt a nézetét jelentette ki, hogy a ΚΟΣΣΩΝ névben valamely dunavidéki város rejlik, a leletek után ítélve e város helyét Dél-Magyarországon tételezte föl és ΚΟΣΣΕΑ-ra gondolt, melyet Byzantiumi Stephanos is említ. Kubitschek tanár a bécsi numism.

társulat mult év deczember 16-iki ülésén mind e föltevéseket tudományosan latolgatván, Neumann véleményéhez csatlakozott és annak támogatására említett egy görög feliratot (a C. I. Græc.-ból), melyben szerepel egy ember, a ki a «Kossoi» vezetője volt (*ΤΩΝ ΚΟΣΣΩΝ*). Mon. der num. Gesellsch. in Wien. 1897. 4. és 5. l.

KÖZÉPKORI FÖLIRATOS CSERÉP. *Beregszász* város délkeleti végén a Vérke folyó partján terül el egy hat hold nagyságú kert, mely a megyei gazdasági egyesület tulajdona, s leginkább gyümölcsoltványok termelésére használtatik. E végből a talajt 50—60 centiméternyire fel szokták forgatni s e közben tömérdek különféle minőségű és alakú cserép kerül felszínre, nemcsak, hanem közben egyes kőalakú égvényes helyeken kova- és obsidiánkő szilánkok, malomkőtöredékek és vasból készült késpengék, vékony hosszú sarlók és egyéb ily eszközök. A tört edények közt számos a talpaspohár alakú agyagedény, csésze-alakú mécses s egyéb különféle használatra szánt edény, melyek részint simák, részint bekarcsolt és benyomott különféle vonalakkal, pontozatokkal és körökkel ékítvék. Közelebb ott időzvé, csak úgy a felszínről hordtam össze számos cserepet és vastárgyat; a többi közt egy sajátágos idomú *vaskalapácsot*, mely csak 21 deka-gramm súlyú, kilencz centimeter hosszú s háromszög alakú; sima, lapos teteje 2—3 $\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű hosszénégyszögű, oldala 3 $\frac{1}{2}$ cmnyitől lefelé keskenyedik egész fél centimeterig; fent 1 $\frac{1}{2}$ cmternyire tetejétől van egy 1 centimeter magas és $\frac{3}{4}$ cm. széles lyuka, mely a nyél befogadására szolgált. Egy 11 cm. hosszú egyélű vaskéspenge is került elő, melynek peczezszerű vékony, hegyes nyele négy centiméternyi s fába lehetett egykor illesztve.

Azonban leginkább felkelté érdekeltségemet két agyagcserep, melyek egyike egy edénynek füle (ábráját lásd a 282. lapon), kilencz cm. hosszú, két és fél cm. széles és egy cm. vastag s kissé hajlított; ennek külső szélesebb lapján ki van nyomva egy szalagszerű keretes táblácska, melynek rajzát itt közöljük, két csatt között visszafelé dru(g) szó olvasható xiv. századi majuscula betűkkel. Talán nem helytelen föltevés, hogyha a szóban a Drugeth nevet olvassuk, a mit annál valóbb-szinűbbnek lehet tartani, mert jobbra balra egy-egy csatt áll, a Drugethek egyik címér alakja. E szerint, mivel Beregszász vidéke régi Drugeth birtok volt, a föliratos cserép talán uradalmi agyagműhely emlékét tartotta meg. *L. T.+h.*

APATINI LELET. F. év tavaszán Apatinban építeni kezdett dunai kör-gáthoz szükséges földet a község mellett levő magas partból ássák ki s az ezen alkalommal lelt régiségekből az ottani főszolgabíróság f. évi február 28-án kelt jelentésével Bács-Bodrog vármegye alispánjához egy vaskardot, egy bronz csattot és egy darab ezüst lemezt küldött be, mely tárgyakat a vármegye alispánja meg-örzés végett a megyei történeti társulat múzeumában helyeztetett el. A kard körülbelül egy méter hosszú, egyenes egyélű, rövid és egyenes kereszttvással; a fogantyú felső része, valamint a penge hegye egészen hiányzik s így a kard eredeti nagyságát nem lehet megállapítani. A csatt bronzból való, szép zöld patinával van bevonva, s két ezüstfejú szeggel áttörve. A külön álló kis sima ezüst lemez, valami díszletnek töredéke s valószínűleg úgy, mint az a honfoglalás

korát jellemző leleteknél észleltetett, itt is vagy a ruházaton vagy a fegyverzet valamely részén lehetett alkalmazva. Hogy e tárgyakon kívül találtak-e még Apatinban egyéb régiségeket vagy csontvázat, erről a főszolgabírói jelentés nem szólt, miért is a vármegye érdemes alispánja ez irányban való további kutatásra nézve már intézkedett. Az eredmény és a netáni újabb leletekről annak idején fogok jelentéssel szolgálni.

Zombor, 1897. márczius hó.

Muhoray Alfonz.

RÓMAI SÍROK PÉCSETT. Az idei tavasszal házépítés alkalmával a pécsi főtéren téglából rakott római sírok kerültek elé, melyeknek tartalmát Horváth Antal pécsi ügyvéd mentette meg. Találtak a sírokban egyszerű aranyékszereket és bronzedényeket, melyeknek azonban Horváth jelentése szerint, nem igen van művészi értékük. Érdekesebb két üvegedény. Egyik amphoraalakú, a másik lábatlan pohár. Ez utóbbi metszett üveg, de a jelentés szerint «a becsiszolások nem valami mélyek, olyan formák, mint a mostani cseh kristály poharaknál. A felső szélén köröskörül a következő görög felirat van *ΙΙΙΕ ΖΗΧΑΙC ΚΑΛΩC ΑΕΙ*. A fölírat betűi csak igen kevésbé állanak ki, egyáltalában a pohár ügyes, de nem valami különös munka. A felső széléből egy kis darabka hiányzik, a többi megvan.*

a.

DOLYÁNVIDÉKI ARANYLELET. (Nógrád m.) F. évi április havában a dolyáni Majorhegy oldalán cigány ürgeásáskor négy nagyobb és három kisebb őskori aranykarikára akadtak. A nagyobbakról már nem lehet biztos tudni, hogy milyen volt az idomuk, mert a találás után formájukból kiforgatták, a három kisebbik Pintér Sándor t. munkatársunk véleménye szerint, kinek ez adatokat köszönjük, zárt karikák voltak. Az összes megmentett aranytöredékek súlya 67 grm.-ra ment. Közlő helyesen karika pénzeknek minősítette az arany gyűrűket. A nagyobb aranykarikák rovátkolásáról Pintér úgy vélekedik, hogy annak célja volt a levakarást, tehát a súly- és értékcsökkenést megakadályozni. Az aranytárgyak mellett egy-egy gyűrű volt bronzból, a cserépedényt, melyben a tárgyakat lelték, szokás szerint szétörték és elhántták.

a.

A RÉGÉSZET ÜGYE BARSBAN ÉS UGOCSÁBAN. Barsmegye már 1892-ben alkotott a megye történeti és régészeti emlékeinek megvédésére egy terjedelmes helyhatósági szabályzatot, melyet újabban Ugocsamegye is (csekély változásokkal) átvett és egész területén közhirré tett. A két szabályzat leglényegesebb különbsége, hogy Bars 1000 frttal veti meg egy «régészeti alap» kezdetét, míg Ugocsa e célra csak 500 frtot szánt. Ez alapot utóbb önkényes adakozásokkal, nemesi okmányok kiadása és levéltári másolatok után szedendő illetékek s egyéb jövedelmekből származó járulékokkal akarják megnövesztetni. Nagyon félünk attól, hogy sem Barsban, sem Ugocsában ily végtelen csekély összegekkel nem fogják a régészet ügyét valami lényegesen előbbre vinni.

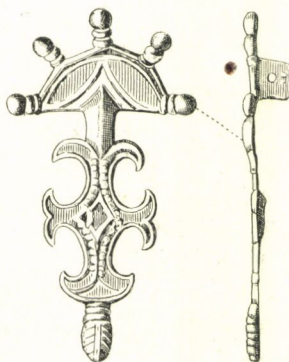
* Köszönettel vettük az érdekes hirt és birjuk tisztelt munkatársunk ígéretét, hogy alkalmilag a becses lelet rajzát is fogja folyóiratunkban közölni.

A szerk.

Hogyha a szabályzat gazdag programjának csak egy pontját is, p. o. megyei muzeum fölállítását akarják megvalósítani, akkor is évente legalább néhány száz forintnyi költség kell régiségek beszerzésére és rendezésére, egyáltalában a szakmunka végzésére, eltekintve a butorzás, helyiség és felügyelet költségeitől. Vagy p. o. milyen szabású régészeti ásatásokat akar Bars- vagy Ugocsamegye az «alap» csekély 20—40 frtnyi kamatjaiból évente rendezni? Bizony nagyobb áldozatkészség kívántatik, hogy ha a két megye nem akarja, hogy nagyigéretű szabályzata holt betű maradjon. Vegyék e hatalmas megyék például a kis Versecz városát, mely *évenként* közel 1000 frtot költ a muzeumára, avagy Szegedet, mely ennél is többet költ, vagy vegyék mintául a délvidéki muzeum-egyesületet, mely ugyan csak magánszövetkezés, mégis nemcsak muzeumot tart fön, de jut jelentékeny költsége szakfolyóíratra és régészeti ásatásokra.

Tehát nem elég, nagy lelkesedéssel a hazai cultura érdekében szabályzatokat alkotni, soktagú megyei albizottságokat kiküldeni, stb. A legfontosabb mai nap a tudomány terén is, sok, mennél több pénzt áldozni a helyesnek fölsimert célra és a második fontos teendő hozzáértő szakertőt biztosítani. Semmiféle szabályzat, választmány, bizottság vagy küldöttség nem pótolhatja e két leg-
elemibb, de nélkülözhetlen előfeltételt; ellenben majdnem fölösleges minden
helyhatósági programhirdetés, ha a két föltétel megvan. H.

VÁRHELYI FIBULA. (Hunyad m.) A dévai múzeum 1882-ben Sarmisegethusáról egy csinos népvándorlaskori bronz fibulát szerzett, melynek itt közöljük ábráját. Hossza hét cm., az öt sugárkévével ékített fejrész szélessége 35 mm., a sugarak törzsét két barázda és egy tagolatlan fejrég diszíti. A páros félhold tagozattal tova fűződő törzs belső mezején gyöngydiszből sorakozó keret fogja körül azt a rhombikus tért, mely alatt a tű beakasztóját alkalmazták. Végén fejféle durva idom domborodik. Várhelyről csak egy hasonló leletről van még tudomásunk. 1890-ben az amphitheatrum páholyfülkéiben több csomó Valentinianus-féle (364—375) apró rézérmet leltek. T. G.

PULSZKY FERENCZ

1814—1897.

A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, a nemzeti muzeumnak évtizedeken át nagyérdemű igazgatója, folyó évi szeptember hó 9-én végső nyugalomra tért.

Előkelő része volt közéletünk intézésében. Neve világszerte dicsőséget árasztott a hazára. Szakunk legfényesebb oszlopát vesztette benne.

Utolsó lehelletéig lelkesült tudományunkért és végső öröme volt, hogy közzé tehetette utolsó művét «Magyarország archæológiáját».

Nagy szellemmel és fáradhatlan munkássággal dicsően töltötte be hosszú pályáját és azzal az öntudattal fejezhette be, hogy hazája iránt leróvta kötelességét.

Nekünk szaktársainak nagy szomorúságunk közepette vigaszunk, hogy maradandó művek gazdag sorát hagyta reánk, melyek irodalmunkban is mindenkorra meg fogják őrizni tisztelt emlékét.

ÖRÖK BÉKE LENGJEN PORAI FÖLÖTT!

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

EDÉNYEK ÉS BRONZEMLÉKEK A VELEM-SZENT-VIDI ŐSTELEPRŐL.

Magyarhoni őseletek közlése alkalmával ritka esetben részesülnek az agyagművek az őket megillető figyelemben, pedig ezek csak úgy, miként egyéb régi emlékek magukon hordják koruk bélyegét, s ép úgy, miként azokból a tudományos kutató s rendszeres gyűjtő kiolvassa belőle a rég múlt idők kulturáját.

Legtöbb leletünk nem szakszerű ásatások eredménye, csupán szerencsés véletlennek köszönhető, ez a jelzett tény magyarázata. Vajmi nehéz laikussal megértetni, hogy gyűjtőre a cseréptöredék is bir értékkel! Eme küzdelem nekem is, úgy mint számtalan más bajtársnak osztályrészül jutott a velem-szent-vidi őstelep tekintetében, melyet sajnos még mindig csupán pénzkereset céljából aknáznak ki. Nem csekély reábeszélés, hasznavehetetlen töredékek összevásárlása s egyéb eszközök felhasználása birja csupán őket reá, hogy a talált cserépedényeket ott a helyszínen meg ne semmisítsék.

Pedig mily érdekes s váltakozó egy nagyobb őstelep keramikai sorozata. Így különösen Szent-Viden, hol évezredek folyamán fel- és letűnő kulturák eme tanujeleivel lépten-nyomon találkozunk.

Midőn e cikkemben közlendő edényeket lerajzoltatás céljából a szerkesztőséghez beküldtem, még küzdelmek árán birtam csupán azokat a végenyészettől megmenteni, ma már szerencsésebb helyzetben vagyok, mert edénygyűjteményem tetemesen szaporodott. Ma darabszáma a százat meghaladja, bele nem számítva a temérdek érdekes töredéket.

Velem-Szent-Videt ma már az őskori lakóhelyek és kiterjedett öntőműhelyek sorába számíthatjuk. Ezt a birtokomban lévő 15 darab öntőminta, úgy a ma már kiloszámra összegyűlt nyers öntőanyag és másrészt a sírok teljes hiánya bizonyítja. Ez utóbbi tény az edények meghatározásánál igen érezzük, mert az úgy is helyi jellegre hajlandó agyagkészítmény legbiztosabb meghatározója, korának megállapításánál a sírlelet. Ennek hiányában ma csupán típusokra és különösen az

edényszegélyekre alapíthatjuk azok **kormeghatározását**. Ezen eljárás nem tévedésektől ment, s hogy ennek folytán őstelepünkön átmeneti alakokkal is találkozunk, az természetes; de ha tekintetbe vesszük, hogy agyagedényeink ép úgy, miként a más leletek, nem csupán egy kor, hanem azok egymásutáni lánczatát a neolith-kortól a történelmi korig, s tovább képezik, úgy nem lehetetlen, hogy valóban átmenetet képező alakokkal van dolgunk.

Közlésem második részét néhány más Velem-Szent-Vidről származó lelet képezi, melyek legnagyobb részt a vidékünkön sűrűn előforduló Hallstatt-kori tárgyak.

Csekély ideje múlt annak, hogy e fontos kort hazánk leleteiben egyáltalában felismertük, s az még ma sem részesül azon figyelemben, miként a gyönyörű virágzást ért, változatokban oly gazdag magyarhoni bronzkor. Ma is a bronzkorba számítunk leleteket, melyek tulajdonkép a Hallstatt-korból valók. A megkülönböztetés és elkülönítés ez utóbbi-tól nehéz ugyan, de nem lehetetlen. Így sok lelet van különösen a Dunán túl, melynek tárgyait, ma már minden kétséget kizárón e fontos korba kell számítanunk. Így p. o. csupán egy párt említve. Elvitázhatlanul a korai Hallstatt-kor jellegével bíró lelet a mosony-szolnoki,¹ a rima-szentkirályi kincsben lévő ékítmény,² a Kis-Ravazdon talált fibulák.³ De e kor befolyása és létezése nem csupán a Dunán túlra szorítkozik, hanem Magyarhon egyéb vidékein is előfordul, miként a krasznahorkai kincsben, az e kort jellemző sodronytekercs pápaszem fibulával, vas, tokosvéső és csavarmenetes nyakgyűrűvel,⁴ az ördögös-füzesi⁵ leletet is e korból valónak kell elismernünk.

Tagadhatlan a Hallstatt-kor létezése, annak kulturájának befolyása s pedig nem csekély mértékben hazánk területén. Különben mindig sántikáló volt azon elterjedt vélemény, hogy a magas kifejlődést ért tiszta bronzkort, nyomban magas kifejlődésű vaskor váltotta fel. Úgy azon elmélet, melynek még ma is nem egy követője van, hogy a régibb kultúra mindig az újabb fejlődöttebbnek erőszakos úton volt kénytelen utat engedni, nem helyes. Miért nem volnának itt is mint mindenben átmenetek. Hogy ily átmenetek ritkábbak, nem oly sűrűn előfordulók, az természetes. Ez valószínűleg magyarázatját abban leli, mert az új ízlésnek öntő anyagját legnagyobb részben ép az átmeneti typust magán hordó tárgyak képezték. Még tán az is feltehető, hogy a La Tène-korban folytatott sírablás már a megelőző korban is dívott, úgy

¹ Hampel: Bronzkor III. CLXXXVI. és CLXXXVII. tábla.

² U. o. CCXV. tábla, 1. ábra.

³ Arch. Ért. XVII. köt. 3. sz. Dr. Récei V.: Pannonhalma stb. 194 lap. 1—8. ábra sajnos, méretek hiányoznak.

⁴ Hampel: Bronzkor III. CLXXXIII. és CLXXXIV tábla.

U. o. CCXIX. tábla.

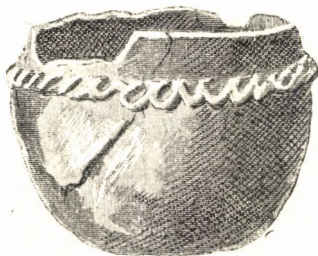
tán azon körülmény folytán, hogy az újabb kultúra követelményei következtében nem egyszer más, újabb telepen fejlődve, ott csupán ez új irány alakjaival ismerkedünk meg. Számba vévén mind e körülményt, az átmenetet képező típusok gyér előfordulása eléggé meg volna magyarázva.

Csupán szerencsés véletlennek tulajdonítható, ha itt-ott találatnak helyek, őstelepek, melyeken több egymást követő fejlődési korok szakadatlan sorával, úgy szólva egymás felett találkozunk. Ily ritka hely, mely minden kor igényének megfelelt s kedvelt a Velem-Szent-Vid őstelep volt. Itt a neolith telepesre nem csekély vonzerővel birt a közelben, s könnyű szerrel beszerezhető eszközök készítésére annyira kedvelt serpentin-kőzet. A későbbi korokra vonzó lehetett a könnyen megvédhető fekvése.

Érdekes a gyűjteményemben Velem-Szent-Vidről származó s a korok meghatározására oly fontos fibulák sorozata. Az kezdődve a magyarhoni bronzkorra oly jellemző egytekercsű sodronyfibulával, átmenyen a Hallstatt-korba az azt különösen jellemző sodronytekercs-pápaszem alakjára és e kor későbbi típusaira s az V. században Kr. e. dívó Certosa alakkal átmenetet képez az ezt követő korai, közép és késői La Tène fibula nem egy érdekes alakjára. De ezzel nem szakad meg sorozatom, hanem néhány római kori példánnyal folytatódva egy korai népvándorláskori alakkal nyer befejezést. E sorozathoz hozzátéve az ott talált tiszta neolith típusokat, ma bizvást azt állíthatjuk, hogy a Velem-Szent-Vid őstelepét mintegy három évezred embere lakta, három évezred kultúráját látta virágozni, s három évezred tanujleit őrizte meg, s hogy az utolsó ezred sem hagyta azt lakatlanul, a történelemből tudjuk. S ha ma ily helyen keresünk és találunk összekötő átmeneti alakokat, úgy ezen nem kell csodálkoznunk.

Mai közleményem célja néhány tárgy, különösen edények bemutatása. Későbbre marad a lelőhely kimerítő ismertetése.

Az 1-ső ábra alatt a neolith-kor egy tipikus edényét látjuk és megismerkedünk rajta az ez időben dívó ékítmény egyik nemével, körülfutó újbennyomás által keletkezett kezdetleges díszítéssel. Az edény sötétbarna, szemcsés s apró kővekkel kevert durva anyagú készítmény. Méretei a következők: Talp átmérő 70 mm., magassága 90 mm., felső átmérő 110 mm., a körülfutó dísz c. a. 60 mm. magasságban.

1. ábra.

A 2-ik ábrán lévő edény szintén a neolith-kor készítménye, barna színű itt-ott füstnyomokkal, durva, kezdetleges készítmény, melynek pereme össze-vissza hajlott s egyenetlen, az ép ilyen talpa mintegy 60 mm. átmérőjű, magassága 80 mm.

pereménél legnagyobb átmérője 100 mm. A következő (3. és 4. ábrák) két durva anyagú és készítésük után ítélve bizvást a neolith-korba volnának számítandók, de ellenben alakjuk már a bronz korszakra vall. Rosszul égetett kővecsekkel kevert durva és kezdetleges gyártmányú edény (3. ábra) világosbarna

2. ábra.

3. ábra.

színű. Méretei: Talpátmérője 93 mm., magassága 115 mm. szegélye kissé kihajló, a fül a peremen fölé emelkedő. A másik átmenetet képező edény (4. ábra) csésze, külszíne egyenetlen színe, veresesbarna, de alakja már a bronzkorhoz tartozó. Talpának átmérője 30 mm., magassága 70 mm., szegélye kissé egyenetlen s itt 95 mm. átmérőjű. Kétségtelenül a bronzkorba tartozó edények a következők:

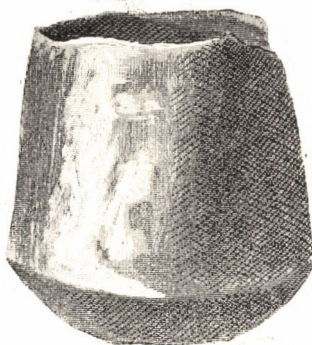
Az 5-ik ábra alatti világos barna színű kissé összehajtott, összelapított edény, melynek már a bronzkorra valló fényes felületet mutatja, talpának átmérője

4. ábra.

5. ábra.

7. ábra.

30 mm., magassága 40 mm., pereme egyenesen felálló, melynél átmérője 73 és 39 mm.

A 6-ik ábra alatti edényke ugyan csak e kor ismeretlen rendeltetésű artefaktjai közé sorozható. Színe téglaveres, mely fent pereme alatt két kis lyukkal van ellátva. Méretei: Talpátmérője 25 mm., magassága 50 mm., felső átmérője 38 mm.

A 7-ik ábra alatti barna színű füst nyomaival, melynek felülete fényes, talpának átmérője 55 mm. gyorsan kiszélesbülő 20 mm. magasságig és itt mintegy 98 mm. átméretű innen leg-

6. ábra.

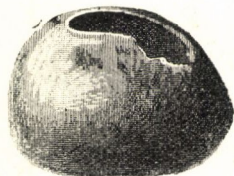
nagyobb öblösségét elérve menetelesen keskenyülő, magassága 90 mm., egyenest felálló vékony szegélyénél 70 mm. átméretű. Egy világos barna színű csésze, (8. ábra) melyen füstnyomok láthatók. Méretei következők: Talpátmérője 30 mm., magassága 35 mm., legömbölyített pereménél 80 mm. átmérővel. Szemcsés agyagból készült (9. ábra) barna színű edény, ennek talpátmérője

8. ábra.

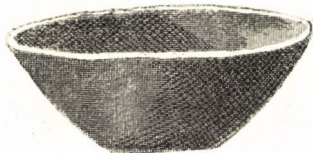
9. ábra.

10. ábra.

55 mm., magassága 75 mm., pereme alatt körülfutó mélyítéssel a perem legömbölyített s kissé kifelé hajló, itt átmérője 78 mm. A 10-ik ábra alatti

edény meglehetősen alakatlan, fekete színű, melyen helyenként a fényesebb felület le van kopva. Magassága 45 mm., befelé hajló pereme egy gömbölyű szájban végződött, mely ma kicsorbul, ezen kör átmérője 40 mm., az edény legnagyobb

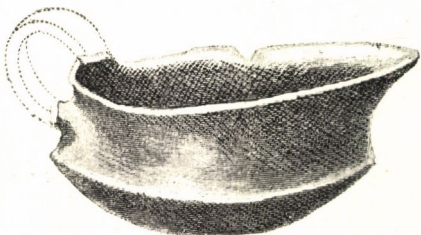

11. ábra.

öblének átmérője c. a. 60 mm. Egy barna színű csésze, melynek belső anyaga durva szemcséjű, s mely a bronzkorban dívó finomabb agyagréteggel van kívülről bevonva, 11. ábrán látható. Méretei: Talpátmérője 70 milliméter, magassága 70 mm.,

12. ábra.

13. ábra.

széle kissé gömbölyített s itt 155 mm. átmérővel. Egy tipikus alakját a bronzkori edényeknek látjuk 12. ábra alatt, melynek nyaka és szája töredezett. Színe fekete, anyaga számtalan apró kővecsekkel kevert, ellenben külseje mázszerűn finomabb anyaggal bevonva s

gondosan kisimítva. Talpánál átmérője: 95 mm., innen gyorsan 70 mm. magasságig 242 mm., szélességre kiöblösödve, utána 130 mm. magasságig gömbölyűn s

menetelenen keskenyül s előbb említett magasságnál 60 mm. átmérője összeszorulva. Innen a nyakat képezi, mely kissé összeszoruló lehetett. Két felén füllel van ellátva, melyek alul a gömbölyű öblön, fenn a nyak kezdetén vannak hozzáillesztve. Miként az utóbb leirt edény, úgy a 13. ábra alatti is egy tipikus alakja a bronzkori edényeknek. Fényes márványszerű felületű talpa mélyített lyukból áll, tehát a «köldökös» edények sorába tartozó. Alakja lapos, gyorsan szélesbülő, a talpmélyedés 25 mm. átméretű, 20 mm. magasságban egy körülfutó élt képez. A perem kifelé hajló, az edény teljes magassága 40 mm. és 110 mm. a felső átmérője. A perem és a körülfutó él között egy homorú részletet képez, melyből menetelesen képződik a kihajló perem. A rajzon lévő fülreconstructio nem pontos, mert e csészék fülei magas ívben az edényszélre visszahajlók s a magasság mintegy $\frac{2}{3}$ -nál egy kifelé fordított élt képeznek. Wosinszky* ily alakú edényt füllel közöl. Egy kávébarna színű és füllel ellátott edény (14. ábra.) talp átmérője 80 mm., magassága 110 mm., legömbölyítstt széleinél 190 mm. átmérővel, a fül itt is a perem magasságon felemelkedő. Ez edény anyaga apró kövecsekkel kevert. Igen tetszetős és helyes kis edényke (15. ábra) színe téglaveres,

14. ábra.

15. ábra.

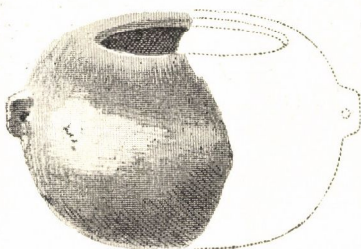

16. ábra.

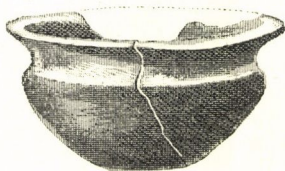
felülete szemcsés, kissé domború talpának átmérője 28 mm., magassága 35 mm., pereme befelé hajló, s ez alatt 6 mm. távolságban egy körben körülfutó csekélyen mélyített vonal. Már a fejlődöttebb késői bronzkor edénye (16. ábra) ornamentikája úgy alakjával már-már a korai Hallstatt-korra emlékeztető. Vékony falu, barna színű edény következő méretekkkel: Talpátméreje 37 mm., öblének legnagyobb átmérőjét 35 mm. magasságban elérve 105 mm. térszen ki, innen menetelesen összeszorul és egy körben körülfutó, csekély mélyedésű vonalat képez 60 mm. magasságnál. Ezen vonal alatt három csoportban elhelyezve látunk 5—5 rézsutos díszítő vonalat kissé az edény felszínén domborodva. Az előbb említett vonal után 75 mm. magasságig az edény összeszorul, itt ismét egy körülfutó mélyített vonallal bír, mely után a nyak kezdődik, mely a peremig ismét kissé öblösödő és összeszoruló alakkal fenn egyenes peremet képez. Az edény magassága 100 mm., felső átmérője a peremnél 52 mm. és 57 mm.

* Wosinszky Tolna vármegye története, I. XC. tábla 3. ábra.

Ismét átmeneti alakra emlékeztető a 17. ábra alatti köldökös edényke anyagi a szokott, belül durvább, kívül finomabb mázszerű színe fekete. A köldök átmérője 20 mm., magassága 37 mm., pereme erősen kifelé hajló 20 mm. magasságig kiszélesbülő, itt a peremig homorú vonalat képezve s ez által kissé összeszoruló. A perem a simítási nyomok folytán már erősen a hallstatti típusokra emlékeztet. Felső átmérője 84 mm. A következő két ábra alatt két érdekesebb töredéket mutatok be, c. a. $\frac{1}{3}$ nagyságban (18. ábra). Egy kis átfurt fülű, befelé hajló peremű, 55 mm. magas világosbarna, részben fekete fényes márványszerű felületű töredék. A kicsiny fűrésű fül 8 mm-re kiálló, 15 mm. hosszú, 4 mm. vastag, a lyuk 2 mm. átméretű. A másik töredék (19. ábra) díszes edénytől való, mely füllel volt

18. ábra.

17. ábra.

19. ábra.

ellátva. Ezen zig-zeges körülfutó vonaldíszet látunk, a rajzon nincs feltüntetve a zig-zeg vonal külső és belső vonala mellett s ezzel párhuzamosan vonuló zsinórdísz, mely a fül alsó részén három párhuzamos vonallal ismét található. A töredék világosbarna színű, füst nyomaival. Alakja után a következő három edény már a korai Hallstatt-korba számítható, de még nem tartoznak annak tipikus edényei közé. A 20-ik ábrán lévő köldökös edény. Hogy e fajta edények

20. ábra.

nem kizárólag a bronzkorban készültek, ezt a steierországi Wies* úgy az utóbb a Gradina Cungari** leletek bizonyítják, hol e fajta edények a hallstatti kor leletei között fordulnak elő. Edényünk világosbarna, következő méretekkel: A talp gyanánt szolgáló köldök 25 mm. átméretű, gyorsan öblösödő s 20 mm. magasságban 80 mm. átmérővel, innen menetelesen befelé görbülve, az edény öble keskenyedik 35 mm. magasságban egy csekély mélyítés van, mely alatt a csoportban elhelyezett függélyes vonaldísz illetőleg párhuzamos csekély mélyítésű hornyolatok, mintegy 50 mm. magasságban kezdődik az aránylag hosszú nyak, melynek legkeskenyebb pontján 52 mm. az átmérete, innen a szájig mintegy 6 mm-re szélesbülve. Az

* Mitth. der Ant. Ges. in Wien. Bd. XV. 1885. IX. táblázat 18—19. ábra X. tábl. 2-ik ábra.

** Mitth. aus Bosn. u. Herz. IV. kötet. Radimsky «Die Gradina» Cungari bei Cazi u. 81. lap 44. ábra.

edény teljes magassága 74 mm., a kifelé hajló perem már a hallstattkori simítási módot tünteti fel, itt 65 mm. átmérővel bír. A másik edény (21. ábra) lapos talppal bír, melynek átmérője 40 mm. menetelesen kiöblösödő 30 mm. magasságig s itt 82 mm. átmérővel bíró, a nyak aránylag rövid és a hüvelykujjnak megfelelő csekély mélyítés által képeztetik. Az edény magassága 80 mm., öble 55 mm. magasságig merőleges hornyolatok által díszített. E díszítés fölött 55 mm. magasságban egy csekély körülfutó vonal,

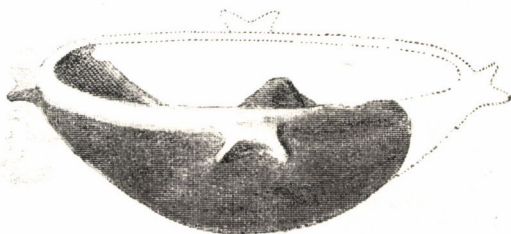
21. ábra.

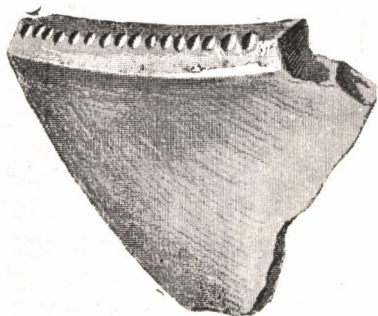
22. ábra.

A perem erősen kifelé hajló és lesimított. Az edény színe sötétbarna. Oldalán kicsiny gömbölyű fül áll ki. Egy átmeneti alakot képviselő harmadik edény csupán töredékben látható (22-ik ábrán) $\frac{1}{3}$ nagyságban igen hasonló a 20-ik ábrán levőhöz, csupán díszítés módja ettől némileg eltérő. A hallstatti kor tipikus edényeiből két darabot közlünk (23. és 24.), melyek csupán töredékek. A képben kiegészített tál csekély mélyített talppal bír, melynek átmérője 17 mm., pereme el- és befelé hajló, a töredéken még két félhold alakú fülecske látható, melyek a tál szélétől 12 mm.-re kiemelkedők, 20 mm. szé-

lesek és 7 mm. vastagok. Az edény színe téglaveres, igen jól égetett s már gondos munkára mutat, vastagsága 7 mm. A második töredék (24. ábra) hallstattkori tálnak darabja, mely $\frac{1}{2}$ nagyságban van reprodukálva; díszítési módja érdekes, t. i. a befelé hajló

23. ábra.

24. ábra.

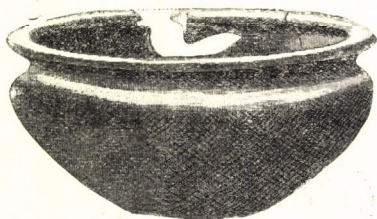
perem kifelé élt képez, mely meglehetősen egyenlő távolságban mintegy 2 mm. mély bevágásokkal van ékítve. Az edénytöredék színe világosbarna legnagyobb vastagsága 8 mm. Analogiáját egy boszniai leletben találjuk.* Még egy tipikus hallstattkori edény peremet mutatok be (25. ábra), melyen igen jól kivehető a lépcsőszegélylyel végződő perem. A szegély bevágásokkal díszített. A töredék

* Mitth. aus Bosn. u. Herz. IV. kötet. W. Radinszky «Die Gradina Cungar. 113. ábra.

eredeti nagyságának $\frac{1}{3}$ -da a reproductio, színe sötétbarna La Tène-kori edénynek előfordulása a Velem-Szt.-Vid őstelepen nem tartozik a ritkaságok közé, de ritkák e korból az ép edények; rendszerint csupán töredékek kerülnek gyűjteményembe. Ennek oka egyrészt, hogy a La Tène-kor tárgyait tartalmazó földréteg nem elég mélyen fekvő, úgy hogy a nagyobb edényeknek megártott a földet forgató ekevas, másrészt így jobban ki volt téve az idők viszontagságainak, és végre kutatóimnak még nem birtam bevésni emlékezetükbe, hogy együvé tartozó edények töredékeit gondosabban gyűjtsék össze, mert legtöbb esetben nem hagyván időt, hogy a kiszedett edény a levegőn megkeménykedjék, gyorsan kiveszik, s így a legtöbb széttöredezve kerül napfényre. Némileg ép edény

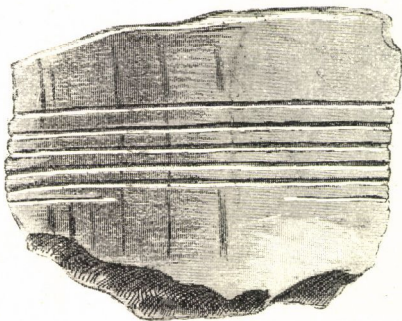

25. ábra.

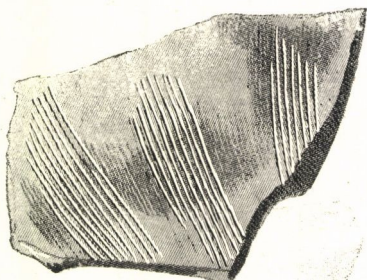

26. ábra.

(26. ábra), mely már nem szabad kéz készítménye, anyaga gazdagon graphittal kevert; méretei a következők: talpátmérője 90 mm., magassága 88 mm., felső átmérője 202 mm., pereme egészen kihajló 10 mm.-nyire alatta a La Tène-korra igen jellemző körülfutó hornyolattal. Már készítmény módja műveltebb korra

27. ábra.

28. ábra.

vall. Két töredék (27. és 28. ábra) $\frac{1}{3}$ -on a La Tène-kor két tipikus díszítési módját tünteti fel és pedig 27. ábrán az edény körülfutó mélyített párhuzamos vonalból állott, ellenben 28. ábrán az edényen csoportban elhelyezett s ennek talpára függőlegesen álló vonaldísz; mindkét edénytöredék grafitos.

Három töredék (29—31. ábra), már nem a prähistoriához tartozó, sokkalta fiatalabb kor készítményei, miként a rajtok lévő hullámvonaldísz mutatja. A hullámvonal a régibb középkorban szláv motívummá vált, azt kétségtelennek tartom. Hogy őstelepünk későbbi lakói a szláv fajhoz tartoztak, az kitűnik őstele-

pünk elnevezéséből, mely nem függ össze a rajta lévő s Szt.-Vitusnak szentelt, a század elején oda épített templom keletkezésének korával, hanem e szent

29. ábra.

30. ábra.

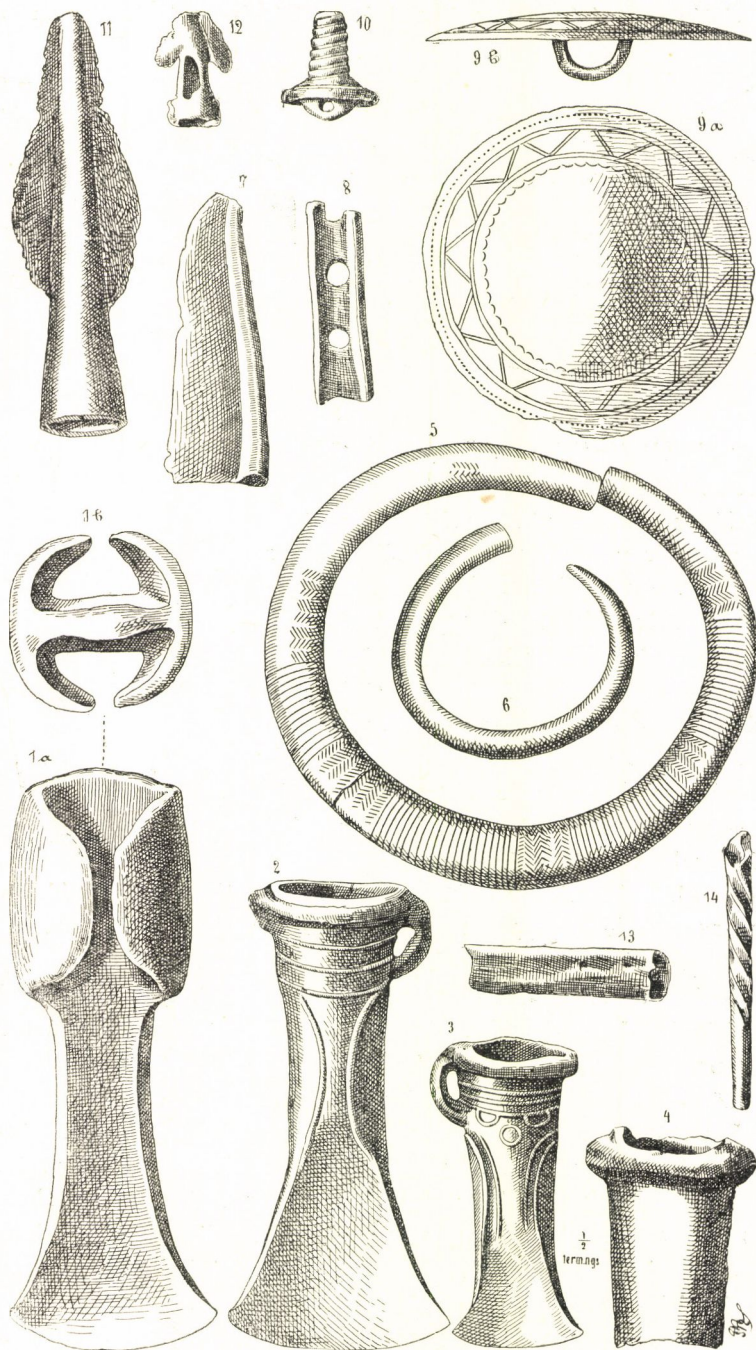
nevét már rég időtől viselte, miként azt Árpád-kori okiratainkból tudjuk. Az edények pereme után ítélve a La Tène-izlés typusa maradt fenn az idomukban.

Közlésem második részét néhány bronztárgy képezi, melyek legnagyobb részt a Hallstatti kor typusát viselik. Az I. tábla 1. ábrán egy szárnyas véső látható, mely a Hallstatt-kor typusát képviseli. E tárgyunk emlékeztet a Sacken* által közölt példányhoz, de ettől eltérőleg egészen bronzból készült, kecses alakot nyer az által, hogy a szárnyak alatti rész hirtelen összeszorul s innen menetelesen szélesbül az élig, melynek széle körszelvényű. Mindenben egyező példányt Szt.-Vidről bír a bécsi cs. és kir. udvari gyűjtemény. Hozzá hasonló, ismeretlen lelhelyről származót láttam a linczi gyűjteményben. Teljes hossza 155 mm., az él szélessége 53 mm. 1. b) a szárnyak elhelyezését mutatja, melyek félkörben visszahajlók s majd egész tokot képezők, csupán 7 mm. nyílt tért hagyván szabadon. A szárnyak elülről szemlélve, félkör alakúak, alapjuknál 57 mm. átmérővel erősen kidomborulók úgy, hogy 21 mm. magasságú ürt képeznek. A penge két tompa széle facetírozott, tokos véső füllel (2. ábra), a dudoros szél alatt körülfutó vonal tokján kétfelől szárnydiszszel. Hossza 124 mm., élszélesség 56 mm. Egy másik tokos véső (3. ábra), mely kicsiny volta után inkább dísz- avagy sírmellékletnek szánt volt, mint használati eszköz. Hossza 79 mm., élszélesség 33 mm. Keskeny tokos véső (4. ábra) 53 mm. hosszú töredéke. Bronzkarika, (5. ábra) csoportosan rakott egyenesekkel és halszálkadíszekkel, melyek váltakoznak; mindkét vége felé menetelesen vékonyodó. Belső átmérője 103 mm., legnagyobb átmérője 16 mm., a törésnél 15 mm. Egy bronzkarika (6. ábra), melynek belső átmérője 51 mm., az egyik vége, mely 7 mm. átmérővel bír tompa, a másik ellenben csúcsban végződő. Egy 78 mm. hosszú sarlótöredék (7. ábra) két alakjának szánt lyukkal ellátott s valószínűleg késnyélül használt töredék,

31. ábra.

* Sacken «Das Grabfeld von Hallstatt. VII. táb. 17. ábra.

I. TÁBLA. VELEM-SZENT-VIDI BRONZLELETEK.

(8. ábra) melynek hossza 50 mm., illetőleg 54 mm., szélessége 15 mm., a szélek felfelé és befelé hajlottak, s szarv- vagy csontnyélbetét jobb megerősítésére használhatták. Egy pléh korong (19. ábra), 88 mm. átmérővel, a szegélyen 17 mm. szélességű körülfutó díszszel, mely áll sűrűn pontozott vonalból, ezt egy kettős körvonal követi ezen belül kettős vonalból zig-zeg ismét kettős körvonal, s legfelül kis apró félkörök által képzett kör melynél a félkörök domborúlata befelé hajlik. E korong átmetszetét adja a 9. ábra, melyen a 12 mm. magasságot kitevő fül látható, hossza 21 mm. és 5 mm. vastagságú. Különös alakú gomb? (10. ábra) melynek alakja tutulusra emlékeztető. A gomb 24 mm. átmérőjű gömbölyű korongból áll, mely közepefelé mérsékelt emelkedésű; széle egyenesen levágott az emelkedés egy tutulusba átmenő, mely csavart képez. Teljes magassága 28 mm., a korong alatt lévő fül 4 mm. magas, és 14 mm. hosszú. Rendeltetése kétes. E tárgyat a La Tène- avagy még fiatalabb korbá vélem helyezendőnek. Egy kisebb lándzsacsúcs, melynek hegye letörött (11. ábra), teljes hossza 112 mm., a köpü majd a hegyéig beérő s a szárnyakhoz viszonyítva igen vastag, legnagyobb átmérő köpüvel 31 mm., ebből a köpüre 14 mm. esik. A köpü hossza a szárnyakig 34 mm. Bronznyílhegy (12. ábra), teljes hossza 30 mm., köpü hossza 16 mm., legnagyobb szélessége 19 mm., a köpüerősítéshez szolgáló lyuk a köpüalj felett 6 mm.-rel van elhelyezve. A méregtartó (?) 10 mm. hosszú, 4 mm. legnagyobb szélességgel. Rúdalakú öntési rög (13. ábra), mely 54 mm. hosszú és 12 mm. átmérőjű. Egy töredék, mely a törésnél 7 mm. átmérővel bír és 76 mm. hosszú felső részében csavarmenetű díszítésű (14. ábra).

A II. tábla legfontosabb darabja 1. a) és b) alatt levő *Glasinacfibula*. Néhány éve Boszniában a Glasinac fensík tumulusai szakszerű ásatása alkalmával tűnt föl először ezen eddigelé ismeretlen volt típus, mely ugyan magán hordja a Hallstatt-kor jellegét, de mégis külön válik.¹

A fibula sem téveszthető össze a többiekkel. Háta ív formájú lába egyenes és hornyolt, végén csüngődísz. Az ív könnyed vonaldíszszel van ékítve és kis, s több csoportban elhelyezett csüngők vannak rajta. A tű körhajlású fordulattal képezi a rügöt, miként azt a Hallstattkor több példányánál láthatjuk.

Fontos ezen típus előfordulása hallstattkori leleteinkben, mert segítségével talán meghatározhatjuk a népfajt, mely hajdan azon korban lakta hazánk e részét,² de különösen fontos, mert tagadhatatlanná teszi összeköttetéseinket kelettel.

Midőn pár éve Bella Lajos oly szerencsés a Purgstallon és Wárison³ emberi alakokkal díszített edényeket találhatni, igen helyesen jegyzé meg, hogy azok ruházatja «Fustanella!» De nem csupán e ritka érdekű edények, hanem a Wárishegyen talált fibula,⁴ mely hasonló a Boszniában talált egyik fibulafajhoz,⁵ mutatja, hogy a hallstattkorbeli őslakóink az illyr törzshez tartoztak.

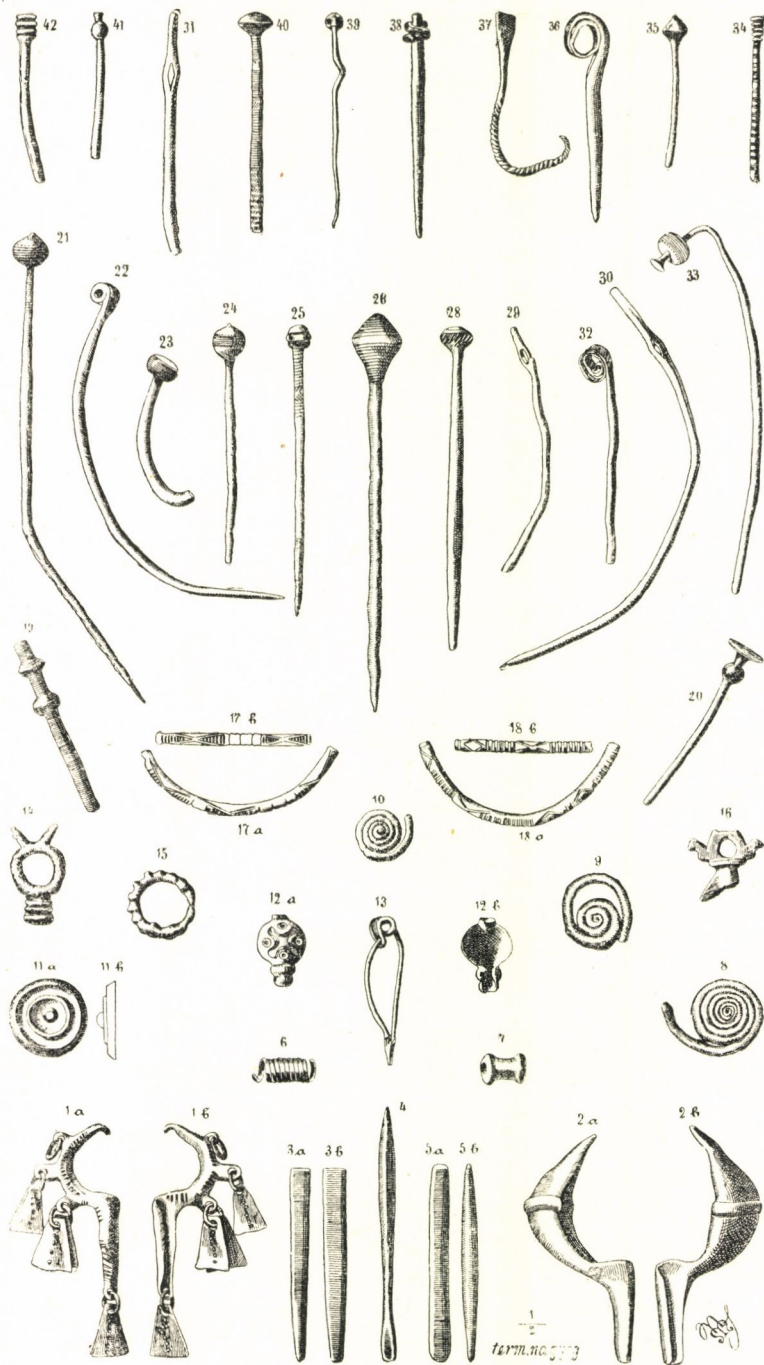
¹ V. ö. Arch. Ért. 1894. 432. I.

² V. ö. U. O. 432—433. II.

³ Bella u. Dr. Müller: Mitth. d. Ant. Ges. in Wien. XXI. kötet 187. lap. VIII. táb. 1. ábra és Arch. Ért. U. F. XI. kötet 167. lap és 257. lap Arch. Ért. U. F. XII. kötet 224. lap.

⁴ Bella u. Dr. Müller: Mitth. d. Ant. Ges. in Wien. XXI. kötet, 191. lap. VII. táblázat 9. ábra.

⁵ Wiss. Mitth. a. Bosn. u. Herz. I. köt. «Radimsky: Skeletgräber der Hallstattperiode im Bezirk Visoko» 58. lap. 4. ábra,

II. TÁBLA. BRONZ TÁRGYAK A VELEM-SZENT-VIDI ŐSTELEPRŐL.

Glasinaci typusu fibulánk méretei következők: Teljes hossza 46 mm., ágyhossza 26 mm., ívátmérője 17 mm., ívmagasság 12 mm. Az ívről lecsüngő kis bronzlapok (csörtetők) kettősek s pontozott vonaldíszűek, egy kis karika által vannak az ívből kinövő átlukasztott fülekhez erősítve. A láb végén lévő csörtető ellenben közvetlenül egy karika által van vele összekötve.

A tábla 2. ábrája alatt ismét egy érdekes példányát a fibulának találjuk, mely a Hallstattkor tipikus alakjai közé tartozó. Ezen alak különös jellege, hogy a fibula íve csolnakmódra kidomborodó, illetőleg kivájtak tűnik fel. A hornyolt láb igen hosszúra nyúló, úgy, hogy némely példánynál a fibula felénél többet tesz ki. A (példányunkon hiányzó) tű rendszerint hosszú, úgy hogy az a lábon majd végigérő, s ép úgy, mint a Glasinac fibulánál 2—3 fordulattal tövénél képezi egyoldalon a rúgót, de nincs, miként a Glasinac fibulánál egy darabból öntve, hanem az ívhez egy kis lapitással és aklával hozzá erősítve. Példányunk méretei: Hossza 64 mm., ágyhossza 27 mm., csolnak alakú ívhossza 37 mm., az ív belső átmérője 35 mm., ívmagasság 14 mm. A csolnak alakú ív legnagyobb körfogata 24 mm. Az ív tetőpontján egy 5 mm. széles dudoros átfogó szalag van díszül. Ezen utóbbi díszítmény arra vall, hogy egy késői hallstattkori példány van előttünk. A 3—5. ábra alatt érdekes tárgyakat találunk, melyek a Velem-Szt.-Vid őstelepen üzött bronzfeldolgozásra vallanak. Ezek: Egy ponczoló véső (3. ábra), hossza 53 mm., használat folytán kopott él 5 mm. széles átmérőjű alakja, teste négyszegletes 6 mm. vastagságú. Egy másik ponczoló véső (4. ábra), hossza 70 mm., éle 3 mm., ennek felső része négyszegletes és egy ily alakú hegyben végződő alsó test része lapított. Egy keskeny véső (5. ábra), melynek hossza 52 mm. és élének átmérője 5 mm. Vékony kettős huzalból készült henger (6. ábra), $5\frac{1}{2}$, illetőleg $3\frac{1}{2}$ fordulattal. A huzal vastagsága 1 mm., teljes hossza a hengernek 17 mm. és átmérője 7 mm. Valószínűleg nyakdíszrészlete, mely több ily fonálra fűzött hengerből állott melyek tán esetleg gyöngyökkel váltakoztak. Egy hengeralakú kék üveggyöngy (7. ábra), melynek két vége kidudorodó peremű a gyöngy hossza 11 mm., vastagsága 6 mm., a perem 8—8 mm. átmérőjű. Három kisebb bronzsodrony tekercs (8—10. ábra), $6\frac{1}{4}$, $4\frac{1}{2}$ és $4\frac{1}{2}$ fordulattal 20, 15 és 15 mm. átmérővel (11. ábra). Egy kis dudoros gomb 21 mm. átmérővel a közepén lévő csücske 3 mm. magasságú. A hát lapon a fül nyomai láthatók (a vagyoni ki nem tüntetve). Nem érdektelen a 12. szám alatt $\frac{1}{2}$ nagyságban ábrázolt, közép La Tène fibula töredék, mely hasonlít a Baboton* talált töredékekhez, de még inkább a Jezerinei** talált ép példányoknak visszahajlított díszítményéhez annyival inkább, mert a mi példányunk is mészbetétes volt. Egy másik La Tène izlésű fibula (13. ábra), mely már igen emlékeztet a római hódoltság korában használt sodrony fibulához, s ennek folytán a késő La Tène korba számítandó; teljes hossza 41 mm. Egy bizonytalan darab tán késnyél letört vége (14. ábra), bronzkarikácska (15. ábra), melynek külső részlete dudorokkal díszített. Átmérője 13 mm. Csüngő dísz

* Bella L.: Arch. Ert. XIV. k. 303. lap. 6. ábra.

** Wiss. Mitth. a. Bosn. u. Herz. III. Radimszky «Necropole von Jezerine» 122. lap 304. ábra.

(16. ábra), karperecz töredékek (17. és 18. ábra), 4—4 mm. átmérővel, csinos ponczolt díszítéssel. Két töredék (29. és 31. ábra), és egy bár elhajlott, de teljes 113 mm. hosszú füzőtű (30. ábra). Ismeretlen rendeltetésű töredékek (37. és 38. ábra). Végül e táblán több ép dísztűt és töredékeket látunk, melyeknek részletesebb ismertetése más alkalomra marad.

Köszeg, augusztus havában 1897.

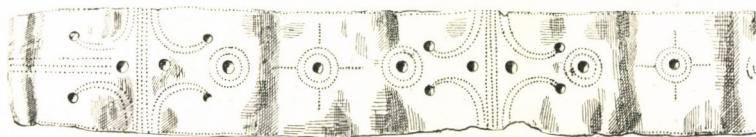
Dr. Miske Kálmán.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) URNATEMETŐ.

Lovas-Berény fehérmegyei község határában fekvő régi szőlőhegyekről, valamint a község melletti u. n. Mihályvára nevű őskori sánczról Körösi József ottani róm. kath. tanító évek óta gyűjtögetett őskori agyagserepeket és egész edényeket is. Ezeknek egy részét elajándékozgatta, más részét bátyjának Körösi

1. ábra.

1 a. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

László budapesti tanárnak adta néhányát a m. n. múzeumnak adta el s ugyanakkor felhívta a m. n. múzeum érem- és régiségosztályának figyelmét a lovasberényi leletekre, minek folytán alulirott ásatások eszközzése végett küldetett oda ki. Ezen első ásatás alkalmából, a Mihályvárától keletre eső szőlőhegyen egy őskori lakótelepen folyt a munka, azonban jelentékenyebb eredmény nélkül. Mult évben Krétsy Károly lovasberényi r. kath. plébános úr értesítette a m. n. múzeum igazgatóságát, hogy szőlőforgatás alkalmával edényekre akadtak, minek folytán alulirott újra kirándult oda.

A Krétsy plébános úr által jelentett leletek a János-hegyen kerültek elő, mely Lovas-Berénytől délkeletnek, a község keleti szélétől 20 percnyire fekszik. Az északi oldalról emelkedő domb déli oldalán lejtősödve megy egy másik dombra át. Az éjszaki lejtőn a János-hegyi út nyugoti oldalán, a János-hegy csúcsától mintegy 200 méternyire a Hajnal-féle szőlőben szórványos rigolozás és döntés

4. ábra.

5. ábra.

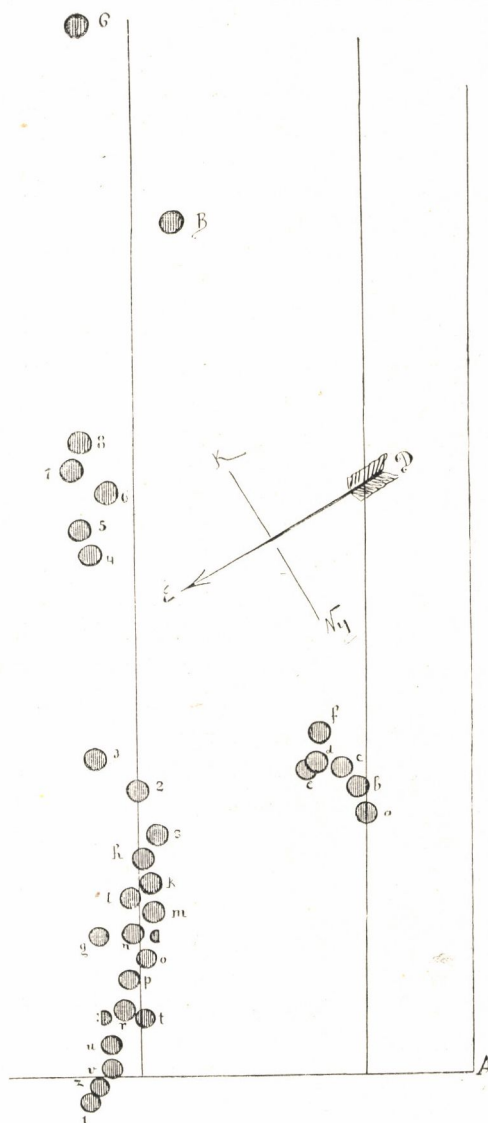

2 a. ábra.

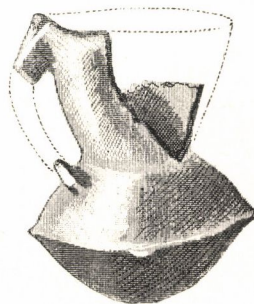

2. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

Helyszínrajz.

3 a. ábra.

közben sokszor akadtak nagyobb edényekre, melyeket a munkások összetörtek, de egy-kettő mégis Körösy tanító úr kezeibe került, ki azokat a m. n. múzeum számára kintlétem alkalmával eladta. E tárgyak a következők:

Egyfülű agyagurna; alakja mint az alább leírandó *e* jelzésűé, de öblén nem élelt. Öble felett mélyített vonal fut körül, ez alatt pedig kétvonalú zeg-zug sáv, s ez utóbbinak alsó csúcsaiból egy-egy függély fut ki. Nyaka körös-körül kitöredezett, teste egy helyütt kilyukadt és több helyen repedezett. Magassága: 43, szélessége: 40 cm. Tartalma: *égetett csont* volt, e felett egy *bronz öv*, (1 és 1a ábra), mely 5 cm. széles, igen finom lemezből készült, két vége be van göngyölgetve s felületét ponczolt ékítmények borítják, melyeknek mintája pontok, körök, körszelvények és egyenesek kombinációjából áll. Hossza: 51·8 cm.; továbbá egy az alább leírandó *a* számú temetkezésben lelthez hasonló *pohár*, melynek egyik oldala a fülével együtt hiányzik s meglévő része is két darabból állított egybe. Magassága: 6·4, szélessége: 5·6 cm. Nyílásfedőjét egy *egyfülű csésze* (2. ábra) képezte, melynek teste félgömb alakú s ehhez fölül széles harántos perem járul; ez utóbbinak széléből nő ki a fölül majdnem félholdas fül, mely alul a test felső részéhez támaszkodik. A test felső részét a fülön kívül három félkorong alakú bütyök tagolja, fenekét pedig körhornyolatba keretelt körhorpasztás ékíti, melynek megfelelő domborodásnak azonban a belső oldalon nyoma nincs. Nyílás-peremének több mint fele hiányzik. Magassága: 9·3, szélessége 21·5 cm.

Egyfülű agyagurna, alakjára az előbbihez hasonlít. Öblén mélyített vonal fut körül s ez alatt egymást keresztező harántos vonalak. Nyaka köröskörül letöredezett. Magassága: 45, szélessége 40 cm. Tartalma: *égetett csont* volt.

Egyfülű agyagurna. Alakjára az előbbihez hasonlít, de ékítése nincs. Magassága: 45, szélessége: 40 cm. Tartalma: *égetett csont* volt.

Mély csésze, mely teljesen egyezik az alább leírandó 2-ik számú temetkezésben lelt nyílásfedő csészével; egy darabja hiányzik s a meglévő rész két darabból állított egybe. Magassága: 5·2, szélessége: 14·6 cm.

Egyfülű agyagbögre, lapos fenekű, fordított körte alakú testtel, melyet öble felett a fül alsó töve és három félkorong alakú bütyök tagol. Nyíláspereme (esetleg nyaka) köröskörül letöredezett. Magassága: 8·9, szélessége: 12·5 cm.

Egyfülű agyagpohár, (2a. ábra) az alább leírandó *a* számú temetkezésben lelthez hasonló, de az alsó fültő alatti részén két bemélyített vonal fut körül. Magassága: 6·5, szélessége 6·7 cm.

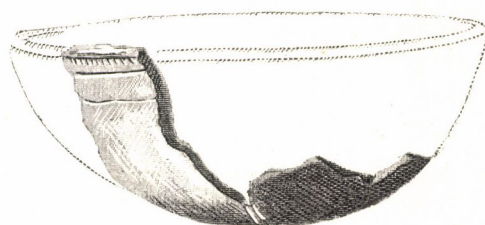
Agyagurna nyakának két darabból egybe állított részlete.

A Hajnal-féle szőlőre közvetlenül Südi József szőlője következik, melynek a Hajnal-félével szomszédos része már régebben rigoloztatott, s ebben is találtak a 80-as évek elején edényeket, melyek elkallódtak. E szőlőnek második parcellája rigoloztatlan, a harmadikat kintlétem alkalmával rigolozták s ebben folytatám én is az ásatást, a mely egy urnatemető egy részének feltárását eredményezte s a melyre nézve következőkben sorolom fel a nyert adatokat.

Az urnák 37, 57, 58, 65, 66, 70 és 72 cm. mélyen kerültek elő az alsó részben (1. helyszínrajz a—z és 1—3), a felső részben pedig 17—23 cm. mélyen, (1. helyszínrajz 4—8), minek következtében ez utóbbi helyen az urnák fedője, felső része, valamint maga az urna is legtöbb esetben teljesen tönkre ment.

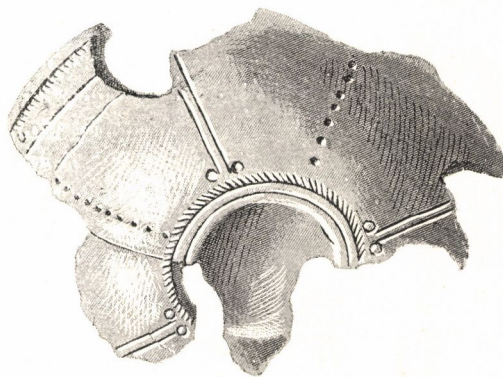
8. ábra.

7. ábra.

6. ábra.

7a. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

Elhelyezésüket a mellékelt helyszínrajz mutatja, a melyre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy a B és G-vel jelölt helyeken előfordult sírfészkek kijöve-
telem előtt bontattak fel s tartalmuk széthánytatott.

A sírfészkek tartalma a következő volt:

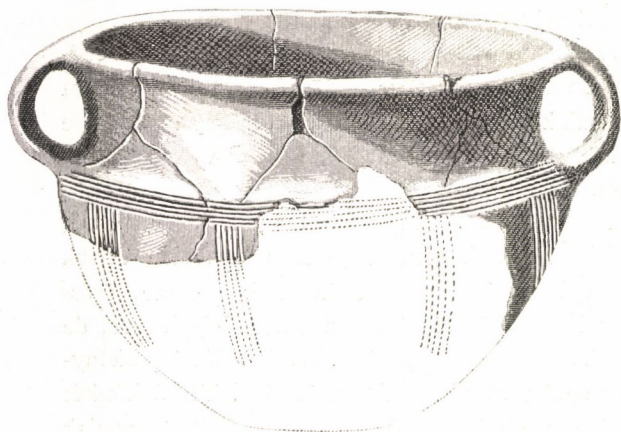
a) Gyermeksír. Egyfülű kancsó; (3. ábra) lapos fenekű teste alapjaikkal egymás fölé tett két csonka kúp alakját mutatja; magas nyaka csücsával lefelé fordított csonka kúp alaku tölcser; pántfüle a nyílás széléből nő ki, s alul a nyak tövéhez támaszkodik. Teste öblét négy bütyök s ezek felett három körül-futó, mélyített vonal ékíti; de ez utóbbiakat a takaró sárréteg vastagsága folytán a rajzoló észre nem vette. Füle felső végén a hüvelyk számára szolgáló kör-szelet alakú mélyedés (luna) van; nyaka kitöredezett; fülének csak tövei vannak meg. Magassága: 19'5, szélessége: 15'5 cm. Tartalma *égetett csont*, e fölött egy *füles pohár*, melynek lapos fenekű, gömbszelet alakú teste magas, hengerded és külső oldalán homorú nyaka van; pántfülének helyzete egyez a kancsóéval, darabokra törve került elő; hat darabja összeállításából csaknem az egész össze volt állítható. Magassága: 6'2, szélessége a fül nélkül 7 cm. Fedelét egy csonka kúp alakú *tál* szolgált a kancsónak, mely nyílásával lefelé fordítva takarta be annak nyílását; e tál darabokra töredeztén, a földmunka széthordta; eredeti helyén csak egy fenék részlete maradt, melynek a test aljából megmaradt részén három mélyített négyvonalú függélyes sáv fut.

b) Gyermeksír. Kétfülű kancsó; (4. ábra) lapos fenekű teste körte alakú; nyaka alakjára az előbbiével egyez, de nyílásánál négyszögű; pántfüle a nyak oldalához és annak tövéhez támaszkodnak; testét az öblén körül futó vonal egy alsó és egy felső félre tagolja; az alsó felet három és kétvonalú haránt vonalakkal alkotott dülényes hálózat díszíti; a felső fél mezejét a két fültő s az ezek közt elhelyezett két bütyök tagolja s úgy a fülek, mint a bütykök alját három-vonalú körszelvénydísz szegi; ugyanilyen, de nagyobb méretű dísz tölti ki a bütykök és fülek által képzett négy mezőt is, melyek a fülektől a bütykökig futnak; ez utóbbiak közt öt-öt pont J alakban a fül és bütykök közt három-három pont vízszintes vonalban; nyaka tövén három vonal fut körül; teste egyik oldalán kilyukadt s az egész edény repedezett. Tartalma: *égetett csont*; fedelét széthordta a földmunka.

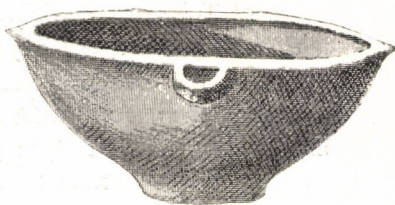
c) Egyfülű urna; (5. ábra) teste mint az előbbié, de öblén csaknem élelt; nyaka hengerded s nyílásánál tölcser módra kihajló; pántfüle a nyak oldalához és a test felső részéhez támaszkodik; öblét három bütyök díszíti; teste repede-zett; nyaka 11 drbra tört, melyekből azonban egybeállítható volt. Magassága: 31, szélessége: 29 cm. Tartalma: *égetett csont*; fedelét egy gömbszelet alakú, lapos fenekű mély csésze képezte, mely kilencz töredékéből kevés hiánynyal egybe-állítható volt. E csésze nyílása körül lapos perem fut, mely a belső szélén körös-körül befelé ugrik, külső szélén pedig négy kiugró bütyökkel van tagolva; egyik ily bütyök a tövén két harántos irányú átlukasztást mutat; magassága: 7, átmérője: 20 cm.

e) Egyfülű urna: (6. ábra) az előbbihez hasonló, de testének alsó fele magasabb; öblét négy bütyök díszíti; nyaka három darabból van összeállítva; magassága: 43'2, szélessége: 33'5 cm. Tartalma: *égetett csont*, a fölött egy az a

temetkezésben lelthez hasonló alakú *füles pohár* volt, melyet a nyaka tövéen körülfutó s mélyített vonalpárkány s ez alatt teste előrésszén triglyphszerű hár-

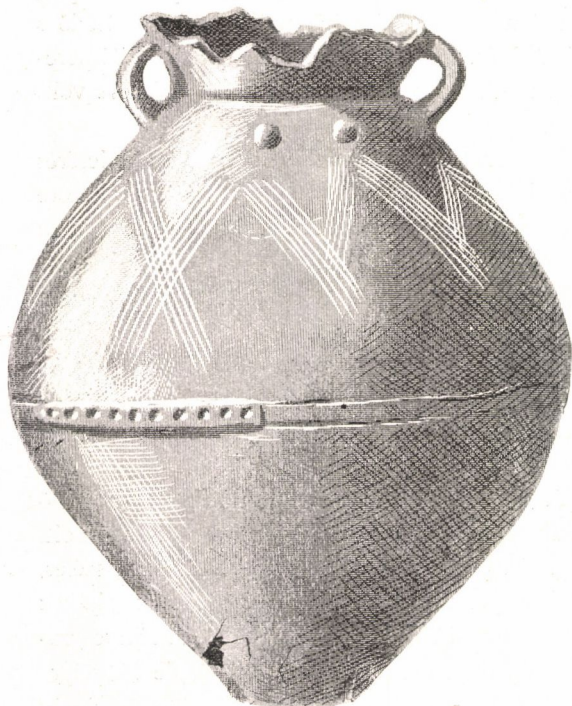
11. ábra.

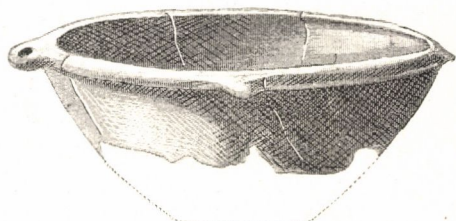
9. ábra.

12. ábra.

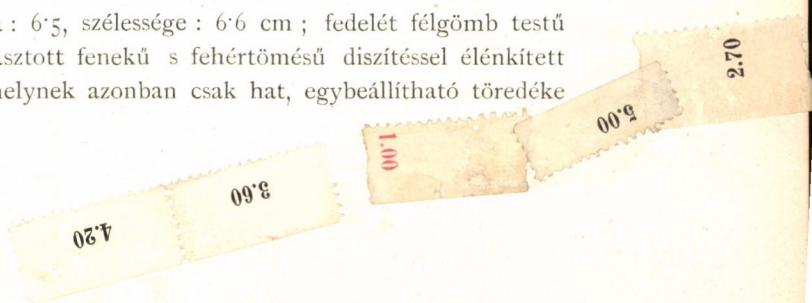
10. ábra.

13. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

mas vonaldísz ékít. Magassága : 6.5, szélessége : 6.6 cm ; fedelét félgömb testű hornyoltan kihajló szélű, horpasztott fenekű s fehértömésű diszítéssel élénkített csésze (7a. b. ábra) képezte, melynek azonban csak hat, egybeállítható töredéke

került meg az urna belsejéből; egybeállított darabjai: 15·5 cm. átmérőt adnak.

f) Teljesen szétmállott urna; tartalma *égetett csont* s a fölött egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló alakú *füles pohár* volt, melynek füle letört, nyiláspereme sérült. Magassága: 5·8, szélessége: 6·5 cm.

g) Teljesen szétmállott urna, melynek anyaga az eddig leirt sírok edényeitől annyiban eltér, hogy apró kavics szemcsékkel igen erősen van soványítva és kívül-belül vörösre égetett s csak közepén fekete; tartalma: *égetett csont* s e fölött egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló alakú *füles pohár* volt, melynek magassága: 6·5, szélessége: 7 cm.

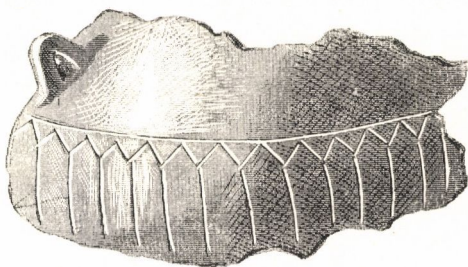
h) Kétfülű urna; (8. ábra) az *e* sz. alattihoz hasonló, de két ferdeszög alakú pántfülrel, melyek a test felső részének két oldalán nem közvetlen a nyak alatt ülnek; egyiknek több mint a fele hiányzik; az edény nyiláspereme körös-körül letört; a fülek közti részen három-három (összesen hat) triglyphszerű, de alul egy-egy ponttal megtoldott hármass vonal, öble körül két körülfutó párkányvonal, ez alatt szintén körülfutó zeg-zug vonal, az alsó csúcsaiból kifutó két-két függélylyel diszítí az edény testét; a diszítványokat csupa mélyített vonalak képezik; magassága: 55, szélessége: 48·5 cm. Tartalma: *égetett csont* e fölött az *a* temetkezésben lelthez hasonló alakú *füles pohár* volt; fedelét kúpalakú lapos, kissé a talpképződéshez hasonló módon alakított fenekű, nyílása felé öblösödő s behajló nyilásperemű egyfülű *mély tál* (9. ábra) képezte, melynek nyiláspereméből, a külső szélén négy bütyök ugrik ki, s füle, bár megkerült, letört volt. Magassága: 11·2, szélessége: 28 cm.

k) Kétfülű agyagurna, (10. ábra) orsó alakú, lapos fenekű testtel, tölcseres nyakkal, melynek pereme körös-körül letört; pántfülei a nyak aljához és teste felső részéhez támaszkodnak; felső testének a fülek közti részét mind a két oldalon két-két bütyök diszítí, ezek alatt sokvonalú, egymást keresztező ékekből alakított körülfutó bemélyített sáv diszítí, öble körül pedig rátett rovátkos párkány megmaradt részletei látszanak; magassága: 55·5, szélessége: 41·5 cm. Tartalma: *égetett csont* s ezek felett egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló *füles pohár*. Nyilását egy mély tál takarta be, melyből azonban csak három darab töredék került meg. E töredékek széle körül befelé kiugró perem fut, melyet egy darabon bütyök tagol. Ezen felül még egy nagyobb kétfülű, mely tállal volt az urna lefedve, (11. ábra) a melynek alját azonban a földmunka hordta szét. Felső része több töredékben maradt csak fenn, ezekből azonban egybeállítható volt. Alakja félgömbidom lehetett a szokásos lapos fenékkal, melyhez fölül széles, hornyolt nyilásperem járult. Fülei e peremből nőnek ki s a perem aljához támaszkodnak. A perem töve alatt öt vonalú mélyített s a fülek által megszakasztott sáv fut körül. E sávnak a fülekhez eső végeiből hasonló, de függélyes sávok futnak ki s ezek közt mindkét félen még más három-három hasonló sáv foglal helyet (a rajz csak kettőt mutat s ezeket is, valamint a fülek mellett lévőket, az eredetitől eltérő elhelyezésben), átmérője: 56 cm.

l) Egyfülű agyagurna; (12. ábra) az *e* sz. alattihoz hasonló, de teste az öblén nem élelt, nyaka tövéen hornyolat fut körül, teste öblén pedig négy, helyenkint öt bemélyített párhuzamos alatt, szintén bemélyített, két, három és négy vonalú, egymást keresztező éksor. (A rajz hibásan zeg-zug vonalat mutat.) Magas-

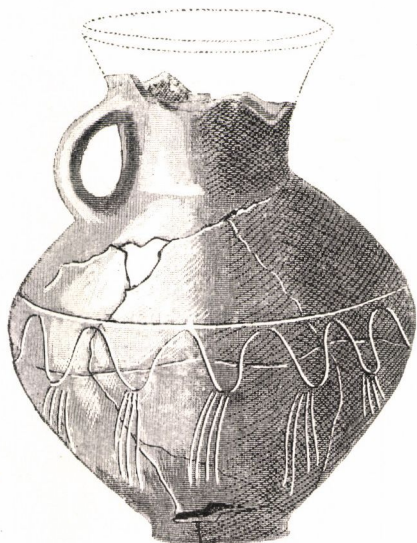
14. ábra.

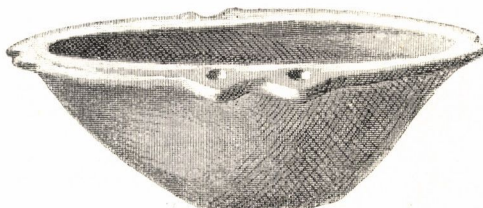
16. ábra.

20. ábra.

15. ábra.

19. ábra.

18. ábra.

17. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

sága: 37·7, szélessége: 28·3 cm. Tartalma: *égetett csont* s ezek felett egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló *füles pohár*. Nyílását egy sekélyebb tál takarta be, melyből azonban csak két darab került meg. Ezeken látszik a tál széle körül futó befelé kiugró széles lapos perem, mely a tövén párkányos, külső szélén pedig hármassal bütyökkel díszített. Ezen felül még egy más *nagyobb mély tál* (13. ábra) takarta be az urna egész nyakát. Ez utóbbi tál alsó felét, mely legfelül esett, a földmunka elhordotta; a többi része hat töredékből egybeállítható volt. Csonka kúp formát mutat; széle körül behajló nyílásperem fut, melyet külső szélén három bütyök és egy függélyes nyílású pántfűl tagol. Átmérője: 34 centiméter.

m) Kétfülű agyagurna; (14. ábra) tojásdad, lapos fenekű testtel, rövid bő nyílású nyakkal, melynek tölcsérmódra kihajló pereméből nőnek ki a pántfülek, melyek alul a test felső részéhez támaszkodnak. Testét az öble felett szabálytalanul körülfutó egy mélyített vonal két egyenlőtlen mezőre osztja, melyek közül az alsó a nagyobb s ezt mélyített, egyszerű vonalú dűlényes hálózat borítja. Magassága: 19·7, szélessége: 25·5 cm. Ez edény tartalma csak föld volt és semmi sem fedte nyílását.

n) Egyfülű agyagurna; (15. ábra) mint az *e* számú, de teste öblén nem élelt. Öble felett mélyített vonal fut körül, ez alatt pedig szintén mélyített hullámvonal s ennek alsó hegyeiből három-három szabálytalan függély fut ki. Fenekénél gyenge talpképződés látszik. Több darabra tört, melyekből némi hiányokkal volt egybeállítható; nevezetesen nyaka javarészből hiányzik. Magassága: 35·5, szélessége: 30 cm. Tartalma: *égetett csont* volt; nyílásfedője apró darabokra tört, úgy, hogy helyreállítása lehetetlen volt. Borítóját egy csonka kúp alakú, behajló nyílásperemű egyfülű mély tál képezte, mely tizenkét nagyobb töredékből, bár hiányosan, de egybeállítható volt. E tál füle vízszintes lyukkal bír. A tál magassága: 13·7, szélessége: 31·5 cm.

o) Kétfülű agyagurna; (16. ábra) mely alakra és nagyságra a *h* sírfészkek urnájával egyezik; de fülei u. n. *vakfülek*, azaz átlukasztva nincsenek. Testének öble körül egy mélyített vonal fut, ez alatt pedig zeg-zug vonal, melynek alsó csúcsaiból egy-egy függély fut ki. Az urnát a föld egészen apró darabokra nyomta szét, magas nyakát az edény testébe nyomta bele, úgy, hogy az egészből épen csak a nyak és a test egy része volt megmenthető. Tartalma: *égetett csont* volt s ezek felett egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló *füles pohár*, melynek testét öt domború függélypárkány tagolja. Magassága: 6·7, szélessége: 7·4 cm.

p) Fületlen agyagbögre, tojásdad, lapos fenekű, gyengén kihajló nyílású testtel, melynek alján enyhe talpképződés látszik. Több darabra tört, de töredékeiből nyíláspereme kivételével egybeállítható volt. Tartalma: *égetett csont*; jelenlegi magassága: 20·5, szélessége: 14·7 cm. Fedelét egy csonka kúp alakú *tál* képezte, melyből azonban csak hat drb töredék került meg.

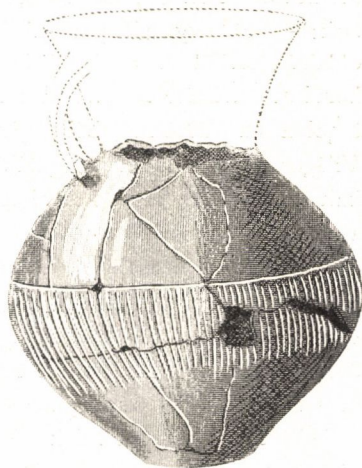
q) Egyfülű agyagurna, minden díszítés nélkül; már a földben oly apró drbokra mállott szét, hogy megmentése nem sikerült. Tartalma: *égetett csont* volt.

r) Ezen urnafészkekre, kijövelelem előtt akadtak rá, de fel nem bontották addig, míg meg nem érkeztem. A földmunka követelte járkálás tehát már akkor is megbolygatta annak környékét, úgy, hogy az ott fekvő cserepek pontos hova-

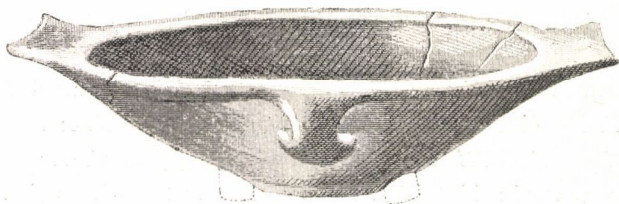
tartozandóságát nem minden darabra nézve állapíthattam meg. Nevezetesen az ezen a tájon hevert cserepekből nagyobb részleteket kaphattam : a) egy csonka-

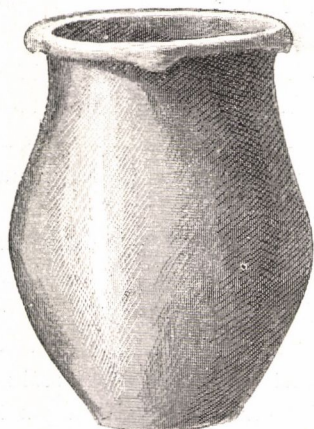
21. ábra

22. ábra.

23. ábra.

26. ábra.

25. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

kúp alakú mély tálból három egybeállítható töredéket. E tál nyíláspereme vízszintes és befelé gyenge párkánnyal kiugró, külső szélén egy helyütt kettős

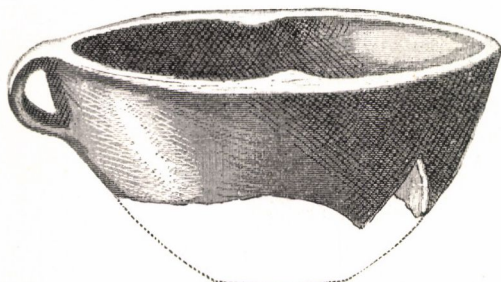
bütyök áll ki; — b) egy másik hasonló tálból három egybeállítható töredéket, ennek nyíláspereme azonban inkább hengerded, erősebben is ugrik a belső szélén ki; külső szélén egy fül nyoma s egy egyszerű korongszelvény alakú bütyök látszik; — c) egy edény csonkakúp alakú fenék részletét; — d) egy edénynek oldalrészletéből öt egybeállítható darabot, mely az öblösödés feletti részen egy körülfutó mélyített vonallal s egy egyszerű, korongszelvényalakú bütyökkel van tagolva s a bütyök aljából sugár módra szétfutó — három mélyített vonal indul. Világos, hogy e helyütt legalább két temetkezés volt, melyeknek legfelső borítékait az a) és b) tálak képezhették. Az egyik temetkezés urnájából származhatik a c) részlet, a másik temetkezés urnája, habár számtalan darabra törve, de mégis oly módon volt kiszedhető, hogy egy beállítása némi hiányoktól eltekintve sikerült. Ezen urna (17. ábra) kétfülű, alakjára az *e* sz. alattihoz hasonló, de öblén nem élelt; fülei a nyak oldalához és teste felső részéhez támaszkodnak. Testét egy az öblén körülfutó vonal osztja egy alsó s egy felső félre. A felső felet négy, hármas mélyített vonalú, egymással találkozó körszelvény osztja négy mezőre; e körszelvények egyrészt a fülek alsó tövénél futnak egybe, másrészt a fülek közti részen. Ez utóbbi találkozási pontok felett két-két hornyolatban ülő bütyök ékíti az edényt.

A körszelvények aljából, végeikhez közel három-három függély fut az edény öble körül futó vonalig. A test alsó felén hármas vonalú zeg-zug sáv fut körül közvetlenül az osztó vonal alatt s e sáv alsó csúcaiból hol kettős, hol hármas vonalú függélyek futnak ki. Magassága: 56, szélessége: 45·5 cm. Nyílását egy csonka kúp alakú *tál* takarta be, melynek sima, vízszintes nyíláspereme a belső szélén gyengén kiugrik, a külső szélén pedig három, korong szelvényalakú egyszerű bütyök s egy függélyes fűrésű fül tagolja (ez utóbbinak csak tövei vannak meg). Ezen tál is számtalan töredékben került elő, melyekből azonban egybeállítható volt. Magassága: 10, szélessége: 25·6 cm. Az urna tartalma: *égetett csont* és egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló *egyfülű pohár* volt, melynek magassága: 5·7, szélessége 6·5 cm.

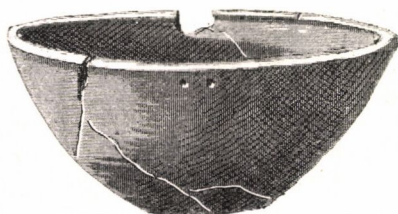
:) Fületlen agyagbögre, tojásdad, lapos fenekű, gyengén kihajló nyílású testtel; nyílásának külső széléből négy egyszerű, korongszelet idomú bütyök ugrik ki. (Egyik bütyök a nyílás oldalának egy részével együtt hiányzik.) Magassága: 14·6, szélessége: 13·1 cm. Tartalma: *égetett csont*; fedelét egy csonka kúp alakú *tál* képezte, ennek azonban csak a feneke került meg.

s) Egyfülű agyagurna, (18. ábra) mint az *e* számú, de teste öblén nem élelt s nyakának nyíláspereme lapos. Testének öble felett mélyített vonal fut körül, melyet négy, kúp alakú bütyök szakít meg, a bütyökök aljából pedig, valamint két-két bütyök közti részen is egy függélyes és két harántos ötvonalú, mélyített sáv fut ki. Több darabra tört, de ezekből némi hiánynyal helyreállítható volt. Magassága: 38·6, szélessége: 28·3 cm. Tartalma: *égetett csont*; nyílását egy csonka kúp alakú *sekélyebb tál* (19. ábra) takarta be, melynek lapos, kissé harántos és belső szélei gyengén kiugró peremét négy helyen tagolják kettős bütyökök, melyek közül az egyik függélyesen átlukasztott a bütyök mindkét csúcsán. Magassága: 5·9, szélessége: 19 cm. E tál közepén egy az *a* számú temetkezésben lelthez hasonló *egyfülű pohár* (20. ábra) állott s az egész urna

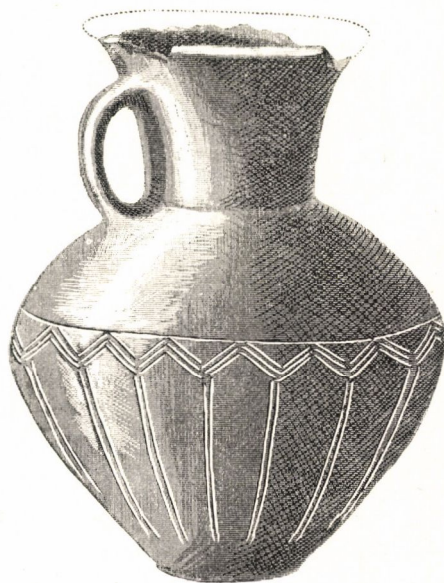
felső része ezen felül még egy *nagyobb kétfülű fazékkal* (21. ábra) volt leborítva, melynek teste csonkakúp idomú, lapos fenekű. Testéhez fölül széles hornyolt nyílásperem csatlakozik, melynek töve körül benyomkodott pontokból alakított vonal fut s ezt a két fül és ezek közt egy-egy korongszelet idomú bütyök szakítja meg. A körülfutó vonal alatti díszítményei az urnáéval egyeznek. Több darabra tört, de ezekből némi hiánynyal helyreállítható volt. Magassága: 27,5, szélessége: 30,5 cm.

24. ábra.

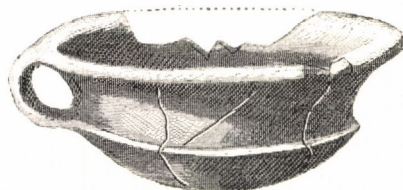
28. ábra.

27. ábra.

30. ábra.

29. ábra.

31. ábra.

LOVASBERÉNYI (FEHÉR M.) LELETEK.

1) Egyfülű agyagurna; (22. ábra) körte alakú testtel, mely több darabra tört, de a nyaka kivételével és némi hiányokkal mégis egybeállítható volt, egyik füle mellett egykorú átlukasztás (az u. n. Seelenloch) öble felett mélyített vonal fut körül s ez alatt sűrű haránt vonalok ékítik. Tartalma: *égetett csont* volt. Nyílását egy *egyfülű keskeny tál* (23. ábra) takarta be, melynek teste tojás szelet alakú, lapos, belső szélén gyengén kiugró peremmel, mely a keskeny oldalak külső szélén fogantyú tagokká szélesedik ki. Fenekén négysegletes, rá tett talp maradványai látszanak, mely valószínűleg négy lábon állott. E tál külső oldalán mélyített zeg-zug vonal fut körül s a fogantyútagok szerkezeti külön-

válását is egy-egy mélyített határoló vonal jelzi. Magassága: 4·8, hossza: 25, szélessége: 16·5 cm. Öt darabra törten találtatott, de ezekből egybeállítható volt.

u) Teljesen szétmállott urna, melynek alakja épen ezért pontosan megállapítható nem volt. Tartalma: *égetett csont* és egy az *a* számú temetkezésben lelthez hasonló, *egyfülű agyagpohár*, melynek magassága: 6·7, szélessége: 5·6 cm.

v) Az egész temetkezésből csak az urna fedelét képezett egyfülű mély tál (24. ábra) öt drb részlete volt megmenthető, melyekből e tál felső része egybeállítatott. Alakja csonkakúpot mutat, nyílása körül befelé hajló perem fut, melyet négy egyszerű korongszelet idomú bütyök tagol. Átmérője: 36 cm.

z) Kétfülű agyagurna. (25. ábra) Teste két alapjaikkal egymás felé fordított csonkakúpból van alakítva, melyhez fölül csúcsával lefelé fordított csonkakúp alakú nyak járul. Vízszintes lyukú fülei öblén foglalnak helyet. Öble körül rovátkos párkány fut s ez alatt mélyített kettős vonalú dülényes hálózat díszíti a testet. Nyaka több darabra tört s ezekből állítatott egybe némi hiányokkal felső részén az egyik fül alatt jobbra egykorú átlukasztás (az u. n. Seelenloch). Tartalma: *égetett csont*. Fedelét elhordta a földmunka. Magassága: 35·5, szélessége: 29·8 cm.

1. Fületlen agyagfazék, (26. ábra) köcsög alakban kissé domború, harántos nyílásperemmel, melyből a külső szélén négy csőr alakú bütyök ugrik ki, magassága: 30·6, szélessége: 22·7 cm. Tartalma a pusztán *földön* kívül egyéb nem volt.

2. Egyfülű agyagurna, (27. ábra) mint az *e* számú, de teste öblén nem élelt. Öble felett mélyített vonal fut körül s ez alatt szintén mélyített, hármasonnalú zeg-zug sáv fut, mely csaknem a hullámvonalba megy át s melynek alsó csúcsaiból három-három szabálytalan függély fut ki. Fenekénél gyenge talpképződés látszik. Nyaka több darabra tört, melyekből azonban némi hiánynyal egybeállítható volt. Magassága: 41·8, szélessége: 33·6 cm. Tartalma: *égetett csont* s e felett egy az *a* számú temetkezésben lelthez hasonló *egyfülű pohár*, melynek magassága: 6·5, szélessége: 7·2 cm. nyílásfedője egy több darabra tört *mély csésze* (28. ábra) volt, mely darabjaiból, némi hiánynyal egybeállítható volt. E csésze majdnem félgömb alakú, lapos fenekű, sima lapos nyílásperemű, mely a belső oldalon alig észrevehetőleg ugrik ki. A perem alatt egy helyütt a csésze két lyukkal van átlukasztva. Magassága: 5·5, szélessége: 7 cm. Borítója egy nagyobb fajta *egyfülű mély tál* volt, (29. ábra) melynek csak tíz darabja került meg s ezekből csak részben volt helyre állítható. Teste gömbszelet idomú, keskeny és igen alacsony kerek talppal és tölcseresen kihajló, széles, hornyolt nyílásperemmel, a melynek széléből a fül nő ki, s ez utóbbi alul a test felső részéhez támaszkodik. Testét a külső lapján kereszt alakban elhelyezett, négyszer ismétlődő, három-három triglyph-szerű függély díszíti, melyek fölül egy-egy mélyített ponttal ékítvék. Magassága: 9·3, szélessége: 30 cm. Az urna mellett egy lapos fenekű félgömb idomú *csésze* 4 darab egybeállítható töredéke került még elő, melynek fenéke a belső oldalon kidomborodik, a nélkül azonban, hogy a fenék horpasztott lenne. E csésze hovatarozása megállapítható nem volt.

3. Egyfülű agyagurna, mint az *e* számú, de teste öblén nem volt élelt. Ezen urnából csak testének alsó része maradt meg épségben, a többi, esetleges fedelével összezúzta és széthordta a földmunka, úgy, hogy azok összeállíthatók többé

nem voltak. Szélessége: 19.5 cm. Tartalma: *égetett csont* és az *a* sz. temetkezésben lelthez hasonló *egyfülű pohár volt*, melynek magassága: 7.1, szélessége 5.9 cm.

4. Agyagurna, az előbbi sír urnájához hasonló, de csak több darabra törve került elő; nyaka a test felső részének egy részével együtt hiányzott. Öble felett mélyített vonal fut körül s ez alatt egymást keresztező harántos vonalak ékítik. Tartalma: *égetett csont* volt.

5. Az előbbihez hasonló, de teljesen szétmállott agyagurna. Tartalma: *égetett csont* volt.

6. Teljesen szétmállott agyagurna. Tartalma: *égetett csont* és egy az *a* temetkezésben lelthez hasonló egyfülű *agyag-pohár* volt, melynek magassága: 6.5, szélessége: 6.4 cm. Füle letört.

Ugyanez alkalommal eladott Körösi tanító úr a m. n. múzeumnak a mihályvári sánczról származó őskori agyagtárgyakat is, melyek a következők: Égetett sártapasztöredékek 4 drb. Agyagedényfűl a *z* sír urnájának fűlelhez hasonló, széleit kettős, fehértömésű vonaldísz szegi. Agyagedényfűl, mely alakjára a *h* sír urnájának fűlelvel egyezik. Agyagedényfűl, mely alakjára az *o* sír urnájának fűlelvel egyezik. Urnatöredék mélyített vonaldíszítmény részlettel, mely egy négyvonalú körszelvénydísz részletének látszik. Urnatöredékek a *z* és *k* sírok urnáinak öble körül futó rátett plastikus rovátkos díszítéshez hasonló díszítéssel két drb. Agyagbög-re-töredék egy a :) számú sírban lelthez hasonló bögréből. Agyagcsésze-töredék befelé hajló nyílásperemmel. Mint az előbbi, de pereme szélesebb s külső szélén kettős bütyökkel ékített. Agyagcsésze-töredék behajló peremmel, külső lapján a pereme alatt körül futó kettős vonal s két kördísz, valamennyi bemélyített munkájú s a fehértömés nyomait mutatja. Agyagcsésze-töredék, széles, hornyolt, kihajló nyílásperemmel, ez alatt egy ágat utánzó, úgy látszik fehértömésre szánt körül futó mélyített vonaldíszszel. Hasonló csésze perem töredéke széles fehértömésű sávok számára mélyített mezőkkel. Csésze töredéke kevésbé hornyolt peremmel, mely alatt benyomott éksor s ez alatt triglyph-szerű vonaldísz látszik. Hasonló csésze töredéke, a *z* és *k* sírok urnáinak öble körül futó plastikus rovátkos díszítéshez hasonló díszítéssel. Egyfülű agyagpohár, (30. ábra) az *a* temetkezésben lelthez hasonló, de az alsó fűltő alatti részén egy mélyített vonal fut körül. Magassága: 6.1, szélessége: 6.5 cm. Feneke horpasztott.

Hasonlónak töredéke, de nyakán öt párhuzamosan körülfutó hornyolattal, teste felső részén hornyolatos tagolás s egy benyomott pont, két oldalán vonaldísz maradványaival.

Hasonlóknak töredékei, díszítés nélkül, három drb.

Fületlen agyagpohár (31. ábra) gömbszelet alakú, lapos fenekű testtel és hengerded magas nyakkal, mely alul-fölül tölcselesen hajlik ki. Teste felső részén rovátkadísz fut körül, nyaka alján pedig három, mélyített párhuzamos. A nyaknyílás pereme két helyen át van lyukasztva s e lyukak közt a nyak két oldalán fehértömésű rojzotatot látunk, nyíláspereme kitöredezett. Magassága: 6.4, szélessége: 7.5 cm.

Középkori agyag földötöredéke, alakja sekély gömbszelet idom lehetett, korongon készült, füsttel feketített munka.

Budapest, 1897. július havában.

Dr. Pösta Béla.

SZABOLCSMEGYEI ŐSHALMOK.

Szabolcs vármegyében — mint hazánk más részeiben is — számos a síkságból hirtelen kiemelkedő halmok vannak szétszórva, melyeket még néhány évtized előtt dr. Szabó József európai hírű geologusunk földtani képződéseknek tartott. Az azóta eszközölt ásások azonban kétségtelenné tették, hogy azok nem egyebek óriási sírhalmoknál, melyek körül azonban sáncz, árok nem vonul, hanem a környezet felszínét mintegy lehámozva kosarakban, vagy talán paizson hordták össze a nagy halott emléket megőrkítendő. Egyetlen egy halom van a vármegyében, melyet több méter mélységű árok körít, és a mely árokból kikerült földtömeg részint kifelé hányatott, részint pedig a mint húsz lépés átmérőjű, középen meghagyott szigetre halmoztatott fel. Ezen «Gara halom» Karász községben Okolicsányi Menyhért úr birtokán fekszik és általa 1895. évben részben megásatott. Lócsontokon kívül papir vékonyságú egy cm. széles, sok darabra tört, összesen 15 cm. hosszú díszítés nélküli rossz ezüsből készült lemez, — valószínűleg karperecznek maradványai, — átluggatott háromszögű ezüst lemezek, két kengyelnek töredékei, egy balta töredék, és két kis ezüst szíjdíszítés került napfényre. Az utóbbiak, és a kengyelek jellegzetes honfoglalási korból származóknak bizonyultak. Ember csontok nem találtattak. Miután pedig nincs példa arra, hogy csupán egy lónak emlékére emeltek volna ilyen óriási munkába került halmot, valószínű, hogy az emberi csontváz a kutatás elől megmenekült.

A vármegyében levő halmokat eddig még nem számláltam meg egész pontosan, de hozzávetőlegesen ötvenre becsülöm.

Egyenkint szétszórva is fordulnak elő, de két — keletről nyugatra vonuló — sorozatot meg lehet állapítani. Egyik, — 14 halomból álló — csoport K.-Semjéntől a Nagy-Kálló kötelékéhez tartozó Császárszállásig vonul, kisebb-nagyobb távolságban egymástól, és többnyire 4—8 méter magasak. Nevüket többnyire elvesztették. A semjéni határban levő három halomnak nevei: kincses, lyukas, szerencsehalom. Kétségtelen, hogy ezek későbbi elnevezések.

A kállói, illetőleg császárszállási területen van a Nagy-Korhány, melynek ásását f. hó 15-én fejeztük be. Nyíry Ferencz úr tanyájának belterületén közvetlen egymás mellett mintegy 4 méter magas három halom, mely Hármashalomnak neveztetik. Ezekről délre 500 lépés távolságban egy névtelen halom, melyet 1894-ben ásattam meg. A hármashalom és a Nagy-Korhány között a vasut mentén két névtelen halom. A Császárszállás vasuti állomás közelében két névtelen, és egy K . . . a halom, valószínűleg a Déloroszországban ezrével található Kurgán halmok nevének elferdítése, és ezen állomástól mintegy két kilométer távolságban levő — igen nagy — Bene halom.

Egy másik mintegy húsz halomból álló sorozat Halásztól Ibrány, Buly, Berczel, Gáva, Szabolcs, Timár, Rakamaz, Nagyfalu, T.-Eszlár, Tisza-Lök községek határain Búd-Szent-Mihályig van szétszórva. Névről a következőket ismerem: Bálvány-hegy, Fekete-halom, Szöllös, Kató, Dinnyés, Két-Őr, Cseh, Kál-

vária, Poty, Égető, Nagy- és Kis-Bashalom, Kuzsér, Gyémánt-halom. A többi soknak neveit nem ismerem.

A gyulaji határban egymástól messze szétszórva mintegy 7 halom, a geszterédi határban pedig mintegy 9 halom külön csoportokat képeznek, mely utóbbiak közül hat egymás mellett ív alakban elhelyezett Kunhalom 1868. és 69-ben báró Vécsey József úr jelenlétemben és később Rómer Flóris úr jelenlétében ásatott meg. Ezen ásatások eredménye az Archæologiai Értesítő I-ső évfolyamában lett közölve.*

Ezen hat halom közül még az ős időkben kincésások által teljesen ki volt fosztva és csak egy kardtok záródását képező \bigcirc alakú $5\frac{1}{2}$ cm. széles és $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú ezüst tárgyat, és pár alakatlan bronz lemez töredéket találtunk. A hatodik sír nem volt egészen kifosztva. Ezen halmok közül 2 nagyobb, 2 kisebb volt. A legnagyobb 4 méter magas és 24 méter széles. A halmoknak alja egész szélességében mintegy két méter mélységben a földszíne alatt eredetileg ki volt hanyva, és az egyetlen emberi csontváz a nagy kerek sírnak közepére volt elhelyezve. Itt-ott rendetlenül szétszórótt lócsontokat is találtunk.

A teljesen ki nem fosztott sír — keletről számítva — harmadik volt a sorban, és egyike a két nagyobbaknak.

A sírnak feneke, mintegy két méterrel feküdt mélyebben a talaj felszínénél. Lehetett 2 méter hosszú és másfél méter széles. Az egyetlen emberi csontváznak csak némely része volt a sír közepén fejjel délnek, lábbal északnak elhelyezve, de ezen elhelyezést csak egyes csontok helyzetéből lehetett következtetni, mert a csontváznak legtöbb része a sírnak délnyugoti szögletében volt felhalmozva. A délkeleti sarokban hegyével lefelé irányítva egy 29 cm. hosszú elrozsdásodott vaslándzsát találtunk, melynek köpüje vastag színezüst lemezzel volt borítva. A sírnak négy szögletében nagy L. alakú elrozsdásodott vas-kapcsokra akadunk, melyek valószínűleg a sírládát képező négy — teljesen elkorhadt — deszkát tarthatták össze. Több apró színezüst lemeztöredék és apró csatok is kerültek; de arra már nem emlékezem, hogy a sírnak mely tájékán, mert régészeti ösmérem azon időben egyáltalában nem volt, arra azonban világosan emlékezem, hogy a legtöbb ezüst-tárgy színezüstből volt készítve, réz rozsdának nyoma sem volt és hogy azok teljesen chlor-ezüstté változtak, mert mikor kivettem, hófehérek voltak, a világosságon előbb lilaszínűvé, később feketévé váltak, és az ujjak közt szétporlódtak. Két ezüst tárgy azon két kicsiny sarkantyúhoz hasonlított, mely Kanyárról került muzeumunkba és a mely annak egyik becses részét képezi. Találtunk egy réz, vagy bronzból készült paizsdudort is, mely karimáján három helyen egymáshoz közel levő két-két lyukkal van ellátva, melyeknek mindenkében egy-egy, — egy centiméter hosszú — mindkét végén szétkalapált aklaszeg volt.

A sírnak közepe táján találtunk egy kis tojás mekkoraságú borostyánkő darabot, melyen rovatolások voltak még pedig úgy, hogy csekély phantasiával azt lófej utánzatának lehet tartani. Közepét egy ezüst huzal hatotta át.

* Utóbb 1878-ban Rómer az 1876-ik évi ősrég. Congressus Compte Rendujében (II. köt. I. rész 134—136. II.) a legtöbb tárgy rajzait is közlé.

A sírnak kellő közepén az emberi csontváz maradványoknak jobb oldalán, egy, körülbelül 5 centimeter széles, 50 cm. hosszú vaskard feküdt, annyira elrozsdásodva, hogy azt zsebkéssel nagy gonddal körül faragva, csak sok darabban voltam képes kiemelni.

A kardnak felületét bársonyszerű — pár millimeter vastag — fekete lepedék borította, mely a kard-hüvelynek bőr, vagy más anyagból készült korhadéka lehetett. Ezen hüvelynek, tehát a kard hegyén is túl két mintegy 7 centimeter átmérőjű vékony ezüst lemezből készült korong találtatott, melyet egy ujjnyi vastagságú, külső kerületén rovátozt, belső kerületén réses, a korongok kerületének megfelelőleg kerekre hajlított, üres, ezüstcső foglalta össze. Az alsó korongnak díszítésnek nyoma nem látszott. A felső korong, mely az előbbivel együtt egy síkban feküdt a karddal, némileg babérkoszorúhoz hasonló, de alig látható aranyozott díszítéssel volt ellátva, közepén egy két centimeter hosszú, pár millimeter vastag, fényesre csiszolt kerülek alakú metszés nélküli onyx kővel.

Ezen tárgyakon kívül cserépdarabokat szedtem fel, melyeken — kiszáradásuk után lekefelve — díszítéseket észleltem, és mozaikszerűleg összeragasztva, a paksihoz hasonló, nagy csésze alakú, vékonyfalazatú, keskeny talpú, a terrasigillátákkal rokon edény állott elő, de felülete fényezett nem volt. A perem alatt úgynevezett *ökörsem* díszítés futott körül, ez alatt pedig elmosódott, rendnélküli, pettyes guirland, mely talán csillagokat vagy napokat akart ábrázolni.

Nagy-Kálló határában van egy halom, melyet Nagy *Korhány*-nak neveznek, és a mely szó hasonlít a *Kurgán* szóhoz. Ki kellett tehát tudni azt, hogy ezen elnevezés véletlenül hasonló-e a Kurgán szóhoz, vagy collectiv elnevezésnek tekintendő. Az utóbbi nézetet kell vallanom, mert Oros község határában is van egy Nagy- és Kis-Korhány, továbbá Békésen, Henczidán, Füzes Gyarmaton, és a Császár-Szálláson.

A nagykállói Korhány fölása dr. Bleuer Miklós úrnak köszönhető, a ki a közélet terén hazafias érzelemmel, önzetlenül, buzgalommal és eredményesen működik. A nagykállói Nagy-Korhánynak 200 frtnál többre rugó ásatási költségeit nagy részben sajátjából fedezte.

A Nagy-Korhány előtt a chronologiai sorrendben három nagyobb őshalomnak megásásáról kell megemlékeznem.

1889. szeptember hónapban gróf Pongrácz Jenő úr, mint a tudományos törekvéseknek bőkezű, és lelkes pártfogója megboldogult apósának, id. gr. Dessewffy Miklós úrnak tiszta-eszlári birtokán fekvő teljesen ép, mintegy 36 méter átmérőjű, 8 méter magas, kupola alakú u. n. *Poty-halmot* kérésemre megásatta. Öt napon át ifj. gróf Dessewffy Miklós úr és az én jelenlétemben húsz ember dolgozott a halomnak felásatásán. A halom, a Tiszának maiglani árterében fekszik, minden nyoma nélkül ároknak, vagy mélyedésnek, melyből a domb felhalmoztatott volna. A behatolás az északkeleti oldalról radialis irányban történt, még pedig úgy, hogy a dombból egy ékalakú czikkel hordatott le, a domb aljának szintjéig, a hol az így létesített árok fenekének szélessége 7.5 méter, hosszúsága a domb középpontjáig 18 méter hosszú lett. A halom kétféle földtömegből állott, melyek egymástól egy vízszintes éles határvonal által voltak elválasztva. A felső rész öt méter

mélységig dús humus tartalmú fekete rétegből, az ezalatt levő rész pedig sárga sivar homokból állott, és csupán az ezen utóbbi rétegben levő régi ürgemenetek voltak sötétebb színű homokkal eltömülve.

A dombnak oldalai mindenütt évszázadok vagy ezredek alatt képződött lefelé elmosódottan határolt humus réteggel voltak borítva, mely a környező lapálynak humus rétegébe észrevehető határ nélkül ment át. A dombnak függélyes tengelyén, a fekete és sárga homok határán a föld feketébb és lazább lévén, a tulajdonképeni sírt itt gyanítottuk, és pinczeszerűleg nyugot felé vájva, azt meg is találtuk. Itt a lazább sárga homokrétnek felülete 3—4 ujnnyi vastagságban oly kemény — Tiszából került — sárga agyaggal volt fényesen kitapasztva, a milyent kása malmoknál vidékünkön alsó malomkő helyett szoktak használni.

Ezen sikon egy 170 cm. széles és 71 cm. széles négyszögű terület árkocskával volt határolva, melynek szélessége 20 cm. mélysége teknő alakulag vájolva, 5—8 cm. volt, és arra szolgált, hogy a sír egy feneketlen, mintegy 30 cm. magas, és 5 cm. vastag deszkából készült ládával legyen köríthető, a mely ládának alsó széle a vályuba bele illett. A deszka azonban már vörhenyes porrá vált, és abból egy szilánk sem volt eltehető. A ládát hasonló vízszintesen elhelyezett deszkázat fedte. Vasalásnak nyoma sem volt. Az agyaggal kisimitott sírfenek az árkocskákon túl minden irányban még 25 cm. szegélyzetet képezett. A sírban egy nagy természetű férfinak csontváza feküdt, oldalt, összekuczorodott helyzetben jobb oldalán fekve, fejtetővel nyugotnak, arczzal délnek fordulva.

A föld súlya alatt az egész csontváz össze volt nyomva, és a koponya az állkapocscsal együtt annyira összelapítva, hogy csak szétporlott töredékeket gyűjthettünk össze, de egyetlen ép csontot sem. Ezek is olyan könnyűek voltak, mint a száraz szivacs. A csontváznak bal füle tájékán, egy 11 millimeter átmérőjű, köpczös, kilfli alakú, nyitott hegyes végű, sok ónnal vegyített rézből — bronzból — készült, külkerületén harántul sűrűn hornyolt, — valószínűleg — fülbevaló, mely egy betöréses lopás alkalmával birtokomból eltűnt. Egyéb emberi készítmény a sírban a leggondosabb kutatás daczára sem került napfényre.

A halomnak közepe táján, a leírt sírtól mintegy két lépésnyire északkeletnek, egymástól egy lépésnyi távolságban két gyermek égetett hamu és szénnel vegyes csontvázának némely részét, egy-egy kis rakásra hányva találtuk. Egy-egy rakás egy marékban könnyen elérhető volt. A csontok között égetett csontból vagy csiga héjból (*tridacna gigas*?) készült 4 mm. hosszú, és széles gyöngyöket is találtunk.

A tulajdonképeni sírtól délnyugatra egy méter távolságban, és 60 ctm. magasságban, de már a felsőbb kemény földben, egy a föld súlya által széttöredezett, szájával felfelé álló, nem korongon és rossz anyagból készült, rosszul égetett $1\frac{1}{2}$ ctm. vastag falazatú 20 ctm. átmérőjű, az összenyomottság miatt meg nem határozható, eredeti magasságú hamuveder volt elhelyezve, melynek fenekén kevés égetett ember csontokon kívül egyéb nem találtatott. A sírnak szintája alá még 3 méternyire ástunk, de miután itt csak nyersföldre akadtunk, az ásatást tovább nem folytattuk.

A másik nagytömögű, épnek látszó, mesterségesen lehámozott földből felhalmozott dombnak, a tiszzaeszlári határ kötelekéhez tartozó Bashalom pusztán

fekvő *Nagy-Bashalomnak*, mélyébe ugyancsak gróf Pongrácz Jenő tisztelt barátomnak szívességéből, és áldozatkészsége folytán pillanthatam be, és a mely a gróf úr díszes kastélyától északkeletre mintegy 150 méter távolságban fekszik.

Aljának körülete az eső és szélnek behatása alatt már elmosódott, eredeti szélességét azonban mintegy 60 méterre becsülöm, magassága, melyről néhány év előtt a környező lapályosabb helyek feltöltésére már mintegy $2\frac{1}{2}$ méter lehordatott eredetileg 8 méter lehetett. A megboldogult Dessewffy gróf úr ezen helyet szemelte ki magának öröknyugalomul. Az elébb letompított halom hordottnak bizonyulván, a mauzoleum alapfalait $5\frac{1}{2}$ méterre kellett süllyeszteni, a mely alkalommal a dombnak közepe tájáról egy embernek csontvázmardványai is kerültek napfényre. Rendszeres ásást csak az épület szilárdságának rovására lehetett volna végezni, tehát meg kellett elégednünk, a sirbolt-templom közepén ásott, négyszögben 3 méter hosszú, és 180 ctm. széles, $5\frac{1}{2}$ méter mélységre hatoló függélyes aknával.

Az évek előtt történt földlehordás által sík felületté vált tetőtől $2\frac{1}{2}$ méter mélységben, az akna északi partjának közelében — valószínűleg nem a dombnak középpontján — kis termetű, de a diaphisiseknek az epyphisiseknek már nem porczos, de csontos összeforradásából következtetve, teljesen kifejlett lónak, és egy kecske csontváznak maradványaira akadtunk. Ezen csontváznak csak némely részei (koponyatöredékek, szárcsontok, pár csigolya, és lábtöcsontok) találtattak, és így nem természetes fekvésükben, hanem összevissza voltak hányva.

Valószínű, hogy itt több csontrésze is akadtunk volna, ha az alapozási munkálatok veszélyeztetése nélkül a gödröt észak felé szélesíthettük volna, mert ott a földnek metszölapján még csontok állottak ki.

Emberi csontváznak maradványaira itt nem akadtunk. Nem valószínű, hogy a domb — legalább felülről lefelé hatolva — valaha ki lett volna fosztva, mert a különböző színű földtömbök körülbelől egyforma nagyságúak és keménységűek voltak; pedig ha a halom valamikor ki lett volna ásva, a kiemelt és a magasból újra visszahányt földnek a nagyobb mélységben apróbb darabokban összevegyültnék kellett volna feltűnni, mint a dombnak meg nem bolygatott részeiben.

A most már felépült, és örök lakóját befogadott mauzoleum tornyának nyugoti fala közelében $4\frac{1}{2}$ méter mélységben a szűzföldnek határán, egy emberi csontváz részeire, — tibia, fibula, femur, calcaneus, astragalus, és metacarpusokra — akadtak, melyek rendkívül könnyűek, és porlékonyak voltak. Hogy ezen csontvázrészek természetes fekvésükben találtattak-e, nem tudom, mert akkor, mikor ezek napfényre kerültek, a helyszínén jelen nem voltam.

Közvetlen ezen csontok alatt pár milliméter vastag, hamuvá (nem barna porrá) vált faréteg volt. A farostok fel voltak ösmerhetők, de a fának nemét felösmerni képes nem voltam. Ilyen hamuvá vált farostok a dombnak több — pontosan meg nem határozott — részeiben is találtattak. Emberi készítményre, kivévn egy látszólag korongon, de durván készült edény fenekének töredékét, nem akadtunk.

A két előbbihez hasonló nagyobb szabású dombot 1893. év május havában ásattam meg, a mely a Nagy-Kálló város kötelékéhez tartozó Császárszállás puszt-

tán fekszik, fél kilométer távolságban délre a Nyíry Ferencz úr tanyájának belterületén, egymásnak közvetlen közelében levő három halomtól. Ezen magában álló nagy halmot, az apróbb hármas halomtól való közelség miatt a nép szinte hármas halomnak nevezte el. Mi volt eredeti neve, nem tudni. A halom sík talajból emelkedik ki, letompított kúpalakú, teljesen ép, és mintegy 50 méter alap átmérőjű. Ezen halmot felülről lefelé hatoló, négyszögű aknával ásattam meg, melynek oldalai a felületen mintegy 10 méter hosszúak voltak, és hat méter mélységben a sírnak fenekén 5 méterre szűkültek. Ezen sírhalom azelőtt megbontva nem volt, mert a különböző homokos agyagtömbök egyforma nagyságúak és kemények voltak. A hat méter magas halomnak 3 méternyi mélységében egy kinyújtózott, — hanyatt, és fejfelé nyugotnak, lábbal keletnek fekvő — emberi csontvázra akadtam, a melynek közvetlen közelében emberi készítménynek nyomai nem voltak. Feltűnő volt azonban, hogy ezen csontváz körül minden irányban mintegy 2 méternyi távolságban, — de azon kívül nem — borsónyi, kis diónyi, gömbölyded, írókréta darabkák voltak sűrűn, minden rend nélkül szétszórva. Ezen csontvázzal egy színvonalban, pár deciméter távolságban, észak felé egy mintegy tíz centiméter vastag, ép rostú, hamu kinézésű, két méter hosszú, másfél méter széles és harmincz centiméter magas láda feküdt, (a farostok felismerhetők) a mely hamu állományú, de sötétebb színű földtömeget tartalmazott, de a melyben, a legszorgosabb átkutatás mellett sem lehetett olyan tárgyat, vagy akármilyen törmelék, horhadékot találni, a melyből a láda tartalmára következtetést lehetett volna vonni. Szövetet nem tartalmazhatott, mert ezen esetben a szövetszálaknak nyomai itt-ott mégis csak meglátszóttak volna. Csontnélküli hús nem lehetett, mert azon esetben a ládának hamuszerű tartalma sötétebb lett volna, mint a minden irányban egyenlően igen kemény földtömeg. Talán liszt lehetett, de határozott véleményt kockáztatni nem merek.

Hat méter mélységben, a környező talajból lehámozott és felhalmozott halom alapjának és a megbolygatatlan ösföldnek határán, az előbbi csontvázhhoz teljesen hasonló helyzetben egy másik csontvázat találtam, melynek hossza éppen 200 centiméter volt, tehát igen nagy termetű embernek hiánytalan, porrá vált csontváza volt. Mellette azonban semmiféle emberi készítménynek még nyoma sem találtatott. A két — egy függélyes vonalban fekvő — csontváz közötti földtömegből egy tojás mekkoraságú ércsalak, és egy egyik oldalán, — valószínűleg nyílhegykészítés céljából — lepattogatott kova-darab került elő.

Nem akarok azon ősemléknek érdemeiből semmit sem levonni, a kinek emlékét kortársai ily óriási halomnak a távolabb eső környezetből lekapart tömegével akarták megörökíteni; de tekintve ezt, hogy még jelen századunk elején is előjárónak rendesen a legtermetesebb, legimponálóbb kinézésű egyéneket választották, az ősidőben is ekként lehetett.

Az ércsalakból következtetve azt vélem, hogy a sír azon korból származik, mikor érczet már ősmertek és használtak, de sajnálták ezen — akkor értékes — tárgyakat a hullával eltemetni. A kova nucleus pedig a mellett szól, hogy azon időben még kőeszközöket is használtak.

A negyedik — dr. Bleuer Miklós úr áldozatkészsége folytán megásott — halom, a Nagy-Korhány, mely a nagykállói vasúti állomástól mintegy két kilo-

méternyire nyugotnak, a vasúttól pedig északnak mintegy száz lépésnyi távolságban fekszik, előttem — régi időben történt — kifosztás gyanujában állott, mert a természetes emelkedésen fekvő 210 lépésnyi területű s mintegy hat méter magasságú halomnak teteje körülbelől 20 méter átmérőjű kerektségben behorpadtnak látszott. De célunk nem kincskeresés, hanem a halom természetének megállapítása volt, annál is inkább, mert neve után Kurgánnak kellett tartanunk, és e miatt az átkutatást megérdemelte.

A halomból, mint a *Poty* halomnál, egy cikelyt ástunk ki, mely fent 10 méter széles volt és a domb szélétől a közepén túl pár méternyire terjedt, lefelé kissé keskenyült. A halomnak felsőbb részéről egy nagy — nyéllyukánál eltört — 1707 gramm súlyú trachytból készült kőbaltának kerekded végű, foka került elő, a mely kétségtelenül a halomnak építését megelőző korszakból a környező föld lehámozása alkalmával került a földtömegbe. A kifosztott sírt, a halomnak kellő közepétől mintegy két méter távolságban délnyugot felé, és az előbbi síroknál szerzett tapasztalatainkkal egyezőleg hat méter mélységben találtuk meg.

Ezen mélység alatt már csak ősföldet találván, egy-két ásónyomnyinál tovább le nem hatoltunk. A földtömböknek különböző nagyságából, és porhanyóbb voltából következtettük, hogy a sír felülről lefelé hatolva fosztatott ki. A halomnak különböző helyein gyéren elszórva megszenesedett vagy barnára korhadt valószínűleg tölgyfa maradványokra akadtunk, és egy ló-csontvázának egyes darabkáira, de a mely a temetkezési szokásra világot nem vet. A sír fenekén, a fentemlített mélységben és helyen, a föld hirtelen világosabb színűvel vegyülnek, csaknem szurok színűnek, és félig-meddig zsiros tapintatúnak tűnt fel. Alatta pedig egyszínű fehéres sárga homok tömeg volt, élesen határolva a felette fekvő, és csaknem tisztán fekete földtől. Ezen mintegy 20 ctm. vastag, sötétebb színű kisebb-nagyobb tömbökkel vegyült réteg, mely felfelé világosabb színű volt és a halomnak egyéb részeivel mihamar egyenlőnek látszott, lehetett mintegy két méter hosszú, és másfél méter széles, tehát a sírnek a négyszög alakot megközelítő feneke.

A sírnek alját, t. i.: ott a hol már az ősföld kezdődött, a sírnek egész hosszában, és szélességben egy vízszintesen fekvő, a föld nyomása által kissé homorúvá vált ujnyi vastagságú deszka képezte, a mely a Bashalom és a császár-szállási halmokban talált hamuszerű famaradványokhoz hasonlítottak, és a mely fának rostjai tisztán felismerhetők, tehát elégetve nem voltak. A fának faját meghatározni nem tudom, és szakavatottabb egyénre vár nálamnál. Én nyírfának vélem.

A régi sírfosztogatók nem állottak meg a sír fenekét képező deszkánál, hanem annak közepe táját — talán nem elégedve meg a sírnek tartalmával — egy ásónyomnyi mélységre áttörték; a mit abból lehet következtetni, mert ezen mintegy 60 centiméter átmérőjű rendetlen alakú területen a korom-sötét, és világos-sárga homokot nem egy vízszintes vonal választotta el egymástól, hanem a határvonal függélyes átmetszete egy olyan óriás fűrésznek fogaihoz hasonlított, melyek egymástól húsz centiméter távolságra fekszenek. Oldal deszkáknak nyomaira nem akadtunk. A sírfenek alatt ezen helyen mintegy 15 centiméter mélységben, egy czombcsont fejecskének szívacsszerű maradvékát találtuk.

Ezen sírhalom tehát teljesen ki lett fosztva és ennél fogva azt, hogy a déloroszországi kurgánokkal milyen rokonságban van, ez idő szerint megállapítani nem lehet, és így csak a teljesen kifosztott emberi sírok sorában szerepel.

Annyi bizonyos, hogy a Potyhalom, és a császárszállási helytelenül hármashalomnak nevezett Névtelen-halom, a jelenlétemben eszközölt ásatás előtt megbontva nem volt. A Nagy-Bashalomról ezen tekintetben véleményt nem mondhatok, mert a mauzoleumnak építése miatt a halmot alaposan átkutatni nem lehetett. A «Névtelen» halom keletkezésének idejében érczet már ösmertek, de azokat temetkezési mellékletül nem használták, de kőeszközük még volt, és a főhalottal együtt ugyanazon időben valamely rabszolgát is temettek el, mert nem valószínű, hogy ugyan egy időben a halomnak közép magasságára egy más halott is került volna, még pedig olyan a kinek emlékét az előbbivel együtt akarták volna megörökíteni.

A *geszterédi kúnhalomok* keletkezése a Kr. u. II—III. századból származhatik.

A *Nagy-Korhány* felhalmozásának ideje, teljes kifosztás miatt homályban van, és ezen kérdésnek megoldása azon időre marad, ha az országban létező többi Korhányok, — valószínűleg Kurgánok — szakszerűleg átkutattva lesznek.

Az őshalmoknak a régi időben lehettek olyan ismerveik, (talán Kamene bábák) melyek alapján kincskeresés céljából azokat feltúrták; mert különben érthetetlen az, hogy miért dulták fel a geszterédi sírokat és a Nagy-Korhányt, míg a többieket sértetlenül hagyták, holott mai kinézésük teljesen egyforma.

Az őstörténelem ezen homályos kérdését nem egyeseknek, hanem Oroszországnak példájára, az államnak kellene megoldani.

Nyiregyháza, 1897 július havában.

Dr. Jósa András.

SKYTHA LELETEK.

Dr. Reinecke Pál a magyarországi és erdélyi skytha-culturtárgyakra vonatkozó tanulmányait az Archæologiai Értesítőben így végezte:

«Igaz, hogy a skytha cultura maradványai csak a legújabb időben lettek vizsgálódásunk tárgyai, ép azért remélhető, hogy a Tisza vidéke és az egész Alföld, meg a hegyes Erdély, oly nagy arányokban fogja gazdagítani muzeumainkat, hogy a skytháknak e földön való több százados tartózkodását minden kétségen kívül fogja helyezni».

És nem csatlakozott, mert csakhamar n.-enyedi ügyvéd Kerekes Mihály gyűjteményében fedeztem fel egy skytha rövid vas kardot, melynek szív alakú lemeze nem vas, hanem bronz, melyet, a mint nekem mondta, a m. n. muzeumnak fog felajánlani.*

És nyomban ezen év (1897) május és június hónapjaiban itt N.-Enyeden, a sétatérre vezető serpentina felső végének bal oldalán, a Czinege-féle telek kavicsos homlokzatától, hol az első skytha sir tárgyai kerültek napvilágra, mint-

* Azóta az érdekes emlék már a n. muzeum birtokába ment át.

A szerk.

egy 75 cm. távolságra, a jelzett időben megnyitott diluviális kavicsbánya munkásai 40 cm. mélyben egy második sirra bukkantak, melyben egy tetem ép úgy mint a Czinege-féle telek homlokzatán, fejfel EN-ra, lábbal DK-re a pusztá földbe, minden koporsó vagy kőkeret nélkül, egyenesen kinyujtva, keletre tekintő arcczal volt elhelyezve.

A nagymérvben elmállott tetemnek fejénél, egy nagyobb és két kisebb, szabadkézzel alakított, rosszul égetett, barna színű díszítetlen agyag edény és egy agyag pereszlen vagy gyöngy került elé. A nagyobb edény, miután szét volt repedezve, a kivétel alkalmával egészen szétomlott; a kisebbek közül az egyik fületlenül, a másik pedig egyenes pereme felett magasan kiemelkedő hengerded füllel a merikék — ivócsészék — sajátos alakját tüntetve föl, az agyaggyöngy-gyel együtt birtokomba került.

Az ásás és vájás folyamában, a föntebb jelzettől mintegy 6 mtr-re 23 cm. mélyen, magában a culturrétegben, két egymás mellett EN—DK-i irányban fekvő tetem táratott föl. Elsenyvedt tetemök mellett két tömör és két sodrony bronz karperecz, egy bronz nyilcsucs, egy vas halászhorog, s a szét-esett koponyák közelében egy két hengeres fülű, s a fülek közén egy-egy csücskével ellátott bőgre kötötte le figyelmünket.

A két tömör karperecznek egyike domború díszítésével, a másik vésett gyűrű sorozatával keltette föl érdekeltségünket. A domború díszszel ellátottnak (1. ábra) átmérője 6, a perecz szélessége 2 cm., a súlya pedig 145 gramm. A felszine vésett barázdák által hét mezőre van felosztva, s minden mező egy-egy stylizált szárnyas rovarral, talán lepkével van kitöltve.

A vésett gyűrű sorból álló (2. ábra), melynek átmérője szintén 6, s pereczének szélessége 1 cm. és 115 gramm súlyú; kezdetleges technikájánál fogva egészen elűt a hallstatti vagy a La Tène-culturát képviselő, gömb vagy gyöngy motivummal díszített karpereczektől. A sodrony karpereczek pedig, rézcarbonattá válván, a munkások kezei között szétmentek.

Az egyetlen-egy bronz nyilcsucs (3. ábra) három élű, s az élek halkan emelkedő ív alakban hajlanak a köpüre.

A köpü hossza 1 cm. s az egyik élből kiugró tuskével van ellátva. Haránt metszete váltakozó be- és kihajló hatszögű idomot tüntet föl.

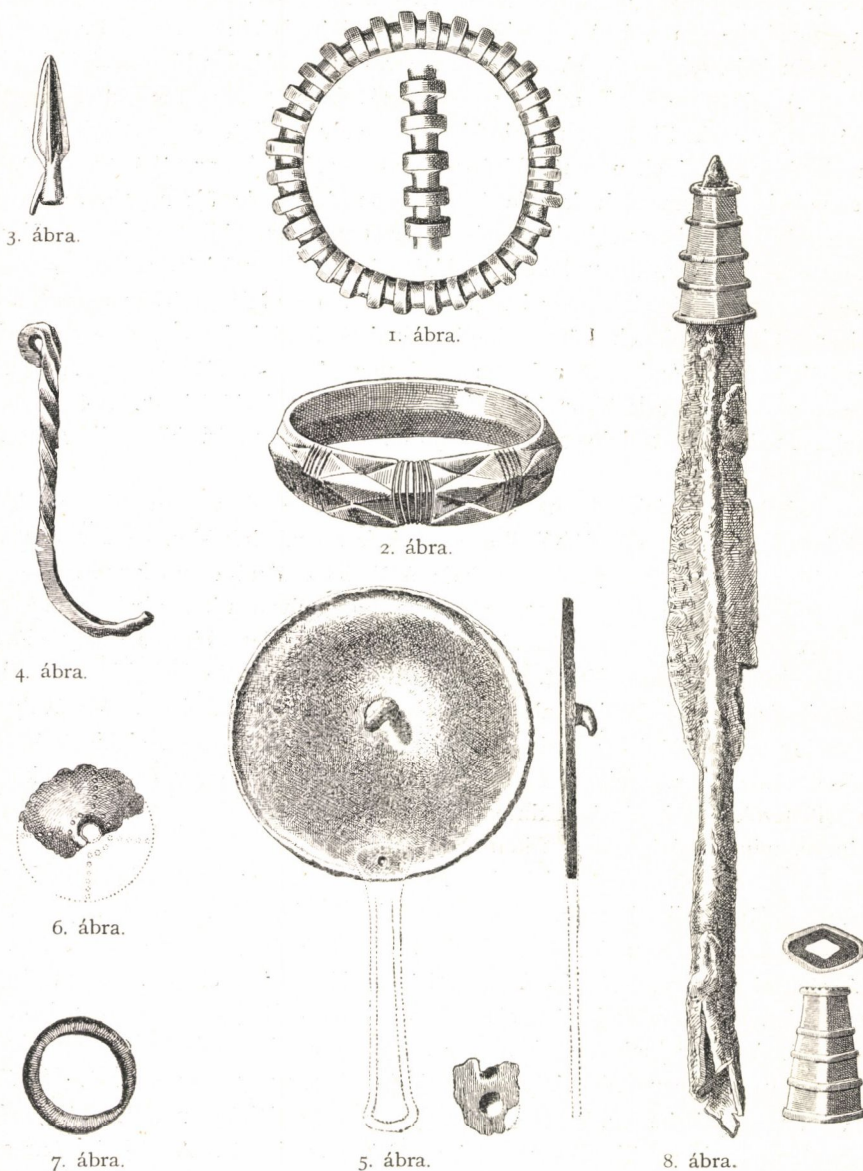
A vas halászhorog (4. ábra) 8 cm. hosszú, mely a zsinegnek szolgáló huroktól kezdve 4 cm.-ig meg van csavarva, azontúl négyszögű s mintegy 4 mm. átmetszettel bír.

A bőgrének gyurmája kellően előkészítettnek látszik; s szabadkézzel idomított alakja pedig graphyttal fényezve a tetszés hatását idézi elő. Magassága, keskeny kifelé hajló peremétől a fenekéig 11 cm., s nyakától kezdve 7 cm.-ig mind inkább-inkább öblösödik s innen végre 5 cm. átmérőjű fenekéig tompaszög alatt hirtelen becsap. Anyagának belseje sötét fekete; mely gyurmájának szerves anyagokkal való keverésére vall.

Az említett sirtól mintegy 9 cm-re egy harmadik sir került elő, melynek teteme EN—DK-i irányban a jelzett módon találtatott elhelyezve. Ennek is minden ize a czombcsontokon és állkapcsón kívül el volt senyvedve.

A czombcsontoknak kifelé való görbülete és hossza, az izmok tapadó helyeinek

élesen kiemelkedő érdekessége; az állkapocs teljes számban lévő fogainak ép koronája; s két lyikacsának mind a felső, mind az alsó szélétől való egyenlő távolsága vonta magára a figyelmemet. A czombcsónt kifelé való görbületéből, hosszá-

SKYTHA LELETEK.

ből egy alacsony termetű lovasra — s fogazatának ép koronáiból — s állkapocs-lyikacsainak mind az alsó-, mind a felső szélétől való egyenlő távolából pedig, egy az élet delén levő vitéznek tetemére vonhatunk következtetéseket.

A tetem fejénél egy sajátos idomú 35 cm. magas váza volt, mely kör-alakú, 10 cm. átmérőjű keskeny kifelé hajló peremétől kezdve mind jobban-jobban

tágul, míg nem a 25-ig cm.-nél elérve a fülek helyett négy csücskével ellátott legnagyobb öblösödését, tompaszög alatt oly egyszerre becsap, hogy feneke már csak 5 cm. átmérőből tűnik előnkbe. Gondosan előkészített gyurmája, szabadkézzel idomított s jól kiégetett arányos alakja, szokatlan nagysága nem csak megragad, hanem gyártója gondjának elismerésére is kényszerít. Felszine szürkés, anyagának belseje sötét fekete, mely szerves anyagokkal való keverését árulja el.

A jelzett tetemtől mintegy 10 cm. távolban, 30 cm. mélyen egy negyedik már teljesen elmállott tetemre bukkantak, mely mellett egy nyeletlen, de vasnyele és szegecskének nyomát feltűntető korong alakú bronz tükör (5. ábra), s egy terebelt bronz lemeznek darabja és egy bronz karika került napfényre.

A tükör korongjának átmérője 12 cm., s az eddig lelt bronz tükröktől abban különbözik, hogy homorú oldalának középpontjából, a korong széléhez szegezett nyél irányában egy kampó ugrik ki, mely talán azért volt eszelve, hogy bizonyos körülmények közt valamire felakasztható is legyen. Hogy a nyélnek vasból kellett lenni, azt a korongon fenmaradt vasrozsdának nyoma, s a vasszegecs nyílt helye is bizonyítja. Egyszersmind az is kiviláglik, hogy nem egy helyesen bevégzett dologgal van bajunk, miután öntési bibircsói még mind megvannak.

A kördéd alakú bronz lemez töredéknek (6. ábra) mint dísztagnak nyílt közepéből, terebelt pontokból álló sugarak látszanak húzódni, s maga a 2 $\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű bronzkarika (7. ábra) a hajgyűrűk használatára emlékeztet.

A negyedik tetemtől 10 cm.-re 130 cm. mélyen a kavicsalmazban, a már jelzett és leírt 35 cm. magas vázához hasonló váza lett feltárva, mely fölött egy bronz hüvelyvéggel ellátott, s a nyárad-szt.-benedeki skytha sirban lelt, bronz hüvelyvéggel bíró lándzsával analog lándzsa feküdt (8. ábra). A hüvelyvéget illetőleg az a különbség tűnik föl, hogy míg a nyárad-szt.-benedeki áttört díszítéssel van ellátva, addig ez öt sor bordával van körülövezve. És a mit akkor csak a felfedezők tévedéseinek tekintettem, most, midőn ez szemeim előtt került napfényre, mint valóságos tényrt kell elfogadnom.

És már most az a kérdés merül föl, hogy ezek valósággal a lándzsák szerepét játszották-e? ha azt játszották, akkor miért látták el hüvelylyel? hisz akkor használhatatlanoknak bizonyulnak, következőleg a lándzsák szerepét nem játszhatták, hanem talán igenis a törökét, rövid fanyéllal ellátva. Vagy talán mint melléklet, mint emlék került hüvelybe a korai rozsdásodás és elpusztulástól megóvándó. A lándzsának levél idomú pengéje élesen kiemelkedő s a csucsig futó gerinczével 24, hengerded köpűje 14, és így összesen 38 cm. hosszú. Magában a vázában egy díszítetlen, s peremén felül magasan kiálló hengerded fülű csésze s egyetlen-egy darab állati csont találatott és semmi más. Az állati csont arra a feltevésre utal, hogy egykor élelmi anyagokkal lehetett felszerelve, de ugyan miért? miután mellette vagy közelében emberi tetemnek még csak nyoma sem vala észlelhető. Vagy talán e csekély mélységben, az egész tetem váza, a laza kavics üledékben a leszivárgó víz és a légiek vegyhatása következtében végre egészen feldolgozva, az őszanyaföld által szívatott föl? Sajnos, hogy e nagyszabású s graphittal festett szép edény, miután minden irányban repedezve volt, nem vala megmenthető.

De nemcsak a váza került elő önállólag a diluviális kavics halmazában, hanem egy kisebb kannaszerű edény is, mely a peremén felül magasan kiemelkedő s állati fejjel végződő hengeres fülével köti le figyelmünket. Keskeny, kifelé hajló ellyptikus peremének hosszabb átmérője 11, a kisebb 10 cm. hosszú. Homorú nyakán alul dudorszerűleg kidomborodó oldalát három csücske egészíti ki, s innen aztán 6 cm. átmérőjű fenekéig hirtelen, ezen típusú edények általános jellemző sajátása szerint, huzódik össze. Színe szürkés barna, gyurmájának belseje sötét fekete, s felszínén a fényes sirnak némi nyomait tüntetve föl.

A jelzett sirok leletei és emlékei kétségen kívül egy skytha sirmezőnek felvételére utalnak. A sirok minden rend és jel nélkül, de EN—DK-i irányukat mindig megtartva jelennek meg. Nevezetes, hogy egyetlenegy tetem sem találtatott a diluviális kavics üledéke között, hanem mindig fölötté, a fekete cultur-rétegbe, fejjel EN- és lábbal DK-re egyenesen kinyújtva keletre tekintő arccsal elhelyezve. Egyszersmind az is megjegyzendő, hogy mindannyian egy pár ásó nyomra már felszínre kerültek. Innen magyarázható ki a gyöngébb csontok elmá-lása, elsenyvedése; az erősebbeknek elmeszesedése és törékenysége; innen érthető, hogy a légilecsapódások által mennyi földnek kelle elmosatni, míg a tetemek a felszín-hez egy közeljuthattak; innen van az, hogy egy pár czombcsont és egy állkapocsnál többet megmenteni nem tudtam. S különösen sajnálom, hogy egyetlen-egy koponyát sem birtam olyan állapotban találni, melyet ethnographiai szempontból felhasználhattam volna.

És ha már kételkedne valaki a jelzett leletek skytha voltában, főleg a karpereczek alapján, melyeknek ornamentikája talán a hallstatti culturára volna vonatkoztatható, még akkor is Dr. Reinecke Pál szerint azok, egy nagy hézagot kitöltő, s a hallstatti culturával párhuzamos skytha culturát még nyomosabban bizonyítanak.

De ha még a bronz tükröt, a bronz háromélű nyilcsucot, a bronz hüvelyvéggel ellátott lándzsát, s még keramikáját is mérlegbe vetjük, mely mind forma, mind technikájában eltér az ismert formák és technikából, akkor kételye egészen el fog oszlani.

Herepey Károly.

NÉGY MINERVA SZOBROCSKA.

A folyó év elején a nemzeti muzeum régiségtára egy kis bronz szobrocskát szerzett, a melyet a kolozsvári csatornázási munkálatokkal kapcsolatos kavics-ásások alkalmával a Szamos folyó árterén találtak.

A következőkben ezt más három rokon szobrocskával együtt kívánom bemutatni. A szobrocskák leírásánál utalok a közölt ábrákra, a melyek közül az első természetes nagyságú, a másik három pedig kicsinyítve ábrázolja a szobrocskákat. Művészi szempontból leginkább számbavehető az első számú, a melyet arányos idomai és szép kivitele rendkívül becsessé tesznek. Szép kivitelű a 2. számú szobrocska is, míg a 3. és 4. számú annyira rossz állapotban maradt fenn, hogy

művészi értékük épen nincsen. Az 1. ábrán látható szobrocska lelhelye a Szamos folyó ártere Kolozsvár határában. Minerva jobb lábára nehezedeve térdben meghajlott bal lába hegyére támaszkodik. Jobb kezében paterát nyújt maga elé, tekintete e patera felé irányul. Balját könyökből előre tartja; bal kezének mutató és középujjja ki van nyújtva, hüvelyke, gyűrűs és kis ujjja össze van zárva; nyilván

1. ábra.
MINERVA SZOBROCSKA A N. MUZEUMBAN.
1/1 n.

valami kerek tárgyat tartott benne, a mely azonban elveszett. Mellén az ægis látható, a melynek közepe felett a Medusa-fej helyén zsinóron függ egy karka. Szemei ezüstből vannak. Haja hullámosan simul fejéhez és hátul nyakánál csomóban végződik. Fejét korinthusi sisak borítja, a melyen az orr és a szemek meg vannak rajzolva; kétfelől védő pántok vannak rajta, tetején pedig a szemcsés szélű virágdíszes kettős borítóból egy gomb emelkedik ki, a mely egyúttal talán taraj tartója is lehetett, mivel közepén egy külön beleillesztettnek látszó szeg letört vége vehető észre.

A 2. számú Ugruczon (Kolozs megye) talált és br. Wesselényi Ferenczné ajándékából az erdélyi muzeumba került, talpazatos szobrocska magassága 10·4 cm. Ballábán áll, a jobbat hátravetve ennek hegyére támaszkodik. Nyaka magasságában maga elé tartott jobb kezében a benne volt lándzsa nyelének megfelelő kerek nyílás látható, míg könyökből hiányzó bal karja egyenesen lefelé volt nyújtva és a szintén hiányzó pajzsra támaszkodott. Mellén, a mennyiben a bal vállán átvett lepel csak félig fedi el, az ægis látható, szélein kígyókkal és közepén a Medusa-fejjel. Attikai sisakján az ülő sphinx feje és a taraj eleje letört. Haja csak oldalt duzzad ki a sisak alól és szabadon

csüng le hátul nyakszirtjére. Tekintete egyenesen előre irányul.

A 3. ábra ugyanezt a typust mutatja; a bal vállán átvett lepel alól kilátszik az ægis a Medusa-fejjel, előre felnyújtott jobb keze letört, de viszont lefelé nyújtott ép bal keze sima, kissé tojásdad alakú pajzsára támaszkodik. Sisakos fejét előrehajtja, mintha lenézne maga elé. Talpazata nincs. Magassága 9·5 cm. Lelhelye Ó-Szőny.

A 4. ábra szobrocskája is bal lábára nehezedik. Kissé előre nyújtott jobb

keze le van törve ; tekintete erre felé irányúl. Könyökből felemelt bal kezében bal lába fejéhez támasztott lándzsát tart. Mellén az ægis kivehető, de már a Medusa-fejet, ha ott volt, a vastag rozsdá elpusztította. Sisakjának taréja elől hármás, hátrább ez is csak kettős. Leple, úgy mint az 1. számúnak, összecsavarva bal könyöke hajlásán van átvetve. Magassága 10 cm. Lelhelye Ó-Szőny.

A felsorolt szobrocskák magyarázata természetesen összefügg azzal a kérdéssel, hogy hiányzó részeit hogyan pótoljuk. Ekkor mindjárt felötlő, hogy a 2. és 3. ábrán látható két alak egymást egészíti ki. A 2. számúnak felemelt

3. ábra.

2. ábra.

4. ábra.

MINERVA SZOBROCSKÁK.

jobb keze, a mely a lábához támasztott lándzsát tartotta és a 3. számúnak lefelé nyújtott balja, a mely a pajzsra támaszkodik, ha még hozzáveszszük a két alak ruhájának hasonló redőzetét, elénk állítja a közös typust. A sisakos, ægisén a Medusa-főt viselő Minerva jobbjaiban lándzsáját tartja, bal kezét lábához tett pajzsán nyugtatja, tekintete pedig előre irányul, vagy az előtte könyörgő népre, lefelé (3), vagy pedig ezeknek feje felett a messze távolba néz (2). A bal vállon átvetett lepel, a jobb kézben tartott lándzsa, a pajzsra támaszkodó bal kéz, valaminth a szobrocska könnyedén előre hajló jobb térdé némileg a Rómában a S.-Maria sopra Minerva mellett talált u. n. Pallas Giustinianira emlékeztet, a melynek bizonyára nem gondolhatunk egyenes másolatára, hanem e szobrocskákban csak egy római cultus-kép typusát ismerhetjük fel.

A 4. számú szobrocskának tekintete hiányzó jobb keze felé irányúl. Ily kis szobrocskánál nem valószínű, hogy a kézzel együtt hiányzó attributum a Victoria (Nike) szobrocskája lett volna, inkább feltehetjük, hogy mint az 1-nél, itt is paterát tartott jobb kezében, annál inkább, mivel nem csak oly fegyvertelen szobroknál, mint a velletri-i, hanem lándzsával felfegyverzettek kezében is, mint az u. n. Hope-féle (Furtwängler Meisterwerke III. l.), megtaláljuk a paterát. De találunk még a kis bronz szobrok közt is hasonlót. Sacken (Die antiken Bronzen I., 8. tábla, 6. sz.; 31. l.) leír egy a bécsi Münz- und Antiken-Cabinetben őrzött kis Minervát, a mely jobbájában paterát tart, hogy «a jámbor adományokat azzal vegye át;» tekintete a patera felé irányúl, mintegy az adományt átadóra. Bal karja, a mely azonban nem mint itt, csak könyökből emelkedett fel, hanem egyenesen oldal felé irányúl, könyöke felett letört, de irányából észrevehető, hogy lándzsára támaszkodott. Még abban is hasonlít a 4. számú szobrocskához, hogy ægisén nincsen Medusa-fej.

Az 1. számú, csaknem ép és valamennyi közt legszebb szobrocska magyarázata okozza a legtöbb nehézséget azzal, hogy balkezében tartott attributumát nehéz megtalálni. A tenyerében látható nyílás iránya, de már tartása is kizárja azt, hogy akár lándzsára, akár pajzsra gondolhassunk; lehetséges volna rövid dárdára gondolni, de ilyent az előttem ismeretes Minerva szobrokon nem láttam, azért ezt a kiegészítést valószínűtlennek is tartom.

Igy tehát fegyverektől egészen el kell tekinteni és valamely békés természetű tárgyat kell keresni, a mely a paterával együtt Minerva valamely tulajdonságát jellemzi. Első sorban Athena Hygieia ábrázolására kellene gondolnunk, a mint a kigyót itatja, a mely balkezéről átnyúlik a paterához (Helbig Führer I., 211. sz., 147. l.), de ehhez balkeze igen távol van jobbjától. Aztán tekintetbe kell vennünk azt, hogy a szobrocska a legjobb esetben is csak a Kr. u. I., sőt II. százban készülhetett; római ember készítette, a ki már a Medusa-fejnek mythologiai jelentőségével annyira nem törődött, hogy helyére szinte csak ékszer gyanánt egy bullára emlékeztető karikát tett. Az ily «művész»-től nem is lehet mythologiai pontosságot várni és mythologiai jelenet helyett inkább valamely sacralis funciónak megfelelő ábrázolást kereshetünk. Az, a mit Sacken az előbb idézett helyen mond, hogy a paterával az adott ajándékokat fogadta az istennő, felfogásom szerint nagyon erőltetett magyarázat. Sackent erre az vihette rá, hogy ha az istennő bal kezében lándzsát tart, bajosan tarthatta képzelhetőnek, hogy fegyverrel kezében ő maga egyúttal áldozzék is. Ha azonban tekintetbe vesszük a bécsi és a 4. számú szobrocskánál is ugyanazt a szempontot, a melyet az előbb felhoztam, hogy t. i. ily késő kori szobornál ne keressünk mythologiai korrektséget, elképzelhetőnek találhatjuk azt, hogy az említett két kis szobor lándzsával bal kezében a jobbájában levő paterából egy eléje képzelt oltárra áldozatot önt és ez áldozat irányát követi tekintetével. Ha ezt a megfejtést elfogadjuk, könnyen magyarázatát találhatjuk a szamosártéri Minerva szobrocskának is. Az istennő a jobbájában levő paterába öntötte az áldozati folyadékot a baljában levő kancsóból, most pedig az üres kancsót baljával lebecsátva, a paterából az oltár tűzébe önti a bort; szemei a paterára irányúlnak.

Nagyon közel álló ellenvetés volna az, hogy a szobor magatartása, főleg

az, hogy fején sisak van, kizárja azt, hogy áldozati functiót ábrázoljon; mégis ezt kell leginkább valószínűnek tartanom, annál inkább, mivel egy Otricoliban talált kandeláberen is (a Vatikánban, galleria dei candelabri; Braun Ruinen u. Museen, 505. l., 206. sz. Helbig Führer I., 284. l., 378.) feltalálható Minerva, a mint a jobbájában levő paterából áldozatot önt, holott baljában szintén lándzsát tart.

Dr. Finály Gábor.

GERMÁNOK EMLÉKEI MUNKÁCSNÁL.

Munkács várostól északfelé mintegy két kilométernyi távolságban emelkedik két egymással összeforrt trachittartalmu hegy, mely *Gallis* és *Lovácska* néven ismeretes; ezeknek délnyugoti meredek oldalai szőlővel vannak beültetve s századok óta nyujtanak jó bort; északi oldaluk lejtősen nyulik az ott tovább terjedő hegység felé, míg délfelől átláthatlan síkság terül el, mely egészen le a Dunáig terjed. E hegység északi nyergén *Klacsanó* nevű hegység felől rendetlen helyzetben több kisebb-nagyobb halom emelkedik, melyekről az itteni köznép azt tartá, hogy azért emeltettek, mert innen lövöldöztek egykor az ostromlott munkácsi várra, mely épen szemben fekszik az alatta elterjedő lapályon. Én azonban régi sírhalmoknak tekintvén azokat, néhány év előtt többet felbontattam s azokban tört cserepeknél egyebet nem találtam, mert valószínű, hogy a kevésbé terjedelmes dombokat már előbb valaki átkutatta s a benne lelt értéktelen hamvvedreket szétszórta. De évekkel az előtt (1844.) a *Lovácska* nevű hegy déli meredek oldalán kötőrés alkalmával rá akadtak a munkások egy kőlapokból alakított sírra, melyben egy csontváz mellett számos vastag ezüst érem feküdt, melyekből néhány később gyűjteményembe is került s melyeket egyesek barbár-, mások pedig makedoniai érmeknek tartottak. Valjon voltak-e a tetem mellett más ereklyék is, vasból vagy más érczből, azt ki nem tudhatám; lehet, hogy azokat mint elrozsdásodott értéktelen tárgyakat feltűnés nélkül eldobálták s megsemmisíték. Ily nemű ezüst kisebb érem a Lovácskán más helyen is fordult elő, nevezetesen annak keleti végén Gottier szőlőjében, mely éremnek előlapján durva vésetű fej látszik, melynek szeme és füle kezdetleges, font hajában pedig koszoru van; míg a hátlapon gyöngykeretben egy jobbra lépő vitéz, ki jobbájában koszorut és baljában kerülékes paizst visel. Csakugyan itt találtatott egy trachitkőből faragott négyszögű lapos *őrlőkő* is, mely 34 cm. hosszú, 29 cm. széles és 5½ cm. vastag, s melynek közepén felülről kopott lyuk vonul át míg alsó sima lapján keresztalakú bevágás van, valamint a kő két oldalán is, melyek fogantyúul szolgáltak. Találtattak koronként egyes más apró tárgyak is, mint cserepek, többnyire irlával festettek, trachitkőből csiszolt kőridomú parittyakövek, agyagból gyúrt háló- és orsósúlyok és golyók, melyek többnyire birtokomba kerültek, a nélkül, hogy eredetükre nézve bővebb jelentőséggel bírtak volna.

Midőn azonban néhány év előtt az ide is vetődött filloxera a szőlőket elpusztította s a tulajdonosok azok megújítása végett a különben helyenként kővekkel borított hegyoldalt forgatni kezdték, a hegy közepe táján cserepek közt ócska vastárgyakra akadtak, melyeket a kevésbé értelmesek mint szerinők

haszontalan lomot minden figyelem nélkül elrongáltak s elhajigáltak. Így Erdei Károly nevű munkácsi vargamester is, ki 1886 tavaszán egy szőlőjében ily vas-tárgyakra talált, melyek közül én későbben csupán egy úgynevezett *czigány-zabolát*, mely a végein két 8 cm. átméretű karikából áll és egy lándzsarudnak alsó végéről való tokot tudék megszerezni, úgy egy lapos vasgombot, egy buzogányalakú rovátkos átfúrt agyaggolyót, egy másikat simát és néhány grafitos edénytöredéket.

Ugyanabban az időben a Gallis-hegy nyugoti lejtőjén Merényi János azóta elhunyt munkácsi polgármester szőlőjében rigolirozás közben 60 cm. mélységben egy csomóban huszonkét *vas eszközre akadtak* a munkások, melyek közt volt öt kasza-alakú fegyver, nyolcz kisebb sarló-féle eszköz, három hosszúkás véső, két cigány-zabola, egy a bronz baltákhoz hasonló tokos véső, hosszúkás ásók és egyéb tárgyak; itt szintén *előkerültek grafitos cserép töredékek*. Megkísértém a lelhelyet bővebben átkutatni, de nagyobb eredményre nem akadtam. De mennyiben e szőlőrészt tözsomszédságában fekvő Csomár István főgymnáziumi tanár tulajdonát képező szőlőben is akadtam egyes ily cserepekre és egyes vastöredékekre, több helyen ásatni kezdtünk s csakugyan sikeresen, mert egy földalatti gunyhó nyomára akadtunk, melyben *két pár lapos malomkő* in situ találtatott, melyek a Lovácskán talált idomúhoz teljesen hasonlítván, valószínű, hogy egy néptörzstől eredtek. Az égetett talajon különféle vastagságú és színű s mértani vonalakkal díszített durva cserepek, köszörük és egyéb kövek heverték.

1894. évben földforgatás közben a *Gallis-hegy* közepe táján Nedeczey I. birtokos szőlőjében hasonló körülmények közt harminczkét darab vastárgyra akadtak a munkások, melyek közt volt hat sarló-féle eszköz, törpenge, *hét tokos-véső*, négy lándzsa-csúcs, egy kis kalapács, öt véső-féle tokos henger, vaspántok, korbács, horgok, ásók, kapák s egyéb apróságok; e hely utánvizsgálatánál találtam égetett helyen szénét, hamut, különféle cserepeket, grafitos rovátkos edénytöredékeket, lándzsarudra való alsó tokot, nyílvéget s egyéb apróságot.

1895-ben a Gallis-hegy délnyugoti sarkán Dr. Scholcz Ede orvos szőlőjében földforgatás közben előfordult egy *vaslándzsa-csúcs*, mely 30 dekagramm súlyú, 32 cm. hosszú és teljesen ép; nyéltoka 12 cm. hosszú és alól két cm. átméretű; a lándzsa kétélű és sáslevél alakú, közepén kiálló gerinczczel, legnagyobb szélessége öt cm. Itt találtatott egy az előbbi lelhelyeken is előfordult grafitos edény lapjából kimetszett egy négy cm. átméretű korong, melynek közepén egy egy cmnyi lyuk van; a vonalzott korong vastagsága fél cm.

De ennél sokkal érdekesebb azon újabb lelet, mely 1897. évben Csomár urnak fentebb említett szőlőjében, néhány méterrel feljebb azon helytől, hol a két malomkőbokra és a gunyhóhelyre akadtunk, napfényre került szintén rigolirozás közben. E hely ötven lépésnyire fekszik attól a helytől, hol Merényi szőlőjében a fönnebb leírt vastárgyak rejtettek s melyek teljesen hasonlóak ezekhez. Itt is most fordultak elő fekete színű, rovátkos díszítésű grafitos edények töredékei, melyek közül egy 19 cm. átméretű fenékkal birt, míg felül három centiméternyi vastag kiálló félhengerű peremmel volt ellátva; sűrű rovátkos vonalai felülről lefelé vonulnak; oldalfalai nagyon vékonyak és szubtilisak. Kár, hogy töredékeit nem sikerült összeállítanom.

GALLISHEGYI LELETEK.

A lelt tárgyak közt voltak következő eszközök, melyek rajzban is feltüntetnek:

1. Egy 550 gramm súlyú *vas ásó*, mely $23\frac{1}{2}$ cm. hosszú, félig zárt felső része 11 cm. hosszú és a fanyél befogadására való behajlított két szárnyu ürege $4\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű; innen lefelé keskenyedő lapátot képez.

2. Egy más hasonló nagyobb ásó.

3. Egy lándzsarúd alsó végéről való *tok*, mely 12 cm. hosszú, fent három cm. átméretű és hat cm. mélységű, súlya 200 gramm.

4. Egy henger alakú, lent egy és a nyéltok üregénél három cm. átméretű 28 cm. hosszú vaseszköz, mely felül a nyél befogadására 13 cm. mély tokot képezett; súlya 350 gramm.

5. Egy 17 cm. hosszú, hat cm. átméretű félhenger vasból, mely lemezből készült s alul öt cm. hosszú és 1—3 cm. széles nyúlványnyal végződik; ezen most kitágított henger eredetileg nyéltokot képezhetett azon *kétágú villán*, mely 12 cm. hosszú, két hat centiméternyire egymástól elálló s kissé felcsúcsorodó ága hegyes, ezek alól egy, végein pedig fél cm. vastagok.

6. Egy *vas tokos véső* (paalstab); ez sima, szép idomú, hossza 10 cméter; tokja mely lapos, négyszögű, három cm. széles és két cm. vastagságú; innen lefelé baltaszerűleg kiszélesedik az éle, mely félkörű és $6\frac{1}{2}$ cm. széles; fent a tok-nyílása $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ hosszúnégyszögű és négy cmnyi mély. Súlya 200 gramm.

7. Egy *törpenger* alakú eszköz, mely sima, lapos, hegyefelé keskenyedő, 21 cm. hosszú, fent kettő, alul fél cm. széles és három milliméter vastagságú. Súlya 50 gramm.

8. Egy *egyélű vaskés*, ez 24 cm. hosszú, miből a fél— $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságú nyélre 12 cm. esik, a többi pedig a $2\frac{1}{2}$ cm. széles lemezszzerű, a végén félkörű pengére. Súlya 50 gramm.

9. Egy jó karban levő és szép idomú *olló*, mely a mostani juhnyíró ollóinkhoz hasonlít, csakhogy karcsubb, szép készítésű. Ennek hossza $21\frac{1}{2}$ cm., miből $13\frac{1}{2}$ cm. a két éles szárnyra esik, melyek a behajlásnál két cm. szélesek s innen fokonsint keskenyednek s éles hegyben végződnek; a két szárnyuk háta fél centiméternyire kidomborodik s párkányt képez rajtok; az olló most is teljesen ép és ruganyos, valami igen jó aczélből készülhetett, színe kékes, helyenként rozsdás. Súlya 50 gramm.

10. Egy négy cm. hosszú, $2-\frac{1}{2}$ cm. vastag vastöredéke valamely szúrással készített eszköznek; melyet a lelet helyén utólag magam kapartam ki.

11. Ugyanott találtam egy kis *késpengét* vasból, mely $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles; ebből esik a nyélre $6\frac{1}{2}$ cm., a többi az egyélű pengére; ettől a nyelet elválasztja egy két milliméter széles zöldpatinával bevont bronzlemezke, mely a lapos nyelet körülveszi s melyen az elporlott fa- vagy csontboríték megerősítésére való három kis bronzszögecs van.

12. De legérdekesebbek e leletnél a *kantár és zabolául* szolgált világos zöldpatinával elfedett töredékek, melyek tizenhat darabban megkerültek és 600 gramm súlylyal bírnak.

E kantár volt hajdan ép állapotában bronzlemezzel bevont oly lánczból idomítva, melynek három cm. átméretű és fél cm. vastag hengeres fogu karikái

hét cm. hosszú peczkekbe voltak behelyezve. E peczkek $1\frac{1}{2}$ cmnyi gömbökben végződnek, nyakuk egy cm. vastag és a középén egy cm. vastagságú és két cmnyi négyszögű táblaalakúak, melyek kajmós kereszttel ékítvék. Ily peczkekből tizennégy darab került meg, míg a karikák száma tizenöt; azonfelül van egy csomóban a *zabolának* egy külső pálczatagja, mely a többinél hosszabb, jöllehet ez is csonka és így is nyolcz cm. hosszú, s mennyiben a karika és ennek tartója hiányzik róla, így bizonyára még jóval bosszabb lehetett. A zabla belső tagja különben vasból lehetett, mely elveszett s csupán rozsdás nyomai s csekély maradékai látszanak a csomót képező tömegben. A rajta levő karikák bronzból öntvék, ellenben az azokat összetartó peczkek csak ily lemezzel beborítvák, belső tartalmuk fekete porlékony anyagot mutatnak, fából vagy bőrből. Úgy látszik, hogy mint a vasból fenmaradt, fentebb leirt czigányzaboláknál, ennél a bronzkantár zabolájánál is kívül két terjedelmes díszes *karika* volt alkalmazva, melyek közül egy megkerült. Ez, mint a rajzból is kitűnik, zárt, kilencz cm. átméretű, kerete öt milliméter vastagságú s külső részén három helyen egy-egy cm. vastag gömbszellemmel s ezeket környező kisebb gyűrűszerű kiemelkedésekkel és két-két hosszúságos bevájt levélalakú mélyedéssel ékített. Ezen is a zabola vasrozsdájának nyomai látszanak.

Feltűnő, hogy e kantármaradványú egyik csomóban *kékes színű üvegdarabok látszanak*, míg külön *hasonló kék üvegből* csavarszerűleg öntött öt cm. hosszú és nyolcz milliméter vastagságú hajlított tag találtatott, melyen ∞ alakú fejr vonaldíszletek látszanak.

Megjegyzem, hogy hasonló alakú bronzláncszemek találtattak Beregmegyében *Gelénesen* is, melyekről annak idején jelentést tettem e lapokban s hogy ily hosszú lánczot a *Nemzeti Muzeumban* is láttam.

Ha tekintetbe vesszük immár, hogy az e helyen lelt érmek azok közé tartoznak, melyek az Archæologiai Értesítő III. kötetének 83. és következő lapjain a *Quádok pénzeiül minősítettnek*, úgy talán következtethetünk arra, hogy ezen most említett, itt talált egyéb vas- és bronztárgyak is tőlük erednek; ismeretes lévén, hogy ezen germán népfaj tanyái Krisztus születése után 6—568 évig egyfelől az Ipoly és Garam folyók, másfelől a nyugoti Kárpátok és a Duna között, nyugotra a Markomannokig értek, északra a semnonokkal és burokkal keletre pedig ismét ezekkel s a jazigokkal voltak szomszédosok s valószínű, hogy ez időben e tájra is elkalandoztak s itt rövidebb-hosszabb ideig tartózkodtak.

Marcus Aurelius római császár ugyan nem a legjobb véleménynyel volt a quádok s korabeli szarmaták és markomannok felől, midőn állítólag Judeában az ott látott zsidókra vonatkozólag mondá: Oh markomannok, oh quádok, oh szarmaták! végre nálatoknál is utálatosabb népre találtam; de azért mégis el kell fogadnunk azt, hogy mint az itt is fenmaradt ereklyékből s emlékekből kitűnik, a quádok nem voltak minden műveltség és rendezett társadalmi viszonyok nélkül, mert tömegesen s állandó helyeken laktak, földműveléssel foglalkoztak, terményökből lisztet készítettek és csinos alakú, díszített edényeket és különféle szép, házi műszereket használtak; fegyvereik pedig az akkori viszonyokhoz képest alkalmasak és szintén díszesek valának s bizonyára mint lovasok, úgy felszerelésök,

mint ruházatuk díszítésére törekedtek. Meg vagyok győződve, hogy a lovászkai és gallishegyi tanyáikon még bővebb emlékek és ethnographiai ereklyék fognak feltűnni, melyek koruk felderítésére nagyobb világot vetendnek.

Lehoczky Tivadar.

A GYÖRI SZÉKESEGYHÁZ KÖZÉPKORI SÍRKÖVEI.

A XIII. századból származó, alapjaiban pedig még régibb győri székesegyház mindaddig nem akadt monographusára, mindössze Henszlmann szentelt neki Magyarország Műemlékeiben hat levelet. Faragványairól és képeiről pedig ő sem szól, s még ma is be kell érünk Károlyi Lőrincz nagyprépost 1747-ben kiadott Speculum Jaurinentis Ecclesiaejének sovány lajstromával.

Pedig a templomban levő 11 emlékkő, melyeknek számát alapos kutatással még növelni lehetne, megérdemelné, hogy hű ábrákban közzétéssék, még pedig mihamarább, mert különben a járókelők talpai a még olvasható felirato-
kat is a felismerhetetlenségig lekoptatják.

Ezuttal azon három középkori sírkövet mutatjuk be, a melyet az idei, Győrben tartott országos tanári gyűlés alkalmából a székesegyházban láttunk.

Károlyi leírásai szerint még egynek kellett lenni. Ő ugyanis leír egy felírástalan (helyesebben lekopott felírású) sírlapot, a melyen két angyal által tartott következő czimer volt látható: négyelt paizsban az 1. és 4. osztályban két keresztbe tett kard, a 2. és 3.-ban egyszarvú.

E kő most valahol a padok alatt lehet elrejtve, én legalább sehol sem találtam.

Az általam látottak közt legrégebb Briccius prépost 1364. évi emlékköve. Károlyi idézett munkájában nem említi; feliratát közölte Rómer Flóris 1860-ban. (Vasárnapi Ujság VII. 631.) A hatalmas, 1.275 mm. széles, s mai törött állapotában 1.445 magas vörösmárvány lap a raktárul használt custodiatu földszintjén, az ajtótól balra van a falba alkalmazva. Ide azonban csak újabb időben, valószínűleg a Héderváry-kápolna átépítése alkalmából jutott, hol Károlyi idejében talán a XVII. századi átépítéskor az olasz építész által burkolatkövvül használva lappanghatott. A jócskán lecsiszolt kölapon két álló, vagy ha a fejük alatt levő párnát figyelembe vesszük, két fekvő papi alak látható. Öltözetüket alba, karing és kazula képezi; fejük fedetlen. Ezen alakok a XIV—XV. században már kevésbé használt bekarcolással vannak a kőbe rajzolva, bizonyosságul annak, hogy készítésük idején nem akadt Győrött ügyes, a domborművek készítésében járatos kőfaragó, különben hasonló technikájú sírköveket Austriában egész a XV. század derekáig készítettek, de csak elszórtan fordulnak elő. Rómer műrégészeti kalauza szerint hasonló technikájú sírkő van a szamosujvár-németi templomban.

A kő szélét körülfogó felirat bevéssett, s utólag feketére mázolt miniesculákból áll, hangzik pedig eképen:

† Anno . dni . mcccxliv xxv die ianuarii . obiit . dns . bricci^o . de . Salomon arie fideles ppositi hui^o eccle. Jauriensis *

Az emlék tehát két győri prépost hamvait takarta: az egyiknek neve s halálozási évszáma a kő alsó szélével együtt elveszett, jobban mondva a xvii. században történt felhasználásakor barbárul lefaragtatott. A másik Salamoni Bereczk, 1331-től 1364-ig szerepel győri prépost gyanánt a káptalan okleveleiben. Mellette nyugvó társa utódja, az alig három évig hivataloskodott János prépost lehet.

Briccius életéről semmit sem tudunk. Neve a Veszprém-, Fejér- és Pozsonymegyében szerepelt Salamon családokkal kapcsolatban sehol sem fordul elő s nem lehetetlen, hogy nem is volt velük rokon s csak születési helyéről nevezte magát *de Salomonnak*.

A Bereczk prépostával szemközt egy másik vörösmárvány lap van a falba alkalmazva: Miklós ceretai püspök sírköve. Az irodalomban régóta ismeretes. Feliratát közölte Károlyi, majd később Römer (Vasárnapi Ujság, VII. 630.), de

nem elég pontosan. Rómer érdeme azonban, hogy Miklós személyéről jóval többet tudunk, mint a Bricciuséről.

Károlyi szerint a kő a Szentháromság (most Hédervár) kápolnában, a keresztelőmedence mellett állott, hol, sokáig egy gyóntatószékkel elfedve, a kápolnának 1859—60-ban történt restaurálása alkalmából újra megtaláltatott. A követ aztán valószínűleg Storno rendeletére, (a ki hír szerint a soproni Szt.-Mihály templomból az összes emlékköveket kidobatta) őt megillető helyéről a custodiatibus vitték, a hol a látogatók szemei elől biztosan el van fedve.

A 2.55×1.25 m. nagyságú már négy részre tört lap felső harmadát szabályos, mélyített sorokból kidomborodó minusculás felirat foglalja el. Ez alatt a térnek csak jobb felét elfoglaló, a Bricciuséhoz hasonló módon bekarcsolt alak van. Lehet, hogy eredetileg a kő ugyancsak két embernek volt szánva, s csak midőn a felirat hosszú volta miatt, másik nevének és címének nem jutott hely, hagyták a sírkövet egyedül Miklós püspökének. A mitra és a pásztorbot mutatják, hogy az alak püspököt ábrázol, egyébként öltözete nem különbözik az előbbin levökétől. A püspök arcza, melyről Rómer azt írta, hogy az nem schematicus, majdnem már kivehetetlen, de legjobb esetben is csak néhány íromba

vonalból alkotott vázlat lehetett, melyet arczképnek nézni nem lehetséges. Kezei össze vannak téve, jobb karjával a pálczát szorítja melléhez.

A felirat így szól:

(h)ic. iacet. pie. memorie. pater in. xpo. revr. dns. nicolaus eps. cereten. doctor. pagine Sacre. fr. ordis. peremitarum Sancti. pauli-qui. obiit. ano. dni m. cccc. xxviii. iiii. cl. septembris.

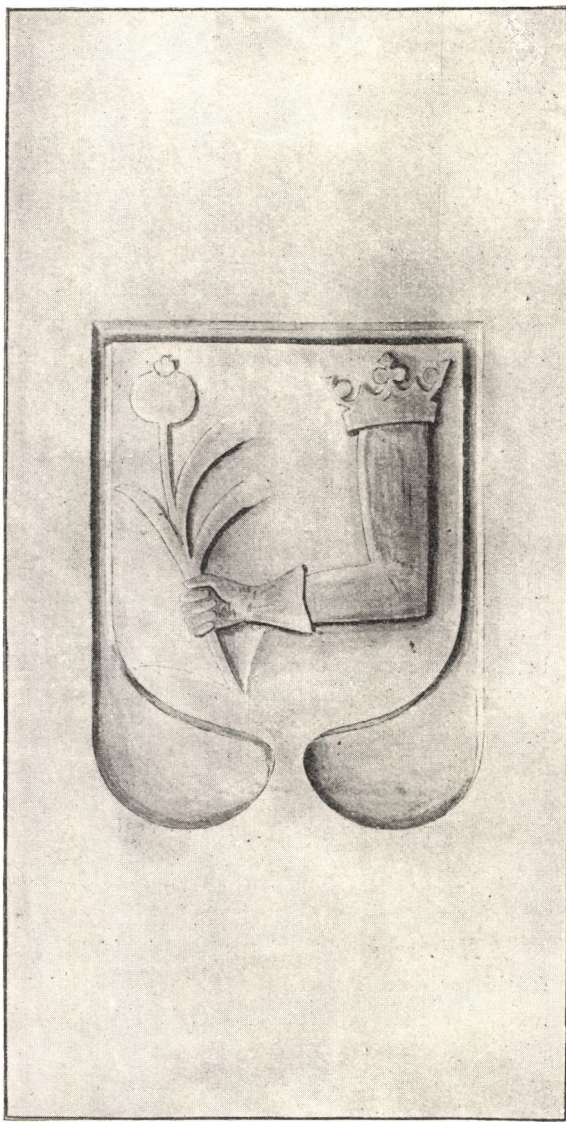
A fáradhatatlan Rómer «Ejszaknyugati útam» (Budapest, 1879.) cz. dolgozatában említette először, hogy a müncheni kir. könyvtárban Miklósnak egy kéziratos munkáját sikerült feltalálnia, a melyből megismerjük a püspököknek sírkövén elhallgatott családi nevét. A *Compendium Moralis Theologiæ* címet viselő kézirat kolofonja szerint ugyan-

is azt Garai Miklós nádor számára szerkesztette *Nicolaus Ceresensis episcopus, Sacre pagine doctor, cognomine Venator, natione de Vngaria*.
Egy hosszabb értekezést szentelt Rómer a ceretai püspökségnek is (Egyházművészeti Lap, VII. évf.), mely iránt érdeklődését épen a Miklós püspök sírköve keltette fel. Bebizonyította, hogy a kérdésben forgó Cerete nem, mint Károlyi írta, a siciliai-ceretana, hanem a moldvaországi Szeret, hol a xiv—xv. században egy magyar fenhatóság alatt álló püspökség volt.

Rómer Gams (Series Episcoporum) tekintélyére támaszkodva, nem merte e Ceretát az oklevelekben gyakran említett Argossal azonosítani, a melyet Gams tévesen egynek vett a milkoviai püspökséggel, holott az a ceretaival ugyanaz.

Ezen argosi, vagy szereti püspökség a Tangl által kiadott xiv. századi provincialisban* mint a kalocsai érsekség suffraganeusa szerepel. Alapítása még a xiii. századra esik; 1332-ben helyreállítja XXII. János, az 1345-iki tatárdúlás után pedig VI. Orbán pápa.**

A székesegyház harmadik középkori sírkövét Károlyi idézett munkájában így írja le: «Septimus lapis adjacet à dextris cryptæ secundæ, quæ habetur ante

* Tangl: Die Päpstlichen Kanzlei-Ordnungen. Innsbruck, 1894.

** Aldány: A nyugoti nagy egyházzakadás története. Budapest, 1896.

gradus, per quos gradimur ad altare S. Stephani Protomartyris. In cuius circumferentia apparent quidem nonnullæ litteræ goticæ, sed propter attritionem iam minus legibiles. In medio eiusdem est insigne, cui incisa est manus cum chyrotheca, florem tenens, brachi vero supremas corona redimita visitur.»

A hatalmas vörösmárvány lap (2'25 x 1'10 m.) ma is régi helyén fekszik, a templom jobboldali hajójában, szemben az oltárral. Köriratából már semmi sem látszik, teljesen lekoptatták a járó-kelők léptei a másfélszáz év előtt még kivehető betűket. Az erősen kidomborodó címér azonban még teljesen ép. Sajátságos és egészen szokatlan előállítás: bemélyített kettős ívű paizsra van helyezve a csúcsba menő kerekaljú címérpaizs. Maga a címér: a bal sarokba helyezett koronából lefelé növő s derékszögben hajló, keztyűs emberi jobb, a mely markában leveles száron ülő máktobozt szorít.

A sírkő feltűnő hasonlóságot mutat Szántói Ambrus váci prépost és esztergomi kanonok († 1483. ápr. 21.) azon sírkövével, melyet Máthés közölt (Veteris arcis Strigoniensis descriptio. Strigonii, 1827.) rézmetszetben. Az is ilyen alakú vörösmárvány lap, bemélyített, bár nem paizs formájú, alapra tett csúcsíves paizsszal, sőt még a címér is sokban hasonlít a győri emlékére: a bal sarokból felhők közül kinyúló pánczélos bal kar egy ágat (?) tartva. De az esztergomi kőnek meg van a minuskulás körirata, míg a győrié hiányzik s a címér tulajdonosát megállapítani nem sikerült.

A sírkő készítésének ideje 1470—1500 közé eshetik, hasonló előállítású sírkövek ez időből különösen Alsó-Ausztriában gyakoriak.

Ennyi mindössze, a mi a fényes győri egyház középkori síremlékeiből fennmaradt. Pedig bizonynyal jóval több volt, s hogy nincs, nem az idő romboló munkájának, hanem az emberek tudatlanságának és kegyeletlenségének tudható be, ki tudja, hány lappanghat még a falakba beépítve, a melyeket talán egy jövő restaurálás, a melyet a hatalmas templom meg is érdemelne, napfényre hozhat.

Varju E.

FELSŐMAGYARORSZÁGI RÉGI HARANGOK ÉS HARANGÖNTŐK.

Az Archæologiai Értesítő XV. kötetében ismertettem a kassai székesegyház északi melléktornyának egyik, 1631-ből származó, kis harangját, a mely alkalommal annak öntőmesterét, *Wening János Tamást* is bemutatam, ki Kassán húnyt el 1633-ban.

Wening János Tamásnak 1632. január 23-án kelt testámentomából* kitűnik ugyan, hogy külföldi, nevezetesen német eredetű, mert a testámentomban «Németországban lakó rokonainak» testál egyet-mást, mind a mellett akkor még nem tudtam constatalni illetőségét s meghatározni azt, honnét került Kassára.

Ujabban ennek is nyomára jutván, itt közölhetem, hogy Wening gráci illetőségű és bronzöntő családnak egyik tagja volt.

* Kiadva egész terjedelmében: Arch. Ért. XV. 239—241. l.

Bruno Bucher *«Geschichte der technischen Künste»* III. kötetének «Bronze, Kupfer, Zinn» fejezete alatt a 91. lapon, idézve Wastlernek *«Die bronz. Brunnenlaube im Hofe des Landhauses zu Graz»* * című dolgozatából, meg van említve, hogy a gráci szépi kút-lombozatot, mely az odavaló országháza udvarán látható, Thomas Auer és Marx vagy Max Wenning, «beede Giesser alhie», miként magukat írták, készítették 1590-ben.

Alig lehet kétség az iránt, hogy a kassai s a gráci mester összefüggésben áll egymással s pedig a legnagyobb valószínűség szerint akként, hogy a gráci kútat készítő Max Wenning atyja volt Hans Thomasnak, ki mint vándorló legény jutott el Kassára, a hol a királyi öntőházban elég munkát talált. Később itt megtelepedvén, magánegyéneknek is készített egyet-mást, a többi között Kassának a már ismertetett kis harangot, Nyáry Istvánnak, a felsőmagyarországi főkapitánynak pedig két harangot, melyekért az neki 380 forintot fizetett. ** A kassai kis harang Wenningnek maiglan is meglévő alkotása, a Nyáry-féle két harang azonban még lappang valahol, s talán nem is fogjuk azokat felismerni, ha Wenning nevének betűit vagy a kassaiéhoz hasonlóan, készítésének emlékét feliratban meg nem örökítette rajtuk.

A kassai Erzsébet-templom tornyában ezenkívül több kisebb-nagyobb harang vonja magára figyelmünket. A torony legfelsőbb részében két példány van ezekből elhelyezve. Egy nagyobb s egy kisebb. Amazon a toronyóra kalapácsa az órákat, emezen pedig a negyedórákat veri ki. A nagyobb harangnak alsó átmérője 100 cm., magassága 88 cm. Felső peremén góth minuscalás betűkből álló felirat fut körben, melynek értelme:

ave 2 maria 2 gratia 2 plena 2 dominus 2 tecum 2 II 2 J II 2 2 o rex 2
golvie (így!) veni 2 cum 2 pare 2

A felirat tanúsága szerint tehát e harang 1516-ban lett öntve. Nem viselén magán a készítő mester nevét, az egykorú okmányokban kellett utána néznen, ki lehetett annak mestere, ha ugyan a harang kassai provenienciájú, a mi iránt azonban nem igen lehet kétségünk, tudván azt, hogy Kassán 1512-től egészen 1535-ig egy *Mattes Rottgisser* nevű mester működött s a ki ezen években a Seniores Communitatis tagjai között szerepel. *** Valószínű lehet tehát, hogy ezen mester készítette a harangot, mely eredetileg valószínű harangul használtatott, mert belsejében ott látjuk az ütőjének felfüggesztéséhez szükséges peczket.

A harang derekán körbenfutó s hullámvonalakra fűzött levelekből s az indák közé elhelyezett hármashárom pontokból álló diszümény csekély domborodással emelkedik ki a harang testéből, de hogy a harang egykor tényleg szolgálatban állott volna, azt constatalni nem lehet, miután peremének belső szélén az ütések nyomai nem láthatók.

Szomszédja, a kisebbik harang, voltaképen nem is harang, mert a szó szoros értelmében vett ilyen czélt sohasem szolgált, de egyenesen az óra jelzésére készült. Ezt már szokatlan lapos formája s azon körülmény is elárulja,

* A Repert. für Kunstwissenschaften IX. kötetének 189. lapjáról.

** Arch. Ért. 1895. 240. l.

*** Nagy «Stadtbuch» a kassai városi nyilv. levéltárban 201. laptól folytatólag

hogy az ütő felfüggesztésére szolgáló fül hiányzik belőle. Alapjának átmérője 90 cm., magassága csupán 50 cm. Felső peremén e lapidáris betűs fölírat fut körben :

IN · CASCHAV · IST · DISER · SEIT · RICHTER GEWESEN · HERR · ANDREI ·
MATTERN · VMD · HERR · ELIAS · VHRMACHER · FORMINDER · ANNO ·

1602 ☿

A harang tehát Materna András bíróságában* Uhrmacher Eliás fürmende-sége mellett készült 1602-ben. Kár, hogy a harang készítőjének neve nem került a felíratba, hogy megismerhettük volna a személyiségét azon harangöntőnek, ki a *N* és *Z* betűk szárainak helyzetével nem tudott tisztába jönni s hol jobbról balra, hol megfordítva mintázza azok ferde tagját a harang testére.

Bár a harang készítő mesterét megállapítanom nem sikerült, annak saját-ságos szerkezetéből kitapasztaltam azt, hogy a kassai Erzsébet-templom tornyában elhelyezett óramű 1602-ben kaphatta *ütőszerkezetét*, s hogy a mai napig is meg-lévő két harang ezen évben helyeztetett ide az idő szabatos és kellő jelzése czéljából. Nagy a valószínűség, hogy a régebbi (most már kicserélt) óraműnek megszerkesztésében, készítésében és felállításában a harang testén megörökített *Illés* mesternek volt a legnagyobb szerepe.

A székesegyháznak északi tornyában elhelyezett harangok közül a leg-érdekesebb az Illenfeld Ferencz kassai öntőmester által 1558-ban öntött nagy harang, melyet Myskovszky Viktor ismertetett az Arch. közleményekben. Ennek szomszédságában függ egy apró, melyet fölírata szerint, *Sebastian Lecherer* öntött Eperjesen 1743-ban. Egy másik hasonló 1762-ből ered, felső szélén góthikus lombozattal van övezve és IESVS NAZARENVS REX IVDEORVM felíratral bir. A közbülső középfajta harang eredetileg 1644-ben öntetett, de 1820-ban átöntötték, mint ezt felírata bizonyítja :

IN HONOREM SS TRINITATIS ET B · VIRGINIS MARIAE IVDICE CIVI-
TATIS ANNO 1644 FVSA ET ANNO 1820 TRANSFVSA PER IACOBVM
WIESZNER CAMPANARVM NOSTREM CASSOVIAE 1820 CONSVLE
IOANI FEDAK ET ALEXANDRO HASKE · TRIBVNO · FRANCISCO · SEN ·
SPERNOVITS.

A harangot tehát *Wieszner Jakab* kassai harangöntő öntötte át.

Ugyancsak kassai öntőmester volt *Carolus Eitelperger*, ki a hejczei (Abauj-Tornamegye) legkisebb harangot öntötte 1731-ben. A harangon Szt-István képével s e felíratral találkozunk :

FECIT CAROLVS EITELPERGER CASSOVIAE · P. SAMVELE TIMON · S · I ·
REGENTE SEMINARII KISDIANI FVSA A. 1731.

* A nagy «Stadtbuch» szerint (303. lap.) Materna Andreas 1602-ben lett először bíró. Nevéhez e distichont jegyzé Bocatius János, az egykorú nótárius-poéta :

Optime Rex regum, Maternam, Christe, gubernas;

Nobiscum ut laudeis asserat ille tuas.

Tutkó József Kassa történetében Reiner Menyhértet mondja 1602-ben kassai bírónak. Ebből is látható, mennyire megbízható Tutkó munkája!

A harang oldalán Szent-István király képe körül e felírás:

S · STEPHANVS REX · VNG.

Nyilvánvaló ebből, hogy a harang Timon Sámuel, a Kisdy Benedek által alapított jezsuita szeminárium kormányzója megrendelése folytán készült. Eitelperger készítette az egykori kassai jezsuita gyógyszerház bronz mozarát is, melyet ifj. Kemény Lajos e folyóirat 1896. évi kötetében bemutatott.

A kassai öntőmesterek tevékenységéről több adattal találkoztam a városi levéltárban. Így, miként azt már egy ízben közöltem,¹ a városi tanács 1556-ban az öntőházat, miután azt a tűzvész elpusztította, újból felépíttette. 1557. jun. 18-án Lorenz Goldschmiedt és a tanácsbeliek a pozsonyi diétán lévő Pacsner Imre kassai bíró és Melczér András tanácstaghoz írnak: «Weyter von wegen der geschicz giessen halben beschwert uns auch, den wie man uns fier gibt, wier ons wol yn die fünffhundert flor kosten, mit aller beschlohong wnd zw gehör.»² A miből nyilván kitetszik, hogy a kassaiak egy oly ágyúnak öntését akarták eszközölni, melynek összes költségei, a vasalással és minden hozzátartozóval együtt, 500 forintot tettek ki. Nem bizonyos, de nagyon valószínű, hogy ezen ágyúnak öntése Illenfeldre volt bízva, a ki ezen időben fejtette ki Kassán intenzív tevékenységét s a kinek működését a szomszéd eperjesiek is nem egyszer vették génybe. Így 1557. augusztus 13-iki kelettel az eperjesi bíró és tanácsosok a kassaiakat kéri: «Waitter bitten wir E. N. W., wolle dem Maister Franczen Buchsenmaister ond gisser auff etlich tag tzue ons herauff tzu khumen vorgunnen, welches wir wmb E. N. W. inn allen guttenn widrumb vorschulden wellen.»³ Szeptember 19-én ezzel összefüggőleg megint csak Kassához fordul⁴ Eperjes s írja, hogy miután a kassaiaknak tudomásuk van arról, hogy «das negsten gelichen haben 10 Cendner kuper, die weil wir aber auch im werck sindt eynen stuchk vor das verlorne zu gissen, ist unser freundlich, wolt uns solches wider zu stellen und die weil wir vernemen des E. W. solche speisz ober bliben ist, so wolle ons E. W. solche speis schicken, oder geben, so wollen wir Eyn wagen dornach schyken.»

Illenfeld Ferencz, az aug. 13-án kért «Buchsenmaister und Giesser», meg is fordult Eperjesen, meg is öntötte a két ágyút, melyet még András apostol napja előtt befejezett, mert e napon értesítik az eperjesiek a kassai bíró és tanácsot, hogy Illenfeld Ferencz öntőmesterrel két ágyút önttettek s most azok kifűréséhez fűrészközt kérnek: «Wir wellen E. N. W. mitt vorhalden, das wir itzund durch den meister Frantz Illenfeld buhsen giesser tzuai stchüklein giessen haben lassen, und die selben aus tzueborn tzum beschues keinen tzeug auff dis mol haben, weil wir aber vorschtehen, dos E. N. W. solchen bortzeug hat ond itzund den selben nitt brauchen lest, ist onser freuntliche bitt, E. N. W. wolle onsz den selben bortzeug auff ein kleine tzeith vorgunnen, wir wellen den selben E. N. W. ohne schaden ond mitt dank widrumb tzue sthellen.»⁵

¹ Történelmi Tár, 1895. évfolyam.

² Kassai városi levélt. (Nr. 1915—27. Miss.)

³ Kassai városi levélt. (Nr. 1915—123. Miss.)

⁴ Ugyanott. (Nr. 1915—126. Miss.)

⁵ Kassai városi levéltár (Nr. 1915—125. Miss.)

Illenfeld Ferencznek testvére, *András*, ugyancsak öntőmester volt Kassán s a XVI. század hetvenes éveitől működött. *Illenfeld András* öntötte 1575-ben a gönczi r. kath. templom legnagyobbik harangját, mely felirataiban hagyta reánk történetét:

IESVS CHRISTVS HERI ET HODIE IPSE ET IN SAECVLA · EBR · XIII.

ABSERPTA EST MORS AD VICTORIAM · I · COR · XV.

CAMPANO OPPIDI GWNCZ * FAGTA TEMPORE IVDICATVS VALENTINI
CHRISTAN · MDLXXV. CONCIONATVR CASPARVS CAROLINVS, MAT-
THIAS VARGA MATTHEVS * SWCH VALENTINVS SRABO ANDREAS
OX HI FVERVNT ANNO EODEM CIVES * ANDREAS ILLENFELD FVN-
DEBAT ME CASSOVIAE ANNO MDLXXV.

A gönczi középső harangot *Wierd György* eperjesi mester készítette 1641-ben, miként azt felirata mutatja:

IN HONOREM DEI FVDIT ME WIERD IN EPERIES ANO DOMINI 1641 *

A harang feliratának többi része magyar nyelven lapidáris betűkkel magyarázza meg keletkezésének történetét:

EZ HARANGOT SZENT HAROMSÁG

*Istennek tiszteletére eontette Gönc Varosanak kozonseges akaratokbol es kolcse-
gevel Eperjesen 1641 die 20 octobris Szigyarto Estvan Uram birosagaban
Nadasdi Andras Gencz Szent Mihaly, Tfaggias Estvan, Milipav Szent Mihalyi
polgárságokban Tanácsbéli Uraimék Kovács Sz. Andras, Telczer Balint, Szőcs
Benedek, Sallos Pál, Tarczali András, Olah Mihály, Szabó Ferencz, Szőcs
András, Pfürmender Kadas Mihály, senior Varga Balás, Polcz Andras, Dóczi
Sz. Mihalyi uraimék idejekben, Kölböl Istvany és Molnar Istvány uraimék gond-
viselések által.*

A harangon a négy evangelistának képe van lapos domborműben ábrázolva.

Ugyanezen mester öntötte a *mogyoróskai* (Abauj-Torna megye) gör. kath. egyház tulajdonát képező kis harangot, melynek átmérője az alapnál 52 cm., magassága pedig 50 cm. A harang függő csapját hat angyalfejet ábrázoló peczek alkotja; felső szélét az alábbi felirat foglalja el, mely alatt renaissance növénybordűr, felette pedig liliompárta húzódik.

Lapidáris betűkkel előállított felirata:

DVRCHS FEYVR FLOSSE ICH GEORG WIERD IN EPPERIES GOSS
MICH MDCXXXV.

A kisebbik mogyoróskai harangon nincsen meg ugyan az öntő neve, de feliratánál fogva ez is eléggé érdekes. A 40 cm. átmérővel s 30 cm. magassággal bíró harangocska két sorban e feliratot viseli:

MOGIO ◀ OLEK ◀ VASKO IVD ◀ A ◀ D ◀ 1—6—2—9

E felirt értelmét így magyarázom: *Olexander Vasko iudex Mogyoroskaensis Anno Domini 1629.*, vagyis, hogy a harang Vaskó Sándor mogyoróskai bíró idejében készült 1629-ben.

Ugyancsak *Wierd György* öntötte a *regéczkei* r. kath. haranglábban elhelyezett kisebbik harangot is, mit felirata igazol :

GEORGI: WIERD IN EPERIES GOSSE MICH ANNO MDCXXVIII. AGITE POENITENTIAM.

(A harang átmérője: 34.5 cm., magassága: 33 cm.). A Wierd által készített ezen harangok sorozatából megállapítható tehát, hogy ezen öntőmester 1628-tól 1641-ig működött Eperjes városában; fémiparunk története szempontjából fontos volna e mester működését az eperjesi levéltárban eszközlendő kutatások által bővebben tanulmányozni, a mire fel is hívom szaktársaink szives figyelmét.

Történeti szempontból becses a regéczkei nagyobbik harang, mert feliratában megőrizte számunkra azt a tényt, hogy I. Rákóczy Ferencz fejedelem által öntetett 1667-ben, tehát Rákóczy és Zrinyi Ilonának egybekelésük első esztendejében. A harang a legkisebb fajtájú harangok közé tartozik, mert átmérője csak 72 cm., magassága pedig 69 cm.

Függő csapját ennek is, mint a mogyoróskai kis harangét, hat angyalfejet ábrázoló pálczatag képezi; felirata :

IN HONO · DEI FIERI CVRAVIT ANNO 1667 FRAN · RAKOCZY · PRIN · TRANSI ·

A hagyomány úgy tartja, hogy ezen harang egykor a regéczkei várban volt s azt onnét a vár tövében fekvő Regéczke község jobbágjai elcsenték s mindaddig elrejtve tartották, míg a Rákóczi-idők elmúltával az elloptott harangot rozszant haranglábjukba büntetlenül felfüggesztették. A hejczei r. kath. plébánia-templom irattárában a «*Protocollum parochiae Episcopalis Héczensis*» című könyv, melybe az időközönként megejtett vizitációk s a templom történetére vonatkozó adatok vannak bejegyezve, egy 1778. május 28-án eszközölt feljegyzésében úgy emlékezik meg e harangról, hogy az «*ex arce Regétz delata esse fertur.*»

Bármilyen is története, annyi tény, hogy keletkezése történetünk egy nagynevű egyéniségével áll összefüggésben; már e miatt is tehát a legnagyobb kegyelettel kell gondoskodnunk arról, hogy e műemlék valahogy veszendőbe ne menjen s a regéczkei rozszant haranglábból kivitetvén, valami más, méltóbb helyen őriztessék az nemzetünk s műiparunk történetének épülésére.

Az imént bemutatott harangokon kívül a hejczei r. kath. templom tornyában lévő harangok középsője is figyelmet érdemel feliratánál fogva, mely készítésének évét s a készítő mestert magát is elárulja. A felirat ez :

AD MAIOREM DEI GLORIAM ET HONOR B. V. MARIAE ANNO 1713
FVDIT ME MATHIAS SNOR IN HONOREM DEI.

Hogy ki volt ezen Mathias Snor, illetőleg, hogy mely városban működött, eddigelé nem sikerült megállapítanom.

Kassa.

Mihalik József.

EMLÉKÉREM BÁRÓ BERZEVICZY MÁRTONRA 1585-BŐL.

A hazai régiségkereskedésben nem régen föltűnt egy érdekes emlékérem, melyet a boldogult Egger David úr szivességéből horganyedzésben is bemutatathatunk.

Az emlékérem ovális idomú szürke fém-ből készült és két átmérője 4·4 és 3·5 cm. Előlapján a megörökített férfi jobbra fordult arcát, szigorú profilban szemléljük, míg a mellét kissé ferdén állította a művész. Ez a férfi erős nyaku volt, haját rövid, göndör csomókban, homlokán csúcsba futónak ábrázolja a művész, arcza csontos

és szikár, szeme nagy és mélyenfekvő, szemöldökét magasra emeli és homlokán ránczok jelzik, hogy a komoly férfinak gondteljes hivatása volt, sas orra, bajsza, teli szakáll, némely arcizmok erős jelzése, a szorosan csukott száj és az erős karimájú nagy fül komoly, munkaedzett férfi képét adják. Nyakából alig látunk valamit. Finom pontsorral szegélyezett mellvértje majdnem az álla alá ér; a sines vértén harántosan láncz vonul és nagyobb diszláncz csúng le a nyakáról. Vállán prémes mente féléből látunk egy darabot, hátul a kacagány szélesebb középrészét, jobb vállán csomózott keskenyebb nyujtványát és a bal vállra átnyuló darabját szemléljük.

A körirat a háta mögött indul meg és két párhuzamos között az ovális körvonalat követve a jobbik vál alatt ér véget. Így szól: MART·DE·BERZEVICE·BARO·AET·XLVII. Martinus de Berzevice baro ætatis 47.» Az emlékérem tulsó oldala az idők folyamában annyira lesúrlódott, hogy alig lehet hű ábráját adni; mindazonáltal úgy a köriratot mint a közép térben ábrázolt symbolikus jelenetet bizton lehet értelmezni. Felhóktól környezve közepett sugárzik a nap. Úgy látszik, hogy a magyarázó fölirat első szava ezúttal a középtéren az ovális ködgyűrű legalján állott, csak utolsó betűje vehető ki határozottan, a szó alig lehetett más mint (VMBRA)S. A köriratban megkapjuk hozzá a többi szavakat és a végén kopottan, de mégis bizton kivehető az évszám SVPERAT·CANDOR·M·DCXXXV. Az árnyat legyőzi a fény 1585. ezzel a jellemző mondattal a művész a köztéren szereplő férfit kívánta dicsőíteni.

Hogy báró Berzeviczy Márton maga korában előkelő szerepű férfi volt, arra már Nagy Iván figyelmeztet, * mikor így szól róla: «Márton (Kristófnak fia volt ez időben a családnak fénye, melynek sugarai a külföldre is kiterjedtek.» Később a királyi magyar kancelláriánál hites jegyző (Juratus notarius) lett és II. Miksa által udvarnoknak neveztetett ki. Végre mint erdélyi kancellár a jeles fejedelem s később lengyel király Báthory István szolgálatába állott és elkísérte azt Lengyelországba, hol lovaggá, Dondaghi báróvá és stargardi kapitánynná

* Magyarorsz. Csal. II. 1858. 46. l.

nevezteték ki. Meghalt 1596. februárius 16-ikán és április 30-ikán Maszekban eltemettetett. Ő 1577-ben Albert Frigýestől, a brandenburgi örgróftól Leistenau vagy Rismip jószágot nyerte adományul Poroszországban, melyet neki Zsigmond lengyel király mint souverain is megerősített 1588-ban. Neve a tudományos világban is ösmeretes volt.

Nagy Iván tájékoztató adatai nyomán bővebb felvilágosításért Krakóba fordultunk, a honnan Sokołowski Adrián egyet. tanár szíves volt arról értesíteni, hogy azon lengyel szaktársak, kik Báthory István történetével behatóbban foglalkoznak, csak igen kevés adattal bírnak a Nagy Iván-féle tömör biographiát kiegészíteni.

Figyelmeztet arra, hogy Niesiecki közli Márton czímerét,¹ mely, mikor neki Báthory megadta a lengyel honosságot, kibővült; a honosításkor kapta a stargardi és osieki uradalmakat.

Lengyelországban elvette feleségül Dabrowszkát Wozánówból, fia János pedig elvette Kryska Dorottyt, kitől nem maradván utódja, a lengyel ág 1646-ban kihalt, a mit Nagy Iván is említ.

Báthory 1578-ik évi július 3-ikáról való egyik levelében² említi Mártont. A dondaghi báró czíme a dondagheni vártól származik, ez Kurlandban Goldingen közelében állott. Egyéb birtokai Poroszországban voltak — és ezért a család-történeti kutatásokat Kurlandban és Poroszországban kellene folytatni. Mikor Márton megnősült, akkor lengyelek, magyarok, danczkaiak és elbingiek versekben dicsőítették, melyek fönmaradtak.³ Fiaitól is fönmaradt egy ritka nyomtatvány.⁴

Maszek iránt, a hol Nagy Iván szerint Mártont eltemették, Sokołowski nem birt semmi közelebbi fölvilágosítást adni. Van több ily nevű falu, de mind oly vidékeken, a hol alig tehető föl, hogy eltemették, mert élete legnagyobb részén át szokása volt Poroszországban és Kurlandban tartózkodni.

Az emlékéremről magáról a tudós szaktárs csak annyit tudott mondani, hogy az előtte ismeretlen és hogy a lengyelországi emlékérmek érdekes és gazdag sorozata még mindig várja a tudományos földérítést.

A Berzeviczy-féle emlékérem készítője a kor jelesebb művészei között keresendő; egyike volt azoknak, kik a domború mű által szabott korlátok daczára az egyént jellemző sajátos vonásai szerint élettelenesen ábrázolták és helyes stilisztikus érzékkel, finom tapintattal egyeztették össze egymással a valóság és a domborműves ábrázolás ellentéteit. A szerencsés kezű művész nyomait lengyel szaktársaink annál könnyebben találhatják meg, mert alighanem ugyanő Báthory Istvánt is kétszer mintázta⁵ emlékérmeken. Ezeken ismétlődik a térbeosztás, a mellkép kezelése, az arc félképbe állítása, míg a mell (egyiken legalább) két-

¹ Herbacz polszki I., II., 1839. Leyszig p. 110

² Acta hist. res gestas Pol. illustr. XI., 1887. p. 112.

³ Epithalamia, nuptiis magnifici et Generosi viri D. Martini Berzeviceii. Equitis, S m. Poloniae Regis Stephani per Transilvaniam Cancellarii, et Catharinae Dameraviae de Woianow puellae nobilissimae lectissimaeque Voicaovii die X. Octobris celebratis, a clariss. viris scripta Cracoviae MDLXXVIII. in 4o.

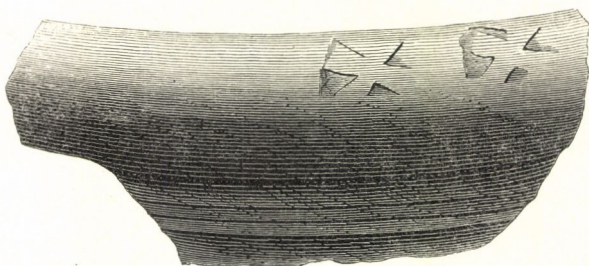
⁴ Carmen dial gicum a Gener. adolescentibus Joann. et Christ. fratr. Berzevitiis, polonis bonarum artium in Acad. Moguntina studiosis.

Raczynszki Le medailler de Pologne Berlin. 1845. I., 238. l. 45. és 46. ábra.

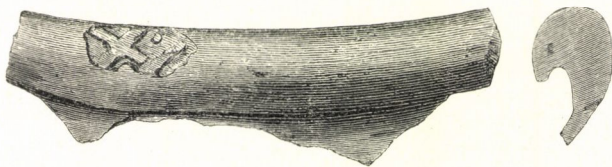
harmad részt mutat és hozzájárul, hogy a kancellár számára 1585-ben készült emlékérem méretei absolute összevágának azokkal, melyeket a művész 1582-ben a király arczképes emlékérmé számára választott. Azok, a kiknek módjukban lesz a kancellár domború képét a királyéval az eredeti példányok vagy legalább is hű domború másolatok alapján összevetni, valószínűleg még egyéb részletes saját-szerűségekben is ugyanegy kéz művészi vonásait fogják megállapíthatni.

Előttünk csak a Guilloche-szerszámmal készített Raczynski-féle ábrák vannak. Ezeken csupán a körvonalak érvényesülnek eléggé, a felület kezelésének finomságai kárba vesznek.

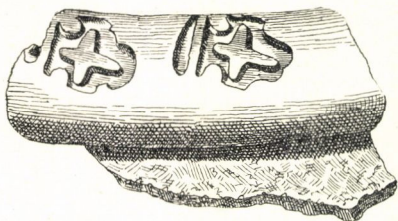
Hpl.

1. ábra.

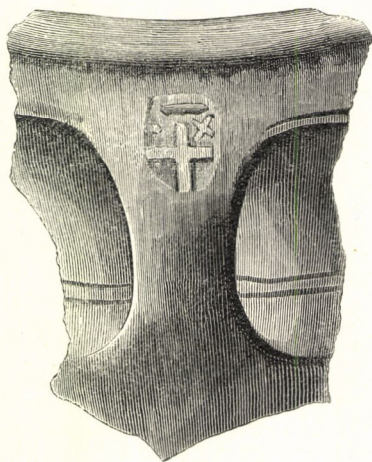
2. ábra.

3. ábra.

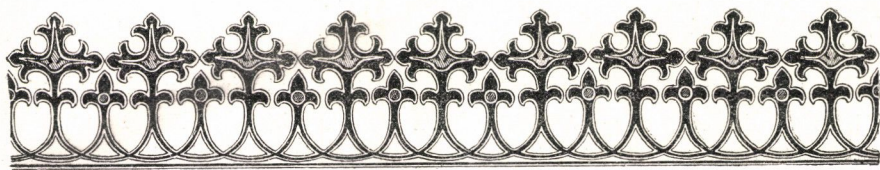

4. ábra.

5. ábra.

BÉLYEGES CSEREPEK PANNONIÁBÓL.
(Lásd 381. l.)

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN SÜMEG VIDÉKI LELETEKRŐL. A tavaszi és őszi földmunkálatok alkalmával, régiségekben gazdag vidékünkön sok olyan lelet fordul elő, mely nem képez sírmellékleteket, így vagy elrejtett tárgyak, vagy valamely véletlen következtében kerültek a föld gyomrába, ezek közül néhány érdekesebb darabot óhajtok bemutatni.

A sümegh—tapolczai vasuti földmunkálatok alkalmával mintegy 1½ méter mélységben egy vasuti bevágásnál, az alsó városrész közvetlen közelében találtak a munkások egy igen szép hajtott vaskardot melyet a munkafelügyelő azonnal beküldött hozzám, de sajnos, hogy e helyen történt további kutatás semmi eredményre nem vezetett, mely pozitív adattal szolgálhatott volna az érdekes alakú vaskard korára nézve.

A kard a szemlélőre első pillanatra azon benyomást teszi, hogy magyar karddal van dolgunk.

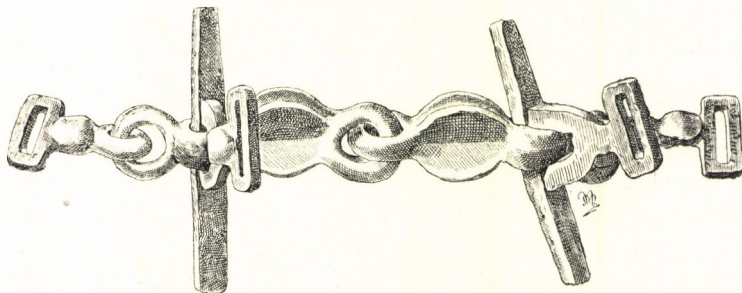
A földmunkások ugyanezen területről néhány REX BELA STS)(SANCTA MARIA feliratú, Réthy L. szerint II. Béla, IV. István-féle réz érmet találtak, mely miatt valószínűnek tartom, hogy a vaskard az Árpádok korából való. Hossza 90 cm., szélessége 3 cm., feltűnő nagy egyenes ellenző vasának hossza 26 cm. A kard pengéje hasonlít a mai lovassági kard pengéjéhez, csak egy kissé még hajtottabb, vége felé mintegy 25 cm. hosszúságban hirtelen szélesülve két élre van kovácsolva. A kard fogantyúja fából lehetett és a kézfej megvédésére egyedül a vékony egyenes ellenző vas szolgált.

Egy más kard Sümeghtől délre egy órányira fekvő *Medgyesen* találtatott árok metszés alkalmával 70 cm. mélységben; ugyanakkor a munkások egy kis törött karikás zablát és egy fejsze alakú csákányt is hoztak be, azon állítással, hogy szinte ugyanazon területről való.

A vas csákány alakja újabbkori alkotásra vall. Így valószínűleg azok egy felsőbb rétegből kerültek elő. A kard ellentéte az előbb bemutatottnak, egyenes, egyenlő széles és feltűnő hosszú. Egész hosszúsága nem érte bele a hiányzó hegyét 112 cm., melyből a fogantyúra alig jut 15 cm. A penge, mely ma is még jó karban van a maga idejében sem lehetett szélesebb 4 cm.-nél, ellenző vasa egyenes, de a kard hosszúságához mérten aránytalanul kicsiny, egész hossza bele számítva, az egyik oldaláról hiányzó részt, mely erősen meg van vásva alig lehetett 14 cm. széles. Fogantyúja szintén fából lehetett, melyet azonban egy szép díszítésű bronzlemez tartott össze, nincs kizárva azon körülmény sem, hogy a bronz keret nem annyira a fogantyú összefogására, mint talán az arra illesztett bőr-behúzat megvédésére szolgálhatott.

Érdekes a vas-zablya Sümeghtől melyet keletre félóránnyira fekvő deáki-pusztán erdőirtás alkalmával, egy százados tölgyfa gyökerei közt találtak a munkások. Három helyen megtörve, négy ízületből áll; a szájrész ízületei négy-négy szárnyas részből van összetéve, melyek folytatását képezi mindkét oldalról reá erősített vasrész, a külső kantár, (*fékszár*) részére. Kereszt vasai egyenesek és hasonló hosszukás lyukkal vannak ellátva, a belső kantárszár megerősítésére; a zablya egész hossza 28 cm., a középső szájrész pedig 14 cm. Közel-hasonló zablyákat ez időben is használnak, azonban csak a legszilajabb ménlovak megfékezésére, hasonló szolgálatra lehetett hivatva ez is, harci méneknek.

Pogány magyarkori emlékek vélek egy vaskengyelt, mely a XII—XIII. században épült *sümeghi*-vár egyik a városon végig húzódó védbástyájának lebontásánál annak alapjában találtatott. Oldalszárai laposak és keskenyek, míg a lábtartó alsó rész két élűre van kovácsolva, hosszának átmérője 14 cm., szélességének 12 cm., a szíj megerősítésre szolgáló felső rész, négyszög alakú és hosszukás lyukkal van ellátva.

Egy XVI. századi sarkantyút találtak *Zala-Szántón*, az úgynevezett Kúnhalmok körüli szántóföldben szántás közben. E területről nagyon gyakran hoznak be a munkások feltűnő széles, de kicsiny lópatkókat, melyek talán szintén a XVI. századból valók.

Az elmúlt hónapban egy munkás jött jelenteni, hogy Szigligeten egy csontváz-sírra akadtak, s szavának nagyobb hitelül tarisznyájából előszedett egy szép bronz fibulát és egy kis Hadrianus ezüst érmet, melyeket állítása szerint a csontváz mellett találtak. A bronz fibula a legépebb példányok közé sorozható, kisebb nyomott alak, tömör fémből készülve, kereszt-tengelye 10 mm. vastag rovátkolt vonal-díszítést mutat, melynek alsó vájadékában van elhelyezve a csavaros rügő és ebből indul ki annak folytatása a fibula tűrészelete. A tű irányában vízszintesen futó tengely hajlásánál dudorodott és rovátkolt korongban végződik, melynek díszítésül kiálló gömböcske szolgál. A korong függélyes irányban haladó nyujtvány, hosszteglány alakú, végén felhornyolva, a tű kapcsául szolgál (patinája fényes szürkés zöld). Hossza 40 mm., magassága 26 mm., súlya 43 gramm. Az ezüst érmet előlapján jobbra néző babérkoszorús fő, körirata: IMP. CAES TRAIAN HADRIANUS AVG)(P. M. TR. P. COSIII. Áldozó női alak alatt CLEM.

Kocsira szállva a helyszínére rándultam. Minden sietség daczára, későn érkeztem, mert a munkások nemcsak a téglával körülrakott sírt, de a csontvázat is szétválták, kihallgatva őket, elbeszélésük szerint a csontváz keletnek, a fibula jobbra a mellkas táján feküdt és attól egy lábnnyira k. b. a kis Hadrianus ezüst érem. A sír egyéb szokásos mellékleteinek nem jöttem nyomára. Megvizsgálva a lapályos vizenyős talajt, nem sok reményt kötöttem az ásítás folytatásának sikeréhez, mégis a rendelkezésemre álló munkásokkal két irányban kísérleti árkot huzattam. Hogy a munka gyorsabban menjen, nem is a szokásos szélességben, csak egészen keskeny 40—50 cm.-reset. Feltevésemben nem is csalatkoztam, hogy csak magára álló sírral volt dolgunk, melynek nem lesz folytatása közvetlenül ezen temetkezésre alkalmatlan területen, mégis saját megnyugtatósomra elhatároztam, hogy estélig kísérletezek, annál inkább, mert Szigliget oly érdekes terület, mely nem egy becses tárgygyal gazdagította muzeumomat. A Balaton irányában futó árok felszínén fordult elő néhány szórványos régiség, egy kisebb fekete graphitos edényke, (*bögre*) majd később egy xiv. századbéli levélalakú kis vasnyilhegy, de egyik sem szolgálhatott támpontul a kutatás irányára nézve, míg nem egy kiszámíthatatlan véletlenségnél fogva a felső, a várromok irányában futó árok egy kőhalmazhoz ért, mely között, egy elrejtett bronzkincsre akadtam. A bronz tárgyak egykor edénybe voltak elhelyezve. Mint annak részeit elmálva a vizenyős talajban felismertem. Az edény védelmére rakatott körül, csonka kúp alakban forgó és fekete bazalt kövekkel. A bronz-lelet számra nézve 63 bronz tárgyat tartalmazott, melyek, ékszerek és bronzrögökből álltak, akként elhelyezve, hogy az ékszerek a bronzrögök felett a szántás közben, megbolygatott kő-kúp hézagai közt betódult földdel elegyest feküdtek. Az ékszerek, spirális és tömör karpereczek, szalag tekercsek és korongos fejű bronztükből állnak, melyek közül három darab teljesen ép példány, a többiek részben hiányos ékszerek, részben azok kisebb-nagyobb töredékei.

A lelet általánosságban nagyon hasonlít a rákosi-i kincshez (Hampel Brk. III. rész CCXXI. tábla) itt megtaláljuk analógiáját a szigligeti kincs hengeres szalagtekercseinek és a korongos fejű bronztüeknek. A hengeres sodronytekercs és a vonalékítményes tömör karperecz hasonmásaival pedig, a sajó-gömöri leletek közt (Hampel Brk. I. rész CXVI. tábla találkozunk.

Képes táblánk I-ső száma alatt bemutatott sodronytekercs a szigligeti bronzkincs legépebb ékszere, félhátra lapított bronzsodronyból alakítva kilencz csavarodást mutat, alsó és felső vége felhornyolva. A félhátú bronzsodrony domború részén, apró rovátkolt díszítés fut végig, mely azonban ma már csak helyenkint látható. Átmérője 65 mm., magassága 82 mm., súlya 135 gr. Patinája élénk zöld színt mutat. Hasonló sodronytekercsek négy példánya van gyűjteményemben a csabrendeki urna temetőből. A 2-ik szám hasonló hengeres sodronytekercs töredékének felhornyolt végrészlete. Hengerded szalagtekercs, három példánya van a leletben, a 3-ik számú szalagtekercs a legépebb, csak negyedik csavarodása hiányzik. A tekercs nem mutatja szalagjának teljes szélességét mai állapotjában, mert a középen végigfutó borda egyik kiszélesedése, 3 mm.-rel kisebb a másíknál, különösen azon helyen hol a csavarodások egymást érintve gyors kopásnak voltak kitéve. A szalagtekercsen végig vonuló borda, végei felé arányosan keskenyül

és alul-felül korongos tekercsben végződik. A bronz-tekercset a borda mellett mindkét oldalról párhuzamosan végig futó pontozott vonal díszíti.

A 4-ik, 5-ik, 8-ik, 9-ik, 10-ik, 11-ik számú töredékek, egy az előbbihez hasonló egész bronzszalag-tekercset képeznek. Hasonlóan a 6., 7., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21. számú apróbb töredékek együttvéve teszik ki a harmadik szalagtekercset, mely utóbbi egy néhány töredéke, 25 mm. teljes szalag szélességet mutat, míg az előbbieket csak 22—23 mm. szélesek.

Az ékszer sorozat legdíszesebb példánya a 22. számú karperecz, mely tömör bronz rúdból alakítva egymással szemben álló végei felé arányosan vékonyul. Egész felülete elborítva függélyes, vízszintes, czik-czak, hajlított vonal és pontozott díszítésnek a legváltozatosabb szimmetrikus összetételeiből. Mindannak daczára, hogy hasonló karpereczek nem mennek ritkaság számba Sümegh vidékén, mert egymagából a csabrendeki urna temetőből tizenkét változat van gyűjteményemben, de ezen példány az ízléses díszítés változatos elhelyezésének szempontjából valamennyit felülmul. Patinája világos zöld színt mutat, átmérője 75 mm., vastagsága 15 mm., súlya 128 gramm.

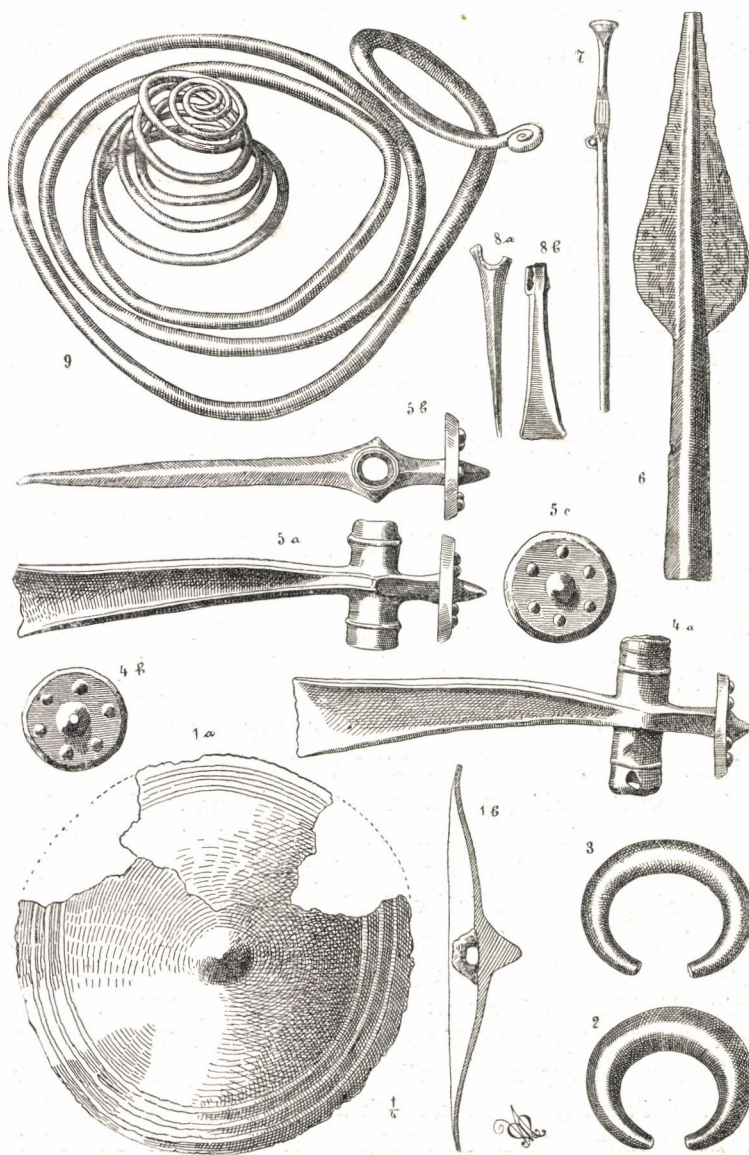
A bronztűk legépebb példánya a 23-ik számú, a 24—25 számúnak szára hiányos, a 26-ik számúnak pedig korongos feje van letörve. A 23-ik számú finom technikája kimagaslik társai közül, feje sima korongos, hullámvonalba görbítetten négyszögű szárán vonaldíszítés fut végig. Hossza 165 mm., korong átmérője 27 mm., súlya 23 gramm.

A 24. és 25. számú egymáshoz hasonló kezdetleges kivitelű korongos fejű bronztűk, mindegyiknek szára letörve, a 24-ik számúnak korongja átlukasztva. A 26-ik számú, mint azt sodrott szára mutatja, finomabb technikájú tű-töredéke lehetett.

A lelet zömét fémrögök képezik, 37 rög összes súlya, 12.5 kiló, egyes darabok egymástól nagyon eltérő súlylyal bírnak. A legnagyobb 1340 grammot, a legkisebb 20 grammot nyom. A súlykülönbségek következőképen csoportosulnak: 1000 grammon felül van két darab, a 27. és 28-as számú; 500 grammon felül nyolcz darab, 29-től 35-ös számig; 100 grammon felül tizenhat darab 36-tól 51-ig; 20 grammtól 90 grammig tizenegy darab. A rögök legnagyobb része alakatlan nyers tömbök, melyeken semmi nyomot nem hagyott az ősember keze. Kivételt csak két darab képez. A 28-ik számú, czipó alakú bronz tömb, mely alakját akként nyerhette, hogy egy szilárd rúdra tapadt, melylyel talán a folyásra olvasztott fém felkavartatott, e mellett szólnak a rajta látható, a lyukat körülvevő rétegek, melyek nem egy időben, hanem rétegenként folyták körül a rudat és különböző időközökben tapadtak egymásra és keményedtek meg. Nincs kizárva azon föltevés sem, hogy a tégelyből öntés vagy olvasztás közben, kihullott folyós réztől nyerte ezen különös réteges alakját. A (32. a) számú rögön az ősember kezének nyomát vélem fellelni, ki a rézrög egyik oldalát simára és homorúra kalapálta.

A hasonló leleteket öntő-műhely maradványainak tekintjük általában. E leletnél is több körülmény, u. m. a tárgyak selejtes volta és a rézrögök, erről tanuskodnak. De mégis feltűnik, hogy a rögök mennyiségéhez képest aránylagosan kicsiny a selejtes bronztárgyak mennyisége, holott legtöbb esetben p. o. e

helytől félóránnyira lelt kis-apáti bronz kincsben, súlyra nézve is négyszeresét képezték a rögöknek, a töredékes bronztárgyak. Így önkéntelenül azon gondolatra jöttem, hogy ez nem csak egy részlete egy elrejtett bronzkincsnek, mely

bizonyynal oly nagy számú lehetett egykor, mint akár a kis-apáti, akár más hasonló leletek. E feltevésemet megerősíti azon körülmény, hogy az edényt körülövező, csonka kőkúp felső része alig egy arasznyira volt a föld színétől, így minden bizonyynal elérte azt a szántó ekéje, az mozdíthatta ki helyéből a felső kőlapot és kuszálhatta össze a felső földrétegben fekvő szalagtekercseket és nem

lehetetlen, hogy az ékszerek egyrészét el is sodorta. Ez irányban tett kutatásom azonban nem vezetett eredményre, mert kikérdezve a föld tulajdonosát, az nem emlékezett, hogy valaha e területen hasonló tárgyak kerültek volna felszínre. Így ha már el kell fogadnunk, hogy egy teljes érintetlen lelettel találkoztunk. Feltűnik a bronz házi-eszközök, fegyverek teljes hiánya. Tehát azon gondolatra kell jönnünk, hogy talán azon vándor iparos kizárólag ékszerek készítésével foglalkozott és ez alkalommal nem használt összeolvasztásra töredékes bronz tárgyakat, elegendő nyers anyaggal rendelkezve, és az együtt lelt bronz tárgyak nem is olvasztásra összeszedett selejtes ékszerek voltak, hanem saját készítményei az iparosnak, melyek egynehány példánya talán sikerületlen öntés eredményei, de legnagyobb része, kifogástalan darabok lehettek, melyeket a vizenyős talaj és a külbehátások juttattak ily roncsolt állapotba, mint azt leltem.

Figyelembe veendő még azon körülmény is, hogy míg a kis-apáti bronz kincsben, minden rög egymással meglehetősen egyező súlylyal bírt, tehát olvasztásra elkészített rézrög volt, melyhez csak a megfelelő százalék arányában hozzá kellett adni az önt, addig e leletnél előkészítetlen réztömeggel találkoztam, melyek mindegyikének súlya, nagysága egymástól eltérő volt.

Sümeghen, 1887. június hó.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

II. FETZER JÁNOS FERENCZ, SZILÁGYSÁGI RÉGISÉGEKRŐL.

Szikszai Lajos, Szilágys vármegye nagyműveltségű alispánja,* bokros teendői daczára a régészettel is örömet foglalkozik. Szakunk iránt való meleg érdeklődésének és ügyszeretetének tanúbizonyságai azok a leletek, melyek annyi évi szorgalmas gyűjtés útján jutottak muzeumába. Találkozunk itt az őskori kultúra eszközeivel, római régiségekkel, nemkülönben népvándorláskori emlékekkel, valamint a xiv. század végéről való fegyverekkel és újabbbkori emlékekkel. Ezúttal az őskoriakat ismertetem. I. **Kőkoriak** a *Zilahon* talált nyolcz cm. magas obsidian-nucleus, és a *szilágycsehi* 7.5 cm. magas kova-kőmag. Mindkettő oldalairól szilánkokat pattantottak le. Ismeretes továbbá *Drágról* egy gránit kőbalta. Ennek hossza 15, és szélessége 7 cm. A nyéllyuk átmérője 2 cm., mely a balta felső $\frac{2}{3}$ -ban fordul elő. — *Balláról* való három darab kőék. A legnagyobb kőék 16 cm. hosszú, 7 cm. széles és 2.5 cm. vastag. A második kőék 8.5 cm. hosszú, és felül 3.5 cm. széles, éle ellenben 5 cm. hosszú. A harmadik kőék mindkettőnél valamivel kisebb. — *Sámsonban* szintén találtak egy kőéket. Ennek hosszúsága 12 cm. és szélessége 6 cm. Ugyanezen a helyen került elő egy kőkalapács is, melynek magassága 5.5 cm. és szélessége 4 cm. Hogy a kőkori ember csakugyan lakta vidékünket, azt a most felhozott adatokon kívül a Szilágyságban és a szomszédos vármegyékben több helyt előforduló kőkori leletek is igazolják, vagy legalább erősen támogatják.** II. A kőkort követte nálunk a **rézkor**. Legalább ezt sejteti velünk az a két rézcsákány, melynek egyike *Romlotton*, másika pedig *Farkasmezőn* került napfényre. Mindkét eszközön az élek keresztetik egymást. Súlyok és nagyságuk miatt némelyek bányászcsákánynak tartják. —

* A derék férfi azóta, nagy sajnálatunkra, örök nyugalomra tért.

A szerk.

** Arch. Ért. 1896. 63—64. ll.

A romlotti csákánynak egész hosszúsága 36 cm. Nagyságra nézve — egy cm. híján — tehát a Magyar Nemzeti Muzeumban levő tótygyörki bányászcsákánynyal egyezik meg. Miként ez, úgy csákányunk is, a nyéllyuktól számítva a szárákat, egyenlőtlen kétkarú. Kisebbik karja 9, nagyobbik része pedig 23 cm. hosszú. A nyéllyuk 4 cm. átmérőjű és szélei mindkét oldalon felhajtottak. Helyenkint az öntés varrányai jól kivehetők. A nagyobb él részben eltompult. A csákány belső felületét itt-ott zöld patina vontá be. Ezen leletünk leginkább Hampel József: «Újabb tanulmányok a rézkorról» című értekezésének 30-ik ábrájával hasonlítható össze. — A Farkasmezőn talált rézcsákány egyenlő karú. A nyéllyuk pereme kissé kiemelkedik. Felhajtott széle, mely az áttörés folytán keletkezett, a rézkorra jellegző (id. mű 24. l.). A rézcsákány egész hosszúsága 21 cm. A nyéllyuk átmérője pedig 3,5 cm. Legnagyobb vastagsága a nyéllyuk táján van, hol 4 cm. Ugyanezen eset tapasztalható a másik rézcsákánynál is. Eme körülmény azon magyarázatban találja megfejtését, hogy a csákányt az erős munka alatt az eltöréstől megóvják. Az öntés után megmaradt varrányok a csákányon is, még pedig annak mindkét oldalán láthatók. Felületét helylyelközzel zöld patina borítja. Alakja leginkább fentidézett mű 28. rajzával egyezik meg. — Diszítés egyetlenegy csákányunknál sem fordul elő.

III. A kő- és rézkori eszközöknél jóval nagyobb mennyiségben fordulnak elő a **bronzkori** leletek. Nevezetesen: *Magyar-Nagy-Goroszlóról* való egy nádlevél alakú bronzkard. Pengéje 53 cm. hosszú. Legnagyobb szélessége 4,5 cm. A penge mindkét éle mellett párhuzamosan három vonal húzódik végig. Markolata 10 cm. Ott, hol az utóbbi a pengével egyesül, a markolat félkör alakú. Különben harántos gyűrűkkel tagozott. A markolat korongban végződik. Ennek lapján gomb fordul elő, melyet zeg-zúgvonalakkal diszített két körsáv veszen körül. — *Sámsonban* * kaptak egy darab szárnyas vésőt, valamint egy 7 cm. hosszú kis füles tokos vésőt, melynek belső ürege csaknem az élt éri. — *Oláh-Horvátiban* ** egy darab szárnyas vésőt leltek. Mindkét vége azonban letörött. Ugyancsak innét került elő egy füles tokos véső két darabban eltörve; egy másik tokos vésőnek ismét karimája elől és hátul csúcsban szögellik; a harmadiknak csak elől van felfelé irányult csúcsa. E lelőhelyről ismerünk továbbá két darab sarlót is. Oldallapjuk közepén bordázott. A sarlók hátsó részében kiálló peczek fordul elő. Utóbbi sajátosságánál fogva ugyanis a sarlót fanyélhez erősítették. (V. ö. Hampel József: «A bronzkor emlékei Magyarhonban» CXLVII. tábla 13. sz. rajzát.) Különösen fel kell még említenünk az e lelőhelyen napvilágot látott négy darab csákányt. Ezek közül háromnak az éllel ellentett irányban korongja van, mely hegyes tuskében végződik. A legnagyobb tuskés csákánynak hosszúsága 26 cm., a nyéllyuk átmérője 3 cm. A másodiknak hosszúsága 23 cm. A nyéllyuk átmérője 2,5 cm. Szára és pengéje kissé görbített. Jellegző továbbá reá nézve, hogy a penge mindkét felén egy-egy, a nyéllyuk köpűjén pedig két-két dudortag látható. A harmadik tuskés bronzcsákány 24 cm. hosszú. A negyedik csákány 21 cm. hosszú. Utóbbinak hosszúsági tengelye szintén haj-

* V. ö. Torma Károly: «A limes dacicus felső része». 109. l.

** Id. mű. 108. l.

lott, a szélek felhajtottak. A leletet végül kiegészíti öt darab kisebb-nagyobb bronz gyűrű. Nagyságukat tekintve, a gyűrűket az alkaron viselték. Ezek közül kettő harántul egyenközüen rovátkolt. A másik kettő szintén eme rovátkokat mutatja, csak hogy rajtuk kívül még zeg-zugvonalak is élénkítik a díszet. — Legfőbb bronz kargyűrűt (számra nézve hetet) mégis az ördögkúti határ *Nádasd* és *Doszu-Bozni* részében, a szentpéterfalvi határon romjaiban még most is látható római álló tábortól mintegy 4—500 lépésnyire — találtak. Ezen karpereczek, miként az előbb említettek, nyíltak, kihegyezettek és felületük rovátkokkal ékítettek. — *Náprádon* pedig egy 0·117 méter átmérőjű síma, a külső oldalon domború, a belsőn ellenben homorú nyílt karpereczet leltek két kisebb zárt és keresztben rovátkolt vonalas ékítményekkel díszített bronzkarikával. — *Mocsolya* község Nagyhegy nevű részén kapálás közben két darab régiség jutott a felszínre. Az egyik füles tokos véső, melynek felfelé álló mellső csúcsa letörött. A másik darab pedig egy hegyes tuskében végződő korongos rézcsákány. Torma Károly «*Limes dacicus*»-ában a 108. lapon e tárgyat bronzcsákánynak állítja. A korong széle rovátkolt, míg az él felett vonalas díszítmény ötlík szemünkbe. — *Krasznáról* való három darab bronzsarló. Valamennyinek a háti részen kiálló foga van. Az egyik példány erdélyi formájú hátrafelé hajlított tövissel; a másik kettő oldalukon egy-két vonallal bordázott. Továbbá ismét ismerünk két darab füles, tokos bronzvésőt, egy nyílt lábpereczet és egy köpűs kopjahegyet. Az egyik füles, tokos véső rajzát lásd Hampel József: «A bronzkor emlékei Magyarhonban» XII. tábla 4. szám alatt. A másik véső lapos és egészben véve egyenlően széles. A fül mellett és az ezzel szemben levő részen fölfelé szélesbülő háromszögű mélyedések, mint ékítmények fordulnak elő. Egyik oldaláról a karima letörött, hiányzik. A kopja vagy lándzsa szárnyai erősen íveltek és a kopja felén túl keskeny lemezekké válnak, melyek azután a köpű környílásától nem messze kissé ferdén végződnek. A köpű alját kerek tárggyal átlukgatták annak bizonyosságául, hogy a kopjahegyet szeggel fára erősítették. (Rajzát lásd fent idézett mű I. rész XXVII. tábla 7. szám alatt.) — *Oláh-Nádasdon* pedig a következő tárgyakat lelték, ú. m. egy 12 cm. hosszú tokos vésőt, két füles, tokos vésőt, felfelé álló csúcscsal, ugyancsak egy másik füles, tokos bronzvésőt, melynek teste 11 cm. hosszú és alul 7 cm. széles, felső részében pedig a füllel szemben kiálló csúcs emelkedik ki. Ezeken kívül találtak még három darab hegyes tuskében végződő korongos bronzcsákányt. Az egyiknek korongján a kiálló tuskén kívül még öt kisebb csúcs fordul elő. Továbbá innét való egy kisebb bronzcsákány, melynek közepét bordaszerű vonaldísz ékesíti. A példány eltörött. E lelőhelyről említésre méltó még egy kisebb, a hátsó részében peczekkel ellátott sarló, mely az Oláh-Horváthiban lelt hasonmínőségű tárgyakkal egyezik meg. — *Ördögkút* szintén oly lelőhely, honnét már több érdekes régiség került elő. Így ismerünk egy 11 cm. hosszú, alul 5 cm. széles és belül 7 cm. mély üregű füles, tokos vésőt, egy 14 cm. hosszú füles, tokos vésőt, felfelé álló csúcscsal, egy ugyancsak 14 cm. hosszú tokos vésőt felső részében szög alatt hajló vonalas díszszel, egy 14 cm. hosszú, de síma felületű füles, tokos vésőt, továbbá egy sarlót középbordával és kiálló peczekkel. *Ördögkúton* találtak még két nagy darab bronzrögöt is. — *Doszu-Bozni* lelőhelyen az egy darab 17 cm.

hosszú vésőt, melynek felső felében a két szél felhajtott, 5 cm.-es átmérőjű éle pedig körszelvényes — egy tölgyfa ládácskában kapták meg. — Az *érkávási* leletről az Arch. Ért. 1896. évi II. k. 191. és 192. lapjain emlékeztünk meg. — Végül a *szilágysomlyói* Maguráról való egy nagyobb agyagedény, melyet spirális vonalak díszítenek (rajzát lásd Hampel József: «A bronzbor emlékei Magyarhonban» LXXII. tábla 4. szám), továbbá egy egyfülű csésze. Utóbbinak kihasasodó részén ferdén álló és kidomborodó vonalak fordulnak elő. A csésze peremének egy része letörött. Alja kis talpon nyugszik. Az agyagedény 9 cm. magas. A harmadik edény egy kisebb, de öblösebb csésze. Füle a perem fölé emelkedik. Kihasasodó részén körben ferde benyomású mélyedések láthatók. Talpa nincs. Az egész edény csak 6 cm. magas. A negyedik edény egyfülű talpas csésze. Legnagyobb kerületén kiálló csücskök tűnnek fel, melyek a füllel együtt az edényt négy egyenlő részre osztják. Magassága 10 cm., peremének átmérője pedig 8 cm. A szilágysomlyói Maguráról még két darab lyukas agyagkarika van Szikszai Lajos régiséggyűjteményében. Ezek közül az egyik tengelyével harántul egyenközűen rovátkolt; a másik felülete egészen síma. A réz- és bronztárgyak a Mocsolya község Naphegy nevű részén talált hegyes tuskében végződő korongos rézcsákány kivételével — vastag rétegű zöld patinával vonódtak be; egyik-másik füles, tokos vésőnek félholdalakú karimája volt.

Szilágysomlyó, 1897. május hóban.

Fetzer János Ferencz.

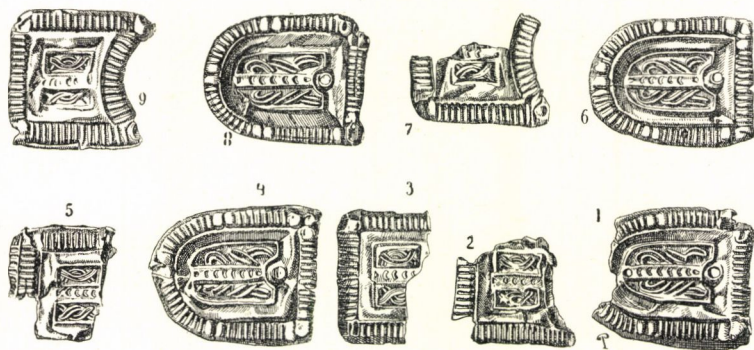
III. Dr. KÖNYÖKI ALAJOS A RÉKASI SIRLELETRŐL. Múlt év tavaszán a Zagyva vize oly annyira megnőtt, hogy a folyó jobb partjának közvetlen közelében fekvő Rékas nevű községet az árvíz veszedelme fenyegette, mely okból lázas sietséggel emeltek védgátat a község körül. E munkálatok közben a község északnyugoti részén mintegy 400 méternyire a Zagyvától, a sötét agyagtalajban lovassírra bukkantak, melynek lényegesebb mellékletei: kard, zabla és kengyelvaspár volt, a melyeket azonban, minthogy a rozsdá teljesen megmarta, a munkások mint becses nem bíró tárgyakat egyszerűen elhányták.

Nem ily mostohán bántak el azonban néhány ugyanezen sírból előkerült fényes, sárga fémlapocskával és pedig azért, mivel ezektől azt hitték, hogy aranyból valók, a mi igaznak is bizonyult. Ezen lelettárgyak a következők: 4 teljesen egyforma szíjvégére való aranylemez (1, 4, 6, 8. ábra), 1 ép aranylemezű dísztag s végül ez utóbbival teljesen egyforma négynek egy-egy töredéke (2, 3, 5, 7. ábra). A lemezek alsó oldalán látható zöld rozsdafoltok után ítélve, azok bronzbádoggal voltak béllelve, melyet az illető lemezzel valószínűleg valamely idegen anyag kötött össze; ezt az összeköttetést a szíjvégeken azonfelül még egy-egy bronzszegeccsel is biztosítani igyekeztek, a mit az egyik szíjvéglemezen fenmaradt szegecs bizonyít. A szíjvéglemezek pajzsalakúak és úgy ezen, mint szélkeretjeik díszítése tekintetében a pusztatói sírleletben előkerült szíjvégekről való aranylemezekhez hasonlítanak,* csakhogy a rékasi lemezek a szegély mindkét

* L. Hampel József, A régibb középkor emlékei Magyarhonban, LVII. tábla. 1., 2. és 3. sz. ábra.

sarkán három-három, a hosszoldalak mindegyikének azon pontján, a hol az egyenes a görbébe megy át, nemkülönben a görbületnek legalsó pontján két-két nagyobb gömböcs van kpréselve. A szélkereten belül ferdén álló síma keret által határolt mélyített mezőt látunk; a mező felső részének közepén emelkedik ki egy kis csonka kúp, melynek felső lapja az előbb említett szegecs befogadására át van lyukasztva. Maga a mező gyengén kiemelkedő, párhuzamos hajlott hornyolatokkal ékített* keskeny lapos sáv által hosszában két egyenlő részére osztatik. A két félmező lapja szimmetrikusan álló, kidomborodó kétrétű fonadékkal van élénkítve.

A dísztagok hossznegyszög alakúak; a hossznegyszög egyik hosszabb oldalát a mező felé hajló körszelvényvonal képezi. A dísztagok ugyan olyképen és ugyanazon motívumokkal vannak díszítve, mint a fent ismertetett szíjvég-

A RÉKÁSI SÍRLELET.

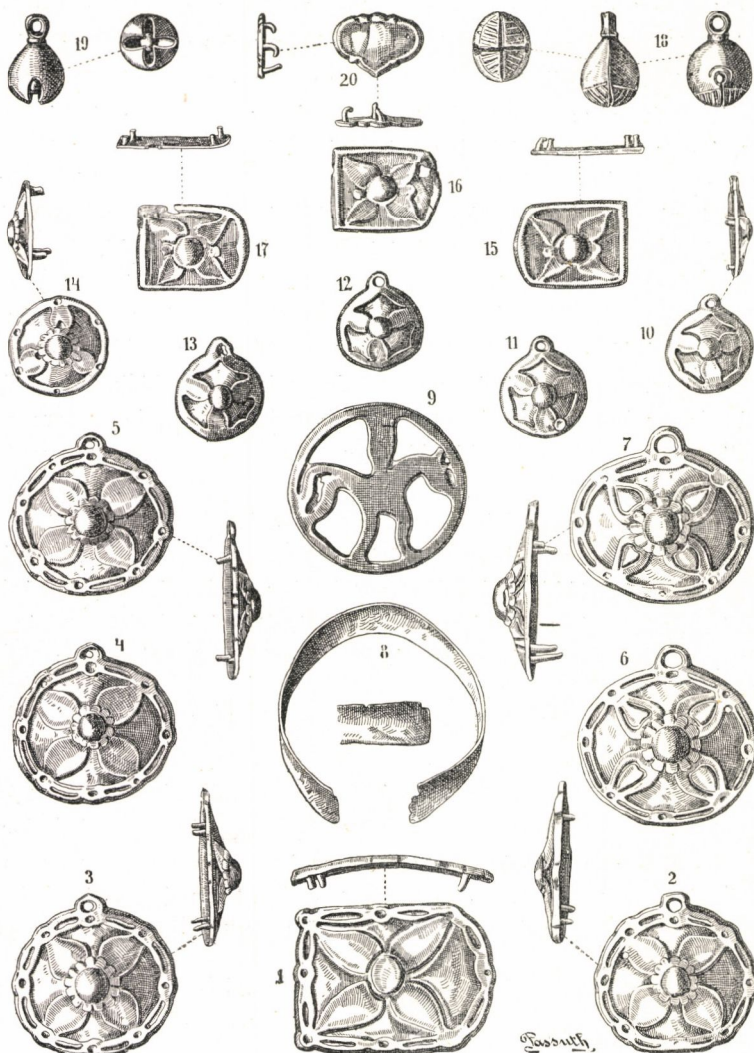
lemezek, de a gyöngyözött szélkeret itt csupán a sarkokon visel egy-egy nagyobb gömböcsöt, nem pedig a keretléczek közepén is. A szegélyen belül levő mezőt két egyenlő részre osztó keskeny sávon itt is beponczolt párhuzamos félholdidomú behorpasztásokat látunk, a két félmezőt pedig ugyancsak szimmetrikusan álló kidomborodó kétrétű fonadék ékíti. A szóban forgó lelettárgyakat, a pusztatóti és kunágotai sírleletben előkerült aranylemezekhez való hasonlatosságuknál fogva, emezekkel egyidejűeknek tartjuk s miután az utóbbiban Justinianus-féle arany (527—563) is került nap színre,** mely az egész lelet korára vet fényt, — talán nem tévedünk nagyot akkor, midőn a rékasi aranylemezek korát a Kr. u. VI—VII. századra tesszük.

Dr. Könyöki A.

* Ily hajlott hornyolatokat látunk a pusztatóti sírleletben előkerült egyik aranszíj végén, nemkülönben a kunágotai sírlelet néhány aranylemezein is. (V. ö. Hampel József, A régibb középkor emlékei Magyarhonban, LVI. tábla 2. sz. ábra és L. tábla, 2., 4., 5., 6., és 8. sz. ábra.)

** L. Hampel József, A régibb középkor emlékei Magyarhonban, 54. l.

IV. Dr. JOSA ANDRÁS, A MÁNDOKI HONFOGLALÁSKORI LELET-RŐL. Gróf Forgách László ur a szabolcsmegyei múzeumot 1892. évben a tiszaszent-mártoni 27 darabból álló bronzlelettel, f. hó 14-én pedig egy még nagyobb becsű honfoglaláskori lelettel volt kegyes gazdagítani, melyet röviden a követ-

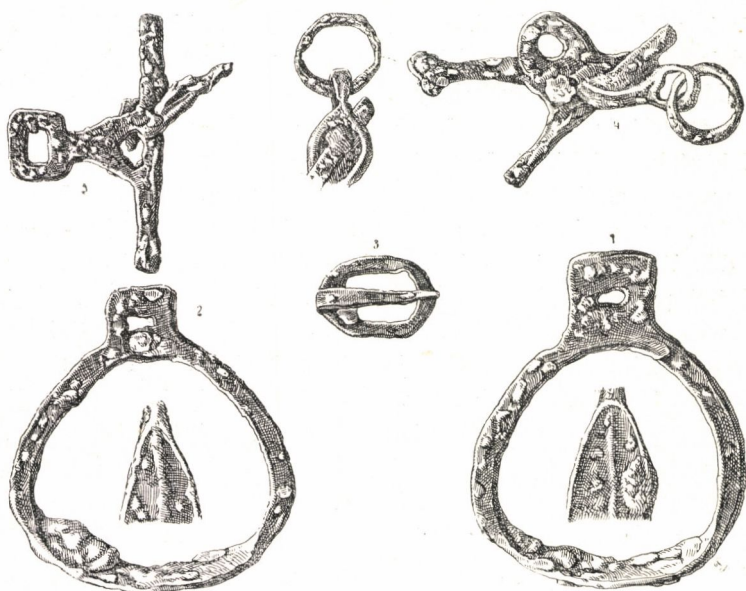
I. MÁNDOKI LELET.

kezőkben ősmertetek. A mándoki uradalomhoz tartozó Mándok mezővárostól északkeletre mintegy kilometer távolságban a «Tetenke» (sic) nevű nagyobb terjedelmű homokmagaslaton, mely a bezdédi honfoglaláskori temetőtől délre négy kilométernyi távolságban fekszik, állítólag egy lócsontvázra akadtak; a mit azonban azért nem tartok valószínűnek, mert mint a mellékelt rajzok igazolják, a talált két kengyel nem egy párt képez, hanem felemás. A két zabolatöredék

pedig egymástól lényegesen különbözik. Ennélfogva tehát legalább is két lónak és embernek is kellett azon tájon eltemetve lenni, mert az ugyanottan talált karperecz a lónak tartozékát nem képezhette. A csontok annyira el voltak porladva, hogy ép darabokat kiemelni nem lehetett. Hogy a valószínűleg tükörfémből, (sok ónnal vegyített réz) vagy talán igen rossz ezüsből készült szíjdiszítések kizárólag ló-szerszámhoz vagy pedig emberi ruházathoz tartoztak-e? — nem merem eldönteni. Tájékozásul azonban felemlítem, hogy a hasonló bezdédi tizenegy lovas sírban lószerszám diszítések egyáltalában nem fordultak elő.

Találtattak még: Két darab nagyobb fajta 49 millimeter átmérőjű rozetta (I., 6., 7. ábra); homoru hátlapján négy-négy akla szeggel van ellátva, melyek közül a leghosszabbik, ennélfogva a legépebb 11 milliméter hosszú. Ilyen vastag szíjjat kantárszárnak sehol sem használnak, lódiszítésnek pedig sokkal vékonyabb szíj is megfelel. Vastag szíj eféle diszítésre otrombán nézne ki. Nem lehetetlen tehát az, hogy azok bőrből készült paizsra voltak aklával erősítve. — Ha a lelet-körülmények a rigolirozáskor részletesen fel lettek volna jegyezve, talán inkább lehetne ezen kérdéshez hozzászólni. 12 darab kisebb 43 millimeter átmérőjű rozetta (I., 2—5. ábra), mely épen úgy, mint a két nagyobbik, kis karikanyútványnyal bir, melynek nem lehetett egyéb célja annál, hogy arra valamely csüngő dísz tárgy akasztassék fel. Ezek azonban vagy elvesztek, vagy olyan anyagból voltak készítve, mely sok század alatt a földben elenyészett. Leghosszabb aklaszége 5 mm. Ezek lehettek lószerszámmra, de lehettek a köntöst szegélyező bőrre is alkalmazva, a mint hasonló körülményt a bezdédi III-ik sírban is észleltünk. Ezeknek és a többi kisebb dísz tárgyoknak némelyikén kisebb bőrdarabkák megmaradtak. 28 darab 22 millimeter átmérőjű, fülecskével ellátott három aklás rozetta (I., 10—12. ábra), aklaszegének leghosszabbja öt millimeter. Egy darab az előbbihez hasonló (I., 14. ábra), de valamivel nagyobb, 27 millimeter átmérőjű, fülnélküli három aklás rozettának leghosszabb aklaszége 10 millim. Egy darab, az előbbinél kisebb, 22 millimeter átmérőjű, fülnélküli három aklás rozettának aklaszége 5 millimeter. Diszítése az előbbitől némileg eltér. Egy darab 23 millimeter széles 15 mm. magas, kiszélesedett szívalakú lapos szíjdiszítés, melynek ornamentikája már tisztán fel nem ismerhető. Ennek aklaszége is 5 mm. Három darab szíjdiszítés (I., 15—17. ábra) egyik végén letompított hosszukás, 30 mm. hosszú, 22 mm. széles, lapos négyszögű 4—5 mm. hosszú aklával. Hasonló idomu (I., 1. ábra), de nagyobb szíjvég, hossza 6 cm., szélessége 4.4 cmeter. Egy darab 1 mm. vastag, az előbbiekhöz hasonló öntvényből készült aklanélküli korong (I., 9. ábra), melynek áttört részei egy lóalakot hagynak meg. Átmérője 46 mm. Két darabból öntött csörgőspityke (I., 18. ábra). De a fülecske szélességében és a délkörön körülfutó forrasztó anyag elpusztulván, kétfelé válva találtatott. Alsó felén délkörök irányában vonuló gerizdek vannak, mint a bezdédi XV-ik sírban. Az egyenlítő átmérője 16 mm. A fül felső szélétől a gömb alsó végéig 19 mm. A két darabot összeillesztve és alulról tekintve, egy keresztalakú hasadékot látunk. De a hasadék, mely az æquatorig nyúlik fel, csak a két átellenes félgömbön szélesedik ki egy kerek lyukká, a forrasztás helyén pedig összekeskenyedve enyészik el. Egy másik csörgőspityke (I., 19. ábra), melyet ugyan ezen leletből Tompos Endre mándoki gyógyszerész urtól még a bezdédi ásátás

alkalmával kaptam, az előbbinél valamivel kisebb és csak 13 mm. átmérőjű, nem gerindes, hanem sima; helyenkint szép fűzőld patinával. Alulról tekintve a hasadék kiszélesedő ága, körszelvényben végződő, keresztalakúnak tűnik fel. Egy darab fél millimeter vastag és 10 mm. széles, 56 mm. átmérőjű, diszítés nélküli, nyitott végű, az előbbiekhez hasonló anyagból készült karperecz (I., 8. ábra). Ezen tárgy igazolja azon feltevésemet, hogy nem csak ló, de ember is volt a sírban, vagy jobban mondva a sírokban eltemetve. Két vaszabla oldalrésze, pálczás idomú (II., 3., 4. ábra). Kengyel (II., 1. ábra) talpa előre és hátra kissé lefelé hajlítva és szélei felé élesedve. Belvilágának legnagyobb haránt átmérője 95 mm. Kengyel, mint az előbbi jellegzetes honfoglaláskori, előre és hátra lefelé hajló talppal. Alsó felén végig vonuló lécz nyomaival. Kengyel (II., 2. ábra)

II. MÁNDOKI LELET.

füle kisebb mint az előbbié, szélesebb; talpa keskenyebb. Legnagyobb haránt-átmérője belül 96 mm. A kengyelek és zabolák hazánkban talált és kétségen felül honfoglalás korból származó tárgyakkal azonosak lévén, a mándoki lelet is ezen korba helyezendő. A csörgő-pityke pedig a bezdédi XV-ik sírban talált nem csörgő pitykéhez lévén hasonló, ezen sírokat is megközelítőleg a Krisztus u. tizedik század első felére tehetjük. A kengyelek szokatlan kicsinyek lévén, vagy nő, vagy vagyonos ifjú sírja fekszik előttünk. Fegyverzet vagy női ékszerek hiánya határozott véleményt mondani nem enged. Volt még egy vascsat (II., 5. ábra), melyet kisebb méretei miatt hevedercsatnak állítani nem merek. Ezeken kívül a gróf ur saját gyűjteménye számára visszatartott a kettős példányokból 2-ből négyet, 3-ból hármat, 4-ből egyet, 7-ből kettőt, 8-ból egyet, 9-ből egyet.

Nyíregyháza, 1897. január 22-én.

Dr. Fősa András.

V. HALAVÁTS GYULA A MEZŐ-SOMLYÓI VÁRRÓL. Középkori, XIII—XVII. századbéli okirataink arról tanuskodnak, hogy a mai Temes-vármegye közepe tájának keleti részében egy vár létezett, melynek neve *Mező-Somlyó* (Mezeusumlow, Mező-Sumlo, Mezew-Somlio, Mezew-Somliow, Mezeusomplu stb.) vala, aljában község terül el s megye székhely.¹ Hogy azonban hol állt ez a vár? arra nézve történeink nagyon eltérő nézetben vannak s pontos helyét nem határozzák meg. *Bárány Ágoston*² fekvéséről azt írja, hogy Omor és Versecz (!) közt egy magános hegyecske emelkedik, melyet az oláh *Sumlics*-nak nevez. *Ortway Tivadar*³ tagadja, hogy Mező-Somlyó a mai Nagy-Semlak határában állt s Krassó vármegyében keresi. *Pesty Frigyes*⁴ Nagy-Semlak határába helyezi, de közelebbi helyét nem határozza meg. Az országos részletes geológiai felvételek alkalmával nekem alkalom adódván Temes vármegye szőben forgó részét részletesen bejárni, ez alkalommal olyan bizonyítékokra akadtam, hogy e vitás kérdésben állást foglalhatok, illetőleg eldönthetem azt, megjelölván pontosan Mező-Somlyó várának helyét. Temes vármegye közepe tájának keleti része nyugat felé lankásan lejtősdő sík lap, melybe kelet felől a Krassó-Szörényi középhegységből jövő folyóvizek mély és széles csatornákat vájtak be, síkságát megszagatták s platószerű, meredek oldalú, sík felületű földhátakat hoztak létre. Az egyik ilyen, a Berzava-folyó és a Moravicza-patak között elterülő, diluviális korú, sárga színű, babércz- és márga-konkréciókat tartalmazó agyagból álló, platószerű földháton, kb. 70 m. relativ magasságú bazaltkúp emelkedik ki, melyen át visz a Gattaja és Nagy-Semlak községek közötti határ, úgy, hogy a hegy északnyugati fele Gattaja, délkeleti fele pedig Nagy-Semlak határához tartozik. Szőlővel van beültetve s tetején egy lyuk látható.⁵ E hegyet az odavaló magyarok *Sümeg*-nek, míg az oláhok *Sumigá*-nak nevezik. A szőlő megkapálása alkalmával napfényre került s a garádra kihányt bazaltsalak-darabok közt azonban elég sűrűn találkoznak olyan chloritpala-darabok is, melyekre kőragasz van ráragadva. Ilyen chloritpala távol keleten elhúzódó hegységben, Bogsán, Binis, Doklin községeknél található, de a Sümeg tömegének alkotásában nem vesz részt. E malteres chloritpala mindjárt azt engedi gyanítani, hogy itt valaha valamelyes nagyobb építmény létezett. E mellett a feltevés mellett tanuskodik *Griselini F.*⁶ ki a Sumigáról romot említ, tehát az ő korában itt még falmaradványoknak kellett létezniök. Ha mindezekhez még hozzávesszük azt, hogy abban a korban, melyről a Mező-Somlyó váráról megemlékező okiratok származnak, a várakat exponált hegycsúcsokra építették, teszem föl *Boksa* romjait Német-Bogsánnál a Buza-turkuluj nevű csúcson találjuk; *Krassófő* a Karas-folyótól félkörben védett meredek oldalú sziklán épült; *Ilyed* romjaira

¹ Pesty F. Eltűnt régi vármegyék. I. k., 425. l.

² Temes vármegye emléke, 102. l.

³ Magyarország régi vízrajza, I. k., 146. l.

⁴ Krassó megye története, II. k., 2. r., 171. lap.

⁵ E lyukat, mely eleinte függélyes, később rézsutos irányú, kb. 15 méternyi mély s ezentúl tégladarabokkal van behányva, sokan az egykori tűzhányó kráter csatornájának hiszik. Ez azonban igen téves felfogás, mert a kráter-csatorna csak működő vulkánoknál látható, ilyen régi vulkánoknál azonban már rég betömődött.

⁶ Geschichte des Temesvarer Banats, II. Th., pag. 14.

Szokolárnál a Csetátýe-beuluj nevű hegycsúcson akadunk; *Érsomlyó* vára a verseczi szigethegység keleti részének egyik Varadiánál lévő előhegyén volt;¹ míg e szigethegység nyugoti részének egyik előcsúcsán ott látható Versecznél a vár öregtornya: a Sümegnél keresve sem lehetett volna találni várépítésre alkalmasabb helyet, annál is inkább, mert innét odalátni Boksa, *Érsomlyó*, Versecz várához, míg északon és nyugaton elláthatni a síkságon messze, a meddig a szem látóképessége terjed. S ha végül még tekintetbe vesszük az okiratok szavain kívül a régi térképek² adatait is, melyeken Mező-Somlyó vára mindig *Érsomlyó* szomszédságában van feltüntetve s némelyiken *Érsomlyó* több, egymás mellett szorosan álló csúcsok (a verseczi szigethegység) legkeleteibbjére van rajzolva s ettől északra magánosan álló hegyen emelkedik Mező-Somlyó: azt tartom, elég érvet hoztam fel arra nézve, hogy *Mező-Somlyó vára* a temesmegyei Gattaja és Nagy-Semlak községek határán kiemelkedő *Sümeg (Sumiga) hegyen állt egykor.*
Halaváts Gyula.

VI. MIHALIK SÁNDOR, A RESICZAI RÉGI MAGYAR TEMPLOM-ROMOKRÓL. A Resicza határában levő régi templom maradványait az idevaló oláh nép közönségesen «Bisszerika ungureska» — magyar templom — néven nevezi; ezek igazolják, hogy itt valamikor szintén egy helység létezett, még pedig — tekintve népünknek a hagyományokhoz való szívós ragaszkodását, — magyar helység, mely azonban némi templom-alapzatok leszámításával annyira eltűnt a földszínéről, hogy ma még csak nevét sem tudjuk. Engem e romokra részint a néphagyomány, részint Pesty Frigyesnek rövid feljegyzése tett figyelmessé, a ki művében³ csak éppen megemlíti, bővebb ismertetésükbe nem bocsátkozik, azért hasznos munkát vélek végezni, midőn e már-már teljesen pusztulásnak indult templom-maradványokat megismertetem. A bisszerika ungureska romjai Román-Resiczától (Krassó-Szörény megye) észak-nyugatra, mintegy 1½ klm. távolságra a lupáki hegylánczolat lábánál, illetőleg ennek egy hosszúkás nyúlványa végén állanak. Régente tövében vezetett a szekérút Resiczáról Lupákra, 1861 óta azonban, midőn a mai lejtősebb utat építették, ezen út csupán mezei, illetve gyalogösvény gyanánt szolgál. A nép a határnak e részét Berzavicza-Facza, vagy csupán csak Facza névvel jelöli.⁴ Az alig 10—12 m. relativ magasságú domb keleti és északkeleti lábánál terjedelmes lapály terül el, melyen ez idő szerint szántóföldek és legelők találhatók. Közel a szóban forgó dombhoz némi vízenyős helyek vannak, miket «Czarina» néven nevez a nép. A lapályt, — mely voltaképen a Berzava folyó kitágult völgye, — a Berzava öntözi. A halom, melyen a templom alapfalai lelhetők, meglehetősen tágas fentérséget alkot, s úgy

¹ Földalatti helyiségei ma a báró Baich-család temetkező helye.

² Az ezredéves kiállításon is volt látható 3 példányban 1553—1567. évből származó térkép, melyeket Apponyi Sándor gróf állított ki s melyeknek mindegyikén meg van Mező-Somlyó és *Érsomlyó* vára.

³ Pesty Fr.: Krassó vármegye története II. k. 2. rész 142 l.

⁴ R.-Resiczán az említett határrészekén kívül még a következő nevek vannak: Mocsur v. Mucsur, (vízenyős helyre vonatkozik), Pojenicza, Sora, Bogdan, Lunka pomostului. Serbu, Okolistya, Dealu-Feczi, Valia mare, Arsicza suacza, Dreglovecz, Kamenik, Valea-Czerova. Beliagioia, Dumbrava, Stirnik, Golu, Kuzmatura.

ez, mint környéke a letelepedésre nagyon alkalmas helynek látszik. E dombon s körülötte terjedt el a hajdankori falu, melynek nyomait ma csupán a templom-romok jelölik. Maradványai manapság már alig ismerhetők fel; teljesen be vannak gyepesedve, s fákkal, bozótokkal növe, oly annyira, hogy helyét csupán csak az oláh pásztorok kalauzolása mellett tudtam megtalálni. Szabad időmben tanítványaimmal ide többször eljövén, a romok feltakarásához fogtam, a melyek némi mélységben csakugyan napfényre kerültek. A fák és bozótok, melyek gyökereikkel a falakat behálózták, az ásást annyira megnehezítik, hogy többszöri kirándulás után is a templomnak csak a szentély felé eső részét tudtuk napfényre hozni, míg a templom nyugati része, a hol minden valószínűség szerint a bejáratnak és toronynak is kellett lennie, feltakaratlan maradt, s így az alapzat teljes szerkezete nem volt megállapítható, mindazonáltal egész pontossággal a következőket konstatálhatom róla: A templom egy-hajós; hossz tengelye szokás szerint keletnek feküdt; az apsis az oldalfalaktól 1-10 méternyi beugrással négyszögben végződött, s 3 m. mély s 2-60 m. széles. A templom szélessége 4-80 m., hosszát — minthogy nyugati része felásatlan maradt — pontosan meg nem mondhatom, de mint azt a külső domborodások után következtetem, 12 méter lehetett. Általában nyugoti, feltáratlan része komplikáltabb szerkezetet sejtet, s valószínűleg a torony alapfalai lehetnek itt. A falak 1 m. vastagságúak s terméskőből valók, melyek némelyikén némi megdolgozás, csiszolás nyomai látszanak. Ragasztó anyaguk mészvakolat, durva homokszemekkel. Faragványra, feliratos kőre, szobortöredékre, egyáltalán nem bukkantam, s minthogy okleveles adatokkal sem rendelkezem, sem a stylust, sem a kort, melyben a templom épült, meg nem állapíthatom. A templom építési korát hozzávetőleg megállapíthatnók, ha az alapfalakat teljes kerületükben napfényre hoznók, a mi szakszerű, költségekbe ütköző ásatást tenne szükségessé. Az egykori helység egyéb nyomai után kutatva, a templom-romoktól északra 58 m. távolságra ugyancsak a domb fensíkján, egy hosszúkas, kerülékalakú, szabad szemmel is jól kivehető földhányásra bukkantam, mely némi mélységben hasonlóképen terméskő falakat rejteget. A földhányás feltakaratlanul is erős falakat sejtet, a miből következtethető, hogy ezek valami nagyobb épület alapjaiul szolgálhattak. Ezt különben a külső s hozzávetőleges méretek is igazolják, a mennyiben ez épület mintegy 10 m. hosszú, 7—8 m. széles lehetett. Érdekes, hogy a néphagyomány iskolának mondja. E két alapfal-maradványon kívül egyéb nyomokat, melyek az egykor itt elterülő helységről tanuskodnának, nem találtam, a mi könnyen érthető is, mert a lakóházak régente ép úgy, miként ma, javarészt fából valónak építve, s így nyomtalanul eltűntek. Az öregektől hallottam azonban, hogy az alatt elterülő szántóföldekből évekkal ezelőtt több vakolat és téglatöredéket szántottak ki, s így ezek is bizonyítékul szolgálhatnak arra, hogy itt hajdan falu volt. A vidék pásztorai ezenkívül holmi sírkövekről is regéltek, melyek a templom-romok közeléből kerültek elő; én azonban, — bármennyire kutattam is utánok, egyetlen egyet sem láttam. Mi volt a falu neve? Erre csak oklevelek alapján lehetne a kellő választ megadni, a mi a helynek illetén megismertetése után könnyebben fog mehetni, valamint csak oklevelek alapján lesz lehetséges meghatározni a kort is, melyben a falu keletkezett s fenállott. Így csak sejtethet-

jük, hogy ez épületmaradványok a XIII. vagy XIV. századból erednek. Ugy Pesty Frigyes, mint Csánky Dezső műveiben* több helységet Resicza vidékére helyez. Ilyenek: Czerovicza, Fejérvíz, Sinkova, Borzafő, továbbá Jeszenovác, mely utóbbit úgy az 1723-ik, mint az 1761-ik évi térképek Resicza és Klokodics között tüntetnek föl, de mind az 1690–1700, mind az 1717-iki összeírások hallgatnak róla, noha a szomszéd falvakat elsorolják. Ide utalnak még: Maycho (Majczó), Bács (Bács?), Berzavicza s Berzi. Hogy e falvak közül melyiknek maradványa a most ismertetett templom-rom, csak oklevelek alapján volna kideríthető, pusztulásáról pedig talán a török defterek nyújthatnának fölvilágosítást.

Mihalik Sándor.

VII. CSOMA JÓZSEF, A LAZONYI SÍREMLÉKEKRŐL. Lazonyban, felső Zemplénben, van egy csúcsíves templom, melyet a kegyúrnak, gr. Andrásy Dénesnek bőkezűségéből a múlt évben építettek át. A renoválási munkálatok alkalmával, az előzőleg is e templomban levő két sírkövet, a szentély éjszaki és déli falában, az oltárral egy irányban, egymással szemben helyezték el.

Mindkét sírkő alakos, anyaga vörös márvány, csekély sérüléseket leszámítva ép állapotban van, mindkettő valami közeli képfaragó gyenge műve, kinek nem volt tehetsége az arcok egyénítéséhez, de még a test idomainak helyes arányításához sem. E két sírkő, ha nem gazdagítja is műtörténetünket, de újabb adalékot nyújt sírköveink statisztikájához, s genealogiai, fegyvertani és heraldikai szempontból egyaránt érdekes.

Az egyik sírkő magassága 1'82, szélessége egy méter, keskeny keretén lapidaris betűkkel a következő felirat olvasható:

Nobilis ossa Petri Monaky cum carne
sepulta hic sunt, at coelum spiritus eius adiit
obiit anno dni millesimo quinge
ntesimo nonagesimo nono 2da
die novembris circa horà sextam matuti-
nam ætatis suæ 49.

A harci mezbe öltözött férfiú alakja a márvány síma lapjába van bemélyítve. Álló alakban ábrázolt. Fejét mozgatható orrvédővel ellátott síma vasapka fedi, arcza szembe néz, orra emelkedettségét a márvány nem adja ki, ajkát vastag bajusz, állát sűrű körszakál takarja. Az alak felső testét pánczéling fedi, mely két karján szabadon látható, ezen fölül mellvértet visel, mely hónaljától lefelé lemezes. Hibásan vésett emelt jobbujában gömbös buzogányt tart, mely alak keletről származott be hozzánk, balját kardja markolatán nyugtatja. A mellvérttel mintegy egy darabot képezve, a lovag felső lábszárait egy hat — széles vízszintes lemezből összeállított — e korban divó szoknyavértezet (Tonnen- oder Reifrockharnisch) fedi, mely már azért is érdekes, mert ennek viselésére hazánkban, emlékeinken kevés példát találunk.

Midőn a mester művében eddig haladt, akkor jött tévedésének tudatára,

* Pesty Fr.: Krassó vármegye története. — Csánky D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. kötet.

akkor vette észre, hogy nagy arányokban megkezdett műve, melynek körvonalait előzőleg, talán elfelejtette megkészíteni, nem fér a márványra, s úgy segített magán, hogy a széles vállakhoz és kifejlett derékhoz, annyira rövid lábszárakat vésett, hogy a vértzet alsó karimája térden alól ér, alig egy arasznyira a lábfejektől, melyek kezdetlegesen kifelé állanak. Ez által a kardos, buzogányos vitézből egy torzalakot alkotott.

A mennyire a kezdetleges vésésből kivethető, a lovag térden alól erő öltönyt visel, mely elől nyitott, lábszárait szűk nadrág fedi, s bakkancsára egyenes, széles nyakú tarajos sarkantyú van szíjjal erősítve.

Miként a legendából olvasható, e sírkő Monaky Péter emlékére készült, ki 1599. évben halt meg, 49 éves korában. Az alak fejétől balra eső címér a Bogáth-Radván nemzetségből származott Monaky-család egyik címervariánsa: balra fordult, koronából növekvő oroszlán, emelt baljában czölöpösen buzogányt tart, mellette három sastollal díszített kalpagban, hosszú ruhás férfiú áll, jobbját s ennek három újját esküre emeli. E címér, mely már 1547-ben is előfordul s Monaky Miklós 1628. évi pecsété egy más változatát mutatja, a melyen a férfi tart buzogányt s az oroszlán három rózsát, eredetileg hasított paizsban egyesített címér lehetett, eredete ismeretlen s nem hoz közelébb a Bogáth-Radván nemzetség ősi címérének megismeréséhez.

A másik sírkő magassága 1'80, szélessége egy méter, az előbb leirttal körülbelől egykorú, az előbbinél kevéssel jobb munka, az ábrázolt alak test-arányai helyesebbek, ámbár egészben ez is túlzómöknek látszik.

A teljes páncélba öltözött alak, e sírkövön is álló helyzetben van ábrázolva, mindkét kezét csípőjén nyugtatja. Fejét ennek is síma, mozgatható orrvédővel ellátott vassapka fedi, pikkelyes nyak- és fülvédővel, vasingét, mellvért takarja, mely alól lemezes. A rövid ágyékvédők, hat-hat keskeny lemezből vannak összetéve, mely alól öltönye látszik. Felső és alsó lábszárait síma vasak takarják, térdvédőkkel, lemezes vassaruival oroszlánon áll, mely a nézőhöz háttal baloldalán fekszik, egész teste göndör prémezetű s farka az alak lábszárai között fölfelé kunkorodik. A lovag oldalára görbe kard van kötve, melynek alsó vége a sírkő külső keretét érinti.

E sírkőnek nincsen felirata, címér sem igazít utba, de nincs okunk kételkedni azon, hogy ez alak is a Monaky-család egyik tagját ábrázolja. Valószínűleg mestere is egy volt, mert a technika a férfiú arcvonásain, a vastag bajusznál, a sűrű körszakálnál, s a férfiú karjait takaró pánczélingnél, teljesen azonos az elébb leirt sírkőével.

Mindkét sírkő alig egy méter távolra esik az oltártól — azzal egy vonalban s így le nem fényképezhető.

Devecser (Abauj m.) 1897. május hó.

Csoma József.

VIII. KROPF LAJOS: BALBINUS TUDÓSÍTÁSA A RÉGI KUN IRÁS ÁLLÍTÓLAGOS MARADVÁNYAIRÓL. Balbinus Bohuslaus jezsuita páter *Epitome Historica Rerum Bohemicarum* című munkájának 267. lapján (Prága 1677) előfordul egy passus, mely történetíróinknak már sok dolgot adott. A cseh író állítása szerint «1253-ban Béla (magyar) király az ő kúnjaival (cum Suis

Cumanis) . . . ismét háborgatta a keresztények nyugalma és egész Morvaországot pusztította . . . Meg van mai napság is (tehát 1677-ben) e barbároknak emléke; nem messze ugyanis Evanczictól és az oslovani zárdától van a keresztényeknek egy tisztes egyházuk, melyben a kúnoknak több síremléke és az ő bötűikkel vésett kőlapok láthatók, mely kőlapokkal az említett egyháznak csaknem egész padolata be van borítva, mint azt magam is láttam.»

Boldogult Gyárfás Istvánunk, «a lelkes kún» tudósítása szerint az említett egyház, holfekvésének kipuhatólása iránt a magyar tudományos akadémia még 1853-ban a morva-sziléziai társaság történelmi osztályához folyamodott, de eredménytelenül.

Majdnem egy harmad évszázaddal később, 1885-ben, Fischer Károly Antal a *Hún-magyar írás*-ról írt derék munkának (Budapest 1889.) fáradhatlan szerzője Zazimal János alespereshez fordult, ki nagy ügybuzgalommal bejárta az illető vidék összes zárdáit és egyházait különösen szemügyre vévén az oslovani egykori ciszterczita apácza-zárda templomát, de ő már nem talált semmit.

Nem elégedve meg ezzel, Fischer 1888-ban ismét írt Morvaországba, ezúttal két régiség-gyűjtőnek, de ismét eredménytelenül. Egyikük, — névszerint Sommer — szerencsénkre, nem elégedett meg avval, hogy egyszerűen tudassa Fischerrel a negatív eredményt, hanem még egy kis disquisitio-félébe bocsátkozott. Tudósítása szerint a morva régészek tudtával a küldött mintához (a csík-szent-miklósi templom feliratához) hasonló bötűkkel (Typen u. Characteren) metszett kőlapokat Morvaországban még akkorig nem fődöztek fel. Hozzáteszi azonkívül, hogy páter Wolný Morvaország topographiájának alapos ismerője Balbinus állítását alaptalan és üres mesebeszédnek tartotta és hogy Schwoý és Pilařz egyszerűen lemásolták a mesét az ő munkáikba.

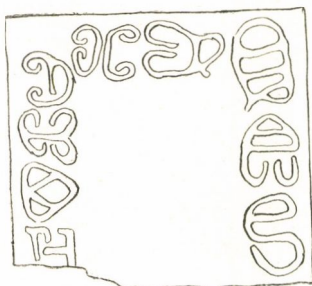
Ha azonban átlapozzuk Wolný munkáit, furcsa dolgot fődözünk fel. Sommernek igaza van ugyan abban, hogy Wolný «világi topographiájában» — értsd *Die Markgrafschaft Mähren* (Brünn 1836.) című művében — nem említ semmit az elesett kúnoknak az oslovani ciszterczita apácza-kolostor templomában levő sírköveiről (Grabsteine von gefallenen Kumanier in der Klosterkirche der Cistercienser Nonnen zu Oslava), de nem említ semmit róluk még «egyházi topographiájában» sem. Mert ő ott — *Kirchliche Topographie von Mähren* von P. Gregor Wolný Dr.; II. Abt. Brünn Diöcese 2. Band (Brünn 1858) p. 262 — egész más valamit állít, t. i. azt, hogy ne higyük el Balbinusnak azt, a mit ez az oslovani *apáczákról* regélt, hogy t. i. Zisska és társai 1423-ban valamennyijüket az Oslavába fojtatta, mert páter Wolný képes egykorú hiteles okiratokra hivatkozni, melyekből kiviláglik az, hogy valamennyi apáczának sikerült megmenekülniök és mi több, a kolostor ezüst-edényeit és más drágaságait — egyetlen egy zálogban maradt darabnak kivételével — megmenteni. Azért továbbá, ne is higyük el, a mit Schwoý (*Topographie* II., 284) és Pilařz (*Hist. Moraviae* II. 20) Balbinusnak egyszerűen utána mesélték ugyanabban a dologban. Hogy *ertränkte Nonnen*-ből mi módon lehet *gefallene Kumanier*-t kiolvasni — annak csakis az említett morva régiséggyűjtő a megmondhatója.

Különben is, ha figyelemmel olvassuk el a Balbinus könyvéből adott passust, úgy azt találjuk, hogy sem Oslavanban, sem Ewancziczben kell keresnünk az

illető helyet s hogy nem kell törődnünk egyáltalában az oslavani czisztercita szűzecskekkel, mert Balbinus valahol nem mессze az említett két helytől (non procul Evancizio et Oslovanensi Coenobio) látta a keresztényeknek szóban forgó diszes templomát, de úgy látszik, már nem emlékezett az illető diszes egyház nevére.

A dolog így állván, kecsegtetni kezdett a remény, hogy Szabó Károlynak mégis csak igaza volt (*Budapesti Szemle* 1866) s hogy talán Balbinus még sem hallucinált és hogy ez nem látott oly rosszul s nem is hazudott oly vastagot, mint Fischer hajlandó elhinni róla.

Itam tehát nemrég Ginz Józsefnek, egy jól ismert régiséggyűjtőnek Csehországban, Zdánice-Kourimban, kitől gyorsan megjött a válasz, hogy az illető hely nem lehet más, mint Ržeznovitz—Ivancsicz (Eibenschütz) közelében — hol még mai napság is látható egy sírkő a templom falába falazva, melybe megfeythetetlen bötük vagy jegyek vannak vésve. Ezeket egy ismerőse, egy ottani tanár még 1887-ben lemásolta és rajzának másolatát nekem a legnagyobb szíveességgel meg is küldötte.

Mint ez az ide mellékelt metszetből látható, az illető jegyek vagy bötük egy cseppet sem hasonlítanak a csík-szent-miklósi fölirat bötüihez.

Megfejtésüket eddig hiában kísértették meg a morva tudósok. Tudósítóm szerint némely író hajlandó ősrégi glagolita bötüket látni bennük s a fölirást (illetőelg csak egy részét) «umřel»-nek (meghalt) olvasni, de persze kevesen hiszik el ezt nekik. Mindenesetre érdemes volna valamely tudósunknak a hely színén a kutatást tovább folytatni.

Ügyszólván fölösleges figyelmeztetnem az olvasót arra, hogy Balbinus «nézetének helyessége még koránsem oly elvitázhatatlan», mint a milyennek pl. Gyárfás tartotta és hogy még mindig fölötte kétséges marad az, hogy valjon csakugyan IV. Béla kúnjainak sírköveivel van-e dolgunk és nem-e tévedett Balbinus, midőn az általa látott furcsa jegyeket vagy írásjeleket a kún írás maradványainak tartotta.

Wolný könyvéhez visszatérve már most azt találjuk, hogy Ržeznovitz az Iglava folyó jobb partján fekszik a rossitz-i esperességben. Az illető templomot 1483-ban szentelték föl, de a mult század végén vagy e század elején teljesen «modernizálták». Ez alatt mindenesetre azt kell értenünk, hogy mint máshol, minden érdekes régiséget elpusztítottak belőle. Wolný páter tudósítása szerint ő maga földözött föl 1831. körül a templom hajójában a padok alatt egy (más) sírkövet valami rejtélyes fölirattal (räthselhafte Inschrift), melyet későbbben a templomon kívül egy déli támpillérbe falaztak, a hol tehát jobban megviselheti majd az idő vasfoga és gyorsabban pusztulhat el, mintha a templomon belül az időjárástól és szentségtörő kezeztől megóvták volna. Egyik munkájában azt állítja szerző, hogy dátum is van rajta Kr. u. 1104. évszámmal (persze római bötükkel). Másik művében azonban az 1310-ben meghalt Ekko templomos mesternek tulajdonítja a sírkövet. De czélzásai érthetetlenek, mert a munka, melyre hivat-

kozik — «Anton Boczek in seinem Reisebericht vom Jahre 1845» — nincsen kezem ügyénél.

Wolný állítása szerint Ržeznovitz körülbelül 1625-től 1784-ig (tehát abban az időben, midőn Balbinus ott járt) az oslavani plébániához tartozott. «A xvi. század végén pedig, midőn a picardiai tévtan» követői Iwancitzból mindinkább megfészkeltek magukat Oslovonban, protestáns lelkészek működtek itt, köztük egy magyar származású fiú, névszerint Sartorius György is, kit Wittembergában ordináltak volt pappá.

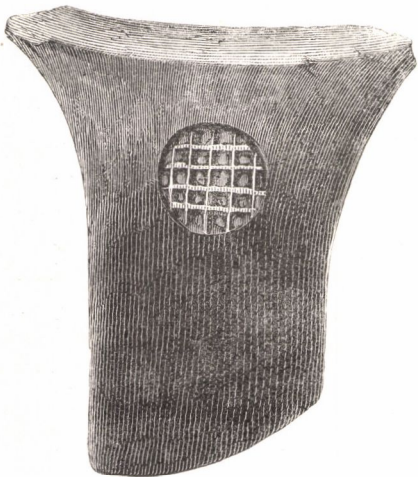
Kropf Lajos.

2. ábra.

1. ábra.

3. ábra.

4. ábra

PANNONIAI BÉLYEGES CSEREPEK.
(Lásd 381. l.)

IRODALOM.

A NAGYVÁRADI PÜSPÖKSÉG EGYHÁZI EMLÉKEINEK STATISZTIKÁJA. Örömmel vettük tudomásul a nagyváradai egyházmegye latin szertartású papságának a millenium alkalmával kiadott történeti schematismusát,* mely nemcsak egyszerű névtár és évi kimutatás, hanem rövid foglalatban a váradai püspökség előbb magyar, aztán latin nyelven megírt történetét, továbbá a hozzátartozó káptalanok, apátságok, prépostságok, egyes plébániák és fiókegyházak, valamint a rendházak és jótékony intézetek történetét is magában foglalja és egyrészt hasznos történeti compendiumul szolgál azoknak, kik Bunyitai nagy apparatussal megírt három kötetes munkáját: A váradai püspökség történetét elolvasni akadályozva vannak, másrészt, a mi e folyóirat szempontjából első sorban jön tekintetbe, archæologiai vademecumot is nyújt az egyházmegyére nézve, különösen a magyarországi középkori egyházi építészeti tanulmányozóinak.

A püspökség történetében látjuk, mint fejlődött és terjedt hatalmas lépésekkel a legközelebbi századokban a Szent László által alapított váradai prépostság, majd pedig püspökség, mint épült be nagy területe templomokkal és monostorokkal, míg a tatárpusztítás gátat nem vetett a papok áldásos működésének. A vész után újult erővel vették föl a munka fonalát; a hívek szaporodásával karöltve egymásután emelkedtek átmeneti és csúcsíves stílusban épült templomok, míg a reformáció kora, különösen pedig az egyházi birtokoknak 1566-ban történt elkobzása újabb vészt nem hozott az egyházmegyére. Varkocs Tamás a következő évben elfoglalta Váradot s ez alkalommal ott tizenegy templom pusztult el. Az egyházi kincseket elrabolták, a püspöki szék sokáig szenvedett tényleges üresedést, az egyházi személyek száműzetésbe mentek, a templomok nagy részét a protestánsok foglalták el. A Báthoriak idejében némi enyhülés állott be, majd a török járom 132 éves korszaka következett, melynek leteltével 1692-ben az elnéptelenült vidék rom és pusztulás képét nyújtotta. A Rákóczi-idők sem kedveztek a fölvirágoztatásnak és a mi jólét, fény és gazdagság ma szemlélhető, az azóta állott helyre, illetve azóta keletkezett a megye buzgó és hazafias főpapjainak és papságának jó módjából és áldozatkészségéből.

Százhárom középkori templomépület maradt fenn mai napig e területen, bár nagyon különböző állapotban. Ezek közül negyven egészben fönnáll, tizenhat átalakítva maradt fenn, részben maradt meg kilencz, romba dőlve tizet láthatunk, hatnak maradványai, huszonkettőnek csak csekély nyomai vannak még meg.

* Schematismus historicus venerabilis cleri diocesis Magno-Varadiensis latinorum pro anno Domini et millennari MDCCCXCVI Nagyvárad, Szent László nyomda részv.-társ. 1896. 8. r. 458+23. lap.

A meglevő templomok jókora részét jelenleg a protestánsok használják. Sirkövek, harangok, falfestmények, képek, egyházi használatra szánt ötvösművek, öltönyök és könyvek is maradtak fönn mai napig, mint ezt alább látni fogjuk.

1. *Román stílű templomok.* Fönnállanak: Az ábrámi (ábrahámi) szűz Máriáról nevezett prépostsági templom (a Berettyó partján), a felső-ábrányi, a tamásdai (háromhajós bazilika tornya és szentélye), a jákóhodosi, a somlyó-újlaki (8·7 m. hosszú, 5·78 m. széles, egy toronynyal és loggiák a falvastagságban) és az ákosi (kétornyos, háromhajós, három apissal bíró pompás bazilika) templomok. Átalakított templomok a következő helyeken: Magyar-Kakucs, Kis-Jenő (főkapuja a szentély déli oldalán), Ugra, Széplak (a margitai esperességben), Király-Daróc. Részben maradt fönn: Siter vagy Seyter temploma (keleti része román). Romok: a meszesi Szent Margit apátság (bazilika romjai Kőd határában a Meszes heggyekben), a herpályi Szent Pálról nevezett prépostság (egyik tornya áll), Asszonyvására (romok a székeyhidi úton), Belényes-Szent-Miklós (szép torony), Széplak (a belényesi esperességben). Maradványok: a Belényes-Szent-Miklós közelében volt Paulinus-monostor templomából (öt faragott kő a váradi múzeumban). Nyomok: a Meszes heggyen. A gurlai apátsági templom nyomai (Gerla községben). Szent Imre tordai apátsága nyomai (Ó-Tordánál). A minden szentekről nev. apátság (nyomai Egyed mellett). A Szent Péterről nev. cholti apátság (kétornyos bazilika nyomai). A Szent Istvánról nev. prépostság (de promontorio M.-Varadinensi) nyomai a Szent István-heggyen, N.-Várad mellett. A nagyváradi székesegyház (román bazilika alapfalait találták a várbán 1881-ben, felásták 1883-ban). A kápolnai szűz Mária-templom (Váradtól északra), Szilágy-Somlyó (a mostani kath. templom mögött). Összesen 27.

2. *Átmeneti stílű templomok.* Fönnállanak a következő helyeken: Nagy-Bárod, Micske, Albis (tornya a szentély fölött emelkedik), Kraszna-Czegény, Hajó (Hévjó), Pelbárthid. Átalakítva: Ótomány (Althoman). Rom: Ér-Adony. Maradványok: Vicsa (faragott kövek). Összesen 9.

3. *Kevert (román és gót) stílű templomok* állanak Fugyiban (Fudi), (román hajó és gót chorus) és *Ér-Mindszenten* (román hajó, polygon apsis, csúcsíves ablakok, támpillérek. Keletelt épület). Összesen 2.

4. *Csúcsíves templomok* a következő helyeken állanak: Bihar, Bihar-Püspöki (Szent Dömötör temploma), Szalárd (Ferencz-rendieké volt), Bulyok, Álmosd, Székelyhíd (szentélye a tiszög négy oldalával záródik. A Zólyomi-család és Magyarország faragott címerei), Bajom (Szent András temploma), Konyár, Bagos (hosszú ablakai most befalazva), Remete (torony, bemeszelt falfestmények), Nagy-Mony, Szilágyfő-Keresztúr, Zsibó, Ilosva, Kusaly (a szentély oldalain épült tornyai közül csak a déli áll, szentélye elpusztult, a templom a Ferencz-rendieké volt), Sarmaság, Kraszna, Kraszna-Horváti, Magyar-Keczal (csékély terjedelmű épület, pastophorium), Magyar-Valkó (csúcsíves kapu, félköríves ablakok), Szilágy-Cseh (1519-ben épült. Késő gót. A szentély boltgerinczein feliratos pajzsok, két ily pajzson a Drágfi-czímer látható. Tornya 1614-ben épült), Hadad, Ardó (egyik támpillérén a Drágfi-czímer), Menyő (renaissance portale 1514-ből), Szilágy-Somlyó (Báthori István építtette. Késő gót stílű. A szentélyt hálóboltozat fűdi. A diadalív fölött Báthori-czímer és S B 1532. A kapu fölött az épí-

tésre vonatkozó köfelirat. A sekrestye és a pastophorium ajtai renaissance díszítésűek. Egy gerendán alkalmazott chronostichon szerint II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia 1666-ban helyreállíttatta a török által fölégetett templomot. Kriptája, melybe valószínűleg az alapító családja temetkezett, most be van falazva. Tornyá 1780-ban épült), Nagyfalú (késő gót, a szentélybolt zárókövein a Bánffy-czímer), Ér-Sz.-Mihály, Pér (a szentély boltozva volt, most gerendázott), Tasnád (az egyházmegye legnagyobb csúcsíves templomainak egyike. A szentély 13'20 m. hosszú, 12'27 m. magas, 6'62 m. széles. A hajó 24'60 m. hosszú, 12'40 magas és 10'65 m. széles. Keletelt késő gót épület. A hajó boltgerinczei a padlóig folytatódnak, maga a hajó most gerendázva van. A szentélyt csúcsíves boltozat fedi még, az oszlopfőkön faragott pajzsok, egyikben az ország-czímer és 1476. Szent Mihály temploma volt). — Átalakított csúcsíves templomok: a fekete-gesztai (1401-ben épült), a margitai és a bagaméri. Részben állanak: Fugyi-Vásárhely (tornyá áll), Ér-Semjén, Récse (a szentély áll) és Zilah templomai (korai gót szentélye áll, a többi részei átalakítva maradtak fenn. A déli oldalon egy szép faragványos ablakot említ könyvünk). Romok láthatók: Belényesen (a temetőben Szent Agatha 27 m. hosszú, kéttornyos templomának romjai «altera cathedralis»-nak nevezték pompája miatt), csak nyomai vannak a Fugyi-Vásárhely melletti Paulinus templomnak (S. Hieronymi) és a husalyi sz. Mária-templomnak a mostani temetőben. Összesen 39.

5. *Közelebbről nem jellemzett templomok:* Szilágy-Széplakon (most a hely. hitvallásúak használják). Átalakított középkori templomok: Csatár, Széplak, Ér-Mihályfalva (S.-Georgii), Nagy-Szalonta, Ér-Szakácsi és Szent-András községekben. Régi templomok részei állanak Ér-Keserűn és Belényes-Újlakon. Romok maradtak Csegődön és Fenesen (a temetőben; 1721-ben még állt a templom). Régi templomok nyomaira találhatunk Ősi, Zaránd, Nagy-Kér, Ácsi, Mácsa, Szabolcs, Latabár, Nagy-Kágya, Szepes, Rézbánya, Köte-Gyán községekben. Maradványai vannak Dalom, Bikács, Tamási és Árpád templomainak. A szent-miklósi, hasonló nevű szent tiszteletére emelt régi templomnak csak helyét mutatják. Összesen 27.

Az újabb épületek között csak néhányat említek. Ilyenek a nagyvárad székese gyháza, melyet 1752-től 1779-ig építettek Forgách, Patachich és Salamon püspökök, és a gyulai templom, melyet 1775-ben báró Harruckern Ferencz építtetett.

6. *Pastophorium.* A király-daróczi román templom szentélyében pastophorium-fülke látható. Díszes csúcsíves pastophorium maradt fenn a magyar-keczeni templomban, a szilágyosmlyói csúcsíves templom pastophoriumának pedig a renaissance stílusú ajtaja van meg.

7. *Keresztkút.* A menyői templom vörös márvány renaissance stílusú keresztelő medenczét jelenleg a nagyvárad múzeumban őrzik. Désházy István (de Menyew) várad prépost költségén Joannes Fiorentinus készítette 1515-ben, a rajta levő felirat értelmében. A láb nodusát három pajzs díszíti, ezek közül egy az ország és az adományozó címerével ékes.

8. *Oltár.* Úgy egyes templomok oltárai, mint a személylajstromban az altarium rectores gyakran említetnek. A menyői templomban volt egy művészi

kivitelű vörös márvány renaissance oltár, melynek azonban csak két töredéke maradt meg napjainkig.

9. *Síremlékek*: Palentári Ferencz kanonok márvány síremléke a várad-olaszii gör. kath. templomban (1759). Telegdi István kincstárnok († 1514.) márvány síremlékei, képével és címerével, melyeket még életében helyezett el a mező-telegdi templom szentélyében. Harruckern Ferencz báró és Wenckheim Ferencz gróf síremlékei a gyulai templomban. A katolnai Cseh család fekete márvány címeres emléke a szent-andrási templomban. Csehi Vajda István sírköve 1500-ból, a szilágycsehi templomban. Két régi sírkő a hadadi templomból, az ottani kastély kertjében és több XVIII. századbéli síremlék a várad-olaszii plébániatemplom kriptájában. Utalunk továbbá a szilágysomlyói templom említésekor tett főnnebbi megjegyzésre, miszerint annak most befalazott kriptájában van valószínűleg a Báthori család (mint fundator) több tagjának sírja.

10. *Emlékkövek*. A göröcsöni kath. templomban nagyfalusi Serédy István és neje, Kamuthy Katalin, a templom alapítóinak emléktáblája (1647). Az ottani Szent Anna-templomban az Andrássy grófi család címere 1778-ból, a templom szentélyében.

11. *Falfestmények* következő helyeken maradtak: Mező-Telegden, Jákó-Hódoson (megrongálva és bemeszelve) és Remetén (bemeszelt falfestmények a protestáns templomban).

12. *Harangok* vannak: Ér-Mihályfalván, feliratos harang 1491-ből, Tárkányban 1511-ből, de 1849-ben a régi mintájára átöntötték, megtartván a régi feliratot is, Szilágysomlyón 1525-ből, Bélfenyéren 1720-ból, Mező-Telegden 1730-ból, a váradi székesegyházban 1774-ből, Margitán 1783-ból, Király-Darócson 1809-ből; mindezek évszámmal és nagyobbára érdekes feliratokkal és domborművekkel. Évszámnélküli xv. századbéli harangok vannak Nagy-Dobán (a négy evangelista nevével), Nagy-Monon (levert felirattal, Récsén (sz. Mária nevével). Közelebbről meg nem határozott igen régi harangok láthatók még Székelyhídon, Győrösön (Fekete-Győrös), Kárászon (gót maiusculákkal), Szilágyszechen (maiusculás felirattal), Ér-Szakácsiban (maiusculás felirattal, Szent Ferencz tiszteletére), végül Élesden (sz. Mária képével). Tudomás szerint a debreczeni régi románstílusú kath. templomnak volt egy 1485-ben öntött minuscula feliratos harangja, melyet bizonyos magister Petrus öntött a felirat tanúsága szerint és «per R. D. Albertum Wethesium episcopum Wesprimiensem exstitit».

13. *Orgona*. A békésgyulai régi templomban volt a xvi. század első felében egy (talán ottani helybeli készítményű) orgona. Ugyanis 1532-ben a gyulai lakosok közt említették Gergely gyulai organista és Miklós orgonakészítő.

14. *Bütornemüből* említést érdemelnek a várad-olaszii fájdalmas sz. Mária-templomnak a pálos barátok által faragott művészi kivitelű padjai és a szilágysomlyói templomnak 1730-ban faragott, magyar és latin feliratokkal ellátott szószéke.

15. *Képek*. Várad-Olasziban, az irlalmasok éttermében Poroszlói Gyöngyössy Ferencz kanonok képe (1760 táján), ugyanott az Orsolya-apácák éttermében Szenczy István kanonok képe 1771-ből, Bakó János váradi prépost arczképe 1719-ből a debreczeni piarista-rendház éttermében. Említést érdemel végül Szent-

Jobbon Szent István jobbjának Mária Terézia által lefestetett képe és a b.-gyulai egyház hajdani sz. Mária képe, melyhez a xv. században tömegesen búcsút járt a vidék népe.

16. *Egyházi öltönyök* tekintetében a xvi. században híres volt a b.-gyula templom, melynek ruhatárában drágakövekkel ékes öltönyök említetnek. Jelenleg a székesegyháznak vannak egyebeken kívül Mária Teréziától ajándékozott díszes egyházi öltönyei és b. Luzinszky István püspöktől 1729-ben adott és más püspököktől hátrahagyott címeres püspöksüvegei stb. stb.

17. *Ötvösművek.* Itt első sorban említjük Szent László zománczos, ma megrongált ereklyetartó hermáját, melynek eredetije Győrben, modern másolata a váradi székesegyházban látható, továbbá a Szent László kezeinek maradványait tartalmazó hajdani két kéz alakú aranyozott ezüst ereklyetartót, öt smaragdos és zafiros gyűrűvel ujjain. Ezek rég elvesztek. Mindhárom darab 1400 táján a székesegyház kincsei közt foglalt helyet. A székesegyház régi kincseiből egy püspöki botot őriznek Nyitrán. Említ még könyvünk két, a szent olajokhoz való szarvalakú edényt és két ampolnát a nemzeti múzeumban. A székesegyház újabbkori kincsei közül a Polentári féle nagy, drágaköves szentségmutató (1751) érdemel említést. Szent László ereklyéi közül most csak egy koponyadarabot őriz ékes ereklyetartóban a székesegyház. Szilágy-Somlyón egy 1606-ban készült lengyel feliratú gót szentségmutató és egy 1701-ben készült kehely, Szent-Jobbon egy ereklyetartó Szent Antal ereklyéjével, Bagamérom két xv. századi kehely, egy gót kehely Ér-Mihályfalván, egy 1760-ban Feledi Pál által Bécsben készített kehely Mező-Telegden, egy 1710-ből Élesden és egy, mely az ezredéves kiállításon is szerepelt, Kraszna-Czékenyben látható. Említendő még a székelyhídi templom 1700—1717-ben készült ezüstneműje. A hajdani kincsek közül nevezeteseek voltak a b.-gyulai templom 1558-ban széjjelszórt kincsei, a kusalyi templom 1524-ben elrablott 20,000 frt értékű kincsei és a mezőtelegdi templom drága edényei és öltönyei. Itt említjük végül Sándor váradi püspöknek (1219—1230.) még meglévő (hol?) pecsétgyűrűjét is.

18. *Szertartáshoz való könyvek* közül, a székesegyház hajdani kincseiből a nemzeti múzeumban őriznek egy missalét, Győrben pedig egy antiphonalét. Könyvünk ezenkívül említ egy a szilágypelei templom birtokában volt száz márká értékű missalét, melyet 1352-ben loptak el onnan.

19. *A sírokkal* zárjuk be az emlékek sorozatát. Gerendáson régi, a magyarországi kereszténység első idejéből való, Szent István és Péter királyok pénzeivel datált sírokat találtak. Első rendű emléke volt az egyházmegyének Szent László királynak az általa alapított váradi székesegyházban volt sírja, melyhez századokon át sereglett az ország népe nemcsak búcsút járni, hanem Istenítéletet tartani is, a királyok pedig ott tették le koronázási esküjüket és körülötte temetkeztek.

A sok adat, melyet e gazdag statisztikában röviden összefoglaltunk, nagyobbára egy szakember kitartó szorgalmának köszönhető: Bunyitay Vinczének, a kinek műve minden hazai műtörténettel foglalkozó kutatóban azt az óhajt kelti, vajha minden püspöki megyében akadna egy-egy Bunyitay; akkor kedvezően állana a hazai műtörténet ügye!

Gohl Ödön.

MAGYAR IPARMŰVÉS ZET. A múlt évben megszüntetett «Művészeti Ipar» helyett folyó évi augusztus óta Fittler Kamill szerkesztése alatt «Magyar Iparművészet» címen új díszes havi folyóirat szolgálja a modern iparművészeti érdekeket. Az eddig megjelent két füzet dús tartalma és az ábrákra fordított kiváló gond az érdekelt köröket arra a reményre jogosíthatja, hogy a hazai iparművészet irodalmi ápolása jó kézbe van letéve.

A reménydús jelen fejlődés mellett a tapintatos szerkesztő a mult idők művészeti alkotásait sem hagyja figyelmen kívül, miről a szeptember havi füzetben két érdekes tanulmány tanuskodik. Egyik Petrik Lajosé a szombatfalvi templomról, mely eddig ismeretlen román izlésű templom maradványa. Érdekes voltát növeli, hogy belsejében freskók maradtak fön n. A közlemény csak előleges bemutatás kíván lenni, reméljük, hogy a romról részletes fölvételeket és a freskókról magyarázatokat fogunk kapni. A közölt reproductiók után nem lehet bizton tudni, e képek eredeti vagy felülfestett állapotban jutottak-e reánk; közlő erről nem nyilatkozik és csak azt a nézetét nyilvánítja, hogy a képek nem román-koriak.

A másik műtörténeti érdekű czikk Mihalik József tollából ered és a vil-mányi ev. ref. templom ezüstserlegét tárgyalja. Ez, miként a lába peremén látható városi hitelesítő jegy tanúsítja, Kassán készült és mivel szerző a lilomos jegy mellett látható monogrammos bélyeg FP betűinek is meg tudta adni a magyarázatát, megismerkedünk egy nem közönséges kassai ötvösnek, Hans Parthnak a művével, melyről szerző azt is be tudja bizonyítani, hogy az 1565—1586 közötti években készült.

Parth az ő serlegének a formájában követte a késő német renaissanceban dívó hengerded idomot, mely hazánkban is közkeletű volt. A szélét vésett ornamenttel szegélyezte, ennek mintáját Mihalik szerint a művész Péter Flötner ismert mustrakönyvből vette. Flötner mintáit már a hazai ötvösök is szélitiben rakták serlegekre és billikomokra. A poharat övedző gyümölcsös és virágos festonokban ismét külföldi művészek, Paul Flint és Georg Wächter példáját követi a művész, de vannak ezeken kívül a kupa fölületén eliptikus mezőkbe és a közbe-eső térbe rakott egyéb díszítmények, melyeknek hasonmásait más mestereknél szerző nem találta és azért helyesen úgy vélekedik, hogy ezekkel Parth gazdagította a hazai díszítmények készletét.

Látni való, hogy Mihalik cikke becses adatokkal bővítette ismereteinket régi ötvöseinkről.

A nagy reménynyel megindult folyóiratnak a mi szempontunkból csak azt kívánhatjuk, vajha sikerülne a szerkesztőségnek ezután is mennél több oly szálát földeríteni, mely a hazai iparművészet jelenét a múlthoz fűzi. *h.*

ADAMKLISSI. Úgy látszott, mintha Cichorius az adamklissi-i győzelmi emlék rejtélyének a kulcsát meglelte volna és mikor e folyóirat juniusi füzetében az ő véleményét előadtuk* (mely szerint az emléket ugyan Trajanus állíttatta, de nagy Constantinus adta meg neki 314-ben azt a díszítést, melyben most bir-

* V. ö. Arch. Ért. 267—268. l.

juk), elfogadtuk e magyarázatot, mert azt leginkább alkalmasnak tartottuk arra, hogy az emlék sajátzerű ellentétei által támasztott nehézségeket eloszlassa.

Most be kell vallanunk, hogy Furtwängler az ő fölfogását az emlék koráról és a rajta ábrázolt harcokról, melyet e folyóiratban Furtwängler első értekezése alapján dr. Finály Gábor részletesen ismertetett,* ismét erős, új érvekkel védte és egyúttal Benndorf, Petersen és Cichorius ellenvetéseit** sikeresen megcáfolta.***

Álláspontját ezuttal is három tételbe foglalja: 1. Az emléken lelt Trajanus-féle fölirat eredetileg nem tartozott az emlékhöz és nem egykorú vele. 2. Az emléken ábrázolt fegyverzet Trajanus előtti korra utal. 3. Az emlék minden részletét, az előadások tartalmát, az ábrázolt egyének típusát és az emlék elhelyezését kielégítően meg lehet fejteni, hogyha a Crassusnak 29/28. Kr. előtti években viselt hadjáratáról fönmaradt traditióra támaszkodunk.

Kétely állott fönn az iránt, hogy mikép volt az a két nagy ködúc elhelyezve, melybe Trajanus az ő dedicatióját vésette belé. E két ducot az emlék tetején lelték, tehát nyilván való, hogy az emléket legfölül bekerítő hatszögű párkálynak képezte alkatrészét. A Benndorf-Nieman-féle helyreállítási terv szerint a két duc két ellentétes oldalon állott, miáltal a fölirat kettészakadt. Most Furtwängler kimutatja, hogy a két duc egymás fölött a hatszög déli oldalán állott, míg az északi oldalon megfelelt neki az óriási háromalakú csoport, mely barbar foglyokat ábrázolt. Az is bizonyítja, hogy e föliratos táblát nem eredetileg, de utóbb tették e helyre. Mert a domborműveknek semmi közük sincs Trajanushoz; tévedés volt azt hinni, hogy a császár arcza van ábrázolva, az a három fej, melyet annak néztek, nem portrait-kép, csak abban egyezik, hogy mind a három borotvált arcú római katona.

Az emlék főoldala éjszak felé áll, onnan jött a bastarnusok támadása, kik ellen Crassus a római birodalom határát a Dunáig terjesztette; így lehet az emlék helyzetét a Duna közelében arczczal az ellenség felé, indokolni. A bastarnusok a következő században csöndesen viselkednek; annál nagyobb jelentőségre emelkedett a dákok harcias népe. Ezek nyilván Domitianus alatt a rómaiakat e vidékről kiűzték és az Aldunát hatalmukba kerítették. Mikor Trajanus ellenük sikra száll és őket két hadjáratban leküzdi, akkor a bastarnusok a rómaiak oldalán küzdenek; ezt tanúsítja a Trajanus oszlopa, melyben ugyanaz a habitusok, mint az adamklissi-i emléken. E hadjáratban nyerte vissza Trajanus az Alvidéket, a hol a Crassus-féle emlék állott és mivel Trajanus megboszúlta a Domitianuson ejtett szégyent, azért tétette ez emlékre a «Mars Ultor»-nak szentelt föliratot. A csata valószínűleg Adamklissi táján folyt, a csatában elesett harcosoknak is állíttatott Trajanus emléket, melynek maradványai szintén megmaradtak. E második emléket a tropæum trajanusi eredete mellett tévesen hozták föl bizonyítéknak, mert érthetetlen és szokatlan volna két emlék állítása ugyanegy győzelemért.

* Arch. Ért. 1896. 435—437. l.

** V. ö. Arch. Ért. 1896. 395—399. l.

*** Furtwängler Adamklissi Lemnia a bajor akadémia jelentéseiben 1897. II. füzet 277—288 ll.

A tropæum idomát helytelenül hasonlították a Hadrianus-féle mausoleumhoz, közelebb áll a Cecilia Metella és Augustus mausoleumához, melyek időszámításunk kezdetén készültek.

A győzelmi emlék közelében Trajanus idejében egy város keletkezett, mely az emlékről Tropæum nevet kapott és mert Trajanus alapította, az ő nevét is viselte, e város neve sem bizonyítja a tropæum trajanusi származását.

Már Petersen is észrevette, hogy a tropæumon szereplő katonák fegyverzete régibb formákat mutat, mint a Trajanus oszlopán használt fegyverzet és a domborművek ő szerinte sem vonatkozhatnak Trajanus dák háborúira. De viszont nem tartja Crassus győzelmét elég fontosnak, hogy miatta ily jelentékeny emléket állítottak volna föl.

Ezzel szemben Furtwängler Mommsen szavaival a Crassus-féle győzelem fontosságát kellő világításba helyezi. Petersen azt sem látja, hogy a domborműves jelenetek szorosan megegyeznek Dio Cassius jelentésével a Crassus hadjáratáról; pedig kétségtelen, hogy a harc, melyet a metapolyon látunk, erdőben folyik szóról-szóra. Így beszél el Dion Cassius is.

Részletek F. fejtegetései a páncél cingulum, paizs, kard, kéz- és szárvédők, s a pilum idomairól, melyek többnyire évtizedekkel megelőzik a Trajanus korában használt idomok, tehát nem lehetséges, a mit Petersen állít, hogy az emléket csak néhány évvel a Trajanus oszlopa előtt emelték, ily jelentékeny és soknemű változások keresztülvitele tíz esztendő alatt nem képzelhető.

Végül az emlék korábbi keletkezésére erős érvül lehet fölhasználni annak művészi jellegét.

A római tartományok szobrászatának fejlődési szakaszairól még nincs eléggé áttekinthető képünk. Azért lehetett oly ingadozás az adamklissi-i emlék szobrászatáról. Most Furtwängler kimutatja, hogy ez a száraz, durva de hűségre törekvő előadási mód, mely ez emlék domborművein szemünkbe tűnik, fölismerhető a Rajna vidékén a Kr. utáni első századból származó síremlékeken; a második és következő századokban a jelleg teljesen megváltozik. E korábbi rajnavidéki emlékek valószínűleg katonáktól erednek, a későbbiek már a provinciákban megtelepedett cézhibeli szobrászok vagy kőfaragók készítették. Az adamklissii emlék faragványait is valószínűleg dilettans katonák készítették; meglepő ama korai művekkel való hasonlatosságuk, a melyet vonásról-vonásra lehet követni. Ily részletes és beható analysissal szemben olyfajta kifogás, hogy a tropæum domborművei durvák és hogy a durvaságok nincs időhöz kötve, elveszti értelmét. Cichorius fölfogása abban egyezett meg Furtwänglerével, hogy legyőzöttökben ő is germánokra ismert.

Az a véleménye, hogy Constantinus az emléket újból helyreállította volna, nem tartható fönn, avval ellentétben áll a Nieman által egész határozottsággal hangsúlyozott tény, hogy az emléket borító fal kőkoczkái, képsorai, párkányai, ormai és pillérjei, egy szóval az egész külső architectura egységes munka eredménye. Nem képzelhető, hogy Constantinus, a ki még római időben is idegen emlékek maradványaiból építette föl, e félreeső világban, más császár emléke kedvéért oly óriási munkát végzett volna és viszont nem képzelhető, hogy a barbárok az emléket annyira elpusztították volna, hogy csak a belső durva

magja maradt volna meg és az egész architecturáját újból kellett volna fölépíteni. De hogyha azt el is bírónk képzelni, hogy a barbárok oly óriási erejű épületet szétdúltak, mikép érhető, hogy épen az emlék fölíratát kimélték volna meg, mely leginkább szemünkbe tűnhetett és legbántóbban földühíthette őket!

Cichoriust megtévesztette az a hit, hogy Trajanus volt az emlék alapítója; tévedett továbbá, mikor azt hitte, hogy a metopokon bár durván, de Trajanus feje van ábrázolva.

Most F. a 27., 39. és 44. Metopról a Trajanusnak vélt fejeket ismétli és összeveti egy canuntumi sírkő fejével, valamint Trajanus hiteles arczképével. A ki ez ábrákat egymással egybeveti, kénytelen igazat adni Furtwänglernek, hogy a metopokbeli «Trajanus» fejek inkább hasonlítanak a carnuntumi Veratiushoz, az első századi közlegényhez, mint Trajanus császárhoz.

Cichorius harmadik tévedése az emlék barbár jellegének a megítélése volt, a Constantinus-féle kor elhaló művészetét vélté látni, a mikor helyesebben az első századi gyakorlatlan, de éles megfigyelésen alapuló szobrászati ábrázolásokra kellett volna reáismernie. Végül helytelenül ítélte meg a fegyverzet egyes részleteit és azért téves eredményre jutott.

Mindezek után Furtwängler méltán megmaradt első véleményénél, mely szerint az adamklissi-i emléket a Crassus-féle hadjárat után 29/28-ban Kr. előtt állították föl és Trajanusnak csak annyi része volt benne, hogy a mikor e vidéket visszahódította, Mars Ultornak szentelte az emléket és e följánlásról tanuskodó fölírattal ellátta, mely a kutatókat tévedésbe ejtette. *inp.*

A NÉMET CSÁSZÁRI ARCHÆOLOGIAI INTEZET főtitkára dr. A. Conze közzétette az intézet évi jelentését.* Elhagyván a személyi híreket, az intézet működésének tudományos eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze.

Közzétették az évkönyv XI. kötetét, az «ókori emlékek» második kötetének harmadik füzetét előkészítették. Ivanoff építészeti tanulmányaiból folyt az utolsó füzet előkészítése, mely Caracalla thermáit tárgyalja. Sajtó alatt van az Antik sírládák III. kötetének 1. füzeté. Az «Antik terracották»-hoz elkészültek a horganyedzések és készülöben van a szöveg a Campana-féle domborművekhez. Az «Etruszk urnák» II. kötetének 2. füzeté megjelent. Közte az «Etruszk tükrök» című mű három utolsó füzetét elkészítette és az meg is jelent, ezzel a mű be van fejezve. Tervben van egy pótkötet kiadása, mely a görög tükrökről fog szólni. Koupert az «attikai mappák» első négy összefoglaló lapját közzétette. Az intézet támogatásával megjelenő «atlécai síremlékek»-ből megjelent a VIII. füzet. Az «Ephemeris epigraphica» VIII. kötetének utolsó füzeté a folyó évben fog kiadatni.

Az intézet *római* osztálya folytatólag kiadta «Közleményei» II. kötetét Man megtartotta szakszerű tanfolyamát Pompejban; ő és a két titkár németországi tanférfiak oktatását szept. 30-ától november 5-kéig folytatták; egészben 16 német középtanodai tanár vett részt a szakfolyamban.

A római intézet támogatásával készült el a Marcus Aurelius oszlop lefény-

* A múlt évi jelentésről számot adtunk Arch. Ért. 1896. 371—373.

képezése és lemintázása, azóta a mű meg is jelent. Az intézet számára Amelung folytatta a vatikáni szoborgyűjtemény leírását. Az intézet második titkára készítette a C. S. L. VI. kötetének a pótlását. A könyvtár 354 számmal gyarapodott. Man a könyvtár tárgyi lajstromán dolgozik.

Az intézet *athenei* osztályának «közleményei»-ből megjelent a XXI. kötet. Az intézeti titkár az Aegæi-tenger szigeteire Trójába, a Peloponnesosba és Delphibe rendezett szakszerű kirándulásokat. A titkárok megsejmeltek a Theraban és Horinthosban folyó rég. ásátásokat és Dörpfeld folytatta az Akropolis nyugoti lejtőjén megkezdett ásatásait s ugyanő Amerikában előadási cyclust rendezett. Az Akropolison őrzött régi festett edények lajstroma folyamatban van és az intézet elősegítette Dörpfeld és Reisch tanulmányait a görög színházról. A könyvtár 660 számmal gyarapodott és tetemesen megnőtt a fényképes lapok gyűjteménye. Végül a főtitkár Pergamont kereste föl és kiszemelt Kis-Ázsiában rég. ásásokra alkalmas helyeket.

Hpl.

F. CUMONT. *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*. Bruxelles H. Lambertin 1896. fascicule IV. qu. 457—554. A mióta a mű korábbi füzetei; melyeket az A. É. bemutatott,* megjelentek, két helyütt hoztak az ásátások színre mithræumokat, Sarrebourgban (Lothringia) és Petronellben (Ausztia). Ezen ásátások befejezését várta be szerző, hogy a jelen pótlékos füzetben közzétehesse, más leletekkel együtt, melyek azóta a szerző tudomására jutottak. Ezúttal is gyarapodott a fölírtos emlékek száma, melyeket szokott gondosságával magyaráz a szerző. Dacia és Pannoniában újabb fölírt nem akadt, csak korábban közlött emlékek magyarázatait, kiegészítését vagy helyesbítését kapjuk. Annál jelentékenyebb a gyarapodás a figurális emlékek csoportjában. Petronellben legutóbb a harmadik mithræumot derítették föl, mely alighanem a legnagyobb eddig ismert Mithras-szentély.

A nagyságnak megfelelőleg a domborműves emlékek száma is igen jelentékeny volt. A szentélyben lelt kisebb régiségek között méltó figyelmünkre egy vastagfalu edény bélyeges föltöredéke, melyen keresztet és a kereszt ágai között pontokat látunk. Szerző az antik maradványok között közli és e szerint ő csakúgy mint Reichel, a ki már korábban adott számot a mithræum leleteiről, (Arch. epig. Mitth. aus Österr.-Ungarn XVIII.) azt tartja, hogy ez a bélyeges cserép antik korbéli lelet. Hazánkban ilyen és rokon bélyegű cserepek jelentékeny számmal fordultak elé, már Rómer gyűjtötte őket és azóta is fölszaporodott a számuk. Nagy részük római telepekről származik, mások olyan lelőhelyekről valók, a hol rómaiak nem laktak. Aquincumban nemcsak edénycserepeken, de vízvezető csöveken is észleltük.** Közlünk itt (350., 371. és 382. ll.) egy sorozatot, melyből kilencznek az ábráját még Rómer készítette elé; ezekről csak annyit tudunk, hogy Pannoniából erednek. A kereszt mellett gyakran egyenes vonás domborodik, máskor a vonalon kívül apró keresztke és pont van a kereszt ágai között. Egyszer a kereszt ágai négy párhuzamos vonalból állanak.

* A É. 1895. 374—375.

** Dr. Kuzsinszky B. az aquincumi muzeumba mintegy hatvan ily bélyegű csövet szállított Ó-Budáról.

Ezekhez a bélyegekhöz csatlakoznak mások, melyekben a kereszt csillaggá vált az által, hogy a derékszögöket megfelelő irányban második kereszttel kombinálták.

Némelykor a kereszt helyett rácsféle vagy betűket megközelítő formák képezik a bélyeget. Ezek a bélyegformák már csak a technika az alkalmazási mód s a hasonlatossága miatt csatolhatók a keresztes bélyegű cserepekhez, melyek rendszeren kékesszürke agyagból néha csillám hozzákeverésével készültek.

Mikor e bélyeges agyagművekről legutóbb említést tettünk,* jeleztük kételyeinket e gyártmányok készítésének kora iránt. Most a carnuntumi mithræum lelete oly adat gyanánt tűnt föl, mely valószínűvé teszi, hogy e bélyeges cserepek pannoniai gyártmányok lehetnek a római uralom végső szakaszából. Mindazonáltal nem lehetünk még egész biztosak, a zólyommegyei példány,** mely messze a római határtól került elé, óvatosságra inthet, mert bár felső Magyarország egyéb vidékein is kerültek elé római készítmények, Zólyom megyében ilyenek eddig fölötte gyéren mutatkoztak.

E kitérés után, melyről alig képzeljük, hogy a Mithras-tisztelettel összefügg, már csak az érdekes Sarrebourgi mithræumot említjük. Ez ugyan kevésbé jó karban maradt fönn, mint a carnuntumi és nem is oly terjedelmes, de néhány érdekes tapasztalásra adott alkalmat.

Ezek közt a legsajátságosabb az volt, hogy a spelæumban megcsonkított és lefordított Mithras-táblán római ember csontvázát lelték, kinek kezei vaslánczczal voltak összekötve.

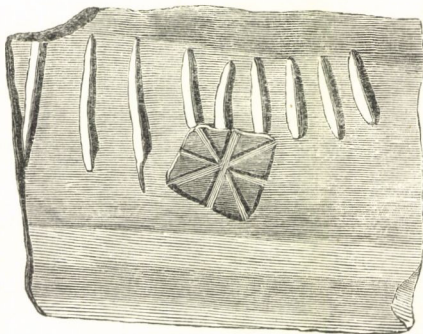
E meglepő tényt úgy magyarázták, hogy a mithræumot, mely mintegy Theodosius koráig fönnállott, ez időtájt keresztények szétrombolták és egy holt-tetem odarakásával megfertőztették.

A füzet végén igen gondos tárgymutatókat kapunk, a füzet borítékán pedig a kiadó azt a hirt adja hogy az összefoglaló bevezetés mint külön füzet később fog megjelenni és ez alkalommal az egész műnek eredetileg 60 frankra szabott előfizetési árát mérsékelten fogja emelni.

h. j.

* Arch. Ért. 1895. 287. l.

** Arch. Ért. 1895. 377. l.

PANNONIAI BÉLYEGES CSERÉP.

(Lásd 381. l.)

KÜLÖNFÉLÉK.

BALATONI MUZEUM terve merült föl illetékes körökben, melynek székhelye Keszthely volna. Ez ügyben a «Balatonvidék» című lap figyelemreméltó közleményt hoz, (július 18-iki 3. számában) Darnay Kálmán tollából, melynek nézeteihez mi is hozzájárulunk. Helyes az ő felfogása, hogy elég Zala megyének egy archæologiai muzeum Sümeghen, az, a melynek gazdag anyagát ő két évtizeden át összehordott, legyen a keszthelyi muzeum speciális természetrajzi tárlat, melyet könnyű lesz rövid idő alatt érdekes balatonvidéki természeti tárgyakkal megtölteni. Archæologiai muzeum megteremtése sok költséggel jár és tetemesebb alapot igényel, mely szakértő állandó díjazását lehetővé teszi. Ily előfeltétel nélkül nem muzeum, de zagyvalékos lomtár fog keletkezni, mely néhány évtized múlva, a mikor lelohad a mostani lelkesedés ép úgy széjjel fog menni, a hogy összekerült, mire országunkban több felé volt már példa. Zala megyének sok más megye fölött az a nagy előnye, hogy magánember nemes áldozatkészségéből birni fog majd az ő területén oly jelentékeny és oly biztos alapra helyezett archæologiai közintézettel, melyet majd irigyelhetnek tőle az ország törvényhatóságai. Ott tehát már nem szorul ügyünk szalmatüüzű egyesületek ideig-óráig tartó lelkesedésére.

Hpl.

A GYŐRI MUZEUM azon gyér vidéki muzeumok egyike, melyekről tájékoztató lajstromaink vannak. Az idén volt ötven éve, hogy Rómer Flóris, akkor még a természetrajz tanára a győri szent Benedek-rendű főgymnasiumnál, megalapította és azóta gondos örök keze alatt folyton gyarapodott. Rómer után Pokorny Frigyes, majd Méry Etel vezetése alatt állott, most pedig évek hosszú sora óta Börzsönyi Arnold gondozza. Ő neki köszönhető az új célirányos fölállítás és a képes lajstrom, mely a tiz szekrényben elhelyezett tárlatról számot ad.

A fölállításban lehetőleg a culturtörténeti szempont érvényesült. A sorozatot megnyitják kő-, réz- és bronzkori régiségek és ezek folytatását látjuk a második szekrény alsó részében. Ezek közt van három rézszerszám és két bronzkard. Elég gazdagon van a Laténe ízlés képviselve a szekrény felső hét tábláján. A következő három szekrényt római korbeli emlékek töltik meg, nevezetesen a győri homokgödöri területről s a kalvariai temetőből; mindkét temető java része a Kr. utáni első század végén és a második első felében került föld alá.

Egy szekrénynyel vannak Egyiptomból és Görögországból származó emlékek, valamint pannoniai régiségek.

Alcsúthról, Soborról, T.-Szent-Miklósról, Aszárról, Szőgyéről és Keszthelyről való régi középkorbeli ékszerek és egyéb régiségek után következnek a

győri Árpád-korszakbeli temetőkből származó leletek, melyek miatt a győri gyűjtemény különös jelentőséggel bír.

Különösen sok az emlék a győri homokgödör szeszgyári telepről, a hol, Börzsönyi szerint, a vár népsége lakott és az új szállási temetőből.

Van ezután sok fegyver, pecsétlő gyűrű, majolika és fémedény, éremgyűjtemény és sok helyi érdekű rajz, nyomtatvány, térkép és egyéb holmi, melyet kegyeletből őriznek.

x. y.

MOHOLI LELET. Mohol bácsmegyei nagyközségben Morotvánszky Dusan kereskedő házának építése alkalmából az alapfalak helyének kiásásakor, folyó évi május hó közepe táján a munkások egy női csontvázra akadtak, mely mellett ezüst és bronz ékszerek találtatták. A község jegyzője útján a járási főszolgabíróság e leletről értesülvén, arról jegyzőkönyvet vett fel és azt a talált fémtárgyakkal együtt a vármegyei történelmi társulat, esetleg a Nemzeti Múzeum gyűjteménye részére leendő megvásárlás végett Karácson Gyula megyei alispán úrhoz beterjesztette. Az alispán úr szives meghívása folytán a tárgyakat átvizsgáltam s az összesen 11 darabból álló leletről a következőket jelenthetem. A lelet legbecsesebb tárgyát egy három ágból fonott bronz karperecz képezi, közepén egyszerű kapocscsal; ezt a karéket a főszolgabírói jelentés aranyból valónak mondja. Van a leletben továbbá két ezüst fülbevaló, melynek mindegyike két tagból áll, t. i. egy felső kerek lemezből és egy szív alakú alsó tagból, melyen valami madár (bagoly?) fej van ábrázolva. Van azután a tárgyak közt egy kis kör alakú ezüst lemez, melyet a főszolgabírói jelentés gyűrű-részletnek tart, mely azonban talán inkább valami gombnak tartozéka. Végül hat darabban egy bronz (a főszolgabírói jelentés szerint: arany) karperecz töredékeit látjuk, melyek nagyon hasonlítanak a kör alakú hengerből készült hasonfajú közönségesebb leletekhez. Mindezen tárgyakat a megye alispánja közelebbi tüzetes meghatározás végett a Nemzeti Múzeumhoz be fogja küldeni.

Zombor, 1897. június elején.

Dudás Gyula.

RÓMAI FELIRATÚ KŐ SZAMOSÚJVÁRRÓL. Cippus ormányi dacituffából, 59 cm. magas, 27 cm. széles, 24 cm. vastag. A felirat tükre 43 cm. magas, a bázis 16 cm. magas, jobbról balra 3 cmmel vékonyulva, mély surlódási nyomokkal. Betűk magassága 5 cm., sorközök $1\frac{1}{2}$ cm. AR+API NIAN AP IVA. [D.M.] Aur[elio] Apinian[o]. Találtatott 1897. aug. 4-én kavicsátás alkalmával a Kis Szamos medrében közel a szamosújvár—kérői fürdő közti országúti hídhöz, hová az idei magas víz a castrum necropolisából (Torma, ered. muz. egylet évkönyve II, 31) hozhatta. Dr. Temesváry János főgymnasiunai tanár birtokában.

Ornstein őrnagy.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

EMLÉKEK A HALLSTATTI KOR LEGELEJÉRŐL.

A hallstatti ízlés magyarföldi emlékeihez, melyeknek száma az utóbbi időben jelentékenyen megnőtt, a minek következtében a magyarföldi bronzkor befejezéséről más képet nyertünk, mint a milyennek azelőtt ismerhettük, hozzá csatolhatok egy érdekes példányt, mely eddig kikerülte a közfigyelmet.

Az eszéki városi múzeum kicsi, de érdekes prähistorikus tárgyakat tartalmazó osztályában van egy, sajnos, csonka bronzedény, melynek idoma a magyarországi ősleletek között még nem volt képviselve (1. ábra).* A vékony bronzpléhből készült edénynek csak az alsó része van meg, a lába és a hasa, magassága 23 cm., felső nyílásának átmérője 37 cm., a láb alsó átmérete 15 cm., a hol a has és a láb találkozik kerülete 30 cm. A láb külön darab és oly ügyesen erősítették a hashoz, hogy első tekintetre szembe sem tűnik az összeillesztés. Miként más hasonló edényeknél is tapasztaljuk, nem aklával erősítették oda, nem is forrasztották, hanem reá présölték a has alsó nyílására. A has felső szélén a fala dupla rétegű, e helyütt az edényhas legnagyobb szélességén a nyak s a has nagy lapos aklákkal volt összeerősítve. Ugyan e magasságban egymással szemben két erős tömör fogantyú állott, mindegyikét három kúpidomú erős akla tartotta meg.

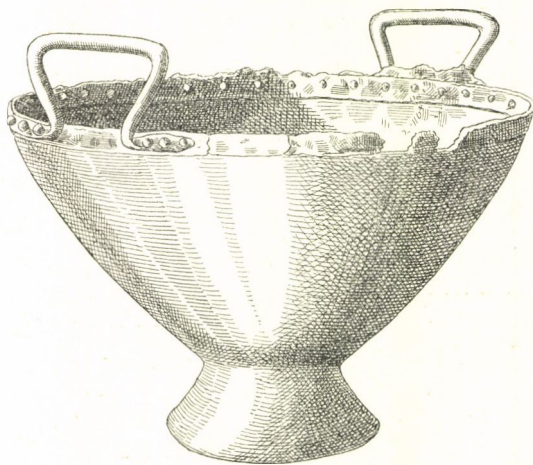
Az edény kárbament felső felének idoma, a diszítéstől eltekintve, olyan lehetett mint a prenzlawitzi (Nyugot-Poroszország) bronzedény-nél, melylyel az eszéki edény méretei is megközelítőleg összehasonlíthatók. Hogy az eszéki edény formájáról világos fogalmat nyerjünk, közöljük a prenzlawitzi példány képét** (2. ábra), az eredeti a danzigi múzeum tulajdona.

Az eszéki múzeum példányát egy dályai szőlőben találták (Verőczem.) néhány bronzlemez töredékkel, mely talán ebből az edényből, vagy más edényből is való és egy karperecz darabjával együtt lelték.

* A rajzot az eszéki muzeumi igazgató úr szíveségének köszönjük.

** A danzigi múzeum igazgatója dr. Conventz szíves volt az ábra duczát rendelkezésünkre adni.

Az említett két bronzedény és analógiái valamint a hajdu-böszörményi bödönnyöhöz* hasonló edények füles csészék stb. Éjszak- és Közép-Olaszországban a legrégibb vaskor belföldi készítményei gyanánt jelentkeznek, melyet régibb Villanova-korszaknak vagy a bolognai temetőben a régibb Bennacci-kornak szoktunk nevezni. E korszak kezdete körülbelül a Kr. előtti 1000 esztendőre esik. Ez időre talál a mykenei műveltség Görögországban, ekkor szűnik meg a kivitel Mykenéből Szicília felé, föllép Görögországban a «geometriai» ízlés (Dipylon-ízlés) és evvel ugyanegy gyökérből keletkezik Sziciliában s a többi Italiában az itáliai mértani ízlés. Ugyanazok azok az áramlatok, melyek Görögországban kiszorították a mykenei műveltséget és helyébe a mértani ízlést iktatták, egykorúlag, sőt talán még valamivel előbb hasonló fejlettségben

1. ábra.

az olasz félszigeten Közép- és Éjszak-Olaszországban érvényesültek és a villanovai temető culturájában maradtak reánk. A villanovai műveltség csakúgy mint a görögöldi geometriai stylus ugyanegy műveltségi körnek, melyet «proto-hallstatti»-nak nevezhetünk, helyi fejleményei és a melynek a maradványai egyidejűleg az alpesi vidéken, a felső Dunánál, Illyriában stb. előkerülnek.**

E műveltség kezdetétől fogva néhány századon át az idomok és diszító alakok Italiában csakúgy mint görög földön belföldiek, nincs köztük oly elem, melyet a keletről kellene származtatni, mint a hogy most többen feltételezték (Undset, Hoernes) keleti tárgyak behozatala

* Hampel bronzkor. LXV. 3.

** Böhlau kísérlete (Festschr. d. deutsch. Anthr. Ges. Cassel 1895. 89—110.), mely a villanovai culturát a görög geometriai ízlésből származtatja, téves; mindkét ízlés közös eredetű ugyanazon szülők származékai.

eltűnően csekély. Csak ritkán és elvétve tűnnek föl a Villanova cultura fokán apró egyiptomi tárgyak (scarabæusok stb.), s ezek sem a legrégibb sírokból valók, ezeken kívül azonban nincs semmi, a mi e műveltségnek származását egészében vagy legalább számosabb tüneményében, a kelet-ről való származtatását igazolhatná.

Csak a VIII. századtól kezdve lehet görög és phoenikiai befolyásokat az ó-itáliai műveltségre bizton kimutatni. Legelőbb görög geometriai ízlésű edények lépnek föl, azután a VIII. század végétől kezdve keleties ízlésű görög edények (proto-korinthusi és korinthusi edények) terjednek Italiában (Közép- és Dél-Itáliában) melyeket azonnal utánoz-

2. ábra.

nak. A VII. században a görög bevitel (ion) és mellette a phoenikiek bevitele is erősödik Etruriában. E kor sírjaiban — tomba Regolini Galassi, tomba Bernardini, tomba del duce, tomba d'Itide stb. — bőségesen akadnak phoenikiai árúcikkek, görög agyagedények és fém-művek, gyakran csudás finomságú belföldi művek is fordulnak elő, melyek kétségtelenül keleti és görög minták után készültek, de a mellett még sokszor emlékeztetnek ó-itáliai, proto-hallstatti elemekre.

E korszakbéli leletek a karthagói hatalom terjeszkedését megelőzik, nem is a karthagóiak hozták, mint némelyik kutató hitte (Helbig), mert e tárgyak korát nem elég magasra tettem. A VI. század és az V. század első fele Etruriában már a kifejtett archaikus művészet kora, a görögség a belföldi elemet jóformán kiszorította.

Felső-Olaszország e két fejlődési szakasz tartama alatt (Bolognában az Arnoaldi-féle temető és a Certosa sírjai képviselik) meg lehetősélt elzárkozódtn magára maradt és a hallstatti ízlést önállóan tovább fejlesztette. Itt valamint a hallstatti ízlés távolabb eső éjszakibb területein az idegen befolyások csak közvetve mutatkoznak, éjszakfelé sokkal lassúbb a haladásuk.

Az eszéki edény csakúgy mint a hajdú-böszörményi bödöny és más fémművek, melyek mind beviteli cikkek gyanánt kerültek Italiából Magyarországra, a Villanova, miveltség régibb szakaszába az 1000—800-ik esztendőkbbe tartoznak.

A VIII. század folyamatán az edények idoma változik. Lábuk magasabb és behajló, a nyakuk már nem tölcserded, hanem majdnem hengerded, a fülek már nem oly erősek és vastagok, mint az eredeti és vele rokon idomoknál. Későbbi időkben a láb még inkább vékonyúl, a has majdnem golyó formáját ölti, a nyak még nyúlánkabbá válik és átmenetül szolgál az utóbbi canopusokra, némelykor azonban a has s a láb igen alacsony és csak a nyak karcsú és magas; a has két felét összetartó aklák fejei legtöbbször nagyok és kúpidomuak.* Ez ifjabb formák túlnyomó számát még a VIII. századból kell származtatnunk, csak igen kevés akad abban az időszakban, melyet a tomba Regulini Gassasi képvisel, azért biztos időhatárt képviselnek az eszéki edény és vele rokon, Italián kívül lelt edények korhatározására.

E világos útbaigazítás daczára ezen villanova-korabeli edények korát, hogyha oly vidékeken találják, a hol nem fejlődött ki önállóan hallstatti ízlés, rendszerint fiatalabbnak vélik és a velük együtt jelenkező többi régiséget is kelleténél ifjabbaknak tartják, csakúgy a mint nem eléggé méltányolják e beviteli árúk hatását a környezetükre. Pedig úgy véljük, hogy az ősskorral foglalkozó régészek, kik az Alpenen és a Dunán túl eső római előtti fémkort tanulmányozzák, fontos földadatot teljesítenének, hogyha földerítenék, miként nyilvánul oly vidékeken, a hol déli ó-itáliai gyártmányok fordulnak elő, e beviteli cikkek hatása a belföldi elemre. Sajnos, hogy a kérdésnek ezt az oldalát, bármily érdekes, az érintett körök jóformán figyelmökre sem méltatják vagy félreértik.

A skandinaviai bronzregióban a bevitel a villanovai miveltség központjából a Montelius-féle korbeosztás** negyedik időszakában indul meg és ezután különösen az V. időszakban érvényesül.

* Ilyen fiatalabb idomok ábrái találhatók a következő helyeken: Museo Greg. LIV. 2., 3., 5.; Monumenti inediti X. tav., X. a., 1., 3. tav. XXIII. a. 7.; XI. tav. LIX. 1., 3. tav. LX.; Notizie degli scavi 1882. tav. XII., 14.; 1887. tav. XV. 5., 6.; Schumacher Bronze-Katalog Karlsruhe IX. 1.; Montelius Civ. prim. en Italie I. pl. 76., 32., 36., pl. 81., 5.

** Montelius, Om. tidsbestämning inom. bronsålderen, Stockholm, 1885.

Legfontosabbak voltak a következő nagyobb óitáliai tárgyak: ¹ két-két olyan bronzbödöny mint a hajdu-böszörményi előkerült Siem mellett Jütlandban és Granzinban (Meklenburg). Az eszékihez hasonló edény volt Hedeskogaban (Schonen) és Lovintgaardban (Fünen) lábuk azonban nem volt, fülük széles volt és függélyesen állott, hasuk pedig kettős kúp idomát példázta; a füneni edényben tizenegy arany csészét leltek állati fejben végződő füllel, belföldi gyártmány. Hasonló idomú edény mint a däljai és a prenzlawitzi előfordult Dániában is. Ehhez csatlakozik néhány trébelt művű bronzpléhes paizs, kettős fülű bronz-edény stb., mely részben fiatalabb korú. A beviteli árúk mintája nyomán keletkezett hatás félreismerhetlen néhány «függő edény» és aranycsésze ornamentikájában, továbbá kúpok, korongos fibulák, nyakgyűrűk, kések, kardok stb. díszítésében. Idegen befolyás mutatkozik bizonyos idomokban valamint a díszítési módban vízi madarak szobrocskáiban és a mustrákban, a milyenek a kigyóvonal, hullámvonal, mæander, ívmustra S idomú hurkokkal, vízi madár formájú motívumok.²

Kelet-Németország fiatalabb bronzkora tekintetében hasonlóak a viszonyok. Itt Nyugat-Poroszország, Hátsó-Pommeránia és a Mark szomszédos részeiben, valamint Posenben és Orosz-Lengyelországban a skandináviaitól meglehetősen független bronzregio terült el. E területen a legérdekesebb lelet a többször idézett prenzlawitzi lelet, melyben a däljai edénynyel rokon edény két belföldi készítményű ívószarv társaságában került elé.

Unia mellett (Posen) találtak egy láb nélküli bödönyt széles fülekkel, mely olyan mint a fönne említett schoneni és füneni példány. Egy Posenből származó ó-hallstatti edénynek darabjait őrzi a poseni lengyel rég. társulat múzeuma.³ A prenzlawitzi ívókürtök fala nem túlságos vastagon van öntve és oly díszítmények ékítik azokat, minők csak a bronzregióban előfordulnak, bár megközelítik az egykori skandináv díszítményeket, mert azokkal közös előmintákból eredtek. Jellemző ez ornamentika bizonyos díszítő korongokon és fibulák lemezein, valamint a regio sajátos nagy lemezes nyakvédőin, csupa belföldi bronzkészítményeken. Az apró madáridomok is jelenkeznek belföldi készítményeken.⁴

¹ Madsen, Bronzealderen II. 24—27., Undset, Erstes Auftreten des Eisens p. 35., 8.; XXIX. ² S. Müller Ordning af Danmarks Oldsager Bronzealderen 362. b. Månadsblad 1889. p. 125; Montelius les temps préh. en Svède 1894. p. 123.; Meklenb. Jarb. XLVII. 1882. VI., 11.

² Az idetartozó emlékek nagy számát közli a skandináviai és német irodalom; néhány tekintetben már fölvilágosított bennünket Undset idézett könyve: «Das erste Auftreten etc.»

³ X. VII. Bericht über die Verwaltung etc. d. westpreussischen Provinzial Museum's 1896. Danzig 1897. 38—42. lenyomva Corr. Bl. d. deutsch. Anth. Ges. 1897.; Zeitschr. f. Ethn. XV. 1883. Verhandl. 127. I. 164.

⁴ V. ö. még Zeitschr. d. hist. Ver. f. Marienwerder I. 1876. Tf. I., II. (Zeitschr. für Ethn. VIII. 1876. p. 125, 222. Taf. XVIII); Bastian-Vess, Bronzeschwerter III. 24.; Phot. Alb. d. Ausstell. Berlin 1880. III. 5., III. 13., N. 1677.; Lissauer Bronzezeit in Westpreussen V. 2., 7.; VI. 1. Érdekes analógiák vannak még a bewerdicki leletben, eddig kiadatlan. (Zeitschr. f. Ethn. XIX. 1887.; Verh. 419.).

A skandinaviai és keleti baltvidéki bronzregióban a villanovai miveltség köréből származó edények, melyeknek korát ismerjük, közvetlenül arra használhatjuk, hogy az ifjabb bronzkor tartamát állapítsuk meg az ő segítségével. Némely kutató e részben önkényesen járt el, ez edények korát nagyon későre teszik, gyakran etruszk áruknak nevezik és összevetik jóval fiatalabb itáliai czikkekkal, a hornyolt cistákkal s egyébekkel.¹

Az ifjabb bronzkor e régiókban körülbelül összetalál a Villanova-korral, kezdete legkésőbb az 1000. évre tehető, tartama vagyis inkább virágzása alig haladta túl jelentékenyen a Villanova-kor tartamát.

Hasonló viszonyokkal állunk szemben egy harmadik önálló bronzregióban, Magyarországon és a Kárpátokon túl eső területen (Kelet-Galiczia, Bukovina).²

A hajdú-böszörményi lelet³ szembetűnő példa lehet rá, mert egyebek között voltak benne: bronzedény oldalsó fülekkel, füles csészék és lapos bográcok kettős akasztó füllel, melyek mind beviteli árúk a Villanova-miveltség középpontjából és voltak benne belföldi készítésű bronzkardok. Más számos magyarországi bronzleletben is akadnak magyarföldi sajátos bronzkori típusok mellett tárgyak, melyek vagy Itáliából származnak vagy a melyekről szembetűnő, hogy ily beviteli árúk belföldi utánzásai. Gyakran fölötte nehéz vagy épen lehetetlen megvonni a különbséget a beviteli tárgyak és belföldi utánzásaik között, mert ezuttal hiányzik a különbözőség a technikában és díszítésben, a mi Skandinaviában és a keleti balt területen segítségünkre van. Azonfölül azon körülménnyel is kell számolnunk, hogy a magyarhoni ifjabb bronzkor némely jelenségét talán úgy kell értelmezni, hogy azok az itáliai Villanova-ízlés önállóan fejlődött rokonságai lehetnek.⁴

Ez utóbbi szempontnak kellő kiderítése alighanem a magyarhoni bronzkor tanulmányának legnehezebb problémái közé tartozik és a további kutatásra kell hagynunk, hogy e kérdést véglegesen eldöntse. Annyi azonban bizonyos, hogy Magyarországon és a Kárpátokon túl eső vidéken előfordulnak a magyar bronzregio sajátos fegyvereivel s

¹ S. Müller Ordnung etc. Bronzeälderen 360—362.; Nord. Alterthumskunde 1897. I. 382., 383. «etruszk» bronzedényekről szól; Belz a granzini bődönyt, Conwentz a prenzlawitzi leletet Montelius helyes időhatározása daczára a Kr. előtti évezred közepére teszi. (Meklenb. Jahrb. XLVII. 291.; XVII. Ber. Westpr. Prov.-Mus. 41. 1.

² Lissauer «magyar fibulának» nevez (Bronzezeit in Westpr.) egy két tagú fibulát, mely azonban Magyarországon jóformán ismeretlen, Conwentz pedig megjegyzi, hogy a prenzlawitzi ívószarvak talán a magyar-erdélyi területről származnak (i. h. 41.). Ezekből azt sejtethetők, hogy a keleti Baltikum és Magyarország között sűrű érintkezés létezett, azonban ily terjedelmű kapcsolat ebben a korszakban nem állott fön.

³ Hampel, Antiqu. préh de la Hongrie XI. 3—8., XII. 1., 3—7.; Bronzkor XX. 2., 9., XXIII. 1., 4., 5., XXIV. 3., 5., XXIII. 2., LXIV., LXV, 1., 3., 4.

⁴ Különösen az «egytagú magyar» fibulákat vonnám e szempont alá. V. ö. ezekkel Montelius Civ. prim en Italie I. A. 1. és k., 193. és k.

egyéb tárgyaival a villanovai körből származó beviteli cikkek, valamint oly helyi készítmények, melyek azokra visszavezethetők. Az emlékek száma igen jelentékeny, melyek e tény mellett tanuskodnak.*

Nem hallgathatjuk el, hogy a Villanova-míveltséggel rokon görög mértani ízlés is némely bronz- és aranyleletekben hagyta nyomait és pedig határozottabban, mint a hogy eddig sejtették; csakhogy Magyarország összefüggése a görögséggel jóval nehezebben tisztázható, mint az itáliai félszigettel való kapcsolata, és bizonyára még egy darab ideig tart, míg e részben teljes világossághoz jutunk.

Azonban biztosra vehető, hogy az olaszföldi első vaskor hatása a magyarországi bronzkor végső szakaszára nagyobb jelentőséggel bírt a belföldi bronzműveltségre, mint a görög geometriai ízlés kisugárzása.

Mainz, 1897 november 5.

Dr. Reinecke Pál.

A RAVENNAI GEOGRAPHUS ISMERETLEN DÁCIAI UTVONALA.

Kiepert Henrik az ő közkézen forgó ókori atlaszában a dáciai térképhez fűzött jegyzetében** azt olvastuk, hogy a Peutinger-féle táblában hiányzó, de a ravennai geographus által a hivatalos birodalmi térképből, mint egyetlen lehetséges forrásból, átvett következő névsor u. i. Porolissum—Congri—Sturum—Urgum—Ermerium—Alincum—Capora—Iscina—Tirepsum—Phira (valószínűleg helyesebben Tyra), a dáciai tartomány egész észak-keleti részét átmetsző útvonal keleti folytatásának tekintendő, mint azt már Gooss a segesvári gymnasium 1874. évi Értesítőjében megjelent «Studien zur Geographie und Geschichte des trajanischen Daciens» cz. értekezésében sejtette. Azonban Kiepert szerint ezen valószínűleg nagyobb részt elferdített nevek, (talán kivéve a Porolissumhoz legközelebbit: «Congri», mely a szamosújvári tekintélyes castrumra vonatkoztatandó lenne) a térképen való feltüntetése, a viszonylagos távolságok csak önkényes becslése szerint és nagyjában ugyan a terep alakulása által megszabott, de a

* Ábrák találhatók: Hampel, Bronzkor XL; XLII. 2., 3.; XLIII. 3., 5.; LVI., LVII., LVIII., LX., LXI., LXIII. 4., LXIV., LXV., LXVI., LXVII., LXVIII. 5., LXIX. 4., 6., 7., XC. 2.; XCI. 2.; XCVI. 8., 9.; XCVIII. 27—29.; CXX 21—22.; CXXI. 23.; CXXV. 24., 25.; CXLVI. 9—10.; CLIII. 1—27.; CLIV. 3—4.; CLIX. 3.; CLXXXII. 1, 3.; CLXXXIII. 6.; CXCH. 13.; CXCV. 18.; CCXI. 1—12.; CCXV. 1., 10—14.; CCXIX. 1—2., 10—17.; CCXXVIII., CCXXX. 16.; CCXXXV. 13—14.; CCXXXVIII. 18—19.; CCXLI. 1.; a szövegben III. köt. 121., 160.; Arch. Ért. 1897. 65; 123, 5. sz. és köv. 194. és 196., kis-ravazdi fibulák és díszítő lemezek, melyek már megközelítik a Villanova-kor végét. Ljubic Popis arkeol. XI. 41. A hallstatti-kor ifjabb szakaszaiból (Arnoaldi szakasz és Certosa di Bologna) Magyarországon már csak a nyugoti vidéken akadnak beviteli cikkek (Arch. Ért. 1889. 258—263; 1895. 317—324.; Hampel Bronzkor CIII—CVI) és igazi hallstatti sírok az alpesi vidék szélein. A Tisza-vidéken és Erdélyben e korban már a skytha sírok túlnyomók, a mint hiszem, hogy sikerült kimutatnom (Arch. Ért. 1897. 1—27.).

** Formæ orbis antiqui tab XVII. 39. sz. jegyzet.

részletekben ép oly kevésbé önkény nélkül meg nem határozható irányban, nagy kockázattal járna és e szerint inkább az olvasó egyéni nézetére bizza.

Azzal szemben már Torma Károly «A limes dacicus felső része» (Bpest 1880) cz. művében északi Dáciának (a Napoca-Porolissumi úthálózat után) egy másik hadútját — Napoca-Vécsit — állapította meg, mely a Kis-Szamos völgyén lefelé a szamosujvári s onnan az alsó-kosályi, majd a Nagy-Szamos völgyén felfelé az alsó-ilosvai s a Sajó mentén szintén felfelé haladva a várhelyi s onnan a Besztercze- és Sajó- s majd a Sajó- és Maros-vize közti vízválasztó-hegységen átkelve a Maros-völgyén fekvő vécsi castrum felé vezetett.

A mennyiben ezen utvonalon már a Kiepert-féle térképen egészen Várhelyig fel van tüntetve, mellőzzük a Torma Károly által szolgáltatott részleteit.

Vécsig való folytatását következőleg adja elő Torma:

«Az itt (Várhelyt) levő castrumtól Vécsig haladó útszakaszt nem járhatam ugyan be, de iránya mégis biztosan constatálható. Néhai Alzner János, besztercze-városi volt tanácsos, ugyanis határozottan állította, hogy az út Várhelytől a Budak-völgyön felfelé Kis Demeter (Waltersdorf) és Oláh Budaknak vezetve Ardány, Friss- és Felső-Sebes mellett s Gledény körül Erdő-Szakálnak s onnan a vécsi castrumnak vonúl, a mely körül egyes részleteit 1864-ben magam is láttam. . . A Napoca—Szamosujvár—Alsókosály—Alsóilosva—Várhely—Vécsi útvonal tehát az Apulumtól a Maros-völgyén felfelé vonuló és a Vécsi castrumig kimutatható másik úgynevezett marosmenti útvonallal jött kapcsolatba vagyis Dácia északi részét kötötte a keletivel össze».

Torma Károly tehát azzal elégedett meg, hogy a római castrumokat északi és keleti Dáciában összekötő útvonalat a Maros-völgyéig megállapítsa, a mi különben idézett műve címének megfelel.

További térképileg ugyan nem értékesíthető, de nyomjelzőül szolgáló adatokat egy keleti útvonallról szolgáltatott Gooss Károly az Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XIII. kötetében u. i.:

Görgény-Hodák «földtöltések, melyek felé a római út vezet (Neigeb.)». *Görgény-Szt.-Imre* «hosszúkas tábornak három bejárattal a nyomai, melyek felé a római út vezet» (Neigeb., Ackner). *Fedd* «a M.-Vásárhelyről jövő római út világosan felismerhető». *Kebele* «a Jeddről lejutó római út tisztán látható (Orbán)». *Vecze* «itt a nyáradi római út Kebelel jövet Mikháza felé látható (Orbán)». *Moson* «itt vezet a római út Veczéről Jobbágyfalvára (Orbán)». *Jobbágyfalva* «ezen helység területén a római út Csikfalva irányában látható (Jahrb. 1856, 23. l.)». *Szt.-Márton* «a római út Csikfalváról Búzaháza irányában felismerhető (Orbán)». *Búzaháza* «a szt.-márton—mikházi római út nyomai megállapítvák (Jahrb. mint fent)». *Sóvárád* «a római vár a falu derekán a templomtól keletre feküdt, úgy hogy a mai házak annak sánczain belül, részint római anyagból épültek. Alakja 250 h. négyszög és állítólag még a szögletbástyák is felismerhetők. Ezen téren gyakran találtnak földalatti üregek, római edények, téglák (CPALP) és fegyvertöredékek. Felirat CILIII 6526. Az innen lefelé menő római út nyomai is darabig látszanak a Tóth utczában (Orbán)». *Siklód* «a városhelytől délre a szőlőbércz tetején egy négyszög-épületnek látszanak alapfalai és a Barát-dűlőben egy régi kövezett útnak a nyomai, melyről Orbán azt sejtí, hogy itt a Bekecsről

jövő és Sóváradig követhető római út a Firtos alatti castrumokhoz vonult». Ezek t. i. *Enlaka*, melyre Gooss a Ptolemæus-féle Prætoria Augustát vonatkoztatta, továbbá Mártonos és Szt.-Mihály völgyzárúl szolgáltak a keleti kettős hegyláncz legkönnyebben járható nyergének aljában, mely a Maros és Olt közti vízválasztót képezi és melyen át az ország meghódítása első idejében a legrövidebb működési vonal húzódott. Ezen csoport kétségen kívül a támadás céljának szolgált. Annak előkészítéseül tekintendő a Gooss által i. h. szavahihető emberek közlése nyomán említett Oláhfalu melletti azon római út, mely a vargyasi heggyerinczen a Hargitára vonul.

A hódítók csakhamar észre vehették, hogy a további haladás ezen irányban kevés eredménynyel jár. A Hargita által okozott nehézségek legyőzése után következett még a 60 km. szélességű, másfélezer méter magasságú gyergyói hegység melyen át állandó összeköttetést alsó Moesiával fentartani lehetetlen vala. Arra csak az ojtózi szoroson át kínálkozott mód, mely okból Erdély dél keleti részét egészen Bereczkig római erődítésekkel bőven megrakva látjuk.

Alsó-Moesia birtoklását biztosította, mint manapság Romániáét, az ezen vonal hosszabbításában fekvő alsó Szeret és a Duna torkolatainak vonala.

Más és pedig védelmi szellemben épültek a Szamos-, Sajó-, felső-Maros- és a fent elősorolt útnyomok mentén az erődítések.

Miután a rómaiak az ország meghódításával járó egyik főérdeke az aranybányák kizsákmányolása észak-nyugat irányban egészen Porolissumig biztosítva volt, arra kellett gondolniok, hogy a megszállásnak határt adjanak, mire a nagy Szamos magától kínálkozott és végre annak és a természetes hosszabbítását képező Sajó megerősítése után mi sem volt közelebb fekvő, mint az északi és déli útvonalakat egymással összekötni, azaz egy harántutat létesíteni s erődökkel biztosítani.

Ez a közbe eső mezőség posványossága miatt sehol beljebb, az ezt keleten határoló magas hegységek miatt sehol kijebb nem történhetett meg, mint ezeknek innenső kijáratainál.

Ha ilyként elfogadhatóvá vált, a római castrumok sorozatát a kis és nagy Szamos továbbá a Sajó-völgyeiben, végre a Kelemen és a Görgény-hegység aljában ugyanegy t. i. a védelem szándékából eredetüket vett elhelyezésnek tulajdonítani, nem ütközik többé nehézségbe, a fentidézett névsort — a távolságok római mértföldekre (1 mf. = 1475 méter) átszámítása mellett — következőleg alkalmazni u. i. Congri* = Szamosujvár XIV Sturum = Alsó-Kostály XV Urgum = Alsó-Ilosva XXXVI Ermerium = Vásárhely XXIV Alincum = Vécs XIX Capora = Görgény Szt.-Imre XX Iscina = Mikháza XIII Tirepsum = Sóvárad VII Phira = Siklód.

Általában meg nem haladják ezen távolságok az egynapi gyalogmenetet (3—4 mf. = XV—XX m. p.), a mint az kölcsönös támogatásra utalt védműveknél szükséges.

* Azon helynek, melyen a rómaiak a haldús mezőséggel először érintkezésbe jöttek, egy általuk nagyon kedvelt angolna-féle hal után történt elnevezése helyirati tekintetben nem kicsinylendő. V. ö. a francia «haltanyá»-t is jelentő «congre» szót.

Az Ilosva és Várhely közti feltűnően nagyobb távolság okát térbeli akadályokban kerestén keresni, csakugyan szembetűnik a Sajó nagy kanyarulata és sokágú jobbparti folyamtere, mely — mint az idén is — áradások okozója a bal partra terelhetette a közlekedést.

És valóban sikerült a bilaki póttelep parancsnoka gróf Arz ezredes figyelemzetetésére Betlentől délre 17 kmnyi távolságban Bödöm felett (a ferrói kelet-hosszúság $41^{\circ} 54'$ északi szélesség $47^{\circ} 4' 24''$ alatt) a pietra mare nevű, nyugatról keletre terjedő kis fensíkon egy földből emelt, a szögletein kikerekített, 135—150 m. hosszú, délről északra dülő, négyszögöt mint menettábor (mansiót) megállapítanom. Nyugatra és délre meredek, északra és keletre lankás lejtők határolják, ezen a szászujösi (a részletes térképen Z. 17 Col. XXX V. Jusului nevű) patak völgye felett 100 m.-rel emelkedő dombot. A castrum belső oldalai kevésbé magasabbak az építősíknél, kívülre azonban 3 m.-nyi koronaszélességgel uralják a körülfutó árkot mintegy 15 m.-rel.

Kő, téglá vagy cserepek nem találtattak, daczára a sejtett északi s keleti bejáratoknál 0.75 m. mélységre eszközölt ásatásnak.

Az erőd római jellege azonban kétségen kívüli, nemcsak a kisebb római castrumoknak szabályszerű méreteinek megfelelő felülete, hanem azon körülménynél fogva is, hogy a szomszédos fölbirtokos Fejérvári Jenő közlése szerint a castrum nyugati oldalán lefutó árokban nagy eső után régi veretű pénzék találtaknak, melyeknek egy példányát — tetradrachimon macedonicum — az ő birtokában láttam, míg más kettőjét évek előtt a n. muzeumnak küldötte.

Ezen közbetolt tábor által az Ilosva és Várhely közti távolság két napi menetre osztatott fel és ezen oldalút további iránya meghatározására nem jelentőség nélküli sem a Bilakon talált, jelenleg a beszterczei gymnasiumban őrzött, a Cl. L. III. 7625. sz. a. közzétett feliratos kő* sem az előbbi helyen az ev. pap kertjéből nekem mutatott római járdatéglák.

Szamosujvárt 1897. szeptember hóban.

Ornstein Főzsef,
őrnagy.

* Ezen kő elolvasása több rendbeli javításra szorúl, melyeket annak megszemlélése után imitt adok u. i. a 4 sorban: Valerinus helyett Valerianus (A és N összefonva); — az 5. sorban; a legio előtti I helyett L (egatus), úgy hogy a minden nyomot nélkülöző centuriának keresése felesleges. (Ezen legio legatusainak mindenkor viæ curator-i tulajdonságára nézve v. ö. C. I. L. III. 1455. és 1460. Orelli-Henzen III. Suppt. 5451.; — a 7. sorban: a nagyhasú S nem engedte az R-rel összfont fordított π alsó vonásának vésését és a rá következő N középső vonása végződik annak harmadik vonása közepén, mintha M akart volna lenni, melynek hiányzó második középvonását egy a meglevő felett levő, azzal párhuzamos kampó helyettesíteni látszik, úgy hogy a 6. sornak vége és a következő sorok res(tituti) Ermeri(i) donis votum etc. lennének olvasandók. Ermerium a fenti fejtegetés szerint a közeli várhelyi castrumnak a neve. A szomszédos Urgumban történt restitutióra nézve v. ö. Torma Károly «az alsó-ilosvai római tábor» sat. cz. vázlatát 66. o.

AZ AQUINCUMI CASTRA KÉRDÉSE.

A mily nehéz küzdelmek árán hódították meg a rómaiak Pannoniának a Dráváig terjedő részét, annyira minden ellenállás nélkül történt a Duna vonalának megszállása Carnuntumtól Eszékig. Akár Domitianus, akár Traianus volt az, ki a legiók állomásait a Duna mentén helyezte el, mindkettőt egyedül az a szempont vezérelhette, hogy a Duna vonala, mint természetes határ, biztos támpontot nyújtson hadjárataiknak a szomszédos barbár népek ellen. Carnuntum, Brigetio, Aquincum, mint a legiók állomásai, ugyanazért első sorban stratégiai jelentőségüknél fogva birtak fontossággal s természetes, hogy kutatásaink is mindekenkelőtt ezen városok katonai viszonyainak tisztázására irányulnak.

Valamint a katonaság játszotta ezen városok társadalmi életében a vezérszerepet, úgy a *castrum*, a katonaság kaszárnyája volt a legjelentékenyebb épület, melynek fekvése nem maradhatott befolyás nélkül a városok topographiájára. A főutak mindig a castrumot szelő utcák folytatását képezték. A *canabae*, vagyis azon városrész, hol a katonasághoz tartozó kereskedők, veteranusok laktak, csakis a castrum szomszédságában keresendők. A polgári elem lakóhelye távolabb feküdt.

A mi Carnuntumot, Brigetiót illeti, nemcsak castrumaik fekvése, hanem kiterjedése is ismeretes.

Ellenben Aquincumban, daczára a rendszeres ásatásoknak, melyek immár 18 év óta folynak, daczára számtalan leletnek, melyek a véletlen folytán Ó-Buda területén a mai napig feltűntek, a castrum fekvésének kérdése még mindig nincs tisztázva, sőt zavarosabb, mint azt ez ideig hitték.

Sacken, ki 1857-ben a hajógyári fürdőket leírta,* megjegyzi, hogy a löpor-törő irányában a réteken és mezőkön római falak láthatók s egy körülbelül 6 láb magas eléggé szabályos négyszög jelölheti az árokkal szegélyezett tábornak. Csakis ezt a helyet nézhette Römer** is a tábornak s ebben ismerte föl a Marsili térképén följegyzett felső erődöt. Römer szerint az a hely a Csigadomb alatt terül el s az országút mindkét oldalára terjed. A Csigadombtól az északnyugoti sarkig a sáncz 80 öl, a nyugoti oldal mintegy 200 öl, a déli az útig pedig 160 öl. Arok nyomait látta még Römer az út keleti oldalán déltől északnak fekvő hosszúkas homokdomb körül is. Ezen méreteket követve rajzolta fel aztán Zsigmondy Gusztáv főmérnök az aquincumi castrumot.

De Römer ugyancsak Marsili alapján még egy második castrumot is tétélezett föl, s azt ott vélte megtalálhatni, hol a selyemgombolyító intézet nyomai állanak, a mai Miklós-téren.

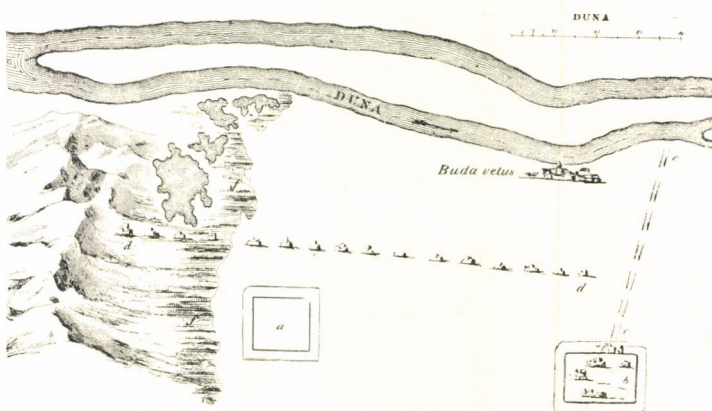
Részemről azt tartom, hogy a Marsili-térképen felrajzolt alsó erőd, illetve azon romok, melyeket Marsili annak nézett, csak a Királyhegy lehet, mely tény-

* Die römischen Bäder in Alt-Ofen, Mittheilungen d. Central-Commission z. Erforschung n. Erhaltung der Baudenkmale, II. k. 282. l.

** Pannonia területén Magyarországon fenmaradt néhány római várnáról, Arch. Közlemények III. (1862), 50. l.

leg hatalmas római falakat rejt. Marsili rajza ugyan pontatlan, de annyira még sem tévedhetett, hogy az Ó-Budától északra eső selyemgombolyító helyén állott romokat, melyeknek valami nyoma különben máig is fenmaradt volna, Ó-Budától délnyugotra jegyezze. A Királyhegy annyival is valószínűbb, mert e mellett csakugyan mély árok vezet a Duna-hoz. Ha a vízvezeték pillérei jelenleg nem is követhetők idáig, irányuk ép úgy megfelel a selyemgombolyító intézet, mint a Királyhegy fekvésének.

Salamon Ferencz, ki Aquincum topographiája szempontjából helyesen megkülönböztette az épületek északi és déli csoportját, bizonyára Rómerre gondolva mellesleg csupán annyit jegyez meg, hogy az északi csoportban egy castrum nyomait találták meg.* Annál többet foglalkozik Aquincum második táborával, melynek a római időben még a szárazfölddel összefüggő hajógyáron kellett feküdni s két fala, az északi és déli, a Dunaágban megtaláltatott.

AZ AQUINCUMI TÁBOR HELYRAJZA MARSIGLI SZERINT.

Igy állott az aquincumi táborok kérdése, midőn 1879-ben a Csigadomb felásatásához fogtak, melyről már Rómer azt hitte, hogy a castrumhoz tartozó erőd alapjait rejt. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn az amphitheatrum maradványai tűntek elő. De nem kellett sokáig várni, hogy Torma Károly az amphitheatrumtól délre a castrum két nyugoti sarkát feltakartassa. Ezen eredmény beigazolta, hogy a helyet, a hol Rómer a tábort bejárta, tényleg egy négyszögű falazat kerítette be, melynek nyugoti oldala 381 m., vagyis 200 öl, úgy a mint azt Rómer lemérte.

Másrészt azonban, midőn a papföldön az épületmaradványok egyre nagyobb arányokat öltöttek, mindinkább kétségtelenné vált, hogy ezek nem tartozhattak a castrumhoz, hanem legfőlebb a castrum mellett épült canabæről lehet szó. Igy is irtam le őket 1889-ben,** bebizonyított ténynek vévén, hogy a castrum az országút nyugoti oldalán terül el s keleti oldalát a vízvezeték pillérei jelölik.

* Budapest Története, I., 328. l.

** Budapest Régiségei I. kötetében.

Mivel Torma Károly a castrumot illető fölfedezéseit sehol nem publicálta, a Budapest Régiségei II. kötetében röviden leírtam a tábor s alaprajzát is közöltem. De már akkor a leírással kapcsolatban utaltam a tábor azon sajátosságára, melyre másutt nincs analógia, hogy t. i. meglehetősen messze fekszik a Dunától s a canabæ homlokvonala előtt épültek fel. Főleg ezen utóbbi körülmény vezetett arra a következtetésre, hogy ezen tábor mint erőd legfőleg a megszállás első idejében feleltethet meg rendeltetésének, de később el kellett vesztítenie jelentőségét és egy más helyen új tábor építésének szükségessége állott be.

Újabb megfigyelések, de főleg az esztergomi vasút földmunkálatai ma végre szükségkép arra a meggyőződésre vezettek, hogy minden alap nélkül láttuk és látjuk ama sánczokban és sarkokban az aquincumi castrum maradványait.

Talán valamennyi bizonyíték közül a legnyomósabb az, hogy tudtommal régebben se találtak a castrum területén egyetlen katonai bélyegű téglát s most sem, midőn annak majdnem egy negyedét a vasúti töltéshez lehordták. Ha a papföldi romok csakugyan a castrum tözsomszédságában épült canabák maradványai, úgy ezek között okvetlenül a katonaság nyomára kell akadnunk. De már 10 év óta vezetem az ásásokat s itt sem sikerült se téglát, se feliratot találni, mely a katonaság emlékét őrizte volna meg. Hampel József sem akadt a nagy közfürdőben téglára katonai bélyeggel, ellenben a két oltárt benne polgári állású emberek emelték. A papföldi mithraeumot a colonia egyik decurioja építtette s a Krempel-malom előtt talált, ugyancsak Mithrasnak szentelt őt oltárkö is egy decurio szabadosaitól ered. A Duna felé eső romokban napfényre került oltár, mely Silvanusnak és az állathajszák elnöklő isteneinek van dedikálva, egy paptól származik. S végre az amphitheatrumról feltehető-e, hogy abban se maradt volna a katonaság semmi nyoma, ha az tényleg a castrum mellett áll s így természetesen első sorban a katonaság mulattatására szolgált.

A kövek közül, melyek üllőhelyekül szolgáltak, húsz darabon többé-kevésbbé kiírt személynevek olvashatók, de egyetlen egyre se fogható rá, hogy katona viselte volna. Számos felirat került az amphitheatrum hátfalához épült Nemesis-szentély romjai közt is napfényre. Ezek sem származtak katonáktól, ellenkezőleg egy legalább, a legterjedelmesebb, Aquincum-colonia három magas állású hivatalnokáról emlékezik meg. A papföldi ásások területén a Duna felé vezető kocsit mentén feltakart fürdő volna az egyetlen hely, hol Torma Károly állítólag katonai bélyegű téglákra akadt. Már nekem, ki ezen fürdő tözsomszédságában ásattam fel két lakóházat, nem jutott ez a szerencse osztályrészül. A mennyiben összes ásásaim alatt bélyeges téglák kerültek elő, azok mind polgári állású emberek gyáaira vallanak, a legtöbb *Atiliae Firmae* feliratú. Torma Károlynak az volt a meggyőződése, hogy a castrumtól keletre a Dunaparton látható emelkedés csak egy hídfő romjait fedheti, a híd maga pedig egyenes folytatását képezi a castrum egyik főútjának: csak hogy 1892-ben kitűnt, hogy ezen emelkedés alatt sírok rejlenek s még ezek alkatrészei is, bár távolabbi helyekről szedettek össze, minden vonatkozás híján vannak a katonaságra. Példák bizonyítják, hogy a katonaság rendszeren a castrumból kivezető utak mentén temetkezett. Akadtak is sírok a castrumtól nyugot felé, közvetlen szomszédságában s a Csúcshegy és Aranyhegy

lejtőin, melyek között a Brigetióba vezető út haladt; de bizony az utóbbi helyeken legalább újabb időben lelt néhány sírkő nem katonai emberek emlékét őrizte fenn. Egyetlen egy kő találatott a castrum nyugoti oldalához közel eső vasúti állomásnál, mely két katona sírját jelölte, ámde ezek a *legio XXII primigenia* katonái voltak, mely legió állandóan Felső-Germániában (Mainz) állomásozván, soha sem képezte Aquincum helyőrségét.

Még azt a kifogást is emelhetjük a castrum ellen, hogy a mennyiben az országuTON túl nem terjedhetett, térfogata kisebb, mint a mekkora egy legió s a hozzá tartozó segédcapatok számára épült táboroké szokott lenni. Az nem igen változtat a dolgon, hogy a II. segédlegió emlékei a Duna mentén egészen Batináig, továbbá a buda-esztergomi, a fehérvári s a Buda-Eörsön Bicskébe vezető utak mentén találhatók, úgy hogy csak a legió egy részéről tétélezhető föl, hogy állandóan Aquincumban lakott. Ez az eset más legióknál is fenforgott. A táborok méretei mindazonáltal mindenütt máshol jelentékenyebbek. A bonni tábor hossza 527 m., szélessége 524 m., a carnuntuminak hossza 400 m., szélessége 350 m., a brigetióinál Rómer felmérése szerint a hosszúság 704 m., a szélesség 492 m. A feltételezett aquincumi castrum még a carnuntuminál is körülbelül negyeddel kisebb volna.

Legvégül hagytam azon döntő körülményt, hogy miért nem lehetett a papföldi ásatásokkal szemben észrevehető halmos magaslat az aquincumi castrum. Mint említettem már, az esztergomi vasút földmunkálatai alkalmával azon magaslatnak majdnem egy harmadát lehordták, illetve oly mélyen leásták, a mely mélységen túl római falak nem találhatók. Ezen területre esett azon sáncszerű emelkedés is, melyről Rómer s utána a többiek is azt hitték, hogy a castrum északi falát rejti. Képzeltető a meglepetés, midőn most kitűnt, hogy sehol a falnak még csak nyoma sincs. Mikép tűnhetett el egy legalább 1 m. vastag fal, midőn a papföldön még a legigénytelenebb lakóházak romjai is fönmaradtak. De nemcsak a fal hiányzott, az utaknak sem volt semmi nyoma, sőt épületek maradványait sem találták azon sánczvonaltól délre.

Mindezen tapasztalatok daczára azonban sem akarom azt vitatni, hogy azon magaslat alatt egyáltalában nem voltak épületek, sőt a Torma által felásott két sarok szükségkép feltételezi, hogy négyszögű falazatnak is kellett ott lenni. Vajjon mi értelme lehetett akkor annak? Csak két eshetőség képzelhető, melyek egyszersmind érthetővé teszik, miért állott a délnyugoti sarok helyén torony, az északnyugotit pedig egyszerűen lekerekített falazat képezte, s az építkezés maga a legsilányabb tájból való. Az egyik eshetőségre már fönnebb utaltam, hogy t. i. lehetett e helyen a római tábor, de csak a megszállás első éveiben, melyet ép azért, mert rendetlenül s bizonyára alkalmatlan helyen építették, csakhamar egy másikkal cseréltek föl. De tartozhatnak azon sarkok egy későbbi, a római uralmat követő népvándorlás korából való erődhez is. Téves azt hinni, hogy a római legiók elvonulásával a római városok romba dőltek s a vidékek lakatlanná váltak. Egyes városokról, mint Carnuntumról s Aquincumról határozott adataink vannak, hogy a VI. században fennállottak. És hogy védelmokről is történt gondoskodás, tanuskodik Procopius (De ædificiis, IV. 5), ki Justinianusról (527—566) említi, hogy a Duna mentét erődökkel látta el. A két

AZ AQUINCUMI AMPHITHEATRUM ÉS A TŐLE DÉLRE ESŐ TÁJ, A HOL TORMA KÁROLY AZ AQUINCUMI TÁBORT SEJTETTE

eshetőség közül az utóbbi látszik valószínűbbnek. Inkább a VI. századra vall a sarkok építése, mint Traianus idejére, midőn bármily hevenyészve építettek, oly gyatra falakat még sem készítettek, a milyeneknek ama romok feltűntetik. Körülbelül egykorú lehetett ezen erőd a Dunaparton az ásatásokkal szemben emelkedő domb sírjaival, melyek csak barbároktól eredhetnek, kik bár egészen római módra temetkeztek, a római sírok összedarabolt részeit használják fel sírjaik anyagául.

Különben bármi legyen a papfölddel szemben fekvő castrumnak vélt épület magyarázata, az elmondottak után, úgy hiszem, annyi mindenesetre állítható, hogy a római helyőrség itt tartózkodásának legnagyobb részén át a castrum nem állott azon dombos magaslat helyén, mely az amphitheatrumtól közvetlenül délre elterül.

Az a kérdés már most, hogy hol volt tehát, illetve hol lehetett. Az irány megjelölésére, a hol keressük, elég biztos támpontul szolgálhatnak maguk a téglák, a mennyiben katonai bélyegekkkel el vannak látva. Már pedig ezek annál sűrűbben kerülnek napfényre, minél inkább közeledünk északról Ó-Buda felé. Hampel József ilyeneknek egész sorozatát ismerteti,* melyeket a filatori gát mellett 1882-ben felásott temetőben találtak. A szomszédos anyagárkokban, melyekből 1887/8-ban a földet a filatori állomás feltöltésére kiemelték, szintén szép számmal kerültek elő hasonló fajtájú téglák. Világos, hogy a castrumnak ezen temetőktől délre kellett feküdni. És ha ezen irányban a római falmaradványokat, melyek, sajnos, úgyszólván kizárólag csatornázás és alapozás útján kerültek napfényre, számon vesszük, constatálnunk kell, hogy a téglák, a mennyiben a falakhoz felhasználtattak és bélyegesek, a katonaság készítményei voltak. A régi vámház mellett 1888-ban csak egy apsisrészletet bontottak ki s magam szedtem föl belőle 5 ilyen téglát. Azonban minden más pontnál gazdagabb a hajógyár szigete ilyen leletekben, úgy hogy már Sacken joggal felismerte az itt felásott fürdők katonai jellegét.

Bár nem oly fontos, mint a katonai bélyegű téglák előfordulása a jelen kérdésnél, mindenesetre figyelmet érdemel az a tapasztalás is, hogy az Ó-Buda házsorai alatt lappangó falazatok erősség, tartósság tekintetében össze sem hasonlíthatók a papföldi falak átlagával. Ismételten tanuja voltam annak a nehéz munkának, mely szükséges volt arra, hogy ezeket szétzúzzák. Ilyen hatalmas falak egész sorozata tűnt elő a Laktanya-utca csatornázása alkalmával, s ez utca tudvalevőleg párhuzamosan fut a hajógyári szigettel. Vajjon föltehető-e, hogy a római, midőn castrumot épít s azt árkokkal veszi körül, magát a falat ne a legszolidabban építse, különösen akkor, a mikor tényleg ért a legszolidabb kőmives-munkához?

És hogy csakugyan azon területen kellett a castrumnak lenni, mely a római időben még szárazföldet képezett gyárszigetet is magában foglalja, váratlanul igazolta egy néhány év előtt napfényre került lelet. Tizenegy darab feliratos kőről** van szó, melyek, a mióta Domaszewskinek a római sereg vallásáról

* Budapest Régiségei, III., 61—64. ll.

** Az Arch. Ért. 1889. 401—415. lapjain ismertettem már őket, de még akkor nem ismertem fel jelentőségüket a castrum szempontjából. Fröhlich Róbert, ki utánam publicálta őket, szintén nem méltatta ezen oldalról.

írt alapvető munkája* megjelent, többé kétséget nem engednek az iránt, hogy eredetileg a praetoriumban állottak. A véletlen érdekes összejátszása, hogy Mainzban is a praetoriumban állott oltárokat egy falnak anyagául felhasználva találták meg, mint nálunk. Az a fal, a melyből a mieinket kiszedtettem, a Laktanya-utczában, a zsidó temető délnyugoti sarkán tűnt elő, másfél méter mélyen a fölszín alatt. A Duna-ág vize innen mintegy 100 lépésnyire odább kelet felé folyik s szemben fekszenek a hajógyár-sziget római fürdői.

A kövek feliratai a következők:

1. = CIL. III. S. 10396. *Dis et Genio provinciae Pannoniae C. Val(erius) Pude(n)s leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore).*
2. = CIL. III. S. 10399. *Fortunae huius Loci C. Val(erius) Pudens leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore).*
3. = CIL. III. S. 10424. *I. o. m. et dis deabusque omnibus T. Clementius Silvius v(ir) e(gregius) a(gens) v(ices) p(raesidis) s. l. l. m.*
4. = CIL. III. S. 10415. *I. o. m. Q. Caecilius Rufinus Crepereianus co(n)s(ularis) leg(atus) Aug(ustorum) (duorum) pr(o) pr(aetore) v. s. l. m.*
5. = CIL. III. S. 10408. *Funoni Caelesti Q. Caecilius Rufinus Crepereianus co(n)s(ul) leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) v. s. l. m.*
6. = CIL. III. S. 10436. *Marti Victoriae Fortunae red(uci) pro s(alute) imp(eratoris) Caesar(is) [M. Ful(ii)] P[hilippi Aug(usti) et M. Ful(ii) Philippi] nobi[lissim]i Caesa[ris] Afius Avitus!!!!*
7. = CIL. III. S. 10438. *Minervae victrici C. Val(erius) Pudens leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore).*
8. = CIL. III. S. 10470. *Urbi Rome L. Cassius Marcellinus leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) co(n)s(ul) des(ignatus).*
9. = CIL. III. S. 10473. *C. Ful(ius) Sept(imius) Castinus co(n)s(ul) desig(natus), leg(atus) Aug(ustorum trium)] pr(o) pr(aetore) P(annoniae) i(nferioris), leg(atus) leg(ionis) I M(inerviae), ex praec(epto) dom(inorum) n(ostorum trium) dux vexil(lationum) IIII Germ(anicarum) [leg(ionum)] VIII Aug(ustae), X[XII] Pr(imigeniae), I Min(erviae), XXX Ulp(iae) advers(us) defectores et rebelles, proco(n)s(ul) Cretae et Cyr(enaicae), iurid(icus) per Apul(iam) Cal(abriam) Luc(aniam) Brut(tios), cur(ator) viae Sal(ariae), cur(ator) Ae[c]lan(ensium), p[r]aet(or) tutel(arius), tr(ibunus) pl(ebis), quaestor, tr(ibunus) mil(itum) leg(ionis) I adi(utricis) item V Mac(edonicae).*
- 10—11. = CIL. III. S. 10471—72. Azonos szövegűek az előbbivel, leginkább csak a szavak elosztásában és a ligaturákban mutatkozik eltérés.

A mennyire természetes, hogy ily tömegben csak egy közelfekvő praetoriumból használtathattak fel köveink egy fal anyagául, ép oly kétségtelen, hogy ha másfelé, természetesen többé nem eredeti helyükön oltárok láttak napfényt, melyek a fönnbbiekhöz hasonló jellegűek, azok eredetileg szükségképen ezekkel együtt ugyanazon helyen is, vagyis a praetoriumban állottak.

A következő két oltárkö az előbbieik lelhelyének szomszédságában 1855-ben Lesch Mátyásnak a Laktanya-utczába nyúló Szt-Endre-utczai 150. sz. telke

* Die Religion des Römischen Heeres a Westdeutsche Zeitschrift 1895. évfolyamában.

helyén látott napvilágot. Egy (13. sz.) még párkányától és lábazatától is meg van fosztva, egészen olyformán, mint az összes Laktanya-utczai kövek.

12. = CIL. III. 3480. *Deo invicto Mithrae C. Fulius Castinus leg(atus) Aug(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore).*

13. = CIL. III. 3421. *Fortunae reduci P. Cosinius Felix v(ir) c(larissimus) leg(atus) Aug(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore).*

Magán a gyárszigeten is került egy oltárkö napfényre, mely ezen csoportba tartozik. Nem lévén megcsonkítva, ha lelhelye körülményeit pontosan ismerjük, esetleg egyenesen rámutathatnánk a praetorium helyére.

14. = CIL. III. 3418. *Dis deabusq(ue) Genioque Loc(i) (4 sor kivakarva) M. Aur(elius) Valentinianus v(ir) c(larissimus) leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore).*

Két kő a dohánygyár helyén állott dézsmaház falazatából került elő. Világos, hogy nem ez volt eredeti helyök, hanem nem is oly régen falaztathattak ott be. A 16. sz. oltárnak hiányzik feje és lába. A felirat felső fele alaposan el van tüntetve, kevésbé az a másfél sor, hol a helytartó neve állott, de azért ki nem betűzhető. Sértetlenül csak a címet jelölő szavak vannak meg, az ezekre következő sorok ismét nyomtalanul kiirtattak.

15. = CIL. III. 3473. *[Dis] militaribus [s]alutaribus [Hat]erius Saturn[inu]s leg(atus) Aug(ustorum) (duorum) [pr(o)] pr(aetore) cum L. Aproniano fil(io) trib(uno) mil(itum).*

16. = CIL. III. 4317. *legatus Aug(usti) pr(o) pr(aetore).*

Más két kőnek lelhelye Ó-Budával szemben a Duna balpartján feküdt római erőd lévén, nem következik feltétlenül, hogy a kövek a jobbpartról hozattak ide át. Annyi azonban bizonyos, hogy azonos jellegűek az ó-budai oldalon talált kövekkel. Párkányaik, lábaik le vannak faragva.

17. = CIL. III. 3429. *Dis reducibus patriis Svetrius Sabinus leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) et*

18. = CIL. III. 3428. *Jovi Accioni patrio Svetrius Sabinus leg(atus).*

Utolsónak idézem azt az oltárt, mely Pécsről került a n. muzeumba. Pécsre nyilván csak valamely gyűjtő czipelhette.* Eredetileg az aquincumi tábor praetoriumában volt helye.

19. = CIL. III. 10285. *Virtuti et Honori L. Ulpus Marcellus leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Pannon(iae) inf(erioris) v. s.*

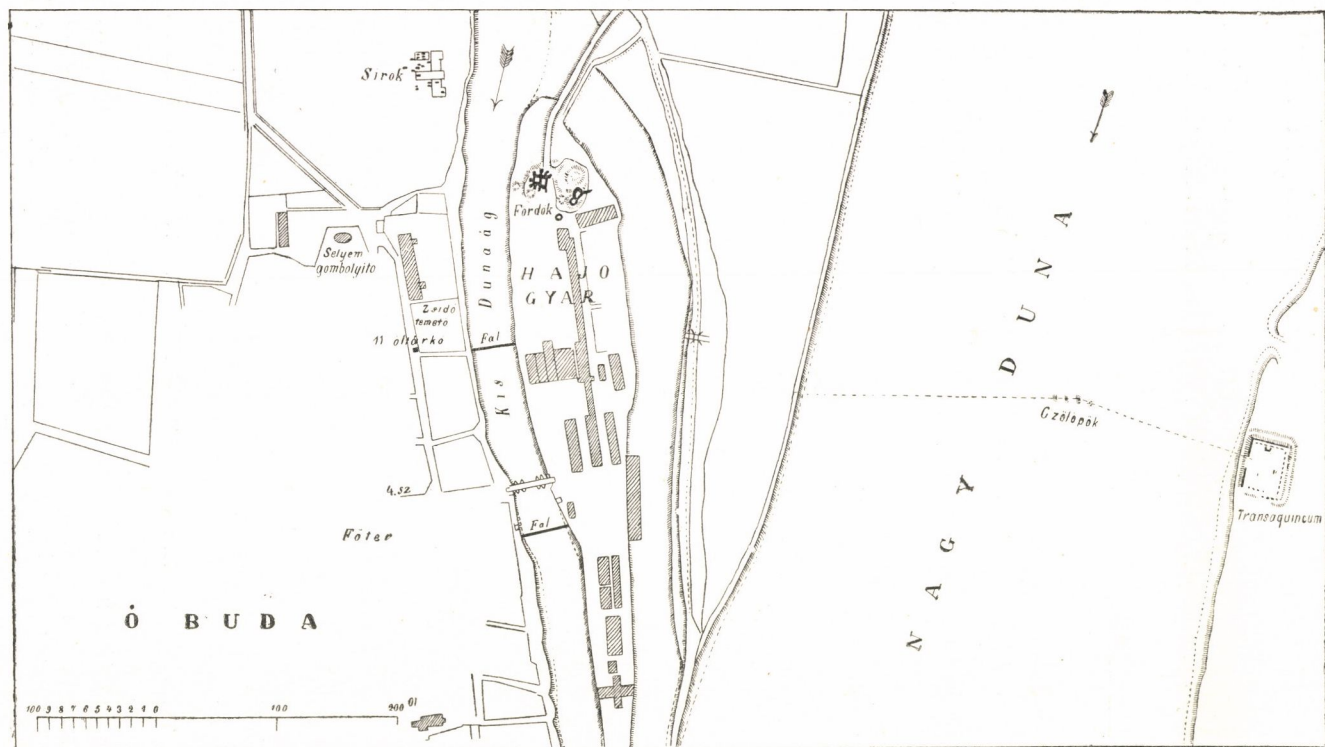
Az egyik oldallapon Victoria, a másikon Mars reliefjei.

Jól tudom, hogy azon oltárkövek sorozata, melyek a castrumon belül felállítottak, még tetemesen kibővíthető azokkal, melyeket a principales collegiumai,** továbbá a katonaság az összeség nevében dedikáltak. De ezuttal csak azok egybeállítását kíséreltem meg, melyek a praetorium belsejében állottak, a hol első sorban a helytartónak volt joga oltárokat állítani,*** mint olyannak, kire

* Domaszewski, Die Religion. 43. l.

** Ilyen oltárt találtak nem régiben is, a főtéri 4. sz. ház bontásánál. A fegyvertár őre ajándékozza a collegiumnak, helyesebben a scholának, hol ezen collegium a táboron belül összegyűlt. Nem fogadalmi kő, hanem a cultus céljaira szánt oltár. Sajnos, hogy felső része csonka.

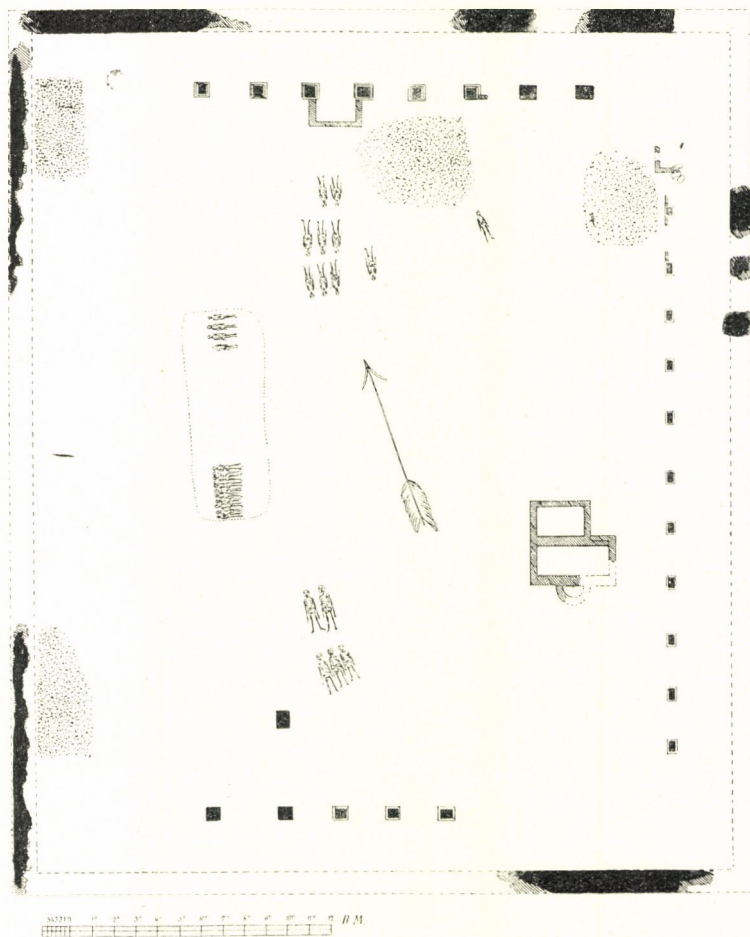
*** Domaszewski id. h. III. l.

TRANSAQUINCUM HELYFEKVÉSE ÉS A VELE SZEMBEN FEKVŐ JOBB PARTI TÁJ TÉRRÁJZA.

a császár az imperiummal az auspiciumokat is reá bízta. A carnuntumi castrum felásatásánál oly szerencsések voltak, hogy a szentélyeket megtalálták. Három volt egy nagy udvar végén, az egyik Jupiter szobrának töredékével és a hely Geniusával, a másik Herculessel, a harmadik oltárral, melyet a császár üdvéért Jupiternek altisztek és katonák állítottak.

Az aquincumi castrum prætoriumának idézett kövei között aligha vannak régiebbek Septimius Severus idejénél, a miből azonban még nem következik,

A TRANSAQUINCUMI ERŐD ZSIGMONDY GUSZTÁV FÖLVÉTELE SZERINT.

hogy maga a tábor is ezen császár idejében épült volna. Legfőlebb arról beszélhetünk, hogy a szentélyek építtettek újjá s új oltárkövek állíttattak föl benne, mire elég indokul szolgált, hogy Septimius Severus császár alatt foglalt teret a császárok cultusa a táborban. Vannak feliratok, melyek bizonyítják, hogy maga Septimius Severus építtette föl a táborok szentélyeit.

A carnuntumi táborszentélyek még Julianus császár alatt fenállottak. Nem valószínű, hogy Aquincumban a katonaság kevésbé szívósan ragaszkodott

volna a pogány cultushoz, úgy, hogy a praetorium szentélyei esetleg mindaddig sértetlenek maradtak, míg a katonaság itt székel s csak távozása után döntettek le, a mikor aztán az oltárkövek nagy részét is újabb építkezésekhez anyagul használták fel.

Mint fönnebb említettem, már Salamon Ferencz azon véleményen volt, hogy az egyik castrum a hajógyár helyén állott, sőt a kis Dunaágban rejlő két falat úgy említi, mint a castrum két oldalát. Az előadottak annyiban tartalmaznak új eredményt, hogy ezen castrumban Aquincum *egyetlen* castrumát tekinthetjük.

Csak hogy a mi Salamon Ferenczet ezen következtetésre vezette, az a «Contraaquincum» nevű erőd fekvése a pesti parton, éppen szemben a hajógyárszigettel. Tényleg ezen castellumnak csakis úgy lehetett értelme, ha a legio castrumának már fekvésénél fogva is előbástyáját képezi. Sajnos, még nem ismerjük a dunai védelmi rendszert annyira, hogy erre másfelől vett hiteles példákat hozhatnánk fel. A mennyi Rómer hiányos leírásából* kitűnik, a brigetioi castrumnak is megfelelt a Duna balpartján egy erőd (Leányvár), mely szintén szemben feküdt.

Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezen alkalommal azon rajz másolatát közölhetjük, melyet Zsigmondy Gusztáv főmérnök a contraaquincumi castellumról készített 1877—78 télen, midőn a főváros töltést építtetett helyén. Leírását azonban annyival mellőzhetem, mert Salamon Ferencz Budapest Történetére hivatkozhatom, hol feltalálható (329—339 ll.). Ugyancsak Zsigmondy Gusztávtól való a másik rajz, mely a contraaquincumi erőd fekvését feltünteti, viszonyítva a hajógyárszigeti falmaradványokhoz, egyszersmind meg van azon pont is jelölve rajta, hol a fönnebb ismertetett 11 oltárkö napfényre került. Fel vannak végül tüntetve rajta azon czölöpmaradványok is, melyeket a ma már hiányzó fürdősziget kotrása alkalmával Zsigmondy látott s a melyekben, mert a két castrum tengelyébe esnek, méltán azon híd maradványait vélte felismerni, mely a két táborhelyet összekötötte.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

A DEBRŐI ALTEMPLOM.

Hevesvármegye közepe táján, a hatvan—miskolczi vasutnak kaál-kápolnai szárnyvonalán terül el szép halmos vidéken Al- és Fel-Debrő szomszéd községe, melyek közül az előbbi múlt századi sváb telepnek a történelemben semmi különös szerepe nincs, ellenben Fel-Debrő vagy régen Döbrő a hajdani Döbrő-család ősfészke, tulajdonképen egy kis hegykúpon emelkedő váracska volt, melynek sánczai és felvezető útjának töltései a vasutról is jól láthatók, habár a hegy tövében nyitott kőbánya a régi vár jó részét megsemmisítette. A község a hajdani vártól valamivel távolabb fekszik lapályon, melynek kissé emelkedettebb

* Arch. Közl. 1862. 49. l. V. ö. Arch. Ért. 1882. VII. l.

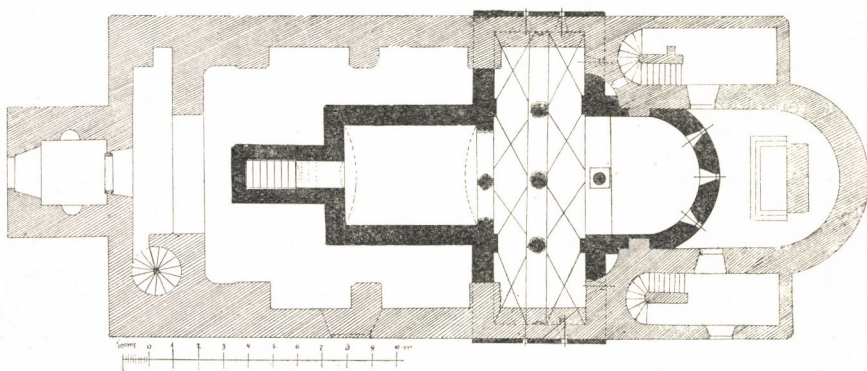
részen kellett a Döbrö-család által alapított zárdának állnia. Ma a falu közepén 1750-ben épített elég terjedelmes, de jelentéktelen templom áll, s kétségkívül ez a hajdani nagybbszabású épületek középpontja. Erre mutat a magasabb fekvés, főképp pedig a körülötte minden irányban elhúzódó erős sok alapfal és körtörmelék; legfőképp pedig az a nevezetes altemplom, melynek létezését különben kívülről csak az az egyetlen kis lyuk árulja el, a mely a templom északi falának közepe táján épen a földszinén látható. Magában a templomban sem árulja el már ma semmi, hogy itt hajdan egészen más alaku, altemplomos keresztkaros, a mainál ugyan kisebb, de jóval díszesebb imaház állott. (L. I. ábra) A templom közepén ma a toronyalatti nyugati kaputól kevés távolságra, vastag deszkákkal kezdetleges módon befödött két méter hosszú nyílást találunk, melyet sírgödör nyílásának tartunk; pedig ez tíz fokos lépcsőt rejt magában, melyen nyomott dongaboltozatú négy méter széles, hat méter hosszú terembe jutunk. Ez az egykori altemplom főhajója; ennek keleti falát egy izmos félhengeroszlopokból alkotott pillérnyaláb és az ezáltal tartott két árkádiv és kiemelkedő homlokfal alkotja. A két oldalfal előtt egy-egy hármass pillér lép egy kissé a falból elő, hogy a keleti homlokfal iver ezen nyugodjanak. E két egyenes metszésű félkörív alatt áthaladva a tér egy keresztkarokkal ellátott templomocskává tágul, melynek boltozatait a kereszthajók irányában elhelyezett három izmos pillérnyaláb és egy hengeroszlop tartja; ez utóbbi a keleti kar közepe tájára van állítva. A két északi és déli kar egyenes, a keleti pedig félköríves záródású és ez utóbbinak félkúpboltozatát kivéve, valamennyit egyszerű élben összefutó félköríves keresztboltozat fűdi. Az altemplom mai padlója, eltekintve a sok törmelék- és vakolathulladéktól, mely azt vastagon fűdi, a felső templom padlójától csaknem három és fél méter mélyen van; mindemellett igen valószínű, hogy hajdan nem volt az egész altemplom a föld alatt mint ma, hanem ablakai legalább részben a külső talaj fölé emelkedtek, mi által nappali világosságot nyerhetett; mivel ugyanis a keleti apsis szokásos három kis félköríves ablakán kívül ilyeneket találunk részben befalazva ma is mind a két kereszt-karnak keleti falán és egyenes záródásain, sőt még a két nyugati árkádiv fölött is két kis ablak nyílt magába a felső templomba, épen úgy a mint Olaszország altemplomai és confessionaiál látjuk, hol a főhajóból mindenütt ablakon át letekinthetünk az oda temetett ereklyékre, illetve altemplomba is. A feldebrői altemplom ilyenképen tizenegy nyíláson át jutott világossághoz, míg ma egyetlen egy kis lyuk bocsát bele észak felől némi levegőt, de világosságot, mivel a mai talaj nagyon fenn van, ez sem nyújt az érdekes épület számára.

Az altemplom lejárata eredetileg is ott lehetett, a hol ma, legalább sehol a keresztkarok falain nem látjuk más lejáratnak nyomát, mindamellett, mivel a mai felső templom padlója, az altemplom minden része fölött egyenlő és egy színvonalban van, habár az altemplom keresztkarai fölötti boltozatok 50 cm.-nél vastagabb, ugyancsak az altemplom főhajója vagy előcsarnoka fölött pedig több mint 120 cm. vastag töltésréteget emelnek: ebből bátran következtethetjük, hogy a hajdani felső templom hajójából körülbelül 50 cm. magasra kellett a hajdani felső sanctuariumnak emelkednie, s így jóval kevesebb lépcsőn, tehát kényelmesebben lehetett az altemplomba lejutni mint ma.

Ahhoz természetesen semmi kétség sem fér, hogy az altemplom fölött megfelelő nagyságú, legfőlebb nagyobb néphajójú, de mindenesetre épen olyan erősen kiszögellő keresztkarokkal ellátott épület emelkedett, mint maga az altemplom; de erről ma minden maradvány hiányában semmit nem tudhatunk. Hogy azonban épen nem volt annyira dísztelen s nem nélkülözött annyira minden művészi tagoltságot és faragványt, mint számos XII—XIII. századbeli falusi templomunk, épen a felső vidéken, s még inkább Erdélyben, mutatja az altemplom 8—8 hengertag összeolvasztásából alkotott négy nagy pillér, ezek sajátos fejezetei és lábazata, főkép pedig a sanctuarium elején álló hengeroszlop díszes fejezete, habár ez annyira töredezett, hogy diszitményét kivált rajzban feltüntetni igen nehéz. (2. ábra)

Az egykori templom művésziesebb kivitelére vall végre az is, hogy az altemplom minden részét, kitűnő rajzu falfestmények borították, a melyekről

FELDEBRŐI ALTEMPLOM ALAPRAJZA

1. ábra.

több oknál fogva bátran állíthatjuk, hogy nem sokkal fiatalabbak, mint az altemplom, sőt épen ennek kora meghatározására is alkalmasak.

Alighogy e sötét boltozatok alatt e sajátos alakú pillértömbök között e nagybecsű falképmaradványokat végigszemlélve, a nagy kő- és téglatörmelék-rakásokon átvergődve egy penészes koporsó és több réginek szerte heverő maradványaitól szomorúan hangolva, figyelmesebben kezdünk vizsgálódni, önkénytelenül az a kérdés merül fel, hogy került ide e négy aránytalanul vastag nyomott pillérnyaláb társaságába egyetlen karcsú hengeroszlop, mint boltozat-támasztó, melynek egykor igen díszes fejezete semmi harmóniában nem áll és korra nézve sem egyeztethető a pillérnyalábokkal, főkép azoknak sehol másutt nem látható dúdoros fejezetével, helyesebben vállköszerű koszorúpárkányaival. Feltűnő továbbá, hogy a míg e pillérnyalábok alatt jól megfigyelve lábazatot is találunk, addig ez a hengeroszlop minden átmenet nélkül tűnik el a talajban. Első dolgom volt tehát e hengeroszlop környékén a törmelék alatti durva kövek-ből összerakott padozatot felbontva, a kemény talajba olyan mélyen lehatolni,

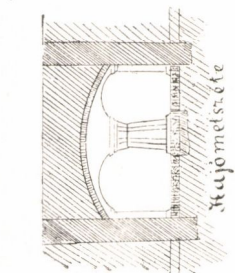
míg a hengeroszlop alapjára nem találok. E munka közben csakhamar alig 30 cm. mélyen, épen a hengeroszlop töszomszédságában érdekes diszítményű faragott kődomborműre akadtam, mely diszítményes részével lefelé fordítva, mint törmelék hevert e helyen, a hol csekély mélységben mintegy fél méterre a mai padló színe alatt megtaláltam a hengeroszlopon a két igen egyszerű lapos gyűrűt is, mely annak alsó végét köríti, továbbá magát az alapfalat, melyre e hengeroszlopot állították s így előjött maga az eredeti padló színe, mely tehát 50 cm.-rel mélyebben fekszik mint a mai.

Mielőtt az itt lelt szép faragványt bemutatnám, megemlítem, hogy a pillérnyalábok töveit is megástam; de ezeknél már nem kellett még e csekély fél méterre sem ásnom, mert épen a mai padló színvonala alatt előbukkant a nagyon töredezett, de két-három pillérnyalábról megszerkeszthető eredeti lábazat is, melynek talpa csak 17—19 cm.-nyire van a mai talaj alatt. E két fontos körülményhez járul aztán egy másik diszítményes, de kevesebb érdekű faragványtöredék is, a mely az északi keresztkar nyugati falába van épen a boltozat alatt berakva, abba a múlt századi falba, mely az altemplom boltozatát áttörve a felső templom pillére gyanánt szolgál. Ezek aztán kezembe adták az egész fonalat, mely az altemplom múltja, létrejötte és átalakításainak ismeretére vezetett.

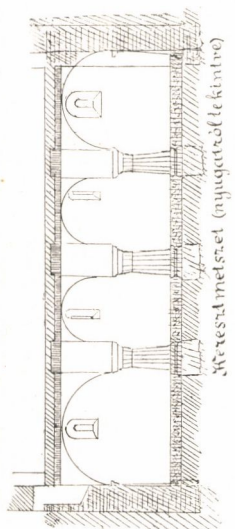
A föld alól előkerült diszítményes dombormű (3. ábra), jöllehet ma nem szerves része a templomnak, alig hihető, hogy valami más vidékről, más épületből került volna ide; bátran hozható az altemplom történetével kapcsolatba. Az egész töredék nem egyéb mint egy 0'31 m. széles és 0'25 m. magas kőlap, melynek eredetileg mind a négy oldala 0'50 m. széles lehetett. E lapot öt cm.-nyi lapos keret kivételével, kettős ágfondék tölti be, olyképen, hogy a kettős ág párhuzamosan kereken futja először mind a négy oldalt s minden oldal közepén egymásba átfonódva a négyzetben belől egy kör medaillont is ír le; a négyzet sarkaiban három szögalakban elhelyezett közös körcsúcson ülő pálmalevelek láthatók; a kör medaillon középmezéjét pedig ismét kettős ágból egymás alá való kanyarodással hatszögűvé alakított kisebb medaillon s ennek közepét hatlevelű rózsácska tölti be. Ez a motívum, s annak ilyen stilizálása a IX. század architecturájára nézve annyira jellemző, hogy az sem a későbbi, sem az előbbi hasonló nemű domborműdiszítványokkal össze nem zavarható, azoktól mindig élesen megkülönböztethető. Catteneo jeles műve és a Horvátországban kiasott hasonló töredék ismerete alapján, főképp pedig a ravennai megfelelő korból ránk maradt sok diszítványos domború művekkel összevetve ma már bizonyosként állíthatjuk, hogy az ilyen nemű faragványos kövek mind a IX. század folyamán jöttek létre.

Föltéve tehát a mit már előbb mint a legvalószínűbb feltevést kellett kiemelnünk, hogy t. i. ez a faragvány messze földről nehezen kerülhetett ide, a mai altemplom padlótöltelékebe: azt kell mondanunk, hogy ez valamely itt vagy a közelben állott kora román ízlésű templomnak diszítványos maradványa, talán épen a presbyteriumot a mellékhajóktól elválasztó korlátfal, vagy valamely ambó mellvédőjének egyik ú. n. parapetuma vagy oldalkasettájának fenék-diszítménye, minőt az itt említett templomrészekben sokat találunk mindenütt.

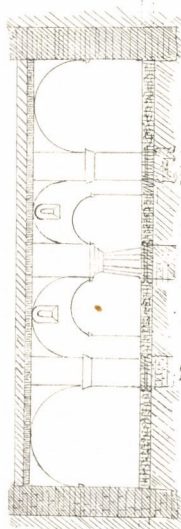
FELDERŐI ALTÉPLŐM

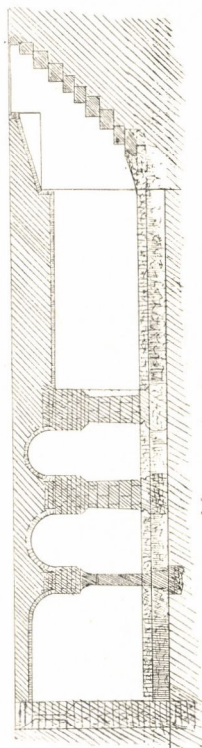
Kúpjelmetszet

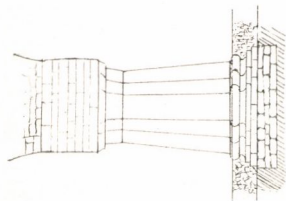
Kúpjelmetszet (nyugatról tekintve)

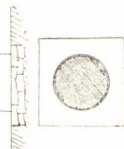
Kúpjelmetszet (keletről tekintve)

Kúpjelmetszet

nyugatról tekintve

A faragvány szép stilizálása és pontos rajza mellett, a mi különben nem szokott az ilyen díszítmények jellemző vonása lenni, elég durva faragvány, a mi viszont igen jellemzi e kor díszítményes domború műveit. Anyaga mészkő, mely meg-egyezik a jelenlegi altemplom faragott kőrészeivel, s valahol itt a közeli hegyekből való lehet. Ha már e faragvány, mint bátran feltehető, a IX. századból ered, nincs kétség, hogy e templom helyén már a szláv kereszténység idején egyházi épület létezett, a mely végkép elpusztulván, ennek csak e töredéke maradt ránk, ellenben a már egyszer megszentelt hely az újból felvirágzó kereszténység idején ismét az istentisztelet helyévé vált, de nem véletlenül, s nem pusztá vadonba építettek ide később is templomot, hanem világosan kimutatható, hogy a mai XII. század vége vagy a XIII. század elején épült altemplom helyén egy még régebbi, mindenesetre XI. századi épület is állt, mely díszítő faragványokban alighanem gazdagabb volt, mint a ma elég épen előttünk álló altemplom.

Ez, habár az egésznet egykorú falképek borítják s még az előtermül szolgáló főhajó boltozatát is épen e festmények maradványai miatt a templom többi részével egykorúnak kell tartanunk, épen nem egészen egyöntetű mű, sőt az egyetlen hengeroszlop vizsgálása mindenkit meggyőzhet arról, hogy itt két különböző korszakban épült templommal van dolgunk. Ez a hengeroszlop, mivel lábazata és az a hajdani padló 50 cm.-rel lejjebb van, mint a mai padló, hajdan egy már 50 cm.-rel mélyebben fekvő templom boltozatát tartotta, s alighanem a négy pillérnyaláb helyén is ilyen hengeroszlop állott egykor mint ez, de fedőlapja valamennyinek bizonyosan jobban illett az oszlopfejezethez, mint ezé a hengeroszlopé, mely előttünk áll. Mindezt összevetve még azzal a körülménnyel, hogy a mai négy pillérnyaláb két-két lábazata 30 cm.-rel magasabban fekszik, mint a hengeroszlopé, s végre abból, hogy a pilléreknek tulajdonképeni fejezete nincs is, leolvashatjuk a templom régebbi állapotát is.

Nevezetesen mindenekelőtt bizonyos, hogy annak a legrégibb, tán még a IX. századból a szláv kereszténység idejéből eredő templomnak helyén, melyre az a díszes domború művű parapetum mutat, már a XI. század folyamán kellett egy altemplomnak épülnie, mely szintén keresztalakú, szintén ilyen, vagy tán kisebb arányú boltozatokkal, de mindenesetre ilyen karcsú oszlopokkal lehetett ellátva, mint ez az egyetlen hengeroszlop. Bizonyos továbbá, hogy ez a XI. századnak vélt altemplom elég világos lehetett arra, hogy ilyen díszes oszlopfejeket állítsanak bele minő ez, mely megrongálva bár, de hengeroszlopával együtt ma is eredeti alapzatán áll s csak fedőlapja (abacusa) pusztult el egészen. Az is szemmel látható, hogy ez a régi altemplom, melyben e hengeroszlop karcsúsága miatt tán több oszlop állott, mint a mennyi pillérnyaláb ma tartja a boltozatokat, idők folytán annyira elpusztulhatott, hogy egyetlen hengeroszlopán és tán főfalain kívül semmi sem maradt helyén s a régi törmelék annyira feltöltötte a talajt, hogy száz vagy százhusz év múlva a XII. század vagy a XIII. század elején, mikor a mai altemplom felépült, már nem tartották érdemesnek a régi padlóról a törmeléket mind kihordani, hanem elterítgetve s kiegyenlítve, a még helyén álló hengeroszlopot is 30 cm.-re betemetve új altemplom építéséhez fogtak, s mivel a réginek még főfalaiból is állhatott valami, megtartották a

régi alaprajzot is, ellenben a boltozatok hordására már az egyetlen helyén álló hengeroszlop kivételével, a melynek elpusztult fedőlapját (abacusát) sem pótolták, a régi, különben is eltemetett oszlopalapok helyett 30 cm.-rel magasabb talajra, pillérnyalábokat építettek, s így állt elő a mai altemplom.

E két tény mellett, hogy t. i. itt már a XI. században altemplom állott, melyből a mainak alapfalai és egy hengeroszlopa fönmaradt, bizonyít különben még ennek a hengeroszlopnak fejezete is. Nevezetesen a mellett, hogy e nagyon rongált és a felette levő terjedelmes vállkőhöz épen nem illő oszlop fejezetnek

3. ábra.

akanthus-diszitménye sem illik a pillérnyalábok dűdörös vállköveihez, a melyek a pillérfejezetet pótolják, nem illik egyáltalán a XIII. századi eddig ismert oszlopfejek stilizációjához sem ; ellenben annak felálló éles karaju, finom rajzú akanthus-leveleihez igen hasonló stilizációt találunk az esztergomi hercegprímási múzeumnak egyik nagy oszlopfejezetén, a mely szintén antikyszerűen metszett éles rajzú akanthus-levelekből áll s egyenesen Szent István bazilikája maradványának tartható.

A feldebrői altemplom hajdani és mai padlója közti fél méter különbség, habár a pillérnyalábok csak 30 cm.-rel magasabb talajon állanak, onnan ered,

hogy már ez utóbbi padlót is emelték s egy újabb durva kövezésből álló padlóval a pillérnyalábok lábazatát is az egész altemplom területén elfödtek; sőt e harmadikat is a sok mindenféle kő, téglá, vakolat és más hulladék, már magasan ellepte, mivel az altemplomba is lenyúlt némileg az új templom építése s az előbbi a múlt század óta temetkezésre használták. A jelenlegi plébános Horváth Jenő úr a hullá- és koporsómaradványokat elődének szintén idetemetett holttestével együtt összeszedette ugyan, s egyetlen nagy deszkakoporsóba temette, mely jelenleg a végkép elsötétített díztelen altemplom keleti karában áll; de a sok törmelék a két kereszthajót ma is méter magasan foglalja el.

Készakarva nem szóltam eddig az altemplom legfőbb díszéről, igen becses falképeiről, a melyek már eddig is nagyobb méltánylásban részesültek és ismertesebbek voltak, mint maga az altemplom. Ez a nagyobb figyelem Ipolyi és Henszlmann részéről hasznára is vált a tudománynak, mivel a falképekből már ma nem láthatunk mindent, a mi előttük még épen állt.*

A lépcsőkön lehaladva mindjárt az első tágas terem vagy főhajó keleti falán és boltozatán több díszítő festmény maradványát találjuk, de összefüggő motívumot már nem állapíthatunk meg, s csak azért érdemes ennek megemlézése, mivel az itteni nyomott félköríves dongaboltozat egykorúságát bizonyítják az altemplom többi részével, míg e falfestménymaradványok nélkül e boltozatot alakja miatt könnyen jóval későbbinek tarthatnók. A kereszthajókba lépve valamennyi boltozaton találunk falfestménytöredékeket, nevezetesen némely hevederíven medaillonokat és ezekben egyes szentek képeinek maradványait. Egészen összefüggő s kivehető alak csak kettő van, t. i. a déli kereszthajó nyugati boltozata kezdetén Kain, s vele szemben Ábel, a mint áldozatot mutatnak be. Ezeket vázlatban és szóval leírva közzétette már Henszlmann Imre: Magyarország. Ókor. Román és átmen. stílű Műemlékek. 136—7. ll., több külföldi analógia felemlítésével, de hű másolata eddig tudtommal sehol sem jelent meg. Ez annál sajnosabb, mivel a képek gyors romlásnak indultak.

Műveltségünk történetének igen-igen gyér adatai közt aránylag még számottevőnek mondható az a sok falfestmény, mely Magyarország területén fenmaradt; de mi ezekkel olyan keveset gondolunk, hogy önérzetes ember pirulással áll meg az országban, a hol ilyenek még vannak, vagy valaha voltak. Sokat panaszkodunk a tatár és török pusztításra, pedig a pécsi kubiculum európai nevezetességű falképei épenséggel nem a török időkben, hanem úgyszólván napjainkban mentek tönkre, s szemünk előtt pusztul el még utolsó maradványuk is. A jékelfalusi templom sekrestyéjének értékes falképeit a nyáron nagy vasszőgekkel átlukgatva s ruhadarabokkal teleaggatva találtam. A híres zsegrai, boldogfalvi és több más templomunk falképei pedig még a mészréteg alól sincsenek kellően kifejtve, mert ilyesmi egyáltalán csak akkor jó valamelyest napfényre, ha épen akad olyan áldozatkész ember, a ki hónapok munkáját áldozza rá önként; a már felderített műemlékek épségben tartására pedig épen semmit sem gondolunk. Így vagyunk a feldebrői altemplom falképeivel is, melyek

* Ipolyi: Schematismus Agriensis 1865. 143. l. és Heves és Külső-Szolnok vármegye leírása. 1865. 456. l. Romer: Régi falképek Magyarországon. 1874. 104. l.

már nagy darabokban hullnak alá vakolattal együtt, s a még helyökön álló részekről csurog a penészes víz, mivel mint említém, a tizenegy ablak közül egyetlen egy 0,30 m. nyíláson át fér hozzá levegő. Ezeknek az ablakoknak, bár részben való megnyitása annyival inkább sürgősen szükség, minthogy egyedül Kain alakja, eltekintve attól, hogy mint ruházattörténeti és typologikus kép a kor történetéhez nagybecsű adalék, tisztán mint művészeti alkotás is pompás arányai, meglepő szép rajza, különösen arcza és az egész alak igen érdekes színezésénél fogva kiváló figyelmet és gondos fentartást érdemel. Annál könnyebben volna pedig ez lehetséges, mivel az egész altemplom, ha ablakainak egy részét megnyitnák, s kellő lejárattal látnák el, a százados szemét és törmeléktől megtisztítva, némi vakolási munkálatok után aránylag csekély költséggel vissza volna adható főképp a halotti és nagyheti istentisztelet céljainak.

Nem hagyhatom még említés nélkül, hogy az egykori monostornak, melyhez ez az altemplomos egyház tartozott, a mai templom dombján számos szembe-tűnő nyoma van, sőt még átellenben az utca túlsó felén is, mint a helyszínén hallám, terjedelmes alapfalakra és faragott kövekre bukkantak, s így ennek az egykor nevezetes és ma is kiváló műtörténeti érdekű hely építményeinek teljes áttekintését csak ásítás útján remélhetjük, melyet magánember nem végezethet.

Fel-Debrő altemplomát Ipolyi minden bővebb megokolás és közelebbi meghatározás nélkül XIII. századnak, sőt átmeneti stílusának mondja.* A mint azonban kimutattam, az altemplom első alakja jóval régibb a mainál, s ha ezt a XIII. századba helyezzük is, legfőlebb elejére tehető, de mint a boltozatok metszetei és a felvett, bár hiányos fényképekből látható, átmeneti stílusnak semmikép sem nevezhető. Legalább erre nézve az a körülmény, hogy itt négy nagyobb és négy kisebb félhengeralakú oszlop, mondjuk gerinczhordó tagból a pillér összetéve még nem elegendő az átmeneti stílus elnevezéséhez, mert erre legalább is a csúcsba menő íveknek bármi kezdetleges nyomát kellene kimutatnunk, ilyet pedig itt nem találunk. A pillérnyalábok lábazata sem felel meg a valóságban Ipolyi leírásának, mert igaz, hogy e lábazatok itt nagyon töredékesek, s a mi fenmaradt is, a föld alá van rejtve és e mellett az alsó tagot úgy látszik több helyt lefaragták, mindemellett jól látszik, hogy az építőmester eredetileg a román ízlésben általános divatú elrontott attikai lábat alkalmazta valamennyi pillérnyaláb alá, melynek felső párnatagja az alatta levő horonnyal több helyt világosan kivehető s csak erre következik lefelé némelyiknél két kis durva faragású lépcsőzet, a melyet nem tarthatunk a párnatag és horonnyal váltakozó lapnak, hanem ott, a hol ilyen látható, bizonyosan az alsó vastagabb párnatag letördelése vagy durva lefaragása által jöhetett létre, a mi a későbbi fölemelt, t. i. harmadik padló köveinek lerakásakor történhetett.

Az a család, mely e monostort és templomot alapította és építette, egykor némi szerepet játszott történelmünkben is. Debrői Istvánról a múlt évben írt Kandra Kabos,** ki szerint az Aba nemzetség volt a Debrőiek őse, mely Heves vármegyében a Mátra tövében élt, a hol Abauj és Zemplén vármegyék érint-

* Heves és Külső-Szolnok vármegye leírása. 1868. 456. l.

** Kath. Szemle. 1896. III. füz.

keznek. A Debrőiek a Tarna melletti Debre várban laktak, mely régi időkől az ő birtokuk volt egész 1516-ig, a mikor Drágfi János tulajdonában találjuk, Debrő várát inkább csak víztartók, mint erős tornyok védték s ma már végkép elpusztult. A debrői monostort említve találjuk a váradi regestrumban 1205—1203-ig, és pedig két helyen is¹ a mi Kandra Kabos szerint elég arra, hogy alapítását legalább száz évvel korábbra tegyük. Így tehát a történelmi adatok sem mondanak ellen, sőt megerősítik az épületről elvonható állításokat.

A templom későbbi sorsáról csak annyit tudunk, hogy a xv. században csúcsíves stílusban átépítve kellett léteznie, mivel a mai templom déli oldalán egy díszes csúcsíves ajtó béléstét találjuk befalazva.

A monostor és templomról bővebbet csak az ásatás és tüzetes levéltári kutatás deríthetne fel.

Gerecze Péter.

A KASSAI SZ. ERZSÉBET EGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ.

E folyóirat hasábjain már több ízben igyekeztem kimutatni, hogy Cromer István és Ágoston nem lehettek a szent Erzsébet egyház építőmesterei, mert mint nevük is tanúsítja, *kalmárok* voltak. A legenda — Henszlmann és Ipolyi tekintélyén alapulva — tovább él a legújabb művekben, melyek dómunkról szólnak. Fraknói² dr. Nyáry Sándor³ és Pasteiner,⁴ mint kőfaragó mestereket említik a két Cromert.

Kassa város levéltárában fenmaradt a kassai kereskedőczéh pénztári naplója, — benne a czéh szabályzata, — mely épen a kritikus 1446-ik évvel kezdődik. A czéh tagjai közt ott szerepel Cromer István és Ágoston is.

A czéhszabályzat egyik pontja azt mondja, hogyha valamely más mesterségen levő polgár a kereskedők czéhébe beáll, előbbi mesterségét tovább nem űzheti. A további évekből eredő feljegyzések számos ízben szólnak arról, hogy például János ötvösnek (1525), Gergely ötvösnek (1530) le kell mondania előbbi mesterségéről.

Tehát ha Cromer István csakugyan kőfaragó is lett volna, a mondott évben a kereskedőczéhnek lévén tagja, mint építőmester már nem működhetett.

A czéhnek tagjai lettek 1498-ban *Krompholtz Miklós*, a következő évben a czéh *virmeister*-einek egyike; 1498-ban Ambrosch *mcler*, a ki még 1518-ban is a czéh tagja; 1530-ban Thomas *molert* veszik fel s művészetét (hantwerck) abba kell hagynia.

Oltáruk a dómбан sz. Borbálának volt szentelve.

Egy 1512. évi jegyzőkönyvtöredék a kassai festőkről több adatot foglal magában, melyeket itt közlünk:

«Vorbot fraw Nicolai Crompholczen, feria tertia noch Pauli bekerung hat

¹ Váradi Regestrum. 40. és 223. l.

² Szilágyi S. A magyar nemzet története. IV. kötet. 599. lap.

³ Dr. Nyáry Sándor. A kassai székesegyház 1896. 10. lap.

⁴ Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Magyarország. V. kötet, 81. lap.

dy fraw Barbara Crompholczen eyn vorbot geton auf alle guter beweglich und unbeveglich des master *Wenczels molers* von wegen fl. 15 cum scitu domini iudicis.

Gabriel Hoberger hat erlangt auf den *Lorencz moler* von Crocka fl. 90 in 14 tagen czw czalen sabbato ante purificationis cum d. jud.

Feria tertia in die beatæ Scolasticæ, *Lorencz* von Crocka hat erlangt auf den Hans Kittlicz fl. 10 czu 34 polnische grosschen zu rechen in 14 tagen.

Lorencz moler von Crocka hat erlangt auf dy fraw Jorg Dyacken dy schult etwen Jocub Munczers czu czalen in 14 tagen.

Vorbot *Lorencz moler* von Crocka. Am sonnobent vor Invocavit hat der erszame *Lorencz moler* von Crocka eyn vorbot geton auf eyn fas mit war, vor der wog ligende des Hanns Kittlich von wegen fl. 10 cum sc. d. i.

Feria sexta post Domnicam Invocavit. *Lorencz moler* von Crocka hat erlangt auf den Nicles Schaffenrot fl. 30 in 14 tagen.

Lorencz moler von Crocka hat erlangt auf dy Rupprichtin und yren manne fl. 12 in 14 tagen.

Vorbot herr Alexanders *Schnitzer*. Am freitag vor Palmarum hat der N. herr Alexander *Schuitzer* dyzeit ratman dyszer stadt eyn vorbot geton auf etliche czeyde (?) bey den Hanns Kittlich bysz czwm rechten.

Feria sexta ante Assumpcionis Marie. Der *alte Lorencz* von Crocka hat erlangt auf den *Lorencz Mösschel* fl. 12 in 14 tagen.»

A most közlött adatokból következik, hogy Ambrus képiro nem festhette a Güntert Mihály kassai polgár által 1516-ban megrendelt oltárképet, amint azt egyik cikkemben¹ állítottam. Ambrus a kereskedő-czéheknek volt akkor tagja s ecsetje pihent.

Azonban nem mondunk le, hogy a kassai oltárképek alkotóinak kilétét végre is ki ne derítsük.

A krakkói származású Lörincz mesterrel sűrűn találkozunk a városi levéltár irataiban. A városi számadások 1477-ben bizonyos Lörincz mesterről,² mint dómunk egyik művészeről emlékeznek. Ugyanegy személy-e a krakkói Wlodarsch Lörinczczel, a ki 1505-ben szerepel³ először s 1512-ben⁴ polgárjogot is nyer? nincs reá bizonyítékunk.

Ipolyi szerint a kassai dóm nagyoltárának képein az M. W. monogramm rajta van s Wohlgemuth Mihály nevét rejtené. Ipolyi azonban, mint biztos tudomásom van róla, csupán egy színházi látszóval vizsgálta a két betűt s lehet, hogy tévedett.

Fentebb közöltük, hogy 1512-ben Lörincz mestert mint öregem említik. Nem lehetetlen tehát, hogy negyven évvel előbb férfikora legszebb erejében az oltárképen dolgozhatott. A monogramm egyik betűje talál vezetéknévvel.

Kemény Lajos.

¹ Arch. Ért. 1897. 46. lap.

² Arch. Ért. 1890. 340. l.

³ Arch. Ért. 1893. 68. l.

⁴ Arch. Ért. 1897. 45. l.

I. ábra.

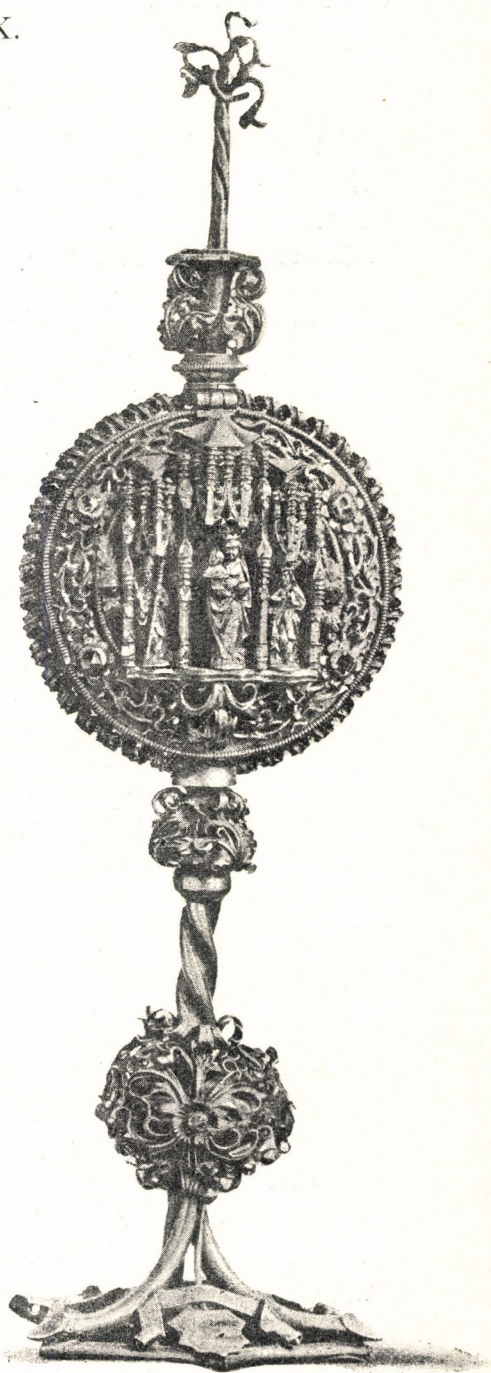
XVII. SZÁZADI KIRÁLYFÖLDI NŐ ; ALABASTROM SZOBROCSKA
A N.-SZECHENYI B. BRUCKENTHAL-MÚZEUMBAN.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁROK.

Az ötvösség hazánkban a középkor óta néhány érdekes helyi ékszer-typust teremtett, melyeknek egyike a mellboglár (Heftel), az erdélyi Királyföldön még mai napság is dívik. Hajdan városi nők is hordták, de újabban a városi polgárság letette nemzeti öltözetét, a nemzetközi divat csábkörébe lépett, és már csak a falusi fehérség hordja ősi idők óta dívó hosszú köntösét a prusztlikot és fölötte a köntös s a prusztlik között a 10—12 cm.-nyi átmérőjű mellboglárt, mely mai nap már csak ritkán készül aranyozott ezüsből, legtöbbje már csak aranyozott rézből vagy épen csak sárgaréz-ből készül. Egy ismeretes alabastrom szobrocska a b. Bruckenthal-féle nagy-szebeni múzeumban XVII. századi előkelő szász asszonyt tüntet fel, kinek mellén ott díszlik a nagy boglár. A szobrocska képét az Arch. Ért. új folyamának első kötetéből, a hol azt legelőször közöltük, ismételjük (1. ábra), mert minden magyarázatnál hivebb fogalmat ad arról a fontos szerepről, mely ez ékszernek akkoriban a városi nő díszítésében is jutott.

Mint látjuk, ez ékszernek több százados története van és mint fönlévő régi példányai mutatják, első formái messze a középkorba nyúlnak vissza. Jankovich Miklós volt hazai gyűjtőink között az első, a kinek ez érdekes ékszerek gyűjtésére gondja volt és jó részt neki köszönhető, hogy a n. múzeumban ez ékszer már régebben szép példányokkal volt képviselve. Azóta a

Arch. Értesítő. 1897. 5. füzet.

2. ábra.

BESZTERCZEI BALÁZS MESTER CSÓK-TÁBLÁJA A N. MUZEUMBAN.

sorozat folyton gyarapodott, úgy hogy mostanában száma már a hatvanat is túlhaladta.

Az irodalomban legelőbb Bock foglalkozott vele,¹ Rómer néhányat a n. múzeumból az 1867-iki párisi világkiállítás amateur-osztályában állított ki, melyeket lajstromában ismertetett,² úgyszintén volt egy példány a bécsi történeti kiállításon (1873) s erről Henszlmann a kiállításról szóló nagy művében, vonatkozással Bockra röviden megemlékezett.³ Valamivel behatóbban foglalkoztak újabban az ékszer történetével Reissenberger⁴ és Radisics Jenő.⁵

3. ábra.

MELLBOGLÁR A SEGESVÁRI KINCSBÓL A N. MUZEUMBAN.

Reissenberger négy példány képét közli és ezekhez fűzi magyarázatát. A négy kép ugyan elegendő arra, hogy az ékszer történetéről az ő nézetét illusztrálja, de fölfogása az ékszer fejlődési folyamatairól fogyatékos. Ő ugyanis csak reformatio előtti és a hitújítás után bekövetkezett idomot különböztet meg. Az előbbi korszakból való idomról

¹ Das ung. Nat.-Museum in Pest. Mitth. d. k. k. Centralcomm. 1867. XII. 109—110. l.

² Cat. spec. du royaume de Hongrie VI—VIII. II.

³ Magy. Rég. Emlékek II. köt. II. rész. 191. l.

⁴ Kirchl. Kunstdenkmäler aus Siebenbürgen 1883. 29—31.

⁵ Az ötvösség remekei I. 85—86. és 129—130. l.

azt tartja, hogy az majdnem kivétel nélkül hatkarélyú, míg a második korszakban az ékszer alapformája kerek. Az alapforma különbsége mellett még lényeges a középtér díszítésében bekövetkezett változás. A hitújítás előtt a középtér három csúcsíves ízlésű fülke foglalja el, mindegyik fülkében szent szobrocskája áll, közepett rendszerint Mária a kisdeddal. A reformatio után eltűnik az architectura s vele a szentek sora, helyüket többnyire metszett drágakövet utánzó, rendesen vörösszínű nagy üvegkő foglalja el, melyet körben álló különböző díszítmények keretelnek be.

4. ábra.

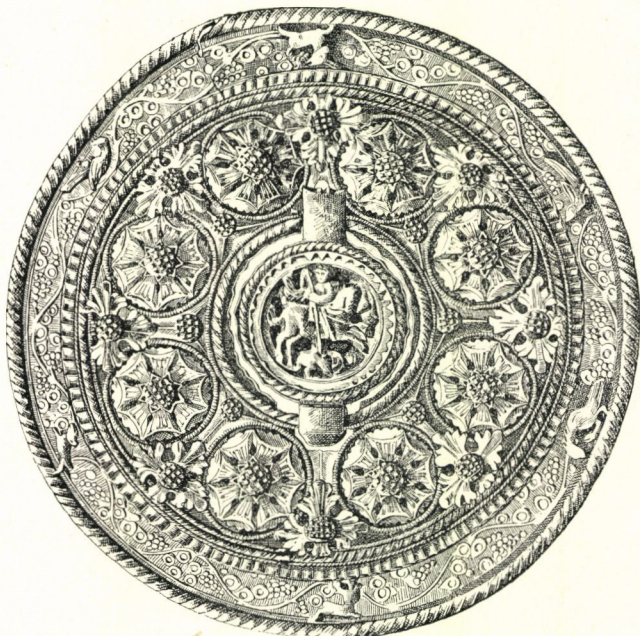
MELLBOGLÁR A XVII. SZÁZADBÓL A N. MUZEUMBAN.

Egyik tábláján (20. sz.) két díszes példányban mutatja be a reformatio előtti architectonikus díszű hatkarélyos typust. (A.)

A másik táblán (21. sz.) a reformatio utáni korból két különböző példányt tüntet föl. Egyiken (B) az ékszer közepét nyolczoldalú nagy vörös üvegkő ékíti, melynek foglalásából zománczozott lemezek mint egy virág szirmai indulnak ki. E körül koszorú vonúl, mely sodronyos csigákkal váltakozó üvegkövekből és gyöngyökből áll. A középső körtől ferdén lenyúló széles karimán, melyet kívül-belül növényág szegélyez, bokréták és üvegkövek váltakoznak, a bokréták zománczos levelek közepette kiemelkedő gyöngyből és kétfelől melléje helyezett sodronyos csigákból állanak.

A másik mellbogláron (C) is közepett hengerded kiemelkedésen négyszögű üvegkő díszlik, melyet áttört növényornamentek és négy sodronyos csiga vesz körül. A középső hengeren túl fönmaradó kör-sávon nyolcz félgömb sorakozik és a köztük támadt háromszögű tereket belül kisebb, kívül nagyobb háromlevelű díszek foglalják el. A ferdén körülfutó karimát lapos domborulat és nagyobb körökben erősebben kidomborodó hét állat-alak díszíti.

Radisics az említett díszműben gazdagabban illusztrálja az ékszer fejlődését és bizonyos joggal azt tartja, hogy hat példány eléggé kép-

5. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A NAGYENYEDI LELETBŐL.

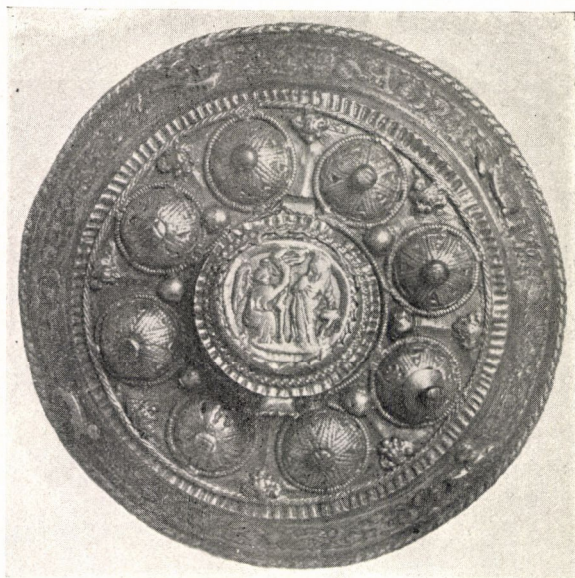
viseli az ékszer két százados (XV. és XVI. század) történetét. Ez időszakon túl nem kíván terjeszkedni, mert rajta túl már csak az előbbi idomok és technikák elsatnyulását látja, melyekkel műtörténeti szempontból nem érdemes az «ötvösség remekei»-ben foglalkozni.

Méltányoljuk ez álláspontot, mikor csupán remekiek bemutatásáról van szó, azonban ezúttal nem kívánjuk teljesen mellőzni a későbbi stadiumokat, mert egyik-másik szempontból az idom átváltozására a hanyatlás is újít tanúságot.

Radisics első tábláján három jól ismert n. múzeumi emléket mutat be (a 85—86. lap kíséretében). Ezek közül mellőzhetjük az első; ez ugyan szintén mellkapocs, de nem függ össze szorosabban az erdélyi mellboglárok

sorozatával. A második kép a n. múzeum legszebb hatkarélyú mellboglárját mutatja be. Láttuk fentebb, hogy ez idomot Reissenberger is ismeri (*A*). Az általa bemutatott két példány lényegileg összevág a n. múzeumi példánnyal, de számos részletben mind a három eltér egymástól és úgy tűnek föl mint ugyanazon alaphema gazdag változatoságú variációi.

Radisics harmadik példánya szembetűnő rokonságban van az előbbiekkal. A középtért itt is baldachinos fülkékben álló szent alakok foglalják el, de bekövetkezett az alapformában az a lényeges változás, hogy az ötvös elejtette a hatkarélyú beosztást és körídommal helyettesítette.

6. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A N. MUZEUMBAN.

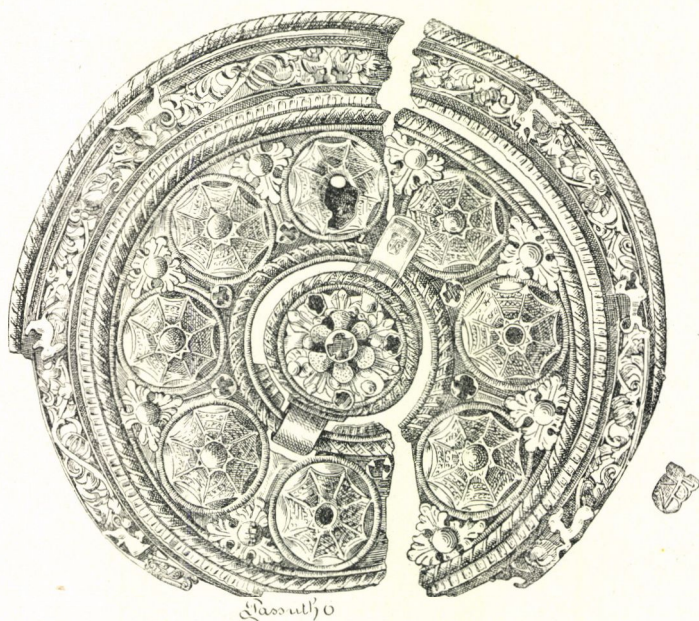
Egy más táblán a (129. és 130. lap mellett) negyediknek bemutat a szerző Andrássy Manó gróf gyűjteményéből egy kerek mellboglárt, mely ugyan más mint a Reissenberger példánya (*C*), de kétségtelen rokonságban áll vele: oly viszonyban mint a leszármazott az elődhöz. A két munka táblái tehát ez idom tekintetében kiegészítik egymást; mindegyik ad egy változatot, mely a másikban hiányzik.

Ellenben ugyanegy korban dívó typus két példányát szemléljük Reissenberger második (*B*) és Radisics ötödik példányában. Végül ismerkedünk szerzőnk hatodik példányában egy oly változattal, mely ugyan rokon és egykorú az ötödikkel, de eltér tőle a keretes fölosztás elhagyása, a virágok másfajta idomításában, valamint a sodronyos csigák mellőzésében.

Bemutattuk röviden az erdélyi mellboglár típusait, a hogy két érdemes kutató ismeri. Ezután már csak kevés, de mégis lényeges munka vár reánk. Kettős föladat háramlik az ily styltörténeti problémánál a kutatóra, az egyik az idomok filiatiója, a másik az eredet iránti kérdés.

Azt hiszszük, hogy az erdélyi mellboglárok dolgában mindkét föladatnak már az eddig ismeretes anyag segítségével is bizonyos pontig meg lehet felelni.

Figyelmes szemlélő a formák összehasonlításából könnyen jut arra

7. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A NAGYENYEDI LELETBŐL.

a meggyőződésre, hogy tulajdonkép csak két fő típusnak különböző időkben bekövetkezett változataival állunk szemben.

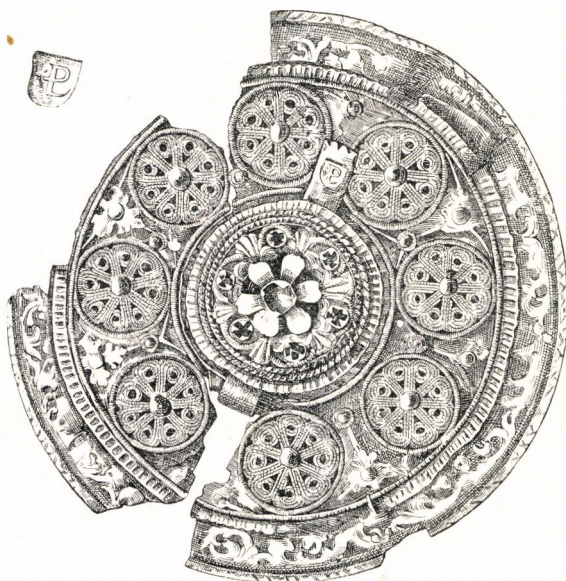
Egyik típus alá sorolhatók Reissenberger (*A*) és (*C*) valamint Radisics 2., 3., 5. és 6. számú példányai, a második típus alá pedig tartozik Reissenberger (*B*) típusa és Radisics 4. példánya.

Ezek közül az első típus legkorábbi formája (*a*) kétségtelenül a XV-ik századba megy vissza, idoma hatkarélyú, közepett architectura és szentek szobrocskái díszítik. (Reissenberger A. Radisics 2.)

Ennek átváltoztatását (*b*) birjuk abban a kerekidomú boglárban, melyen ugyancsak három szent áll, ugyanannyi fülkében. A fülkék architecturájában már túltengésben van a cikornya a szigorú építészeti tagozás fölött, mely iránt az ötvösnek már alig van érzéke. A karima

ornamentikájában is alapos változás állott be, az állati motívumok teljesen kivesztek, helyüket csupa növényi idom foglalja el.

A legszebb emlék, mely e stadiumot képviseli Beszterczei Balázs mester 1509-ik évi csóktábláján maradt reánk.* (2. ábra.) Ez a mester még kellő értelemmel tagozza az álló és függő pilléreket, gondosan mintázza a fülkébe helyezett szent alakokat és az építészeti csoport körül font koszorút is oly gonddal és finomsággal alkotta, hogy e kis remek műért dicséret illeti a mestert. Az életfára erősített kerek tábla ezúttal ugyan nem mellboglár, idoma más célra szolgál, de azért kétségtelen, hogy korhatározása a szoros rokonságnál fogva, melyben a (b) változattal áll, e változat időhatározására is alkalmazható.**

8. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A NAGYENYEDI LELETBŐL.

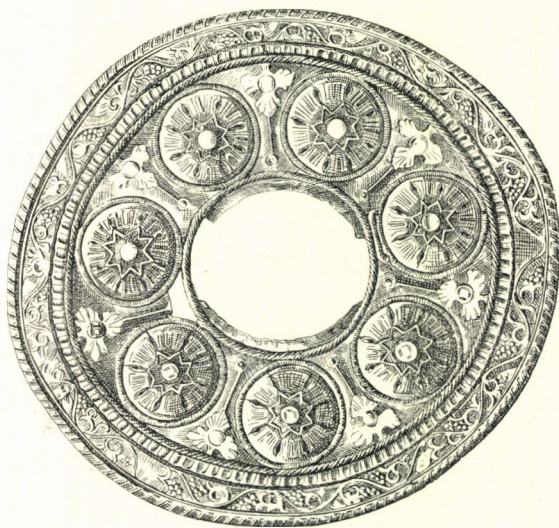
A typus további átalakulására (c) tanuságos példányt szolgáltatott újabban a n. múzeumba jutott segesvári kincs egyik mellboglára. Ez is kerek és középső körét a szentek sora foglalja el oly fülkéekben, melyeken az építészeti tagok a hozzájuk tapadó szirmos keretű kövek és rovátkos sodronyú tekercsek közepette már-már alárendelt szerepet játszanak. A leírásnál pontosabban mutatja ez átmenetet a mellékelt kép (3. ábra). A karimán megjelennek a magas oldalú tokokba foglalt kövek, a zománczos levelek és sodronyos csigák, melyek ezután ezt a

* Értekeztünk róla az «Arch. Ért.»-ben 1892. 202. az ott közlött ábrát itt ismétljük.

** Nem látunk okot arra, hogy a fa tövét különfutó szalag fölíratának egykorúságát kétségbe vonjuk, mint a hogy tette az ötvösművesség remekei szerzője I. 5. és 6. l.

typust el nem hagyják és tovább kísérik későbbi fejlődésén (*d*) melyet már Reissenberger (*B*) és Radisics tábláin (v. és vi.) tanulmányozhattunk. (4. ábra.)

Helyes az az észrevétel, melyet az ornamentikáról Radisics tett, hogy az attól kezdve, a mikor a góthika alapján kifejlődött a nagy európai stylalakulásoktól menten megmaradt, sem a barokk- sem a roccoco-ízlés nem hat reá, csak azt tapasztaljuk, hogy mennél inkább távozik kiinduló pontjától, annál értelmetlenebbé, annál durvábbá válik rajta az ízlés és a kivitel. Ennek okát abban látjuk, hogy a forma már a XVI. századtól kezdve a népies ízlésben megállandósult, és e környezetben mint a népies ötvösség általában daczolt az Európaszerte bekövetkezett styl-változásokkal.

9. ábra.

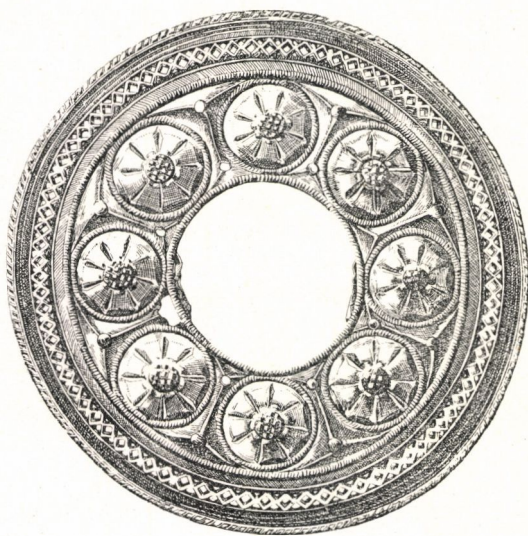
KIRÁLYFÖLDI MEILBOGLÁR A NAGYENVEDI LELETBŐL.

A második typus formáiról is hasonló benyomást nyerünk, sőt azt mondhatjuk róluk, hogy még inkább daczoltak a változó ízlés általános átalakulásaival. Első kezdetei óta még annyira sem módosult, mint az előbbi typus. Radisics tábláján (IV.) látjuk az átváltozás elejét, Reissenbergernél pedig (*c*) a végét. Ez utóbbi formákban csak durvábban és kevesebb ízléssel ma is él a királyföldi nép ékszerei között.*

Első két változatát a n. múzeumban őrzött nagyenyedi lelet öt példányával illusztráljuk (5. és 7—10. ábra). Ezek közt csak egy példány teljesen ép, de a többi is oly állapotban maradt meg, hogy tanulságos összehasonlításokra használható.

* V. ö. Henszlmann nyilatkozatát (Magy. Rég. Eml. II. k., II. rész, 224. l.) a ki ebben hivatkozik Schuster Ferenczre «Schmuck des Bürgers und Landmannes sächsischer Nation in Siebenbürgen» (104—118. ll.)

Az első változat (*a*) középső köre át van törve, az áttörésnek kötél tagú kerete van, a nyílást medaillonszerű fődél borítja, úgy, hogy egy kampós nyújtványa reáhajlik a nyílás keretére, míg a medaillon ellentétes szélén egy kiugró lemezke reáfekszik a keret túlsó oldalára. A medaillont lapos domború mű ékíti, mely szent Györgyöt ábrázolja abban az ismert helyzetben, mikor a ló lábai alatt görnyedő sárkányt döfi át. A medaillon körül lapos sávon nyolcz virág sorakozik, a szirmok gömbszelvényt képezve hajolnak a felső virágfészekből lefelé, minden félgömböt külön rovátkolt sodrony szegélyez az alján, a gömbszelvények közt a külső körön háromszírmú nagyobb virágok, belül más idomú kisebb virágok ülnek.

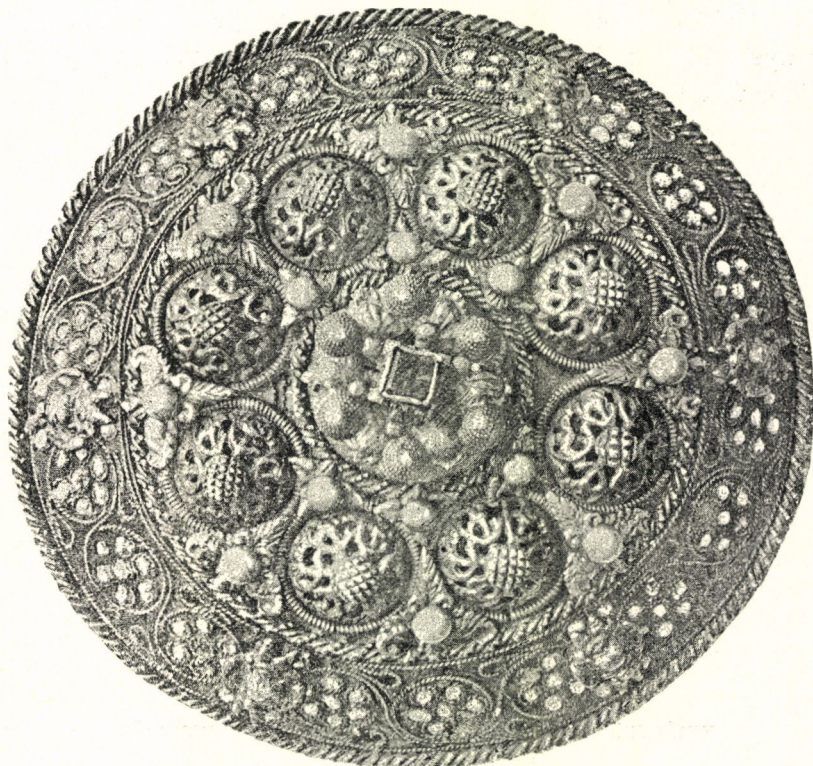
10. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A NAGYENYEDI LELETBŐL.

Az egész kört kötél kereteli be és egy kis hornyolt pléhes szegély veszi körül. A ferdén lefutó karimát erősebb kötéltag kereteli be, fölülétén szőlőfürtös inda fut végig lapos domborulatban és rajta erősebb domborulatban hat állat alakja áll ki egyenlő közökben. A szentképű medaillon a nagy-enyedi mellbogláron arra utal, hogy ez még a reformatio előtti időben keletkezett. Radisics hasonló mellboglárt közöl (Ötv. Rem. I. 120—130.), melynek fődélén az angyali üdvözlést ábrázoló gyöngyházás dombormű ékeskedik, a mását a n. múzeumban őrizük (6. ábra), csakhogy ezúttal a domborművet záró fődél ezüstből való.

A typus második változatát (*b*) a nagy-enyedi lelet négy példányával illusztrálhatjuk (7—10. ábra). Rajzaink elég világosan mutatják az apró különbségeket a félgömbű virágokat, a közbenső szirmokat, s a karimákat díszítő idomokban. Mindezekben nincs eltérés a korábbi (*a*) vál-

tozattól, csak abban üt el tőle, hogy a középső kerek nyílást borító mozgó födélről (7. és 8. ábra) eltűnt a szent kép és helyét virágos diszítványektól környezett hatszirmú nyílt virág foglalja el, közepett kővel.* Valamikor, hogyha majd az erdélyi mester monogrammjait megtudjuk fejteni, e csinos mellboglárak készítőjét is fogjuk ismerni, mert ott van a monogrammjá a középső virágborította csuklós födélből kiálló kis nyelven. Rajzunk mindkét esetben a monogrammot külön is adja.

11. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A XVI. SZÁZADBÓL A N. MUZEUMBAN.

(V. ö. Das Mittelalt. Drahtemail 1888. 42. l.)

Két példányról a középső nyílás födele letört és elveszett (9. és 10. ábra) és azért nem tudjuk bizton az első (a) vagy a második (b) változathoz sorolandók el.

A kincsesel együtt, melyből az öt mellboglárt kaptuk, előkerült egy lófej diszítésére szolgáló tolltartó félhold, rajta évszámot (1560) látunk. Az egész kincs tehát csak ez év után kerülhetett föld alá. A kincs alapján így azt a benyomást nyerjük, hogy ez időtájt a szentgyörgyképű boglár a

* A n. muzeum V. terme 23. szekrényében a 23. és 25. számú példány is ilyen.

rozettás fődélűek mellett az időközben bekövetkezett reformatio daczára még használatban lehetett. E benyomásunkat megerősíti a n. múzeumban őrzött segesvári kincs, melyben viszont e rozettás mellboglár (II. b) két példánya az előbbi typus szentekkel ékeskedő példányával (I. c) együtt szerepelt.

A középső áttörést egy darabig még csuklóban járó takaró borítja, de a XVI. századból sűrűn akadtak példányok, melyeken a fődél már nem mozog, mert a nyílás alá helyezett lemezhez erősítették. (II. c).^{*} Ez időben kedvelik az ily ékszereken az erős színhatásokat, a népies

12. ábra.

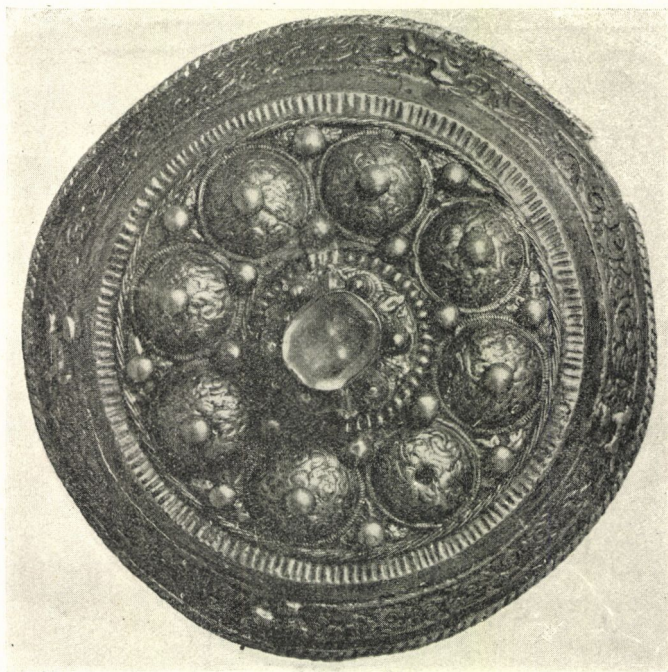
KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A XVI. VAGY XVII. SZÁZADBÓL A N. MUZEUMBAN.

ízlés fölkarolja a színes üvegek használatát, ilyet tesznek a hengerdeden kiemelkedő medaillon tetejére, a félgömbű szelvények körülállják ugyan a középső medaillont, de a szirmos tagozások rajtuk jóformán érthetetlenekké váltak. E stádiumot bemutatjuk három n. muzeumi példányon (11—13. ábra.)

Az utolsó lényegesebb átváltozás akkor érte a typust, mikor rövid hengerrel borították a középső nyílást, melyet az ékszer lemezével együtt

^{*} Az átalakítást a n. muzeumban a következő példányokon tanulmányozhatjuk: V. terem 23. szekrény 21., 26., 39., 46., 47., 52. és 58. sz.

öntöttek vagy trébeltek. A korábbi fődél most a hengert borítja, avval egy tagot képez, közepette ül a színes üvegkő és a követ csigák, zománczos szirmok s egyéb ékítmények veszik körül.* Az ékszer tagozása és főbb idomai ekkor s ezután is szívósan megmaradnak, mivel ez a típus is átment a nép ékszerei közé, a hol a világ fölött elvonuló különféle stylváltozások nem érintették. Miután így a két typussal megismerkedtünk és az utóbbi négyszáz esztendőn át mindkét típusban beállott változásokat is végigtekintettük, hátra van az eredet kérdése. Mindenki, a ki eddig a kérdéssel egyáltalában foglalkozott, már

13. ábra.

KIRÁLYFÖLDI MELLBOGLÁR A XVI. SZÁZADBÓL A N. MUZEUMBAN.

megadta azt az általánosan hangzó választ, hogy az ékszereken mutatózó szent képek azoknak egyházi eredetére utalnak. De most láttuk, hogy *két* típus eredete van kérdésben, tehát kell, hogy mind a kettő az egyházi művészet szokásos idomaiból származzék. Mindkét forma már legkorábbi ismert változataiban lényegesen különbözik egymástól, nyilván mert az egyházi szertartásban külön-külön rendeltetéssel bíró typustól származik. Egyik típusnak (I.) hatkarélyos formáját az egyházi architecturától környezett szentekkel, könnyű fölismerni a morsus

* Lásd a n. muzeumban (V. ter. 23. szekr.) őrzött 11., 42., 45., 58–58. számokat.

casulæ vagy moniléban, abban az egyházi ékszerben, mely a csúcsíves ízlés idején érte el legpompásabb fejlődését. Legdíszesebb az a két monilének használt ékszer, mely Nagy Lajos ajándéka gyanánt került Aachenbe és melyet ott mai napság is használnak ünnepélyes alkalmakkal.¹ Ezeknek a compositiója ugyan kissé más, mint a XV. századi erdélyi hatkarélyú moniléké, de meg van rajta a hatoskarély külön idom és a három fülke az ő három szentjével is külön áll; ezúttal a királyi címerek kiszorították a hatoskarélyból a szenteket, de csak úgy, hogy azok a címer fölé kerültek.

A második typus ősi idoma az ereklyetartó formalium. Ezek gyakran kerek medaillon formáját öltötték, a felső lapot kerek mezőben lapos dombormű ékítette, ez alá az ereklyét rejtették s így csókra nyújtották a hívőknek. Talán a legszebb ily formaliumok azok, melyeket Dankó² s utána Radisics³ tett közzé az esztergomi kincstárból; ugyanoly medaillonok díszítik a Súky-féle kelyhet és a díszítményeik is annyira rokonok a kehely ornamentikájával, hogy ezek a formaliumok is bizonyosan a remekművű kehelylyel ugyanegy műhelyből származnak.

Az angyali üdvözet díszíti az egyik medaillont. Ugyanaz a jelenet ismétlődik egy díszes formaliumon a zágrábi kincstárban,⁴ előfordul a n. muzeum egy szerényebb díszű ereklyetartóján,⁵ és mintha csak ugyanabból a mintából öntötték volna a domborművet, ismétlődik a n. muzeum bemutatott mellboglárán (6. ábra). Ugy véljük tehát, hogy az erdélyi mellboglárok kétféle sorozata erre a két egyházi ékszerre vezethető vissza.

Kövér Béla.

A VIZSOLYI POHÁR.

A pohár, melyet képben is bemutatunk s a mely a vizsolyi ev. ref. egyház-község tulajdona, azon typusú poharak közé tartozik, a melyeknek divatja Németországból került el hozzánk. A legszebb példányt e nemből az ingolstadti Gemminger-család bírja.⁶

Keletkezésök ideje a XV. századra tehető, midőn az ötvösségben is az építészeti elem uralkodott a leginkább s az ezen fajta poharakat is ezen ízlés leg-

¹ Vsd. ö. Arch. Ért. 1888. 202 és Die Metallwerke im Aachener Münsterschatze (Zeitschrift des Aachener Geschichts-Verein Bd. 58—60. II.)

² Legelőször Bock tette közzé 1858-ban a bécsi központi emlékbizottság kiadványaiban; onnan használta a gyöngye dúczot és ismertette Henszlman a bécsi 1873. évi amateur-kiállításról szóló művében. Dankó jeles fényképet közöl róla (Eszterg. kincst. XIII—XXIII. 75. és 78. l.)

³ Radisics. Ötvöss. remekei II. 129.

⁴ Radisics. Ötvöss. remekei II. 5. 9.

⁵ V. terem II. szekrény tárló 46. szám.

⁶ Bruno Bucher: Geschichte der tech. Künste. II. köt., 266. lap.

elsőbben architektonikus modorban állította elő, hol torony-, hol bástyaalakot adván nekik. Az ízlés fejlődése folyamán e poharak elvesztették épületalakjukat s túlnyomóan áttört növényi díszítéssel lettek ékesítve. A régebb példányok kivétel nélkül három lábból álló talapzattal vannak ellátva, melyek igen gyakran figurális díszekben végződnek s arra valók, hogy a keskeny fenékkal bíró poharak megállhatását biztosítsák.

Poharunkon is meg voltak valaha e lábak, miről alsó szélének három apró kerek nyílása tanuskodik, a melyekbe a lábat tartó koszorú hengeralakú teste volt aklákkal beillesztve, ezek azonban az idők folyamában kihullván, az alsó tag elveszését vonták maguk után.

A pohár természetére nézve a kisebb fajtájú poharak közé tartozik, mert egész magassága csak 11 centimétert teszen ki. Alapjának átmérője 4.2, szájának nyílására pedig 9 centiméter. Ez utóbbit 1.3 cm. szélességben tagozott párkány övezi, melynek közepében hullámvonalas sodronydísz, alsó szélén pedig liliovégű bordőr foglal helyet. A pohár kiváló díszűl a derekán 2.2 cm. szélességben körbenfutó s alul-felül liliomokkal határozott áttört mérvű szalag képezi, melyombok között emberi alakot, szarvasokat, nyulakat s mókusokat ábrázol. A hol ezen áttört növényi és figurális dísz végződik, a szalagot egyesével elhelyezett csavart sodrony határolja alul-felül. S miután e sodronyból egy kis rész kitörött, a szabadon kiálló végek szemlélhetővé teszik, hogy az tulajdonképen négy hajszálfínomságú drótvás összesodrása által van előállítva s szabad végein forrasztóval a bordűr keskeny vályúszerű mélyedésébe beforrasztva.

Aombok között álló emberalak valóságos s oly apródöltözéket visel, a minő a xv. században ezeknél divatban volt. Az apród vállig erő tömött haját visel, felső testét derékhez szorított szélesujjú kabát, lábszárait pedig testhez álló szűk nadrág fűdi trikószerűen. Balkarja le van eresztve, jobbát vállmagasságban emeli s oly mozdulatot tesz, mintha éppen fegyvert, talán számszerűt tartana. A pohár díszítései, melyek megaranyozták, míg a többi rész fehér ezüst öntés, s utólagos czizellálás útján vannak előállítva. Kivételt a hullámvonalas sodronygyűrű képez a felső peremen, mi úgy készült, hogy az élével felforrasztott keskeny pánt hol alul, hol felül lett egy tompán végződő ponczollal utólag leszorítva. Az e végből eszközölt ütések nyomai ma is tisztán kivehetők e gyűrűn.

A pohárnak díszítő motívumai a csúcsíves styl ízlésének hódolván, nyilvánvaló, hogy a pohár maga is ezen műízlés korában, tehát a xv. században készült. Ámbátor köztudomású dolog, hogy az ötvösségben a góthikus motívumok tradíciója sokáig fentartotta magát s áterjedt a xvi. századra is, poharunk keletkezését mégis a xv. századba kell helyeznünk, a mi mellett különösen a lombdíszítés határozott gótikus jellege s az abban elhelyezett emberalak ruházata szól. Talán nem csalatkozom, ha annak készítése évét az 1480—1500. évek közé teszem s a poharat, tekintettel a lombdíszítést beszegő csavart sodrony jelenlétére, melylyel külföldi provenienciájú pohárnál nem találkozunk, magyar eredetűnek tartom.

Ha a pohár méreteinek számait s azoknak egymáshoz való viszonyát tekintjük, érdekes következtetésekhez juthatunk, a melyek esetleg világosságot hozhatnak az ilyfajta poharak konstruktív szerkezetébe. Ha ugyanis a méretek

számaikat egymáshoz viszonyítjuk, úgy találjuk, hogy a két átmérőnek egész számokban kifejezett aránya 7: 15; a fenék átmérőjének s a magasságnak aránya 21: 55; végre a száj s a fenék átmérőjének aránya 9: 11 mm. Nyilvánvaló ebből, hogy a szóban forgó poharat úgy szerkesztette meg mestere, hogy az alap átmérőjét felosztotta hét egyenlő részre, s egy ily hetedrész tizenötszörösét alkalmazta a szájnnyílás átmérőjéül, a pohár magasságának pedig az alap átmérője hetedrészének 18 és egyharmadát vette, a miből ismét kiderül, hogy a két át-

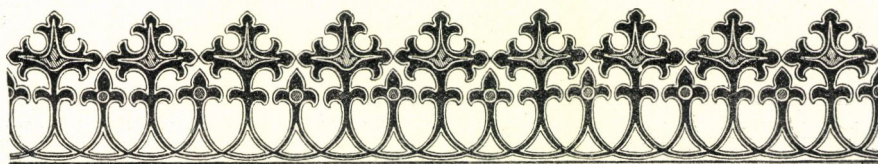

A VIZSOLYI POHÁR.

mérő viszonyzáma $1: 2\frac{1}{7}$, az alap átmérője s a magasság közötti arány $1: 2\frac{4}{7}$, végre e háromnak aránya $1: 2\frac{1}{7}, 2\frac{4}{7}$.

Úgy vélem, ha az e fajta lábas poharakon a kellő s pontos méreteket megtennők, körülbelül valamennyinél ezekhez közel álló arányszámokat kapnánk eredményül s ez esetben azok konstrukciója iránt tisztába jöhetnénk.

Mihalik József.

LEVELEZÉS.

I. FEST ALADÁR ŐSKORI LELETHELYRŐL FIUME TERÜLETÉN.

Fiumében a legújabb időkig őskori kutatásokkal senki sem foglalkozott. Tavalyelőtt azonban *Belar Albin*, a fiumei cs. és kir. hadi tengerészeti akadémia segéd-tanára, a környéken tett kirándulásai közben a Fiume felett északi irányban egy óra járásnyira a Recsina völgye fölé emelkedő Veli Vah-en (melyet újabban *Monte Batthyány*-nak neveztek el) egy történelem előtti körsáncz nyomaira bukkant *, mely a szomszédos Isztriában eddig már nagy számmal felkutatott s *Burton Rikárd* által leírt ú. n. *Castellierik* típusát mutatja. E helyen a fölfedező számos cseréptöredéket, bronz és vastárgyak darabjait és vassalakot talált, melyeket a leletről szóló jelentés kíséretében a fiumei városi múzeumnak engedett át.

A múzeum igazgatósága ezután még 1895-ben Belar tanár vezetése alatt próbaásatásokat végeztetett a mondott hegyen, melyek újabb hasonló leleteket hoztak napfényre. A szerencsés fölfedező erre az eddigi eredményekről értesítést küldött *Müller Alfonznak* a laibachi tartományi múzeum őrének, ki aztán az «Argo» folyóiratban (VI. köt. 8. f.) ismertette a fiumei leletet, s később Fiuméba jövéen, az őskori telepet a helyszínén tanulmányozta s a *fiumei természettudományi kör* (club di scienze naturali) meghívásából 1895. nov. 7-én felolvasást tartott a tárgyról.

Müllner szerint a fiumei castelliere-ben talált cserép-, kő-, bronz- és vastárgyak arra mutatnak, hogy e vidék már történelem előtti időben lakva volt, s egyik láncszeme volt azon hasonló telepeknek, melyek a tengerparttól messze elhúzódnak Krajna belsejébe. Közös jellegző vonásuk, hogy a bennük talált bronzfegyverek és ékszerek az ú. n. régi bronzkorhoz tartoznak; de még érdekesebb, hogy e helyeken a legrégibb primitív *vasgyártás* nyomaival találkozunk. Így a Batthyány-hegyi castellierében is fordulnak elő vasérczek és 50% vasat tartalmazó salakmaradványok, melyek bizonyítják, hogy a telep lakói némi kezdetleges vasipart űztek. Ezen iparnak természetes alapjául szolgáltak a Fiumétól kezdve Krajna belsejéig elhúzódo vasércztelepek, melyek könnyen olvasható anyaguknál fogva korán rávihettek annak feldolgozására.

Minthogy az isztriai és krajnai lelethelyeken előforduló bronztárgyak mind olaszországi típust mutatnak, igen valószínű az a föltevés, hogy már az ős korban e tájakon cserélték ki a két érczet, s a bronzért vasat adtak. E mellett szól e vidékek kereskedésének későbbi fejlődése is, a mennyiben kivált Fiuménak az egész középkoron keresztül egészen a xvi. századig a *vas* volt fő kiviteli czikke. **

* V. ö. Arch. Ért. 1896. 188. l.

** L. erre nézve még Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. Budapest, 1895. 15. l.

A laibachi múzeum örének ezen felolvasását még egy másik követte, ugyan-csak a fiumei természettudományi kör kezdésére, 1896 január 3-án, melyben a tudós régész fönt vázolt nézeteit még bővebben kifejtette. A két előadás nagy érdeklődést keltett s a természettudományi kör ennek következtében a város irányadó személyiségeit, köztük az akkori polgármestert, Ciotta Jánost, értekezletre hívta össze, hogy a további teendőkre nézve a városi törvényhatóság támogatását megnyerje. A jelenlevő Müllner Alfons felvilágosításai után a polgármester megígérte támogatását s erre építve a fiumei természettudományi kör a további rendszeres kutatások megindítására segílyt kért a városi képviselőtestülettől. Fiume város képviselőtestülete a kör beadványára tényleg meg is szavazott az ásatási munkálatokra 200 frtot, s ez összeget e célra a természettudományi kör rendelkezésére bocsátotta.

A kör 1897 október 7-én tartott választmányi ülésében elhatározta, hogy az ásatások eszközzésével *Cappellari János* városi polg. iskolai tanárt bízta meg, a ki már évek óta foglalkozik őskori kutatásokkal; Isztriában a Quieto-völgyben jó sikerrel kutatott, s a fiumei területen a Batthyány-hegyen kívül még a Santa Croce nevű dűlőben is talált ősrégészeti tárgyakat. Az ásatások vezetésére és ellenőrzésére a kör választmánya saját kebeléből kiküldte *Salcher Péter* elnököt, a hadi tengerészeti akadémia tanárát, báró *Lettis Ferencz* városi tanácsost és *Fest Aladár* m. kir. állami főgymnasiumi igazgatót.

Az újabb ásatások már a legközelebbi napokban fognak megindulni.

Fiume, 1897 október havában.

Fest Aladár.

II. Dr TEMESVÁRY JÁNOS SZOLNOKDOBOKAMEGYEI ÚJABB LELETEKRŐL. A múlt nyár folyamán megyénk területéről magángyűjteményem újólág a leletek egész sorával gyarapodott, melyből addig is, míg a nagyobb mennyiséget tevő neolitikori régiségeket e folyóirat hasábjain bemutathatom, a bronz tárgyak leírását adom. A birtokomba jutott nevezetesebb bronz fegyverek és ékszerek a következők: 1. Harci balta. Vastag karimájú nyéltokja van; hátsó korongján tűske áll ki és pengéjének tengelye görbe. Egész hossza 0'197, élén szélessége 0'028, a korong átmérője 0'049, a nyéltok átmérője 0'025 méter. A tokján levő lyuk öntési hiba, mely nem lett kijavítva. Lelőhelye Petőré (Pettyeritye). 2. Egy keresztben álló, két éllel ellátott csákány; vízszintes élű, 630 gr. súlyú, fele. A függőleges élű fele elveszett. Nyéllukának belső átmérője 0'04 m. Eredeti hossza 0'28 m.; súlya pedig 1260—1300 gr. lehetett. Lelőhelye Nagy-Iklód. 3. Harci balta; a pengével ellentett hátsó tagja lapított fél-gömbbel végződik; szabályos henger alakú hét cm. hosszú köpűjének mindkét végén erős gyűrű és oldalain két csúcs látható. A köpű oldalán tompa élben domborodnak ki két oldalt a lapok. A penge tengelye derékszögben áll a köpű tengelyére és egyenletesen szélesbül, két végén csorbult éle majdnem egyenes és függőlegesen áll. Egész hossza 18'6 cm., élének szélessége 4'5 cm. Lelőhelye Csicsóújfalu. Hasonló idomú csákány hazánkban csak kettő fordult elő. Egyik a Bronzkor emlékei II. köt., 174. tábjá, 3. ábráján magyarországi ismeretlen lelőhelyről eredő és az erdélyi múzeumban őrzött, példányunkkal még méreteiben is teljesen megegyező (valjon nem egy öntő-mintából került-e ki mindkettő?),

a másik pedig az állítólag Magyar-Láposról származó s Floth Ferencz bethleni régiséggyűjtő birtokában levő, Arch. Ért. XV. köt. 284. lap. leírt s a Bronzkor Emlékei III. köt. 248. tábla 1. ábráján bemutatott példány. 4. Sima felületű karperecz nyílt végekkel, végei felé keskenyül; belső átmérője 6 cm., a gyűrű legnagyobb vastagsági átmérője egy cm. Lelőhelye Csicsóújfalu. 5. Tokos véső letört füllel, lapított tokjának egyik oldala csonka és töredezett; éle egy kissé kihajló; díszítése csak kidomborodó lapos és mélyített bordákból áll. Egész hossza 12·5 cm.; élének átmérője 4·8 cm. Lelőhelye Nagy-Iklód. 6. Tokos véső füllel, köpűjének fölül szabálytalan négyszögű fala két oldalról kidomborodó lapos és mélyített bordákból áll és éle felé, mely csak kissé kihajló, egyenletesen szélesbül; hossza 10·5 cm., élének átmérője 4 cm. Lelőhelye Szent-Gothárd. 7. Bronz sarló, markolatba való szelvénynyel s külső szélén peczeggel, a szelvény alsó széle szögbe hajlik, keretes oldalai vonalas díszűek; csücsfelőli része csonka. Lelőhelye Oláh-Vásárhely. 8. Bronz sarló; tövén peczeg helyett harántosan álló dúdorodással; éle csorbult. Lelőhelye Csáki-Gorbó. 9. Bronz sarló nyélbe való szelvénye, rajta egy lyuk a markolat megerősítésére. Lelőhelye Oláh-Vásárhely. 10. Bronz késpenge 16 cm. hosszú töredéke. Lelőhelye Oláh-Vásárhely. 11. Sima, végei felé keskenyülő kerek pálczából alkotott nyílt kargyűrű (?) két töredéke. Lelőhelye Oláh-Vásárhely. 12. Két bronzkarperecz, melyek szorosan záradó végeik felé keskenyülnek. Mindkettőt kívül sűrűn rakott vonaldísz ékíti, belső átmérőjük 6·5 cm. A karikákon hiányzik a patina, mert a találó a szép zöld réteg alatt aranyat vélvén találni, azt eltávolította, sőt ez alkalommal az egyiknek végéből egy darabkát le is csipett. E karpereczekkel analog példányok még az abauj-megyei Tornynosnémeti (Hampel, A bronzkor CCII. tábla, 1. 2. ábra) és a szabolcsmegyei Kemecse községéből (U. o. CXCVI. tábla, 13. ábra) fordultak elő. Lelőhelyük Aranyos-Szent-Miklós. 13. Érdes és likacsos felületű, kis csónakhoz hasonló, 14 cm. hosszú s egyenlőtlenül alakított vörös réz (?) rög. Egyik oldala lapos, a másik domború, úgy, hogy keresztmetszetében félköríves. Lehet, hogy e rög, mely két végén erős ütések nyomait viseli magán, ezúttal az öntőtégelyben megmerevedett folyadék idomát tünteti fel. Hasonló alakú rögöt hazánkban még csak a pestmegyei herczeghalmi (Hampel, A bronzkor, CCIX. tábla, 9—10. ábra) és megyénk pánczélcsehi kincséből (U. o. CXLIII. tábla, 1. ábra) ismerünk. 14. Bronz véső. Hossza 10 cm., szélessége nyitott részénél 3 cm., közepén pedig 2·5 cm. Belül üres tokja 5·2 cm. mélyen terjed, ugyanolyan hosszú, alsó fele pedig háromszög formában szélesre terjedő pengével bír; ívalakú élének 6·3 hosszú átmérője a véső egész hosszának kétharmadát teszi. Külseje minden díszítést nélkülöz. Patinája fekete. Lelőhelye Kecsed-Szilvás. 15. 7·2 cm. hosszú tokos véső füllel, hüvelyét a karimával párhuzamosan futó gyűrűtag és alább mindkét szélesebb lapján egymásba helyezett, csücsba futó vonaldísz ékíti. Ívalakban haladó élének átmérője 5 cm. hosszú, s így a véső egész hosszának — miként az előbbi példány — szintén kétharmadát teszi. Patinája világos-zöld. Lelőhelye Kis-Jenő. 16. Bronz véső. Hossza 14 cm., erősen dúdorodó szegélylyel bíró tokja felül nem lapított, hanem inkább kereknek mondható. Tokjának mélysége 7 cm., éle majdnem egyenes; laposabb oldalait két csücsba futó vonaldísz ékíti. Patinájától utólagos használat következtében meg van fosztva. Lelőhelye Girolt.

17. 6 cm. hosszú tokos véső, füle le van törve, a dudorodott szél alatt három fekkentesen haladó, párhuzamos domború vonaldísz fut körül. Éle, a tok nyílásához képest, kissé ferde; patinája világoszöld. Lelőhelye Szent-Egyed. 18. Három sorban elhelyezett, kúpos bütykökkel ellátott buzogány. A középső sort négy, négyoldalú kúp alkotja; a két szélső sor pedig három oldalú 4—4 kúpból alakult, melyek a középső sor kúpjaiával váltakozottan vannak elhelyezve. Magassága 4.2 cm. Patinája nincs. Lelőhelye Szent-Egyed.

Szamosujvártt, 1897 november 7-én.

Dr. Temesváry János.

III. FETZER JÁNOS FERENCZ SZILÁGYSÁGI RÉGISÉGEKRŐL.*

Vidékünkön a római régiségeknek egyik legkiválóbb leelőhelye *Mojgrád*. Zilahtól körülbelül három óra távolságra esik északkelet felé. Innét a következő tárgyak jutottak a boldogult Szikszai Lajos zilahi régiséggyűjteményébe; u. m.: több darab rézgyűrű, három darab bronztű, egy bronzkutya, csiszolt tükör darabjai, két darab csiszolt kő szíjszerszámok fényesítésére, több római fibula bronzból; utóbbiak már meglehetősen rongált állapotban vannak. Felemlítésre méltó továbbá egy római kulcs, egy darab római téglá CHSIJ₂ felirattal, egy mécses, alján: PORJLS betűkkel. Ezeken kívül találtak itt még több százra menő arany- és ezüstpénzeket, valamint nagyobb mennyiségben vésett díszű gyűrűfőket (intaglio) és kameákat. Gróf Andrássy Lászlóról mondják, hogy alig két év alatt 29 drb intagliot gyűjtött e helyről, s testvéreinek, gróf Andrássy Seraphinának több mint 50 darab intagliója volt.

Népvándorlaskori leletek. A nagyfalusi halmok 1880. évi feltárása alkalmával egy kisebb agyagedény jutott napvilágra. Hosszas ide s tova hanyattatása és vetődése után Halliarszky Sámuel, a báró Bánffyak jószágigazgatója, mentette meg az elkallodástól. Alakja alul négyszegletes, felül pedig gömbölyded. Nyakánál egy helyt kidomborodik, s ez alatt körvonalok láthatók. *Ér-Káváson*, és pedig Kovács István telkén a következő népvándorlaskori régiségek fordultak elő; u. m.: két csat griffel, egy szíjvég két guggoló griff között szarvassal, a másik szélén szintén griff látható; ugyancsak e leelőhelyről ismerünk egy másik, törött szíjvéget, valamint lószerszámdíszeket. A *Bréd* és *Mojgrád* között talált emlékről Szikszai Lajos alispán azt hiszi, hogy az kantárdísz volt. Előresze emberi arcot ábrázol, felette pedig rún (?) írás látható. E dísztárgynak nyúlványa van. A nyúlvány az arcz mögött indul ki és hullámos lefutású, míg végét a kantárhoz erősítették.

Árpádházi királyaink idejéből való sarkantyú. Legalább erre mutat ama körülmény, mivel példányunk a «Magyar hadtörténelmi emlékek»-ben feltüntetett XI. és XII. évszázadból származó sarkon — tyúkhöz leginkább hasonlít. Szárainak hosszúsága 11 cm., míg tövisnyújtványa 3.5 cm. hosszú, gombja pedig négyoldalú gulában végződik. A szárvégeken előforduló hosszukás négyszögű lyukak a felkötő szíj befűzésére szolgálnak. Lelőhelye *Zsibó* a Rákóczy sánczromok között.

A XIV—XVI. évszázadból való leletek. A *Meszesen* átvezető út régi vonalában tarajos vassarkantyút találtak, melynek szárai erősen felfelé görbültek, míg

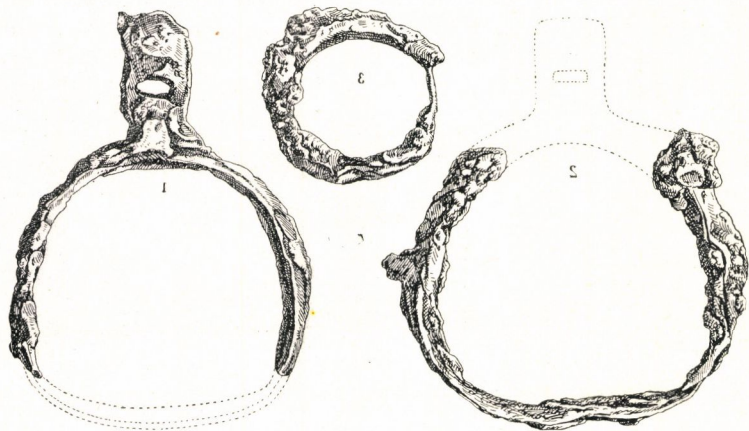
* Lásd a megelőző közleményt A. É. 1897. 356—359. ll.

nyaka kurta. A taréj-csillag 5 cm. átmérőjű, a szárok 13 cm. hosszúságúak és a szeglyuk, melyen át a sarkantyut a lábhoz erősítették — egy cm. átmérőjű. A *kődi* határban *Aranyosvár* romjaiból a következő tárgyak jutottak felszínre. Két darab köpűs nyilhegy, melyek közül az egyik — nem messze a köpű környilásától — a szeglyuk látható, egy 47 cm. hosszú kopja; ezen hosszúságból azonban a szárnyakra esik 28 cm., a szárnyak alul hirtelen végződnek; a kopja köpűje négy cm. átmérőjű. Ugyancsak e lelőhelyen került elő egy köpűs szuró eszköz, mely köpűjénél belül csavarmenetes; továbbá innét ismerünk egy egyélű kardtöredéket vércsatornával; keresztvasa egyenes; a keresztvas nyilásán keresztülmenő vaslemezke fordul elő, mely a keresztvasra merőlegesen áll, s hihetőleg arra szolgált, hogy a keresztvasat feszítésével a kardhoz annál jobban erősítse. A kard erősen rozsdamarta, oly annyira, hogy hegye és markolatának vége — hiányzik. Aranyosvár romjai közül való még egy tarajos sarkantyú szög alatt görbített száakkal és egy feszítő zabla kovácsolt vasból. A zablának két oldalt lemeze van, melyek mindegyike egy-egy korongban végződik. A korongok környilással a középben áttörtek. A korongos oldal-szárakat a középen egymásba gyűrűszerűen kapcsolt tengelytagok (a zablának szájba való része) gamóikkal veszik körül. Említésre méltó, hogy mindkét korongos oldalszárnak füle van. A tengelytagok hossza 18 cm. E zabla szakasztott mása a «Magyar hadtörténelmi emlékek»-ben 411-ik szám alatt leírt zablának (Lásd rajzát idézett mű 133-ik lapján), melyet szerző a xiv-ik évszázadból valónak jelez. *Tasnád-Szántóról* kapott Szikszai Lajos emlékül egy füles mozsarat. A mozsár 22 cm. magas és körgyűrűktől három részre tagozott. Oldalán a tulajdonos nevének kezdőbetűi S B (olvasd Stephanus Becsky) az 1555-ik évszámmal láthatók; szájperemének átmérője 21 cm. — *Zilahon*, a Kraszna-utczában, Pálvára pataka medréből egy tányért és kályhacserepet ástak ki. Mindkettő veresessárga agyagból készült. A tányér peremének körátmérője 27 cm. Alján virágos és fákkal diszített mezőben ügető ló látható. A ló fejét ágas csótár ékesíti. Testének izmait kisebb vonalak jelzik, míg gerinczét bemélyített pontok teszik; a lábszár csontokat kivájt vonalakkal ábrázolták. Kidomborodó alját két egymás felett elhuzódó körsáv választja el a tányér felső részétől. A körsávokon mélyedések és kiemelkedések fordulnak elő. A tányér pereme szintén két sávból áll. Ezeket azután egymásnak ellentétben álló stylizált levelekkel és pontozott rajzokkal diszítették. A tányér belseje elég mély és egyéb diszítés helyett csupán ujjbenyomású pontokkal élénkítették. — A kályhafiók széleit kiálló keret veszi körül. A kereten belül egyes kidomborodó vonalokból álló stylizált fa fordul elő. Gyökerei is láthatók. A többi tért kiemelkedő pontok töltik ki. Legnagyobb hosszúsága 20 cm. és szélessége 14 cm. A meleg levegő kiáramlására egy 11 cm. átmérőjű nyílás szolgált. E környilást vonalokkal diszített perem veszi körül. A kályhacserep ezen részében a szögleteket domborműves makk és levéldíszek foglalják el. Egyik csúcsa félkorong alakú, melyet háromszögű bemélyedések diszítnek. A kályhafiók és tányér kora a xv., illetőleg a xvi-ik évszázadra tehető; mert az aradmegyei Nadabról való középkori (xv-ik évszáz) kályhacserepekre emlékeztetnek (Arch. Ért. 1892., 150. és 259.)

Szilágy-Somlyó, 1897 szeptember havában.

Fetzer János Ferencz.

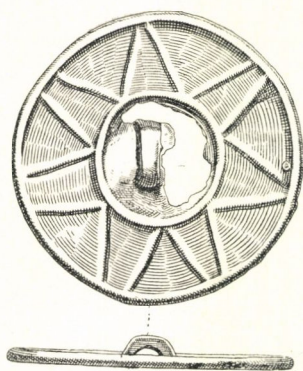
IV. CSÉPLŐ PÉTER A CSÖKMŐI ÉS PUSZTA KOVÁCSI LELETEKRŐL. Csökmő Biharvármegyében van a Sárréti járásban és népes magyar községet képez, Osváth Pál Sárrét történetírója szerint, már a honfoglalás idején lakott hely volt és innen származik idegen hangzásu neve is. Annyi bizonyos, hogy neve előfordul a váradi Regestrumban 1218-dik évben előfordul a tatárjárás alkalmából Argeriusnál; szerepel plébánusa az 1330-dik évről; fenmaradt pápai tizedekről szóló töredékben. Közelében Okány felé, mint mondják, ősrégi romok találhatók. Csökmői határban, közel a Köröshöz, még 1894-ben hidépítés alkalmából igen érdekes régiségek kerültek napfényre, melyek Pekanovics mérnök szívesességéből a nagyváradi és biharmegyei múzeum birtokába kerültek. E régiségek, tekintve a lelhelyet és a tárgyak minőségét, minden valószínűség szerint egy pogánykori vitéznek sírját jelölik. Hogy a csökmői lelet egykori sírhely volt, azt körülbelül biztosnak vehetjük, mert a régiségekkel együtt az emberi koponyának legkeményebb csontjai, a nyakszirt körüli csontok is, felszínre kerültek.

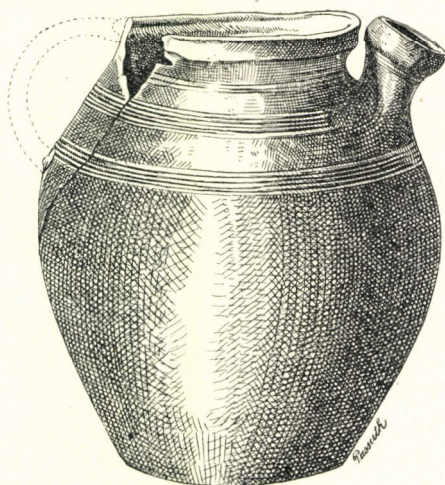
VASRÉGISÉGEK A CSÖKMŐI SÍRLELETBŐL.

Őseink elhunyt társaikat leginkább patakok mentén temették el lovastul, fegyverestül, csak külföldi hadjárataik idején elhalt társaikat égették el, ha t. i. arra idejök volt, mint azt a szt-galleni eset alkalmából tudjuk. A csökmői leletet sírhelynek tartom és az avarok tulajdonítom, mert a lelet helye, körülményei és tárgyai ezen feltevésnek legjobban megfelelnek. A csökmői sírba a halottat lovastul, fegyverestül helyezték el és mellé cserépedényt tettek. A lelt tárgyak a következők: Egy darab kengyelvas (1. ábra) kerülete 25,0 centiméter; párja csak két töredékben került elő — a nagyobb darabnak (2. ábra) kerülete 22,0 cm., a kisebbnek hossza 10,0 cm. Ezen kengyelvasak formára nézve megegyeznek azon kengyelvasakkal, melyek az avarság idejéből maradtak fenn reánk. A lelet legérdekesebb része két darab szarvasagancs; mindkét darab fegyverül szolgált: noha nem befejezett mű, mindkét darab még munka alatt volt és ilyen befejezetlen állapotban került a sírba, mivel a valószínűleg váratlanul elhunyt vitéz tulajdona volt. A nagyobbik darab, tulajdonképen agancsfő, szekerczének készült. A szekerczének éles része már munkába van véve. A metszés az egyik oldalon már

végre van hajtva; a másik oldalon csak jelölve van a metszésre való pont. A nyélre szánt lyuk mindkét oldalon megkezdve, de kidolgozata teljesen elmaradt. Jobban úgy is mondhatnók, hogy a műnek technikai része kész; a mi hátra van, az csak kézi ügyességet igényelt. A szekercze hossza 22 cm., kerülete 14 cm. Egy agancsdarab úgy látszik törül szolgált, de szintén befejezetlen munka, noha ez állapotban jó szolgálatot tehetett erős és ügyes kézben. A tör hossza 22 cm., kerülete 8 cm. Nem tudom véletlen-e? vagy szándékolt, hogy a két eszköz hossza teljesen megegyezik? Egy lábszárcsont két darabban került a felszínre, mindkét oldalon szépen ki van simítva és két végén lyukkal ellátva. Első pillanatra szemébe ötlík a vizsgálónak, hogy az nagyon alkalmas, noha egészen primitív csontkorcsolya. Valjon csak ugyanaz-e? annak meghatározására más sokat látott szakférfi volna illetékes, különben hossza 21 cm., szélessége

4. ábra.

5. ábra.

280 cm. A vaskarika átmérője 70 cm. Hihetőleg lószerszámhoz karikának szolgált. A 4. sz. alatt szürke fémből készült korongos tükör hátsó lapján kis fogóval és nem egészen szabályos csillagformájú diszítéssel, átmérője 72 cm. Igen érdekes része a leletnek az 5. szám alatti korsó. Egészen szabályos korongon készült cserép, kis kiálló szájjal, füle eltörött, anyaga fekete agyag; felső részen kettős hat-hat vonalú diszítéssel. A korsónak magassága 195 cm., kerülete 586 cm. A lelettel egyuttal napvilágra jutott két drb nyakszírtcsont; továbbá több apró, most már meg nem határozható, rozsdátt vasdarab, egy darab megszenesedett bogyc, több darab durva fekete cserépdarab és égetett rögök.

Annyi bizonyos, hogy a csökmői lelettel a biharmegyei és nagyváradi múzeum igen tanulságos lelettel gyarapodott. Ezért első sorban köszönetünk Pekanovics mérnököt illeti, annál is inkább, mert újabb időben, midőn annyi állami, megyei, községi, társulati munka van folyamatban, az utak javításánál, hidak építésénél, vizek szabályozásánál stb. a múzeum birtokába alig kerül

valami újabb lelet. Pedig alkalmasint most is csak jön valami a napfényre és olykor-olykor értesülünk is róla; csakhogy akkor a lelt tárgyaknak se híre se hamva. Azon csak úgy lehetne segíteni, ha a leletről a munkálatot vezető vagy felülvizsgáló hivatalos közeg saját maguk érdekében a múzeumi előljáróságot értesitené. Biharmegyében a legrégibb időktől fogva mindig élénk élet mutatkozott a kőrösök völgyeiben és a Berettyó mentében. Ezen hosszú életnek egyes emlékei jelennek meg egyre egyre megújuló régészeti leletekben. Egyedül Berettyó-Újfaluban és illetőleg határában már annyi történeti emlék került a felszínre, hogy ha azokat mind egy helyre birnók összegyűjteni, csinos kis múzeumot létesítenénk, melyben a történelmet megelőzőtt korok mindegyike eléggé díszesen képviselve volna.

Midőn hirlapok útján a pusztakovácsi-i leletről értesültem, sejtettem, hogy itten barbár sírokról van szó; de annál bizonytalanabb volt nézetem a korról, mert B.-Újfalu, melynek vidékéhez Pusztakovácsi tartozik, a történelem minden szakából mutat fel emlékeket. Melyikét vetette fel most a véletlen Kovácsiban? Kedvezőtlen időjárás, folytonos esőzések, elfoglaltságom heteken át gátoltak, hogy a lelet színhelyére kiránduljak és ott a napfényre került régiségeket tanulmányozzam. Végre f. évi május 23. Nadányi Gyula úr szívességéből alkalmam volt a birtokán talált régiségeket megsejlelni.

Legjobb reményekkel elteltem; dacára a borus időnek siettem Pusztakovácsiba. Azon páratlan szívesség és előzékenység, melylyel Nadányi úr és igen tisztelt családja fogadott, lehetségessé tette, hogy rövid idő alatt aránylag nagy munkát végezzek. Berettyó-Újfaluból mintegy háromnegyed óra alatt jó lovakon a tanyához értünk. Mindenfelé végtelen puszták; a nagy síkságon itt-ott elszórt tanyák, alig belátható távolban homályos rajza a kimagasló tornyoknak. A tanya közvetlen közelében kis kör alakú emelkedés látszik, melynek átmérője mintegy 50—60 méter. Itten vannak a régi sírok.

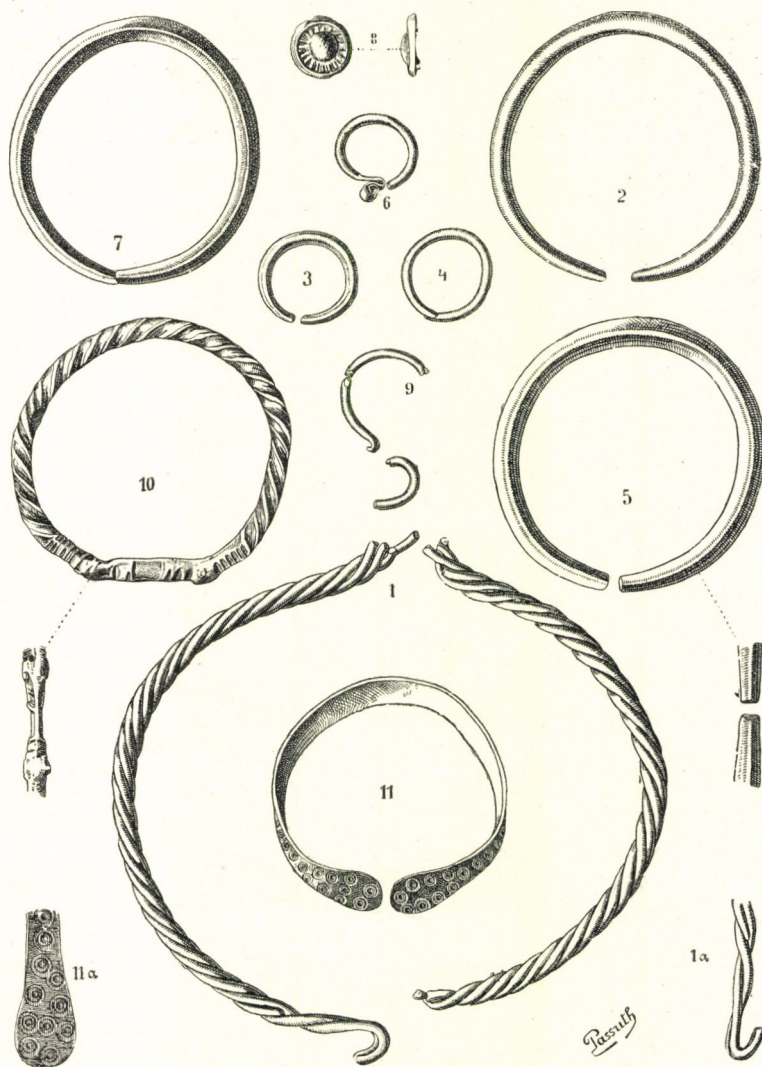
Ez emelkedés egykor magasabb lehetett, de a földmunkálatok és az időjárás folytán magassága sokat veszíthetett. Jelenleg úgy fél méternyi magasságra tehető. Ugylátszik az egész domb átmérőt képez, melynek eddig csak nagyon jelentéktelen részecskéje van felásva. A halottak sűrűn egymás mellett fekszenek, keletre fordított fejjel.

Legtöbb váznak csak egyes csonttöredékei maradtak meg, mások hihetőleg egészen elporlódtak, vagy legalább felismerhetetlen részeik azonnal szétmálnak mihelyt napfényre kerülnek.

Csak kivételesen maradtak meg egyesek körvonalaikban látszólag egészen; de azok is érintésre, egy-két csontdarabot kivéve, szétmálnak. A sírok alig egy méternyi mélységben vannak fekete nyersföldben, mely rétegzet itten végződik és a halott finom sárga homokon fekszik, melynek egyes részei, ugylátszik, a halottat is befédtek és talán ez az oka, hogy ezen sírok maradványai annyi ideig fenmaradtak.

Jelenlétem alatt két halottat ástak fel. Az egyik már csaknem egészen elporladt, annál érdekesebb volt a másik. Először a koponya mutatkozott. Nagy óvatossággal folytattuk a munkát. A csontváz egész körvonalaiban föltűnt. A csontváz hossza 155 cm. Koponyája aránylag kicsi kerek, homlokja domború,

csaknem egyenes, mellcsontokból alig maradt valami, lábai feltűnően kajlák. Jobb karján a könyökön fölül bronz karperecz. A csontváz kinyujtva leeresztett kezekkel és arczzal kelet felé feküdt. Az erős koponyacsontok érintésre szétmáltak; de az egykori fül helyén a fülbevaló ott feküdt és pedig a bal fülön, míg a karperecz a jobbkart szorította. A gyűrű is előkerült a balkéz valamelyik

PUSZTA-KOVÁCSI SÍRLELET (BIHAR M.).

ujjáról. Sajátságos, hogy a csontocska a bronzgyűrűben csaknem épségben maradt. Találtam még a csontváz körül két darab cseréptörédeket. Mindkettő fekete színű és minden díszítést nélkülöz. Kétségkívül a tűzön volt égetve.

Mielőtt én a helyszínén megjelentem volna, már valami 12—14 csontvázat ástak fel. Ezeken találtak egy négy bronzdrótból font nyakgyűrűt. Ásáskor a nyakék ketté törött; volt még négy darab bronz karperecz, két egyszerű karika

vékonyodó végekkel; a harmadik sodronymű, a negyedik bronzpléh, köralakú pontos diszítésekkel, a két vég hosszúkás körben záródik. Volt még két darab fülbevaló, záró végeik keskenyebbek, minden diszítés nélkül; két darab gyűrű, egyszerű bronzkarikák, három darab töredék, fülbevaló, vagy gyűrű részei.

Az eddig említettek mind a biharmegyei múzeumnak birtokába kerültek. Szavahihető munkások beszélik, hogy a megnevezetteknel sokkal több bronz ékszer került a munkások kezébe, de azok eltűntek és nincsen remény, hogy visszakerüljenek.

A biharmegyei múzeum számára megmentett ékszereknek itt adom részletes leírását:

1. Egy nyakperecz. Sodronymű, négy fonalból idomítva, melyekből a végeken csak kettő maradt. A nyakék két darabra törten került kezemhez. Valószínűleg a munkások törték ketté. Az egésznek átmérete 15 cm. lehetett, vastagsága 7 mm. Anyaga bronz. 2. Három darab karperecz. Az elsőnek átmérete 73 mm., vastagsága 7 mm.; a második átmérete 73 mm., vastagsága valamivel kisebb az előbbinél; a harmadiknak átmérete 67 mm., vastagsága 7 mm. Mindhárom anyaga bronz. 3. Egy bronzlemezes karperecz, szélesedő végekkel, a felületén bevett pontozatos kördiszítések láthatók, a szélesedő végeken kettős sorban; átmérete 65 mm. 4. Zárt bronz karperecz, fölülete sodrott, két egymással szemben néző állatfejvel, átmérete 74 mm., vastagsága 5—8 mm. 5. Apró bronz gyűrű, szétnyitó végekkel, melyeknek egyike éles, a másik tompa; átmérete 26 mm., vastagsága 4 mm., a közepén végei vékonyulnak. 6. U. n. halántékgyűrű. Egyik vége lemezzé szélesbül és hengerded tekercsű, átmérője 16 mm., vastagsága 3 mm. 7. Síma fölületű sodronygyűrű rossz ezüstműből, egymásföle nyúló végekkel, átmérete 22 mm., vastagsága 2 mm. 8. Kerek pityke bronzból, széle dűdörös gömb-szelvényű emelkedéssel, közepett alján két apró füllel, átmérője 16 mm. 9. U. n. halántékgyűrű három töredéke, bronzból.

Nagyvárad, 1897. október.

Cséplő Péter.

V. MIHALIK SÁNDOR. A MEZŐ-SOMLYÓI VÁRRÓL. Az Arch. Értesítőnek f. é. 4-dik számában *Halaváts Gyula a mező-somlyói várról* értekezvén, * kimutatja, hogy az a Gattaja és Nagy-Semlak között emelkedő 70 m. relativ magasságú *Sümeg* (Sumiga) hegyen állott. Miután a nevezett vár hajdani fekvése helye engem is érdekelt, föltettem magamban, hogy a Sümeg-hegyet behatóbb vizsgálat alá veszem, annyival inkább, mert a múlt század végén dolgozó *Korabinszky János Mátyás* atlaszában ** Temesvármegye térképén (XLVIII. tábla) Gattaja és Kis-, illetőleg Nagy-Semlak között a mai Sümegnek megfelelő helyen egy magányosan álló dombot s rajta várat (L) jelöl.

Folyó év június hó 7-én kirándultam tehát a Sümegre, mert értesültem, hogy ott tavasz óta nagyszabású rigolírozási munkálatok folynak, s a talajt 0'6—1 méter mélységig is felbolygatják.

* Halaváts Gyula: A mező-somlyói várról. 364. l.

** Atlas regni Hungariæ portatilis. — Neue und vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn, auf LX Tafeln in Taschenformat. — Ein geographisches Noth- und Hülfsbüchlein fürs gemeine Leben von Joh. Matth. Korabinszky.

Ezen földmunkálatok közben a munkások a domb tetejének majdnem minden pontján hatalmas falazatokra találtak, és pedig oly nagy mennyiségben, hogy — saját bevallásuk szerint — a munkát be akarták szüntetni, miután a rigolirozáshoz megkívántató 70 cm. mélységet a sok fal és faltörmelék miatt csak nehezen érhatték el. •

Kirándulásom alkalmával ezen falak létezéséről, — a miről Halaváts Gyula — a garádra kihányt malteres chloritpaladarabok után következtetve — csupán sejtelemmel bírt, — saját szemeimmel meggyőződtem, miután azok sok helyt még kitakart helyzetben valának; így a dombnak északkeleti részén mintegy 15 m. hosszúságban, a hol a fal 120° szög alatt megtörve a föld alatt tovább húzódik.

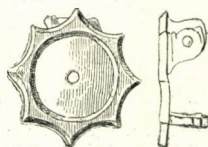
E nagy kiterjedésben található egy méternél vastagabb falak minden kétséget kizárva már első pillantásra bizonyítják, hogy a Sümeg-hegy ormán hajdan erősség létezett; s minthogy régi okleveleink s térképeink Mező-Somlyó várát egyaránt e vidékre helyezik: a Sümeg-hegyen található hatalmas alapfalazatokat a mező-somlyói vár alapfalainak kell tartanunk. Ezzel egy újabb adatot vélünk felhozni *Halaváts Gyula* véleménye mellett, melylyel teljesen egyetértünk.

Kirándulásom alkalmával azonban azon meggyőződésre is jutottam, hogy a Sümeg-hegy nemcsak a történelmi, hanem a præhistorikus korban is szerepet játszott. A rigolirozás következtében ugyanis őskori edénycserepek is jutottak felszínre, a miből azt következtetem, hogy a *Sümeg-hegy őskori letelepedési és tartózkodási helyül is szolgált*, melyre domináló s könnyen védhető helyzeténél fogva nagyon alkalmas volt.

Megemlítem még, hogy a *versecz-gattajai* vasuti vonal építése közben, közel a Sümeg-hegy lábához, 1896-ban három emberi csontvázra akadtak, sajnos azonban a munkások azokat, — mielőtt szakértő róluk véleményt mondhatott volna, — szétdúlták. Ez irányban tett kérdezősködéseim eredményre nem vezettek, s így sem azok helyzetéről, sem a sírok esetleges mellékleteiről be nem számolhatok, s be kell érnem a tény egyszerű konstatálásával.

Resiczabánya, 1897 október havában.

Mihalik Sándor.

ANTIK BRONZFIBULA BREGETIÓBÓL.

(A n. múzeumban. 3/4 n.)

IRODALOM.

S. REINACH, RÉPERTOIRE DE LA STATUAIRE GRECQUE ET ROMAINE. I. *Clarac* de poche ; contenant les bas-reliefs de l'ancien fonds du Louvre et les statues antiques du Musée de sculpture de *Clarac*, avec une introduction des notices et un index. Paris 1897. Leroux; LXIV. 660 p.

Azon sok munka között, melylyel Reinach az archæologiai irodalmat megörvendeztette, ez a legújabb valóban fontos helyet foglal el. De nemcsak az archæologus, a művészettörténész és a philologus, hanem a művész, sőt minden művelt ember, a ki Európa nagy múzeumait látogatja, hasznosan fogja ezen könnyen kezelhető, igen gazdag tartalmú és ép oly jutányos kötetet forgatni. Kisebbített, de azért világosan reprodukált alakban fel fogja találni mindazokat az ezernyi képeket, melyekben Clarac az ő híres «Musée de Sculpture» című munkájában az ókori szoborművészet remekeit bemutatja. A reánk maradt ókori szoborműveket legnagyobbbrészt csak körvonalakban kapjuk ugyan; mert a részletek, stylusát csak a jó fénykép adhatja meg, de azért ezen körvonalak is sokféle célra használhatók. A Clarac által rosszul rendezett, nagy anyagot Reinach jól összeállított tárgymutatóval, valamint rövid könyvészeti jegyzetekkel kezelhetőbbé tette. A kötetet «notice historique sur le compte de Clarac» nyitja meg. Clarac élete eddig majdnem teljesen homályban burkolt és ismeretlen volt; most első ízben deríti fel Reinach kiadatlan oklevelek alapján. A «Musée de Sculpture» nagy műve szomorú következményekkel járt szerzőjére nézve; elvérzett benne, a nagyszerű vállalat tönkre tette. Munkája és egyénisége példa arra, hogy valóban nagyszabású tudományos dolgok majdnem kizárólagosan *egyesekek* kezdeményezéséből és erélyétől erednek.

Furtwängler is úgy látja, hogy Clarac régi műve Reinach újabb kiadása által új életre kelt és a jövőben még hasznosabbnak fog bizonyulni, mint eddig. A Clarac-féle mű, reprodukciója azonban az összes ókori szobrászati emlékeket átölelő terjedelmes repertoriumnak csak első kötete; a második kötetben 6000 oly szoborműnek képét akarja közzétenni Reinach, melyek Clarac művében még nem találhatók. Kiadványának jelentőségét maga a szerző így emeli ki: «Pour la première fois depuis qu'on fait de l'archéologie, j'offre au voyageur archéologue, à l'étudiant le plus humble, à l'instituteur, au curé de campagne, le moyen de reconnaître si une sculpture est connue et quelles sont celles dont les motifs sont similaires. Il est inutile d'insister sur l'importance que présente une pareille réunion de types pour celui qui veut restituer par la pensée un fragment antique ou poursuivre l'histoire d'un motif plastique dans la statuaire. J'ose dire que la publication de ces deux volumes, qui se suivront à très boef

intervalle, marquera une date dans not études; au cours d'une vie passionnément consacrée aux travaux utiles, je n'aurai rien fait de plus utile que cela.»

Dr. Récsei.

O. ALMGREN: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, I. Text. 8. r. 243. I. II Tafeln, Stockholm 1897.

Montelius, a kitűnő svéd archæologus tanítványa Alingren a jelen műben, a Kr. utáni első három első század archæologiai alaktanához érdekes adalékkal járult. Azt az ékszeret veszi vizsgálat alá, melylyel már előtte Hildebrand, Tischler és Montelius is foglalkoztak, mert annak idomaiban a különböző korok és népek ízlései legszembeütőbben jutott kifejezésre és a mely azért különösen præhistoriát leletekben oly szerepet visz mint a geologiai rétegekben az u. n. vezércsigák.

A fontos kis ékszer ókori alakulásaival is foglalkoztak ugyan a jelzett tudósok, és úgy látszott, mintha már teljesen tisztázták volna a három első első század formáira vonatkozó kérdéseket. A jelen munka az ellenkezőről tanuskodik. Szerzője átböngészte a szakirodalmat és Európa éjszaki vidékein, valamint a Rajna és Duna menti egykori római tartományokban végig járta a muzeumokat, mindenütt figyelmes szemmel tanulmányozta a fönmaradt leleteket s ezekben a fibulákat. Ily módon oly tetemes tudományos anyagot gyűjtött össze, a minővel a megelőző szakírók nem rendelkeztek. A fölhasznált anyagról munkájának második felében a legbehatóbban ad számot és mindenkinek így módjában áll összes adatait ellenőrizni, melyekre észleleteit és következtetéseit felépítette.

Három czélt tűzött maga elé. A leletek alapján megállapítani kívánta azokat a fibulaformákat, melyek Európa éjszaki vidékein a jelzett időszakban divatoztak, e formák fejlődését és chronológiáját tudományos akribiával kívánta kimutatni és belevonván fejtegetése körébe, a római határszéli provinciákban divott idomokat, kereste az összefüggést az éjszaki és e déli formák között.

Úgy látszik, hogy első két föladatát teljesen megoldotta és hogy ezután minden kutató az általa megállapított keretekhez fog alkalmazkodni és már csak speciális részletekben bővítheti ki az ő megállapodásait. Megállapított négy fő-typust az első két századra, kettőt az azutáni századra külön választotta az ő területének nyugoti és keleti régiójának a formáit, figyelmeztetett az egyes kisebb körökben divott helyi alakulásokra és mesterétől eltanult éles formaérzéssel kimutatta a hat csoportban tárgyalt fibulák egymásból való fejlődési fejlődés fokozatait és ügyesen összeállított XI. képes táblán úgy vezeti szemünk elé az ő megfigyelése alapján és a talált leletek segítségével az ő sorozatait, hogy teljesen megnyugszunk rendszerében.

Már előbb is tudtuk, hogy a La Tène ízlés középső és végső fokán kifejlődött fibulaforma volt a későbbi idomok kiinduló pontja, de csak most látjuk világosan a fokozatos átváltozásokat. A szerző más érdeme annak a bebizonyítása, hogy az éjszakiak ez átalakításokat az első két században déli befolyásoktól függetlenül végeztek, sőt a második század közepétől, a mikor a germánok már déli Oroszországot és a mai Magyarország egy részét birják, az ő fibula típusaik irányadók a római tartományokban kifejlődött formák alakulásaira.

A mi hazai archæológiánk szempontjából abban látjuk a munka súlypontját, hogy a mit Tischler csak mint föltevést állított, azt most világosan látjuk. A III. század óta hazánkban divó aláhajtott lábú fibula déli Oroszországban keletkezett s onnan jött tájainkra s ebből fejlődött itt a π fibula is, a későbbi császári kor második uralkodó alakja.

A nálunk már korábban divott formák, valamint a későbbi császárság idején a jelzett két főidom mellett divott más formák iránt kevésbé biztos szerző tájékozottsága és úgy véljük, hogy a germán befolyást az ide való formák alakulására kissé túlbecsüli.

Azt tartjuk, hogy ez onnan van, mert nem elég behatóan foglalkozott hazai leleteinkkel és csupán azokra az érintkezési pontokra szorítkozott, melyek szorosabban tartoztak főfeladatára, helyesen úgy ítélvén, hogy a magyarföldi fibulák kimerítő alaktanának megállapítása a magyar kutatók föladata és nem lehet neki hibájául fölróvni, hogy ők még nem teljesítették e föladatukat. A jelen igen tanulságos mű jelzett csekély fogyatéka intés lehet hazai szaktársainkra, hogy a mit Alingren oly páratlan lelkiismeretességgel az éjszaki területre tett, végezzük mi is, lehetőleg az ő mintája szerint hazánk régiójára nézve. *mp*

Dr. JOACHIM: DAS MARIENBURGER PRESSLERBUCH DER JAHRE 1399—1409. — (Königsberg, Oppermann, 1896. 8 r. IX. és 687 lap, ára 30 márka) — című könyvében, mely a német lovagrend marienburgi számadáskönyvének szövegkiadása, sok érdekes magyar vonatkozású adatot talál a történész, az érmész és a régész, miért is méltán ajánlhatjuk e könyvet az illető szakemberek figyelmébe. Itt csak röviden közlünk belőle néhány archæologiai érdekű adatot:

A könyv adatai szerint árpádházi szent Erzsébet ereklyéje díszes tartóban őriztetett Marienburgban és kiváló tisztelet tárgya volt. Az erre vonatkozó szöveg így hangzik: «16 m. (porosz márka) vor 2 fanen und vor das gehuse (=Gehäuse, a. m. tok, itt ereklyetartót jelent) zu serte Elyzabeth auf dem huse». A pénztt Peter Moler vette föl (103. lap, 1401. márcz. 17. Továbbá: «item 1 m. und 8 scot ($\frac{1}{3}$ márka) vor Wachs dem Meister zu sente Elyzabeth heyligethum am Sonnabende vor Marie Magdalene.» (118. lap, 1401. jul. 9.)

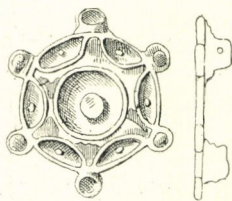
Két sisakdísz is említ könyvünk, melyeket Zsigmond királyunknak küldtek, valószínűleg ajándékba. «item 3 m. und 4 scot vor zwei gehenge zu zwen helm die der Meisterkonige Segesmund sendte (12. lap, 1399. jun. 8.).

Végül még egy adatról kell megemlékeznünk, mely a magyar Sion papi köreinek érdeklődését máris felkeltötte azon vonatkozásnál fogva, mely közte és az esztergomi székesegyház kincstárában őrzött és máig a szent olajok szentelésénél használatos szarvalakú díszedények egyike (Dankó 84—85. lap, Czobor 8—14. l.) közt fönnállani látszik. Az idevonatkozó tétel a könyv 467. lapján áll és így hangzik «item 5 $\frac{1}{2}$ m. vor 2 wesenthorner zu vorgolden und reyne zuzumachen Werner dem goltsmede, die dem herren koninge von Ungern gesant worden, item 1 $\frac{1}{2}$ m vor 2 futer zu dem selben hornern, item 100 schok behm. gr. (150 m) dem kompthur von den Balgen dem grofen von Seyne, als her ken Ungern zoch in unsers homeysters botschaft am sontage vor Valentini. item

350 m prusch. dem kompthur von der Balge of dy selbe reyse gegeben. item 6 m Hannus Rasschow des meisters dyner vor eyn pferdt gegeben und 2 m zu zerunge als her mit dem kompthur von der Balge ken Ungarn zoch; Panwil his am sontage vor Agathe. item 15 schock behm. gr. (22 $\frac{1}{2}$ m) des koniges von Ungern pfyern und herolde» stb. (1408. február 12.) Úgy látszik, hogy a föl-sorolt egyének vitték Zsigmondnak az ajándékot.
g . . . n.

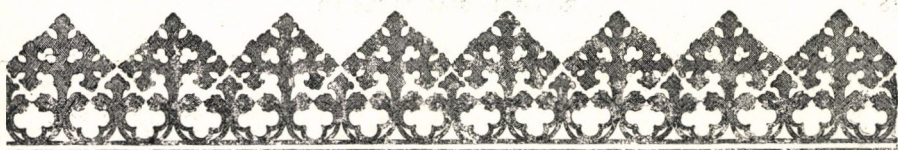
BÁCSMEGYEI ROMOK. Hasznos munkát végzett Dudás Gyula, mikor a bácsbodrogmegyei történeti társulat évkönyvében (1897. évf.) a megyében még észlelhető régi sánczok, pogány várak, római erődítések, középkori várak, városok és puszta templomok maradványait összeírta és betűrendes sorban közzétette. Már ez első jegyzék, mely külön nyomtatban is megjelent, nem kevesebb mint hatvannégy helység nevét adja, a hol ily régi maradványok még nyomozhatók. A bácsbodrogmegyei tört. társulat hivatása lesz e nyomokon elindulva, a megye emlékeit rendszeresen megindítandó ásatások útján szakszerűen földeríteni és tudományos pontossággal készülő mérnöki és fényképi fölvételekben lassan-lassan közzétenni. Remélhető, hogy majd más alföldi rég. társulatok is követni fogják a helyes példát és idővel az Alföld monumentalis történetét is oly jól fogjuk ismerni, mint a hogy ismerni véljük a Felföld emlékeit.

—y.

ANTIK BRONZFIBULA BREGETIÓBÓL.

(A n. múzeumban. 3/4 n.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 28-án tartotta a nyári szünidők után az évben első ülését, a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, Gohl Ödön, Huszka József, Kunvári Fülöp, dr. Kuzsinszky Bálint és Szumrák Pál ig. választmányi tagok, továbbá dr. Gerecze Péter, dr. Finály Gábor, György Aladár, a titkár és nyolcz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván első sorban azon mérhetetlen veszteségről emlékezett meg, a mely a társulatot Pulszky Ferencz tiszteleti elnökének folyó évi szeptember hó 9-én történt elhalálózásával érte. Ennek kapcsán jelenti, hogy az országos gyászban társulatunk is méltóképen osztozott, a mennyiben külön gyászjelentést adott ki, a ravatalon díszes koszorút helyezett, a családnál részvételét fejezte ki és a temetésen küldöttségileg vett részt. A választmány, midőn ezen jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi, egyszersmind mély fájdalomt jegyzőkönyvileg megörökíti és kimondja, hogy az elhunyt nagy tudós családjához részvét-iratot intéz és egyik ünnepélyes ülésében felette emlékbeszédet tartat.

Ezután *dr. Kuzsinszky Bálint* tartott érdekes felolvasást az aquincumi castra helyfekvésének kérdéséről, majd *dr. Gerecze Péter* értekezett a feldebrői altemplomról, számos fényképi fölvételt mutatván be e nevezetes Árpádkori építészeti emlékünkről.

Titkár jelenti, hogy a műemlékek országos bizottsága megkereste társulatunkat a Csepel község határában fölfedett régi falmaradvány felásatása iránt, a mely fölhívásnak azonban fájdalom korlátolt költségvetésünk mellett a folyó évben már meg nem felelhetünk.

Ezzel kapcsolatban jelenti a titkár, hogy ásatásaink ügyében általában már kellene valamit tenni, mert évenként tömegesen jelentenek be érdekes lelőhelyeket és hívnak fel bennünket az ország különböző vidékeiről ásatások fogantatására s mi anyagi eszközök hiányában a legtöbb esetben kénytelenek vagyunk elutasítólag válaszolni. Miután csupán a műemlékek országos bizottságának és a magyar n. múzeum régiségosztályának évi dotatiójában van némi csekély összeg ásatásokra fölvéve, javasolja, hogy a kultuszminiszter kéressék föl, hogy ásatásokra valamely rendes évi összeget kegyeskedjék költségvetésébe fölvenni, a melynek hovafordítása iránt egy külön országos bizottság intézkednék. A választmány ily értelmű felterjesztés elkészítésével az elnökséget bízta meg.

Tagokul megválasztottak: *Czirák Gyula* Bogojeva (ajánlja dr. Hampel József), *dr. Reisz Miksa* Békés-Csabáról (ajánlja a titkár).

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Kuzsinszky Bálint és Kúnvári Fülöp választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT október hó 26-án tartotta d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében rendes havi ülését, melyen Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Szumrák Pál, Ráth György, dr. Réthy László, Kúnvári Fülöp, Vásárhelyi Géza ig. vál. tagok, dr. Gerecze Péter, Ernst Lajos, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és négy más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván az első értekezést *dr. Hampel József* tartotta «Adatok a hazai ötvösség történetéhez» cím alatt számos emlék rajzát mutatván be.

Ezután *Nagy Géza* a budapesti népvándorláskori temetőről értekezett, érdekes fejtegetések kíséretében a leletek rajzait is bemutatván.

Titkár jelentése folyamán új tagokul megválasztottak: *Szajbély Gyula* országgyűlési képviselő, lakik Rohonczon (ajánlja báró Miske Kálmán r. tag) és Kernach Adolf ev. esperes Sándorfalváról (ajánlja Szmek Antal r. tag).

Végül titkár bemutatja pénztárnok mult havi kimutatását, melyet a jelen füzet borítékán közlünk, s melyet a választmány tudomásul vett.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Szumrák Pál és dr. Réthy László választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 30-án d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Dr. Boncz Ödön, Dr. Réthy László, Vásárhelyi Géza, Gohl Ödön, Halavács Gyula, Kúnvári Fülöp, Huszka József, Mihalik József ig. választmányi tagok, továbbá dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Peregrinyi János, Seemayer Vilibald, Lipcsey József pénztárnok és öt más hallgató.

Az első értekezést dr. *Szendrei János* tartotta a bodrog-vécsi honfoglaláskori temetőről, a leletek bemutatásával. E folyóirat legközelebbi számában fog megjelenni. Előadása végén indítványára a társulat választmánya köszönetet mond Klein István honv. alezredesnek, a ki a társulatot e leletre figyelmessé tette. Ezután dr. *Hampel József* mutatta be a kabai szintén honfoglaláskorabeli leletet, annak kapcsán értekezve a halánték-gyűrűkről.

Titkár jelentése folyamán kiemeli, hogy régészeti leleteink legnagyobb részét a munkás nép teszi tönkre és semmisíti meg, mert ha a föld megmunkálása közben leletekre akad, nagy kapzsin mindig aranyat keresve, a tárgyakat összetöri s ha csakugyan nem arany, mint értéktelent eldobja. Ez ellen már tenni kellene valamit s azért indítványozza, hogy a törvényre való támaszkodás helyett próbáljuk meg a népet ez irányban kioktatni, a mire legalkalmasabb volna ő s és középkori régiségeinkről képes táblákat készíttetni s megfelelő magyarázó szöveg kíséretében azokat kifüggesztetni a népiskolákban. A választ-

mány ezen indítványhoz elvileg hozzájárul s dr. Hampel József, dr. Gerecze Péter, Vásárhelyi Géza és dr. Boncz Ödön felszólalásai után, dr. Hampel József, dr. Szendrei János, dr. Boncz Ödön és dr. Gerecze Péterből álló bizottságot küld ki, mely a közoktatásügyi miniszterhez e tárgyban intézendő fölterjesztés kidolgozásával bízatik meg.

Ezután Türk József körösladányi lakos tagul választatik meg, majd titkár fölolvassa a pénztárnok mult havi kimutatását, mely is tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Réthy László és Gohl Ödön vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1897. év második és harmadik negyedében. Sárközújlakon (Szatmár m.) a tarlón lelt jáspis nucleust ajándékozott br. Vécsey József. A bogojevai (Bács m.) őstelepről 11 db régiséget küldött ajándékba Cziráky Gyula.* A kurticsi (Arad m.) neolithkori telepen dr. Pósta Béla ásatásából elő került 85 db cserepet és egyéb régiséget ajándékol adta dr. Takácsy János földbirtokos. 7 őskori cserépedényt Bihar-Szent-Jánosról ajándékol küldött Török Béla földbirtokos. A lovasberényi egyik urnatemetőben a n. múzeum számára dr. Pósta Béla ásatást vezetett és 95 db urnát s egyéb régiséget szállított a n. múzeumba.**

Biharmegyéből való három őskori csonka részszeresztünk; hengerded karú részcsákányt, mely állítólag Szerbiából származik, szintén vétel útján szereztünk. Vétel útján még két lapos rézvéső, egy rézfokos és részcsákány került a gyűjteménybe és hivatalos küldemény gyanánt érkezett a csepeli határból származó részcsákány. Nagyküküllőmegyéből vétel útján szereztünk gyaluforma kőszerszámot, kőcsákányt, részcsákányt, valamint két őskori bronzeszközt.

A szentesi Dónátvárról származó bronzkori leletet, egészben 232 db kisebb-nagyobb bronztárgyat, küldött ajándékba Farkas Sándor gyógyszerész. Más alkalommal ugyan ő küldött a szentesi határból származó egy rézkori, kilencz bronzkori és egy római régiséget. Egy-egy tokos bronzvésőt Bihar-Diószegről és Bihar-Udvarról szereztünk. Állítólag a csámpai (Tolna m.) szőlőkben szőlőforogatókor lelt bronzokat szereztünk vidéki gyűjtőtől. Voltak benne: csonka bronzkard töredékei, 3 kés, 4 egész és egy csonka tű, 8 sodronytöredék, 8 karperecz és karika és két beretva töredéke. Sajó-Gömörrel Szentiványi Miklós földbirtokos ajándékozott 23 db bronzrégiséget. Zólyommegyéből a Leustach-féle gyűjteményből 20 db őskori bronztárgyat szereztünk. A vas megyei velemi őstelepről való 78 db kisebb bronzrégiséget és egy antik fibulatöredéket küldött ajándékol br. Miske Kálmán.

Szent-Jobbról (Bihar m.) tíz agyagedényt, két más cseréprégiséget, egy vasláncát és egy vascsattot vétel útján szereztünk. A készpénzkiadások megtérítése mellett a hatvani La Tène-telepről való régiségeket szereztünk. Állítólag Zimonyról való kigyós fibulát és dupla bronztekercsű fibulát vettünk. Skytha vastört Magyar-Boros-Benedekről (Alsó-Fehér m.) ugyancsak vétel útján sze-

* A bogojevai telepről érkezik majd az Arch. Ért. jövő füzetében Cziráky Gyula.

** A lovasberényi ásatásról számot adott az A. É. októberi füzetében dr. Pósta Béla.

reztünk. A szentesi határból egy őskori földvár környékén lelt La Tène ízlésű vaslánczot küldött ajándékba Farkas Sándor. Dr. Roekkh Hugó ajándékol adott a helembei (Hont m.) kavicsbányából való bronzöv-töredéket és szürkés agyagedényt. Nagyváradról hivatalos uton szerzett a múzeum őskori aranyékszerekből álló kis kincsleletet, volt a leletben lemezes karika, csövecske, kúpos végű tű, sodrony és pléhes gyöngy.

Csopakon, a Balaton partján, római környezetben lelt ácskörzöt vasból ajándékozott dr. Lóczy Lajos. Lovas-Berényen (Fehér m.) lelt antik üvegpocharat vétel útján szereztünk. Ugyancsak vétel egy aranykarperecz Heves város határból. Fejér József ajándékol adott negyvenhárom darab római bélyeges vagy domborműves cseréptöredéket. Antik korbéli barbar bronzcsüngőt és hasábos fenkövet Biharmegyéből vétel útján szereztünk.

Népvándorlási aranyfüggőt és gombostűt állítólag Bánffy-Hunyadról (Kolos m.) szereztünk. Morvay Zoltán a n. muzeumnak ajándékozta a mezőkászonyi (Bereg m.) góth sírleletet.* Kölesdről (Tolna m.) való ezüstboglárokat a régibb középkorból, egészen 18 darabot vétel útján szereztünk. Wagner István ajándékol küldött az ipolykeszi (Nógrád m.) határban lelt agyagböggrét, mely talán a régibb középkorból származik. Alighanem ugyanazon időszakból való egy bronzcsörgő Hegyköz-Kovácsiból (Bihar m.)

Honfoglalási korból való ékszerek két töredékét vétel útján szerezte a múzeum. A moholi (Bács m.) sírlelet hivatalos uton érkezett.** Kabai (Hajdu m.) honfoglalási korabeli sírokból származó régiségeket ajándékozott Lőfkovits Artur. Állítólag Tokaj vidékéről ugyan e korból való csüngős ékszereket vétel útján szereztünk.

Egyházi szereink vétel útján több alkalommai gyarapodott, ilyenek: Román ízlésű oltárkereszt aranyozott bronzból; xv. századi díszes pacificale; sodrony-zománczos kehely a xvi. század elejéről; kehely sodrony-zománczú kosara; 1612-ből való kehely; barokk ízlésű kehely; függő oltárlámpának csonka áttört művű fészke. Egyéb ötvösművek ugyancsak vétel útján szereztettek: A Hegyköz pályái határban lelt két xvi. századi ezüstpohár. Egy xvii. századi aranyozott ezüstpoharat, alján mesterjeggyel vétel útján szereztünk, valószínűleg nagybányai ötvös munkája. 1712-ből való fődeles önszerleget vétel útján szereztünk. Zsebóra trébelt alakú fődélét ajándékol adta Stenhura Vendel.

Egy xvii. századi derékövet brassói ötvösjeggyel vétel útján szereztünk. Szalay Imre múzeumi igazgató átadott egy xvi. századi zománczos aranyboglárt, mely a kassai templom kriptájából került elé. Vétel útján szereztetett egy ezüstgyűrű, egy más gyűrű ajándék.

Eredeti bőrtokjával együtt szereztünk erdélyi családtól származó xviii. századi utazó evőkészletet ezüsből niello-diszítésekkel, megvan a kanál, villa és kés. Kilencz db vas vagy sárgaréz-ből való mult századi pecsétlőt vétel útján szereztünk.

A nagyszalatnai csizmadiák 1608. évi sárgaréz pecsétnyomóját a Leustach-

* E folyóiratban ismertette Lehóczky Tivadar 1897. 32—40.

** Említi Dudás Gyula, Arch. Ért. 1897. 384.

féle gyűjteményből szereztük meg és ugyanonnan származik egy XVIII. századi vaskulcs, áttört művű koronás és angyalfejes fogantyúval.

Egy XVII. századi mérlegsúlyt, melyet Hajdu-Szoboszlón (?) leltek, Szívos Béla ajándékozott.

A budai kir. vár építésénél előkerült érdekesebb architektonikus faragványokat s egyéb leleteket, egészben 66 dbot hivatalos uton küldött a budai kir. várépítés vezetésébe. Ugyancsak hivatalos uton érkezett Csepelről egy XVI. századi domborműves díszű téglatöredék.

A Sándor-utczai Keszlerfy-féle ház lebontásánál lelt, keményre égetett agyagtábla IX. és 67. számokkal, mint ajándék jutott a muzeumba, közben járt benne Szalay Imre múzeumi igazgató. A baáni kir. járásbiróság részéről mint Kudlik Géza végrendeleti hagyománya érkezett Bátori Schultz Bódog 1848/49-iki honvéd tábornok aranyórája. A Szuk-család ajándéka gyanánt érkezett egy ezüstkoszorú, melyet 1878-ban a boldogult Szuk Lipót a n. zenedétől kapott. A budavári főegyház építési bizottsága hivatalból elküldött három 1862. évbéli föliratos és III. Béla és neje tetemeiről szóló sárgarezű emléktáblát.

Egy egyiptomi föliratos táblácska gipszmásolatát ajándékozta Pulszky Ferencz.

A hadtörténelmi gyűjtemény 92 dbbal gyarapodott.

Hpl.

AZ ORSZ. MAGYAR IPARMŰVESZETI MÚZEUMOT november hó 20-án nyitotta meg dr. Wlassics Gyula vallás- és közokt. minister úr. Ugyan-ezen alkalommal jelent meg Radisics Jenő igazgató tollából egy ideiglenes kalauz is, mely a közönséget a múzeum gyűjteményeiben tájékoztatni kívánja. Eddigél a múzeumban a régi vasmunkák, bútorok, templomi berendezések s egy ó-arabs szoba a földszinti jobb csarnokban, a keleti gyűjtemények, ó-egyiptomi és keleti szövetek, továbbá modern üvegek, Zsolnay-féle edények s hazai régi fayenceok, porcellánok és kőedények, a holicsei majolikák és XIII—XVIII. századbéli szövetek az első emeleti csarnokban vannak kiállítva. Az u. n. *magyar szoba*, melyben minden tárgy magyarországi származású, az épület keletre néző első emeletét foglalja el. Az ezzel szomszédos teremben vannak a francia bútorok és domborművek elhelyezve. A folyosót a keleti szőnyegek, középkori miseruhák a magyar kályhafiók s olasz szoborművek gazdag sorozata tölti be. Mindezzel azonban korántsem merített ki a múzeum kincstára. Szekrények hiányában még mintegy 5000 db tárgy, köztük a holicsei majolika egy része, a külföldi modern műipari gyűjtemény, az antik üveg és bronz, az olasz bronz, majolika és szobor-sorozat, a régi hollandi és német fayence, a régi cseh üveg, a textil-gyűjtemény zöme s a galvanoplasztikai másolatok, a bőr, papír és szalmamunkák csoportja, nincsenek kiállítva. Ezek kiállítása a közel jövőben várható. A múzeum fedett udvarán egyúttal a Magyar Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállítása is megnyílt e napon.

Mihalik.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI S RÉGÉSZETI TÁRSULAT VII. Évkönyvét Kun Róbert titkár visszalépése és közbejött halála miatt Téglás Gábor h. titkár szerkesztette. A folyó évi szeptember 30-án megtartott köz-

gyűlésen gróf Kuun Géza a vidéki társulatok tudományos és nemzeti hivatásáról s a társadalom ide vonatkozó kötelességeiről értekezett. Dr. Keller Ottó prágai egyetemi magántanár, a kéz *symbolicus* alkalmazását fejtegette egy székelyföldvári és egy marosnémeti (miciai) római domborművön. Dr. Szadeczky Lajos *A zernyesti* csata helyrajzáról, Téglás Gábor A rómaiak úthálózatáról Hunyadmegyében értekezett. Október 1-én Miciában ásatás volt.

t. g.

A CSONGRÁDMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULATRÓL. Alig néhány hónapja, hogy a Csongrádmegyei Régészeti Társulat Szentesen megalakult s már is oly szép eredményeket tud felmutatni, a mely szép jövőt jósol a kezdet kezdetén levő társulatnak. Ezen eredmények elérhetéséhez nagyban hozzájárultak Szentes városa, a reform. egyház és az ipartestület, a melyek a birtokukban levő régiségeket stb. múzeumunknak juttattak példát mutatva a közönségnek az adakozásra, továbbá a vármegye, mely a múzeum helyiségeért járó díjat 1898-ik év december haváig fizeti, vagyis addig az időig, a mikor a társulat már Szentes városától fog ingyenes helyiséget kapni. A társulati tagok száma ez idő szerint 185. Társulatunk főczélját, az ásatásokat, csak a jövő évben kezdheti meg, oly helyeken, melyek az előleges kutatások és ásatások után ítélve, kedvező eredményt ígérnek. A gyűjtemények száma ez idő szerint a következő: Pénzek és érmek 1484 db, régiségek és néprajzi tárgy 446 db, könyvek, lapok 457 db, okmányok 26 db, képek, fényképek 18 db, ásványok, tengeri állatok stb. 140 db; összesen 2571 darab, melyek között nem egy igen becses tárgy van.

Az őskori tárgyak közül említendő egy igen díszes bronz karperecz P. Balogh Mihály ármentesítő társulat nyilvántartó úr ajándéka lelh. szentesi nagyhegyi szőlők.

Különös érdeklődéssel bír egy sajátságos idomú korsó, benyomott diszítésekkel, talán a népvándorlás korból, Csallány Gábor ajándéka a szent-andrási leletből (Békésm.).

Végül különös figyelemre méltó egy régi cserépkályha oromdíséből (?) való háromszögű cseréptégla, melyen két furcsa alak domborodik; egyik vén férfi, másik koronás női alak, melyeknek teste alul élő fatörzs idomában végződik.*

Szentes, 1897. nov. 5.

Csallány Gábor
múzeumőr.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET 1897. évi közgyűlését junius hó 2-án tartotta meg, a melyen Finály Henrik titkár tett jelentést az egylet ügyvezetéséről és vagyoni állapotáról. Az 1896. évben az egyletnek 17,048 frt 90 kr. bevétele és 17,255 frt 93 kr. kiadása volt. 1897-re 17,050 frt 60 kr. bevétellel 17,234 frt 53 kr. kiadás áll szemben, a melyből a régiségtárra 150 frt átalány és egy aranyelet árára 867 frt 50 kr. van felvéve. A könyvtárnok jelentése szerint

* Az alakok talán Philemont és Baucist ábrázolják, kikről a görög monda azt tartotta, hogy vénségükben fákká változtak át. Ez átváltozást az agyagműves még úgy is jellemezte, hogy a vén ember kezeiből ágak nőnek ki, az asszony jogara pedig leveleket hajt. Az asszony fején korona van, Baucis tehát az újabkori cserepes képelmében királynévá változott át.

A szerk.

a könyvtár 1267 darabbal gyarapodott. A régiségtárról szóló jelentés csak röviden említi fel azt, hogy a gyűjteménynek sok darabja volt kiállítva az ezredéves kiállításon, főleg az erdélyi fejedelmek pénzeinek sorozata, «noha közvetlenül mellette állott a Resch-féje gyűjtemény*, a melyet a nemzeti múzeum állított ki, és a mely a példányok sokaságával vonta magára a figyelmet, a miénk túl tett rajta a sorozat teljes voltával, a mit a szakértők szívesen el is ismertek.» A gyűjtemény még mindig régi, sötét és czélszerűtlen helyiségében áll, a költözködés ideje ugyan közeleg, de még nincs kijelölve, hova kell majd átszállítani. Gyarapodása kevés volt, a milleniumi nagy arany érmen kívül Eicholtené emlékérmé, egy őskori arany karika Szamos-Ujvárról, egy régi rézmozsár és a legbecsesebb szerzemény a kolozsvári ötvös czéh xv. századbéli ezüst pecsétnyomója.

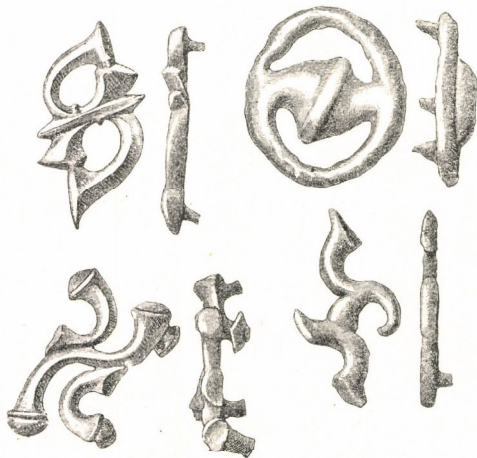
F. G.

A SZILÁGYMEGYEI MÚZEUM VÉGRE MEGVALÓSUL. Alapját megvetette a boldogult Szikszai Lajos az által, hogy a megyében évek hosszú során át összegyűjtött régiségeit a megyére hagyta. A boldogult mint honvéd-százados küzdött végig a szabadságharczot, utóbb országgyűlési képviselő lett, azután alispán és e hivatásában fejezte be 1897-ik évi szeptember elején 73 éves korában munkás életét. Sokoldalú elfoglaltsága daczára örömet foglalkozott régiségekkel, minek tanubizonysága szép gyűjteménye, mely a megye alapítandó múzeumában meg fogja őrizni emlékét.

Felzer János Ferencz.

* Szabatosabban: a Resch-féle gyűjtemény azon része, melyet a nemzeti múzeumnak ajándékol adott dr. Mészáros Károly.

A szerk.

PANNONIAI BRONZFIBULÁK.

(A n. múzeumban. 3/4 n.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A BRONZKOR CHRONOLOGIAI MEGÁLLAPÍTÁSÁHOZ érdekes fejtegetéssel járult Montelius a német anthropologiai társulat lübecki közgyűlésén. (1897 augusztus elején). Már 1885-ben hat korszakra osztotta az éjszaki bronzkor időtartamát, ebből a három első a régibb bronzkort képviseli.

Ma Montelius már abban a helyzetben van, hogy a három első korszakon belül részletesebben is bírja a fejlődési menetet megállapítani. Az első korszak három ily szakaszra osztható: *a*) a tiszta réz, *b*) a csekély öntartalmú bronz és *c*) az igazi 10%-os bronz szakaszára.

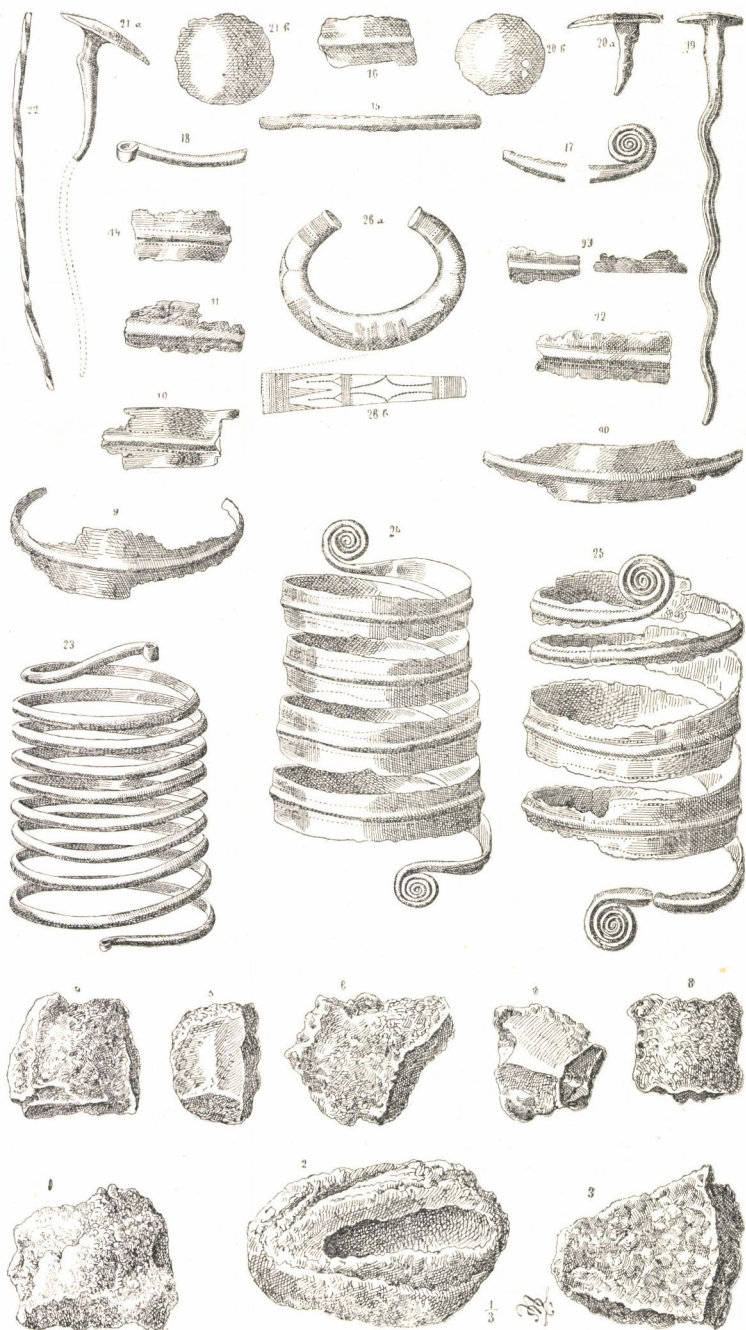
Már a második (*b*) szakaszban akadnak az éjszakon háromszög pengéjű bronzmarkolatú pengék, a minők az olaszországi első bronzkorszak második szakaszából, tehát Kr. e. XIX. és XVIII. századból valók. A második éjszaki korszakban lépnek föl a legrégebb fibulaidomok, melyek az itáliai-görög Peschiera idom után képződtek; a Peschiera idom a XV. századot megelőzőleg létezett s ezért az éjszaki utánzásait a XIV. századra kell tenni.

Végeredményül kitűnik, hogy az éjszaki vidéken a bronzot már a Kr. előtti második évezred elején ismerték, a réz pedig már a harmadik évezred vége előtt jutott oda.*

BUDAI ÖTVÖS HAGYATÉKA 1505-ben. A raguzai kerületi törvényszék levéltárában a «*Diversa Notarie 1505*» okmányai között leltem a következő följegyzést, melyről azt tartom, hogy érdeklél birhat a régi magyar ötvösség szempontjából: «f. 39 22 Jan. 1506. Conservatoris bonorum quondam Jacobi filii naturalis olim Nicolai Pasqualis Lenaich, defuncti anno transacto in *Buda* regni Hungarie, ubi domicilium habebat exercens artem aurificum. Ser Jacobus Nicolim de Criuea tanquam procurator conseruatorum recuperavit bona *Bude* et portauit Ragusium «cum inuentario et literis Mag^{corum} d. Judicis et juratorum consulum dicte regie urbis Budensis, superinde scriptis Mag^{co} Regimini Ragusii».

Ducati auri 51, aspri 773. Annulos de auro 14 cum gemmis et lapidibus priciosis, ombretarum 72 paria de arg. inaurat, capita duo cinguli de argento, lapides preciosos quattuor diuersi coloris, perlas seu magnas gemmas octo, porcunculas de auro valoris duc. 5^{1/2} catenam unam de argento, annulos 35 de argento bullatorios, annulos 16 paruos de argento, crucem unam de auro cum 4 lapidibus priciosis, perlas 4, bottonos 46 de arg., bottonos 75 de arg. inau-

* Centralblatt für Anthr. etc. 1897. 346. l.

SZIGLIGETI BRONZLELET DARNAY KÁLMÁN MUZEUMÁBAN.

(V. ö. 353—354. II.)

ratos, bottonos 24 de perlis, ornamenta pro camisiis 11, peciam 1 cordule de seta, ducatum unum Soldorum Hungarors».

Zara 1897. szeptember 20.

*Dr. Fireček Konstantin.**

SOMOGYI LELETEK. Ráczegresen három darab bronzkarpereczet találtak, szántás közben a Patalom és Zimány közti határban. A karpereczek négy-szögű bronzsodronyból vannak alakítva és az egymással közel szemben álló végei hegyesek. Átmérőjük 95—115 mm. közt váltakoznak, így a felkar ékesítésére szolgálhattak egykor. Súlyuk 28—30 gramm. Ugyancsak Somogyban Kisasszondon egy a község közelében levő vízmosásban két darab rézvésőt találtak: egyikét sikerült megmenteni. A rézvéső a legegyszerűbb kővéső utánzata, alakja hasonló Hampel «Ujabb tanulmányok a rézkorról» 9. l. 1. ábrán bemutatott rézvésőhöz, hossza 147 mm., szélessége 47 mm., súlya 600 gramm. Ugyancsak hasonló alakú, de félakkora nagyságú kis rézvéső Szigligeten is fordult elő szórványos leletben.

D. K.

REZIHEGYI BRONZLELET. Földmunkások a Rezihegy lábánál egy kőhalmaz alatt nagyobb mennyiségű bronztárgyra akadtak. Hiányos tudósítás következtében későn érkeztem a Sümegtől Keszthely irányában másfél órányira fekvő területre, és csak hosszas nyomozás után sikerült megtudni, hogy a lelet nagy részét, 25—30 darab, többnyire ép bronztárgyat elvitte egy ócska rézzel kereskedő üzér, és így csak három darabot sikerült megmenteni. Egy teljes ép szárnyas vésőt a találó megtartott magának, egy szép bronzkészel pedig felesége burgonyát hámozott a konyhában, ki azt később cserébe adta zsebkésemért. A harmadik egy tokos füles véső volt, melyet a helység kovácsa a tűzbe tette volt. Be kellett érnem a megszerzett három darab bronztárggyal. A bronzkés csúcsban végződő hajlított pengével bir, folytatása egy hosszteglány alakú, vájadékos fogantyú, melyhez a fa- vagy csontburkolat a rajta levő három lyukon keresztül fejező szegeccsel erősített meg. A kés hossza 180 mm., a penge szélessége 17 mm., súlya 50 gramm. Teljesen hasonló ép példánnyal eddig nem találkoztam hazai bronzleleteink közt. A szárnyas véső alakra hasonló a kisapáti bronzkincs 3. számú vésőjéhez (Arch. Ért. új foly. XVII. k. 2. füz. I. tábl.), hibátlan példány, súlya 550 gramm, fényes zöld patinával. A tokos véső patináját a kovács leégette; disztítése közel jár a kisapáti 14. számú vésőjéhez.

D. K.

SZIGLIGETI ÉS PAPPI BRONZLELET. E folyóirat 353—354. lapjain Darnay Kálmán úr leírta a szigligeti őskori bronzleletet. A véletlen úgy akarta, hogy a leírás mellé nem a szigligeti leletet ábrázoló kép jutott, de oda került a szabolcsmegyei pappi őskori bronzlelet képe. E hiba helyreigazítása kedvéért ide csatoljuk most a szigligeti lelet igazi képét, melyen Darnay Kálmán leírása szerint mindenki könnyen el fog igazodni.

* Köszönettel vettük a becses közleményt és köszönetünk dr. Thallóczy Lajos urat is illeti, a ki az Arch. Értesítőnek juttatta.

A szerk.

